

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
Τμήμα Ψυχολογίας

Προσλαμβανόμενες Διεργασίες Επιπολιτισμοποίησης Μεταναστών και Γηγενών:
Συμβολή στην Υπόθεση της Πολιτισμικής Σύγκλισης

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Ράνια Θεοδώρου (Α.Μ. ΥΔΨ004)

Αθήνα, 2017

Το δοκίμιο αυτό αποτελεί διδακτορική διατριβή που συντάχθηκε για το Τμήμα Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και υποβλήθηκε τον Οκτώβριο 2017.

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο της παρούσας διατριβής είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Παυλόπουλος, Β., Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (επόπτης)

Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (μέλος τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής)

Γκαρή, Αικ., Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (μέλος τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής)

Ίσαρη, Φ., Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παναγιωτοπούλου, Π., Επίκουρη Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών

Χατζηχρήστου, Χ., Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Χρυσοχόου, Ξ., Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

*σε αυτούς που έφυγαν
και σε αυτούς που ήρθαν για να μείνουν...*

Περίληψη

Η παρούσα διατριβή μελέτησε τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των μεταναστών και των γηγενών, στο πλαίσιο της υπόθεσης της πολιτισμικής σύγκλισης. Το θεωρητικό υπόβαθρο συνδύασε μοντέλα της Διαπολιτισμικής και της Κοινωνικής Ψυχολογίας για τις διομαδικές σχέσεις. Υιοθετήθηκε μεικτή (ποσοτική και ποιοτική) μεθοδολογία. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε πιλοτική έρευνα με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς σε 127 Έλληνες γηγενείς για τη διερεύνηση της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης 16 εθνοπολιτισμικών ομάδων. Τα αποτελέσματα έδειξαν αρνητική συσχέτιση της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης με το βαθμό ένταξης των μεταναστών. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν πέντε ομάδες εστίασης με συμμετέχοντες από Αλβανία, Ινδία, Πακιστάν, Μαρόκο και χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, με σκοπό τη διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης και της κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής τους. Βρέθηκε ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συσχετίστηκε θετικά με τις προσλαμβανόμενες διακρίσεις και αρνητικά με τις διομαδικές σχέσεις μεταναστών-γγενών δυσχεραίνοντας την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή. Τέλος, διενεργήθηκε ποσοτική έρευνα σε 225 Αλβανούς και 221 Έλληνες, η οποία μελέτησε τις προσλαμβανόμενες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και τη μεταξύ τους σύγκλιση, σε συνάρτηση με τις διομαδικές σχέσεις, την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, την προσλαμβανόμενη διάκριση και τα κοινωνικά αξιώματα. Η έρευνα αυτή κατέγραψε ασυμφωνία στις αντιλήψεις μεταναστών-γγενών. Η εναρμόνιση συνδέθηκε με συχνότερη διομαδική επαφή, μεγαλύτερη τάση διομαδικής προσέγγισης και σχετικά μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Η αλληλεπίδραση κοινωνικο-ψυχολογικών μεταβλητών με την εθνοπολιτισμική καταγωγή διαφοροποίησε τη στατιστική πρόβλεψη της πολιτισμικής διατήρησης και της πολιτισμικής υιοθέτησης. Συνολικά, τα ευρήματα υπογραμμίζουν το ρόλο της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης στην αμοιβαία διαμόρφωση των διαπολιτισμικών σχέσεων.

Λέξεις- κλειδιά: Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, υπόθεση της πολιτισμικής σύγκλισης, προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, μετανάστες, γηγενείς

Abstract

The present thesis aimed to investigate the acculturation processes from the immigrants' and host society members' perspective, within the context of cultural fit hypothesis. The theoretical background combined current models of Cross-Cultural and Social Psychology for the study of intergroup relations. A mixed (quantitative and qualitative) methodology was adopted. Initially, a pilot self-report study of 127 Greek natives was conducted to investigate perceived cultural distance of 16 immigration groups. The results showed negative correlation between cultural distance and integration degree of immigrants. Then, five focus groups with participants from Albania, India, Pakistan, Morocco and countries in sub-Saharan Africa were conducted in order to explore the acculturation processes and their sociocultural adaptation. The results of the thematic analysis from the immigrants' perspective showed that perceived cultural distance is related positively with perceived discrimination and negatively with intergroup relations and the sociocultural adaptation of immigrants. Finally, a quantitative study with 225 Albanian and 221 Greek participants examined perceived acculturation processes and the convergence of the two ethnocultural groups, with respect to intergroup relations, perceived cultural distance, perceived discrimination and social axioms. This study reported discordance between immigrants' and host society members' perspectives regarding acculturation processes. Integration was related to higher intergroup contact and lower perceived cultural distance. The interaction of social-psychological variables with cultural origin predicted cultural maintenance and cultural adoption differently. Overall, the findings highlight the role of perceived cultural distance in the mutual formation of intercultural relations.

Keywords: Acculturation processes, cultural fit hypothesis, perceived cultural distance, immigrants, host society members

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Πρόλογος	12
Μετανάστευση.....	20
Ορισμός	21
Το φαινόμενο της μετανάστευσης διεθνώς	23
Το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα.....	25
Κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ των μεταναστών	28
Η ελληνική νομοθεσία για τη μετανάστευση	36
Στάσεις απέναντι στη μετανάστευση και στους μετανάστες	41
Επιπολιτισμοποίηση	48
Ορισμός	49
Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις	53
Το μοντέλο επιπολιτισμοποίησης του Berry	56
Κριτική θεώρηση.....	65
Νεότερα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης	71
Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης	72
Το Αντιστοιχιστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης	76
Το Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης	78
Κοινωνικοψυχολογικές προσεγγίσεις	89
Θεωρητικά μοντέλα διομαδικών σχέσεων	90
Προσλαμβανόμενη διάκριση	104
Πολιτισμική σύγκλιση και πολιτισμική απόσταση	111
Η υπόθεση της πολιτισμικής σύγκλισης	115
Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση	118
Κοινωνικά αξιώματα	129
Κοινωνικά αξιώματα και διεργασίες επιπολιτισμοποίησης	139

Εμπειρική μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης: Στοχοθεσία και διάρθρωση	145
Έρευνα 1 – Προσλαμβανόμενη απόσταση εθνοπολιτισμικών ομάδων στην Ελλάδα	151
Ερευνητικοί στόχοι και υποθέσεις	151
Μέθοδος	154
Συμμετέχοντες	154
Μέσα συλλογής δεδομένων	155
Διαδικασία συλλογής δεδομένων	156
Αποτελέσματα	156
Συζήτηση	165
Έρευνα 2 – Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών σε συνάρτηση με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση: Έρευνα με ομάδες εστίασης	170
Ερευνητικοί στόχοι	170
Ερευνητικός σχεδιασμός	174
Μέθοδος	181
Συμμετέχοντες	181
Μέσα και διαδικασία	183
Ποιοτική ανάλυση	184
Αποτελέσματα	193
Μετανάστες από την Ινδία	193
Μετανάστες από το Πακιστάν	214
Μετανάστες από την Αλβανία	237
Μετανάστες από το Μαρόκο	270
Μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική	284
Συζήτηση	306
Κριτικός αναστοχασμός	335
Έρευνα 3 – Προσλαμβανόμενες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών και γηγενών: Συγκριτική μελέτη Αλβανών και Ελλήνων	338
Ερευνητικοί στόχοι και υποθέσεις	338
Μέθοδος	346
Συμμετέχοντες	346

Μέσα συλλογής δεδομένων	347
Διαδικασία συλλογής δεδομένων	354
Αποτελέσματα	355
Πολιτισμική σύγκλιση μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων	355
Έκβαση της πολιτισμικής σύγκλισης των εθνοπολιτισμικών ομάδων.....	363
Συζήτηση	392
Περιορισμοί και μελλοντικές προτάσεις.....	415
Γενική Συζήτηση – Συμπεράσματα	418
Προοπτικές και προτάσεις	427
Βιβλιογραφία	433
Παράρτημα	481

Πρόλογος

Η παρούσα διατριβή μελετά τις αμοιβαίες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών και γηγενών μέσα από την οπτική και των δύο εμπλεκόμενων πλευρών, επιχειρώντας έτσι να συμβάλει στην κατανόηση ενός πολύπλοκου και κοινωνικά επίκαιρου ζητήματος. Στο πλαίσιο της υπόθεσης περί πολιτισμικής σύγκλισης, στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία υιοθετώντας μεικτό μεθοδολογικό σχεδιασμό που αξιοποιεί ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα.

Η διατριβή αποτελείται από οκτώ κεφάλαια, τα οποία συμπληρώνονται από τη Βιβλιογραφία και το Παράρτημα. Η διάρθρωσή της έχει δομηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε αφενός να επιτρέπεται η αυτοτελής ανάγνωση κάθε επιμέρους κεφαλαίου, αφετέρου να αποσαφηνίζονται οι συγκεκριμένοι σκοποί τους. Από την άλλη, προσπαθήσαμε τα κεφάλαια να παρουσιάζουν μία εννοιολογική διαδοχή δίνοντας με αυτόν τον τρόπο το συνολικό στίγμα του ερευνητικού εγχειρήματος.

Το πρώτο κεφάλαιο της διατριβής αποτελεί μία εισαγωγή στο φαινόμενο της μετανάστευσης και επιχειρείται η σκιαγράφηση του ευρύτερου πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η επιπολιτισμοποίηση. Ορίζεται το πεδίο της μετανάστευσης και παρουσιάζονται στατιστικά στοιχεία για το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά της διεθνούς μετανάστευσης. Ειδικότερα για την Ελλάδα, γίνεται καταγραφή των στοιχείων που συνθέτουν το κοινωνικοδημογραφικό προφίλ των μεταναστών που διαμένουν στη χώρα. Παρατίθεται συνοπτικά η ελληνική νομοθεσία σχετικά με τη μετανάστευση, καθώς και τα αποτελέσματα κοινωνικών ερευνών με αντικείμενο μελέτης τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στη μετανάστευση και τους μετανάστες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται το βασικό θεωρητικό μέρος της διατριβής με την ανασκόπηση της διεθνούς και της ελληνικής βιβλιογραφίας. Ορίζεται η έννοια της

επιπολιτισμοποίησης και εντοπίζονται οι διαπολιτισμικές και κοινωνικοψυχολογικές συνιστώσες της. Όσον αφορά τις διαπολιτισμικές προσεγγίσεις, παρουσιάζονται τα βασικά θεωρητικά μοντέλα της επιπολιτισμοποίησης με αφετηρία το κλασικό διάστατο μοντέλο του John Berry και τις κριτικές που έχει δεχθεί. Έπειτα, καταγράφονται τα νεότερα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης, όπως το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Bourhis & συν.) και το Αντιστοιχιστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Piontkowski & συν.). Εκτενής αναφορά γίνεται στο Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης (Navas & συν.), το οποίο αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας έρευνας για την εμπειρική μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Στις κοινωνικοψυχολογικές προσεγγίσεις εστιάζουμε στις θεωρίες για τις διομαδικές σχέσεις και στην προσλαμβανόμενη διάκριση, η οποία θεωρείται εν δυνάμει εμπόδιο στη δημιουργία αρμονικών διαπολιτισμικών σχέσεων.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην υπόθεση της πολιτισμικής σύγκλισης, εντός της οποίας επιχειρείται η διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην παρούσα διατριβή. Έμφαση δίνεται στην έννοια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης, η οποία ενδεχομένως διαφοροποιεί τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης των εθνοπολιτισμικών ομάδων σε μία χώρα υποδοχής. Επιπλέον, παρουσιάζεται η έννοια των κοινωνικών αξιωμάτων. Στο πλαίσιο της προσέγγισης της πολιτισμικής μάθησης, τα κοινωνικά αξιώματα αναμένεται να λειτουργούν ως δείκτης λειτουργικής γνώσης του κυρίαρχου πολιτισμού αλλά και ως ένδειξη πολιτισμικής απόστασης της χώρας καταγωγής των μεταναστών από την κοινωνία υποδοχής.

Το τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζει τους ερευνητικούς στόχους και τη διάρθρωση του εμπειρικού μέρους της διατριβής. Πρόκειται για τρεις διαδοχικές μελέτες, οι οποίες από τη μία, λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους και από την άλλη, διαθέτουν νοηματική αυτοτέλεια με τους επιμέρους ερευνητικούς στόχους και ερωτήματα που

εξετάζουν. Η παρούσα διατριβή επιχειρεί να συνδυάσει την ποσοτική και την ποιοτική προσέγγιση στη μελέτη της επιπολιτισμοποίησης συνθέτοντας αντίστοιχα εμπειρικά δεδομένα. Στα επόμενα τρία κεφάλαια, για κάθε έρευνα παρουσιάζονται οι ερευνητικοί στόχοι και οι υποθέσεις, η μέθοδος, τα αποτελέσματα, η συζήτηση, οι περιορισμοί και οι μελλοντικές προοπτικές.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πιλοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε (Έρευνα 1), με σκοπό τη μελέτη της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταναστευτικών ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης από τους Έλληνες γηγενείς. Στη συγκεκριμένη έρευνα μελετήθηκαν οι αντιλήψεις των γηγενών απέναντι στις 16 πολυπληθέστερες υπηκοότητες αλλοδαπών στην Ελλάδα βάσει της απογραφής του 2011. Τα αποτελέσματα της προκαταρκτικής έρευνας έδειξαν αρνητική συσχέτιση της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης με το βαθμό ένταξης των μεταναστών. Παράλληλα, επιβεβαίωσαν την ιεραρχική κατάταξη των εθνοπολιτισμικών ομάδων βάσει της γεωγραφικής και κοινωνικοπολιτισμικής απόστασης από την κοινωνία υποδοχής, αναδεικνύοντας τη σημασία της συγκεκριμένης μεταβλητής στη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ποιοτική έρευνα που είχε στόχο τη διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων (Έρευνα 2). Πραγματοποιήθηκαν πέντε ομάδες εστίασης με συμμετέχοντες από την Αλβανία, την Ινδία, το Πακιστάν, το Μαρόκο και χώρες της υποσαχάριας Αφρικής. Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση της οπτικής των μεταναστών ήταν συμβατά με τις διαπιστώσεις της πιλοτικής έρευνας σε γηγενείς. Συγκεκριμένα, διαφάνηκε μία ιεράρχηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων βάσει της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης από την κοινωνία υποδοχής. Η συγκεκριμένη μεταβλητή συσχετίστηκε θετικά με τις προσλαμβανόμενες διακρίσεις και

αρνητικά με τις διομαδικές σχέσεις μεταναστών - γηγενών διαφοροποιώντας έτσι την επιπολιτισμική διαδικασία και δυσχεραίνοντας την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή. Τα ευρήματα ανέδειξαν τη δυναμική και πολύπλοκη φύση του μεταναστευτικού ζητήματος, υπογραμμίζοντας αφενός το ρόλο του πλαισίου υποδοχής και αφετέρου την υποκειμενική πρόσληψη και νοηματοδότηση των μεταναστών όσον αφορά την ένταξή τους.

Η ποσοτική έρευνα που ακολουθεί στο έβδομο κεφάλαιο (Έρευνα 3) προσθέτει την οπτική των μελών της κοινωνίας υποδοχής και παρέχει τη δυνατότητα άμεσης σύγκρισης των γηγενών με την εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών, η οποία αποτελεί την πολυπληθέστερη μεταναστευτική ομάδα στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, μελετήθηκαν οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών σε σχέση με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών για τους μετανάστες. Ο βαθμός σύγκλισης των παραπάνω διερευνήθηκε σε συνάρτηση με κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές βάσει της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που προηγήθηκε, όπως οι διομαδικές σχέσεις, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, η προσλαμβανόμενη διάκριση και τα κοινωνικά αξιώματα. Η έρευνα αυτή κατέγραψε ασυμφωνία στις αντιλήψεις μεταξύ μεταναστών και γηγενών όσον αφορά τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης τόσο σε πραγματικές όσο και σε επιθυμητές συνθήκες. Επιπλέον, η εναρμόνιση ως προσδοκία επιπολιτισμοποίησης των γηγενών για τους Αλβανούς μετανάστες συνδέθηκε με την υψηλότερη συχνότητα διομαδικής επαφής, τη μεγαλύτερη τάση διομαδικής προσέγγισης και σχετικά μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Τέλος, βρέθηκε ότι η αλληλεπίδραση των κοινωνικοψυχολογικών μεταβλητών με την εθνοπολιτισμική καταγωγή διαφοροποιεί τη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων της πολιτισμικής διατήρησης και της πολιτισμικής υιοθέτησης.

Το όγδοο κεφάλαιο της διατριβής επιχειρεί να συνοψίσει και να συνθέσει τα ερευνητικά συμπεράσματα, όπως προέκυψαν από τα εμπειρικά δεδομένα, σε σχέση με τους ερευνητικούς στόχους που τέθηκαν και τη συναφή βιβλιογραφία. Συνολικά, τα ευρήματα ανέδειξαν την εναρμόνιση ως την πιο συχνά χρησιμοποιούμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των μεταναστών. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ο καίριος ρόλος της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης/σύγκλισης στην αμοιβαία διαμόρφωση των διαπολιτισμικών σχέσεων επιβεβαιώνοντας τη χρησιμότητα των μοντέλων αμοιβαίας επιπολιτισμοποίησης όπου μελετάται η οπτική όλων των εμπλεκόμενων πλευρών. Επίσης, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο συζητούνται οι μεθοδολογικοί περιορισμοί και οι μελλοντικές προεκτάσεις της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας.

Η διατριβή ολοκληρώνεται με την παράθεση των βιβλιογραφικών πηγών που αξιοποιήθηκαν. Τέλος, στο Παράρτημα περιλαμβάνονται τα ψυχομετρικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν.

Η πρωτοτυπία της παρούσας διατριβής εντοπίζεται στην ταυτόχρονη μελέτη και των δύο εμπλεκόμενων μερών στην επιπολιτισμική διαδικασία, δηλαδή των μεταναστών και των γηγενών, συνδυάζοντας θεωρητικά σχήματα της Διαπολιτισμικής και της Κοινωνικής Ψυχολογίας για τη μελέτη της μετανάστευσης και αξιοποιώντας μεικτή μεθοδολογία με ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα. Η συγκριτική διερεύνηση των αντιλήψεων των μεταναστών και των γηγενών υπογραμμίζει το ρόλο της κοινωνίας υποδοχής και την αμοιβαιότητα στη διαμόρφωση των διομαδικών σχέσεων. Η προσθήκη της οπτικής των γηγενών συντελεί στη σφαιρική μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης προεκτείνοντας τα συμπεράσματα προηγούμενων ερευνητικών προσπαθειών.

Πολλοί παραλληλίζουν την εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής με ταξίδι. Για μένα υπήρξε ένα παραχώδες ταξίδι, με καθυστερήσεις, πιέσεις και αρκετό άγχος, αλλά (ευτυχώς!) και με ενδιαφέρουσες στιγμές, που έκαναν την πορεία αυτή λίγο πιο φωτεινή. Η εκτίμησή μου για όσους και όσες αποφασίζουν να εκπονήσουν μία διδακτορική διατριβή στις συχνά αντίξοες συνθήκες της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας είναι πλέον ακόμη μεγαλύτερη. Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των ετών διάφορα γεγονότα ζωής λειτούργησαν είτε ως τροχοπέδη είτε ως κίνητρο. Ευτυχώς, υπήρξαν αρκετοί άνθρωποι που με στήριξαν και με κινητοποίησαν, ακόμα και όταν ένιωθα ότι βρισκόμουν σε αδιέξοδο...

Το θερμότερο ευχαριστώ για την ουσιαστική και πολυεπίπεδη στήριξη σε όλη αυτή την πορεία το χρωστώ στον επόπτη μου, Αναπληρωτή Καθηγητή Βασίλη Παυλόπουλο. Με καθοδήγησε ιδανικά σε όλα τα στάδια της διατριβής προσφέροντάς μου γενναιόδωρα το χρόνο, τις ιδέες, τις γνώσεις αλλά κυρίως τη διάθεσή του να με βοηθήσει τόσο σε επιστημονικό, όσο και σε ανθρώπινο επίπεδο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την Καθηγήτρια Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κατερίνα Γκαρή, που δέχθηκαν πρόθυμα να με συμβουλευσουν στην εκπόνηση αυτής της διατριβής και που με βοήθησαν σημαντικά στα πρώτα ερευνητικά και επαγγελματικά μου βήματα.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τον Μοαβία Αχμέτ, πρόεδρο του Ελληνικού Φόρουμ Μεταναστών, και το Νίκο Γκιωνάκη, Επιστημονικό Υπεύθυνο του Κέντρου Ημέρας «Βαβέλ», για το χρόνο που μου αφιέρωσαν και τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους, καθώς και την Ομοσπονδία Αλβανικών Συλλόγων στην Ελλάδα και τα μέλη της που έδειξαν εμπράκτως τη διάθεσή τους για ουσιαστική συνεργασία.

Ευχαριστώ τη Μυρτώ Αγγελοπούλου και τη Γιώτα Μιχαλοπούλου για τη συνεργασία τους στις ομάδες εστίασης, καθώς και την Αιμιλία, η οποία βρέθηκε εκεί που

της ζήτησα τελευταία στιγμή. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στη Ζωή Βασιλοπούλου, η οποία εμφανίστηκε στη ζωή μου σε μία κρίσιμη για μένα φάση του διδακτορικού και μπόρεσε να ακούσει και να καταλάβει. Επίσης, την ευχαριστώ για την ουσιαστική της βοήθεια στις ομάδες εστίασης.

Ευχαριστώ πολύ τους προπτυχιακούς φοιτητές Ναταλία Αναστασιάδου, Λουκά Ελευθερίου, Μαριτίνα Θεοδώρου, Κωνσταντίνα Κατσαβριά, Νάγια Κατσαραγάκη, Γιώτα Μιχαλοπούλου και Σταυρούλα Τσιώρου που συμμετείχαν ως ερευνητικοί βοηθοί στην ποσοτική έρευνα.

Ευχαριστώ το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για την οικονομική στήριξη κατά τα πρώτα έτη εκπόνησης της διατριβής.

Κυρίως, ευχαριστώ θερμά όλους και όλες που δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Ακόμα περισσότερο, ευχαριστώ όσες και όσους συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης, οι οποίες αποτέλεσαν για μένα το πιο ενδιαφέρον και συναρπαστικό στάδιο της διατριβής. Η διάθεσή τους να προσφέρουν πλούσιο υλικό για τις εμπειρίες τους στην Ελλάδα ήταν πολύτιμη!

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την αν(τ)οχή της όλων αυτόν τον καιρό και με την ευκαιρία να ευχηθώ στο νέο μέλος της, την Εύα, να έχει μία όμορφη ζωή γεμάτη συγκινήσεις.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ ανήκει στους κοντινούς μου ανθρώπους –ελπίζω ότι οι ίδιοι γνωρίζουν ποιοι είναι και εύχομαι να τους το δείχνω κι εγώ...

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Η μετανάστευση αποτελεί ένα από τα πλέον επίκαιρα, πολύπλοκα όσο και διαχρονικά κοινωνικά ζητήματα που καλούνται να διαχειριστούν οι σύγχρονες κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο (Navas et al., 2005. Sam & Berry, 2006. van de Vijver & Phalet, 2004). Μαζί με τη γονιμότητα και τη θνησιμότητα, διαδραματίζει καίριο ρόλο στις δημογραφικές εξελίξεις (Bongaarts & Bulatao, 2000) και συνδέεται με οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, περιβαλλοντικά θέματα αλλά και ζητήματα που σχετίζονται με την ασφάλεια. Η διεθνής αύξηση των μεταναστευτικών ροών εξαιτίας φυσικών φαινομένων και ανθρώπινων καταστροφών, όπως η φτώχεια, η πείνα, οι πόλεμοι και οι συγκρούσεις, καθώς και η ευκολότερη, πιο γρήγορη και φθηνή μετακίνηση του ανθρώπινου πληθυσμού, στο πλαίσιο της σημερινής παγκοσμιοποιημένης εποχής, της προόδου της τεχνολογίας της πληροφορίας και των συνεχών γεωπολιτικών αναταραχών έχουν επιφέρει νέες μορφές διαπολιτισμικής επαφής (Berry, Sam, & Rogers, 2006). Η παρουσία μεταναστών¹ φαίνεται να μετασχηματίζει σταδιακά τον κυρίαρχο πολιτισμό και γεωγραφικές περιοχές όπως η Δυτική Ευρώπη, η Βόρεια Αμερική και η Ωκεανία, οδηγούνται σε ένα λιγότερο «δυτικό» τρόπο ζωής (van Oudenhoven & Ward, 2013).

Η επιτυχής διαχείριση του φαινομένου αποτελεί μία πολυεπίπεδη πρόκληση, δεδομένου ότι απαιτεί τη λήψη μέτρων που διευκολύνουν την προσαρμογή των μεταναστών, που ευνοούν το συλλογικό όφελος της χώρας υποδοχής και που προωθούν την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία ατόμων με διαφορετική εθνοπολιτισμική προέλευση διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο αφενός την κοινωνική συνοχή, αφετέρου την αυτόνομη, παραγωγική και επιτυχημένη λειτουργικότητα των μεταναστών (Dovidio & Esses, 2001. OECD & European Union, 2015. van Oudenhoven & Ward, 2013).

---

¹ Σημειώνεται ότι στην παρούσα διδακτορική διατριβή η γενικευμένη χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους γίνεται καταχρηστικά και συμπεριλαμβάνει όλα τα φύλα.

Το συγκεκριμένο πεδίο έχει απασχολήσει ειδικούς από χώρους πολλών και διαφορετικών επιστημών, όπως η νομική, η οικονομική και η πολιτική επιστήμη, η κοινωνιολογία και οι κοινωνικές επιστήμες, οι παιδαγωγικές επιστήμες και η ψυχολογία, εξετάζοντας η καθεμία από τη δική της σκοπιά τα ζητήματα που τίθενται (Berry, 2001. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Ειδικότερα για την επιστήμη της Ψυχολογίας, οι παραπάνω εξελίξεις σε συνδυασμό με την ανάγκη κατανόησης σε βάθος της σχέσης ανάμεσα στην ανθρώπινη συμπεριφορά και τον πολιτισμό, έχουν συμβάλει στη μεγαλύτερη εστίαση τόσο θεωρητική όσο και ερευνητική σε θέματα που άπτονται της μετανάστευσης (Sam & Berry, 2006. van Oudenhoven & Ward, 2013).

Ορισμός

Ως μετανάστευση ορίζουμε τη «μετακίνηση ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου με σκοπό τη μόνιμη ή προσωρινή του εγκατάσταση σε άλλη χώρα» (Τσαούσης, 1984, σ.180). Η πλειοψηφία των ατόμων οδηγείται στην απόφαση λόγω οικονομικών λόγων, αν και αρκετοί είναι εκείνοι που μεταναστεύουν εξαιτίας πολιτικών, θρησκευτικών ή πολιτισμικών λόγων (Ward, Bochner, & Furnham, 2001). Σε γενικές γραμμές, η επιθυμία για καλύτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και ποιότητα ζωής, δηλαδή περισσότερες ευκαιρίες για απασχόληση, καλύτερη εκπαίδευση, σύγχρονες υπηρεσίες υγείας κ.ο.κ., αποτελεί το βασικό κίνητρο της μετανάστευσης (Furnham & Bochner, 1986. Ward et al., 2001). Οι μετανάστες διακρίνονται από το γεγονός ότι εγκαθίστανται στο νέο προορισμό τους για μεγάλες χρονικές περιόδους ή και μόνιμα, καθώς και από το γεγονός ότι αυτή η μετεγκατάσταση συνδέεται με ισχυρά κίνητρα είτε εξαιτίας προσωπικών, πολιτικών ή θρησκευτικών λόγων, είτε λόγω της επιθυμίας για επανένωση με την οικογένειά τους (van Oudenhoven, 2006). Η απόφαση αλλά και η επιλογή της χώρας υποδοχής φαίνεται να επηρεάζεται και να ισχυροποιείται από την ύπαρξη υποστηρικτικού πλαισίου στη συγκεκριμένη χώρα, όπως είναι οι συγγενείς και φίλοι. Επίσης, παράγοντες

σχετικοί με την προσωπικότητα του ατόμου φαίνεται να λειτουργούν διαφοροποιητικά για τη μετεγκατάσταση σε μια άλλη χώρα (Boneva & Frieze, 2001).

Στην Ελλάδα διακρίνουμε τις παρακάτω ομάδες μεταναστών, εξαιρουμένων των υπηκόων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) (Petronoti & Triandafyllidou, 2003). *Μετανάστες* θεωρούνται οι υπήκοοι κρατών εκτός της ΕΕ που έχουν εισέλθει οικειοθελώς στην Ελλάδα με σκοπό την εγκατάσταση ή την ανεύρεση προσωρινής ή μόνιμης εργασίας. Ως *εθνοτικοί Έλληνες* αναγνωρίζονται τα άτομα που ανήκουν στην κατηγορία «μετανάστης» εν μέρει, εφόσον είναι ελληνικής καταγωγής και ασπάζονται το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, όπως για παράδειγμα οι Βορειοηπειρώτες. Η κατηγορία των *αιτούντων άσυλο* αναφέρεται σε υπηκόους κρατών εκτός της ΕΕ που εισέρχονται στην Ελλάδα νόμιμα ή παράτυπα με το αίτημα να αποκτήσουν την ιδιότητα του πρόσφυγα επειδή, όπως ισχυρίζονται, φοβούνται ότι θα εκδιωχθούν από τη χώρα προέλευσής τους εξαιτίας της φυλετικής τους ταυτότητας ή πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι *πρόσφυγες*² αποτελούν την ομάδα των αλλοδαπών που αποκτούν την ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα από το ελληνικό κράτος ή από την ελληνική αντιπροσωπεία του ΟΗΕ και των οποίων η μετακίνηση σε ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο θεωρείται αναγκαστική. Ακόμα, διακρίνονται ως ξεχωριστή κατηγορία οι *παλιννοστούντες*, οι οποίοι είναι υπήκοοι χωρών εκτός της ΕΕ που κατάγονται από την Ελλάδα ή περιοχές εκτός συνόρων που είχαν άλλοτε δεχθεί την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού, όπως για παράδειγμα οι Ρωσοπόντιοι. Η συγκεκριμένη ομάδα ουσιαστικά επιστρέφει οικειοθελώς στη χώρα

---

² Τα τελευταία χρόνια τα όρια μεταξύ μεταναστών και προσφύγων είναι δυσδιάκριτα, με αποτέλεσμα να προτείνεται ο όρος «οικονομικοί πρόσφυγες», στην περίπτωση που οικονομικοί μετανάστες παρουσιάζονται ως πρόσφυγες με στόχο την καλύτερη αντιμετώπιση και τη μεγαλύτερη ανοχή από το εκάστοτε κράτος (Triandafyllidou, 2000). Σημειώνεται ότι αυτή η διάκριση χρησιμοποιείται ενίοτε εργαλειακά εκ μέρους της επίσημης πολιτείας και όχι μόνο, όσον αφορά τα προνόμια και τις διευκολύνσεις που παρέχονται σε πρόσφυγες και μετανάστες, με ενδεχόμενο επακόλουθο τη δημιουργία διακρίσεων μεταξύ ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης.

καταγωγής. Τέλος, *επαναπατρισθέντες* θεωρούνται οι Έλληνες μετανάστες που επιστρέφουν οικειοθελώς μετά από μια περίοδο μόνιμης εγκατάστασης στο εξωτερικό. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν Έλληνες πολίτες ή Έλληνες που έχουν αποκτήσει την υπηκοότητα της χώρας υποδοχής στην οποία μετανάστευσαν, όπως για παράδειγμα τα παιδιά Ελλήνων μεταναστών. Σε αυτή την περίπτωση συνήθως η μετακίνηση προς τη χώρα καταγωγής είναι οργανωμένη ή υποκινημένη από κρατικούς φορείς.

Στις επόμενες ενότητες θα αναφερθούμε σε στατιστικά στοιχεία σχετικά με τη μετανάστευση, τα οποία όμως επισημαίνεται ότι έχουν ενδεικτικό χαρακτήρα, μιας και η δυναμική φύση της μετανάστευσης είναι τέτοια που δεν επιτρέπει πάντα την ακριβή αντανάκλαση των τρέχουσων συνθηκών, οι οποίες επιπλέον επηρεάζονται από παράγοντες, όπως η διπλή υπηκοότητα ή το καθεστώς νομιμότητας (Παυλόπουλος, Ντάλλα, & Μόττη-Στεφανίδη, 2015). Για αυτό το λόγο, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην ερμηνεία και αξιοποίηση των παρακάτω καταγραφών.

Το Φαινόμενο της Μετανάστευσης Διεθνώς

Τα διαθέσιμα παγκόσμια δημογραφικά στοιχεία επιβεβαιώνουν μία ήδη παγιωμένη πραγματικότητα, καθώς, σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη, το 3,1% του παγκόσμιου πληθυσμού ή αλλιώς 214 εκατομμύρια άνθρωποι είναι μετανάστες, ενώ σε αυτό το ποσοστό σημειώνεται ότι το 7,6% αποτελείται από πρόσφυγες (United Nations, 2009). Πιο πρόσφατες εκτιμήσεις για το συνολικό αριθμό των μεταναστών καταγράφουν 232 εκατομμύρια μετανάστες διεθνώς το έτος 2013 σε σχέση με 154 εκατομμύρια το 1990, σημειώνοντας συνεχείς αυξητικές τάσεις περίπου 1,6% ετησίως (United Nations, 2013).

Όσον αφορά την Ευρώπη, ο πληθυσμός της το 2013 ανερχόταν σε 503 εκατομμύρια ανθρώπους, από τους οποίους 20,4 εκατομμύρια είναι υπήκοοι τρίτης χώρας, αντιπροσωπεύοντας το 4% του συνολικού πληθυσμού, ενώ η συγκεκριμένη ήπειρος υποδέχεται το 31% των μεταναστών παγκοσμίως (United Nations, 2013). Σύμφωνα με

πρόσφατα στοιχεία της ΕΕ για το έτος 2012, στις χώρες που ανήκουν στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) και στις χώρες - μέλη της ΕΕ ένας στους δέκα ανθρώπους έχει γεννηθεί σε άλλη χώρα από αυτή στην οποία διαμένει - 115 και 52 εκατομμύρια αντίστοιχα, από τα οποία 33,5 εκατομμύρια έχουν καταγωγή από χώρες εκτός της ΕΕ. Επιπλέον, ένα σημαντικό ποσοστό ατόμων (8% στις χώρες του ΟΟΣΑ και 6% στις χώρες - μέλη της ΕΕ) διαθέτουν μεταναστευτικό υπόβαθρο, εφόσον τουλάχιστον ένας από τους δύο γονείς έχει γεννηθεί σε διαφορετική χώρα από αυτήν της χώρας εγκατάστασής του (OECD & European Union, 2015).

Επιπρόσθετα, η Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες (2014) αναφέρει ότι 51,2 εκατομμύρια άτομα σε ολόκληρο τον κόσμο έχουν εκτοπιστεί δια της βίας λόγω διώξεων, συγκρούσεων, γενικευμένης βίας ή παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέχρι τα τέλη του 2013. Από αυτούς, περίπου 16,7 εκατομμύρια είναι πρόσφυγες και 33,3 εκατομμύρια βρίσκονται εσωτερικά εκτοπισμένοι στην ίδια τους τη χώρα. Περίπου 1,2 εκατομμύρια ανήκουν στην κατηγορία των αιτούντων άσυλο. Οι Σύριοι ήταν το 2014 μακράν η μεγαλύτερη ομάδα μεταξύ των αιτούντων άσυλο, με σχεδόν 150.000 αιτήσεις - μία για κάθε πέντε αιτήσεις άσυλου που κατατέθηκαν στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες. Επίσης, οι Ιρακινοί κατέθεσαν 68.700 αιτήσεις, σχεδόν διπλάσιες από το 2013, και οι Αφγανοί αποτέλεσαν την τρίτη μεγαλύτερη ομάδα, με σχεδόν 60.000 αιτήσεις, ενώ ακολουθούν οι πολίτες της Σερβίας (συμπεριλαμβανομένου του Κοσόβου) και της Ερυθραίας.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η εθνοπολιτισμική ποικιλομορφία των χωρών υποδοχής τα τελευταία χρόνια αποτελεί ένα αναπόφευκτο γεγονός, το οποίο μάλιστα υπολογίζεται ότι θα γίνεται ολοένα και πιο έντονο δεδομένων των συνεχών κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών ανακατατάξεων σε παγκόσμιο επίπεδο (Παπαστυλιανού, 2005. Ward et al., 2001. Zagefka et al., 2014).

Το Φαινόμενο της Μετανάστευσης στην Ελλάδα

Μετά από πολλά χρόνια κατά τη διάρκεια των οποίων η Ελλάδα λειτουργούσε κυρίως ως χώρα αποστολής μεταναστών, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έχει μετασηματιστεί πλέον σε χώρα υποδοχής μεταναστών, γεγονός που δημιουργεί κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά ζητήματα προσδίδοντας ταυτόχρονα ένα χαρακτήρα πολυπολιτισμικότητας και πλουραλισμού (Danopoulos & Danopoulos, 2004. Lyberaki & Maroukis, 2005. Skandalis, Danopoulos, & Liargovas, 2008. Triandafyllidou, 2000). Οι λόγοι που συνέβαλαν στη μετατροπή της χώρας σε προορισμό μεταναστών ποικίλλουν αλλά μπορούν να συνοψιστούν στους εξής: πρώτον, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας καθιστά εύκολη την προσβασιμότητα, η οποία γίνεται δυνατή μέσω των εκτενών ακτογραμμών σε συνδυασμό με τα σχετικά εύκολα προσπελάσιμα σύνορα. Δεύτερον, οι ραγδαίες οικονομικές αλλαγές, ειδικά μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ (τότε ΕΟΚ) το 1981, έφεραν τη χώρα πιο κοντά στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο άλλων βορειοευρωπαϊκών χωρών, καθιστώντας την ελκυστικό προορισμό. Τέλος, η άνοδος του βιοτικού και εκπαιδευτικού επιπέδου των νέων οδήγησε στην απόρριψη εκ μέρους τους των χαμηλού κύρους και χαμηλά αμειβόμενων θέσεων απασχόλησης. Οι παραπάνω εξελίξεις διαμόρφωσαν ένα ιδιαίτερο καθεστώς μετανάστευσης στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, το οποίο χαρακτηρίστηκε από κερδοσκοπική αστική ανάπτυξη, τη λειτουργία μίας ανεπίσημης οικονομίας με διευρυμένη οικογενειακή δομή και από ύστερη εκβιομηχάνιση, με σημαντική την παρουσία της γεωργίας και του τουρισμού (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014. IOM, 2008).

Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014), προκύπτει ότι μέχρι το 1996 το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών που εισερχόταν στη χώρα ήταν Έλληνες ενώ αργότερα αυτή η τάση αντιστράφηκε. Η μετανάστευση των Ελλήνων σε άλλες χώρες έχει τις ρίζες της στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα,

όταν οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες οδήγησαν πολλούς Έλληνες στην Ευρώπη, την Ασία και την Αμερική ενώ μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αρκετοί Έλληνες μετανάστευσαν σε άλλες χώρες για πολιτικούς λόγους. Σημειώνεται ότι από το 1945 έως το 1973 σχεδόν 2 εκατομμύρια Έλληνες μετακινήθηκαν προς τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία, άλλες ευρωπαϊκές χώρες ή και χώρες της Λατινικής Αμερικής στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν την ανεργία, τη φτώχεια και την πολιτική καταπίεση (Danopoulos & Danopoulos, 2004). Η συγκεκριμένη περίοδος πάντως ήταν μικρή σε έκταση και ο χαρακτήρας της νόμιμος με βάση την τότε ισχύουσα νομοθεσία (Pavlou, Avramopoulou, & Karakatsanis, 2005).

Μετά την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΕ και την τότε διαφαινόμενη οικονομική ανάπτυξη, η χώρα ξεκίνησε να δέχεται εισροές μεταναστών από άλλες χώρες, αρχικά από την Αφρική και την ανατολική Ευρώπη κυρίως, οπότε και ακολουθήθηκε έστω άτυπα το λεγόμενο μεσογειακό μοντέλο μετανάστευσης με προεξάρχουσα την ανάγκη για φθινό εργατικό δυναμικό (Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003). Στη δεκαετία του 1990, λόγω των σημαντικών πολιτικοοικονομικών εξελίξεων στην ανατολική Ευρώπη, η Ελλάδα δέχθηκε υψηλό αριθμό μεταναστών κυρίως από τη γειτονική Αλβανία, τα Βαλκάνια και τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. Αρκετοί από αυτούς ανήκαν στους Έλληνες της διασποράς και τους παλινοστούντες, και τους δόθηκε ταχύτατα η ελληνική υπηκοότητα (Hatziprokopiou, 2008. Nikolova & Μαρούφωφ, 2010). Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης δεκαετίας η Ελλάδα κατείχε την υψηλότερη αναλογία μεταναστών και εργατικού δυναμικού στην ΕΕ (Pavlou et al., 2005). Επισημαίνεται ότι η ελληνική κοινωνία φάνηκε μάλλον ανέτοιμη να εντάξει εκείνη την περίοδο έναν αρκετά μεγάλο αριθμό μεταναστών σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα (Νικολάου, 2000) και δυσκολεύτηκε εν γένει στη διαδικασία μετασχηματισμού της σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, & Masten, 2008).

Σε πολλές περιπτώσεις οι μετανάστες εγκαθίστανται στην Ελλάδα για σύντομο χρονικό διάστημα αξιοποιώντας ευκαιρίες για ευκαιριακή ή/και εποχιακή εργασιακή απασχόληση (King, 2003), παρά την οικονομική εκμετάλλευση και τις νομικές ή κοινωνικές διακρίσεις που μπορεί να δέχονται (Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003). Ωστόσο, πέρα από την παραδοσιακή μέχρι τότε αξιοποίηση της Ελλάδας - λόγω και της στρατηγικής γεωγραφικής της θέσης - ως ενδιάμεσου προσωρινού σταθμού μέχρι το συνήθη τελικό προορισμό που αποτελούσαν οι χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης (Πετράκου, Ξανθάκου, & Καΐλα, 2006), η χώρα ουσιαστικά μετατράπηκε σε χώρα τελικού προορισμού.

Η Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες (2014) αναφέρει ότι στο τέλος του 2012 υπήρχαν 2.100 αναγνωρισμένοι πρόσφυγες και 50.126 αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα μέχρι το πρώτο εξάμηνο του 2013. Ειδικά τα τελευταία χρόνια, υπάρχει αύξηση στην Ελλάδα και στις γειτονικές χώρες της Μεσογείου όσον αφορά τον αριθμό των προσφύγων και των μεταναστών που φθάνουν δια θαλάσσης, οι περισσότεροι από τους οποίους έχουν στόχο να μετακινηθούν σε άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ. Το 2014, περίπου 43.000 πρόσφυγες και μετανάστες έφθασαν στην Ελλάδα δια θαλάσσης, σημειώνοντας αύξηση 300% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Η πλειοψηφία τους προέρχεται από τη Συρία (περίπου το 60%) και ακολουθούν οι Αφγανοί, οι Σομαλοί και οι Ερυθραίοι. Η Ελλάδα από το 2010 μέχρι το 2014 έχει δεχθεί 46.830 αιτήσεις για άσυλο. Μετά την περάτωση, στα μέσα του 2013, της δυνατότητας υποβολής αίτησης ασύλου βάσει της παλιάς διαδικασίας, παραλήφθηκαν 6.245 νέες αιτήσεις ασύλου μόνο στους πρώτους οκτώ μήνες του 2014. Οι αιτούντες προέρχονταν κυρίως από Πακιστάν, Αφγανιστάν, Αλβανία, Μπαγκλαντές και Συρία. Ωστόσο, οι κύριες εθνικότητες των αιτούντων άσυλο δεν συμπίπτουν με τις κύριες εθνικότητες των νεοεισερχομένων, το οποίο επιβεβαιώνει ότι πολλοί νεοαφιχθέντες επιλέγουν να μην υποβάλλουν αίτηση ασύλου στη χώρα.

Κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ των μεταναστών. Η ελλιπής επικοινωνία μεταξύ των αρχών που είναι κατεξοχήν υπεύθυνες για τα στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τους μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα αλλά και η δυναμική φύση της ίδιας της κινητικότητας τους καθιστούν δύσκολη τη σύνθεση των στοιχείων και αμφισβητήσιμα τα υπάρχοντα δεδομένα. Εντούτοις, τα αξιόπιστα δεδομένα και στοιχεία για τη μετανάστευση θεωρούνται προαπαιτούμενα αφενός για την όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη δημόσια συζήτηση, αφετέρου για την καλύτερη στόχευση της πολιτικής που θα ακολουθηθεί (OECD & European Union, 2015), καθώς οι δημογραφικές αλλαγές μίας χώρας ενδέχεται να επηρεάζουν τις διομαδικές σχέσεις σε κοινωνιακό, τοπικό, ομαδικό ή ατομικό επίπεδο (van Oudenhoven & Ward, 2013). Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, η μετανάστευση φαίνεται να είναι ο βασικός παράγοντας αύξησης του πληθυσμού τα τελευταία είκοσι χρόνια (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014).

Στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε το προφίλ των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα σε μία προσπάθεια να αποκτήσει ο αναγνώστης πληρέστερη εικόνα της μεταναστευτικής ποικιλομορφίας της χώρας αλλά και για να κατανοήσει ότι οι ομάδες αυτές δεν αποτελούν έναν ομοιογενή πληθυσμό (Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος, & Μυλωνάς, 2008), διαπίστωση που φαίνεται να παραβλέπεται συχνά όταν γίνεται λόγος για τη μετανάστευση, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς.

Πράγματι, ο μεταναστευτικός πληθυσμός διαφέρει βάσει πολλών κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών, όπως είναι η χώρα προέλευσης, η ηλικία, το φύλο, το επίπεδο εκπαίδευσης, ο τόπος εγκατάστασης και η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, η επαγγελματική κατάσταση κ.ο.κ. Με δεδομένο ότι η εσφαλμένη αντίληψη περί της ομοιογένειας της εξω-ομάδας θέτει τις βάσεις για τη δημιουργία στερεοτύπων (Fiske, 1998), η κατάρριψη μύθων, όσον αφορά κυρίως τις αρνητικές στερεοτυπικές αντιλήψεις που επικρατούν στην κοινωνία, μέσω της ακριβέστερους

παρουσίασης των κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών μίας ομάδας, μπορεί να συμβάλλει στη δημιουργία καλύτερων διομαδικών σχέσεων.

Το ποσοστό των μεταναστών στην Ελλάδα εκτιμάται σε περίπου 10% του γενικού πληθυσμού (European Commission, 2015), αναδεικνύοντας τη μετανάστευση όχι μόνο θέμα υψηλής θεωρητικής σημασίας και ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος αλλά κυρίως ζήτημα που επηρεάζει βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα το σύνολο του πληθυσμού.

Υπολογίζεται ότι ο αριθμός των μεταναστών που διαμένουν και εργάζονται στη χώρα πενταπλασιάστηκε σε δέκα χρόνια, από το 1991 έως το 2001. Επισημώς, οι μετανάστες ανέρχονται στο 8,8% του γενικού πληθυσμού (IOM, 2008), χωρίς να συνυπολογίζεται ο σημαντικός αριθμός των μεταναστών που δε διαθέτουν χαρτιά (Fakiolas, 2003)³. Ο Μαρούκισ (2012) εκτιμά ότι το 2011 υπήρχαν 391.500 παράτυποι μετανάστες στην Ελλάδα. Παρά τις δυσκολίες ως προς την πλήρη εξακρίβωση του αριθμού των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα, μια ρεαλιστική εκτίμηση κυμαίνεται στα 700.000 - 900.000 άτομα (Baldwin-Edwards, 2014). Οι Triandafyllidou και Lazarescu (2009) ανεβάζουν τον αριθμό σε 1,3 εκατομμύρια, ή 12%, συνυπολογίζοντας τους νομιμοποιημένους μετανάστες, τους ομογενείς από την Αλβανία, τους παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και τους παράτυπους μετανάστες.

Ειδικά τα τελευταία χρόνια, ο συνδυασμός της εύθραυστης πολιτικής και οικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα και της συνεχιζόμενης γεωπολιτικής αστάθειας στις γειτονικές χώρες έχει οδηγήσει σε σημαντική αύξηση των αφίξεων μεταναστών χωρίς χαρτιά και των αιτούντων άσυλο κυρίως από την Ασία και την Αφρική - ενδεικτικό είναι

---

³ Η συγκεκριμένη έρευνα δεν ενστερνίζεται τον όρο «παράνομοι μετανάστες» ή «λαθρομετανάστες», θεωρώντας ότι δεν υπάρχουν λαθραίοι άνθρωποι. Αντίθετα, υιοθετεί την άποψη ότι οι μετανάστες που εισέρχονται σε χώρες υποδοχής με παράτυπο τρόπο είναι άνθρωποι χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα με βάση την ισχύουσα νομοθεσία. Ως εκ τούτου, προτείνεται η χρήση των όρων «παράτυποι μετανάστες» ή «μετανάστες χωρίς χαρτιά». Για περισσότερες πληροφορίες ο αναγνώστης καλείται να ανατρέξει στο παρακάτω έγγραφο: http://picum.org/picum.org/uploads/file_/Leaflet_GR_1.pdf

ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της ελληνικής αστυνομίας, κατά τους πρώτους έξι μήνες του 2014 πραγματοποιήθηκαν περίπου 23.000 συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά σύνορα σε σύγκριση με τις 3.000 περίπου συλλήψεις που είχαν γίνει κατά τη διάρκεια ολόκληρου του προηγούμενου έτους (OECD & European Union, 2015. Triandafyllidou, 2014).

Με βάση την απογραφή του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014), το σύνολο των αλλοδαπών που διέμεναν μόνιμα στην Ελλάδα κατά την απογραφή είναι 912.000 άτομα (8,4%) ενώ ο μόνιμος πληθυσμός της χώρας ανέρχεται σε 10.816.286 άτομα. Σε αυτόν τον αριθμό περιλαμβάνονται όλοι οι αλλοδαποί, οι άνθρωποι χωρίς δηλωμένη υπηκοότητα ή με αδιευκρίνιστη υπηκοότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αντίστοιχη απογραφή του 2001 οι αλλοδαποί ανέρχονταν σε ποσοστό 7% (761.813 άτομα) του συνολικού πληθυσμού, γεγονός που σημαίνει αύξηση των ατόμων με ξένη υπηκοότητα κατά 19,6% (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014), καταδεικνύοντας τις συνεχείς αυξητικές τάσεις στις μεταναστευτικές εισροές. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας των δύσκολων οικονομικών συνθηκών αλλά και των κοινωνικοπολιτικών αλλαγών στη χώρα, έχουν επέλθει σημαντικές μεταβολές στο μεταναστευτικό πληθυσμό. Για παράδειγμα, εκτιμάται ότι ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών από την Αλβανία αλλά και από το Πακιστάν έχουν επιστρέψει στη χώρα καταγωγής τους (Baldwin-Edwards, 2014. Yousef, 2013).

Τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών που διαμένουν στη χώρα παρουσιάζονται πιο αναλυτικά στις παρακάτω υποενότητες.

Χώρα προέλευσης και τόπος διαμονής. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, το μεγαλύτερο ποσοστό (52,7%) των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα έχει αλβανική υπηκοότητα, το 8,3% βουλγάρικη, το 5,1% ρουμάνικη και ακολουθεί με 3,7% η πακιστανική και με 3% η γεωργιανή υπηκοότητα. Σε σύγκριση με την απογραφή του 2001, παρουσιάζεται σχεδόν παρόμοια ποιοτική και ποσοτική εικόνα, με τις μεγαλύτερες αλλαγές να αφορούν τον τριπλασιασμό του μεγέθους της πακιστανικής κοινότητας αλλά

και την ενίσχυση της βουλγάρικης και της ρουμάνικης κοινότητας (Baldwin-Edwards, 2014. Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014).

Αναφορικά με τον τόπο εγκατάστασης, το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών βρίσκεται συγκεντρωμένο σε αστικές περιοχές. Φαίνεται ότι οι περισσότεροι μετανάστες επιλέγουν να εγκατασταθούν στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας πιθανότατα λόγω των αυξημένων ευκαιριών για θέσεις απασχόλησης. Επίσης, περιοχές που εμφανίζουν είτε αγροτική ανάπτυξη, όπως η Βοιωτία, η Κορινθία και η Αργολίδα, είτε σημαντική τουριστική ανάπτυξη, όπως οι Κυκλάδες, οι Σποράδες, τα Ιόνια νησιά και η Κρήτη, συγκεντρώνουν μεγάλο αριθμό μεταναστών (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014).

Σημειώνεται ότι η παρουσία μεγάλου αριθμού μεταναστών σε μια περιοχή αποτελεί στοιχείο - κλειδί της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικοχωρικής αλλαγής (Arapoglou, 2006).

Φύλο, ηλικία και οικογενειακή κατάσταση. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2011, οι άντρες μετανάστες υπερτερούν αριθμητικά των γυναικών σε ελάχιστο βαθμό (466.947 άντρες έναντι 445.053 γυναικών αντίστοιχα). Αυτό το στοιχείο όμως διαφέρει σημαντικά ανάλογα με την εθνικότητα. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των Ουκρανών και των Γεωργιανών μεταναστών οι γυναίκες κατέχουν τα πρωτεία ενώ όσον αφορά τους Πακιστανούς και τους Μπαγκλαντεσιανούς, η συντριπτική πλειοψηφία αποτελείται από άντρες. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το 77% των μεταναστών από την Αίγυπτο, το 89% από την Ινδία και το 93% από το Μπαγκλαντές είναι άντρες ενώ αντίθετα, το 66% από τη Γεωργία και το 70% από τις Φιλιππίνες είναι γυναίκες. Η εικόνα φαίνεται να είναι περισσότερο ισορροπημένη στους Αλβανούς, τους Βούλγαρους και τους Ρουμάνους, όπου η ασυμμετρία είναι ελάχιστη (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Πάντως, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η γυναικεία μετανάστευση διαχρονικά σημειώνει αυξητικές τάσεις,

ενδεχομένως αντανακλώντας την οικογενειακή επανένωση πολλών μεταναστευτικών οικογενειών (Triandafyllidou, 2014).

Οι μετανάστες ανήκουν στην πλειοψηφία τους στις παραγωγικές ηλικίες των 15 έως 64 ετών ενώ τα ποσοστά των ηλικιωμένων είναι ιδιαίτερα χαμηλά. Συνολικά, η μέση ηλικία του πληθυσμού των μεταναστών είναι περίπου κατά 10 έτη μικρότερη από την αντίστοιχη μέση ηλικία του ελληνικού πληθυσμού. Ενδεικτικά, σημειώνεται ότι η μέση ηλικία των Αλβανών είναι τα 29,5 έτη ενώ η αντίστοιχη μέση ηλικία των Ελλήνων είναι τα 42,8 έτη (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014. Triandafyllidou, 2014). Τέλος, η οικογενειακή κατάσταση φαίνεται σε γενικές γραμμές να εναρμονίζεται με αυτή των γηγενών, καθώς τα ποσοστά εγγάμων είναι συγκρίσιμα.

Επίπεδο εκπαίδευσης και επαγγελματική κατάσταση. Σε γενικές γραμμές, το εκπαιδευτικό επίπεδο των πολιτών της ΕΕ είναι παρόμοιο με αυτό των γηγενών, τουλάχιστον όσον αφορά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Albertinelli, Knauth, Kraszewska, & Thorogood, 2011). Οι μετανάστες όμως παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά στη δευτεροβάθμια ή τεχνική εκπαίδευση - γεγονός πολύ σύνηθες κυρίως στις κομμουνιστικές χώρες - και παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά ατόμων που έχουν φοιτήσει σε πανεπιστήμια. Αντίθετα, οι μετανάστες εκτός ΕΕ είναι λιγότερο εκπαιδευμένοι από τους γηγενείς ή από τους πολίτες χωρών της ΕΕ με σημαντικά υψηλότερα ποσοστά ατόμων που έχουν τελειώσει μόνο την υποχρεωτική εκπαίδευση. Επίσης, χαμηλά είναι και τα ποσοστά ατόμων που κατέχουν πτυχίο πανεπιστημίου. Με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 2011, ένα σημαντικό ποσοστό των μεταναστών - σχεδόν 25% - είναι απόφοιτοι Λυκείου, ενώ σημαντικά ποσοστά καταλαμβάνουν οι απόφοιτοι Γυμνασίου αλλά και οι απόφοιτοι μεταδευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επιπλέον, το ποσοστό των ατόμων που δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση είναι ιδιαίτερα χαμηλό (3,7%).

Σχετικά με την επαγγελματική κατάσταση, το 10,5% (391.398 άτομα) του συνόλου των απασχολουμένων έχει ξένη υπηκοότητα, με το μεγαλύτερο ποσοστό να εργάζεται στον κατασκευαστικό κλάδο και στους κλάδους της γεωργίας, της δασοκομίας και της αλιείας. Όσον αφορά τις βασικές ομάδες επαγγελματιών, το 40,9% των αλλοδαπών απασχολούνται ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρωνακτές και μικροεπαγγελματίες ενώ το 19,2% εργάζονται ως ειδικευμένοι τεχνίτες. Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο 3,9% των ξένων υπηκόων είναι ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη. Οι μετανάστες απασχολούνται δηλαδή κυρίως στις κατηγορίες εξειδικευμένων τεχνιτών ή ανειδίκευτων εργατών ενώ η παρουσία τους σε υψηλότερου κύρους θέσεις εργασίας είναι περιορισμένη (Αγαρογλου, 2006). Από την άλλη, η χώρα προέλευσης αλλά και το φύλο των μεταναστών διαφοροποιούν σημαντικά την απασχόληση κατά κλάδο (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Για παράδειγμα, οι Πακιστανοί συχνά απασχολούνται σε σκληρές και ανθυγιεινές εργασίες ενώ οι γυναίκες από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και από τις Φιλιππίνες αναλαμβάνουν ως επί το πλείστον οικιακές υπηρεσίες.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι μετανάστες βιώνουν μία υποτίμηση της επαγγελματικής ζωής τους και συνήθως έρχονται αντιμέτωποι με σημαντικές αλλαγές όσον αφορά στην κοινωνική θέση και την οικονομική τους κατάσταση (Χρυσοχόου, 2005), αφού στην κοινωνία υποδοχής εργάζονται σε τομείς διαφορετικούς - συχνά υποδεέστερους - από την εκπαίδευσή τους (Albertinelli et al., 2011. Boneva & Frieze, 2001). Σε αυτή την κατεύθυνση έχει συμβάλει η υψηλή ζήτηση για ανειδίκευτους εργάτες τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα σε συνδυασμό με την άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των Ελλήνων και της διστακτικότητας - και συχνά άρνησης - για ανάληψη χειρωνακτικής εργασίας, παρά τα υψηλά επίπεδα ανεργίας που υπάρχουν και στην ελληνική κοινωνία. Η επαγγελματική υποτίμηση και η συνακόλουθη υποβάθμιση της κοινωνικής θέσης των μεταναστών, ειδικά όσον αφορά άτομα με υψηλότερο

μορφωτικό και επαγγελματικό επίπεδο στη χώρα καταγωγής τους, ενδεχομένως συνδέεται με αυξημένες δυσκολίες ψυχολογικής προσαρμογής στη χώρα υποδοχής (Aycan & Berry, 1996). Τέλος, στο πλαίσιο των ισχυρισμών για τη συμβολή των μεταναστών στην οικονομική ζωή της χώρας μετεγκατάστασης, αναφέρεται ότι οι μετανάστες αποτελούν το 14% των ασφαλισμένων στα ταμεία με τους μισούς από αυτούς να κατάγονται από την Αλβανία (Baldwin-Edwards, 2004). Από την άλλη, είναι γεγονός ότι πολλοί μετανάστες παραμένουν ανασφάλιστοι υπό καταχρηστικές εργασιακές συνθήκες (Psimmenos & Kassimati, 2004).

Σε γενικές γραμμές, φαίνεται ότι οι μετανάστες έχουν επηρεαστεί από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό από τους γηγενείς. Μέχρι πρότινος, η Ελλάδα παρουσίαζε ένα τυπικό νοτιοευρωπαϊκό προφίλ, εμφανίζοντας δηλαδή σχετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας των γηγενών και χαμηλά ποσοστά ανεργίας μεταξύ των μεταναστών. Η εικόνα αυτή εξηγούνταν βάσει λόγων, όπως η κατάληψη συγκεκριμένων θέσεων εργασίας μόνο από μετανάστες σε συνδυασμό με την επιθυμία αναμονής των Ελλήνων για ευκαιρίες απασχόλησης σε θέσεις αντίστοιχες με τα προσόντα τους ή όπως προαναφέρθηκε, την άρνησή τους σε πολλές περιπτώσεις να αναλάβουν μία χαμηλού κύρους, χαμηλόμισθη και χαμηλής ειδίκευσης εργασία. Όμως η κατάσταση έχει αλλάξει και το μέγεθος του προβλήματος καταγράφεται στα αυξημένα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών σε σχέση πλέον και με τους γηγενείς, τα οποία διαμορφώθηκαν στο 40,4% για τους μετανάστες κατά το πρώτο τρίμηνο του 2013 (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Αυτό το γεγονός συνδέεται σε μεγάλο βαθμό και με την κρίση που έχει εμφανιστεί στους κατεξοχόν κλάδους απασχόλησης των μεταναστών, όπως είναι οι κατασκευές, οι μεταφορές και το λιανικό εμπόριο (OECD & European Union, 2015).

Επιπροσθέτως, η έκρυθμη οικονομική κατάσταση έχει επιβάλει δυσμενέστερους όρους εργασίας, καθώς ενδεχομένως οι μετανάστες διατήρησαν ή ακόμα και αύξησαν τις

θέσεις απασχόλησής τους σε θέσεις εργασίας με μεγαλύτερη ευελιξία αλλά αναγκάστηκαν να αποδεχθούν ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές και άσχημες συνθήκες εργασίας (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι σύμφωνα με έρευνα της ΕΕ (Albertinelli et al., 2011), για την ανεργία των μεταναστών δεν ευθύνεται μόνο το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, αφού και σε περιπτώσεις υψηλής εκπαίδευσης τα επίπεδα ανεργίας παραμένουν αντίστοιχα. Η μη αναγνώριση των προσόντων και των δεξιοτήτων που έχουν αποκτηθεί σε άλλες χώρες, οι δυσκολίες σχετικά με τη γλώσσα της χώρας υποδοχής και οι διακρίσεις που υφίστανται οι μετανάστες φαίνεται να έχουν το δικό τους μερίδιο ευθύνης στα υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, είναι εμφανές ότι οι μετανάστες έχουν συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας, καθώς και ότι ο ρόλος τους στην αγορά εργασίας μάλλον δρα συμπληρωματικά και ρυθμιστικά παρά ανταγωνιστικά ως προς τους γηγενείς (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014).

Λόγοι μετανάστευσης. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εγκατασταθέντων στη χώρα με ελληνική υπηκοότητα (36,7%) κατά το τελευταίο έτος πριν την απογραφή δήλωσε ως λόγο εγκατάστασης τον επαναπατρισμό/παλιννόστηση. Αντίθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό (39,9%) των ατόμων με ξένη υπηκοότητα προερχόμενο κυρίως από τη Βουλγαρία, την Αίγυπτο και το Πακιστάν αλλά και την Αλβανία, τη Ρουμανία και τη Γεωργία δήλωσε ότι εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα με σκοπό την εύρεση εργασίας, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις νεαρές ηλικίες των μεταναστών (Triandafyllidou, 2014). Πράγματι, το 56,3% ανέφερε ότι εργαζόταν κατά την εβδομάδα πριν την ημερομηνία αναφοράς της απογραφής (3-9/5/2011). Σημειώνεται ότι το 17,1% των ατόμων με ξένη υπηκοότητα - με σημαντικό ποσοστό ανάμεσά τους αυτό των Αλβανών - ήρθε στην Ελλάδα με σκοπό την επανένωση της οικογένειάς τους. Από την άλλη, το μεγαλύτερο ποσοστό των Αφγανών δήλωσε ότι ήρθε στην Ελλάδα με σκοπό την αναζήτηση ασύλου.

Συμπερασματικά, γίνεται σαφές ότι η Ελλάδα αποτελεί πόλο έλξης ανθρώπων από γειτονικές και μη χώρες, καθιστώντας τη μία χώρα στην οποία επιδιώκουν να συνυπάρχουν μεταναστευτικές ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης. Οι σύγχρονες μεταναστευτικές ροές χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη εθνοπολιτισμική ποικιλομορφία και οι μετανάστες διαθέτουν καλύτερο επίπεδο εκπαίδευσης, ανήκουν σε αστικές μεσαίες κοινωνικές τάξεις, περιλαμβάνουν περισσότερες ανεξάρτητες γυναίκες και νεαρότερα άτομα σε σχέση με το παρελθόν ενώ αρκετοί μετανάστες έχουν ξεκινήσει ήδη επιχειρηματικές δραστηριότητες στη χώρα υποδοχής (Liargovas & Skandalis, 2012).

Οι ευρύτερες γεωπολιτικές μεταβολές, όπως για παράδειγμα η διάσπαση της ΕΣΣΔ και η δημιουργία της ΕΕ, έχουν αναμφίβολα επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα και τις αναδύμενες πολιτισμικές ταυτότητες (Γεώργας & συν., 2004), με την έννοια ότι δημιουργούνται δυσκολίες σαφούς κατηγοριοποίησης ως προς τον καθορισμό των χαρακτηριστικών των εθνοπολιτισμικών ομάδων. Σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τους μετανάστες ως μία ενιαία και αδιαφοροποίητη ομάδα, ακόμη κι αν προέρχονται από την ίδια χώρα, εξαιτίας του μεγάλου εύρους που παρουσιάζει το προφίλ τους (Ward et al., 2001).

Καταλήγοντας, είναι προφανές ότι οι παραπάνω μεταβολές θέτουν πολλαπλές προκλήσεις αναφορικά με το γεωπολιτικό ρόλο της Ελλάδας αλλά και την εθνική ταυτότητα και συνείδηση των Ελλήνων, καλώντας τη χώρα και τους πολίτες να πάρουν θέση αναφορικά με την πολιτισμική, εθνική και θρησκευτική ποικιλομορφία της, σε σχέση με το εθνικό αλλά και το ευρωπαϊκό της πλαίσιο. Θεσμικά τουλάχιστον, αναγνωρίζεται σταδιακά ότι η Ελλάδα αναδεικνύεται σε πολυπολιτισμική χώρα (Triandafyllidou & Gropas 2009. Triandafyllidou & Kokkali, 2010).

Η ελληνική νομοθεσία για τη μετανάστευση. Στη συγκεκριμένη υποενότητα θα γίνει μία σύντομη ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας για τη μετανάστευση, με στόχο

την πληρέστερη εικόνα για το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έχουν τη δυνατότητα οι μετανάστες να λειτουργούν βάσει των κείμενων νόμων, οι οποίοι προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τα δικαιώματα αλλά και τους περιορισμούς, καθώς και αντανακλούν τη στάση της ευρύτερης κοινωνίας απέναντί τους. Σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, έχει νόημα να αναδειχθούν και να υπογραμμιστούν με σαφήνεια οι αντιφατικές πολιτικές πρακτικές που έχει εφαρμόσει έως τώρα το ελληνικό κράτος στην προσπάθειά του να διαχειριστεί την πολυεπίπεδη πρόκληση της μετανάστευσης.

Παρά την πρόνοια για τις οικογενειακές επανασυνδέσεις και την προσπάθεια ευθυγράμμισης της ελληνικής νομοθεσίας με τη νομοθεσία της ΕΕ, οι νόμοι αναφορικά με τη μετανάστευση που ίσχυαν κατά τη δεκαετία του 1990 κρίνονται επισφαλείς αφενός για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αφετέρου για την ομαλή ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Βασιζόμενοι σε ισχυρισμούς για ενδεχόμενη αύξηση της εγκληματικότητας λόγω των μεταναστευτικών εισροών, ουσιαστικά αποσκοπούσαν στην προστασία της χώρας, οδηγώντας όμως τους μετανάστες στον κοινωνικό αποκλεισμό, εφόσον δυσχέραιναν την εξασφάλιση νομιμοποιημένης παραμονής και εργασίας (Baldwin-Edwards, 2014. Mavrodi, 2005).

Βασικός στόχος, δηλαδή, των νόμων της δεκαετίας του 1990 αλλά και στη συνέχεια του 2000 ήταν ο περιορισμός της παράτυπης μετανάστευσης και της αδήλωτης εργασίας στην παραοικονομία. Τα όποια μέτρα με απώτερο σκοπό την ενσωμάτωση αφορούσαν κυρίως στη θεωρία και όχι στην πράξη (Triandafyllidou, 2014).

Χαρακτηριστικό είναι ότι ο νόμος του 2001 και οι νομικές παρερμηνείες του οδήγησαν στη δημιουργία ξενοφοβικού κλίματος, επιβαρύνοντας τους μετανάστες με γραφειοκρατικές και χρονοβόρες διαδικασίες χωρίς να προσφέρουν παράλληλα καμία ουσιαστική φροντίδα για την προστασία τους από ενδεχόμενες διακρίσεις (Lyberaki & Maroukis, 2005. Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003). Σε αυτό το σημείο επισημαίνεται ότι

η προσπάθεια για υιοθέτηση και εφαρμογή πολιτικών από ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες της Βόρειας Ευρώπης, τουλάχιστον όσον αφορά μέτρα που στοχεύουν στην καταπολέμηση των διακρίσεων, δε φαίνεται να έχει κατάλληλη ανταπόκριση στα χαρακτηριστικά και στις ανάγκες άλλων χωρών, λιγότερο ανεπτυγμένων σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, όπως η Ελλάδα (Baldwin-Edwards, 2004).

Η μεταγενέστερη νομοθεσία της Ελλάδας για τη μετανάστευση βασίστηκε στο νόμο 3386/2005, ο οποίος τροποποιήθηκε σε αρκετά σημεία τα επόμενα χρόνια. Η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωζώνη, η επιβεβαίωση του ανήκειν στο δυτικό κόσμο (Gropas & Triandafyllidou, 2007) και η συνακόλουθη - συμβολική έστω - διαφοροποίηση της αντίληψης αναφορικά με την εθνικότητα και τη διαφορετικότητα παρείχε πιο ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους μετανάστες εκτός χωρών της ΕΕ, ακόμα και σε επίπεδο κοινωνικής ενσωμάτωσης (Manrodi, 2005). Παρόλ' αυτά, η παροχή της άδειας επί μακρόν διαμένοντος στο ελληνικό πλαίσιο παρέμεινε από τις πιο περιοριστικές στην ΕΕ, απαιτώντας από τους δικαιούχους, οι οποίοι έχουν συμπληρώσει δέκα χρόνια νομιμοποιημένης διαμονής στη χώρα, τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα σχετικά με την ελληνική γλώσσα και κουλτούρα με πολύ λίγες διαθέσιμες θέσεις. Σημειώνεται ότι ο νόμος 4018/2011 προσέφερε την εναλλακτική μίας γραπτής εξέτασης για να αποδείξει κάποιος τις γνώσεις του στην ελληνική γλώσσα, την ιστορία και τον πολιτισμό.

Ο νόμος 3536/2007 περιείχε ορισμένες αλλαγές θετικής κατεύθυνσης, αφού καταργήθηκε το τέλος νομιμοποίησης για τα παιδιά ηλικίας 14-18 ετών, δόθηκε η δυνατότητα στους μετανάστες να πληρώσουν μέχρι και το 20% των 200 ημερών κοινωνικής ασφάλισης που χρειάζεται για να αποκτήσει κάποιος το δικαίωμα νομιμοποίησης και την ανανέωση της άδειας διαμονής, καθώς και παράταση για την υποβολή των απαιτούμενων δικαιολογητικών. Στη συνέχεια, βάσει του νόμου 3838/2010

θεσπίστηκε το δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές για τους μετανάστες που έχουν άδεια παραμονής και ζουν μόνιμα στην Ελλάδα, και θεσμοθετήθηκε ότι τα παιδιά που γεννιούνται στην Ελλάδα αλλά και τα παιδιά που ολοκληρώνουν τη βασική εκπαίδευση στη χώρα δικαιούνται την ελληνική ιθαγένεια. Μετέπειτα όμως, οι συγκεκριμένες διατάξεις του νόμου κρίθηκαν αντισυνταγματικές από το Συμβούλιο της Επικρατείας με αντιδράσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο.

Επιπλέον, ο νόμος 4251/2014 ρύθμισε θέματα εισόδου, παραμονής και κοινωνικής ενσωμάτωσης των υπηκόων τρίτων χωρών, χωρίς τη συμπερίληψη πολιτών από την ΕΕ, προσφύγων και αιτούντων άσυλο. Ως θετική εξέλιξη μπορεί να χαρακτηριστεί η προσπάθεια εξορθολογισμού της διαχείρισης των αδειών παραμονής και η επανανομιμοποίηση των ατόμων που έχουν εκπέσει σε παράτυπη διαμονή λόγω της ανεργίας ή άλλων προβλημάτων. Ωστόσο, παρά την πρόνοια για ευθυγράμμιση με την κείμενη νομοθεσία της ΕΕ, ο συγκεκριμένος νόμος παραμένει σε διαχειριστικό επίπεδο και δεν παρέχει προοπτικές για τη νέα δημογραφική σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας (Triandafyllidou, 2014). Από την άλλη, ο νέος αντιρατσιστικός νόμος για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας (Ν.4285/2014) θεσμοθέτησε βαρύτερες ποινικές κυρώσεις για την υποκίνηση σε συμπεριφορές μίσους, διακρίσεων και βίας, ενώ η άρνηση του Ολοκαυτώματος αποτελεί πλέον ποινικά διώξιμη πράξη.

Πιο πρόσφατα, με το νόμο 4332/2015 τροποποιήθηκε ο κώδικας ελληνικής ιθαγένειας που θεσμοθετεί το δικαίωμα κτήσης ελληνικής ιθαγένειας για τα παιδιά αλλοδαπών που γεννιούνται στην Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση εγγραφής και φοίτησής τους σε σχολείο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και νομιμοποιημένης συνεχούς παραμονής για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ενός εκ των γονέων τους. Επιπλέον, με τις συγκεκριμένες νομικές διατάξεις αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια οι ανήλικοι αλλοδαποί

που κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα και έχουν ολοκληρώσει τη φοίτηση είτε εννέα τάξεων είτε έξι τάξεων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και αλλοδαποί που κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα και είναι απόφοιτοι ελληνικού ΑΕΙ ή ΤΕΙ, εφόσον διαθέτουν απολυτήριο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ελληνικού σχολείου. Παρά τους όποιους περιορισμούς, αυτή η εξέλιξη ικανοποιεί το πάγιο αίτημα για απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας από τους μετανάστες δεύτερης γενιάς και σηματοδοτεί ευνοϊκότερες συνθήκες για μετάβαση από το «δίκαιο του αίματος» στο «δίκαιο του εδάφους», όσον αφορά τη χορήγηση ιθαγένειας. Ωστόσο, η πρακτική εφαρμογή και η πολιτειακή στήριξη του νόμου θα καταδείξει την αποτελεσματικότητα ή μη των συγκεκριμένων θεσμοθετημένων μέτρων.

Σημειώνεται ότι από το 2013 το ελληνικό κράτος έχει προχωρήσει στη δημιουργία κέντρων κράτησης, στα οποία μεταφέρονται τόσο αιτούντες άσυλο όσο και παράτυποι μετανάστες, οι οποίοι πλέον κρατούνται επ'άοριστον, εκτός εάν συμφωνήσουν σε «εθελοντική» επιστροφή ή συνεργαστούν στην αναγκαστική επιστροφή τους στη χώρα καταγωγής (Γιατρού Χωρίς Σύνορα, 2014). Φαίνεται να θεωρείται ότι αυτή η παρατεταμένη κράτηση - πολλές φορές υπό άσχημες συνθήκες - θα ωθήσει τους μετανάστες να θελήσουν να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους, θα ενθαρρύνει άλλους σε «εθελοντικές» επιστροφές και θα αποτρέψει νέους μετανάστες να εισέλθουν στη χώρα, οδηγώντας τελικά με αυτόν τον τρόπο στη μείωση του αριθμού τους. Αυτή η πολιτική κρίνεται εμφανώς προβληματική ως τρόπος διαχείρισης ενός τόσο περίπλοκου ζητήματος (Triandafyllidou, 2014).

Συνοψίζοντας, η Ελλάδα φαίνεται να προσπαθεί ακόμα να αποδεχθεί το ρόλο της ως χώρα υποδοχής μεταναστών (Gropas & Triandafyllidou, 2016) ενώ το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζει με μάλλον αμφιθυμικό τρόπο τους μετανάστες που ζουν στη χώρα. Η Triandafyllidou (2009) επισημαίνει ότι η μεταναστευτική πολιτική της χώρας παραμένει κοντόφθαλμη, αντιμετωπίζοντας τη μετανάστευση ως ένα αναγκαίο κακό και όχι ως μία

ευκαιρία. Από τη μία, παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας και σε υπηρεσίες υγείας, από την άλλη συμβάλλει στον αποκλεισμό τους τόσο από τη χώρα υποδοχής όσο και από τη χώρα καταγωγής, αποτρέποντας τη διατήρηση της πολιτισμικής παράδοσης της χώρας προέλευσης και ποινικοποιώντας σε ορισμένες περιπτώσεις δραστηριότητες, όπως η εκμάθηση της μητρικής τους γλώσσας. Ανάλογη φαίνεται να είναι η αντιμετώπιση και της ευρύτερης κοινωνίας, η οποία συνεχίζει να θεωρεί προς το παρόν την υπηκοότητα και την ιθαγένεια ταυτόσημες έννοιες με την πολιτισμική και θρησκευτική ομοιογένεια της εθνικής ταυτότητας (Triandafyllidou & Kokkali, 2010).

Στάσεις απέναντι στη μετανάστευση και στους μετανάστες. Η ανταπόκριση της ελληνικής πολιτείας στο πολύπλευρο ζήτημα της μετανάστευσης με σχετικά αργούς ρυθμούς φαίνεται να αντανakλάται και στις αντιλήψεις και στάσεις των μελών της κοινωνίας υποδοχής, οι οποίες σε γενικές γραμμές διαθέτουν αρνητικό πρόσημο, όπως καταγράφεται σε ποικίλες κοινωνικές έρευνες.

Η πρόσφατη μελέτη του Ευρωβαρόμετρου που διενεργήθηκε το φθινόπωρο του 2016 αναδεικνύει τη μετανάστευση ως μία από τις βασικές προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει η ΕΕ ενώ το 69% των Ευρωπαίων πολιτών υποστηρίζει τη χάραξη μίας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής στο συγκεκριμένο ζήτημα (European Commission, 2016). Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, όσον αφορά τις αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες που προέρχονται από χώρες εκτός της ΕΕ η χώρα τοποθετείται σε σημαντικά υψηλότερη θέση σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (70%, ευρωπαϊκός μέσος όρος: 56%). Οι Έλληνες θεωρούν σε υψηλό ποσοστό (72%, ευρωπαϊκός μέσος όρος: 49%) ότι οι μετανάστες δε συνεισφέρουν σε μεγάλο ποσοστό στη χώρα και προκρίνουν τη λήψη πρόσθετων μέτρων, κυρίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο, για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Παρά τις εν γένει αρνητικές στάσεις των Ελλήνων απέναντι στη

μετανάστευση, αξίζει να σημειωθεί ότι οι γηγενείς θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους πολίτες άλλων κρατών-μελών της ΕΕ ότι πρέπει να βοηθούν τους πρόσφυγες (72% έναντι 66%), αν και επισημαίνεται ότι το συγκεκριμένο ποσοστό των Ελλήνων παρουσιάζει μείωση 13 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με την αντίστοιχη έρευνα του φθινοπώρου του 2015.

Παρόμοιες διαπιστώσεις προσφέρει το πολιτικό βαρόμετρο της εταιρείας δημοσκοπήσεων Public Issue που διεξήχθη για λογαριασμό της εφημερίδας «Η Αυγή» το Μάρτιο του 2016. Σε πανελλαδικό δείγμα 1.014 ατόμων βρέθηκε ότι το 48% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι το προσφυγικό ζήτημα και η μετανάστευση αποτελούν το δεύτερο σημαντικότερο πρόβλημα της Ελλάδας, μετά την οικονομική κατάσταση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σημαντική αύξηση του συγκεκριμένου ποσοστού μέσα σε ένα μόνο μήνα, καθώς το Φεβρουάριο του ίδιου έτους το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 28% ενώ τον Ιανουάριο μόλις 9%. Ο ρόλος των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων στη διαμόρφωση αρνητικών στάσεων φαίνεται να λειτουργεί καθοριστικά στην πρόσληψη του φαινομένου της μετανάστευσης από τους Έλληνες, καθώς οι πρόσφατες εξελίξεις στην οικονομία και στο προσφυγικό ζήτημα φέρνουν εκ νέου στο επίκεντρο ξενοφοβικές τάσεις μετά από μία περίοδο που χαρακτηριζόταν από μεγαλύτερη ανεκτικότητα (Adamczyk, 2016. Gropas & Triandafyllidou, 2016).

Το 2010 η ίδια εταιρεία είχε πραγματοποιήσει για λογαριασμό της εφημερίδας «Καθημερινή» έρευνα για τις στάσεις των Ελλήνων πολιτών απέναντι στη μετανάστευση, τα αποτελέσματα της οποίας συγκρίθηκαν με παλαιότερες έρευνες του 2009 και του 2010, καταγράφοντας ενδιαφέρουσες μεταβολές στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Η έρευνα διεξήχθη πανελλαδικά μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου και συμπεριέλαβε δείγμα 514 ατόμων ηλικίας 18 ετών και άνω αξιοποιώντας τη μέθοδο της πολυσταδιακής στρωματοποιημένης δειγματοληψίας.

Σε γενικές γραμμές, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (59%) θεωρεί ότι η μετανάστευση μάλλον βλάπτει τη χώρα, ενώ τα ποσοστά των ατόμων που δηλώνουν ότι μάλλον ωφελεί, καθώς και ότι ούτε ωφελεί ούτε βλάπτει την Ελλάδα είναι ίδια (19%). Επίσης, το 60% των συμμετεχόντων θεωρεί ότι η Ελλάδα έχει ξεπεράσει το όριο των μεταναστών που μπορεί να δεχτεί. Αξιολογώντας τις επιπτώσεις στην οικονομία, το ποσοστό των ατόμων που θεωρούν ότι η μετανάστευση μάλλον βλάπτει έχει αυξηθεί σε διαχρονικό επίπεδο (59% το 2010 έναντι 52% το 2009 και 47% το 2008) ενώ πτωτική τάση είχε η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η μετανάστευση μάλλον ωφελεί την ελληνική οικονομία (30% το 2010 έναντι 32% το 2009 και 40% το 2008). Όσον αφορά το πολιτισμικό πεδίο, το 57% των συμμετεχόντων (2009: 52%, 2008: 47%) συμφωνεί με την άποψη ότι η μετανάστευση βλάπτει τον πολιτισμό των Ελλήνων γιατί αλλοιώνει την εθνική ταυτότητα ενώ 32% των συμμετεχόντων υποστηρίζει ότι ωφελεί την Ελλάδα γιατί φέρνει τη χώρα σε επαφή με ανθρώπους από άλλους πολιτισμούς. Ακόμα, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (75%) δήλωσε ότι η μετανάστευση προκαλεί αύξηση της εγκληματικότητας στη χώρα. Τα ποσοστά των ατόμων που δηλώνουν ότι οι μετανάστες εργάζονται σε δουλειές που δε θέλουν να κάνουν οι Έλληνες και ότι η μετανάστευση αυξάνει την ανεργία επειδή οι μετανάστες παίρνουν τις θέσεις των Ελλήνων είναι παρόμοια (46% και 45% αντίστοιχα έναντι 48% και 39% το 2009).

Βάσει των ευρημάτων της έρευνας, διχασμένη φαίνεται να είναι η κοινή γνώμη όσον αφορά τα εκλογικά δικαιώματα των μεταναστών στις δημοτικές και βουλευτικές εκλογές. Το 46% των συμμετεχόντων θεωρεί ότι οι μετανάστες πρέπει να έχουν δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές σε αντίθεση με το 49% που διαφωνεί. Παρόμοια είναι τα ποσοστά και για τις βουλευτικές εκλογές. Το 51% των ερωτηθέντων διαφωνεί ότι οι μετανάστες που ζουν νομιμοποιημένα στην Ελλάδα πρέπει να έχουν δικαίωμα ψήφου ενώ 42% συμφωνεί. Σε σχέση με τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας σε μετανάστες, η

πλειοψηφία των συμμετεχόντων (43%) διαφωνεί ενώ το 37% συμφωνεί να δοθεί, αν και με συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Σε αυτές προκρίνεται οι μετανάστες να έχουν εργαστεί ή να εργάζονται στην Ελλάδα, να ζουν αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, να έχουν φοιτήσει σε ελληνικό σχολείο ή πανεπιστήμιο, να έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και να μιλάνε καλά την ελληνική γλώσσα. Ο γάμος με Έλληνα/Ελληνίδα αλλά και το χριστιανικό ορθόδοξο θρήσκευμα δε φαίνεται να θεωρούνται απαραίτητες προϋποθέσεις για τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας. Στην πρόθεση ψήφου σε δημοψήφισμα σχετικά με τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας, οι Έλληνες φαίνεται να μοιράζονται ισόποσα, καθώς τα ποσοστά της χορήγησης ή μη είναι ακριβώς τα ίδια (45%).

Μία πρόσφατη έρευνα της Μονάδας Ερευνών Κοινής Γνώμης & Αγοράς του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για λογαριασμό του μη κερδοσκοπικού ερευνητικού οργανισμού διαΝΕΟσις είχε ως αντικείμενο μελέτης τις αντιλήψεις των Ελλήνων. Πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2016 μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου και συμπεριέλαβε 1.294 άτομα ηλικίας 17 ετών και άνω με τη μέθοδο της πολυσταδιακής δειγματοληψίας. Τα αποτελέσματα αναφορικά με τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων σε θέματα σχετικά με τη μετανάστευση συνοψίζονται ως εξής: Για το 49% των ερωτηθέντων η λέξη «μετανάστες» αντιπροσωπεύει κάτι κακό, σε αντίθεση με το 37,6% για τους οποίους αντιπροσωπεύει κάτι καλό. Αντίθετη εικόνα παρουσιάζουν τα ποσοστά για τη λέξη «πρόσφυγες», καθώς το 49,3% δηλώνει ότι η συγκεκριμένη λέξη αντιπροσωπεύει κάτι καλό ενώ για το 39,9% κάτι κακό. Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων (88,3%) θεωρεί ότι ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα τα τελευταία δέκα χρόνια είναι υπερβολικά μεγάλος, σε αντίθεση με το 11,2% που δε συμφωνεί με την παραπάνω θέση.

Επίσης, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρεί ότι η παρουσία μεταναστών αυξάνει την εγκληματικότητα και την ανεργία (64,4% και 58% αντίστοιχα) σε αντίθεση

με το 34,7% και το 41,7% που διαφωνούν με τις παραπάνω απόψεις. Όσον αφορά τις οικονομικές επιπτώσεις, μόνο το 34,4% συμφωνεί ότι η παρουσία μεταναστών επιδρά θετικά ενώ η πλειοψηφία (63,6%) πιστεύει το αντίθετο. Αντίστοιχα είναι τα ποσοστά των ατόμων που θεωρούν ότι η παρουσία των μεταναστών εμπλουτίζει τον ελληνικό πολιτισμό (33,7% έναντι 64,7%). Σχετικά με τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας, η πλειοψηφία (66,5%) θεωρεί σωστό τα παιδιά νομιμοποιημένων μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα να λαμβάνουν άμεσα την ελληνική ιθαγένεια σε αντίθεση με το 31,8% που το θεωρούν λάθος. Στο εργασιακό πεδίο, το 59,9% των συμμετεχόντων δηλώνει ότι θα προσλάμβανε μάλλον εύκολα ή πολύ εύκολα για υπάλληλο ένα άτομο αλβανικής καταγωγής ενώ το 39,1% μάλλον δύσκολα ή πολύ δύσκολα. Επίσης, το 44,1% δηλώνει ότι δε θα ενοχλούνταν από την ανέγερση χώρων θρησκευτικής λατρείας των μουσουλμάνων (τζαμιών) στη χώρα ενώ το 31% δηλώνει την ενόχλησή του σε μία τέτοια κίνηση. Τέλος, σε θέματα που σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα, η κοινή γνώμη φαίνεται μοιρασμένη στην ερώτηση εάν κάποιος γεννιέται ή γίνεται Έλληνας, καθώς τα ποσοστά είναι παρόμοια (47,2% έναντι 48,3%). Σημειώνεται ότι ένα υψηλό ποσοστό ατόμων (54,2%) θεωρεί ότι για να θεωρείται κάποιος Έλληνας πρέπει να υιοθετεί τα ελληνικά ήθη και έθιμα. Τέλος, ένας στους δύο συμμετέχοντες (49%) θεωρεί ότι τα δικαιώματα των μειονοτήτων στην Ελλάδα προστατεύονται.

Παρότι η παρούσα έρευνα δεν ασχολείται κατά βάση με πρόσφυγες, θεωρούμε σημαντικό σε αυτό το σημείο να συμπεριλάβουμε ορισμένα στοιχεία για τις αντιλήψεις των μελών της χώρας υποδοχής αναφορικά με το προσφυγικό ζήτημα, το οποίο ούτως ή άλλως παρουσιάζει συνάφεια με το φαινόμενο της μετανάστευσης. Η Public Issue διενήργησε σχετική έρευνα για λογαριασμό του μη κερδοσκοπικού ερευνητικού οργανισμού διαΝΕΟσις, η οποία δημοσιεύτηκε στο τέλος του Φεβρουαρίου του 2016. Η διεξαγωγή της ήταν σε πανελλαδικό επίπεδο και πραγματοποιήθηκε μέσω τηλεφωνικών

συνεντεύξεων με τη μέθοδο της πολυσταδιακής στρωματοποιημένης δειγματοληψίας χρησιμοποιώντας δείγμα 1.220 ατόμων. Σύμφωνα με την έρευνα, μόνο ένας στους πέντε Έλληνες φαίνεται να έχει ακριβή εικόνα του μεγέθους των προσφυγικών ροών. Ενώ ο πραγματικός αριθμός προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα το 2015 ήταν 857.000 άτομα, οι συμμετέχοντες σε αυθόρμητη απάντηση στη συγκεκριμένη ερώτηση εκτίμησαν τον αριθμό γύρω στα 620.000 άτομα. Σε γενικές γραμμές, οι Έλληνες πολίτες τείνουν να υποεκτιμούν τις προσφυγικές ροές, ενώ παράλληλα δε διαθέτουν εμπειρισταωμένη γνώση για συγκεκριμένες όψεις του ζητήματος, όπως για παράδειγμα τα hot spots (κέντρα ταυτοποίησης προσφύγων) ή τη Frontex (ευρωπαϊκός οργανισμός για τον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ). Από την άλλη, σημαντικά είναι τα ποσοστά όσων εκφράζουν αισθήματα συμπάθειας και αλληλεγγύης απέναντι στους πρόσφυγες και η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δεν επιθυμεί να κλείσουν τα σύνορα της χώρας με στόχο τον περιορισμό της εισόδου ή της διέλευσης των προσφύγων. Η κοινή γνώμη φαίνεται να έχει διαμορφώσει θετική εντύπωση για τους πρόσφυγες (66%), αλλά δεν ισχύει το ίδιο και για τους μετανάστες, τουλάχιστον όχι στον ίδιο βαθμό (59%). Η διαφοροποίηση είναι ιδιαίτερα εμφανής από το γεγονός ότι 10% των ερωτηθέντων δηλώνει ταυτόχρονα θετική εντύπωση για τους πρόσφυγες και αρνητική εντύπωση για τους μετανάστες.

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων (63%) αναφέρει ότι το προσφυγικό ζήτημα χαρακτηρίζεται από μονιμότητα, αν και η πλειοψηφία (55%) δε στηρίζει τη μόνιμη εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα και σε ποσοστό 53% αποδέχεται μέχρι 100.000 πρόσφυγες για μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα, αριθμός που υστερεί σημαντικά της συμβατικής υποχρέωσης της Ελλάδας βάσει της συμφωνίας με την ΕΕ. Η ελληνική κοινή γνώμη φαίνεται διχασμένη στις αντιλήψεις της για τους πρόσφυγες που θα εγκατασταθούν στην Ελλάδα, καθώς τα ποσοστά των ερωτηθέντων που δηλώνουν ότι οι πρόσφυγες θα αυξήσουν την εγκληματικότητα και τον

κίνδυνο τρομοκρατίας είναι παρόμοια με αυτούς που υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη. Από την άλλη, μόνο το 36% των ατόμων συμφωνεί με την άποψη ότι οι πρόσφυγες θα εμπλουτίσουν τον ελληνικό πολιτισμό. Τέλος, έξι στους δέκα ερωτηθέντες έχουν θετική γνώμη για τον όρο πολυπολιτισμικότητα, υποδηλώνοντας μία σχετική ανεκτικότητα των Ελλήνων στη διαφορετικότητα. Από την άλλη, οι λέξεις Μουσουλμάνος και Ισλάμ συνδέονται σε ποσοστό 33% και 51% με αρνητικές εντυπώσεις.

Σε αντίστοιχη έρευνα της Public Issue που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2016 σε δείγμα 1.004 ατόμων, το 57% των συμμετεχόντων υποστηρίζει ότι οι πρόσφυγες που παραμένουν στην Ελλάδα μάλλον δε μπορούν να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία ενώ αντίθετα το ποσοστό όσων θεωρούν ότι μάλλον μπορούν να ενσωματωθούν είναι σημαντικά χαμηλότερο (34%). Επίσης, η κοινή γνώμη καταγράφεται να είναι μοιρασμένη αναφορικά με το αίσθημα απειλής που δημιουργεί η παρουσία προσφύγων για την ασφάλεια της Ελλάδας. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες (47%) πιστεύουν ότι οι πρόσφυγες μάλλον δεν αποτελούν απειλή, ποσοστό που παρουσιάζει άνοδο σε σχέση με το Σεπτέμβριο του 2016 (45%) και τον Ιούνιο του ίδιου έτους (38%). Ωστόσο, υψηλό παραμένει το ποσοστό αυτών που πιστεύουν ότι οι πρόσφυγες αποτελούν απειλή (44%), αν και παρατηρείται πτώση σε σύγκριση με προηγούμενους μήνες του 2016 (9/2016: 48%, 6/2016: 55%).

ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗ

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθούμε στις διαδικασίες που συντελούνται όταν άτομα ή ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης έρχονται σε επαφή. Αφού αποσαφηνιστεί η έννοια της επιπολιτισμοποίησης, θα αναφερθούμε στις θεωρητικές προσεγγίσεις που διέπουν την εννοιολόγηση των διεργασιών που λαμβάνουν χώρα κατά την επιπολιτισμοποίηση διακρίνοντας δύο συνιστώσες, τις διαπολιτισμικές και τις κοινωνικοψυχολογικές προσεγγίσεις.

Από τη μία, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η επιπολιτισμοποίηση περιλαμβάνεται στο χώρο των διομαδικών σχέσεων όπως αυτές διερευνώνται στην Κοινωνική Ψυχολογία, ωστόσο η θεώρηση και η μεθοδολογία στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης εμπίπτουν σε μία διαπολιτισμική προσέγγιση (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008α). Με έναν τρόπο, λοιπόν, οι δύο κλάδοι της Ψυχολογίας, η Κοινωνική και η Διαπολιτισμική Ψυχολογία, έχουν ως τόπο συνάντησης το φαινόμενο της μετανάστευσης και τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και λειτουργούν μάλλον συμπληρωματικά παρά αντιθετικά, εμπλουτίζοντας και ενισχύοντας η καθεμία τα θεωρητικά και ερμηνευτικά σχήματα της άλλης (van Oudenhoven, Ward, & Masgoret, 2006).

Τα τελευταία χρόνια διαφαίνεται μία προσπάθεια για ενοποίηση θεωρητικών σχημάτων, η οποία δυνητικά προσφέρει καλύτερη κατανόηση των σχετικών ζητημάτων. Για παράδειγμα, οι Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam και Phinney (2012) παρουσίασαν ένα πολυεπίπεδο μοντέλο, επιχειρώντας να ενοποιήσουν στο πλαίσιο της Κοινωνικής και της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας τις θεωρίες της επιπολιτισμοποίησης σε ένα σύνθετο θεωρητικό σχήμα που μελετάει την προσαρμογή παιδιών και εφήβων μεταναστών. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η επιστήμη μπορεί να επωφεληθεί από τη διασταύρωση θεωριών οδηγούμενη σε μία συνθετική οπτική.

Ορισμός

Οι ραγδαίες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν ωθήσει τους επιστήμονες να μελετήσουν ενδελεχώς θέματα που άπτονται του μεταναστευτικού πεδίου. Ωστόσο, ακριβώς επειδή οι διεργασίες που επιφέρει η διαπολιτισμική επαφή συνδέονται στενά με ψυχολογικές διαδικασίες (Chun, Balls-Organista, & Marín, 2003), ειδικά ο χώρος της Ψυχολογίας έχει ασχοληθεί εκτενώς, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά (Boski & Matsumoto, 2008. Phinney, 2006). Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των ερευνών που πραγματοποιούνται με επίκεντρο τη μετανάστευση και την επιπολιτισμοποίηση συνεχώς αυξάνεται και το ενδιαφέρον των ερευνητών παραμένει αμείωτο, η αντίστοιχη θεωρητική πρόοδος συντελείται με μικρότερα βήματα (Μαρβάκης, Παρσάνογλου, & Παύλου, 2001) και η Ψυχολογία έχει να διανύσει δρόμο στην προσπάθεια να επηρεάσει σε θέματα παρέμβασης και πολιτικών πρακτικών (Παυλόπουλος, 2006α). Σε αυτό μάλλον συντελεί και το γεγονός ότι η ανάπτυξη ποικίλων θεωρητικών και ερευνητικών πλαισίων δεν ενσωματώνεται πάντα αποτελεσματικά στα υπάρχοντα και επαρκώς τεκμηριωμένα σώματα γνώσης εντός της επιστήμης της Ψυχολογίας (Liebkind, 2001. Padilla & Perez, 2003).

Η έννοια της επιπολιτισμοποίησης (acculturation)⁴ αναφέρεται στις διεργασίες που επισυμβαίνουν κατά την άμεση επαφή ατόμων ή ομάδων από δύο ή περισσότερα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936. Sam & Berry,

---

⁴ Ο αγγλόφωνος όρος «acculturation» συνήθως αποδίδεται από τους ερευνητές στον ελλαδικό χώρο με τον όρο «επιπολιτισμό» ή «επιπολιτισμοποίηση». Η ακριβής και σαφής χρήση της γλώσσας αποτελεί μία καλή αρχή για την αναγνώριση της δυναμικής φύσης της επιπολιτισμοποίησης (Phinney, 2006). Με αυτή την έννοια, προτάσσονται οι όροι «επιπολιτισμοποίηση», «επιπολιτισμική έρευνα» και «επιπολιτισμική αλλαγή» ώστε να γίνεται ξεκάθαρη η πολύπλοκη και πολυεπίπεδη φύση του φαινομένου ενώ η έννοια «επιπολιτισμός» αναφέρεται μόνο στο γενικό φαινόμενο που περιλαμβάνει τις πολλαπλές αλλαγές που προκύπτουν από την πολιτισμική αλλαγή. Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιείται ο όρος «επιπολιτισμοποίηση» για να υπογραμμιστεί η δυναμική φύση των διαδικασιών κατά τη μετανάστευση.

2006). Ο παραπάνω ορισμός συνιστά σημείο αναφοράς για πληθώρα ερευνών και μάλιστα αποτελεί τον επίσημο ορισμό της στο λεξικό της UNESCO (Navas et al., 2005).

Η επιστήμη της Ψυχολογίας έχει εστιάσει το ενδιαφέρον της στην «ψυχολογική επιπολιτισμοποίηση», η οποία εμπερικλείει τις μεταβολές που επισυμβαίνουν στο άτομο ή στην ομάδα σε κοινωνικοσυναισθηματικό επίπεδο ως απόκριση στις εμπειρίες λόγω της διομαδικής επαφής σε ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο (Berry, 1990. Graves, 1967. Sam, 2006). Αυτές οι μεταβολές περιλαμβάνουν αλλαγές στις στάσεις, τις αξίες, τις πεποιθήσεις, τη συμπεριφορά, τη γλώσσα, την πολιτισμική ταυτότητα κ.ο.κ. (van Oudenhoven et al., 2006. van Oudenhoven & Ward, 2013).

Πρόκειται για μία περίπλοκη και δυναμική διαδικασία, η οποία επηρεάζεται από ατομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, καθώς και από την αλληλεπίδρασή τους. Η Phinney (2006) υποστηρίζει ότι η επιπολιτισμοποίηση δε νοείται ως μία μεμονωμένη ψυχολογική έννοια ή ως μία ανεξάρτητη μεταβλητή, αλλά μάλλον περιορίζεται από μία τέτοια θεώρηση. Ως εκ τούτου, οι ερευνητές καλούνται να προχωρήσουν πέρα από την απλή περιγραφή της επιπολιτισμικής αλλαγής και να εντοπίσουν τους μηχανισμούς ή τις μεταβλητές που ερμηνεύουν τις διαφορές διαχρονικά και διατομικά. Η αναγνώριση της δυναμικής και πολύπλοκης φύσης του φαινομένου συμβάλλει στην περαιτέρω και πληρέστερη διερεύνηση της έννοιας και επιβεβαιώνεται από τις ενυπάρχουσες μεταβλητές που αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, όπως η γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής και η παρουσία κοινωνικών δικτύων (Phinney, 2006).

Οι διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα κατά την επιπολιτισμοποίηση περιλαμβάνουν αμοιβαίες αλλαγές τόσο στις ομάδες των μεταναστών όσο και στην ευρύτερη κοινωνία της χώρας υποδοχής (Χρυσόχου, 2005), παρά το γεγονός ότι στην πράξη οι αλλαγές συντελούνται ενδεχομένως άνισα ή με λιγότερο εμφανή τρόπο μεταξύ των ατόμων ή των ομάδων (Berry, 1997. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008α). Υπό αυτό το πρίσμα,

αναδεικνύεται η αναπόφευκτη και σαφής εμπλοκή όλων σε αυτή τη μακροπρόθεσμη διεργασία και ενισχύεται η αναγκαιότητα μελέτης της συγκεκριμένης έννοιας και των συνδεδεμένων φαινομένων (Berry, 2005. Smith, Bond, & Kagitçibasi, 2006). Ειδικά στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης και των συνεχών ελεύθερων μετακινήσεων, τα άτομα έρχονται διαρκώς σε επαφή με άτομα που προέρχονται από διαφορετικούς εθνοπολιτισμικούς πληθυσμούς (Motti-Stefanidi et al., 2012), καθιστώντας την επιπολιτισμοποίηση ένα ζήτημα κοινού ενδιαφέροντος και μείζονος σημασίας.

Τελική έκβαση της διαδικασίας της επιπολιτισμοποίησης είναι η προσαρμογή⁵ του ατόμου στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, χωρίς αυτή να αποκτά αναγκαστικά αξιολογική χροιά αποτιμώντας την αποτελεσματικότητα ή την επιτυχία της, αλλά πιστοποιώντας απλά την ένταξη των μεταναστών σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Συγκεκριμένα, η προσαρμογή των μεταναστών μπορεί να κυμαίνεται από έναν τρόπο ζωής στην κοινωνία υποδοχής που περιλαμβάνει από πολλά θετικά χαρακτηριστικά μέχρι πολλά αρνητικά στοιχεία (Berry, 2006). Αναφέρεται στις σχετικά σταθερές αλλαγές που συντελούνται σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο σαν αποτέλεσμα των εξωτερικών πιέσεων (Berry, 2005) και συνήθως οι ερευνητές την θεωρούν εξαρτημένη μεταβλητή της επιπολιτισμικής διαδικασίας (Ward, 1996).

Στην έννοια της προσαρμογής διακρίνονται δύο βασικές διαστάσεις: η ψυχολογική και η κοινωνικοπολιτισμική (Berry, 1997. Segall, Dassen, Berry, & Poortinga, 1996. Ward, 1996). Η ψυχολογική προσαρμογή αφορά το σύνολο των εσωτερικών ψυχολογικών διεργασιών που σχετίζονται με την προσωπική και πολιτισμική

---

⁵ Στη βιβλιογραφία, παράλληλα με τον όρο «προσαρμογή» χρησιμοποιούνται διάφοροι εναλλακτικοί όροι, όπως η ένταξη και η ενσωμάτωση. Η παρούσα έρευνα χρησιμοποιεί τον όρο προσαρμογή, θεωρώντας ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν εμπεριέχει την μάλλον θετική αξιολόγηση που χαρακτηρίζει τους υπόλοιπους αλλά αντανακλά με έναν πιο ουδέτερο τρόπο την έκβαση της διαπολιτισμικής επαφής.

ταυτότητα του ατόμου, την καλή ψυχική υγεία, την ψυχολογική ευημερία και το επίπεδο ικανοποίησης στο νέο πλαίσιο. Εξάλλου, η μετανάστευση αποτελεί μία οικολογική αλλαγή, η οποία βιώνεται ως πρόκληση, άλλοτε με ψυχολογική φθορά και κόστος και άλλοτε ως μία ευκαιρία για ψυχολογική ανάπτυξη και ωρίμανση (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Από την άλλη, η κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή αναφέρεται κυρίως στο διαπροσωπικό πεδίο, δηλαδή στο βαθμό που ο μετανάστης αλληλεπιδρά κοινωνικά και αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τα καθημερινά ζητήματα στη χώρα υποδοχής. Εμπερικλείει τα πλαίσια στα οποία το άτομο καλείται να επαναπροσδιοριστεί, όπως η οικογένεια, ο χώρος εργασίας ή το σχολείο, και συνδέεται με ζητήματα όπως η αναδυόμενη διγλωσσία, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και η προσλαμβανόμενη διάκριση (Searle & Ward, 1990). Πολλοί ερευνητές έχουν μελετήσει και άλλες διαστάσεις της προσαρμογής, όπως την οικονομική προσαρμογή (Aycan & Berry, 1996) και τη συζυγική προσαρμογή (Ataca & Berry, 2002). Όσον αφορά τα παιδιά και τους εφήβους μετανάστες αναφέρεται η σχολική και ακαδημαϊκή προσαρμογή (Motti-Stefanidi, et al., 2008), αν και φαίνεται ότι οι προαναφερθείσες διαστάσεις εμπίπτουν στον τομέα της κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής. Είναι σημαντικό ότι οι βασικές διαστάσεις της προσαρμογής παρουσιάζουν σταθερή συνάφεια μέτριου βαθμού, παρόλο που θεωρείται ότι η κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή προβλέπει πιο αποτελεσματικά την ψυχολογική παρά το αντίστροφο (Berry et al., 2006a,b).

Η επιτυχής αντιμετώπιση των ζητημάτων που συνολικά θέτει η μετανάστευση, όπως είναι η αναζήτηση και εύρεση εργασίας αλλά και η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, φαίνεται να συνδέεται με καλύτερη ψυχική υγεία, μείωση του επιπολιτισμικού άγχους και πιο θετικό αίσθημα ικανοποίησης. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η ψυχολογική προσαρμογή, παρά το γεγονός ότι μετριέται με ποικίλους τρόπους, όπως το επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή ή η γενική ψυχική υγεία, μπορεί να ερμηνευθεί

καλύτερα μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο του στρες και της αντιμετώπισής του (stress and coping framework) (Ward, Leong, & Low, 2004). Από την άλλη, η κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή κατανοείται καλύτερα μέσα από την οπτική της πολιτισμικής μάθησης και τυπικά αξιολογείται σε σχέση με τις κοινωνικές δυσκολίες που παρουσιάζονται. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι οι δύο διαστάσεις της προσαρμογής πράγματι συσχετίζονται αλλά είναι σημαντικό να αναγνωρίζεται ότι αποτελούν εννοιολογικά και εμπειρικά ξεχωριστές διαστάσεις (Ward & Kennedy, 2001), καθώς και ότι προβλέπονται από διαφορετικές μεταβλητές (Ait Ouarasse & van de Vijver, 2005) και παρουσιάζουν διαφορετικά μοτίβα διαχρονικής εξέλιξης (Ward & Kennedy, 1996).

Διαπολιτισμικές Προσεγγίσεις

Στη συγκεκριμένη ενότητα θα αναφερθούμε στις διαπολιτισμικές προσεγγίσεις που ασχολούνται με τη μελέτη της επιπολιτισμοποίησης. Ειδικότερα, θα παρουσιαστούν τα σχετικά θεωρητικά μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί με αφετηρία το κλασικό διδιάστατο μοντέλο του Berry ενώ στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην κριτική που έχει γίνει προς το συγκεκριμένο μοντέλο αλλά και στη συμβολή άλλων ερευνητών στην τροποποίηση ή εξέλιξή του. Τέλος, θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης, το οποίο αποτελεί το θεωρητικό μοντέλο της παρούσας έρευνας.

Το διαπολιτισμικό επίπεδο ανάλυσης κρίνεται απαραίτητο, εάν λάβουμε υπ' όψιν τις αλλαγές που συμβαίνουν λόγω της μετακίνησης σε ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς πολιτισμικά κριτήρια ενεργοποιούν πολλαπλά πλαίσια αυτοαναφοράς, όπως για παράδειγμα την αυτοαντίληψη, τις αξίες, τη γλώσσα και τη θρησκεία (Ward, 2013). Για αυτό το λόγο, οι ερευνητές στην προσπάθειά τους να σχηματοποιήσουν και να ερμηνεύσουν εννοιολογικά τις διαδικασίες επιπολιτισμοποίησης έχουν προτείνει ποικίλα θεωρητικά μοντέλα για την επιπολιτισμοποίηση, τα οποία συχνά χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, χωρίς ουσιαστικές διαφοροποιήσεις (Liebkind, 2001. Snauwaert, Soenens,

Vanbeselaere, & Boen, 2003). Για να γίνει σαφής η εκτεταμένη ενασχόληση των ερευνητών με το θέμα της επιπολιτισμοποίησης, αναφέρεται ότι ο Rudmin (2009) σε βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποίησε, κατήρτισε έναν κατάλογο 126 ταξινομιών στην έρευνα της επιπολιτισμοποίησης που χρονολογούνται από το 1918 μέχρι και το 2003.

Η βασική διάκριση που γίνεται μεταξύ των θεωρητικών μοντέλων συνίσταται στον τρόπο που θεωρούν τη σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό καταγωγής και στον πολιτισμό υποδοχής, βάσει του οποίου προκύπτουν τα μονοδιάστατα μοντέλα και τα μοντέλα δύο διαστάσεων (Ryder, Alden, & Paulhus, 2000). Στα μονοδιάστατα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης τα άτομα τοποθετούνται σε ένα συνεχές ταυτοτήτων που εκτείνεται από την ταυτότητα αποκλειστικά του πολιτισμού κληρονομιάς, δηλαδή του πολιτισμού της χώρας προέλευσης, μέχρι την ταυτότητα αποκλειστικά του κυρίαρχου πολιτισμού, δηλαδή του πολιτισμού της χώρας υποδοχής. Κατ'επέκταση, τα μονοδιάστατα μοντέλα αποτελούν ουσιαστικά γραμμικά μοντέλα που αντιλαμβάνονται τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης ως αναπόφευκτη αφομοίωση του ατόμου σε έναν από τους δύο πολιτισμούς, δηλαδή απόρριψη του πολιτισμού καταγωγής και συνακόλουθη υιοθέτηση του πολιτισμού υποδοχής. Ο συνδυασμός των δύο πολιτισμών θεωρείται μία ψυχολογικά προβληματική κατάσταση που τοποθετείται σχηματικά στο μέσο του διπολιτισμικού, μονοδιάστατου άξονα που περιγράφει την επιπολιτισμοποίηση (Gordon, 1964). Από την άλλη, στα μοντέλα δύο διαστάσεων η επιπολιτισμοποίηση θεωρείται μία διεργασία στην οποία τα άτομα δύνανται να κινούνται ελεύθερα και ανεξάρτητα μεταξύ των δύο πολιτισμών (Ryder et al., 2000).

Βάσει, λοιπόν, των μονοδιάστατων μοντέλων προκύπτει ότι οι μετανάστες πρέπει απαραίτητως να αφομοιωθούν στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς τα προβλήματα προσαρμογής είναι αποτέλεσμα της ανικανότητάς τους να αφομοιωθούν στη χώρα

υποδοχής. Αντίθετα, στα μοντέλα δύο διαστάσεων ο βαθμός στον οποίο οι μετανάστες ταυτίζονται με τη χώρα υποδοχής, δηλαδή ο προσανατολισμός προς την κοινωνία υποδοχής, και ο βαθμός στον οποίο επιθυμούν να διατηρήσουν τη δική τους πολιτισμική κληρονομιά, δηλαδή ο προσανατολισμός προς τη χώρα καταγωγής, μετριούνται ανεξάρτητα ως δύο ξεχωριστές διαστάσεις και όχι ως τα δύο άκρα ενός συνεχούς, τα οποία μάλιστα θεωρούνται ασύμβατα ή αμοιβαία αποκλειόμενα (Navas et al., 2005).

Τα μονοδιάστατα μοντέλα ήταν δημοφιλή και πειστικά σε περιπτώσεις όπου οι κοινωνίες υποδοχής ήταν σχετικά ετερογενείς, οι μετανάστες γίνονταν σχετικά αποδεκτοί στη βάση οικονομικών αναγκών ή της κυρίαρχης ιδεολογίας, τα νούμερα των μεταναστών ήταν χαμηλά και η πολιτισμική ή γεωγραφική απόσταση μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας καταγωγής ήταν μικρή. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα μοντέλα φαίνεται να είναι απλοϊκά στη θεώρησή τους και να μη λαμβάνουν υπ' όψιν τη δυναμική και πολύπλοκη φύση της επιπολιτισμοποίησης υποστηρίζοντας ότι η ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής αποτελούν αντίρροπες δυνάμεις (van Oudenhoven et al., 2006. van Oudenhoven & Ward, 2013). Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα να σχηματιστεί ένα πιο ισορροπημένο μοντέλο, όπου ο διπολιτισμός (biculturalism) θεωρήθηκε το μεσαίο σημείο μεταξύ της αφομοίωσης και του διαχωρισμού. Παρόλο που η συγκεκριμένη θεωρητική τροποποίηση οδήγησε στη βελτίωση του μονοδιάστατου μοντέλου, τέθηκαν θέματα μέτρησης, αφού ο πολιτισμός κληρονομιάς και χώρας υποδοχής συνέχισαν να θεωρούνται ακόμα αλληλοεξαρτώμενες, παρά ορθογώνιες, διαστάσεις. Επίσης, το συγκεκριμένο μοντέλο απέτυχε να διαφοροποιήσει άτομα που είτε συνδέονταν στενά και με τους δύο πολιτισμούς είτε ακριβώς το αντίθετο (van Oudenhoven et al., 2006).

Ο Ryder και οι συνεργάτες του (2000) θέλησαν να συγκρίνουν τα δύο είδη μοντέλων στα πλαίσια της προσωπικότητας, της ταυτότητας του εαυτού και της

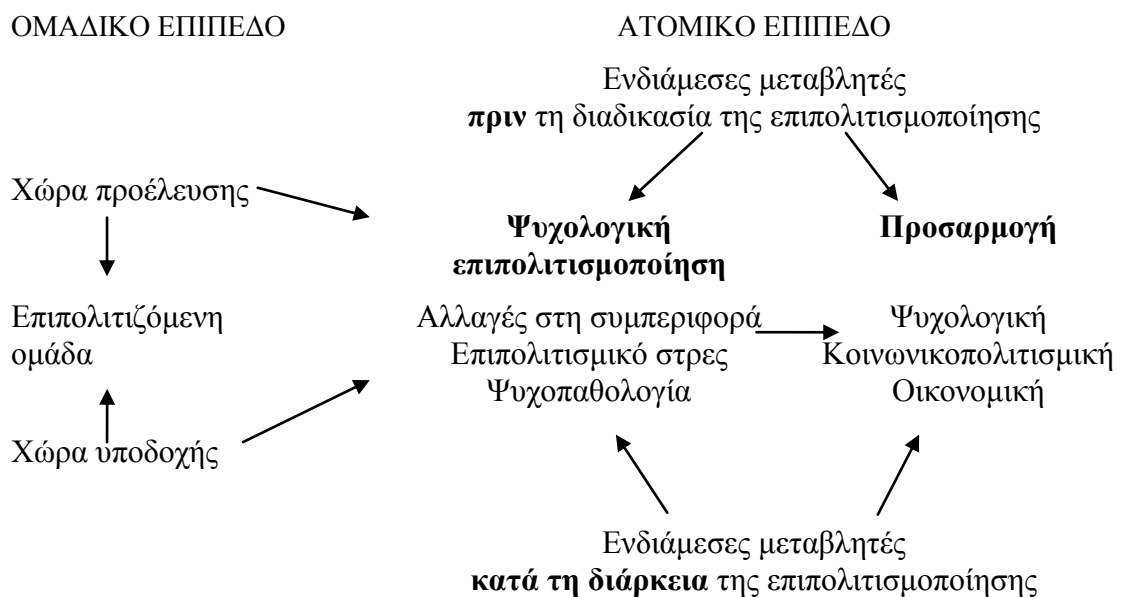
προσαρμογής. Διαπιστώθηκε ότι τα μοντέλα δύο διαστάσεων συνιστούν ένα ευρύ και έγκυρο θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη της επιπολιτισμοποίησης, καθώς οι δύο διαστάσεις παρουσιάζουν εγκυρότητα και αξιοπιστία, ενώ τα μονοδιάστατα μοντέλα ενδέχεται να οδηγήσουν σε λανθασμένα και παραπλανητικά αποτελέσματα. Επίσης, τα διδιάστατα μοντέλα, φαίνεται να αποτελούν πιο ακριβείς αντανάκλασεις της επιπολιτισμικής εμπειρίας, καθώς οι διαδικασίες στις αλλαγές των πολιτισμικών προσανατολισμών γηγενών και μεταναστών θεωρείται ότι λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006. Ryder et al., 2000. Ward & Kus, 2012). Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, οι ερευνητές υιοθέτησαν πολυεπίπεδα μοντέλα, έχοντας υπ' όψιν το γεγονός ότι η επιπολιτισμοποίηση αποτελεί μία πολυδιάστατη διαδικασία.

Τέλος, πιο πρόσφατα έχει υποστηριχθεί ένα τρίτο είδος μοντέλων, το οποίο ονομάζεται διάχυτο μοντέλο (fusion model). Σύμφωνα με τη θεώρηση του συγκεκριμένου μοντέλου (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006), το επιπολιτιζόμενο άτομο αναμειγνύει τους δύο πολιτισμούς και διαμορφώνει ένα νέο πολιτισμό, ο οποίος είτε αποτελεί μείξη των δύο πολιτισμών συνδυάζοντας τα θετικά στοιχεία των δύο πολιτισμών, είτε περιλαμβάνει μοναδικές και νέες όψεις που δεν ταιριάζουν σε αυτούς. Το διάχυτο μοντέλο θεωρεί την επιπολιτισμοποίηση ως ένα μείγμα πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ωστόσο δεν υπάρχουν ακόμα διαθέσιμες εμπειρικές έρευνες που να επιβεβαιώνουν την εγκυρότητα του συγκεκριμένου μοντέλου.

Το μοντέλο επιπολιτισμοποίησης του Berry. Ο Berry (1997, 2006), ο οποίος αναμφισβήτητα αποτελεί τον ερευνητή που έχει επιδράσει περισσότερο στη μελέτη της μετανάστευσης και της επιπολιτισμοποίησης, έχει προτείνει ένα κατηγορικό μοντέλο, το οποίο συνδέει τις διεργασίες που συνοδεύουν τη διαπολιτισμική επαφή με τους παράγοντες που επιδρούν στην προσαρμογή. Η διερεύνησή του έχει εστιάσει σε τρία στοιχεία: τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο οι

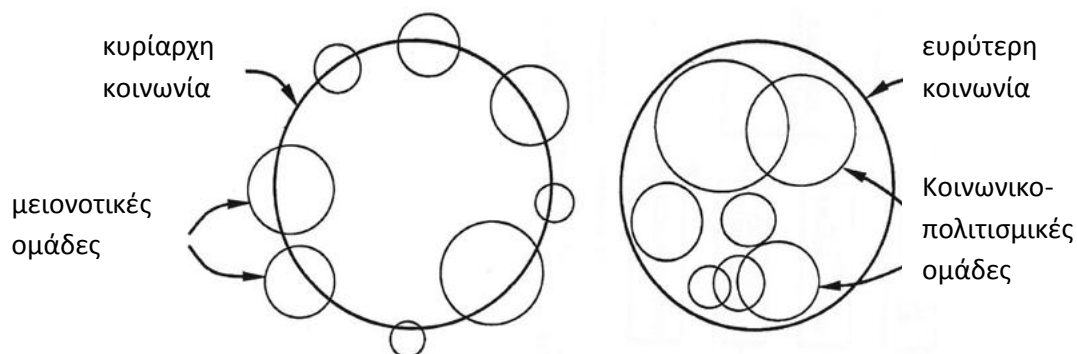
μετανάστες επιθυμούν να διατηρήσουν τη δική τους ταυτότητα και την ίδια στιγμή να σχετιστούν με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, τις ακριβείς αλλαγές στη συμπεριφορά ή τον τρόπο ζωής τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και τέλος, στο στρες που προκαλείται από τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή το βαθμό των δυσκολιών που ενδεχομένως βιώνουν τα άτομα κατά τη διαχείριση της νέας κατάστασης (Navas et al., 2005).

Σχήμα 1. Μοντέλο επιπολιτισμοποίησης (πηγή: Berry, 2003).

Το συγκεκριμένο μοντέλο περιλαμβάνει παράγοντες που προϋπάρχουν της επιπολιτισμοποίησης, άλλους που συμβαίνουν κατά τη διάρκειά της, καθώς και ενδιάμεσες μεταβλητές που παρεμβάλλονται σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο (βλ. σχήμα 1). Επίσης, ενσωματώνει την ακούσια ή εκούσια απόφαση του ατόμου για μετανάστευση, περιλαμβάνοντας παράγοντες ώθησης από τη χώρα καταγωγής και έλξης προς τη χώρα υποδοχής. Έτσι συνοψίζονται οι αλλαγές που προκύπτουν λόγω της επαφής ατόμων ή ομάδων από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια σε οικολογικό, βιολογικό, πολιτικό, θεσμικό, οικονομικό και ψυχολογικό επίπεδο.

Το πλαίσιο στο οποίο συντελείται η διαπολιτισμική επαφή είναι αυτό των πλουραλιστικών κοινωνιών, το οποίο όμως δεν αντανακλά πάντοτε πολυπολιτισμικό χαρακτήρα. Τα μοντέλα πλουραλιστικών κοινωνιών, όπως αναπαρίστανται στο σχήμα 2, είναι από τη μία, το αφομοιωτικό μοντέλο, όπου η κυρίαρχη κοινωνία αποτελεί αριθμητικά αλλά και θεσμικά την πλειονοτική ομάδα, και οι μειονοτικές ομάδες τοποθετούνται στο ευρύτερο πλαίσιο της, και από την άλλη, το πολυπολιτισμικό μοντέλο, όπου οι διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες συμβιώνουν ισότιμα στο ίδιο πλαίσιο, αυτό της κοινωνίας υποδοχής. Τα παραπάνω υπογραμμίζουν τη σημασία του ευρύτερου οικολογικού-κοινωνικού πλαισίου, και ειδικότερα του θεσμικού πλαισίου και των στάσεων της κοινωνίας υποδοχής για την ομαλή ή μη συμβίωση των πολιτισμικών ομάδων αλλά και την αναπόφευκτη αλληλεπίδραση της κυρίαρχης κουλτούρας με τις μειονοτικές ομάδες.

Σχήμα 2. Αφομοιωτικό μοντέλο (αριστερά) και πολυπολιτισμικό μοντέλο πλουραλιστικών κοινωνιών (δεξιά) (πηγή: Berry, 2006).

Το μοντέλο του Berry έχει τις ρίζες του στη θεωρία των Lazarus και Folkman (1984) για το στρες και την αντιμετώπισή του. Ο ερευνητής αναφέρεται στο *επιπολιτισμικό στρες* (Berry, 1997, 2006) που βιώνει το άτομο λόγω της μετεγκατάστασής του σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και των συνακόλουθων σημαντικών και αγχογόνων αλλαγών, όπως η απώλεια των υποστηρικτικών πορών και η διαδικασία της

προσαρμογής. Θεωρείται ότι το άγχος που προκαλείται ως απόκριση της διαχείρισης των παραπάνω αλλαγών οφείλεται στη διαπολιτισμική επαφή και τις διεργασίες που συνδέονται με την επιπολιτισμοποίηση. Από τη μία, η μετανάστευση μπορεί να βιώνεται ως μία εμπειρία που εμπεριέχει προκλήσεις και ευκαιρίες εξέλιξης, από την άλλη ενδέχεται να επιφέρει δυσάρεστα συναισθήματα αποχωρισμού, απώλειας και αβεβαιότητας.

Γενικά, υποστηρίζεται ότι οι διεργασίες της επιπολιτισμοποίησης συνδέονται με την εμφάνιση άγχους και καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Madianos, Gonidakis, Ploubidis, Papadopoulou, & Rogakou, 2008. Takeuchi, Chun, Gong, & Shen, 2002) ενώ μπορεί να επιφέρουν αδράνεια και απάθεια (Πετράκου και συν., 2006). Τα άτομα μπορεί να εμφανίσουν γενικότερη πτώση της ψυχικής λειτουργικότητας και έντονα συναισθήματα νόστου για την πατρίδα (Tartakovsky, 2007). Επίσης, πολλές έρευνες έχουν συσχετίσει τη μετανάστευση με ψυχοσωματικά προβλήματα (Lien, Claussen, Hauff, Thoresen, & Bjertness, 2005. Ward et al., 2001). Στο ελληνικό πλαίσιο, έρευνες αναδεικνύουν ανισότητες στην ποιότητα ζωής και στην ικανοποίηση από τη ζωή μεταξύ γηγενών, μεταναστών και παλιννοστούντων (π.χ. Πράπας & Μαυρέας, 2015) ενώ στην έρευνα των Antoniou και Dalla (2013) βρέθηκε ότι οι μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα αναφέρουν μείωση στην προσλαμβανόμενη ικανοποίηση από τη ζωή. Συνολικά, έρευνες βεβαιώνουν ότι οι μετανάστες είναι περισσότερο πιθανό να αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής υγείας συγκριτικά με τους γηγενείς (Lorant, van Oyen, & Thomas, 2008. Kosic, 2004. Romero, Carvajal, Valle, & Orduña, 2007. Yeh, 2003).

Η Ward και οι συνεργάτες της (2001) υποστηρίζουν ότι ο *πολιτισμικός κλονισμός* (culture shock), όπως ονομάζουν αυτήν την περίοδο αυξημένου άγχους που μπορεί να βιώσουν τα άτομα λόγω της μετάβασής τους στη χώρα υποδοχής, συνδέεται με τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις, τις οποίες θα αναφέρουμε σε αυτό το σημείο συνοπτικά.

Συγκεκριμένα, διακρίνουν τη συναισθηματική, τη γνωστική και τη συμπεριφορική προσέγγιση, ανάλογα με τη διάσταση στην οποία επικεντρώνονται κάθε φορά. Η συναισθηματική διάσταση αναφέρεται στα υψηλά επίπεδα κατάθλιψης και άγχους ως αντίδραση στις ποικίλες αλλαγές που συμβαίνουν κατά την επιπολιτισμοποίηση. Η γνωστική προσέγγιση συνδέεται με τις αξίες που διέπουν πολυεπίπεδα όλες τις όψεις της πολιτισμικής συμπεριφοράς και οι οποίες διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό. Τέλος, η συμπεριφορική διάσταση σχετίζεται με την άγνοια των μεταναστών αναφορικά με τις κατάλληλες λεκτικές και εξωλεκτικές συμπεριφορές στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε παρερμηνείες και αδυναμία εκπλήρωσης στόχων.

Όσον αφορά στο μοντέλο του Berry, οι περισσότεροι ερευνητές αναγνωρίζουν την καθοριστική σημασία του τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά, καθώς ανέδειξε τη σημασία των πολυπολιτισμικών κοινωνιών και των μειονοτικών ομάδων, αλλά και το γεγονός ότι τα άτομα έχουν τη δυνατότητα επιλογής σχετικά με το σημείο στο οποίο είναι πρόθυμοι να φτάσουν στη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης (Padilla & Perez, 2003). Επίσης, έχει βρεθεί ότι το συγκεκριμένο μοντέλο μπορεί να γενικευθεί ακόμα και σε άτομα που έχουν πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες (Abu-Rayya, 2006).

Στο θεμελιώδες ερώτημα «πώς επιπολιτίζονται τα άτομα;» (Berry, 1997) καλούνται να απαντήσουν οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, οι οποίες προκύπτουν από τη θεώρηση των μοντέλων δύο διαστάσεων που αντιλαμβάνονται την επιπολιτισμοποίηση ως το συνδυασμό ή μη του προσανατολισμού προς τη χώρα καταγωγής και τη χώρα υποδοχής. Καθώς η επιπολιτισμοποίηση αποτελεί προϊόν των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στους μετανάστες και στα μέλη της χώρας υποδοχής (Ward et al., 2001), γίνεται σαφές ότι υπάρχουν στρατηγικές εκ μέρους τόσο των μεταναστών, δηλαδή της μειονοτικής ομάδας, όσο και των μελών της χώρας υποδοχής, δηλαδή της πολιτισμικά κυρίαρχης ομάδας (Χρυσόχου, 2005), οι οποίες συνιστούν τις προσδοκίες

των γηγενών για την επιπολιτισμοποίηση των μεταναστών. Αποτελούνται από δύο βασικά συστατικά: τις στάσεις του ατόμου για τον τρόπο που επιπολιτίζεται και τη συμπεριφορά που εκδηλώνει στη διαπολιτισμική καθημερινότητά του (Berry, 2005). Η αναγκαιότητα μελέτης τους στην ψυχολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής διαδικασίας αποκτά ακόμα μεγαλύτερη αξία, αν αναλογιστούμε ότι σχετίζονται στενά με παράγοντες συναφείς της χώρας προέλευσης, με την προσαρμογή των μεταναστών και με τη διαμόρφωση των διομαδικών σχέσεων στην κοινωνία (Berry, 1997).

Πιο συγκεκριμένα, ο Berry (1997, 2006) υποστηρίζει ότι η επιπολιτισμοποίηση σχετίζεται με δύο ερωτήματα κεντρικής σημασίας στα οποία καλούνται να απαντήσουν τα άτομα. Το πρώτο ερώτημα αναφέρεται στο κατά πόσο το άτομο ή η ομάδα επιθυμεί την επαφή με μέλη της εσω-ομάδας, δηλαδή με τους συμπατριώτες, και το δεύτερο αφορά στην επιθυμία δημιουργίας σχέσεων με μέλη της εξω-ομάδας, δηλαδή με μέλη της χώρας υποδοχής. Στο συγκεκριμένο μοντέλο, δηλαδή, η ταυτότητα της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης προσδιορίζονται εννοιολογικά ως ανεξάρτητα ή ορθογώνια πεδία, τα οποία συνδέονται με τις στρατηγικές ή αλλιώς τακτικές επιπολιτισμοποίησης.

Από τη διασταύρωση των απαντήσεων στα δύο αυτά ερωτήματα προκύπτουν τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (βλ. Πίνακες 1α και 1β):

α) *εναρμόνιση* (integration)⁶. Αφορά στο συνδυασμό της διατήρησης της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής παράλληλα με τη μετακίνηση των μεταναστών προς την ευρύτερη κοινωνία. Σε αυτή την περίπτωση η μειονότητα αποτελεί

---

⁶ Άλλοι ερευνητές μεταφράζουν στην ελληνική γλώσσα τον αγγλόφωνο όρο «integration» ως «ένταξη» ή «ενσωμάτωση». Στην παρούσα έρευνα επιλέγουμε την υιοθέτηση της «εναρμόνισης» ως καταλληλότερη απόδοση στα ελληνικά (βλ. Γεώργας και Παπαστυλιανού, 1993), δεδομένου ότι ο όρος «ένταξη» αναφέρεται κυρίως σε μία κοινωνιολογική οπτική με την έννοια της ένταξης ή της αφομοίωσης στην ευρύτερη κοινωνία. Αντίθετα, ο όρος «εναρμόνιση» φαίνεται να ταιριάζει καλύτερα στην ψυχολογική προσέγγιση του φαινομένου και ειδικότερα, στην περίπτωση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης εμπερικλείοντας το συνδυασμό των πολιτισμικών στοιχείων. Επίσης, θεωρούμε ότι ο όρος «ενσωμάτωση» εμπεριέχει συναισθηματική φόρτιση και επιδέχεται πλήθος παρερμηνειών.

ένα καινούριο τμήμα της ευρύτερης κοινωνίας και η ευρύτερη κοινωνία χαρακτηρίζεται *πολυπολιτισμική*, αποτελούμενη από διαφορετικές εθνικές και πολιτισμικές ομάδες που είναι λειτουργικά ενσωματωμένες σε ένα κοινό πλαίσιο.

β) *αφομοίωση* (assimilation). Αναφέρεται στην εγκατάλειψη της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας προέλευσης και στο ταυτόχρονο άνοιγμα της μειονοτικής ομάδας προς τα μέλη της χώρας υποδοχής, γεγονός που οδηγεί στην απορρόφηση της μειονότητας ή στην υποβάθμιση έστω των στοιχείων που τη διαφοροποιούν εθνοπολιτισμικά από την πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα της χώρας υποδοχής, η οποία λειτουργεί ως *χωνευτήρι* των διαφορετικών ομάδων. Ο απώτερος στόχος είναι η διαμόρφωση μίας νέας, ομοιογενούς κοινωνίας που στηρίζεται στην πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα.

γ) *διαχωρισμός* (separation). Συνίσταται στη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής και ταυτόχρονα στην αποστασιοποίηση από την ευρύτερη κοινωνία. Σε αυτή την περίπτωση οι μετανάστες είναι προσκολλημένοι στη πολιτισμική παράδοση της χώρας προέλευσης, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο ανέφικτη την πρόσληψη στοιχείων της χώρας υποδοχής. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να έχουμε υπ' όψιν ότι ο διαχωρισμός ενδεχομένως προκύπτει ως μία αναγκαστική εναλλακτική για τους μετανάστες λόγω της πολιτικής διακρίσεων που εφαρμόζει η χώρα υποδοχής απέναντί τους. Από την άλλη, μπορεί να οφείλεται και σε πολιτισμικά στοιχεία της μειονοτικής ομάδας. Πιθανό αποτέλεσμα της υιοθέτησης της συγκεκριμένης στρατηγικής είναι η δημιουργία *αποσχιστικών τάσεων* και γκέτο.

δ) *περιθωριοποίηση* (marginalization). Αναφέρεται στην απώλεια της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας προέλευσης, η οποία ωστόσο δε συνοδεύεται από παράλληλη αντικατάσταση από τη λειτουργική ένταξη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής. Στην περίπτωση της περιθωριοποίησης της μειονοτικής ομάδας έχουμε ως επακόλουθο σύγχυση σε θέματα εθνικής ταυτότητας και ένα αίσθημα αποξένωσης, τα

οποία με τη σειρά τους αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία του ατόμου και για προβληματική κοινωνική προσαρμογή, όπως για παράδειγμα πρόκληση άγχους και κατάθλιψης, καθώς και ανάπτυξη εγκληματικότητας.

Πίνακας 1α

Στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των μεταναστών (Berry, 1997, 2006)

Είναι σημαντική η διατήρηση της εθνο-πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών;			
		ΝΑΙ	ΟΧΙ
Είναι σημαντική η επαφή με την ευρύτερη κοινωνία;	ΝΑΙ	Εναρμόνιση	Αφομοίωση
	ΟΧΙ	Διαχωρισμός	Περιθωριοποίηση

Πίνακας 1β

Στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών από τη σκοπιά της ευρύτερης κοινωνίας (Berry, 1997, 2006)

Είναι σημαντική η διατήρηση της εθνο-πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών;			
		ΝΑΙ	ΟΧΙ
Είναι σημαντική η επαφή με την ευρύτερη κοινωνία;	ΝΑΙ	Πολυπολιτισμικότητα	Συγχώνευση
	ΟΧΙ	Διακρίσεις	Αποκλεισμός

Επισημαίνεται ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης δεν αντιστοιχούν σε μεμονωμένες στάσεις αλλά αποτελούν ευρύτερες τάσεις με ισχυρό κατευθυντήριο χαρακτήρα, δεδομένου ότι περικλείουν γνωστικά στοιχεία όπως η κατηγοριοποίηση, συναισθηματικά στοιχεία όπως θετικές ή αρνητικές αξιολογήσεις, καθώς και συμπεριφορικά στοιχεία όπως η τάση προσέγγισης ή αποφυγής (Berry, 1997). Πιο πρόσφατα, ο Berry (2005) υποστηρίζει ότι οι τέσσερις στρατηγικές δεν είναι διακριτές και στατικές τάσεις αλλά τα άτομα μπορεί να μεταπηδήσουν από τη μία στρατηγική σε μία

άλλη, τονίζοντας το ρόλο του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στην υιοθέτηση της εκάστοτε τακτικής (Χρυσόχου, 2005).

Η σχέση ανάμεσα στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και την προσαρμογή των μεταναστών φαίνεται να είναι θεμελιώδης (Berry et al., 2006a,b. Motti-Stefanidi et al., 2008. Sam, 2000. Sam, Vedder, Liebkind, Neto, & Virta, 2008). Συγκεκριμένα, η διερεύνηση των τακτικών προσαρμογής αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο στην ψυχολογική προσέγγιση του φαινομένου της μετανάστευσης, δεδομένου ότι αλληλεπιδρούν με παράγοντες σχετικούς με τη χώρα προέλευσης, καθώς και με τον τρόπο διαμόρφωσης των διομαδικών σχέσεων στην κοινωνία υποδοχής (Berry 1997), ακόμα και στις περιπτώσεις που λειτουργούν ως διαμεσολαβητικοί παράγοντες (Güngör, 2007. Umaña-Taylor & Updegraff, 2007). Γενικά, φαίνεται ότι ο προσανατολισμός προς την κοινωνία υποδοχής συνδέεται θετικά με τους τομείς της ψυχολογικής και κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής ενώ ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες σχετίζεται αρνητικά με τους προαναφερθέντες τομείς (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008).

Η εναρμόνιση, η οποία συνδυάζει τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσης με αυτά της χώρας υποδοχής, αναφέρεται τόσο διεθνώς όσο και στον ελληνικό χώρο ως η στρατηγική που προτιμάται και υιοθετείται συχνότερα από τους μετανάστες και συγχρόνως αποφέρει τα πιο θετικά αποτελέσματα προσαρμογής (π.χ. Berry et al., 2006a,b. Μόττη-Στεφανίδη, Ντάλλα, Παπαθανασίου, Τάκης, & Παυλόπουλος, 2006. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008. Zagefka & Brown, 2002). Πολλές έρευνες επιβεβαιώνουν το εύρημα ότι οι μετανάστες που υιοθετούν τη στρατηγική της εναρμόνισης αναφέρουν καλύτερα επίπεδα ψυχικής υγείας και υψηλότερο υποκειμενικό αίσθημα ευεξίας, καθώς και ότι η αφομοίωση, η περιθωριοποίηση και ο διαχωρισμός συνδέονται με ψυχικά και ψυχοσωματικά προβλήματα και εν γένει χειρότερη

ψυχολογική προσαρμογή (Coatsworth, Maldonado-Molina, Pantin, & Szapocznik, 2005. Kosic, 2004. Ντάλλα, Καραδήμας, & Πράπας, 2004. Zheng, Sang, & Wang, 2004). Από την άλλη, οι Vedder και Virta (2005) αναδεικνύουν το σημαντικό ρόλο του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου της χώρας υποδοχής στην επίδραση που έχει η τακτική επιπολιτισμοποίησης στην ψυχολογική προσαρμογή και υποστηρίζουν ότι η αφομοίωση ή ο διαχωρισμός ενδέχεται να βοηθούν την προσαρμογή, ειδικά όσον αφορά τον κοινωνικοπολιτισμικό τομέα (Ward & Rana-Deuba, 1999). Σημειώνεται ότι, όσον αφορά την εξέταση του θέματος από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής, η προσδοκία για υιοθέτηση της αφομοίωσης αναδεικνύεται ως η περισσότερο επιθυμητή τακτική (Χρυσόχοου, 2005).

Κριτική θεώρηση. Παρά την αναμφισβήτητη θεωρητική και εμπειρική συμβολή του μοντέλου του Berry στη μελέτη της επιπολιτισμοποίησης και τη μεγάλη ώθηση που έδωσε στη σχετική έρευνα, το συγκεκριμένο μοντέλο έχει δεχθεί ποικίλες κριτικές (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008β). Για παράδειγμα, η Ward (2008), παρότι αναγνωρίζει την αξία του, επισημαίνει ότι η επανάπαυση στο θεωρητικό μοντέλο του Berry μπορεί να περιορίσει τις εξελίξεις στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο. Η ερευνήτρια προτείνει χαρακτηριστικά στους συναδέλφους της να αρχίσουν να σκέφτονται έξω από τα «κουτιά» του Berry, όπως αναφέρονται οι σχηματικές αναπαραστάσεις που έχει δώσει ο ερευνητής στις ιδέες του, και αναδεικνύει τρία σημαντικά ζητήματα: πρώτον, θεωρεί αναγκαίο να συμπεριληφθεί η σύγκρουση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας στην έρευνα για τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Δεύτερον, προτείνει μία καινούρια έννοια στα πλαίσια της μακροπρόθεσμης επιπολιτισμοποίησης, την οποία ονομάζει κινητοποίηση για εθνοπολιτισμική συνέχεια ως μία νέα οπτική της σχέσης μεταξύ των ατομικών και ομαδικών παραγόντων στη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης, και τρίτον, διευρύνει την κατηγοριοποίηση των επιπολιτιζόμενων ομάδων, ενσωματώνοντας τους

τουρίστες και εξετάζοντας τις διαπολιτισμικές σχέσεις μεταξύ τουριστών και μελών της κυρίαρχης ομάδας.

Επίσης, ευρήματα πρόσφατων ερευνών (Zagefka, Brown, & González, 2009) παροτρύνουν τους ερευνητές να απομακρυνθούν από το κατηγορικό μοντέλο με τις τέσσερις διασταυρώσεις και να κατευθύνουν τη σκέψη τους στο γεγονός ότι η πολιτισμική διατήρηση και η διαπολιτισμική επαφή αποτελούν δύο έννοιες που εμπίπτουν σε ένα συνεχές και οι οποίες θα πρέπει να μελετώνται ανεξάρτητα, παρόλο που άλλες έρευνες δείχνουν ότι οι δύο τομείς παρέχουν παρόμοια αποτελέσματα και ότι υπάρχει αλληλοσυσχέτιση που μας οδηγεί στην εναλλακτική χρήση των δύο διαστάσεων (Tip, Zagefka, González, Brown, Cinnirella, & Na, 2012). Αντίθετα, οι Ait Ouarasse και van de Vijver (2005) σε έρευνα με Μαροκινούς μετανάστες δεύτερης γενιάς που διαμένουν στην Ολλανδία βρήκαν ότι ο προσανατολισμός απέναντι στον πολιτισμό καταγωγής και στον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητοι και αρνητικά ήπια σχετιζόμενοι. Αυτό το εύρημα δηλώνει ότι ένας νέος Μαροκινός μπορεί να επιλέξει να ταυτιστεί ή να διαχωριστεί από τον έναν πολιτισμό χωρίς να παρεμποδίζεται η δυνατότητα για ταύτιση ή διαχωρισμό από τον άλλο πολιτισμό.

Ακόμα, ερευνητές (π.χ. Bourhis, Moïse, Perreault, & Senecal, 1997) έχουν προτείνει την αντικατάσταση της διάστασης της πολιτισμικής επαφής, δηλαδή την επιθυμία που έχουν οι μετανάστες για επαφή με τους γηγενείς, από μία άλλη διάσταση που θα μετρά την επιθυμία των μειοψηφικών μελών να υιοθετήσουν τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, καθώς η συγκεκριμένη διάσταση θα ταίριαζε καλύτερα στην έννοια που αποδίδεται στη διάσταση της πολιτισμικής διατήρησης. Ελάχιστες έρευνες όπως αυτή των Snauwaert και των συνεργατών του (2003) έχουν μελετήσει ταυτόχρονα την επιθυμία των μεταναστών για επαφή με τους γηγενείς και υιοθέτηση του πολιτισμού της χώρας υποδοχής.

Πρόσφατες μελέτες προτείνουν την προσθήκη μίας νέας διάστασης, η οποία σχετίζεται με την επιθυμία διατήρησης της επαφής με τη χώρα υποδοχής και την επιθυμία της πολιτισμικής διατήρησης (van Oudenhoven et al., 2006. van Oudenhoven, Judd, & Ward, 2008. van Oudenhoven & Ward, 2013). Η νέα διάσταση αναφέρεται στην επιθυμία εμπλοκής σε διεθνείς επαφές (transnationalism) και συνδέεται με τις σύγχρονες τάσεις της παγκοσμιοποίησης, στα πλαίσια της οποίας δημιουργούνται πολλαπλοί δεσμοί που συνδέουν άτομα και οργανισμούς πέρα από τα σύνορα των εθνών-κρατών.

Ακόμα, αρκετοί ερευνητές ασκούν κριτική στον Berry και στους εκφραστές άλλων σχετικών μοντέλων ότι η τυπολογία που χρησιμοποιούν προωθεί μία στατική άποψη της δυναμικής εκ φύσεως διεργασίας του επιπολιτισμού (Bowskill, Lyons, & Coyle, 2007. Sapountzis, 2013. Ward, 2008). Υποστηρίζουν ότι, βάσει της μεθοδολογίας των συγκεκριμένων μοντέλων, όλοι οι μετανάστες πρέπει να ενταχθούν σε μία περιορισμένη γκάμα αμοιβαία αποκλειόμενων τοποθετήσεων. Από την άλλη, είναι σαφές ότι οι μετανάστες σπάνια μπορούν να επιλέξουν ελεύθερα την στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που θα ακολουθήσουν, καθώς περιορίζονται από τις στάσεις της πλειοψηφίας, την ποιότητα της διαπολιτισμικής επαφής, την επίσημη και ανεπίσημη πολιτική της κοινωνίας υποδοχής αλλά και τους διαθέσιμους πόρους (Ait Ait Ouarasse & van de Vijver, 2004. Smith et al., 2006. Χρυσόχου, 2005).

Ιδιαίτερη αξία κατέχει η θεώρηση πολλών ερευνητών ότι στο μοντέλο του Berry παραγνωρίζεται συχνά η ίδια η έννοια του πολιτισμού και οι διαφορετικές σημασίες που ενέχει, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να μη δίνεται επαρκής προσοχή στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μοιράζονται, διαπραγματεύονται και αλλάζουν τις κοινωνικές νόρμες, τους κανόνες και τα νοήματα που συνιστούν τον πυρήνα του πολιτισμού (Chirkov, 2009. Cresswell, 2009. Ozer, 2013. Rudmin, 2006). Επιπροσθέτως, επισημαίνεται ότι οι ερευνητές χρειάζεται να δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον για την

επίδραση των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων αλλά και για την ύπαρξη ενδοατομικών διαφορών, δεδομένου ότι η προσωπικότητα, ο πολιτισμός και οι κοινωνικοπολιτισμικές μεταβλητές βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση (Benet-Martínez & Haritatos, 2005).

Ο Rudmin (2003, 2006) αποτελεί ίσως το βασικό εκφραστή αντιρρήσεων στο μοντέλο του Berry, καθώς σημειώνει ποικίλες θεωρητικές και μεθοδολογικές έγνοιες για τη μέτρηση των τεσσάρων προτεινόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης αλλά και ελλιπή εστίαση στις αλλαγές που συντελούνται και στα πλειοψηφικά μέλη. Ειδικότερα, ο Rudmin (2003) υποστηρίζει ότι ένα μοντέλο έως και δεκαέξι στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης φαίνεται περισσότερο κατάλληλο, εάν αναλογιστούμε ότι οι περισσότεροι μετανάστες έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν έως κάποιο βαθμό μεταξύ δύο πολιτισμών, δύο ταυτοτήτων, δύο γλωσσών και δύο στάσεων και επισημαίνει την ανάγκη διάκρισης ανάμεσα στις στάσεις των ατόμων και τη συμπεριφορά τους, η οποία μπορεί να είναι ανακόλουθη των αντιλήψεών τους. Επιπλέον, έχει αμφισβητηθεί η διαχρονική και συγχρονική σταθερότητα των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης (Schönpflug, 1997), εφόσον ενδέχεται να διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φάση επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή πριν την επαφή, στην έναρξη και κατά τη διάρκεια της επαφής, καθώς και να διαφέρουν ανάλογα με τον τομέα προσαρμογής.

Όσον αφορά τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, η περιθωριοποίηση ειδικά έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής (van Oudenhoven et al., 2006), καθώς οι μετανάστες δεν επιλέγουν με τη θέλησή τους τη συγκεκριμένη στρατηγική αλλά ενδεχομένως αναγκάζονται να την υιοθετήσουν. Εξάλλου, η υιοθέτηση της περιθωριοποίησης φαντάζει μάλλον αβάσιμη και ανέφικτη λόγω και της δυσκολίας των μεταναστών να αποσυρθούν πρακτικά πλήρως από την πολιτισμικά κυρίαρχη κοινωνία (Ward & Kennedy, 2001). Επίσης, χρειάζεται να διαφοροποιήσουμε την πολιτισμική αλλοτρίωση που συνεπάγεται η απόρριψη τόσο της ταυτότητας της χώρας προέλευσης όσο και της χώρας υποδοχής από

τη συνειδητή επιλογή της υιοθέτησης ατομικιστικών αξιών από τους μετανάστες, δηλαδή επειδή οι ίδιοι προτιμούν να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους περισσότερο ως μονάδες που διαθέτουν έναν υψηλό κοσμοπολιτικό χαρακτήρα υιοθετώντας επιλεκτικά πολιτισμικά στοιχεία ποικίλων πολιτισμών, παρά ως μέλη μίας συγκεκριμένης πολιτισμικής ομάδας (Bourhis et al., 1997). Οι συγκεκριμένοι ερευνητές προτείνουν την υιοθέτηση του όρου *πολιτισμική αλλοτρίωση/ανομία και ατομικισμός* αντί της περιθωριοποίησης ενώ σε πρόσφατες μελέτες ο Berry και οι συνεργάτες του (2006a,b) υποστηρίζουν τον όρο *διάχυση*. Παρομοίως, ο Rudmin (2006, 2009) υποστηρίζει ότι η περιθωριοποίηση δε διαθέτει θεωρητικό ή εμπειρικό υπόβαθρο και μπορεί να αναφέρεται στην επιθυμία του ατόμου για κάτι διαφορετικό πέρα από τους δύο συγκεκριμένους πολιτισμούς, για αυτό το λόγο προτείνει τον όρο «πολιτισμική αυτονομία».

Από την άλλη, οι Sam και Oppedal (2003) θέτουν τον προβληματισμό σχετικά με το νόημα της στρατηγικής του διαχωρισμού ειδικά για τους εφήβους μετανάστες. Η υιοθέτησή της φαίνεται μη ρεαλιστική, εφόσον τα συγκεκριμένα άτομα είναι ήδη ενταγμένα στο σχολικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής και αναπόφευκτα σχετίζονται με μέλη τόσο της χώρας υποδοχής όσο και της χώρας προέλευσης στην καθημερινότητά τους. Ακόμα, ο Rudmin (2006) θεωρεί ότι το μοντέλο του Berry υπερεκτιμά τα οφέλη της εναρμόνισης και αγνοούνται ή παραβλέπονται συστηματικά έρευνες με αντίθετα ευρήματα, επισημαίνοντας ιδεολογικές προκαταλήψεις των ερευνητών υπέρ της συγκεκριμένης τακτικής. Φαίνεται ότι η υιοθέτηση της συγκεκριμένης στρατηγικής αποτελεί ένα ιδανικό που προβάλλει ως κοινωνικά επιθυμητό, δηλαδή ως προϋπόθεση για αρμονική συνύπαρξη, και ως μία ψυχολογικά βιώσιμη πιθανότητα που αναφέρεται σε μία ιδανική κατάσταση ειρηνικής και ισότιμης συνύπαρξης μεταξύ ατόμων ή ομάδων διαφορετικής καταγωγής που εμπλέκονται στη διαπολιτισμική επαφή (Berry, 2003. Berry & Sam, 1997. Jasinskaja-Lahti, Liebkind, Horenczyk, & Scmitz, 2003).

Επίσης, ο Bowskill και οι συνεργάτες του (2007) επισημαίνουν ότι η δημόσια ρητορική στο λόγο των μέσων μαζικής επικοινωνίας σχετικά με την εναρμόνιση υποδηλώνει συχνά την (ανα)παραγωγή μίας περισσότερο άρρητης αφομοιωτικής ιδεολογίας. Ο πλουραλισμός, η πολυπολιτισμικότητα και η ενσωμάτωση των μεταναστών έχουν καταστεί στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες επιθυμητές φιλελεύθερες εναλλακτικές της αφομοίωσης, γεγονός που ενδεχομένως επηρεάζει τις αποκρίσεις των ερωτώμενων για την προτιμώμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης και εξηγεί μερικώς τα ευρήματα που συστηματικά υποδεικνύουν την εναρμόνιση ως τη δημοφιλέστερη στρατηγική (Jasinskaja-Lahti et al., 2003).

Όπως επισημαίνει ο Boski (2008), η έννοια της συγκεκριμένης στρατηγικής ενδέχεται να έχει τουλάχιστον πέντε διαφορετικές ερμηνείες, γεγονός που καταδεικνύει την αναγκαιότητα διενέργειας επιπλέον ερευνών. Σε έρευνα των Snauwaert και των συνεργατών του (2003) συγκρίθηκαν οι διαφορετικές αντιλήψεις της έννοιας των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης, όπως διαφαίνονται στα μοντέλα του Berry (1997), του Bourhis και των συνεργατών του (1997) και του Hutnik (1986) και βρέθηκε ότι οι συμμετέχοντες δύο εθνοπολιτισμικών μειονοτήτων (Μαροκινοί και Τούρκοι) στο Βέλγιο κατανεμήθηκαν με διαφορετικό τρόπο στις τέσσερις τακτικές επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με τη διαφορετική αντίληψη της έννοιας στα συγκεκριμένα μοντέλα. Η στρατηγική της εναρμόνισης αποτέλεσε την πιο δημοφιλή στρατηγική βάσει της αντίληψης που της προσδίδει ο Berry ενώ όσον αφορά τις αντιλήψεις που ενυπάρχουν στα άλλα δύο μοντέλα, βρέθηκε ότι ο διαχωρισμός ήταν η πιο δημοφιλής στρατηγική, γεγονός που οδήγησε τους ερευνητές στο συμπέρασμα ότι όταν οι τακτικές της εναρμόνισης και του διαχωρισμού ορίζονται και μετρώνται με ένα συγκεκριμένο τρόπο δεν ταυτίζονται απαραίτητως με τις ίδιες στρατηγικές προσδιορισμένες και μετρημένες με ένα διαφορετικό τρόπο. Εξάλλου, έχει φανεί ότι η χώρα υποδοχής μπορεί να αντιλαμβάνεται

τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης με διαφορετικούς τρόπους, γεγονός που εξαρτάται από το συγκεκριμένο πλαίσιο κάθε φορά (Maisonneuve & Testé, 2007).

Παρόλο, λοιπόν, που η εναρμόνιση αναφέρεται ως η συχνότερα υιοθετούμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης με τα πλέον θετικά αποτελέσματα στην προσαρμογή των μεταναστών, τα ευρήματα των μελετών είναι συχνά αντιφατικά. Πρόσφατα, ο Berry αναγνωρίζει ότι αυτό συμβαίνει ενδεχομένως λόγω της διεξαγωγής των περισσότερων ερευνών σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες, στις οποίες υπάρχει αποδοχή για πολιτισμική διαφοροποίηση (Berry, 2006) αλλά και προσαρμογή των βασικών θεσμών της κοινωνίας όπως η εκπαίδευση, η εργασία και οι υπηρεσίες υγείας, στις ανάγκες των μεταναστών.

Εντούτοις, παρά τις όποιες κριτικές έχουν δεχθεί οι στρατηγικές, έρευνες επιβεβαιώνουν γενικά το ρόλο τους στην πορεία προσαρμογής. Μάλιστα, ο Berry και οι συνεργάτες του (2006a,b) αναγνωρίζουν πρόσφατα ότι απαιτείται κάποιος βαθμός ευελιξίας αλλά και ικανότητας του ατόμου να αναμειγνύει και να συνταιριάζει τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με την περίσταση. Για παράδειγμα, άτομα που μπορεί να επιθυμούν να αποστασιοποιηθούν από την ομάδα καταγωγής τους και να προσχωρήσουν στην πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα ενδέχεται να θεωρηθούν «λιποτάκτες» ή να περιθωριοποιηθούν και να απορριφθούν και από τις δύο πολιτισμικές ομάδες (Chrysochoou, 2004).

Νεότερα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης. Σε αυτή την ενότητα θα αναφερθούμε σε νεότερα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης που ναι μεν ακολουθούν τις βασικές αρχές του μοντέλου του Berry, ωστόσο προσπαθούν να τις επεκτείνουν με τη συμπερίληψη επιπλέον μεταβλητών που ενδεχομένως επηρεάζουν τις προτιμήσεις των μεταναστών και των γηγενών. Για παράδειγμα, οι Padilla και Perez (2003) υποστηρίζουν ότι ένα καινούριο μοντέλο για την επιπολιτισμοποίηση πρέπει να περιλαμβάνει σύγχρονες έρευνες της Κοινωνικής και Γνωστικής Ψυχολογίας, για αυτό το λόγο βασίζουν το δικό τους μοντέλο

στα εξής στοιχεία: κοινωνική νόηση, πολιτισμική επάρκεια, κοινωνική ταυτότητα και κοινωνικό στίγμα. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές υποθέτουν ότι η εμπειρία της μετεγκατάστασης σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο καθίσταται ακόμα πιο δύσκολη, όταν τα άτομα χρειάζεται να αντιμετωπίσουν το στίγμα της διαφορετικότητας λόγω διαφορετικού χρώματος δέρματος, γλώσσας, εθνικότητας και ούτω καθεξής.

Όσον αφορά τα νεότερα μοντέλα, θα επικεντρωθούμε στη συμβολή του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης (Interactive Acculturation Model/IAM) του Bourhis και των συνεργατών του (1997), καθώς και στις μελέτες της Piontkowski και των συνεργατών της για το Αντιστοιχιστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Concordance Model of Acculturation/CMA) (Piontkowski & Florack, 1995. Piontkowski, Florack, Hoelker, & Obdržálek, 2000. Piontkowski, Rohman, & Florack, 2002). Στην επόμενη υποενότητα θα αναφερθούμε λεπτομερώς στο Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης (Relative Acculturation Model/RAEM)⁷, το οποίο αποτελεί το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας έρευνας αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης.

Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης. Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Bourhis et al., 1997) θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό στη μελέτη της επιπολιτισμοποίησης και πλήθος ερευνών έχει επιβεβαιώσει τις υποθέσεις του (Abu-Rayya & White, 2010. Bourhis & Dayan, 2004. Montreuil & Bourhis, 2004. Safdar, Dupuis, Lewis, El-Geledi, & Bourhis, 2008).

Το συγκεκριμένο μοντέλο υποστηρίζει ότι οι θετικές ή αρνητικές στάσεις των μελών της πλειοψηφίας προς τα μέλη της μειονότητας διαφέρουν ανάλογα με τους εξής πολιτισμικούς προσανατολισμούς, οι οποίοι μετριοούνται με την κλίμακα HCAS (Host Community Acculturation Scale): εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμός, ατομικισμός και

---

⁷ Για λόγους συντομίας, τα συγκεκριμένα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης θα αναφέρονται εφεξής με τα αρχικά τους στην αγγλική γλώσσα.

αποκλεισμός/ανομία (Montreuil & Bourhis, 2001). Οι κατηγοροποιήσεις ανταποκρίνονται στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης του Berry, καθώς οι τρεις πρώτες παραλληλίζονται με τις στρατηγικές του μοντέλου του Berry ενώ οι δύο τελευταίες αποτελούν παραλλαγές της περιθωριοποίησης (van Oudenhoven et al., 2006). Συγκεκριμένα, ο ατομικισμός αναφέρεται στην τάση των μελών της πλειοψηφούσας ομάδας να αποδέχονται τα μέλη της μειονοτικής ομάδας περισσότερο ως ατομικές οντότητες παρά ως αντιπροσωπευτικά μέλη δεδομένων κατηγοριοποιήσεων βασισμένων στην ομαδική πολιτισμική ταυτότητα (Montaruli, Bourhis, Azurmendi, & Larrañaga, 2011), ενώ στην ανομία τα άτομα βιώνουν μία κατάσταση πολιτισμικής αποξένωσης που οδηγεί σε δυσκολίες προσαρμογής.

Έρευνες στον Καναδά, τις ΗΠΑ, τη Δυτική Ευρώπη και το Ισραήλ έχουν δείξει ότι οι γηγενείς προτιμούν τις στρατηγικές του ατομικισμού και της εναρμόνισης σε σχέση με τις υπόλοιπες στρατηγικές. Ωστόσο, το δείγμα των συγκεκριμένων ερευνών αποτελείται ως επί το πλείστον από προπτυχιακούς φοιτητές (Barrette, Bourhis, Personnaz, & Personnaz, 2004. Bourhis & Dayan, 2004. Bourhis, Montreuil, Barrette, & Montaruli, 2009. Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010). Σε έρευνες που διεξήχθησαν στην Ολλανδία και την Ισπανία με τη χρήση διαφορετικών μεθόδων μέτρησης της επιπολιτισμοποίησης και τη συμπερίληψη ενός περισσότερο αντιπροσωπευτικού δείγματος γηγενών βρέθηκε ότι οι συμμετέχοντες δείχνουν προτίμηση για τη στρατηγική της αφομοίωσης συγκριτικά με την εναρμόνιση (Arends-Tóth & van de Vijver, 2003. Navas, Fernández, Rojas, & García, 2007. van Oudenhoven, Prins, & Buunk, 1998).

Βάσει του IAM, διατυπώνεται η υπόθεση ότι οι επιπολιτισμικοί προσανατολισμοί που υιοθετούνται από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής τείνουν να συγκλίνουν με την ιδεολογία της πλειοψηφικής ομάδας και τις πολιτικές ένταξης των μεταναστών, αναδεικνύοντας έτσι τον καθοριστικό ρόλο του πλαισίου υποδοχής. Άλλωστε, οι πολιτικές

ενσωμάτωσης της κοινωνίας υποδοχής που τίθενται σε εφαρμογή είναι αυτές που καθορίζουν τον εκάστοτε αριθμό, την εθνοπολιτισμική προέλευση και τον «τύπο» μεταναστών που γίνονται δεκτοί σε μία χώρα (Meyers, 2004). Εάν η πλειοψηφική ομάδα υιοθετεί μία πολυπολιτισμική ιδεολογία προς τους μετανάστες, τότε η εναρμόνιση και ο ατομικισμός προβλέπονται ως πιο πιθανές στρατηγικές, ειδικά στην περίπτωση που η ομάδα-στόχος αξιολογείται θετικά, δηλαδή αποτελεί την προτιμώμενη εθνική μειονότητα. Αντίθετα, εάν η εθνοτική ομάδα δεν αξιολογείται θετικά ή δεν είναι προτιμώμενη, υιοθετούνται στρατηγικές αφομοίωσης ή διαχωρισμού (Montreuil & Bourhis, 2001). Ανεξάρτητα πάντως από την κυρίαρχη ιδεολογία, το μοντέλο προβλέπει ότι οι στρατηγικές της εναρμόνισης ή του ατομικισμού σχετίζονται με ανεκτικές συμπεριφορές απέναντι σε μέλη εθνικών μειονοτήτων, ενώ οι υπόλοιπες στρατηγικές συνδέονται με προκατάληψη και περιστατικά διακρίσεων. Τα παραπάνω υπογραμμίζουν ότι οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής δεν αφορούν αναγκαστικά όλες τις μεταναστευτικές ομάδες αλλά οι διομαδικές σχέσεις μπορεί να διαφοροποιούνται ανάλογα με την εκάστοτε εθνοπολιτισμική ομάδα και τα χαρακτηριστικά της σε ποικίλα επίπεδα, για παράδειγμα στην αριθμητική υπεροχή, το κοινωνικοοικονομικό ή το πολιτικό επίπεδο.

Στο συγκεκριμένο μοντέλο δίνεται ιδιαίτερη σημασία στις διαπροσωπικές και διομαδικές σχέσεις που προκύπτουν ως το συνδυαστικό αποτέλεσμα της υιοθέτησης συγκεκριμένων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης εκ μέρους τόσο των μεταναστών όσο και των γηγενών. Οι διεργασίες της επιπολιτισμοποίησης είναι δυναμικές και συνδέονται διαρκώς με τις διομαδικές σχέσεις που δημιουργούνται. Ο συνδυασμός μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής μπορεί να είναι σύμφωνος ή

μη. Ο βαθμός συμφωνίας τους έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αρμονικών, προβληματικών ή συγκρουσιακών σχέσεων (Bourhis et al., 1997. Bourhis et al., 2010).

Συγκεκριμένα, οι αρμονικές διομαδικές σχέσεις αφορούν στη βέλτιστη διαπολιτισμική κατανόηση και αναμένονται όταν γηγενείς και μετανάστες υιοθετούν τους πολιτισμικούς προσανατολισμούς της εναρμόνισης και του ατομικισμού. Αντίθετα, προβληματικές σχέσεις μπορεί να προκύψουν σε περιπτώσεις όπου η υιοθέτηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης είναι μερικώς σύμφωνη ή ασύμφωνη, για παράδειγμα όταν από τη μία, οι μετανάστες υιοθετούν τη στρατηγική της εναρμόνισης και από την άλλη, οι γηγενείς τη στρατηγική της αφομοίωσης με αποτέλεσμα τη δημιουργία διαπολιτισμικών παρανοήσεων. Τέλος, ενδέχεται να καλλιεργηθούν συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις με εμφάνιση περιστατικών διάκρισης απέναντι στους μετανάστες, ειδικά όταν αυτοί προσλαμβάνονται ως πολιτισμική ή οικονομική απειλή για το γηγενή πληθυσμό. Συνήθως αυτό το ενδεχόμενο προκύπτει όταν οι γηγενείς υιοθετούν τις στρατηγικές του διαχωρισμού ή του αποκλεισμού με συνέπεια οι μετανάστες να υιοθετούν το διαχωρισμό ως λειτουργική απόκριση και επιτυχή στρατηγική αντιμετώπισης στο φαινόμενο συστηματικών διακρίσεων που δέχονται από το γηγενή πληθυσμό (Bourhis et al., 2010).

Επίσης, βάσει του IAM η εθνοπολιτισμική καταγωγή αποκτά βασικό ρόλο στον πολιτισμικό προσανατολισμό που υιοθετούν οι μετανάστες αλλά και οι γηγενείς (Bourhis & Dayan, 2004. Montreuil & Bourhis, 2001). Έχει φανεί ότι ο γηγενής πληθυσμός συνήθως δείχνει προτίμηση για διαφορετικές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με την πολιτισμική καταγωγή και τις πολιτικές, δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της χώρας υποδοχής. Αντίστοιχα, διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες ενδεχομένως υιοθετούν διαφορετικές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες όπως η καταγωγή, η γενιά μεταναστευσης, η κοινωνική τάξη, η

ηλικία, το φύλο ή ο βαθμός ταύτισης με την εσω-ομάδα, αναδεικνύοντας την πολιτισμική απόσταση μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων ως διαφοροποιητικό κριτήριο.

Η βασική συνεισφορά του IAM αφορά στη συνειδητοποίηση των ερευνητών ότι, εκτός από την άποψη και τις στάσεις των μεταναστών, υπάρχει ανάγκη να εξετάζεται και η άποψη της ευρύτερης κοινωνίας υποδοχής, καθώς υπάρχει αλληλεξάρτηση των δύο σε μεγάλο βαθμό (Montaruli, Bourhis, Azurmendi, & Larrañaga, 2011. Navas et al., 2005. Phinney, 2003). Η κυρίαρχη ιδεολογία και οι πολιτικές για την ένταξη των μεταναστών σε αυτό το μοντέλο βρίσκονται στο προσκήνιο και σχετίζονται με τις προκύπτουσες διομαδικές σχέσεις γηγενών και μεταναστών, οι οποίες κυμαίνονται από συναινετικές έως συγκρουσιακές (Bourhis et al., 2010. Montreuil & Bourhis, 2001).

Το Αντιστοιχιστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης. Η Piontkowski και οι συνεργάτες της έχουν αναπτύξει ένα θεωρητικό μοντέλο επιπολιτισμοποίησης που συνδυάζει στοιχεία από τα μοντέλα του Berry και του Bourhis και των συνεργατών του και επιχειρεί να βρει έρεισμα στο ευρωπαϊκό πολιτισμικό πλαίσιο, δεδομένου ότι τα δύο προαναφερθέντα μοντέλα αναπτύχθηκαν στον Καναδά (Piontkowski & Florack, 1995. Piontkowski et al., 2000, 2002). Από τη μία, δανείζεται την έννοια της επιπολιτισμοποίησης και τις τέσσερις στρατηγικές από το μοντέλο του Berry και από την άλλη, βασιζόμενο στο μοντέλο του Bourhis και των συνεργατών του ενστερνίζεται τη διαδραστική οπτική της επιπολιτισμικής διαδικασίας, στην οποία κυρίαρχες και μη κυρίαρχες ομάδες αλληλοεπηρεάζονται.

Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο αξιολογείται σημαντικά το γεγονός ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών δε λειτουργούν ανεξάρτητα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης του γηγενούς πληθυσμού, και δίνεται ιδιαίτερο βάρος στις επιπολιτισμικές στάσεις της κυρίαρχης ομάδας και τις διομαδικές σχέσεις που δημιουργούνται, ανάλογα με το εάν αυτές οι στρατηγικές και οι στάσεις συγκλίνουν ή

αποκλίνουν. Το CMA προτείνει ότι ο συνδυασμός των προσδοκιών και των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης οδηγεί σε αρμονικές, προβληματικές ή συγκρουσιακές σχέσεις. Σχετικές μελέτες εστιάζουν σε διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες και σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια και υπογραμμίζουν τη σημασία της διενέργειας παρόμοιων ερευνών (Piontkowski & Florack, 1995. Piontkowski et al., 2000).

Ένα καινοτόμο στοιχείο που εισάγει το συγκεκριμένο μοντέλο είναι η εισαγωγή ψυχοκοινωνικών μεταβλητών που αποτελούν προβλεπτικούς δείκτες των στρατηγικών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Παραδείγματα τέτοιων μεταβλητών είναι η προκατάληψη της εσω-ομάδας, η προσλαμβανόμενη ομοιότητα της εσω-ομάδας και της εξω-ομάδας, ο προσλαμβανόμενος πολιτισμικός εμπλουτισμός και η διαπερατότητα των ορίων της ομάδας. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία και μελέτησε τις στάσεις των γηγενών απέναντι σε Ιταλούς και Πολωνούς μετανάστες βρέθηκε ότι υψηλότερα επίπεδα ασυμφωνίας μεταξύ των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης και των αντίστοιχων στρατηγικών που προσλαμβάνουν οι γηγενείς για την κάθε εξω-ομάδα συνδέονται με υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενης απειλής και χαμηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενου εμπλουτισμού αντίστοιχα (Piontkowski et al., 2002).

Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι το IAM υιοθετεί ένα διομαδικό επίπεδο ανάλυσης, εκκινώντας από τη σύγκλιση ή μη των στάσεων των μεταναστών και των γηγενών. Συγκρίνει την επιθυμία για πολιτισμική διατήρηση και υιοθέτηση των μεταναστών με την αντίληψη του γηγενούς πληθυσμού για αυτή την επιθυμία και μελετά τα είδη των διομαδικών σχέσεων που προκύπτουν. Από την άλλη, το CMA φαίνεται να υιοθετεί ένα ενδοπροσωπικό επίπεδο ανάλυσης, καθώς συγκρίνει την πραγματική και την ιδανική συμπεριφορά των μεταναστών ανάλογα με τις προσδοκίες, τις στάσεις και τις αντιλήψεις των γηγενών. Το μοντέλο στο οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω επιχειρεί να άρει ορισμένους από τους περιορισμούς των παραπάνω μοντέλων, τα οποία δίνουν βάση σε

γενικές επιπολιτισμικές επιλογές, δε συνδέουν στενά τις στάσεις και τις πραγματικές συμπεριφορές και δε διακρίνουν μεταξύ διαφορετικών τομέων επιπολιτισμοποίησης.

Το Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης. Στην παρούσα υποενότητα θα αναφερθούμε στο θεωρητικό μοντέλο που μελετήθηκε στη συγκεκριμένη διατριβή, δηλαδή στο RAEM (Navas et al., 2005, 2007). Όπως προαναφέρθηκε, οι έρευνες με θέμα τη μετανάστευση και τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μέχρι πρόσφατα επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους κυρίως στις στάσεις και τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες κατά την επαφή τους με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Τα τελευταία χρόνια όμως έχει πραγματοποιηθεί μία ερευνητική στροφή προς τις στάσεις και την οπτική των γηγενών υπογραμμίζοντας τη σημασία των πεποιθήσεων αλλά και των προδοκιών των μελών της κοινωνίας υποδοχής, οι οποίες άλλωστε αποτελούν το πλαίσιο των δυνητικών στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης (Berry, 2006). Θεωρείται, πλέον, ότι οι πεποιθήσεις της κοινωνίας υποδοχής βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση με τις επιθυμίες των μη κυρίαρχων ομάδων και διαμορφώνουν το σκηνικό στο οποίο λαμβάνει χώρα η διαπολιτισμική επαφή (Neto, 2009. Χρυσόχου, 2005), αν και είναι αυτονόητο ότι ο έλεγχος και η επιρροή που ασκούνται από την κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα στην άλλη δε λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο, οπότε και οι πιέσεις και απαιτήσεις δεν είναι ισότιμες (Navas et al., 2005, 2007).

Στο περιθώριο, λοιπόν, των πιθανών αλλαγών στον πολιτισμό της κυρίαρχης ομάδας λόγω της επιπολιτισμικής διαδικασίας, πολλοί ερευνητές επισημαίνουν την καθοριστική επίδραση των στάσεων της πλειοψηφικής ομάδας στον τρόπο που οι μειονότητες αντιμετωπίζουν την πρόκληση της μετανάστευσης και συνεπώς, στηρίζουν την ενδελεχή μελέτη τους (Berry & Sam, 1997. Bourhis et al., 1997. Horenczyk, 1997. Kosic, Mannetti, & Sam, 2005. Piontkowski et al., 2002. van Oudenhoven, Prins, & Buunk, 1998. Ward, 1996. Zagefka & Brown, 2002).

Υπό αυτό το πρίσμα, η Navas και οι συνεργάτες της ανέπτυξαν στην Αλμερία της νοτιοανατολικής Ισπανίας ένα θεωρητικό μοντέλο επιπολιτισμοποίησης, το οποίο λαμβάνει υπ' όψιν του το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσονται οι σχέσεις μεταναστών και γηγενών, οδηγώντας σε μια διαλεκτική αντίληψη της επιπολιτισμικής διεργασίας (Navas et al., 2005, 2007). Το συγκεκριμένο μοντέλο ονομάστηκε Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης λόγω του ειδικού βάρους που προσδίδει αφενός στη διάκριση των τομέων που λαμβάνει χώρα η επιπολιτισμική διαδικασία, αφετέρου στη διαφοροποίηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούνται στην πράξη και των αντίστοιχων στρατηγικών που ιδεατά θα υιοθετούσαν οι μεταναστευτικές ομάδες. Η διάκριση αυτή φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντική και για την οπτική των μελών της κοινωνίας υποδοχής, από τη στιγμή που ενδέχεται να υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο τι θεωρούν οι γηγενείς επιθυμητό και την αντίληψή τους για το ποιες στρατηγικές υιοθετούνται τελικά από τους μετανάστες στην πράξη (Maisonneuve & Testé, 2007).

Το συγκεκριμένο μοντέλο συγκεντρώνει τα βασικά στοιχεία από τα καθιερωμένα και ευρέως χρησιμοποιούμενα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης που προαναφέρθηκαν, δηλαδή στηρίζεται στα μοντέλα του Berry και των συνεργατών του (Berry, 1990, 2006. Berry et al., 2006a,b), του Bourhis και των συνεργατών του (1997) και της Piontkowski και των συνεργατών της (2000). Παράλληλα όμως προσθέτει ορισμένα νέα στοιχεία, τα οποία αποτελούν και την καινοτομία του.

Ειδικότερα, μπορούμε να συνοψίσουμε τη συνεισφορά του RAEM σε πέντε βασικά σημεία. Το πρώτο σημαντικό στοιχείο αφορά στη συνδυαστική θεώρηση και την ταυτόχρονη διερεύνηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστευτικών ομάδων και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης του γηγενούς πληθυσμού, καθώς σύμφωνα και με το μοντέλο του Bourhis και των συνεργατών του (1997) η συμβολή τους

ενδέχεται να οδηγήσει σε συναινετικές, προβληματικές ή συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις. Το δεύτερο σημείο συνίσταται στη διαφοροποίηση των μεταναστευτικών ομάδων με βάση την εθνοπολιτισμική καταγωγή, η οποία αφενός επηρεάζει τις ιδανικές επιλογές των μεταναστών και την εφαρμογή στην πράξη των διαφορετικών στρατηγικών, αφετέρου θεωρείται ότι ο γηγενής πληθυσμός αντιλαμβάνεται τις μεταναστευτικές ομάδες με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με την προκατάληψη, την πολιτισμική απόσταση, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και άλλες μεταβλητές κοινωνικοψυχολογικού ενδιαφέροντος με αποτέλεσμα τη διαφορετική προτίμηση επιλογών για καθεμία από αυτές. Συνεπώς, οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης ενδέχεται να διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο μελέτης αλλά και τη διαφορετική πολιτισμική καταγωγή (Tip et al., 2015).

Το τρίτο σημαντικό στοιχείο του συγκεκριμένου μοντέλου αναφέρεται στη συμπερίληψη ποικίλων ψυχοκοινωνικών μεταβλητών που έχουν ήδη προταθεί από άλλους ερευνητές (Bourhis et al., 1997. Piontkowski & Florack, 1995), αλλά και ορισμένων νέων μεταβλητών, όπως είναι μεταξύ άλλων η ενδοομαδική μεροληψία, ο προσλαμβανόμενος πολιτισμικός εμπλουτισμός, η ενδοομαδική ταύτιση, η προσλαμβανόμενη ενδοομαδική και εξωομαδική ομοιότητα, η διομαδική επαφή, η προκατάληψη απέναντι στην εξωομάδα, η προσλαμβανόμενη ομαδική ζωτικότητα (vitality), ο ατομικιστικός και συλλογικός προσανατολισμός και η διαπερατότητα των ορίων της ομάδας. Επίσης, το RAEM περιλαμβάνει ποικίλους συμπεριφορικούς δείκτες, όπως οι γλωσσικές πρακτικές, η χρήση των μέσων επικοινωνίας και η πολιτική συμμετοχή, ώστε να διερευνηθεί η ικανότητα πρόβλεψης και ο βαθμός επιρροής τους στη διαμόρφωση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης των γηγενών. Στις παραπάνω μεταβλητές ενσωματώνονται κοινωνικοδημογραφικά δεδομένα, όπως η ηλικία, το φύλο, το επίπεδο εκπαίδευσης, ο θρησκευτικός και πολιτικός

προσανατολισμός, οι λόγοι μετανάστευσης, η διάρκεια παραμονής στη χώρα κτλ. Με άλλα λόγια, το RAEM επιχειρεί να μελετήσει και να καταγράψει όσο το δυνατόν πιο σφαιρικά και εμπειριστατωμένα τις ποικίλες πτυχές του φαινομένου της μετανάστευσης.

Σύμφωνα με τους ερευνητές, τα επόμενα στοιχεία του μοντέλου αποτελούν τα βασικά καινοτόμα στοιχεία στη μελέτη της επιπολιτισμικής διαδικασίας. Το τέταρτο, λοιπόν, σημαντικό σημείο συνίσταται στη διάκριση μεταξύ των στάσεων επιπολιτισμοποίησης που προτιμώνται από το μεταναστευτικό και το γηγενή πληθυσμό και των στρατηγικών που τελικά υιοθετούνται. Με άλλα λόγια, διαφοροποιούνται οι πραγματικές από τις ιδανικές συνθήκες, οι οποίες αναφέρονται στην περίπτωση που οι μετανάστες θα είχαν πράγματι τη δυνατότητα να επιλέξουν ελεύθερα τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που θα ακολουθήσουν και στην προτιμώμενη στρατηγική από τη σκοπιά των γηγενών. Οι πραγματικές συνθήκες συνδέονται με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν στην πράξη οι μεταναστευτικές ομάδες και τις στρατηγικές που αντιλαμβάνονται οι γηγενείς ότι υιοθετούν οι μετανάστες. Έχοντας υπ' όψιν αυτή τη σημαντική διαφοροποίηση, η διαφορετική αντίληψη μεταναστών και μελών της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης αποκτά βαρύνουσα σημασία.

Το πέμπτο καινοτόμο στοιχείο του RAEM αφορά τη μελέτη ποικίλων πεδίων της κοινωνικοπολιτισμικής πραγματικότητας εντός των οποίων ενδέχεται να διαφέρουν οι στρατηγικές και στάσεις επιπολιτισμοποίησης. Βασική θεώρηση του μοντέλου είναι ότι δεν υπάρχει μία μοναδική ή γενική στρατηγική επιπολιτισμοποίησης αλλά αυτές μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με το πεδίο επιπολιτισμοποίησης που ερευνάται κάθε φορά. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι, λόγω της πολυπλοκότητας αλλά και της σχετικότητας της διαδικασίας προσαρμογής, η υιοθέτηση και η προτίμηση διαφορετικών στρατηγικών είναι

απαραίτητη τόσο αναφορικά με το χρονικό πλαίσιο όσο και με το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται το άτομο κάθε φορά.

Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι η προσαρμογή σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο αποτελεί μία πολύπλοκη διαδικασία, γεγονός που καθιστά απαραίτητη την υιοθέτηση και προτίμηση διαφορετικών επιλογών ακόμα και την ίδια χρονική στιγμή, αλλά και μία σχετική διαδικασία, καθώς είναι πιθανό να χρησιμοποιούνται οι ίδιες στρατηγικές σε διαφορετικά πλαίσια. Έρευνες που συγκρίνουν τις διαφορετικές γενιές μετανάστευσης δείχνουν ότι οι αλλαγές δε λαμβάνουν χώρα με τον ίδιο ρυθμό σε όλα τα πεδία ζωής αλλά μπορεί να υπάρξουν διαφοροποιήσεις σε συγκεκριμένους τομείς, όπως για παράδειγμα στις κοινωνικές επαφές και τη χρήση της γλώσσας, χωρίς απαραίτητα να υπάρχουν συγκρίσιμες αλλαγές σε άλλες περιοχές, όπως οι πολιτισμικές αξίες και η ανατροφή των παιδιών (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006). Η πολιτισμική μάθηση και εμπειρία και η θετική ή αρνητική αξιολόγηση αυτών των εμπειριών μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης.

Συνοπτικά, η συμβολή του μοντέλου έγκειται στη μελέτη των διαφορετικών επιπολιτισμικών πεδίων, στη διαφοροποίηση των γενικών επιπολιτισμικών επιλογών ανάλογα με το εκάστοτε πεδίο και στη λειτουργική αξιοποίηση των περιοχών επιπολιτισμοποίησης σε συνδυασμό με τις πραγματικές και τις ιδανικές συνθήκες, όσον αφορά τις ποικίλες επιπολιτισμικές επιλογές και προτιμήσεις. Με αυτόν τον τρόπο έχουμε τη δυνατότητα να αποκτήσουμε μια πιο σφαιρική και ολοκληρωμένη εικόνα της επιπολιτισμικής διαδικασίας (Navas, García, Rojas, Pumares, & Cuadrado, 2006).

Η ιδέα της διάκρισης σε περιοχές επιπολιτισμοποίησης δεν είναι καινούρια, καθώς η πλειοψηφία των ερευνητών έχουν αναγνωρίσει τη σημασία της (π.χ. Berry, 1990. Berry & Sam, 1997. Bourhis et al., 1997. Horenczyk, 1996). Για παράδειγμα, ο Akhtar (1999) αναφέρει ότι στην περίπτωση της υιοθέτησης της αφομοίωσης, πέρα από την πλήρη

αφομοίωση στην ευρύτερη κοινωνία, μπορεί να υπάρξει και η εναλλακτική αφομοίωση, η οποία διαθέτει μεγαλύτερη ευελιξία και λειτουργεί ιεραρχικά ανά τομέα ζωής. Μάλιστα, πολλοί ερευνητές επιβεβαιώνουν την ανάγκη διάκρισης σε τομείς επιπολιτισμοποίησης (domain specificity), η οποία ενδέχεται να διαφοροποιεί τη σχέση μεταξύ των πολιτισμικών προσανατολισμών που υιοθετούνται, εφόσον οι άνθρωποι μπορεί να επιδεικνύουν διαφορετικές προτιμήσεις και πρακτικές σε διαφορετικά πλαίσια (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006. Bornstein & Cote, 2014. Brown & Zagefka, 2011. van Acker & Vanbeselaere, 2011). Για παράδειγμα, κάποιος μετανάστης μπορεί να επιζητεί την οικονομική ή εργασιακή αφομοίωση, την εναρμόνιση σε επίπεδο γλώσσας και παράλληλα να επιθυμεί το διαχωρισμό, όσον αφορά το θεσμό του γάμου και της οικογένειας (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006) ή όπως αναφέρει ο Horenczyk (1996), κάποιος μπορεί να υιοθετήσει το διαχωρισμό όταν επιλέγει σύζυγο, την αφομοίωση στον τρόπο ενδυμασίας και την εναρμόνιση στο φαγητό ή στον εορτασμό των διακοπών. Η καινοτομία του RAEM έγκειται στο ότι τα συγκεκριμένα πεδία επιπολιτισμοποίησης τοποθετούνται στο κέντρο του πλέγματος ως στοιχείο κλειδί στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι μετανάστες προσαρμόζονται στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον και στην αντίληψη αυτής της προσαρμογής από το γηγενή πληθυσμό.

Επίσης, πολλοί ερευνητές αναφέρονται σε ερευνητικά δεδομένα σχετικά με τη σημασία της διαφοροποίησης μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών πεδίων (Arends-Tóth, 2003. Arends-Tóth & van de Vijver, 2006. Phalet & Swyngedow, 2003). Το δημόσιο πεδίο διαθέτει ένα λειτουργικό και χρηστικό χαρακτήρα και περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες που εμπλέκονται στη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή τόσο της πλειοψηφίας όσο της μειονότητας, όπως για παράδειγμα είναι οι τομείς της εκπαίδευσης και της εργασίας. Από την άλλη, η ιδιωτική σφαίρα έχει κοινωνικοσυναισθηματική διάσταση και αφορά πιο προσωπικά ζητήματα που σχετίζονται με τις αξίες, όπως είναι η

ανατροφή των παιδιών και ο γάμος (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006). Η έρευνα της Montaruli και των συνεργατών της (2011) έδειξε προτίμηση για την υιοθέτηση της εναρμόνισης, της αφομοίωσης ή/και του ατομικισμού στο εργασιακό πεδίο σε αντίθεση με το πεδίο του πολιτισμού, όπου φάνηκε προτίμηση για το διαχωρισμό και την περιθωριοποίηση. Γενικά, οι εθνοπολιτισμικές μειοψηφίες φαίνεται να προτιμούν την πολιτισμική διατήρηση περισσότερο σε ιδιωτικά παρά σε δημόσια πεδία. Αντίθετα, τα μέλη της κυρίαρχης κοινωνίας φαίνεται να προτιμούν την αφομοίωση των μεταναστευτικών ομάδων σε όλα τα πεδία ζωής (π.χ. Arends-Tóth & van de Vijver, 2003, 2004. Navas et al., 2007).

Επίσης, οι Ait Ouarasse και van de Vijver (2005) σε έρευνα με συμμετέχοντες Μαροκινούς δεύτερης γενιάς που διαμένουν στην Ολλανδία βρήκαν ότι οι προτιμήσεις επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών ποικίλλουν ανάλογα με τα πολιτισμικά πεδία, δηλαδή προτιμούν τη στρατηγική του διαχωρισμού σε μία επιπολιτισμική περιοχή και τη στρατηγική της εναρμόνισης ή της αφομοίωσης σε μία άλλη περιοχή. Έτσι, παρόλο που οι συμμετέχοντες φάνηκαν να υιοθετούν το διαχωρισμό όσον αφορά τους τομείς της θρησκείας και του φαγητού, προτίμησαν τη στρατηγική της αφομοίωσης στο θέμα της πολιτικής. Η συγκεκριμένη έρευνα παρέχει ενδείξεις ότι ο εθνικός προσανατολισμός είναι σε ένα βαθμό περισσότερο επιθυμητός στο προσωπικό πεδίο ενώ ο προσανατολισμός προς την κοινωνία υποδοχής προτιμάται περισσότερο στη δημόσια σφαίρα ζωής. Στην περίπτωση που προτιμάται η πολιτισμική υιοθέτηση στο δημόσιο πεδίο, φαίνεται η προτίμηση αυτή να συνδέεται με υψηλότερη στήριξη της πολυπολιτισμικότητας (Tip et al., 2015).

Πιο αναλυτικά, το RAEM λαμβάνει υπ' όψιν, εκτός από τη γενική επιπολιτισμική στάση, επτά δευτερογενείς περιοχές ή πεδία εκκινώντας από τα πιο περιφερειακά ή υλιστικά στοιχεία και καταλήγοντας στα πιο κεντρικά. Το πρώτο πεδίο αναφέρεται στο

πολιτικό σύστημα και τη διακυβέρνηση, η οποία λειτουργεί οργανωτικά για τις σχέσεις εξουσίας και εγκαθιστά, τουλάχιστον σε επίσημο επίπεδο, την κοινωνική ιεραρχία. Ο δεύτερος τομέας αφορά στο εργασιακό πεδίο και συνίσταται στο είδος και το ωράριο της εργασίας, καθώς και στα εργαλεία και μηχανήματα που χρησιμοποιούνται ενώ η οικονομική ζωή αποτελεί το τρίτο πεδίο επιπολιτισμοποίησης, με την έννοια της παραγωγής αγαθών, των οικονομικών συναλλαγών και των καταναλωτικών συνηθειών.

Συνεχίζοντας σε πιο κεντρικούς τομείς, το τέταρτο πεδίο αφορά στην οικογένεια και αναφέρεται στη βιολογική αναπαραγωγή και την πολιτισμική μετάδοση των κατευθυντήριων γραμμών στη συμπεριφορά και τις σχετιζόμενες αξίες. Το πέμπτο πεδίο συνδέεται με το κοινωνικό επίπεδο και αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις και τα δίκτυα που διατηρούνται εκτός της οικογένειας με πρωταρχικές τις διαπροσωπικές σχέσεις και φιλίες. Το έκτο πεδίο αναφέρεται στο ιδεολογικό επίπεδο, δηλαδή στην αναπαράσταση του κόσμου με την ιδεολογική, φιλοσοφική ή θρησκευτική της μορφή. Σε αυτό το επίπεδο διακρίνονται δύο περαιτέρω υποκατηγορίες: οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, και ο τρόπος σκέψης, οι αρχές και οι αξίες.

Παρά τη σαφή και ενδελεχή διερεύνηση των παραπάνω επιπολιτισμικών πεδίων, φαίνεται ότι η λίστα των περιοχών στις οποίες λαμβάνουν χώρα οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μπορεί να διευρυνθεί περαιτέρω. Όπως επισημαίνεται από τη Montaruli και τους συνεργάτες της (2011), οι ερευνητές παραβλέπουν τη μελέτη του πολιτισμικού πεδίου, αν και αποτελεί ένα σχετικό πεδίο ζωής που έχει μάλιστα χρησιμοποιηθεί ευρέως στη βιβλιογραφία και θα μπορούσε να αποτελεί ενδιάμεσο πεδίο από το ιδιωτικό στο δημόσιο πεδίο, καθώς περιλαμβάνει στοιχεία και των δύο. Το πολιτισμικό πεδίο έχει την έννοια της «κατανάλωσης» πολιτισμικών αγαθών, η οποία αποτελεί ζήτημα προσωπικής επιλογής στις δημοκρατικές κοινωνίες και δεν περιορίζεται θεσμικά.

Είναι προφανές ότι οι διαφορετικές περιοχές αλληλοσχετίζονται στενά, με τέτοιο τρόπο που οποιαδήποτε αλλαγή στο περιεχόμενο του ενός πεδίου επιφέρει αντίστοιχες αλλαγές στα υπόλοιπα πεδία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην κατανέμονται ομοιόμορφα οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης αλλά αντίθετα, να υπάρχουν περιπτώσεις όπου το άτομο υιοθετεί την πολιτισμική κληρονομιά και περιστάσεις όπου το άτομο είναι ανοιχτό στα καινούρια στοιχεία της κοινωνίας υποδοχής. Με αυτή την έννοια μπορούμε να διακρίνουμε το «σκληρό πυρήνα» του πολιτισμού καταγωγής, όπως είναι κυρίως οι κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις, από τα περιφερειακά του στοιχεία. Είναι σαφές ότι τα κεντρικά πεδία ή αλλιώς, η ιδιωτική σφαίρα ζωής, διαθέτουν μεγαλύτερη αντίσταση στις όποιες αλλαγές, ακόμα και μετά από μακρόχρονη διαμονή στη χώρα υποδοχής. Από την άλλη, υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να πραγματοποιηθούν αλλαγές σε πιο περιφερειακά πολιτισμικά ζητήματα που αφορούν το δημόσιο πεδίο, όπως για παράδειγμα ο τομέας της εργασίας και οι καταναλωτικές συνήθειες.

Βάσει των παραπάνω, η Navas και οι συνεργάτες της υποστηρίζουν ότι η επιπολιτισμική διαδικασία αναφέρεται σε μία επιλεκτική ή σχετική προσαρμογή, όπου κάθε άτομο σχεδιάζει τη δική του προσωπική πολιτισμική σύνθεση αποδεχόμενο ή μη στοιχεία και από τους δύο πολιτισμούς, τον πολιτισμό καταγωγής και τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής. Υπό αυτή την έννοια, στοιχεία από πιο υλιστικά πεδία, όπως η εργασία και η οικονομία, αναμένεται να υιοθετηθούν πιο σύντομα ενώ υπάρχει μία μεγαλύτερη τάση διατήρησης συμβολικών ή ιδεολογικών στοιχείων, όπως είναι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, ο τρόπος σκέψης, οι αρχές και οι αξίες της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η συγκεκριμένη υπόθεση ισχύει αντίστοιχα και για την κοινωνία υποδοχής, η οποία έρχεται αντιμέτωπη με τις πολιτισμικές αξίες και παραδόσεις των μεταναστευτικών ομάδων, γεγονός που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση του ισχύοντος κοινωνικοπολιτισμικού συστήματος. Οι ερευνητές υποστηρίζουν, λοιπόν,

ότι η προτίμηση για την υιοθέτηση συγκεκριμένων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης διαφοροποιείται ανάλογα με το εκάστοτε πεδίο επιπολιτισμοποίησης που ερευνάται κάθε φορά.

Η υπόθεση του συγκεκριμένου μοντέλου είναι ότι οι μετανάστες θα δείχνουν προτίμηση για την υιοθέτηση της στρατηγικής του διαχωρισμού στα πιο κεντρικά πεδία ή αλλιώς, στην ιδιωτική σφαίρα ζωής ενώ θα προτιμούν τη στρατηγική της αφομοίωσης ή της εναρμόνισης στις πιο περιφερειακές ή με άλλα λόγια, δημόσιες περιοχές επιπολιτισμοποίησης, όπως για παράδειγμα στην εργασία ή τις καταναλωτικές συνήθειες. Θεωρείται ότι όσο κινούμαστε προς τα πιο κεντρικά πεδία επιπολιτισμοποίησης, η διομαδική αλληλεπίδραση δεν είναι τόσο αναγκαία, συνεπώς οι μετανάστες αισθάνονται περισσότερο ελεύθεροι να διατηρήσουν σε μεγαλύτερο βαθμό το δικό τους πολιτισμό χωρίς να χρειάζεται να υιοθετήσουν τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής. Αντίθετα, στις δημόσιες περιοχές, όπου η διομαδική επαφή είναι πιο συχνή αλλά και σημαντική για την προσαρμογή στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, η υιοθέτηση στοιχείων της κυρίαρχης κουλτούρας είναι συχνά επιβεβλημένη. Επίσης, αναμένεται ότι οι γηγενείς θα επιδεικνύουν λιγότερη ευαισθησία συγκριτικά με τους μετανάστες στη διαφοροποίηση των επιπολιτισμικών πεδίων, καθώς θεωρείται ότι ο γηγενής πληθυσμός θα στηρίζει την υιοθέτηση της εναρμόνισης ή της αφομοίωσης ανεξαιρέτως σε όλες τις περιοχές επιπολιτισμοποίησης.

Πράγματι, η έρευνα της Navas και των συνεργατών της (2007) στην περιοχή της Ανδαλουσίας έδειξε ότι οι Μαροκινοί μετανάστες υιοθετούν το διαχωρισμό και την περιθωριοποίηση στα ιδιωτικά πεδία, την αφομοίωση στη δημόσια σφαίρα ζωής, και την εναρμόνιση στο ενδιάμεσο επίπεδο, δηλαδή στις κοινωνικές σχέσεις. Από την άλλη, οι γηγενείς έδειξαν προτίμηση για εναρμόνιση στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων και για αφομοίωση στα υπόλοιπα πεδία επιπολιτισμοποίησης. Ωστόσο, τα ερευνητικά δεδομένα

έδειξαν σημαντική διαφοροποίηση των γηγενών και των μεταναστών στα κεντρικά πεδία της επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή στα πεδία που αφορούν μεταξύ άλλων την οικογένεια, τη θρησκεία και τον τρόπο σκέψης. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι μετανάστες προτίμησαν την υιοθέτηση του διαχωρισμού ενώ οι γηγενείς τη στρατηγική της αφομοίωσης.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε πρόσφατα με σκοπό τον εντοπισμό των προφίλ προτιμήσεων επιπολιτισμοποίησης (Rojas, Navas, Sayans-Jiménez, & Cuadrado, 2014), χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση συστάδων στις δημόσιες και ιδιωτικές περιοχές πολιτισμού για τη συσχέτιση των προφίλ με τα επίπεδα προκατάληψης. Το δείγμα της μελέτης περιελάμβανε Ισπανούς γηγενείς και Ρουμάνους μετανάστες. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι οι γηγενείς και οι μετανάστες προτιμούν διαφορετικές επιπολιτισμικές επιλογές ανάλογα με την περιοχή της επιπολιτισμοποίησης, οι οποίες σχετίζονται με διαφορετικά επίπεδα προκατάληψης. Συγκεκριμένα, οι μετανάστες που είναι λιγότερο προκατελιημμένοι απέναντι στους γηγενείς προτιμούν την αφομοίωση στη δημόσια σφαίρα ζωής και την εναρμόνιση στα ιδιωτικά πεδία. Οι μετανάστες που αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα προκατάληψης επιθυμούν να διατηρήσουν σε μεγαλύτερο βαθμό τον πολιτισμό κληρονομιάς τους και δείχνουν προτίμηση για εναρμόνιση στις δημόσιες περιοχές και διαχωρισμό στις ιδιωτικές περιοχές. Αντίστοιχα, οι γηγενείς που είναι λιγότερο προκατελιημμένοι απέναντι στους μετανάστες δείχνουν προτίμηση για την υιοθέτηση της εναρμόνισης σε όλα τα πεδία επιπολιτισμοποίησης, ενώ αντίθετα όσοι διαθέτουν υψηλότερα επίπεδα προκατάληψης, προτιμούν οι μετανάστες να ακολουθήσουν την αφομοίωση σε όλες τις περιοχές.

Τέλος, οι Mancini και Bottura (2014) επιχείρησαν να μελετήσουν την ποιότητα των διομαδικών σχέσεων Ιταλών και μεταναστών εφήβων εφαρμόζοντας το RAEM. Όσον αφορά τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, βρήκαν ότι οι γηγενείς αντιλαμβάνονται ότι οι μετανάστες έφηβοι ακολουθούν τη στρατηγική του διαχωρισμού περισσότερο στα

κεντρικά πεδία επιπολιτισμοποίησης από τις περιφερειακές περιοχές. Όμως, αυτή η αντίληψη των γηγενών εφήβων δε συμπίπτει με την πραγματική επιλογή των μεταναστών που δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν τη στρατηγική της εναρμόνισης σε όλα τα πεδία επιπολιτισμοποίησης. Επίσης, παρατηρήθηκαν υψηλές ασυμφωνίες αναφορικά με τις επιθυμητές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Οι έφηβοι μετανάστες δήλωσαν ότι θα προτιμούσαν να υιοθετήσουν τη στρατηγική της εναρμόνισης στο περιφερειακό πεδίο και του διαχωρισμού στο κεντρικό πεδίο, ενώ οι γηγενείς ανέφεραν ότι θα προτιμούσαν οι μετανάστες να υιοθετήσουν την αφομοίωση σε όλα τα πεδία ανεξαιρέτως. Αυτές οι ασυμφωνίες τόσο στο διομαδικό όσο και στο διατομικό επίπεδο ανάλυσης φάνηκε ότι έχουν τη δυνατότητα να προβλέπουν συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις, αν και αυτή η πρόβλεψη βρέθηκε να είναι περισσότερο ισχυρή στο κεντρικό πεδίο επιπολιτισμοποίησης.

Κοινωνικοψυχολογικές Προσεγγίσεις

Αφού αναφερθήκαμε στις διαπολιτισμικές προσεγγίσεις στη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης, στη συγκεκριμένη ενότητα θα επικεντρωθούμε στην κοινωνικοψυχολογική οπτική. Ποικίλες θεωρίες προερχόμενες από το χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας έχουν συμβάλει στην προσπάθεια περαιτέρω διερεύνησης και κατανόησης των πολύπλοκων φαινομένων που συνδέονται με την επαφή διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή τους στην κοινωνία υποδοχής.

Τα θεωρητικά μοντέλα επιπολιτισμοποίησης, τα οποία είναι κυρίως περιγραφικά εκ φύσεως, μπορούν να επωφεληθούν από τα θεωρητικά σχήματα, μοντέλα και ερμηνείες της Κοινωνικής Ψυχολογίας σε θέματα όπως οι διομαδικές σχέσεις, η συμπεριφορά, οι πεποιθήσεις, οι αξίες, οι διακρίσεις και η ταυτότητα, στην προσπάθεια συνάρθρωσης του ψυχολογικού και του κοινωνιολογικού επιπέδου (Παπαστάμου, 2001. van Oudenhoven et al., 2006. van Oudenhoven & Ward, 2013). Εξάλλου, χρειάζεται να διαθέτουμε επαρκείς

πόρους για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν και ανταπεξέρχονται στις αλλαγές που συντελούνται, ενσωματώνονται σε πιο οικεία πλαίσια και οργανώνουν τις πράξεις τους, όπως ακριβώς οι μετανάστες καλούνται να επαναπροσδιορίσουν και να επαναξιολογήσουν τον εαυτό τους (Χρυσόχου, 2005).

Σε αυτή την ενότητα θα εστιάσουμε στις θεωρίες σχετικά με τις διομαδικές σχέσεις και στην κοινωνικοψυχολογική μεταβλητή της προσλαμβανόμενης διάκρισης, η οποία θεωρείται εν δυνάμει εμπόδιο στη δημιουργία αρμονικών διαπολιτισμικών επαφών. Είναι αυτονόητο ότι μία έρευνα δε μπορεί να εξαντλήσει όλες τις σχετιζόμενες μεταβλητές, οπότε η επικέντρωσή μας στις παραπάνω μεταβλητές γίνεται λόγω της σύνδεσής τους με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα της παρούσας διατριβής.

Θεωρητικά μοντέλα διομαδικών σχέσεων. Οι διομαδικές σχέσεις αποτελούν βασικό αντικείμενο μελέτης της Κοινωνικής Ψυχολογίας και διαδραματίζουν ρυθμιστικό ρόλο ως αποτέλεσμα της επιπολιτισμοποίησης. Όταν αναφερόμαστε στις διομαδικές σχέσεις, εννοούμε τις σχέσεις μεταξύ των μελών μιας ομάδας ή μεταξύ των μελών δύο ομάδων, στο βαθμό που αυτές επηρεάζονται από το γεγονός ότι τα άτομα ανήκουν στην ίδια ομάδα ή σε διαφορετικές ομάδες (Sherif, 1962). Αποτελούν ένα φαινόμενο πανανθρώπινο, καθολικό και συνάμα πολιτισμικά προσδιορισμένο (Berry, 2017b). Στην περίπτωση της διαπολιτισμικής επαφής, το αίσθημα του ανήκειν σε μία ομάδα προκύπτει από το γεγονός ότι οι διομαδικές σχέσεις λαμβάνουν εθνοπολιτισμικό χαρακτήρα και η πολιτισμική καταγωγή διαφοροποιεί σε ορισμένο βαθμό τη μία ομάδα από την άλλη. Οι διομαδικές σχέσεις έχουν πάντοτε αμοιβαίο χαρακτήρα. Ειδικά σε κοινωνίες όπου διαμένουν πολλές και διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες, επισημαίνεται ότι και τα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας καλούνται να εξοικειωθούν με τη διαφορετικότητα και πολυπολιτισμικότητα τέτοιων κοινοτήτων, η οποία μπορεί να αφορά ζητήματα, όπως οι θεμελιώδεις αξίες και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, αλλά και πιο

πρακτικά ζητήματα, όπως είναι για παράδειγμα ο τρόπος ενδυμασίας και οι διατροφικές συνήθειες (Χρυσόχου, 2005). Επίσης, κεντρικής σημασίας είναι το γεγονός ότι, παρά τα όποια κοινά σημεία, η σημασία και η ποιότητα των διομαδικών σχέσεων σε κάθε χώρα αντανακλούν και τα ξεχωριστά ιστορικά και πολιτικά πλαίσια (Phalet & Kopic, 2006. van Acker & Vanbeselaere, 2011. Χρυσόχου, 2005).

Είναι σαφές ότι στην περίπτωση της επιπολιτισμοποίησης, όπου αναφερόμαστε σε εσω-ομάδα και εξω-ομάδα, τα μέλη της εσω-ομάδας, δηλαδή οι συμπατριώτες των μεταναστών, αποτελούν πιθανότατα σημαντικό υποστηρικτικό δίκτυο τόσο υλικά όσο και συναισθηματικά ως σημείο αναφοράς, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια της μετανάστευσης. Από την άλλη, στην περίπτωση της έντονης προσκόλλησης στην εσω-ομάδα, οι μετανάστες ενδεχομένως δυσκολεύονται να δημιουργήσουν σχέσεις με μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Η συχνότητα της επαφής, τα κίνητρα και το καθεστώς διομαδικής ισοτιμίας επηρεάζουν το αποτέλεσμα της επαφής με την εξω-ομάδα (Ward et al., 2001).

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένα από τα ποικίλα θεωρητικά μοντέλα που έχουν προταθεί σχετικά με τις διομαδικές σχέσεις και σε συναφή ζητήματα που εμπλέκονται σε αυτές. Ένα μοντέλο που έχει ασκήσει επίδραση στη μελέτη των διομαδικών σχέσεων είναι η Θεωρία της Απειλής (Integrated Threat Theory) από τους Stephan και Stephan (2000). Το συγκεκριμένο μοντέλο ενσωματώνει τέσσερα είδη απειλής: η ρεαλιστική απειλή και η συμβολική απειλή ανήκουν στο διομαδικό πλαίσιο, ενώ στην ατομική αλληλεπίδραση συναντάμε το διομαδικό άγχος και τα αρνητικά στερεότυπα. Η ρεαλιστική απειλή αναφέρεται στον ανταγωνισμό που μπορεί να αναπτυχθεί λόγω των διαθέσιμων οικονομικών πόρων, των περιορισμένων ευκαιριών για εργασία και της ισχύος. Η απώλεια θέσεων εργασίας και η αυξημένη προνοιακή βοήθεια που μπορεί να απαιτείται στην περίπτωση των μεταναστών αποτελούν παραδείγματα ρεαλιστικών απειλών, οι οποίες προβλέπουν σημαντικά τις αρνητικές στάσεις απέναντι

στην εξω-ομάδα (Leong & Ward, 2011. Sang & Ward, 2006). Από την άλλη, η συμβολική απειλή αναφέρεται στην αντίληψη της κυρίαρχης ομάδας ότι τα μέλη μίας εθνοπολιτισμικής μειονότητας λειτουργούν απειλητικά για τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής ως φορείς άγνωστων εθίμων, συνηθειών, συμπεριφορών, αξιών και θρησκευτικών πρακτικών που υπονομεύουν ή βάζουν σε κίνδυνο την κοσμοθεωρία μίας ομάδας (Stephan, Renfro, Esses, Stephan, & Martin, 2005). Επίσης, το διομαδικό άγχος αποτελεί απειλή με την έννοια ότι αυξάνεται ως απόκριση στο φόβο της μειωμένης αυτοαντίληψης και των αρνητικών αξιολογήσεων από άλλους ενώ τα αρνητικά στερεότυπα εμπεριέχουν απειλητικά στοιχεία, καθώς αναμένονται ή προσδοκούνται αρνητικά γεγονότα και αλληλεπιδράσεις.

Σε γενικές γραμμές, το συγκεκριμένο μοντέλο εστιάζει στην υποκειμενική εμπειρία του αισθήματος της απειλής και της ανασφάλειας που θέτει η οικονομική αβεβαιότητα και η πολιτισμική απειλή λόγω της παρουσίας μίας εξω-ομάδας. Η θεωρία έχει εφαρμοστεί σε μέλη της κοινωνίας υποδοχής και έχει βρεθεί ότι αυξημένα επίπεδα απειλής σχετίζονται με ιδιαίτερα αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες και γενικά τη μετανάστευση (Stephan & Stephan, 2000). Ακόμα και ως γενική έννοια, η αίσθηση της απειλής φαίνεται να καθορίζει σημαντικά τις στάσεις απέναντι στην επιπολιτισμοποίηση, όπως φάνηκε στην έρευνα των Florack, Piontkowski, Rohmann, Balzer και Perzig (2003) όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ Γερμανών γηγενών και Τούρκων μεταναστών. Τέλος, το μέγεθος της μειονοτικής ομάδας ή αλλιώς, η αναλογία μεταναστών και γηγενών ενδεχομένως αυξάνει την αίσθηση της απειλής (Schneider, 2008), παρόλο που μία μεγαλύτερη εξω-ομάδα μπορεί να φαντάζει πιο απειλητική για τον κυρίαρχο πολιτισμό μόνο για τα άτομα που δε διατηρούν καμία διομαδική επαφή. Αυτό συμβαίνει γιατί μία μεγαλύτερη εξω-ομάδα δίνει ταυτόχρονα τη δυνατότητα για περισσότερες ευκαιρίες γνωριμίας και εξοικείωσης (Wagner, Christ, Pettigrew, Stellmacher, & Wolf, 2006).

Συναφής με το παραπάνω μοντέλο είναι μία από τις υποθέσεις που επιχειρεί να μελετήσει ένα φιλόδοξο εγχείρημα με την ονομασία MIRIPS (Mutual Intercultural Relations in Plural Societies), το οποίο βασίζεται στην πολυπολιτισμική πολιτική που έχει αναπτύξει ο Καναδάς και πραγματοποιήθηκε σε 16 διαφορετικές πολυπολιτισμικές κοινωνίες, με τη συμμετοχή και της Ελλάδας (Berry, 2017a). Οι ερευνητές διερευνούν την «πολυπολιτισμική υπόθεση», σύμφωνα με την οποία όταν τα άτομα αισθάνονται απειλή, τότε θα απορρίψουν αυτούς που σε πολιτισμικό επίπεδο είναι διαφορετικοί, ενώ αντίθετα η αίσθηση ασφάλειας θα οδηγήσει σε αποδοχή της διαφορετικότητας.

Ένα σχετικό μοντέλο θεώρησης των διομαδικών σχέσεων είναι το Συντελεστικό Μοντέλο της Ομαδικής Σύγκρουσης (Instrumental Model of Group Conflict) (Esses, Dovidio, Jackson, & Armstrong, 2001. Esses, Jackson, Dovidio, & Hodson, 2005). Στηρίχθηκε στην έρευνα των θεωριών της Ρεαλιστικής Ομαδικής Σύγκρουσης (Realistic group conflict theory) (LeVine & Campbell, 1972) και του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (Social dominance orientation) (Sidanius & Pratto, 1999). Βάσει του συγκεκριμένου μοντέλου υπάρχουν δύο προϋποθέσεις, οι οποίες λειτουργούν ως βασικές πηγές διομαδικού ανταγωνισμού. Η πρώτη περιλαμβάνει το αίσθημα άγχους για τους διαθέσιμους περιορισμένους πόρους, είτε αυτό αποτελεί μία αντικειμενική πραγματικότητα είτε προσλαμβάνεται με τέτοιο τρόπο, και η δεύτερη την παρουσία μίας σχετικά διακριτής εξω-ομάδας.

Η αντίληψη ότι οι διαθέσιμοι πόροι δεν κατανέμονται ισότιμα δημιουργεί εκ μέρους της μίας ομάδας αίσθηση σχετικής αποστέρησης. Η εμπειρία της σχετικής αποστέρησης, ή αλλιώς της κοινωνικής αδικίας όπως γίνεται αντιληπτή λόγω της ασυμφωνίας μεταξύ των αγαθών που κατέχουν τα άτομα και των αντίστοιχων που αξίζουν ή μπορούν να αποκτήσουν (Pettigrew, 2002), αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τις στάσεις των γηγενών απέναντι στους μετανάστες (Florack et al., 2003). Ακόμα,

συναίσθημα αποστέρησης μπορεί να δημιουργηθούν όταν τα άτομα προσλαμβάνουν ότι δεν τυγχάνουν ίσων δικαιωμάτων με τους άλλους, όταν με άλλα λόγια αισθάνονται ότι αντιμετωπίζονται ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Σε αυτή την περίπτωση είναι πιθανό τα άτομα να κινητοποιηθούν και να διαμαρτυρηθούν, ειδικά εάν συνειδητοποιήσουν ότι συνολικά η ομάδα τους υφίσταται μία σχετική αποστέρηση (Χρυσόχου, 2005). Επίσης, φαίνεται ότι πέρα από το φόβο της έλλειψης σε σχέση με τους άλλους, η προσδοκία μίας καλύτερης θέσης στο μέλλον συγκριτικά είτε με την προγενέστερη θέση είτε με άλλες ομάδες μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση προκατάληψης απέναντι στις μειονοτικές ομάδες (Guimond & Dambun, 2002).

Από την άλλη, η κυρίαρχη ομάδα πιστεύει ότι θα έπρεπε να υπάρχει μία κοινωνική ιεραρχία υπέρ των γηγενών, η οποία ορίζεται στη βάση του προσανατολισμού κοινωνικής κυριαρχίας. Όταν η κυρίαρχη ομάδα αρχίζει να προβάλλει απαιτήσεις για μεγαλύτερο μερίδιο των διαθέσιμων πόρων, καθώς θεωρεί την ίδια ανώτερη από τις άλλες μειονοτικές ομάδες, τότε ο διομαδικός ανταγωνισμός αυξάνεται περισσότερο. Επιπλέον, η διομαδική σύγκρουση εξαρτάται από την παρουσία μίας εξω-ομάδας, η οποία είναι προεξέχουσα και διακριτή και έτσι, προσφέρεται ως αποδιοπομπαίος τράγος στους γηγενείς για να επιρρίψουν ευθύνες. Στην περίπτωση της μετανάστευσης, οι μειονοτικές ομάδες αποτελούν ένα βολικό στόχο.

Το μοντέλο καταλήγει στην άποψη ότι όταν και οι δύο προαναφερθέντες παράγοντες είναι παρόντες, η διαπολιτισμική επαφή οδηγείται αναπόφευκτα σε διομαδικό ανταγωνισμό, ο οποίος κατόπιν συνδέεται με την πρόσληψη απειλητικών εμπειριών σε γνωστικό και συναισθηματικό επίπεδο. Τα άτομα αισθάνονται ότι οι ευκαιρίες και τα προνόμια που προσφέρονται στη μία ομάδα μειώνουν τις αντίστοιχες ευκαιρίες της άλλης ομάδας και παράλληλα, προσλαμβάνουν υψηλά επίπεδα φόβου και άγχους ως αποτέλεσμα της πρόκλησης που θέτει η εξω-ομάδα. Ερευνητικά δεδομένα από μελέτες στον Καναδά

και τη Νέα Ζηλανδία φαίνεται να παρέχουν υποστήριξη στο συγκεκριμένο μοντέλο (Esses et al., 2001. Ward & Masgoret, 2008).

Ιδιαίτερα σημαντική στη μελέτη των διομαδικών σχέσεων είναι η συνεισφορά της θεωρίας της Κοινωνικής Ταυτότητας (Tajfel, 1982. Tajfel & Turner, 1986), σύμφωνα με την οποία τα άτομα έχουν μία εσωτερική ανάγκη για θετική διακρίτοτητα και αυτό επηρεάζει την αίσθηση ανήκειν στην εσω-ομάδα. Η βασική ανάγκη για θετική αυτοεκτίμηση μπορεί να βελτιωθεί από τη σύγκριση με άλλους και επειδή ο εαυτός καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το ανήκειν σε μία ομάδα, ειδικά οι συγκρίσεις ανάμεσα στην εσω- και την εξω-ομάδα μπορεί να χρησιμοποιηθούν για να αποκτήσουμε θετική αυτοαξιολόγηση, οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο σε διομαδική διάκριση. Η απλή κατηγοριοποίηση θα οδηγήσει στην προτίμηση της εσω-ομάδας και τη διάκρισή της από την εξω-ομάδα. Συνολικά, φαίνεται ότι ο πολιτισμός και η εθνικότητα διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων για τον εαυτό, τις σχέσεις με τον εαυτό και τους άλλους και συνεπώς, τη σημασία και την ακαμψία με την οποία οι ομάδες αντιλαμβάνονται τους όρους «εμείς» (εσω-ομάδα) και «αυτοί» (εξω-ομάδα) (Dovidio & Esses, 2001). Βάσει της συγκεκριμένης θεωρίας διατυπώνεται η υπόθεση ότι ο εθνοκεντρισμός αποτελεί μία αναπόφευκτη συνέπεια της κοινωνικής ταύτισης είτε ως ενδοομαδική εύνοια είτε ως προσβολή και υποτίμηση της εξω-ομάδας (van Oudenhoven et al., 2006), ενώ η προκατάληψη λαμβάνει χώρα όταν η κατηγοριοποίηση της εξω-ομάδας γίνεται με απόλυτους όρους, καθιστώντας την μία ομοιογενή ομάδα, όπου όλα τα μέλη γίνονται αντιληπτά ως ίδια, χωρίς καμία μοναδικότητα ή ποικιλομορφία.

Όταν στη ζωή των ατόμων υπάρχουν αλλαγές που απαιτούν προσαρμογή και επαναξιολόγηση του εαυτού όπως συμβαίνει στην περίπτωση της μετανάστευσης, τα άτομα ενδεχομένως αισθάνονται ότι η κοινωνική τους ταυτότητα υποτιμάται, οπότε επιστρατεύουν ένα σύνολο στρατηγικών αντιμετώπισης προκειμένου να υποβαθμίσουν ή

και να εξαλείψουν την απειλή. Όταν θεωρείται ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι διαπερατά, τα άτομα θα υιοθετήσουν μία στρατηγική ατομικής κινητικότητας στην προσπάθεια βελτίωσης της θέσης τους επιδιώκοντας ανοδική κινητικότητα και το ανήκειν σε μία ομάδα με υψηλή κοινωνική θέση. Σε αντίθετη περίπτωση, είτε θα χρησιμοποιήσουν στρατηγικές κοινωνικής δημιουργικότητας ώστε να βελτιώσουν τη θέση της ομάδας στην οποία ανήκουν αναζητώντας τη θετική διακριτότητα σε νέες κοινωνικές συγκρίσεις είτε θα προβούν σε στρατηγικές κοινωνικού ανταγωνισμού ερχόμενα σε άμεσο ανταγωνισμό με μέλη της κυρίαρχης κοινωνίας με ποικίλους τρόπους, όπως για παράδειγμα μέσω της άσκησης πολιτικών πιέσεων και διαμαρτυριών ή και εμφανίζοντας πιο επιθετικές συμπεριφορές, όπως τρομοκρατικές ενέργειες (Χρυσόχου, 2005). Τα παραπάνω μπορούν να συνδεθούν στην πρώτη περίπτωση με τη στρατηγική της αφομοίωσης ή της εναρμόνισης ενώ στη δεύτερη περίπτωση με τη στρατηγική του διαχωρισμού ή της εναρμόνισης, μόνο εφόσον τα μέλη των μειονοτικών ομάδων επιθυμούν την επίτευξη κοινωνικής αλλαγής. Σε ένα γενικότερο επίπεδο, οι διομαδικές σχέσεις φαίνεται να επηρεάζονται μέσω των σημαντικών μηχανισμών της κοινωνικής ταύτισης και σύγκρισης, προκειμένου τα μέλη της ομάδας να επιτύχουν ή να διατηρήσουν μία θετική αυτοεικόνα.

Το μοντέλο της Κοινής Ενδοομαδικής Ταυτότητας (Common In-group Identity Model) (Gaertner & Dovidio, 2000) αποτελεί ένα σχετικό μοντέλο που κινείται προς την ενσωμάτωση των ομάδων και επικεντρώνεται στον επανακαθορισμό των ορίων στον τρόπο που το άτομο κατηγοριοποιεί το κοινωνικό περιβάλλον, ο οποίος μπορεί να οδηγήσει στη μείωση της διομαδικής προκατάληψης και στη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων (Sapountzis, Figgou, Bozatzis, Gardikiotis, & Pantazis, 2013). Το συγκεκριμένο μοντέλο υποστηρίζει ότι όταν τα άτομα οριστούν ως μέλη μίας εσω-ομάδας, τότε θα αντιμετωπιστούν με παρόμοιο τρόπο από τα υπόλοιπα μέλη της εσω-ομάδας. Εάν επέλθει

δηλαδή διαφοροποίηση στην αναπαράσταση του ανήκειν σε μία εσω-ομάδα και σε μία εξω-ομάδα και η κοινωνική ταυτότητα γίνεται πιο περιεκτική με το ανήκειν σε μία μόνο ομάδα, τότε θα καλλιεργηθούν περισσότερο ευνοϊκές στάσεις προς τα μέχρι πρότινος μέλη της εξω-ομάδας μέσω των διαδικασιών της ενδοομαδικής εύνοιας.

Η κοινή ταυτότητα της εσω-ομάδας μπορεί να επιτευχθεί με την αύξηση της προεξάρχουσας σημασίας των υφιστάμενων ιδιοτήτων του ατόμου, όπως η ιδιότητα του μαθητή, του εργαζομένου κ.ο.κ., ή με τη συμπερίληψη παραγόντων όπως οι κοινοί στόχοι για όλες τις ομάδες. Εξάλλου, η σημασία της συμπερίληψης σε μία ομάδα αποτελεί κοινό πολιτισμικό στοιχείο, εφόσον όλοι οι πολιτισμοί βασίζονται στην κοινή ζωή σε κοινότητες (Pfundmair et al., 2015). Η ενεργοποίηση μίας κοινής, ομαδικής ταυτότητας με την αναγωγή σε μία υπερκείμενη κατηγορία μπορεί να συμβάλει στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και της προκατάληψης απέναντι στους μετανάστες, όπως επιβεβαιώνουν διάφορες έρευνες (Guan, Deng, & Bond, 2010. Knowles & Gardner, 2008. Pfundmair et al., 2015).

Το συγκεκριμένο μοντέλο έχει δεχθεί κριτικές σχετικά με την πιθανή απροθυμία των ατόμων να εγκαταλείψουν στοιχεία της ταυτότητας τους και να υιοθετήσουν μία ταυτότητα ανώτερης κατηγοριοποίησης αλλά και λόγω των δυσκολιών που μπορεί να θέτει η επανακατηγοριοποίηση σε μία κοινή ταυτότητα, εξαιτίας ίσως και της αντανάκλασης μίας μακράς περιόδου διομαδικών συγκρούσεων (Sapountzis et al., 2013). Παρά τις κριτικές, οι υποστηρικτές του ισχυρίζονται ότι δεν είναι απαραίτητο η ομάδα να απεμπολήσει όλα τα στοιχεία που την καθιστούν μοναδική, καθώς τα μέλη έχουν τη δυνατότητα να ανήκουν ταυτόχρονα σε πολλές ομάδες και να διαθέτουν πολλαπλές ταυτότητες (Brewer, 2000), όπως πιστοποιεί για παράδειγμα η χρήση του όρου «Αφροαμερικανοί». Η κατοχή πολλαπλών ταυτοτήτων επιτρέπει στα άτομα να ανήκουν από τη μία στην εθνική εσω-ομάδα και ταυτόχρονα να ταυτίζονται με την ευρύτερη

εθνοπολιτισμική ομάδα, η οποία είναι συνήθως η κυρίαρχη, ειδικά όσον αφορά άτομα που αισθάνονται μεγάλη δέσμευση από την ταυτότητα της υπο-ομάδας τους (Crisp, Stone, & Hall, 2006). Από την άλλη, οι ίδιοι οι θεωρητικοί του συγκεκριμένου μοντέλου επισημαίνουν ότι για τη μείωση της διάκρισης απαιτείται η παράλληλη διατήρηση της ταυτότητας των υπο-ομάδων (Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009. Gaertner & Dovidio, 2005).

Όπως είδαμε και παραπάνω, το μοντέλο του Berry αλλά και τα υπόλοιπα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης δίνουν έμφαση στην ισότιμη και δίκαιη συμμετοχή των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής, καθώς και στα δυσάρεστα αποτελέσματα που ενδέχεται να έχει η απομόνωση και ο αποκλεισμός τους από τις κοινωνικές διαδικασίες στο νέο τους περιβάλλον. Με τον όρο συμμετοχή εννοείται η επαφή, η οποία αποτελεί κεντρικό ζήτημα των διομαδικών σχέσεων. Σύμφωνα με την Υπόθεση της Επαφής του Allport (1954), η επαφή μεταξύ των ατόμων μπορεί να λειτουργήσει καταλυτικά για τη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων. Αυτή η υπόθεση, που φαίνεται να παραμένει επίκαιρη, βασίζεται στην ιδέα ότι η έλλειψη γνώσεων ή οι λανθασμένες γνώσεις σχετικά με τα μέλη μιας ομάδας οδηγούν σε στερεότυπα και προκατάληψη. Με αυτή την έννοια, η πιο εμπειριστατωμένη και αξιόπιστη γνώση που μπορεί να αποκτηθεί μέσω της επαφής των ομάδων, ενδεχομένως θα αμβλύνει τα στερεότυπα και θα μειώσει την προκατάληψη. Οι υποστηρικτές της υπόθεσης ισχυρίζονται ότι ο βέλτιστος τρόπος για την ενθάρρυνση καλύτερων διομαδικών σχέσεων είναι αυξάνοντας την ποσότητα και βελτιώνοντας την ποιότητα της επαφής μεταξύ των ομάδων, αν και φαίνεται ότι η επαφή από μόνη της δεν είναι επαρκής παράμετρος (Ward & Leong, 2006).

Νεότερες έρευνες πάντως επισημαίνουν ότι, πέρα από την απόκτηση νέων γνώσεων για την εξω-ομάδα, εξίσου ή και περισσότερο σημαντικός είναι ο διαμεσολαβητικός ρόλος της επαφής ως παράγοντας ενσυναίσθησης και αλλαγής της

οπτικής για την εξω-ομάδα ή και ως παράγοντας μείωσης της διομαδικής απειλής και του άγχους που ενδεχομένως βιώνεται στις διομαδικές επαφές (Mendes, Blascovich, Lickel, & Hunter, 2002. Paolini, Hewstone, Cairns, & Voci, 2004. Pettigrew, 2008. Pettigrew & Tropp, 2006). Η επαφή φαίνεται να λειτουργεί συναισθηματικά επιδρώντας στο βαθμό του άγχους που μπορεί να βιώνεται κατά την επαφή με ένα μέλος της εξω-ομάδας. Το αποτέλεσμα είναι η μείωση των επιπέδων προκατάληψης και γενικότερα, η βελτίωση των γενικών στάσεων απέναντι στην εξω-ομάδα (Hewstone, 2003), εφόσον η μειωμένη επαφή έχει βρεθεί ότι προβλέπει λιγότερο ευνοϊκές αντιλήψεις απέναντι στους μετανάστες (Leong, 2008).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η επαφή μπορεί να συνίσταται είτε στη διαπροσωπική επαφή είτε στην επαφή που συντελείται εμμέσως μέσω των μέσων μαζικής επικοινωνίας ή της χρήσης της τεχνολογίας (Smith et al., 2006. White, Harvey, & Abu-Rayya, 2015). Έχει βρεθεί ότι η επαφή με ένα μόνο άτομο από την εξω-ομάδα, ακόμα και όταν το άτομο απλά οραματίζεται την επαφή σε επίπεδο φαντασίας, επιφέρει μία συνολικά θετική επίδραση στις διομαδικές αντιλήψεις. Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται να προωθείται η θετική αξιολόγηση της εξω-ομάδας και η προκοινωνική συμπεριφορά προς τα μέλη της, να αμβλύνονται τα στερεότυπα και το διομαδικό άγχος και να μειώνεται η προκατάληψη (Meleady & Seger, 2016. Stangor, Jonas, Stroebe, & Hewstone, 1996. Turner, West, & Christie, 2013).

Συναφής με την υπόθεση της Επαφής είναι η υπόθεση Ομοιότητας-Έλξης (Byrne, 1971), η οποία μπορεί να λειτουργήσει επίσης θετικά για τις διομαδικές σχέσεις με τη μείωση του άγχους και των επιπέδων προκατάληψης απέναντι στην εξω-ομάδα. Η συγκεκριμένη υπόθεση προτείνει ότι η ομοιότητα οδηγεί στην έλξη, εννοώντας ότι όταν κάποιος προσλαμβάνει ότι ο άλλος είναι όμοιος με τον εαυτό του σε ποικίλα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα στις στάσεις και τις αξίες, τότε προκύπτει θετική

αξιολόγηση. Με άλλα λόγια, φαίνεται να υπάρχει περισσότερη συμπάθεια προς τις ομάδες που προσλαμβάνουμε ότι μοιάζουν με τη δική μας ομάδα, καθώς η ομοιότητα ενδέχεται να μειώνει το αίσθημα ανασφάλειας στις διαπροσωπικές και διομαδικές σχέσεις. Εάν μάλιστα εστιάσουμε στις πολιτισμικές ομοιότητες μεταξύ των ομάδων, επιβεβαιώνεται με αυτόν τον τρόπο η ορθότητα των πεποιθήσεων και των αξιών της εσω-ομάδας και προκύπτει μία άτυπη επιβράβευση, οπότε και η διομαδική αλληλεπίδραση κυλάει με ομαλό τρόπο. Τα σχετικά θεωρητικά και εμπειρικά δεδομένα θα συζητηθούν σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας, όπου θα επικεντρωθούμε στην έννοια της πολιτισμικής απόστασης.

Προφανώς, εάν η επαφή συντελείται σε συνθήκες κοινωνικού κενού, δεν επιφέρει πάντοτε θετικά αποτελέσματα και δεν οδηγεί απαραίτητα σε καλύτερη πολιτισμική ενσυναίσθηση (Smith et al., 2006. Ward & Leong, 2006). Σύμφωνα με τον Allport (1954), απαιτούνται συγκεκριμένες συνθήκες, υπό τις οποίες η διομαδική επαφή θα είναι αποτελεσματική. Οι προϋποθέσεις περιλαμβάνουν την παροχή κοινωνικής και θεσμικής υποστήριξης, τη δυνατότητα ουσιαστικής γνωριμίας και συνεργασίας μεταξύ των μελών των ομάδων και την ισότιμη θέση τους κατά τη διάρκεια της επαφής. Ο δεύτερος παράγοντας αναφέρεται στην ικανοποιητική συχνότητα και διάρκεια, αλλά και την ουσία της όποιας επαφής, ώστε να είναι δυνατή η εξοικείωση και η ανάπτυξη ουσιαστικών σχέσεων μεταξύ των ατόμων ή των ομάδων και να ευνοηθούν οι αρμονικές διομαδικές σχέσεις. Ειδικά, όσον αφορά την διαπολιτισμική διομαδική επαφή, οι Smith και Bond (2005) επισημαίνουν ότι είναι σημαντικό να έχουμε υπ'όψιν τις πολιτισμικές και πολιτικές διαστάσεις, όπως είναι η πολιτισμική απόσταση και η επίσημη πολιτική των υπεύθυνων φορέων.

Ποικίλες έρευνες έχουν δείξει ότι η διαπολιτισμική επαφή βελτιώνει σημαντικά τις στάσεις απέναντι στους μετανάστες και μειώνει τα επίπεδα προκατάληψης και

προσλαμβανόμενης διάκρισης (π.χ. Pettigrew, 1997. Stephan, Diaz-Loving, & Duran, 2000. van Oudenhoven, Groenewoud, & Hewstone, 1996. Voci & Hewstone, 2003. Ward & Leong, 2006). Στη μετα-ανάλυση των Pettigrew και Tropp (2006) που περιελάμβανε περισσότερες από πεντακόσιες διεθνείς έρευνες βρέθηκαν επαρκή στοιχεία για τη θετική επίδραση της επαφής στις διομαδικές σχέσεις και της αρνητικής συσχέτισης με την προκατάληψη. Επίσης, διαχρονικές έρευνες επιβεβαιώνουν ότι η βέλτιστη επαφή μειώνει με τον καιρό τα επίπεδα προκατάληψης (Eller & Abrams, 2004) και παρόλο που θα μπορούσαμε ενδεχομένως να ερμηνεύσουμε αυτό το γεγονός ως αποφυγή των ατόμων που είναι προκατειλημμένοι για επαφή με τα αντικείμενα της προκατάληψής τους, φαίνεται να είναι πιο σημαντική η επίδραση της επαφής στη μείωση της προκατάληψης (Pettigrew, Christ, Wagner, & Stellmacher, 2007).

Συνδυαστικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών για τους μετανάστες, οι γηγενείς που δείχνουν προτίμηση για υιοθέτηση της αφομοίωσης και της περθωριοποίησης εκ μέρους των μεταναστών εκφράζουν περισσότερο αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες (Leong, 2008). Επίσης, έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα με ενήλικες μετανάστες έδειξε ότι όταν οι γηγενείς αναφέρουν πιο συχνή επαφή με τους μετανάστες, τότε οι δεύτεροι εμφανίζουν μία τάση υιοθέτησης της εναρμόνισης έναντι του διαχωρισμού (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2011). Ακόμα, τα ευρήματα των Van Acker και Vanbeselaere (2011) δείχνουν ότι η αντίληψη των γηγενών ότι οι μετανάστες διατηρούν τον πολιτισμό καταγωγής τους σχετίζεται με αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις ενώ αντίθετα, εμπειρίες θετικής επαφής και η αντίληψη ότι οι μετανάστες καταβάλλουν προσπάθειες να εμπλακούν σε επαφή με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας ή και να υιοθετήσουν τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέονται με λιγότερο αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις απέναντι στους μετανάστες.

Σημειώνεται ότι από τη δεκαετία του 1990 έχει υπάρξει μία έντονη θεωρητική και εμπειρική ενασχόληση με την Υπόθεση της Επαφής, γεγονός που την καθιερώνει πλέον ως μία αναπτυγμένη θεωρία με δυνατότητες εφαρμογής σε ποικιλία ομάδων και πλαισίων (Brown & Hewstone, 2005. Pettigrew, 2008). Πρόσφατες εξελίξεις υποστηρίζουν ότι η βελτίωση των διομαδικών σχέσεων μπορεί να επέλθει και μέσω έμμεσων διαδικασιών, παρέχοντας σαφείς ενδείξεις για τις γενικευμένες επιδράσεις της επαφής (Bastian, Lusher, & Ata, 2012. Pettigrew, 2008. Pettigrew et al., 2007). Η έννοια της επαφής μπορεί να διευρυνθεί αποκτώντας ποικίλες μορφές, δηλαδή είτε μαθαίνοντας απλά ότι ένα μέλος της εσω-ομάδας είναι φίλος με μέλος της εξω-ομάδας, είτε παρατηρώντας ένα μέλος της εσω-ομάδας να αλληλεπιδρά με κάποιον από την εξω-ομάδα, ή ακόμα δημιουργώντας μια νοητική εικόνα αλληλεπίδρασης με κάποιον που ανήκει στην εξω-ομάδα (Dovidio, Eller, & Hewstone, 2011). Ακόμα και σε αυτές τις περιστάσεις, τα επίπεδα της προκατάληψης φαίνεται να μειώνονται σε συγκρίσιμα επίπεδα με αυτά της άμεσης επαφής, δηλαδή της περίπτωσης που εγώ ο ίδιος έχω ένα φίλο από την εξω-ομάδα (Pettigrew et al., 2007). Μάλιστα, τα μειωμένα επίπεδα προκατάληψης δύνανται να γενικευθούν και σε άλλες εξω-ομάδες που δεν εμπλέκονταν στην αρχική διομαδική επαφή (Pettigrew, 2009).

Γενικά, η μείωση της κοινωνικής απόστασης δίνει τη δυνατότητα στις πλειοψηφικές ομάδες να απορρίψουν τις κυρίαρχες αντιλήψεις για τις υποτιμημένες εξωομάδες, να βελτιώσουν τις στάσεις και να υπάρξει έτσι αυξημένη επιθυμία για επαφή. Όσον αφορά τις μειονοτικές ομάδες, οι περιστάσεις διομαδικής επαφής γενικεύουν επίσης την επιθυμία για περαιτέρω επαφή (Bastian et al., 2012). Ωστόσο, υπονοείται μία ασυμμετρία για τις μειονοτικές και πλειονοτικές ομάδες, δεδομένου ότι οι επιδράσεις της επαφής φαίνεται να είναι πιο αδύναμες για τα μέλη των μειοψηφικών ομάδων σε σύγκριση με τα μέλη των πλειοψηφικών ομάδων (Pettigrew & Tropp, 2006. Tropp & Pettigrew, 2005).

Κατάλληλα πλαίσια για την ενθάρρυνση αρμονικών διομαδικών σχέσεων φαίνεται να αποτελούν το εργασιακό περιβάλλον και η γειτονιά, εφόσον αφενός αντανακλούν την ευκαιρία για διαπολιτισμικές σχέσεις και για βέλτιστη διομαδική επαφή, αφετέρου παρέχουν το κοινωνικό πλαίσιο όπου μπορούν να αναπτυχθούν νόρμες ανεκτικότητας (Pettigrew et al., 2007). Με βάση τις προϋποθέσεις που έθεσε ο Allport (1954) σχετικά με την αποτελεσματικότητα της επαφής, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι διομαδικές φιλίες καλύπτουν τις περισσότερες από αυτές, καθώς παρέχουν την έκταση και τη διάρκεια της επαφής σε μία ποικιλία κοινωνικών πλαισίων προσφέροντας επιπλέον τη δυνατότητα για αυτοαποκάλυψη και ουσιαστικές σχέσεις. Εξάλλου, πέρα από τη μείωση της προκατάληψης, η διομαδική επαφή συμβάλλει στην διαπολιτισμική αλληλεπίδραση και ανταλλαγή, γεγονός που φαίνεται κυρίως στις διατροφικές συνήθειες και τις τέχνες (Pettigrew et al., 2007). Σε γενικές γραμμές, η αυξημένη διαπολιτισμική επαφή και το αίσθημα ικανοποίησης από αυτή την επαφή σχετίζεται με λιγότερες κοινωνικοπολιτισμικές δυσκολίες, εφόσον οι διαπολιτισμικές σχέσεις ή και φιλίες που καλλιεργούνται ενδέχεται παράλληλα να βελτιώνουν τις κοινωνικές δεξιότητες των ατόμων (Masgoret & Ward, 2006. Ward & Kennedy, 1993).

Ένα ενδιαφέρον ερώτημα που συνδέεται με την Υπόθεση της Επαφής είναι εάν οι στάσεις σχετίζονται όντως με τη συμπεριφορά που θα ακολουθηθεί. Απάντηση στο συγκεκριμένο ζήτημα μπορεί να δοθεί βάσει της θεωρίας της προσχεδιασμένης συμπεριφοράς (Ajzen & Fishbein, 1980), η οποία υποστηρίζει ότι η σχέση μεταξύ των στάσεων και της συμπεριφοράς διαμεσολαβείται από εξωτερικούς παράγοντες, όπως είναι οι νόρμες της ευρύτερης κοινωνίας και η πρόθεση του ατόμου να πραγματοποιήσει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά. Η συμπεριφορική πρόθεση φαίνεται να εξαρτάται από την προσδοκία ή πεποίθηση ότι η εκτέλεση της πράξης θα επιφέρει συγκεκριμένες συνέπειες και από την αξιολόγηση αυτών, καθώς και από την προσωπική εκτίμηση αναφορικά με το

τι προσδοκούν οι άλλοι να κάνει το άτομο. Επίσης, μπορεί να συνδέεται και με τον προσλαμβανόμενο βαθμό δυσκολίας πραγματοποίησης της συμπεριφοράς. Η συγκεκριμένη θεωρία έχει επιτυχημένες πρακτικές εφαρμογές σε πολλές εκφάνσεις της ζωής και μπορεί να συμβάλει στη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης (βλ. Αδαμόπουλος & Παυλόπουλος, 2010).

Ωστόσο, είναι προφανές ότι η διομαδική επαφή από μόνη της δεν αποτελεί πανάκεια για τη δημιουργία ή τη διατήρηση αρμονικών διομαδικών σχέσεων, καθώς υπάρχουν πλείστα εμπόδια που μπορεί να αναστείλουν και να δυσχεράνουν τις ισορροπημένες διαπολιτισμικές σχέσεις. Ένας από τους βασικούς περιορισμούς τίθεται από τη μεταβλητή της προσλαμβανόμενης διάκρισης, η οποία συζητείται εκτενώς στην επόμενη υποενότητα.

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Είναι σαφές ότι, παρά τις όποιες προσπάθειες για λειτουργική ενσωμάτωση των μεταναστών στην ευρύτερη κοινωνία, πολλοί μετανάστες παραμένουν κοινωνικά, πολιτικά και εργασιακά αποκλεισμένοι. Συνολικά, οι διακρίσεις που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο ενδέχεται από τη μία, να υπονομεύουν την κοινωνική συνοχή και τη γενικότερη ευημερία της ευρύτερης κοινωνίας και από την άλλη, να προκαλούν προβληματικές ή συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις (Χρυσόχου, 2005). Επίσης, περιορίζουν τις ευκαιρίες που έχουν τα μέλη μειονοτικών ομάδων αφενός να αναδείξουν τα θετικά τους στοιχεία αφετέρου να έχουν πρόσβαση στους διαθέσιμους πόρους (García Coll et al., 1996. Κοκκινάκη, 2005).

Οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις αποτελούν μία από τις πιο μελετημένες μεταβλητές που φαίνεται να μεσολαβούν στη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης λειτουργώντας ως παράγοντας επικινδυνότητας της κοινωνικής και ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών (Berry et al., 2006a,b. Verkuyten, 1998). Συγκεκριμένα, έχει βρεθεί ότι η προσλαμβανόμενη διάκριση αποτελεί ισχυρό προβλεπτικό δείκτη της

κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής των μεταναστών (Zlobina, Basabe, Paez, & Furnham, 2006) και συνιστά μία από τις μεγαλύτερες επιπολιτισμικές εντάσεις, καθώς σχετίζεται με ψυχολογική συμπτωματολογία και χαμηλή ευημερία στους μετανάστες (π.χ. Berry, 1997. Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2001. Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000).

Πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι οι διακρίσεις αποτελούν το συμπεριφορικό στοιχείο της αρνητικής στάσης απέναντι στα μέλη μίας ομάδας μόνο και μόνο λόγω του γεγονότος ότι αποτελούν μέλη μίας συγκεκριμένης ομάδας. Ορίζονται ως «αδικαιολόγητες, επιβλαβείς ή αρνητικές πράξεις σε βάρος των μελών μίας ομάδας, πράξεις που προκαλούνται απλά από τη συμμετοχή τους σε αυτή την ομάδα» (Κοκκινάκη, 2005, σ. 216). Το περιεχόμενό τους δεν είναι ανάγκη να είναι ορθό για να αισθανθεί μία μειονότητα ή ένα μέλος της ότι είναι κοινωνικά ευάλωτη, δεδομένου ότι σημασία έχει η υποκειμενική αίσθηση και πρόσληψη του ατόμου ή της ομάδας, για αυτό και γίνεται λόγος για προσλαμβανόμενη διάκριση εις βάρος του ατόμου ή της ομάδας. Επίσης, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι σε περιπτώσεις που μία κοινωνική ομάδα στιγματίζεται στη βάση ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού, όπως μπορεί να είναι η εθνικότητα, η φυλή ή το χρώμα, στόχος είναι η υποβάθμιση από τη σκοπιά της εξω-ομάδας και η αίσθηση της απειλής για την υποβάθμιση της κοινωνικής ταυτότητας από τη σκοπιά της εσω-ομάδας, δηλαδή της αυτοαντίληψης που βασίζεται στην κοινωνική ομάδα της οποίας το άτομο αποτελεί μέλος (Παυλόπουλος, 2006β. Χρυσόχου, 2005). Οι διακρίσεις γίνονται από άτομα, ομάδες ή και θεσμικούς φορείς και όσον αφορά το βαθμό συνειδητότητας, ενδέχεται να έχουν σαφή και ξεκάθαρο χαρακτήρα ή να υπονοούνται και να ενέχουν αμφισημίες (Brown & Bigler, 2005).

Τέλος, είναι εξαιρετικά δύσκολο να γνωρίζουμε με ακρίβεια τα κίνητρα και το σκοπό των διακρίσεων, οπότε χρειάζεται να διακρίνουμε σε αντικειμενικές και προσλαμβανόμενες διακρίσεις (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012). Όπως αναφέρθηκε, η

πρόσληψη διακρίσεων έχει ένα μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητας και δε σημαίνει κατ' ανάγκη ότι το άτομο ή η ομάδα υφίσταται αντικειμενικές διακρίσεις. Εντούτοις, η συγκεκριμένη κοινωνικοψυχολογική μεταβλητή αφενός είναι δύσκολο να μετρηθεί με αντικειμενικό τρόπο, αφετέρου η υποκειμενική αίσθηση του ατόμου, ειδικά στην περίπτωση της επιπολιτισμοποίησης, αποτελεί μία σημαντική πραγματικότητα με προεκτάσεις τόσο στην αυτοαντίληψη του ατόμου όσο και στην προσαρμογή του (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008α,β. Verkuyten, 2002). Παρά την υποκειμενική πρόσληψη -ή καλύτερα εξαιτίας της-, ορισμένες φορές τα άτομα δεν αντιλαμβάνονται διακρίσεις ή ακόμα και όταν τις αντιλαμβάνονται, συχνά δεν τις αναφέρουν (Krieger, Smith, Naishadham, Hartman, & Barbeau, 2005), αφού η ίδια η αναφορά διακρίσεων ενδέχεται να συνδέεται με περαιτέρω κοινωνική υποτίμηση (Kaiser & Miller, 2001). Αποδέκτης των όποιων αναφορών είναι συνήθως τα μέλη της εσω-ομάδας παρά τα μέλη της πλειοψηφίας (Stangor, Swim, Van Allen, & Sechrist, 2002. Verkuyten, 2002).

Οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις συντελούνται τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο. Σε ατομικό επίπεδο, η ευαισθησία απέναντι στο στίγμα, η επιθυμία για προστασία της αυτοεικόνας και η ισχυρή ταύτιση με την εσω-ομάδα φαίνεται να σχετίζονται με υψηλότερα ποσοστά πρόσληψης διακρίσεων. Ακόμα, ατομικά χαρακτηριστικά, όπως η αυτοεκτίμηση και ο πολιτισμικός προσανατολισμός, φαίνεται να διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ των προσλαμβανόμενων διακρίσεων και της ψυχολογικής ευημερίας προστατεύοντας ή και μετριάζοντας τους κινδύνους που σχετίζονται με τις διακρίσεις (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Umaña-Taylor & Updegraff, 2007). Επίσης, σημαντικό ρόλο παίζει και η συνολική θεώρηση του κόσμου από το άτομο, καθώς άτομα που πιστεύουν ότι ζουν σε ένα δίκαιο κόσμο τείνουν να μην αναφέρουν διακρίσεις ενώ την ίδια στιγμή όταν αντιμετωπίζουν προκατάληψη,

αισθάνονται μεγαλύτερη απειλή όσον αφορά την ταυτότητά τους (Major & O'Brien, 2005). Έχει βρεθεί ότι η ατομική αντίδραση στην πρόσληψη της διάκρισης διαμεσολαβεί στη σχέση των διακρίσεων με την προσαρμογή. Οι περισσότερες έρευνες υποστηρίζουν ότι η ενεργητική αντιμετώπιση, όπως για παράδειγμα η αναζήτηση κοινωνικής υποστήριξης, υπερτερεί σαφώς της παθητικής αντιμετώπισης, δηλαδή στις περιπτώσεις που το άτομο αποδέχεται την κατάσταση, προσπαθεί να αγνοήσει τα όποια περιστατικά ή δεν τα αναφέρει καθόλου (Din-Dzietham, Nembhard, Collins, & Davis, 2004. Renae Stancil, Hertz-Picciotto, Schramm, & Watt-Morse, 2000).

Ένα ενδιαφέρον εύρημα είναι η τάση που παρουσιάζουν τα μέλη των μειονοτικών ομάδων να προσλαμβάνουν ότι η ομάδα τους ως σύνολο έρχεται αντιμέτωπη με έναν υψηλότερο βαθμό διακρίσεων από ό,τι οι ίδιοι σε προσωπικό επίπεδο, παρά το γεγονός ότι αποτελούν μέλη της συγκεκριμένης ομάδας και οι ενδείξεις των διακρίσεων που δέχονται σε προσωπικό επίπεδο είναι σαφείς και ξεκάθαρες (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Ruggiero & Major, 1998). Το συγκεκριμένο ερευνητικό δεδομένο αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως *ασυμφωνία στην πρόσληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο* (Personal/Group Discrepancy) (Crosby, 1982. Moghaddam, Stolkin, & Hutcheson, 1997) και έχει βρεθεί να ισχύει τόσο στην περίπτωση μεταναστευτικών ομάδων όσο και σε άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως για παράδειγμα οι γυναίκες.

Με άλλα λόγια, τα άτομα από τη μία φαίνεται μάλλον να ελαχιστοποιούν τις προσωπικές διακρίσεις και από την άλλη να μεγεθύνουν τις διακρίσεις σε ομαδικό επίπεδο. Μία ερμηνεία για την εξήγηση του παραπάνω φαινομένου είναι ότι η υποτίμηση της προσωπικής διάκρισης λειτουργεί προστατευτικά για την κοινωνική αυτοεκτίμηση, καθώς τα άτομα τείνουν να αξιολογούν τον εαυτό τους καλύτερα από τους άλλους γενικά ή με βάση ένα αντικειμενικό σημείο αναφοράς (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012). Ακόμα, είναι σημαντικό να έχουμε υπ' όψιν μας ότι όταν τα άτομα αναφέρονται σε

διακρίσεις εναντίον της εσω-ομάδας, πιθανότατα στηρίζονται σε στερεότυπα που συνήθως προέρχονται όχι τόσο από προσωπικές εμπειρίες αλλά από τις αναπαραστάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, γεγονός που σημαίνει ότι ενδεχομένως αυτές οι αναπαραστάσεις είναι υπερβολικές, ακραίες και δε συνάδουν με τις προσωπικές εμπειρίες διακρίσεων (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Ruggiero, 1999).

Επίσης, το ιστορικό πλαίσιο της ομάδας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθώς έχει βρεθεί ότι μέλη ομάδων που αποτελούν κατεξοχήν στόχους διακρίσεων, τείνουν να ελαχιστοποιούν την προσωπική διάκριση σε σχέση με άτομα που ανήκουν σε ομάδες, οι οποίες δε δέχονται διακρίσεις (Verkuyten, 2002). Επίσης, σε γνωστικό επίπεδο το άτομο μπορεί να επεξεργαστεί και να έχει πρόσβαση σε πληροφορίες που αναφέρονται στην ομάδα πιο εύκολα σε σχέση με το ίδιο το άτομο (Quinn, Roese, Pennington, & Olson, 1999). Οι Fuegen & Biernat (2000) βρήκαν ότι εάν αναφερθούν ως παράδειγμα συχνά και καθημερινά περιστατικά διακρίσεων, η αναφορά προσωπικών διακρίσεων αυξάνεται. Αυτό ενδεχομένως συμβαίνει επειδή τα άτομα αρχικά δεν αντιλαμβάνονται τα συγκεκριμένα περιστατικά ως διακρίσεις, ακριβώς λόγω της συχνότητάς τους. Από την άλλη πλευρά, ίσως να σχετίζεται και με το γεγονός ότι η αναφορά προσωπικών διακρίσεων οδηγεί σε διαπροσωπικό κόστος, ακόμα και εάν το περιστατικό διάκρισης είναι σαφές και ξεκάθαρο (Kaiser & Miller, 2001).

Σε κοινωνικό επίπεδο, η ασυμφωνία στην πρόσληψη διακρίσεων μεταξύ του προσωπικού και του ομαδικού επιπέδου μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά ως προς την ανάληψη δράσης για κοινωνική αλλαγή. Η πρόσληψη λιγότερων διακρίσεων σε ατομικό επίπεδο συγκριτικά με την πραγματικότητα δε θα κινητοποιήσει το μέλος της ομάδας να προχωρήσει σε οποιαδήποτε αλλαγή, δεδομένου ότι το άτομο θεωρεί ότι δεν έχει δεχθεί τόσες διακρίσεις όσες και τα άλλα μέλη της εσω-ομάδας, οπότε με μία έννοια δεν το αφορά στον ίδιο βαθμό (Ruggiero, 1999). Από την άλλη, ο Verkuyten (2002) θεωρεί ότι η

πλειοψηφία των ατόμων είναι ενήμερη για τις αρνητικές στάσεις απέναντι στην ομάδα τους, παρόλο που τα ίδια δεν έχουν βιώσει προσωπικές εμπειρίες. Εξάλλου, τα άτομα όταν αξιολογούν τις διακρίσεις προβαίνουν σε συγκρίσεις σε δύο επίπεδα: ενδο-ομαδικές για την αξιολόγηση διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και διομαδικές για την αξιολόγηση διακρίσεων ενάντια στην ομάδα (Quinn et al., 1999).

Συνολικά, η προσλαμβανόμενη διάκριση έχει βρεθεί να αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή, τη σωματική και την ψυχική υγεία των μειονοτικών ομάδων (Pascoe & Smart Richman, 2009). Ωστόσο, φαίνεται ότι οι περισσότερες έρευνες που έχουν διερευνήσει την ασυμμετρία που εμφανίζει η διάκριση ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο συγκλίνουν στο εύρημα ότι οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό έχουν μεγαλύτερη επίδραση σε σχέση με τις αντίστοιχες που αντιμετωπίζει ολόκληρη η ομάδα. Οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις εις βάρος του εαυτού σχετίζονται με πιο ισχυρή εθνική ταυτότητα και χαμηλότερη επένδυση στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Berry et al., 2006a,b. Ward et al., 2001).

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις να διερευνώνται τόσο από τη σκοπιά της κυρίαρχης ομάδας όσο και από τη σκοπιά της μειονοτικής ομάδας (Berry, 2001). Άλλωστε, ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μίας κοινωνίας αντιλαμβάνονται ότι αποτελούν αντικείμενα διακρίσεων εξαρτάται από τη γενικότερη στάση της ευρύτερης κοινωνίας, αλλά και από τη θέση της μειονοτικής ομάδας σε αυτήν, καθώς υποστηρίζεται ότι διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες προσλαμβάνουν διαφορετικά επίπεδα διακρίσεων ανάλογα με την κοινωνική τους θέση (Verkuyten, 2002). Επίσης, τα τελευταία χρόνια υπάρχει μία τάση μετασχηματισμού της έκφρασης διακρίσεων και ρατσιστικών συμπεριφορών μέσω νομιμοποιημένων και άρρητων διαδικασιών και αποδίδονται πολιτισμικές διαφορές σε ομάδες που μέχρι πρότινος ήταν το αντικείμενο σαφών και ξεκάθαρων διακρίσεων. Η συγκεκριμένη θέση της ριζικής κατωτερότητας του «άλλου»

φαίνεται να έχει αντικατασταθεί πλέον από συναισθήματα δυσαρέσκειας προς τους μετανάστες και από την πεποίθηση ότι ο διαφορετικός τρόπος ζωής πλειοψηφικών και μειοψηφικών ομάδων είναι ασύμβατος (Vala, Pereira, & Costa-Lopes, 2009).

Οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις συνδέονται με αυξημένο στρες και απροθυμία πολιτισμικής υιοθέτησης της κοινωνίας υποδοχής (Ward et al., 2001). Έρευνες στον ελληνικό χώρο με δείγμα εφήβων μεταναστών (Μόττη-Στεφανίδη και συν., 2006) επισημαίνουν ότι η προσλαμβανόμενη διάκριση συνδέεται με πιο έντονο πολιτισμικό προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και μειωμένη επιθυμία για επαφή με μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Όσον αφορά τους ενήλικες μετανάστες, έχει βρεθεί ότι υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενων διακρίσεων σχετίζονται με την υιοθέτηση της στρατηγικής του διαχωρισμού και της περιθωριοποίησης ενώ αντίθετα, χαμηλότερα επίπεδα διακρίσεων ανέφεραν όσοι ακολουθούν τη στρατηγική της αφομοίωσης (Barry & Grilo, 2003. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2011).

Από τα παραπάνω οδηγούμαστε στη διαπίστωση ότι οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις και η άνιση αντιμετώπιση που ενδεχομένως υφίστανται οι μετανάστες στο νέο πολιτισμικό τους περιβάλλον διαδραματίζουν ρυθμιστικό ρόλο στην έκβαση των διομαδικών σχέσεων ανάμεσα στους γηγενείς και τους μετανάστες. Η ομαλή προσαρμογή των μεταναστών σε κοινωνικοψυχολογικό επίπεδο παρεμποδίζεται από τις διακρίσεις που θεωρούν οι ίδιοι ότι δέχονται και οι οποίες φαίνεται να διαμεσολαβούν στην επιπολιτισμική διαδικασία, καθώς συνδέονται με τη συχνότητα και την ποιότητα των διομαδικών σχέσεων (Berry et al., 2006a,b. Jasinskaja-Lahti et al., 2003. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008α. Verkyuten, 1998).

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΣΥΓΚΛΙΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ

Έως πρότινος, οι μεταναστευτικές ομάδες και ο τρόπος που ανταποκρίνονται στις προκλήσεις της μετεγκατάστασής τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο βρίσκονταν στο επίκεντρο της κατανόησης της αλληλεπίδρασης των μεταναστών με τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας. Η εστίαση του ενδιαφέροντος αφορούσε κυρίως στη μελέτη των μειονοτήτων, σε μία προσπάθεια κατανόησης των διαφορών μεταξύ των ομάδων (Hegarty & Pratto, 2001). Έτσι όμως παραβλέπονταν οι αντιλήψεις της ευρύτερης κοινωνίας και ο τρόπος που αυτές επιδρούν στην υιοθέτηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης, στην ατομική προσαρμογή και στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία επιστημονική στροφή προς τη μελέτη του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου υποδοχής και των επιπολιτισμικών εμπειριών που βιώνουν τα μέλη της κυρίαρχης κοινωνίας (Leong, 2008. Piontkowski et al., 2000. Safdar & Lewis, 2007. van Oudenhoven et al., 2006), αφού δεν έχει νόημα να γίνεται λόγος για διεργασίες επιπολιτισμοποίησης εάν δεν έχουμε κατανοήσει το πλαίσιο εντός του οποίου έρχονται σε διαπολιτισμική επαφή οι εθνοπολιτισμικές ομάδες (Sam, 2006). Το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και οι συνθήκες εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η επιπολιτισμοποίηση θέτουν τα όρια και τις απαιτήσεις οδηγώντας στην υιοθέτηση στρατηγικών που είναι πιο λειτουργικές για την επιβίωση και την προσαρμογή (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006. Rohmann, Piontkowski, & van Randenborgh, 2008).

Επίσης, οι πολιτικές ένταξης που εφαρμόζουν οι χώρες υποδοχής και οι γενικότερες συνθήκες που επικρατούν στην ευρύτερη κοινωνία σχετίζονται με την υιοθέτηση συγκεκριμένων τακτικών προσαρμογής (Phinney, Berry, Vedder, & Liebkind, 2006). Η Jasinskaja-Lahti και οι συνεργάτες της (2003) προτείνουν μάλιστα στους ερευνητές να εξετάζουν όλες τις επιπολιτισμικές επιλογές, πέρα από την πρώτη που

επιλέγουν τα άτομα, δεδομένου ότι αυτή μπορεί να αντανακλά τον κανονιστικό λόγο των πολιτικών ένταξης των μεταναστών στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Πολλοί ερευνητές τονίζουν ότι, όταν η κοινωνία υποδοχής προωθεί την πολυπολιτισμικότητα, οι μετανάστες παρουσιάζουν λιγότερα ψυχολογικά προβλήματα και έχουν καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή (Leung & Karnilowicz, 2009). Αντίστοιχα, όταν οι μειονοτικές ομάδες υιοθετούν την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τόσο λιγότερο πιθανή είναι η ταύτιση με την εσω-ομάδα (Verkuyten, 2005). Σε έρευνα που πραγματοποίησε η Tip και οι συνεργάτες της (2012) διερευνήθηκε η συσχέτιση των προτιμήσεων των Βρετανών για την επιπολιτισμοποίηση των μειοψηφικών ομάδων, και συγκεκριμένα για την εθνοπολιτισμική ομάδα των Πακιστανών, με την υποστήριξη πολυπολιτισμικών στάσεων. Βρέθηκε ότι η αντίληψη των γηγενών ότι οι μειονοτικές ομάδες επιθυμούν την υιοθέτηση του πολιτισμού υποδοχής και τη διομαδική επαφή, διαμεσολαβούμενη από την προσλαμβανόμενη απειλή της ταυτότητας, σχετίζεται θετικά με την υποστήριξη της πολυπολιτισμικότητας και κατ'επέκταση, λειτουργεί θετικά για τις διομαδικές σχέσεις.

Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι η επιπολιτισμική διαδικασία συνιστά ένα ζήτημα κοινού ενδιαφέροντος, δεδομένου ότι αποτελεί μία αμοιβαία διαδικασία, στην οποία εμπλέκονται ενεργά τόσο οι μεταναστευτικές ομάδες όσο και ο γηγενής πληθυσμός με σημαντικές συνακόλουθες αλλαγές σε όλα τα εμπλεκόμενα μέρη (Ait Ouarrasse & van de Vijver, 2004. Berry, 2005. Pfafferott & Brown, 2006. Smith et al., 2006. Χρυσόχου, 2005). Ωστόσο, αυτή η αμοιβαία σχέση δε μεταφράζεται σε ανάλογα ισότιμο βαθμό επιρροής και αλλαγής, αφού τα μέλη της πλειοψηφικής ομάδας έχουν συνήθως μεγαλύτερη επιρροή στις αλλαγές της μειοψηφικής ομάδας (Bourhis et al., 1997).

Έχει βρεθεί, λοιπόν, ότι οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον επιπολιτισμικό προσανατολισμό και την προσαρμογή των μειονοτικών ομάδων, καθώς και στις διομαδικές σχέσεις που

αναπτύσσονται (Berry, 2006. Bourhis et al., 1997. Motti-Stefanidi et al., 2008. Navas et al., 2005, 2007). Πρόσφατες έρευνες υποστηρίζουν ότι η ασυμφωνία μεταξύ των στρατηγικών προσαρμογής που υιοθετούν οι μετανάστες και τα μέλη της χώρας υποδοχής ενδέχεται να οδηγεί σε προβληματικές ή συγκρουσιακές καταστάσεις, επενεργώντας στην ποιότητα της ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών και θέτοντας σε κίνδυνο την ψυχική τους ευημερία εν γένει (Bourhis et al., 1997. Pfafferott & Brown, 2006. Piontkowski et al., 2002. Ramos, Cassidy, Reicher, & Haslam, 2015. Roccas, Horenczyk, & Schwartz, 2000. Rohmann et al., 2008. Ward, 2013).

Όσον αφορά τις διομαδικές σχέσεις, έχει βρεθεί ότι η ασυμφωνία των στάσεων επιπολιτισμοποίησης σχετίζεται με αρνητικά διομαδικά αποτελέσματα (Pfafferott & Brown, 2006. Zagefka & Brown, 2002. Zagefka, Brown, Broquard, & Martin, 2007). Σε αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει μεγαλύτερη πρόσληψη διομαδικής απειλής, διομαδικού άγχους και προκατάληψης απέναντι στους μετανάστες (Navas, Rojas, & García, 2011. Piontkowski et al., 2002. Rohmann, Florack, & Piontkowski, 2006. Rohmann et al., 2008), καθώς και υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης (Jasinskaja-Lahti et al., 2003). Γενικά, η αλληλεπίδραση των προτιμήσεων επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των γηγενών και των μεταναστών φαίνεται να λειτουργεί διαφοροποιητικά στην πρόβλεψη των διομαδικών σχέσεων (Jasinskaja-Lahti et al., 2003. Piontkowski et al., 2000). Έρευνες έχουν δείξει ότι, όταν υπάρχει συμφωνία στις στάσεις και τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, οι διομαδικές αλληλεπιδράσεις κυλούν πιο ομαλά ενώ σε περίπτωση ασυμφωνίας, είναι πολύ πιθανή η σύγκρουση. Για παράδειγμα, η έρευνα των Zagefka και Brown (2002) μελέτησε σε δείγμα μαθητών τη σχετική σύγκλιση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κυρίαρχης κοινωνίας και των στρατηγικών των μεταναστών, καθώς και την επίδρασή τους στις διομαδικές σχέσεις. Βρέθηκαν σημαντικές ασυμφωνίες, ο βαθμός των οποίων προέβλεπε τις σχέσεις γηγενών και μεταναστών

μαθητών. Παρόμοια είναι τα ευρήματα της έρευνας του Horenczyk (1996) και των van Osch και Breugelmans (2012).

Ακόμα, είναι σημαντικό να έχουμε υπ' όψιν ότι οι στάσεις που προτιμώνται από την πλειονότητα των μελών μίας ομάδας δε γίνονται αντιληπτές πάντα με τον ίδιο τρόπο από τα μέλη της εξω-ομάδας, γεγονός που οδηγεί επίσης σε προσλαμβανόμενη ασυμφωνία μεταξύ των στάσεων και των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης και αναδεικνύει την ανάγκη μελέτης της υποκειμενικής πρόσληψης των στάσεων της εξω-ομάδας (Piontkowski et al., 2002. Rohmann et al., 2006. van Oudenhoven et al., 1998. Zagefka & Brown, 2002). Για παράδειγμα, ενώ οι μετανάστες μπορεί να προτιμούν στρατηγικές που εμπεριέχουν τη διαπολιτισμική επαφή όπως η εναρμόνιση και οι γηγενείς να δείχνουν την ίδια προτίμηση, οι δεύτεροι αντιλαμβάνονται ότι οι στρατηγικές που υιοθετούν οι μετανάστες υπονοούν πολιτισμική διατήρηση όπως η τακτική του διαχωρισμού (Zagefka & Brown, 2002). Σε αυτό το σημείο αξίζει να τονίσουμε και τη διαφοροποίηση της υιοθέτησης διαφορετικών στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης στα ποικίλα επιπολιτισμικά πεδία, καθώς είναι πιθανό η αφομοίωση ή η εναρμόνιση να αποτελούν ζήτημα επιβίωσης και προσαρμογής στον εργασιακό χώρο και στις δημόσιες επαφές, ενώ ο διαχωρισμός στην ιδιωτική σφαίρα ζωής να είναι περισσότερο λειτουργικός για την ψυχολογική συνεκτικότητα και σταθερότητα στο χρόνο (Arends-Tóth, 2003. Boski, 2008). Με άλλα λόγια, υπάρχει μεγαλύτερη συμφωνία γηγενών και μεταναστών στα πιο περιφερειακά πεδία επιπολιτισμοποίησης σε σχέση με τα πιο κεντρικά ή ιδεολογικά (Navas et al., 2005, 2011). Τα παραπάνω υπογραμμίζουν τις ενδεχομένως διαφορετικές προτιμήσεις των πλειοψηφικών και μειοψηφικών ομάδων στα δημόσια και ιδιωτικά πεδία επιπολιτισμοποίησης και την ανάγκη περαιτέρω μελέτης (Tip et al., 2015).

Η Υπόθεση της Πολιτισμικής Σύγκλισης

Στις περισσότερες ψυχολογικές θεωρίες που μελετούν το μεταναστευτικό ζήτημα, την επιπολιτισμοποίηση και τις διομαδικές σχέσεις υπονοείται ότι οι μετανάστες θα πρέπει να συνταιριάξουν ή να προσαρμοστούν στον κυρίαρχο πολιτισμό του νέου πολιτισμικού πλαισίου (van Oudenhoven & Ward, 2013). Η υπόθεση περί πολιτισμικής σύγκλισης (cultural fit) ουσιαστικά αναφέρεται στο βαθμό αντιστοιχίας μεταξύ των αξιών, των πεποιθήσεων, της συμπεριφοράς και των χαρακτηριστικών προσωπικότητας των μεταναστευτικών ομάδων με τις αξίες, πεποιθήσεις και πρακτικές που κανονιστικά ασπάζονται τα μέλη της κυρίαρχης κοινωνίας (Chirkov, Lynch, & Niwa, 2005. Lu, 2006. Searle & Ward, 1990. Yang, Noels, & Saumure, 2006). Με αυτόν τον τρόπο επισημαίνεται η σημασία της αλληλεπίδρασης ατόμου-περίστασης αλλά και του πολιτισμικού πλαισίου στην πρόβλεψη της προσαρμογής, η οποία μάλιστα λειτουργεί ως εύλογη εξήγηση για τα συχνά αντιφατικά ευρήματα της διαπολιτισμικής έρευνας.

Ενδεχομένως, λοιπόν, δεν είναι τόσο τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που φέρει το άτομο στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο και οι στρατηγικές που υιοθετούνται, όσο το ταιρίασμα με την κοινωνία υποδοχής ή, αλλιώς, η σύγκλιση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και των αντίστοιχων αναπαραστάσεων των γηγενών για τις τακτικές αυτές που σηματοδοτούν τη διαφορά (Horenczyk, 1996. Searle & Ward, 1990). Έχει βρεθεί ότι όταν το άτομο διαθέτει αξίες και συμπεριφορές που ταιριάζουν με αυτές του πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο διαμένει, βιώνει περισσότερη ψυχική ευημερία (Juang, Nguyen, & Lin, 2006. Kafetsios, 2004. Lu, 2006. Nezlek, Kafetsios, & Smith, 2008. Stromberg & Boehnke, 2001. Ward & Chang, 1997). Σε περίπτωση ασυμφωνίας με τις αξίες της εξω-ομάδας, εμφανίζεται δυσαρέσκεια προς τα μέλη της ενώ τα χαμηλά επίπεδα πολιτισμικού ταιριάσματος συνδέονται με αρνητικά

στερεότυπα και πιο δυσάρεστα συναισθήματα (Bye, Horverak, Sandal, Sam, & van de Vijver, 2014. Guan et al., 2010).

Έρευνες έχουν δείξει ότι μετανάστες με διαφορετικές αξίες τείνουν να διαφοροποιούνται όσον αφορά τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Phalet, 1996. Phalet & Swyngedow, 2004. Ryder et al., 2000). Σε έρευνα των Schiefer, Möllering και Daniel (2012) μελετήθηκε η σύγκλιση των πολιτισμικών αξιών μεταναστών και μειονοτικών εφήβων με αυτές της πλειοψηφίας της χώρας υποδοχής. Συμμετείχαν μετανάστες από την πρώην ΕΣΣΔ που διαμένουν στη Γερμανία και το Ισραήλ, μετανάστες από την Τουρκία που διαμένουν στη Γερμανία, καθώς και μέλη της αραβικής κοινότητας στο Ισραήλ. Βρέθηκε ότι οι διαφορετικοί επιπολιτισμικοί προσανατολισμοί επενεργούν στη συμφωνία ή μη των πολιτισμικών αξιών. Η υπόθεση των ερευνητών ότι η υψηλή σύγκλιση αφορά τα άτομα με αφομοιωτικό προσανατολισμό ενώ η χαμηλότερη σύγκλιση άτομα που υιοθετούν το διαχωρισμό επιβεβαιώθηκε. Οι στρατηγικές της εναρμόνισης και της περιθωριοποίησης εμφάνισαν μεσαία επίπεδα αξιακής συμφωνίας.

Η πολιτισμική σύγκλιση διακρίνεται σε υποκειμενική και αντικειμενική σύγκλιση (Stromberg & Boehnke, 2001). Η αντικειμενική προσέγγιση αξιολογεί την πολιτισμική συμφωνία με βάση τη διαφορά του ατομικού σκορ σε ένα συγκεκριμένο εργαλείο μέτρησης από το μέσο σκορ μίας συγκεκριμένης ομάδας, όπως για παράδειγμα του γηγενούς πληθυσμού, στο ίδιο εργαλείο (π.χ. Ward et al., 2004). Από την άλλη, η υποκειμενική συμφωνία συνίσταται στην εκτίμηση των ατόμων για το βαθμό σύγκλισης ή μη των δικών τους στάσεων, πεποιθήσεων και αξιών με τις αντίστοιχες μίας συγκεκριμένης ομάδας αναφοράς. Εναλλακτικά, τα άτομα καλούνται να απαντήσουν στα ίδια ζητήματα όσον αφορά πρώτον, τους ίδιους και δεύτερον, την ομάδα αναφοράς (Chirkov et al., 2005. Navas et al., 2005. van Vianen, De Pater, Kristof-Brown, & Johnson, 2004).

Πολλές έρευνες έχουν μελετήσει την πολιτισμική σύγκλιση εστιάζοντας στο ταιρίασμα σε εταιρικούς οργανισμούς (Bye et al., 2014. Parkes, Bochner, & Schneider, 2001) αλλά και σε χώρες (Fischer, 2006), αναγνωρίζοντας τη σημασία του ταιριάσματος ενός ατόμου με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Η πολιτισμική σύγκλιση φαίνεται να επιδρά στην πιθανότητα πρόσληψης σε μία εταιρία, δεδομένου ότι έχει βρεθεί ότι υποψήφιοι με χαμηλά επίπεδα πολιτισμικού ταιριάσματος είναι έξι φορές λιγότερο πιθανό να προσληφθούν σε σχέση με υποψήφιους με υψηλά επίπεδα πολιτισμικής συμφωνίας (Bye et al., 2014). Σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση, η Ward και οι συνεργάτες της (Searle & Ward, 1990. Ward & Chang, 1997. Ward et al., 2004) βρήκαν ότι ο βαθμός συμφωνίας μεταξύ χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, όπως η εξωστρέφεια, και αντίστοιχων χαρακτηριστικών, αξιών και πρακτικών της ευρύτερης κοινωνίας διαμεσολαβεί στη σχέση ανάμεσα στις όψεις της προσωπικότητας και την προσαρμογή στη χώρα υποδοχής.

Έχει υποστηριχθεί ότι οι στάσεις απέναντι στους μετανάστες συνδέονται με υποκείμενες διαδικασίες στάσεων και συμπεριφορών, ανεξάρτητα από την υπό μελέτη ομάδα-στόχο (Ramos & Vala, 2009), και δεν είναι αμοιβαίες όταν μέλη διαφορετικών πολιτισμών αλληλεπιδρούν (Piontkowski et al., 2000. van Oudenhoven, Askevis-Leherpeux, Hannover, Jaarsma, & Dardenne, 2002). Φαίνεται ότι, ανεξαρτήτως εάν πρόκειται για μετανάστη ή γηγενή, όσο πιο κοντά είναι οι πεποιθήσεις ενός ατόμου στις πεποιθήσεις της κοινωνίας όπως αυτές εκφράζονται στις νόρμες που επικρατούν, τόσο πιο ομαλή είναι η προσαρμογή του ατόμου στον εκάστοτε πολιτισμό (Safdar, Lewis, & Daneshpour, 2006), αναδεικνύοντας τη σημασία του πολιτισμικού ταιριάσματος μεταξύ γηγενών και μεταναστών. Από την άλλη, οι κοινωνίες υποδοχής καλούνται να αποκτήσουν μεγαλύτερη επίγνωση των αξιών, των συμπεριφορών και των αναγκών των μειονοτικών ομάδων ειδικά σε μία περίοδο που οι μεταναστευτικές ομάδες φαίνεται να

μετασχηματίζουν την κυρίαρχη κουλτούρα σε περιοχές όπως η Βόρεια Αμερική, η Δυτική Ευρώπη και η Ωκεανία δείχνοντας το δρόμο για ένα λιγότερο «δυτικό» τρόπο ζωής (van Oudenhoven & Ward, 2013).

Συμπερασματικά, τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα μας οδηγούν στην ανάγκη διερεύνησης της υπόθεσης περί πολιτισμικής σύγκλισης, μελετώντας δηλαδή το βαθμό στον οποίο οι ατομικές πεποιθήσεις συγκλίνουν με τις νόρμες της κοινωνίας υποδοχής και τη συσχέτιση με την προσαρμογή των μεταναστών και τη διαπολιτισμική επαφή στην κοινωνία υποδοχής. Στην παρούσα έρευνα θεωρούμε ότι το πολιτισμικό ταίριασμα εμπεριέχει αφενός την έννοια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης, καθώς φαίνεται ότι η πολιτισμική εγγύτητα ή μη μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής σχετίζεται με τις διομαδικές σχέσεις, αφετέρου την προσέγγιση της πολιτισμικής μάθησης, δηλαδή την ανάγκη εκμάθησης συγκεκριμένων δεξιοτήτων, οι οποίες είναι λειτουργικές στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τις παραπάνω προσεγγίσεις, τα κοινωνικά αξιώματα ως μία νεοεισερχόμενη έννοια στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας στη βάση των οποίων διαφοροποιούνται οι πολιτισμοί, μπορεί από τη μία να αποτελούν ένδειξη πολιτισμικής απόστασης μεταξύ των δύο πολιτισμικών πλαισίων και από την άλλη να συνιστούν δείκτη γνώσης του πολιτισμού υποδοχής. Έχει βρεθεί ότι σχετίζονται με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών και τις διομαδικές σχέσεις, καθώς και ότι προβλέπουν τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Kurman & Ronen-Eilon, 2004).

Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση

Στην παρούσα έρευνα η έννοια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης αποκτά βαρύνουσα σημασία, εφόσον θεωρείται ότι οι όποιες ομοιότητες και διαφοροποιήσεις των πολιτισμών συνδέονται με τις διομαδικές σχέσεις που προκύπτουν κατά την αλληλεπίδραση μεταναστών και γηγενών. Παρότι η συγκεκριμένη έννοια

προέρχεται από το χώρο της επιχειρηματικής δραστηριότητας με πλήθος πρακτικών εφαρμογών στον οικονομικό τομέα (Shenkar, 2001), τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται στο χώρο της Ψυχολογίας ως μία διαφοροποιητική μεταβλητή που διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην κατανόηση των διομαδικών σχέσεων και στην ερμηνεία της έκβασής τους.

Οι αλλαγές που επισυμβαίνουν λόγω της μετακίνησης σε ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον είναι πολύπλοκες και πολυεπίπεδες, καθώς πολιτισμικά κριτήρια ενεργοποιούν πολλαπλά πλαίσια αυτοαναφοράς, όπως για παράδειγμα η αυτοαντίληψη, οι αξίες, η γλώσσα και η θρησκεία. Μάλιστα, φαίνεται ότι όσο η πολιτισμική απόσταση αυξάνεται, αυτές οι διαφοροποιήσεις γίνονται ολοένα και πιο εμφανείς (Ward, 2013). Επίσης, σύμφωνα με τον Bochner (2003), ο πολιτισμικός κλονισμός που μπορεί να συνοδεύει τη μετανάστευση σχετίζεται με τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και στη χώρα προέλευσης του μετανάστη, καθώς όσο πιο διαφορετικοί είναι οι δύο πολιτισμοί, τόσο περισσότερο αυξάνουν οι πιθανότητες για πολιτισμικό σοκ.

Τα ευρήματα ερευνών είναι σε κάποιον βαθμό αντιφατικά, δεδομένου ότι συγκεκριμένες έρευνες αναδεικνύουν τη σημασία της πολιτισμικής απόστασης (Searle & Ward, 1990) ενώ παράλληλα, υπάρχουν έρευνες που δεν επιβεβαιώνουν τον κρίσιμο χαρακτήρα της πολιτισμικής απόστασης στην προσαρμογή των μεταναστών (Brewster, 1995. O' Grady & Lane, 1996. Selmer, 2007), αν και αυτό φαίνεται να συμβαίνει κυρίως σε έρευνες που περιλαμβάνουν δείγματα εργαζομένων σε επιχειρήσεις. Για παράδειγμα, η έρευνα του Selmer (2007) μελέτησε Αμερικανούς επιχειρηματίες που εργάζονται στον Καναδά και τη Γερμανία και υποστήριξε ότι, παρά τις προκλήσεις που θέτει το διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο, ο βαθμός ομοιότητας/διαφοροποίησης των πολιτισμών δε σχετίζεται με το βαθμό δυσκολίας στην προσαρμογή. Παρά τη μάλλον διαισθητική κρίση ότι οι πολιτισμικές διαφορές ενέχουν δυσκολίες, οι Selmer και Luring (2009) επισημαίνουν ότι η πολιτισμική ομοιότητα μπορεί να περιλαμβάνει αντίστοιχες δυσκολίες

με την πολιτισμική διαφορετικότητα. Σε έρευνα με δείγμα ακαδημαϊκούς καθηγητές εντός και εκτός της ΕΕ βρέθηκε ότι δεν υπάρχει διαφοροποίηση στην προσαρμογή τους ή στο χρόνο που χρειάστηκαν για να προσαρμοστούν στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο αντίστοιχη της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης. Οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι όσοι αντιλαμβάνονται πολύ μεγάλες ή αντίθετα πολύ μικρές ομοιότητες ενδεχομένως βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο να βιώσουν δυσκολίες προσαρμογής.

Η δυσκολία ορισμού της συγκεκριμένης έννοιας έγκειται στη γενικότερη δυσκολία ορισμού καταρχάς της έννοιας του πολιτισμού (Selmer, 2007). Ο πολιτισμός αποτελεί μία πολύπλοκη έννοια και θα πρέπει να θεωρείται μία περιεκτική έννοια που περιλαμβάνει αντικείμενα, κοινωνικούς οργανισμούς, γλώσσα, έθιμα, παραδόσεις και κοινά νοήματα, ερμηνείες και πρακτικές που μοιράζονται άτομα της ίδιας κουλτούρας, εννοώντας τελικά έναν κοινό τρόπο ζωής μίας ομάδας ανθρώπων (Berry, 2005. Χρυσόχου, 2005. van Oudenhoven et al., 2006). Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η έννοια της πολιτισμικής απόστασης εγείρει ακόμα μεγαλύτερες προκλήσεις οριοθέτησης. Ο Shenkar (2001) επιστράτην προσοχή των ερευνητών σε ορισμένα ζητήματα μεθοδολογικής φύσεως, όσον αφορά τη μελέτη της έννοιας της πολιτισμικής απόστασης στο πεδίο των διαπολιτισμικών σχέσεων. Επισημαίνει ότι η πολιτισμική απόσταση εμπεριέχει την έννοια της συμμετρίας, παραβλέποντας το γεγονός ότι η απόσταση μεταξύ δύο πολιτισμών δεν μπορεί να είναι ακριβώς η ίδια. Επίσης, παρά το γεγονός ότι η πολιτισμική απόσταση μετριέται σε μία δεδομένη χρονική στιγμή, επιδέχεται αλλαγών με την πάροδο του χρόνου, και ενώ υποθέτουμε ότι η συσχέτισή της με άλλες έννοιες είναι ευθύγραμμη και μονοδιάστατα αιτιώδης, δηλαδή εν προκειμένω ότι μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση από μόνη της σημαίνει περισσότερες δυσκολίες στην επιπολιτισμική διαδικασία, αυτό αποτελεί μάλλον μία υπόθεση που χρειάζεται μελέτη για να επιβεβαιωθεί.

Η πολιτισμική απόσταση συχνά ορίζεται ως ο βαθμός ομοιότητας ή μη πολιτισμικών ομάδων μεταξύ τους και συνήθως αναφέρεται στο βαθμό και το είδος των υφιστάμενων διαφορών. Ενδεικτικά, οι ποικίλες όψεις του πολιτισμού που μπορεί να λειτουργούν διαφοροποιητικά ενδέχεται να περιλαμβάνουν τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις αξίες, τη θέση της γυναίκας, τις στάσεις απέναντι στις αρχές, τις μορφές διακυβέρνησης, το νομικό σύστημα, τις διαστάσεις του ατομικισμού και της συλλογικότητας κλπ. (Berry, Poortinga, Segal, & Dasen, 2002. Ward et al., 2001). Ως προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θεωρούμε την υποκειμενική εμπειρία της πολιτισμικής απόστασης από μία συγκεκριμένη κουλτούρα σε ποικίλα κοινωνικοψυχολογικά και φυσικά πεδία (Stupar, van de Vijver, Lindert, & Fontaine, 2014).

Οι Babiker, Cox και Miller (1980) αποτελούν τους πρώτους ερευνητές που επιχείρησαν να κατασκευάσουν ένα εργαλείο μέτρησης της πολιτισμικής απόστασης που να συγκρίνει δύο πολιτισμούς στη βάση συγκεκριμένων παραμέτρων λειτουργώντας ως δείκτης ομοιότητας ή διαφοροποίησης των συγκεκριμένων πολιτισμών. Οι ερευνητές κατέληξαν σε δέκα ενδεικτικές παραμέτρους που αντανακλούν όψεις της καθημερινής ζωής: κλίμα, φαγητό, γλώσσα, ενδυμασία, θρησκεία, επίπεδο εκπαίδευσης, υλικές ανέσεις, οικογενειακή δομή και ζωή, έρωτας και γάμος, και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Το συγκεκριμένο εργαλείο λειτουργεί «ως ένας δείκτης μέτρησης της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης στο βαθμό που αυτή αντανακλάται στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον» (σ.110). Είναι προφανές ότι ο συγκεκριμένος κατάλογος δεν είναι εξαντλητικός, εφόσον υφίστανται όψεις των πολιτισμών, οι οποίες είναι αρκετά αφηρημένες και ως εκ τούτου, δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν.

Από την άλλη, η Stupar και οι συνεργάτες της (2014) προτείνουν την εισαγωγή της έννοιας της προσλαμβανόμενης απόστασης από την εξω-ομάδα ως ευρύτερη έννοια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης, η οποία συχνά αναφέρεται μόνο στους

μετανάστες. Η νέα αυτή έννοια σχετίζεται με τη δυναμική των διομαδικών σχέσεων και αναφέρεται στην προσλαμβανόμενη απόσταση της εσω-ομάδας από τις εξω-ομάδες γενικά, χωρίς να επικεντρώνεται σε μία συγκεκριμένη ομάδα-στόχο όπως η πλειοψηφική ομάδα. Υποστηρίζεται ότι με αυτόν τον τρόπο εκτίμησης έχουμε τη δυνατότητα να δημιουργήσουμε ένα συνεχές εσω-ομάδας και εξω-ομάδων. Άτομα που προσλαμβάνουν τους εαυτούς τους όμοιους με τις εξω-ομάδες αισθάνονται πιο κοντά σε αυτές τις ομάδες με αποτέλεσμα να υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες αλληλεπίδρασης και αρμονικών διομαδικών σχέσεων. Οι ερευνητές βρήκαν ότι η συσχέτιση μεταξύ της υποστήριξης πολυπολιτισμικών στάσεων και της απόστασης από την εξω-ομάδα είναι αρνητική, καθώς ομάδες που βρίσκονται υψηλότερα στην εθνική ιεραρχία σκοράρουν πιο χαμηλά στις πολυπολιτισμικές στάσεις.

Βάσει της υπόθεσης περί ομοιότητας-έλξης του Byrne (1971), όταν ένα άτομο προσλαμβάνει ότι κάποιος άλλος είναι όμοιος με τον ίδιο σε ποικίλα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα στις στάσεις και αξίες, τότε προκύπτει θετική αξιολόγηση που θα οδηγήσει σε διαπροσωπική έλξη. Στο πλαίσιο των διομαδικών σχέσεων αυτό σημαίνει ότι προτιμούμε ομάδες που θεωρούμε ότι μοιάζουν στη δική μας, καθώς έτσι μετριάζεται η ανασφάλεια και το άγχος της επαφής ενώ η αλληλεπίδραση κυλάει πιο ομαλά. Από την άλλη, μπορεί με αυτόν τον τρόπο να επιβεβαιώνεται και να επιβραβεύεται η ορθότητα των αξιών και των πεποιθήσεων της εσω-ομάδας. Έτσι, μετανάστες από ανόμοιους ή ανοίκειους πολιτισμούς προσλαμβάνονται λιγότερο ευνοϊκά από αυτούς που προέρχονται από ένα σχετικά όμοιο υπόβαθρο (Smith et al., 2006. van Oudenhoven, Judd, & Hewstone, 2000. Ward et al., 2001).

Για παράδειγμα, στον αποκαλούμενο δυτικό κόσμο μετανάστες που προέρχονται από χώρες που δεν περιλαμβάνονται σε αυτή την κατηγοριοποίηση επιφέρουν αισθήματα υψηλότερης πολιτισμικής απειλής, καθώς αποτελούν λιγότερο οικείες εθνοπολιτισμικές

ομάδες και προσλαμβάνονται ως κοινωνοί διαφορετικών αξιών (Schneider, 2008).

Σημειώνεται ότι διαφορές στον τρόπο ζωής και στα έθιμα, ακόμα και η διαφοροποίηση σε στοιχεία της εξωτερικής εμφάνισης ή στην ενδυμασία μπορεί να λειτουργήσουν ανασταλτικά για την αποδοχή, καθιστώντας τις συγκεκριμένες μειονοτικές ομάδες πιο εμφανείς ή ορατές στην καθημερινότητα (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000. Schneider, 2008).

Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές (Berry, 2006. Redmond, 2000), η πολιτισμική απόσταση θεωρείται ένας διαμεσολαβητικός παράγοντας που προϋπάρχει της μετάβασης σε ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο και επιδρά στο επιπολιτισμικό στρες που ενδεχομένως βιώνεται από τους μετανάστες αλλά και στη συνολική προσαρμογή. Όπως επισημαίνουν οι van de Vijver και Phalet (2004), όταν η πραγματική ή η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής είναι μεγάλη, δεν υπάρχει καμία ψυχολογική μεταβλητή που να μένει ανεπηρέαστη από τη διαπολιτισμική μετάβαση. Εννοιολογικά, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση της προέλευσης του ατόμου και στα παγιωμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που φέρει σε σύγκριση με την κοινωνία υποδοχής και να αποτελέσει με αυτόν τον τρόπο τη βάση για την εκτίμηση της πολιτισμικής απόστασης μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων που έρχονται σε επαφή. Υπό αυτή την έννοια, η πολιτισμική απόσταση δεν εδράζεται μόνο στο υπόβαθρο του ατόμου που επιπολιτίζεται αλλά και στις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των δύο πολιτισμών. Οι πολιτισμικές ομοιότητες βοηθούν τους μετανάστες να κατανοήσουν και να προβλέψουν τη συμπεριφορά των γηγενών λειτουργώντας προστατευτικά για τον ψυχισμό ενώ οι πολιτισμικές ανομοιότητες ενδέχεται να προκαλέσουν δυσκολίες στη δημιουργία και διατήρηση διαπροσωπικών σχέσεων με τους γηγενείς και προβλέπουν συνήθως την τάση για μεγαλύτερη ταύτιση με την εθνοπολιτισμική ομάδα προέλευσης και επιθυμία διατήρησης των αξιών και

πρακτικών της χώρας καταγωγής (Nesdale & Mak, 2003. van Oudenhoven & Eisses, 1998).

Παρά τη μάλλον μη συχνή διερεύνησή της, η υπόθεση της πολιτισμικής απόστασης φαίνεται να επικρατεί και να θεωρείται δεδομένη (Babiker et al., 1980. Furnham & Bochner, 1986. Ward & Kennedy, 1993). Οι σχετικές έρευνες εντοπίζουν συστηματικά ότι όσο πιο μεγάλες είναι οι πολιτισμικές διαφορές, τόσο πιο δύσκολη είναι η προσαρμογή, καθώς και η εγκαθίδρυση και διατήρηση αρμονικών διομαδικών σχέσεων ενώ αυξάνεται και η προσλαμβανόμενη διάκριση (Berry, 2006. Furnham & Bochner, 1982. Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000. Rohmann et al., 2008. Searle & Ward, 1990. Suanet & van de Vijver, 2009. Ward, 1996. Ward & Kennedy, 1993). Μάλιστα, οι van Osch και Breugelmans (2012) αναφέρουν ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση αποτελεί βασικό οργανωτή των διομαδικών σχέσεων στις πλουραλιστικές κοινωνίες ενώ το ερευνητικό πρόγραμμα MIRIPS μελετά την υπόθεση της επαφής, εξετάζοντας εάν επιτυγχάνεται αμοιβαία υποδοχή, όταν οι άνθρωποι εμπλέκονται με άτομα διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης (Berry, 2017a).

Επίσης, έχει βρεθεί ότι οι μετανάστες που προσλαμβάνουν περισσότερες ομοιότητες μεταξύ της κοινωνίας καταγωγής και της κοινωνίας υποδοχής βιώνουν γενικά υψηλότερα επίπεδα κοινωνικοπολιτισμικής και ψυχολογικής προσαρμογής αλλά και μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή, καθώς και προσαρμοστικότητα σε ποικίλες κοινωνικές καταστάσεις (Chirkov et al., 2005. Galchenko & van de Vijver, 2007. Polek, Wöhrle, & van Oudenhoven, 2010. Suanet & van de Vijver, 2009. Ward et al., 2001). Ακόμα, υπάρχουν ενδείξεις ότι η σύγκρουση όσον αφορά θέματα εθνοπολιτισμικής ταυτότητας είναι πιο έντονη, όταν οι μετανάστες προέρχονται από χώρες των οποίων ο πολιτισμός, η γλώσσα και η εθνική σύνθεση διαφέρουν αξιολημείωτα από τη χώρα υποδοχής (Ward, Stuart, & Kus, 2011).

Η ύπαρξη μεγάλης πολιτισμικής απόστασης απαιτεί από το άτομο να καταβάλλει μεγαλύτερη προσπάθεια για να εξοικειωθεί με τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής και επίσης, από τη σκοπιά του γηγενούς πληθυσμού πυροδοτεί αρνητικά στερεότυπα και προκατάληψη στις διομαδικές σχέσεις (Berry, 1997). Μία πιθανή ερμηνεία στο εύρημα ότι εθνοπολιτισμικές ομάδες που προσλαμβάνονται ως όμοιες συνδέονται με θετικότερες στάσεις και στερεότυπα αποτελεί το γεγονός ότι σε αυτές τις περιπτώσεις μία όμοια εξω-ομάδα γίνεται αντιληπτή ως λιγότερο απειλητική (Rohmann, et al., 2008. Stephan et al., 2005). Από την άλλη, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μπορεί να λειτουργήσει με ποικίλους τρόπους. Στην έρευνα της Phalet (1996) στο Βέλγιο με Τούρκους μετανάστες βρέθηκε ότι, λόγω της μεγάλης πολιτισμικής απόστασης από τον πολιτισμό υποδοχής, οι συμμετέχοντες χαρακτηρίζονταν από πιο ισχυρές συλλογικές αξίες σε σχέση με τους γηγενείς της Κωνσταντινούπολης, γεγονός που είχε ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στην προσαρμογή και τη μείωση του επιπολιτισμικού άγχους τους. Πιθανόν, λοιπόν, η μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση να συνδέεται με μία τάση ενίσχυσης της εξάρτησης από την εσω-ομάδα και διατήρησης των παραδόσεων και των κοινωνικών πρακτικών του πολιτισμού της χώρας καταγωγής, επιφέροντας ευνοϊκά αποτελέσματα στην προσαρμογή των μεταναστών.

Μία σχετική έννοια με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, αυτή της κοινωνικής απόστασης (Bogardus, 1922, όπως αναφέρεται στους Parrillo & Donoghue, 2005), συνδέεται με τα παραπάνω ευρήματα. Σε γενικές γραμμές, θεωρείται ότι οι άνθρωποι αισθάνονται πιο άνετα με άτομα που προσλαμβάνουν ως όμοια και για αυτό διατηρούν μία πιο κοντινή κοινωνική απόσταση στην αλληλεπίδρασή τους. Παράλληλα, λόγω της ενδοομαδικής εύνοιας της εσω-ομάδας, τα άτομα τείνουν να έχουν μεροληπτικές στάσεις απέναντι σε ομάδες που προσλαμβάνονται ως διαφορετικές. Επίσης, έχει βρεθεί ότι το φύλο, η χώρα γέννησης και η φυλή αποτελούν σημαντικούς δείκτες του επιπέδου

της κοινωνικής απόστασης. Οι γυναίκες έναντι των αντρών φαίνεται να παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα αποδοχής προς τις εξω-ομάδες και τα επίπεδα κοινωνικής απόστασης έχουν βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια για τους Αφροαμερικανούς ενώ στο χαμηλότερο επίπεδο βρίσκονται οι μουσουλμάνοι και οι Άραβες.

Συναφές ζήτημα αποτελεί το γεγονός ότι τα άτομα έχουν την τάση να συγκρίνουν και να ιεραρχούν τις εθνοπολιτισμικές ομάδες με βάση διάφορα δίπολα, όπως π.χ. ανώτερος - κατώτερος, οικείος - ξένος, δημιουργώντας έτσι μία βάση εθνικής ιεραρχίας (Schalk-Soekar, van de Vijver, & Hoogsteder, 2004). Για παράδειγμα, έρευνα της Triandafyllidou (2000) αναφέρει ότι ο βαθμός «ελληνικότητας» που αποδίδεται σε εξω-ομάδες λειτουργεί ως κριτήριο νοερής κατάταξης για τους Έλληνες ενώ η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συναρτάται με την απόδοση προνομίων σε μετανάστες που θεωρούνται ότι έχουν μία ελληνική εθνοτική προέλευση (Triandafyllidou & Veikou, 2002). Υπό αυτό το πρίσμα, έχει βρεθεί ότι Έλληνες φοιτητές θεωρούν τους Πόντιους παλιννοστούντες ισότιμα μέλη της κοινωνίας, ενώ οι Αλβανοί και οι Βούλγαροι βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις της ιεραρχικής κατάταξης (Dalla & Motti-Stefanidi, 2010).

Επίσης, σε μελέτη που διεξήχθη στην Πορτογαλία διαπιστώθηκε ιεράρχηση στην προτίμηση των μεταναστευτικών ομάδων με τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που προέρχονται από τη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη να βρίσκονται πιο υψηλά από τις υπόλοιπες ομάδες. Οι ομάδες με προέλευση την Ανατολική και τη Νότιο Ευρώπη ήταν πιο χαμηλά στην ιεραρχία ενώ ακολουθούσαν άτομα που δεν κατάγονται από ευρωπαϊκές χώρες (Neto, 2009). Ακόμα, έρευνα των Sang και Ward (2006) έδειξε ότι οι γηγενείς είχαν πιο ευνοϊκές αντιλήψεις προς τους μετανάστες που προέρχονται από την Αυστραλία, τη Βρετανία και τη Νότιο Αφρική σε σχέση με αυτούς από την Ασία, τον Ειρηνικό και την υποσαχάρια Αφρική. Το ίδιο εύρημα βρέθηκε και στην έρευνα των Nesdale και Mak

(2000) στην Αυστραλία, όπου οι γηγενείς παρουσίασαν μεγαλύτερα επίπεδα αποδοχής προς την εθνοπολιτισμική ομάδα που θεωρούσαν πιο πολιτισμικά όμοια.

Γενικά, έρευνες που έχουν διεξαχθεί στην Ευρώπη αναδεικνύουν συχνά την ιεράρχηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων και συνήθως οι πλειοψηφικές ομάδες, δηλαδή οι Βορειοευρωπαίοι, βρίσκονται στην κορυφή, ακολουθούν η Νότιος και Κεντρικοανατολική Ευρώπη και στο τέλος, βρίσκονται εθνοπολιτισμικές ομάδες όπως οι Τούρκοι και οι Μαροκινοί (Hagendoorn & Pepels, 2003. Schalk-Soekar et al., 2004. Sidanius & Pratto, 1999). Το φαινόμενο της εθνικής κυριαρχίας, δηλαδή η ύπαρξη μίας σειράς προτιμήσεων ανάλογα με την πολιτισμική απόσταση και κατ'επέκταση, της σχετικής δύναμης και θέσης των εθνοπολιτισμικών ομάδων στην ευρύτερη κοινωνία βάσει εθνικότητας (Kleinpenning, 1993), φαίνεται να ισχύει γενικά στις δυτικές χώρες (van Osch & Breugelmans, 2012). Η χαμηλότερη θέση μίας εθνοπολιτισμικής ομάδας στην εθνική ιεραρχία έχει βρεθεί να σχετίζεται με χαμηλότερα επίπεδα ψυχολογικής και κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής (Krosowa, 2007. Schalk-Soekar et al., 2004).

Επίσης, η αξιολογική κρίση της κάθε εθνοπολιτισμικής ομάδας μπορεί να πραγματοποιηθεί και με κριτήρια ωφέλειας ή μη. Οι μειονοτικές ομάδες που αξιολογούνται πιο ευνοϊκά μπορεί να θεωρείται ότι είναι ωφέλιμοι για την τοπική οικονομία ή ότι μοιράζονται κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά με τους γηγενείς, όπως γλώσσα και θρησκεία. Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι σε περίπτωση που θεωρείται ότι προκύπτουν οφέλη χάρη σε μία εθνοπολιτισμική ομάδα, υπάρχει μείωση της προσλαμβανόμενης διάκρισης (Piontkowski et al., 2000). Από την άλλη, η ρητορική που συνήθως αποδίδει σε μεταναστευτικές ομάδες σχετικά αξιολογικά χαρακτηριστικά αντανακλά τις ιστορικές, οικονομικές και διομαδικές δυναμικές του εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου (Montaruli et al., 2011).

Αναφορικά με τις στρατηγικές και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, φαίνεται ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής υιοθετούν διαφορετικές στάσεις επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με την εκάστοτε μεταναστευτική ομάδα (Bourhis & Dayan, 2004. Montreuil, Bourhis, & Vanbeselaere, 2004). Έτσι, οι γηγενείς είναι πιθανό να υιοθετήσουν τις στρατηγικές της εναρμόνισης και του ατομικισμού για τους μετανάστες που προέρχονται από ένα πολιτισμικό υπόβαθρο που θεωρείται επιθυμητό, χρησιμοποιώντας την πολιτισμική απόσταση ως αξιολογικό κριτήριο. Σε αντίθετη περίπτωση, είναι πιο σύνηθες να ακολουθήσουν μία στρατηγική προσανατολισμένη στον αποκλεισμό (Echabe & Castro, 1996. Montreuil & Bourhis, 2001). Σημειώνεται βέβαια ότι μερικές φορές η διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής συνδέεται με την ενίσχυση της προσλαμβανόμενης διαφοράς των μεταναστών από τον κυρίαρχο πολιτισμό (Smith et al., 2006). Αυτό φαίνεται να αποκτά ιδιαίτερη αξία στην περίπτωση της θρησκείας, αφού για παράδειγμα από τη μία, μπορεί να υποστηρίζεται η άσκηση θρησκευτικών πρακτικών από τους μουσουλμάνους μετανάστες σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες αλλά από την άλλη, να προκύπτει μεγαλύτερη απόρριψη απέναντί τους ακριβώς λόγω της άσκησης αυτών των δραστηριοτήτων, εφόσον θεωρείται ότι η μουσουλμανική ταυτότητα παραμένει στο επίκεντρο και συνιστά την υπερκείμενη ταυτότητα (Kağitçibaşı, 1997). Σε γενικές γραμμές πάντως, φαίνεται ότι η προσλαμβανόμενη ομοιότητα με την εξω-ομάδα οδηγεί στην υιοθέτηση στρατηγικών εναρμόνισης ενώ οι προσλαμβανόμενες διαφορές σχετίζονται με τις στρατηγικές του διαχωρισμού, της περιθωριοποίησης και της αφομοίωσης (Piontkowski et al., 2000).

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν την ανάγκη να διεξαχθούν περαιτέρω έρευνες με στόχο την αποσαφήνιση του ρόλου της πολιτισμικής απόστασης και τη διερεύνηση του κατά πόσο αποτελεί διαμεσολαβητικό παράγοντα στις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών που ερευνώνται κάθε φορά. Πέρα δηλαδή από τη μάλλον απλοϊκή διατύπωση ότι η

μεγαλύτερη ομοιότητα μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής οδηγεί σε πιο θετικά αποτελέσματα, χρειάζεται να συγκεκριμενοποιήσουμε την έννοια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης και να κατανοήσουμε περισσότερο τις διεργασίες που επισυμβαίνουν.

Επισημαίνεται ότι σε πολλές έρευνες που μελετούν την έννοια της πολιτισμικής απόστασης και τη συσχέτισή της με μεταβλητές ψυχολογικού ενδιαφέροντος, αυτή συχνά θεωρείται ως δεδομένη και προϋπάρχουσα μεταβλητή και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις δε μετριέται καν, παρόλο που χρησιμοποιείται ως ερμηνευτικό εργαλείο για την ερμηνεία ερευνητικών ευρημάτων (Galchenko & van de Vijver, 2007). Επίσης, όσον αφορά την εννοιολόγηση και τη μέτρηση της μεταβλητής σε επίπεδο χώρας, πολλοί ερευνητές βασίζονται στις διαστάσεις του πολιτισμού του Hofstede (1980), στις πολιτισμικές αξίες του Schwartz (1994) ή σε αντικειμενικές μετρήσεις οικονομικού χαρακτήρα όπως είναι για παράδειγμα το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (π.χ. Suanet & van de Vijver, 2009), χωρίς να αξιολογούν την έννοια όπως αυτή προσλαμβάνεται υποκειμενικά από το άτομο. Στην παρούσα έρευνα θα μελετηθεί η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ως η υποκειμενική πρόσληψη διαφορών ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και στη χώρα καταγωγής βάσει συγκεκριμένων πολιτισμικών στοιχείων.

Κοινωνικά Αξιώματα

Στα πλαίσια της διαπολιτισμικής κοινωνικοψυχολογικής έρευνας προβάλλει η έννοια των κοινωνικών αξιωμάτων ως μια εναλλακτική προσέγγιση για τη διερεύνηση πολιτισμικών παραμέτρων και την εξήγηση των πολιτισμικών διαφορών (Leung et al., 2002). Μάλιστα τα τελευταία χρόνια αρχίζει και γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής στο χώρο της Κοινωνικής και της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Kurman, 2011). Η προσπάθεια αντικατάστασης της έννοιας του πολιτισμού από μεταβλητές που είναι πιο σαφείς και λειτουργικά προσανατολισμένες μέχρι σήμερα επικεντρωνόταν σε οικολογικά στοιχεία

και σχετικούς δείκτες, στην κοινωνική οργάνωση και τους θεσμούς, στις διαδικασίες κοινωνικοποίησης ή σε ψυχολογικές εννοιολογικές κατασκευές, όπως οι αξίες (Leung et al., 2002. Smith & Bond, 2005).

Συγκεκριμένα, η πιο σημαντική απόπειρα ορισμού του πολιτισμού και κατ' επέκταση, εξήγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι η κλασική έρευνα του Hofstede (1980), η οποία ανέδειξε σε πολιτισμικό επίπεδο τις τέσσερις πιο ευρέως γνωστές διαστάσεις διαφοροποίησης των πολιτισμών: απόσταση εξουσίας, αποφυγή αβεβαιότητας, ατομικισμός-συλλογικότητα και ανδρισμός-θηλυκότητα. Ειδικά το δίπολο ατομικισμός-συλλογικότητα έχει χρησιμοποιηθεί συχνά για την εξήγηση των διαπολιτισμικών ομοιοτήτων και διαφορών (βλ. Triandis, 1995). Επίσης, σημαντικό ρόλο στο διαπολιτισμικό πεδίο έρευνας των αξιών έχει διαδραματίσει η έρευνα του Schwartz (1994), ο οποίος διέκρινε στην ταξινόμησή του αρχικά δέκα τύπους αξιών, οι οποίοι στη συνέχεια περιορίστηκαν σε επτά: ενσωμάτωση, ιεραρχία, ανωτερότητα, ανθρωπιστική δέσμευση, συναισθηματική αυτονομία, διανοητική αυτονομία και αρμονία.

Τα κοινωνικά αξιώματα ως συγκεκριμένος τρόπος προσανατολισμού φαίνεται να μπορούν να αυξήσουν την προβλεπτική αλλά περιορισμένη δύναμη των αξιών, ενεργώντας μάλλον συμπληρωματικά παρά αντιθετικά στην έννοια των αξιών, οι οποίες παραδοσιακά μέχρι σήμερα χρησιμοποιούνταν για να ερμηνεύσουν και να προβλέψουν διαπολιτισμικές διαφορές στη συμπεριφορά των ανθρώπων (Bond, Leung, Au, Tong, & Chemonges-Nielson, 2004. Leung & Bond, 2004). Αφορούν πεποιθήσεις που διατυπώνονται σε κάποιο επίπεδο αφαίρεσης και γενίκευσης και είναι απαλλαγμένες από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Τα κοινωνικά αξιώματα αναφέρονται σε κάποιο άτομο, στο κοινωνικό περιβάλλον, στο φυσικό περιβάλλον ή τον πνευματικό κόσμο και εκφράζουν από τη σκοπιά του ατόμου κάποιο βαθμό αξίωσης και εμπιστοσύνης, με την έννοια ότι ισχύει η σχέση που διατυπώνεται μεταξύ δύο οντοτήτων και εννοιών (Leung et al., 2002.

Leung & Bond, 2008). Λειτουργούν όπως τα αξιώματα στην επιστήμη των Μαθηματικών, καθώς αποτελούν προτάσεις, τις οποίες ασπάζονται και υιοθετούν τα άτομα και οι οποίες χρησιμοποιούνται ως καθοδηγητικές αρχές συμπεριφοράς υπό διαφορετικές συνθήκες. Ωστόσο, διαφέρουν από τα αξιώματα των Μαθηματικών ως προς την ποικιλομορφία τους ανάμεσα στα άτομα, αντανακλώντας με αυτόν τον τρόπο την ξεχωριστή ιδιοσυγκρασία και τις διαφορετικές εμπειρίες του κάθε ανθρώπου (Bond et al., 2004. Gari, Mylonas, & Panagiotopoulou, 2009). Ο Leung και οι συνεργάτες του (2002) υποστηρίζουν ότι συχνά υποθέτουμε ότι ισχύουν όχι τόσο ως αποτέλεσμα επιστημονικής εγκυρότητας αλλά περισσότερο ως αποτέλεσμα προσωπικών εμπειριών και κοινωνικοποίησης.

Τα κοινωνικά αξιώματα έχουν την εξής δομή: το A σχετίζεται με το B. Για παράδειγμα, εάν A: «Τα παιδιά φέρνουν ευτυχία» και B: «Ο γάμος αποτελεί την ολοκλήρωση του ατόμου», το κοινωνικό αξίωμα που προκύπτει είναι ότι «Τα παιδιά οδηγούν στην ολοκλήρωση του γάμου». Το A και το B μπορεί να αφορούν οποιεσδήποτε οντότητες και η σχέση μεταξύ τους να είναι αιτιώδης ή συσχετιστική (Bond et al., 2004. Leung et al., 2002. Leung & Bond, 2004). Για παράδειγμα, το κοινωνικό αξίωμα «Η σκληρή δουλειά οδηγεί σε επιβράβευση» υποδηλώνει μία αιτιώδη σχέση μεταξύ της «σκληρής δουλειάς» (εργασία) και της «επιβράβευσης» (θετικά αποτελέσματα της εργασίας). Συνιστά δε μία γενικευμένη πεποίθηση, με την έννοια ότι υπάρχουν πολλές μορφές «σκληρής δουλειάς» αλλά και πολλές μορφές «επιβράβευσης». Τέλος, δεν αποτελεί μία στάση ή αξία, καθώς δεν αξιολογείται το επιθυμητό χαρακτηριστικό ούτε της «σκληρής εργασίας» ούτε της «επιβράβευσης» (Barnard, Rothmann, & Meiring, 2008).

Όπως προαναφέρθηκε, τα κοινωνικά αξιώματα δεν ταυτίζονται με τις αξιολογικές αλλά ούτε και με τις κανονιστικές πεποιθήσεις (Leung et al., 2002. Παναγιωτοπούλου, Γκαρή, & Παυλόπουλος, 2006). Η μελέτη των Leung και των συνεργατών του (2007)

έδειξε ότι η συσχέτιση μεταξύ των κοινωνικών αξιών και των αξιών του Schwartz (1994) είναι σχετικά χαμηλή, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για δύο ξεχωριστές έννοιες, οι οποίες απαντούν σε διαφορετικά ερωτήματα, με τα κοινωνικά αξιώματα να δίνουν απάντηση στο ερώτημα «πώς», καθώς ο τρόπος με τον οποίο το άτομο ερμηνεύει το κοινωνικό περιβάλλον σχετίζεται με τις στρατηγικές και τις ενέργειες που υιοθετούνται για την επίτευξη στόχων. Από την άλλη, οι αξίες ουσιαστικά ορίζουν το βαθμό του κοινωνικά επιθυμητού ή την αξιολόγηση της σημασίας κάποιου αντικειμένου προβαίνοντας στην αποτίμησή του, όπως φαίνεται και στη φράση «Τα παιδιά είναι ευτυχία» ενώ οι κανονιστικές πεποιθήσεις υποδεικνύουν μία στάση για τον ορθό τρόπο δράσης στη ζωή, όπως για παράδειγμα η πεποίθηση «Πρέπει να σεβόμαστε τους ηλικιωμένους». Με άλλα λόγια, οι αξίες αναφέρονται στους επιθυμητούς στόχους, ενώ τα κοινωνικά αξιώματα περιγράφουν τους τρόπους επίτευξης αυτών των στόχων (Kurman, 2010). Το σημείο στο οποίο συγκλίνουν τα κοινωνικά αξιώματα με τις στάσεις είναι οι τέσσερις βασικές λειτουργίες των στάσεων, δηλαδή στο ότι διευκολύνουν την κατάκτηση των στόχων (προσαρμοστική λειτουργία), βοηθούν το άτομο να κατανοήσει τον κόσμο (γνωσιακή λειτουργία), διαφυλάσσουν την αξία του εαυτού (λειτουργία προστασίας του εγώ) και εκφράζουν τις γενικότερες αξίες του ατόμου (λειτουργία έκφρασης αξιών) (Katz, 1960).

Ο Leung και οι συνεργάτες του (2002) υποστηρίζουν ότι τα κοινωνικά αξιώματα διαδραματίζουν έναν κεντρικό οργανωτικό ρόλο στο σύστημα απόψεων του ατόμου, δεδομένου ότι οι άνθρωποι καλούνται παγκοσμίως να αντιμετωπίσουν με ένα λειτουργικό και αποτελεσματικό τρόπο παρόμοια προβλήματα. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα κοινωνικά αξιώματα αποτελούν κρίσεις βασισμένες σε εμπειρίες για τον τρόπο λειτουργίας του κόσμου. Η τοποθέτηση απέναντί τους μας πληροφορεί για την εκτίμηση του ατόμου σχετικά με τα όρια της πραγματικότητας μέσα στα οποία το ίδιο ενεργεί στον κόσμο. Με αυτόν τον τρόπο οδηγούμαστε στην αναγκαιότητα ύπαρξης μιας παν-πολιτισμικής δομής

των κοινωνικών αξιωμάτων (Leung & Bond, 2004). Από την άλλη, παρόλο που τα κοινωνικά αξιώματα αναγνωρίζονται από άτομα με διαφορετική εθνοπολιτισμική προέλευση και δομούνται κατά παρόμοιο τρόπο σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, κάθε πολιτισμός διαφέρει στο επίπεδο αποδοχής των κοινωνικών αξιωμάτων (Neto, 2006).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε αρχικά στο Χονγκ Κονγκ και τη Βενεζουέλα και κατόπιν στις ΗΠΑ, την Ιαπωνία και τη Γερμανία (2002) αναδείχθηκαν πέντε παράγοντες των κοινωνικών αξιωμάτων σε ατομικό επίπεδο: Κοινωνικός Κυνισμός, Κοινωνική Πολυπλοκότητα, Επιβράβευση της Προσπάθειας, Θρησκευτικότητα και Έλεγχος από τη Μοίρα. Ο Κοινωνικός Κυνισμός (Social cynicism) αναφέρεται στις απόψεις του ατόμου για την ανθρώπινη φύση και τα κοινωνικά γεγονότα. Ειδικότερα, αντανακλά κυρίως την αρνητική διάθεση των ανθρώπων προς το κοινωνικό γίγνεσθαι, την προκατάληψη απέναντι σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες, την έλλειψη εμπιστοσύνης στους κοινωνικούς θεσμούς και την απόρριψη θεμιτών μέσων για την επίτευξη ενός στόχου. Η Κοινωνική Πολυπλοκότητα (Social complexity) εκφράζει την άποψη ότι υπάρχουν πολλαπλοί τρόποι αντιμετώπισης των προβλημάτων και της αβεβαιότητας που υπάρχει στον κόσμο. Δεν υπάρχουν άκαμπτοι κανόνες που επιβάλλεται να ακολουθούνται και η ασυνέπεια στην ανθρώπινη συμπεριφορά είναι ένα συνηθισμένο γεγονός.

Η Επιβράβευση της Προσπάθειας (Reward for application) αντιπροσωπεύει την πεποίθηση ότι η προσπάθεια, η γνώση, η σκληρή εργασία και ο προγραμματισμός μπορούν να οδηγήσουν σε θετικά αποτελέσματα, προβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο μια αισιόδοξη άποψη ότι το άτομο μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις προκλήσεις της ζωής. Η Θρησκευτικότητα (Religiosity), η οποία αρχικά έφερε την ονομασία Πνευματικότητα (Spirituality), αναφέρεται στην ύπαρξη μεταφυσικών δυνάμεων και στη θετική κυρίως επίδραση που ασκούν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις. Τέλος, ο Έλεγχος από

τη Μοίρα (Fate control) θυμίζει την έννοια της έδρας ελέγχου (locus of control) (Rotter, 1966). Αντανakλά την πεποίθηση του κατά πόσο το άτομο μπορεί να ασκήσει ένα βαθμό ελέγχου σε ό,τι του συμβαίνει και συμπεριλαμβάνει μία θεώρηση των κοινωνικών γεγονότων ως προκαθορισμένα και προβλέψιμα. Σε νεότερη έρευνα (Leung et al., 2012) βρέθηκε ότι η συγκεκριμένη διάσταση αποτελείται από δύο παράγοντες, οι οποίοι ονομάστηκαν Αιτιοκρατική/Ντετερμινιστική μοίρα (fate determinism) και Μεταβλητή μοίρα (fate alterability).

Η μελέτη σχετικά με τα κοινωνικά αξιώματα συνεχίστηκε με το στόχο της ανάδειξης της παραγοντικής δομής τους σε πολιτισμικό επίπεδο και των συσχετισμών της (Bond et al., 2004). Εξήχθησαν δύο παράγοντες: η Δυναμική Επιρροή των Άλλων (Dynamic Externality), η οποία σχετίζεται με μετρήσεις αξιών, όσον αφορά τη συλλογικότητα, την ιεραρχία και το συντηρητισμό, καθώς και με εθνικούς δείκτες ενδεικτικούς μιας χαμηλής κοινωνικής ανάπτυξης, και ο Κοινωνικός Κυνισμός (Societal Cynicism) που σχετίζεται λιγότερο με παλαιότερες μετρήσεις αξιών ή με άλλους εθνικούς δείκτες και φαίνεται να ορίζει ένα νέο πολιτισμικό σύνδρομο. Οι εθνικοί του συσχετισμοί φαίνεται ότι αφορούν ένα γνωστικό συστατικό που μπορεί να παραλληλισθεί με διάθεση κακίας, ένα πολιτισμικό σύνδρομο που σχετίζεται με μια γενική δυσπιστία ως προς τα κοινωνικά συστήματα και τους άλλους ανθρώπους.

Η θεωρία των κοινωνικών αξιωμάτων και η καθολικότητά της έννοιας και της παραγοντικής δομής της σε διαφορετικούς πολιτισμούς φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από την έρευνα των Leung και Bond (2004) με τη συνεργασία πάνω από πενήντα ερευνητών και τη συλλογή δεδομένων από φοιτητές και νέους ενήλικες που προέρχονται από περισσότερους από σαράντα πολιτισμούς. Ο δυναμικός ρόλος των κοινωνικών αξιωμάτων υπογραμμίζεται από το γεγονός ότι πλήθος ερευνών έχει διεξαχθεί σε ποικίλους πολιτισμούς που εκτείνονται σε χώρες όπως η Μαλαισία, η Ινδονησία, ο

Καναδάς, η Ρουμανία, η Πορτογαλία αλλά και η Νότιος Αφρική, εκπροσωπώντας πλέον σχεδόν ολόκληρο τον πλανήτη (Barnard et al., 2008. Guan, Bond, Dinca, & Piescu, 2010. Ismail, 2009. Liem, Hidayat, & Soemarno, 2009. Neto, 2006. Safdar et al., 2006). Επίσης, ο Leung και οι συνεργάτες του (2012) προχώρησαν στην προσθήκη νέων κοινωνικών αξιωμάτων, με στόχο την αύξηση της αξιοπιστίας της ήδη υπάρχουσας κλίμακας. Τα αποτελέσματα από έντεκα χώρες υποστήριξαν την αρχική παραγοντική δομή και οδήγησαν σε μεγαλύτερη αξιοπιστία. Τέλος, οι πέντε διαστάσεις φαίνεται να επιβεβαιώνονται ακόμα και όταν υιοθετούνται αυστηρές στατιστικές μέθοδοι (Cheung, Leung, & Au, 2006), αν και υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης της εγκυρότητας ορισμένων παραγόντων, και ιδιαίτερα της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και του Ελέγχου από τη Μοίρα (Bou Malham & Saucier, 2014).

Στον ελληνικό χώρο η έρευνα των Παναγιωτοπούλου, Γκαρή και Παυλόπουλου (2006) μετά από σύγκριση δεδομένων από έξι χώρες εντόπισε τις πέντε αναμενόμενες διαστάσεις των κοινωνικών αξιωμάτων, αναδεικνύοντας όμως ως πιο ισχυρούς παράγοντες τη Θρησκευτικότητα, τον Κοινωνικό Κυνισμό και την Επιβράβευση της Προσπάθειας ενώ ο Έλεγχος από τη Μοίρα και η Κοινωνική Πολυπλοκότητα αποτέλεσαν τις ασθενέστερες διαστάσεις. Όπως αναφέρθηκε ήδη, έρευνες υποστηρίζουν ότι κάθε πολιτισμός διαφέρει στο επίπεδο αποδοχής των κοινωνικών αξιωμάτων και ανάλογα με το βαθμό αποδοχής των διαστάσεων των κοινωνικών αξιωμάτων προκύπτει και η διαφοροποίηση ανάμεσα στους πολιτισμούς (Neto, 2006. Safdar et al., 2006). Φαίνεται δηλαδή να υπάρχει ένας «ηθικός πυρήνας» στην αρχική παραγοντική δομή των πέντε διαστάσεων αλλά ενδεχομένως υφίστανται και «ημικοί» παράγοντες σε κάθε πολιτισμό, οι οποίοι συνεισφέρουν στην πληρέστερη κατανόηση της συμπεριφοράς μέσα σε μία συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα (Bond, 2009. Gari et al., 2009. Gari, Panagiotopoulou, & Mylonas, 2009. Leung et al., 2002).

Για παράδειγμα, σε έρευνα της Safdar και των συνεργατών της (2006) εντοπίστηκε μία έκτη διάσταση των κοινωνικών αξιωμάτων, η οποία ονομάστηκε Αρμονία (Harmony) και η οποία αναφέρεται στις διαπροσωπικές και διομαδικές σχέσεις ενώ η μελέτη του Neto (2006) ανέδειξε τις τέσσερις μόνο διαστάσεις των κοινωνικών αξιωμάτων, και συγκεκριμένα τη Θρησκευτικότητα, τον Κοινωνικό Κυνισμό, την Κοινωνική Πολυπλοκότητα και την Επιβράβευση της Προσπάθειας. Επίσης, η Guan και οι συνεργάτες της (2010) στην προσπάθεια της εμπειρικής επιβεβαίωσης των κοινωνικών αξιωμάτων στη Ρουμανία ανέδειξαν μία νέα διάσταση, που ονομάστηκε Διαπροσωπικές σχέσεις και αντικατέστησε τον παράγοντα Κοινωνική Πολυπλοκότητα. Ο νέος αυτός παράγοντας αντανακλά πεποιθήσεις σχετικά με την επίδραση των σχέσεων με τους άλλους στα ποικίλα γεγονότα της ζωής και τους τρόπους διατήρησης καλών διαπροσωπικών σχέσεων.

Σε μελέτη με δείγμα Έλληνες φοιτητές και ενήλικες αναδείχθηκε ένας έκτος παράγοντας με την ονομασία Κυνισμός-Ανταγωνισμός, ο οποίος συνδυάζει στοιχεία από την Επιβράβευση της Προσπάθειας και τον Κοινωνικό Κυνισμό και πιθανότατα αντανακλά συγκεκριμένα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας (Gari et al., 2009). Σε αντίστοιχη έρευνα χρησιμοποιώντας τη σύντομη εκδοχή του ερωτηματολογίου των κοινωνικών αξιωμάτων και συμπεριλαμβάνοντας 20 ελληνικά κοινωνικά αξιώματα, μαζί με τις βασικές πέντε διαστάσεις εντοπίστηκε ένας έκτος παράγοντας, ο οποίος ονομάστηκε Κοινωνικά Προσδιορισμένος Κυνισμός (Socially Deterministic Cynicism) και περιλαμβάνει ερωτήσεις που αφορούν τις διαστάσεις του Κοινωνικού Κυνισμού και της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας (Gari et al., 2009). Ο συγκεκριμένος παράγοντας αντιπροσωπεύει μία αίσθηση ανταγωνισμού που πηγάζει από την προσπάθεια του ατόμου να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στην πρόκληση μίας πολύπλοκης κοινωνίας και ίσως αναφέρεται σε ορισμένα ημικά χαρακτηριστικά για τη διάσταση του Κοινωνικού

Κυνισμού στον ελληνικό χώρο. Τα παραπάνω ευρήματα στηρίζουν τα ημικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών αξιωμάτων για κάθε πολιτισμό και υποδεικνύουν την ανάγκη διεξαγωγής περαιτέρω ερευνών, καθώς οι πολιτισμοί φαίνεται να διαφοροποιούνται στη σημασία που αποδίδεται σε καθέναν από τους πέντε παράγοντες αλλά και στη σειρά με την οποία αυτοί αναδεικνύονται (Neto, 2006).

Οι Stankov και Saucier (2015) σε πρόσφατη έρευνα με συμμετέχοντες από περισσότερες από τριάντα χώρες επιχείρησαν να επιβεβαιώσουν την παραγοντική δομή των κοινωνικών αξιωμάτων σε ατομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Βρέθηκε ότι οι πέντε διαστάσεις επιβεβαιώνονται μόνο στο ατομικό επίπεδο, χωρίς σημαντικές αποκλίσεις με ποικίλες μεθόδους εξαγωγής παραγόντων. Ωστόσο, η παραγοντική δομή των Bond και των συνεργατών του (2004) σε επίπεδο χωρών δεν επιβεβαιώθηκε, ενώ φάνηκε ότι σε αυτό το επίπεδο η δομή μπορεί να παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τη δομή σε ατομικό επίπεδο, αφού τρεις διαστάσεις και συγκεκριμένα, η Κοινωνική Πολυπλοκότητα, η Θρησκευτικότητα και η Επιβράβευση της προσπάθειας εντοπίζονται και σε επίπεδο χώρας. Όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές:

Μεγάλο μέρος της διακύμανσης στην κοσμοθεωρία των ατόμων μπορεί να συνοψιστεί στην πεποίθηση ότι η κοινωνία που ζουν είναι είτε απλή ή σύνθετη, ότι η θρησκεία έχει μικρό ή μεγάλο ρόλο στην κοινωνική ζωή, ότι οι άνθρωποι μπορεί να ανταμείβονται ή όχι επειδή είναι εργατικοί και δε σπαταλούν τους διαθέσιμους πόρους, ότι η ενεργός συμμετοχή στις κοινωνικές υποθέσεις μπορεί να οδηγήσει σε επιβλαβή ή ευεργετικά αποτελέσματα, και ότι τα γεγονότα της ζωής μπορεί να προκαθορίζονται ή όχι από μοιρολατρικές δυνάμεις που μπορούν να προβλεφθούν και να μεταβληθούν (σ.312).

Συμπερασματικά, ο οικουμενικός χαρακτήρας των κοινωνικών αξιωμάτων αντανακλά τα βασικά ανθρώπινα ζητήματα (Leung & Bond, 2004). Η καθολικότητά τους, λοιπόν, συνδέεται με βασικές προϋποθέσεις για την ανθρώπινη επιβίωση και προσαρμογή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι τα κοινωνικά αξιώματα φαίνεται να διαθέτουν

σταθερότητα μέσα στο χρόνο, καθώς θεωρείται ότι παραμένουν σχετικά σταθερά τόσο σε πολιτισμικό όσο και σε ατομικό επίπεδο, εάν δεν προκύψουν μεγάλης σημασίας κοινωνικά γεγονότα, όπως πόλεμοι, φυσικές καταστροφές και πολιτικοοικονομικές αναταραχές, τα οποία θα αναστατώσουν τις ζωές σημαντικού αριθμού ατόμων, αλλά ούτε και σημαντικές αλλαγές στη ζωή του ατόμου, όπως για παράδειγμα απροσδόκητη ανεργία (Leung et al., 2012).

Πολλές έρευνες αναδεικνύουν την πρακτική χρησιμότητα των κοινωνικών αξιωμάτων και τη συσχέτισή τους με ποικίλες μεταβλητές ατομικών διαφορών και συγκεκριμένων συμπεριφορών, όπως είναι η πολιτική συμπεριφορά, οι επαγγελματικές επιλογές και η συμπεριφορά στο χώρο εργασίας, η ακαδημαϊκή και επαγγελματική επίδοση, οι τρόποι επίλυσης συγκρούσεων, η έδρα ελέγχου, η διαπροσωπική εμπιστοσύνη, η εθελοντική προσφορά και οι στρατηγικές αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων (Bond et al., 2004. Gari et al., 2009. Leung et al., 2002. Leung & Bond, 2004. Liem et al., 2009. Singelis, Hubbard, Her, & An, 2003. van Bavel, Noels, & Williams, 2002).

Επιπροσθέτως, έχει υποστηριχθεί ο κατευθυντικός και προβλεπτικός ρόλος των κοινωνικών αξιωμάτων, όπως προκύπτει από ευρήματα ερευνών που διαπιστώνουν για παράδειγμα ότι τα κοινωνικά αξιώματα σχετίζονται και μπορούν να προβλέψουν διαστάσεις προσωπικότητας στα πλαίσια του μοντέλου των «μεγάλων πέντε» παραγόντων (Chen, Bond, & Cheung, 2006. Chen, Fok, Bond, & Matsumoto, 2006. Leung et al., 2012), παράλληλα με πλήθος ατομικών και κοινωνικών συμπεριφορών (Bond, 2009. Liem et al., 2009). Ωστόσο, η Kurman (2010) υποστηρίζει ότι η καθοδήγηση που προσφέρουν τα κοινωνικά αξιώματα είναι σχετικά γενική, εννοώντας ότι πολλά από τα κοινωνικά αξιώματα δεν αντανakλούν συγκεκριμένους τρόπους επίτευξης των επιθυμητών στόχων, και όσα υποδηλώνουν συγκεκριμένους τρόπους, αναφέρονται μάλλον σε μία γενική

αίσθηση θετικών ή αρνητικών αποτελεσμάτων, όπως είναι για παράδειγμα η επιτυχία, η πρόοδος, η καλή ψυχική υγεία ή η απώλεια και η αποτυχία αντίστοιχα. Εντούτοις, τα ευρήματα των τριών ερευνών της, οι οποίες διεξήχθησαν με τη συμπερίληψη συμπεριφορικών μετρήσεων υπό ελεγχόμενες συνθήκες εργαστηρίου, δείχνουν ότι τα κοινωνικά αξιώματα αναδεικνύονται ισχυρότερη προβλεπτική μεταβλητή σε σχέση με τα προσωπικά χαρακτηριστικά στην πρόβλεψη των συμπεριφορικών προθέσεων των άλλων, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο αναμένεται να συμπεριφερθούν οι άλλοι. Αντίθετα, συμπεριφορές που κατευθύνονται περισσότερο στον εαυτό εκ φύσεως, με την έννοια της ιδιωτικότητας, της ανωνυμίας, της έλλειψης σχετικότητας με άλλα άτομα και της απουσίας μίας σαφούς και ξεκάθαρης επίδρασης των άλλων στην τελική έκβαση της συμπεριφοράς, εξηγούνται σε μεγάλο βαθμό και από χαρακτηριστικά του εαυτού.

Κοινωνικά αξιώματα και διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, παρά τις όποιες αδυναμίες τους, οι αξίες αποτελούσαν μέχρι στιγμής τη μεταβλητή εξήγησης και πρόβλεψης των διαπολιτισμικών διαφορών (Bond et al., 2004). Οι Kurman και Ronen-Eilon (2004) υποστηρίζουν ότι παρόλο που οι αξίες συμβάλλουν στην προσπάθεια κατανόησης ενός πολιτισμού, ακριβώς λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους ως αξιολογικές πεποιθήσεις δε συνδέονται συνήθως με συγκεκριμένες και σαφείς συμπεριφορές στην καθημερινότητα. Τα κοινωνικά αξιώματα ενδεχομένως αποτελούν μία χρήσιμη έννοια για τη διεξαγωγή διαπολιτισμικών συγκρίσεων (Stankov & Saucier, 2015) και μπορούν να χρησιμεύσουν ως επιπρόσθετο θεωρητικό μοντέλο δρώντας συμπληρωματικά στο ήδη παγιωμένο και ευρέως αποδεκτό θεωρητικό πλαίσιο των αξιών (Singelis et al., 2003).

Τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να πραγματοποιούνται έρευνες που μελετούν τα κοινωνικά αξιώματα σε συνάρτηση με μεταναστευτικές ομάδες (Kurman & Ronen-Eilon, 2004. Safdar et al., 2006, 2008). Η μελέτη της Safdar και των συνεργατών της

(2006) εστίασε σε τρεις εθνοπολιτισμικές ομάδες: Ιρανοί γηγενείς, Ιρανοί μετανάστες στον Καναδά και Καναδοί γηγενείς. Βρέθηκε ότι οι Ιρανοί συμμετέχοντες που έχουν μεταναστεύσει στον Καναδά εκφράζουν αντιλήψεις και πεποιθήσεις που βρίσκονται στο μέσο όρο σε σχέση με τις άλλες δύο ομάδες, εύρημα που υποδηλώνει τη μεταβολή των πεποιθήσεων που ενδέχεται να προκύψει κατά τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης. Σε νεότερη έρευνα (Safdar et al., 2008) μελετήθηκε ο ρόλος των κοινωνικών αξιωμάτων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των μελών της κοινωνίας υποδοχής. Ειδικότερα, αξιολογήθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης Αγγλοκαναδών φοιτητών απέναντι σε μετανάστες από τη Μεγάλη Βρετανία και με αραβική μουσουλμανική καταγωγή. Βρέθηκε ότι τα κοινωνικά αξιώματα των μελών της χώρας υποδοχής σχετίζονται με τον προσανατολισμό και των δύο ομάδων μεταναστών. Συγκεκριμένα, η Θρησκευτικότητα συνδέθηκε με την υιοθέτηση των στρατηγικών της αφομοίωσης, της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού. Επίσης, η Επιβράβευση της προσπάθειας και η Κοινωνική Πολυπλοκότητα προέβλεψαν «φιλόξενους» προσανατολισμούς, ιδιαίτερα για μετανάστες που προσλαμβάνονται πολιτισμικά κοντά στην κοινωνία υποδοχής ενώ ο Κοινωνικός Κυνισμός και η Θρησκευτικότητα σχετίστηκαν με λιγότερο «φιλόξενους» προσανατολισμούς και περισσότερο για μετανάστες που έχουν μεγάλη πολιτισμική απόσταση από τους γηγενείς. Σε άλλη έρευνα, έχει βρεθεί ότι τα άτομα που αποδέχονται σε υψηλό βαθμό τη διάσταση του Κοινωνικού Κυνισμού έχουν την τάση να αντιλαμβάνονται την εξω-ομάδα ως περισσότερο ανταγωνιστική (Guan et al., 2010).

Σε συνέχεια της διαφαινόμενης σχέσης των κοινωνικών αξιωμάτων με την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών, η έρευνα των Kurman και Ronen-Eilon (2004) υποστηρίζει ότι η έλλειψη γνώσης σχετικά με τα κοινωνικά αξιώματα που ασπάζονται τα μέλη της κυρίαρχης κοινωνίας σχετίζεται αρνητικά με την προσαρμογή των μεταναστών σε μια νέα χώρα. Στη μελέτη που διεξήχθη στο Ισραήλ συμμετείχαν

μεταναστευτικές ομάδες από την πρώην ΕΣΣΔ και από την Αιθιοπία. Ζητήθηκε από τις δύο ομάδες να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο των κοινωνικών αξιωμάτων, καθώς και να εκτιμήσουν το μέσο βαθμό αποδοχής των κοινωνικών αξιωμάτων από τους Ισραηλινούς. Η ίδια εκτίμηση ζητήθηκε και από μία ομάδα Ισραηλινών, ενώ από ένα άλλο τυχαίο δείγμα Ισραηλινών ζητήθηκε να συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο των κοινωνικών αξιωμάτων για να εξαχθεί το προφίλ των Ισραηλινών με βάση το βαθμό αποδοχής των κοινωνικών αξιωμάτων. Τα ευρήματα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέροντα. Όπως αναμενόταν, βρέθηκε ότι οι πολίτες του Ισραήλ ήταν σε θέση να εκτιμήσουν με μεγαλύτερη ακρίβεια συγκριτικά με τις υπό μελέτη μεταναστευτικές ομάδες το βαθμό αποδοχής των κοινωνικών αξιωμάτων των Ισραηλινών. Επίσης, οι ερευνητές βρήκαν ότι η πληρέστερη γνώση του προφίλ των κοινωνικών αξιωμάτων των Ισραηλινών, με μοναδική εξαίρεση τη διάσταση του Κοινωνικού Κυνισμού, σχετίζεται με πιο θετική προσαρμογή των μεταναστών. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το εύρημα της σχέσης μεταξύ της ακρίβειας της αντίληψης των μεταναστών για την αποδοχή της διάστασης του Κοινωνικού Κυνισμού των Ισραηλινών και της προσαρμογής τους. Όσο περισσότερο οι μετανάστες υπερεκτιμούσαν το βαθμό του Κοινωνικού Κυνισμού των Ισραηλινών, τόσο καλύτερη ήταν η προσαρμογή τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η άγνοια των μεταναστών για τα κοινωνικά αξιώματα που ισχύουν στη χώρα υποδοχής επιβαρύνει την προσαρμογή τους σε κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο και μάλιστα δύναται να προβλέψει τυχόν δυσκολίες προσαρμογής. Εφόσον τα κοινωνικά αξιώματα συνδέονται με τη συμπεριφορά των ατόμων, η καθημερινή επαφή σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο επηρεάζεται από την έλλειψη της γνώσης των κοινωνικών αξιωμάτων που ισχύουν στην κοινωνία υποδοχής. Ιδιαίτερη σημασία έχει το εύρημα ότι η γνώση των κοινωνικών αξιωμάτων ενός πολιτισμού συμβάλλει περισσότερο στην κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή από

ό,τι η πραγματική σύγκλιση ή μη των κοινωνικών αξιωμάτων των μεταναστών με τα αντίστοιχα της χώρας υποδοχής, δηλαδή από το βαθμό που ισχύουν και γίνονται αποδεκτά στην κοινωνία. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι μετανάστες δε χρειάζεται να ασπάζονται τα κυρίαρχα κοινωνικά αξιώματα, αλλά αντίθετα αρκεί να τα γνωρίζουν για να παρουσιάζουν μία ικανοποιητική κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή. Η κατανόηση του κυρίαρχου πολιτισμού όπως αυτός εκφράζεται από το βαθμό αποδοχής των κοινωνικών αξιωμάτων επιτρέπει στους μετανάστες να προβλέπουν τον τρόπο ή το βαθμό της αποδοχής τους από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Safdar et al., 2008). Πιθανόν παρέχει τους μετανάστες με τα κατάλληλα εφόδια για μία όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική λειτουργία στο νέο τόπο διαμονής, ακόμα κι όταν οι ίδιοι δεν υιοθετούν τις ίδιες πεποιθήσεις.

Συναφές ζήτημα με τα παραπάνω είναι η πολιτισμική μάθηση που αποτελεί τη διαδικασία μέσω της οποίας οι μεταναστευτικές ομάδες αποκτούν τις απαιτούμενες γνώσεις πολιτισμικού περιεχομένου και τις κατάλληλες κοινωνικές δεξιότητες που θα συμβάλλουν στη λειτουργική προσαρμογή τους στην κοινωνία υποδοχής (Masgoret & Ward, 2006. Ward et al., 2001). Οι νέες γνώσεις και δεξιότητες αναφέρονται κυρίως σε συμπεριφορικά χαρακτηριστικά, όπως η συναισθηματική έκφραση, η μη λεκτική επικοινωνία, η διαπροσωπική απόσταση και εν γένει, η αλληλεπίδραση στο κοινωνικό περιβάλλον. Επισημαίνεται ότι η διαδικασία πολιτισμικής μάθησης δεν αφορά μόνο στην επάρκεια του ατόμου για θεμελιώδεις επικοινωνιακές δεξιότητες αλλά εμπεριέχει και την ικανότητα προσαρμογής σε νέα οικολογικά στοιχεία, νόρμες, αξίες και κοσμοθεωρίες (Masgoret & Ward 2006). Όσον αφορά τη δεύτερη ή τρίτη γενιά μετανάστευσης, το σχολείο ως θεσμός τυπικής εκπαίδευσης αποτελεί το κατάλληλο πλαίσιο που παρέχει ευκαιρίες κοινωνικοποίησης και ένταξης (Παυλόπουλος, Ντάλλα, & Μόττη-Στεφανίδη, 2015).

Οι προαναφερθείσες όψεις της συμπεριφοράς ενδέχεται να ευθύνονται για τη δημιουργία πολιτισμικών παρερμηνειών, αρνητικών στερεοτύπων και διομαδικών συγκρούσεων στις περιπτώσεις που δεν είναι πολιτισμικά συμβατές με την κυρίαρχη συμπεριφορά, ακόμα και σε μεγαλύτερο βαθμό από τη διαφορετική εθνοπολιτισμική προέλευση (Ward & Kennedy, 1999. Ward et al., 2001). Αντίθετα, μεταβλητές που φαίνεται να προωθούν την εκμάθηση νέων κοινωνικών δεξιοτήτων και να διευκολύνουν την προσαρμογή στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής είναι η γενική γνώση για τον κυρίαρχο πολιτισμό, η διάρκεια παραμονής, η συχνότητα και ποιότητα της επαφής με τους γηγενείς και η πολιτισμική απόσταση (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006. Ward & Kennedy, 1993. Ward & Rana-Deuba, 2000). Ειδικά όσον αφορά το χρόνο μετεγκατάστασης στη χώρα υποδοχής, έχει βρεθεί ότι συνήθως υπάρχει έλλειψη γνώσεων για την κυρίαρχη κουλτούρα στους πρόσφατα εγκατεστημένους μετανάστες (Leong, 2008). Όσο τα άτομα εκτίθενται στην κυρίαρχη κουλτούρα, τόσο μειώνεται η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, εφόσον επέρχεται περαιτέρω εξοικείωση με συγκεκριμένες όψεις του πολιτισμού υποδοχής (Benet-Martínez & Haritatos, 2005. Masgoret & Ward, 2006). Τέλος, η πολιτισμική μάθηση επηρεάζεται και από προσωπικούς παράγοντες, όπως είναι τα κίνητρα και οι προσδοκίες του ατόμου, καθώς και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (Kosic, 2006. Masgoret & Ward, 2006).

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της προσέγγισης της πολιτισμικής μάθησης, τα κοινωνικά αξιώματα ως γενικευμένες πεποιθήσεις της ευρύτερης κοινωνίας μπορεί να αποτελούν από τη μία, δείκτη λειτουργικής γνώσης του κυρίαρχου πολιτισμού και από την άλλη, ένδειξη πολιτισμικής απόστασης του πολιτισμού καταγωγής από τον πολιτισμό προέλευσης. Φαίνεται ότι όσο μεγαλύτερη είναι η πολιτισμική απόσταση μεταξύ των ομάδων που εμπλέκονται στην επιπολιτισμοποίηση, τόσο πιο έντονα είναι τα παραπάνω ζητήματα (Ward & Kennedy, 1999). Ένα αρχικά παράδοξο ερευνητικό εύρημα είναι ότι

άτομα που διέθεταν ένα πλούσιο ρεπερτόριο επικοινωνιακών δεξιοτήτων στη χώρα προέλευσης όπως για παράδειγμα φοιτητές, στελέχη επιχειρήσεων και διπλωμάτες, ενδεχομένως εμφανίζουν ακόμα περισσότερες δυσκολίες προσαρμογής στη χώρα υποδοχής, γεγονός όμως που ερμηνεύεται από την απότομη κοινωνική τους υποβάθμιση και υποτίμηση των ικανοτήτων τους (Ward et al., 2001). Υπενθυμίζεται ότι οι πολιτισμικές γνώσεις, παράλληλα με τη γλωσσική επάρκεια, την επαφή με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας και τη διάρκεια παραμονής, συμβάλλουν σημαντικά στην κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών (Ward & Kennedy, 1999).

Οι παραπάνω έρευνες και τα ενδιαφέροντα ευρήματά τους οδήγησαν στη συμπερίληψη της έννοιας των κοινωνικών αξιωμάτων στην παρούσα έρευνα. Η απόπειρα σύνδεσης της συγκεκριμένης έννοιας με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης και τις συνακόλουθες διομαδικές σχέσεις αποτελεί, από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, την πρώτη σχετική ερευνητική προσπάθεια στον ελληνικό χώρο.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ

Το μεταναστευτικό ζήτημα και οι σύνθετες προκλήσεις που θέτει στις σύγχρονες κοινωνίες, όσον αφορά την επιτυχή διαχείρισή του, αποτελεί ένα επίκαιρο θέμα που φέρνει στο επίκεντρο την απαίτηση για τη λήψη στοχευμένων μέτρων (Navas et al., 2005. Sam & Berry, 2006. van de Vijver & Phalet, 2004). Η ανάληψη εξειδικευμένων δράσεων που θα ευνοούν και θα διασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή και το συλλογικό όφελος της χώρας υποδοχής παράλληλα με τη διευκόλυνση της αποδοχής και της προσαρμογής των μεταναστών καθίσταται επικτακτική (OECD & European Union, 2015. van Oudenhoven & Ward, 2013).

Οι κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην Ελλάδα λόγω της εισροής μεταναστευτικών ομάδων προβάλλουν παρόμοιες απαιτήσεις τόσο για τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που καλούνται να προσαρμοστούν σε ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο όσο και για το γηγενή πληθυσμό που βρίσκεται αντιμέτωπος με μία νέα πραγματικότητα. Αν και η Ελλάδα παραμένει μία από τις πιο πολιτισμικά ομοιογενείς χώρες της Ευρώπης όσον αφορά θέματα γλώσσας, θρησκείας και εθνικής ταυτότητας (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017), οι αρνητικές στάσεις και οι διακρίσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες (European Commission, 2015, 2016) φαίνεται να θέτουν ποικίλες προκλήσεις σχετικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Συνεπώς, θεωρείται αναγκαίο να μελετάμε τους επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς όλων των εμπλεκόμενων ομάδων στην αναζήτηση των παραγόντων που ευνοούν την επιτυχή προσαρμογή των μεταναστών και τις αρμονικές διομαδικές σχέσεις μεταναστών και γηγενών (Berry, 2006. Motti-Stefanidi et al., 2008. Navas et al., 2005. Sapountzis, 2013. Smith et al., 2006. van Oudenhoven et al., 2006).

Παρά την πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση και την αξιοσημείωτη πρόοδο που έχει πραγματοποιηθεί, φαίνεται ότι η θεωρητική γνώση αλλά και η πρακτική εφαρμογή των ερευνητικών δεδομένων αναφορικά με τις παρεμβάσεις και τις ακολουθούμενες πολιτικές υστερούν ακόμα σε σημαντικό βαθμό και τα περισσότερα ερωτήματα παραμένουν προς διερεύνηση (Παυλόπουλος, 2006α).

Στόχος της παρούσας διατριβής είναι η διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης εθνοπολιτισμικών ομάδων διαφορετικής προέλευσης στο ελληνικό πλαίσιο υποδοχής. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της υπόθεσης της πολιτισμικής σύγκλισης, θα μελετηθεί η διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των γηγενών και των μεταναστών. Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου και την όσο το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση του υπό μελέτη θέματος επιλέχθηκε η χρήση μίας μεικτής μεθοδολογίας, αξιοποιώντας ποσοτικά αλλά και ποιοτικά δεδομένα.

Από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, η παρούσα έρευνα αποτελεί την πρώτη προσπάθεια συγκριτικής διερεύνησης των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και των αντίστοιχων προσδοκιών από την πλευρά των γηγενών για την υιοθέτηση συγκεκριμένων στρατηγικών εκ μέρους των μεταναστών. Θεωρείται ότι η διερεύνηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης των γηγενών λειτουργεί διαφωτιστικά για το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο καλούνται να προσαρμοστούν οι εθνοπολιτισμικές ομάδες, υπογραμμίζοντας τον καθοριστικό ρόλο της κοινωνίας υποδοχής (π.χ. Sam & Berry, 2010). Επίσης, το θεωρητικό πλαίσιο εντός του οποίου θα γίνει η συγκριτική μελέτη των παραπάνω, δηλαδή η υπόθεση της πολιτισμικής σύγκλισης, αποτελεί ένα πεδίο που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς (Jasinskaja-Lahti et al., 2003. Rohmann et al., 2006).

Επισημαίνεται ότι, όσον αφορά την ποσοτική έρευνα της παρούσας διατριβής (Έρευνα 3), η μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης θα πραγματοποιηθεί βάσει

ενός σχετικά πρόσφατου θεωρητικού μοντέλου επιπολιτισμοποίησης που δεν έχει διερευνηθεί ακόμα στο ελληνικό πλαίσιο, το RAEM. Οι καινοτομίες του εδράζονται αφενός στη συγκριτική μελέτη της οπτικής τόσο της μειονοτικής όσο και της πλειοψηφικής ομάδας, αφετέρου στη διάκριση επιπολιτισμικών πεδίων σε δημόσιες και ιδιωτικές σφαίρες ζωής (Navas et al., 2005, 2007). Επίσης, σε θεωρητικό επίπεδο εξετάζει την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση ως αλληλένδετες και συναφείς έννοιες και στις δύο εμπλεκόμενες πλευρές (βλ. Bourhis et al., 1997. Zagefka et al., 2014). Η επιλογή του συγκεκριμένου μοντέλου θα μας δώσει τη δυνατότητα να διερευνήσουμε τη διαφοροποίηση ανάμεσα (α) στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες και εφαρμόζουν στην πράξη από αυτές που ιδανικά θα προτιμούσαν να υιοθετήσουν και (β) στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που οι γηγενείς αντιλαμβάνονται ότι υιοθετούν οι μετανάστες στην επαφή τους με την κοινωνία υποδοχής και τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που θα επιθυμούσαν οι γηγενείς ιδανικά να υιοθετούνται από τους μετανάστες.

Επιπλέον, η παρούσα μελέτη, υποστηρίζοντας τη διεθνώς διαφαινόμενη τάση, επιχειρεί να αναδείξει το βασικό ρυθμιστικό ρόλο της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης και τις διομαδικές σχέσεις γηγενών και μεταναστών (Babiker et al., 1980. Suanet & van de Vijver, 2009. van Osch & Breugelmans, 2012). Με δεδομένο ότι οι εθνοπολιτισμικές ομάδες δεν αποτελούν μία ενιαία και ομοιογενή ομάδα (Μπεζεβέγκης και συν., 2008), χρειάζεται να έχουμε υπ' όψιν τα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεία της κάθε ομάδας στην προσπάθεια εγκαθίδρυσης θετικών στάσεων και διευκόλυνσης των διομαδικών σχέσεων.

Η συμπερίληψη μεταβλητών κοινωνικοψυχολογικού ενδιαφέροντος, ως βασικό κομμάτι ενδιαφέροντος της παρούσας μελέτης, προσδοκούμε ότι θα προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για το ρόλο που διαδραματίζουν οι παραπάνω μεταβλητές στη διομαδική

αλληλεπίδραση. Συγκεκριμένα, οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης και οι διομαδικές σχέσεις θα συσχετιστούν (α) με τα κοινωνικά αξιώματα, αφενός ως πιθανή ένδειξη πολιτισμικής απόστασης, αφετέρου ως δείκτη γνώσης του πολιτισμού της χώρας υποδοχής, και (β) με την προσλαμβανόμενη διάκριση, ως ενδεχόμενο εμπόδιο στις διομαδικές σχέσεις.

Τέλος, θεωρούμε ότι η υιοθέτηση μίας μεικτής μεθοδολογικής προσέγγισης και η προσπάθεια συγκερασμού ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων θα συμβάλουν στην προσπάθεια μίας πιο σφαιρικής και ολοκληρωμένης διερεύνησης της παραπάνω σχέσης με την εμπάθυνση και τον εμπλουτισμό των ερευνητικών δεδομένων (Brannen, 2005. Creswell & Plano Clark, 2007. Edwards & Lopez, 2006. Ozer, 2013. Πουρκός, 2013). Η οπτική μίας συνδυαστικής προσέγγισης και το εγχείρημα τριγωνοποίησης των δεδομένων που συνάγονται από τη διεξαγωγή ερευνών διαφορετικής μεθοδολογίας αποτελεί ζήτημα που δεν έχει αποτελέσει ακόμα επίκεντρο του ενδιαφέροντος, ιδίως όσον αφορά τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Πέρα από τη σημασία και τα οφέλη της διενεργηθείσας ποσοτικής έρευνας, η ποιοτική έρευνα (Έρευνα 2) μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε καλύτερα τη μοναδικότητα των προσωπικών εμπειριών σε σχέση με την πολιτισμική μετάβαση, αλλά και τη βιωμένη πραγματικότητα των συμμετεχόντων. Επίσης, διευκολύνει την άμεση εμπλοκή και την ενεργό συμμετοχή των εμπλεκομένων και παρέχει την ευκαιρία αφενός στους ερευνητές να καταγράψουν και να νοηματοδοτήσουν τις αντιλήψεις των ατόμων, αφετέρου στους συμμετέχοντες να ακουστούν οι απόψεις και οι εμπειρίες τους.

***

Το εμπειρικό μέρος της παρούσας διατριβής αποτελείται από τρεις έρευνες, οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους με τους επιμέρους ερευνητικούς στόχους και ερωτήματα που θέτουν.

Η πιλοτική έρευνα (Έρευνα 1) πραγματοποιήθηκε με σκοπό τη μελέτη της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταναστευτικών ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης από τους Έλληνες γηγενείς. Βάσει των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων της απογραφής του 2011, καταγράφηκαν οι αντιλήψεις των γηγενών απέναντι στις 16 πολυπληθέστερες υπηκοότητες στην Ελλάδα. Τα θέματα που διερευνήθηκαν αφορούν την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα των συμμετεχόντων απέναντι στις συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες, την προσλαμβανόμενη από τους συμμετέχοντες πολιτισμική απόσταση των εθνοτικών ομάδων και τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξής τους στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Τα αποτελέσματα της προκαταρκτικής έρευνας ανέδειξαν τη σημασία της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης ως μία καίρια μεταβλητή στη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης και των διομαδικών σχέσεων και προσδιόρισαν περαιτέρω τα ερευνητικά ερωτήματα της βασικής έρευνας.

Στη συνέχεια ακολουθεί το εγχείρημα της παρούσας διατριβής να συνδυάσει την ποσοτική και την ποιοτική προσέγγιση συνθέτοντας τα αντίστοιχα δεδομένα με θέμα την επιπολιτισμοποίηση και τις διομαδικές σχέσεις εθνοπολιτισμικών ομάδων διαφορετικής προέλευσης. Η προσπάθεια αυτή συμφωνεί με την πρόσφατη πρόταση ερευνητών για τη διεξαγωγή μελετών που υιοθετούν μία μεικτή και πολυμεθοδολογική προσέγγιση (Castro, Kellison, Boyd, & Korak, 2010. Karasz & Singelis, 2009) και διευρύνει τις πρώτες ερευνητικές προσπάθειες να συνδυαστούν τα ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα στη μελέτη των αντιλήψεων των νέων μεταναστών, όπως η έρευνα των Roer-Strier και Kurman (2009) που μελέτησε τις αντιλήψεις νέων από την πρώην ΕΣΣΔ που μετανάστευσαν στο Ισραήλ.

Σκοπός της ποιοτικής έρευνας (Έρευνα 2) ήταν η διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων. Συγκεκριμένα,

συμπεριέλαβε συμμετέχοντες από πέντε χώρες και γεωγραφικές περιοχές: Αλβανία, Ινδία, Πακιστάν, Μαρόκο και χώρες της υποσαχάριας Αφρικής. Η χρήση των ομάδων εστίασης ως αναδυόμενη και αυθόρμητη διαδικασία συνέβαλε σε μία σφαιρική οπτική και κατανόηση του υπό μελέτη ζητήματος. Από την άλλη, η διεξαγωγή της ποσοτικής έρευνας (Έρευνα 3) προσέθεσε την οπτική των γηγενών και την άμεση σύγκρισή της με την αντίστοιχη των Αλβανών. Σκοπός της ήταν η μελέτη των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών σε σχέση με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών για τη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα. Ο βαθμός σύγκλισης των παραπάνω διερευνήθηκε σε συνάρτηση με σχετικές κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε η σχέση της διαδικασίας της επιπολιτισμοποίησης με τις διομαδικές σχέσεις που προκύπτουν από τη διαπολιτισμική επαφή, καθώς και ο ρόλος της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης, της προσλαμβανόμενης διάκρισης και των κοινωνικών αξιωμάτων.

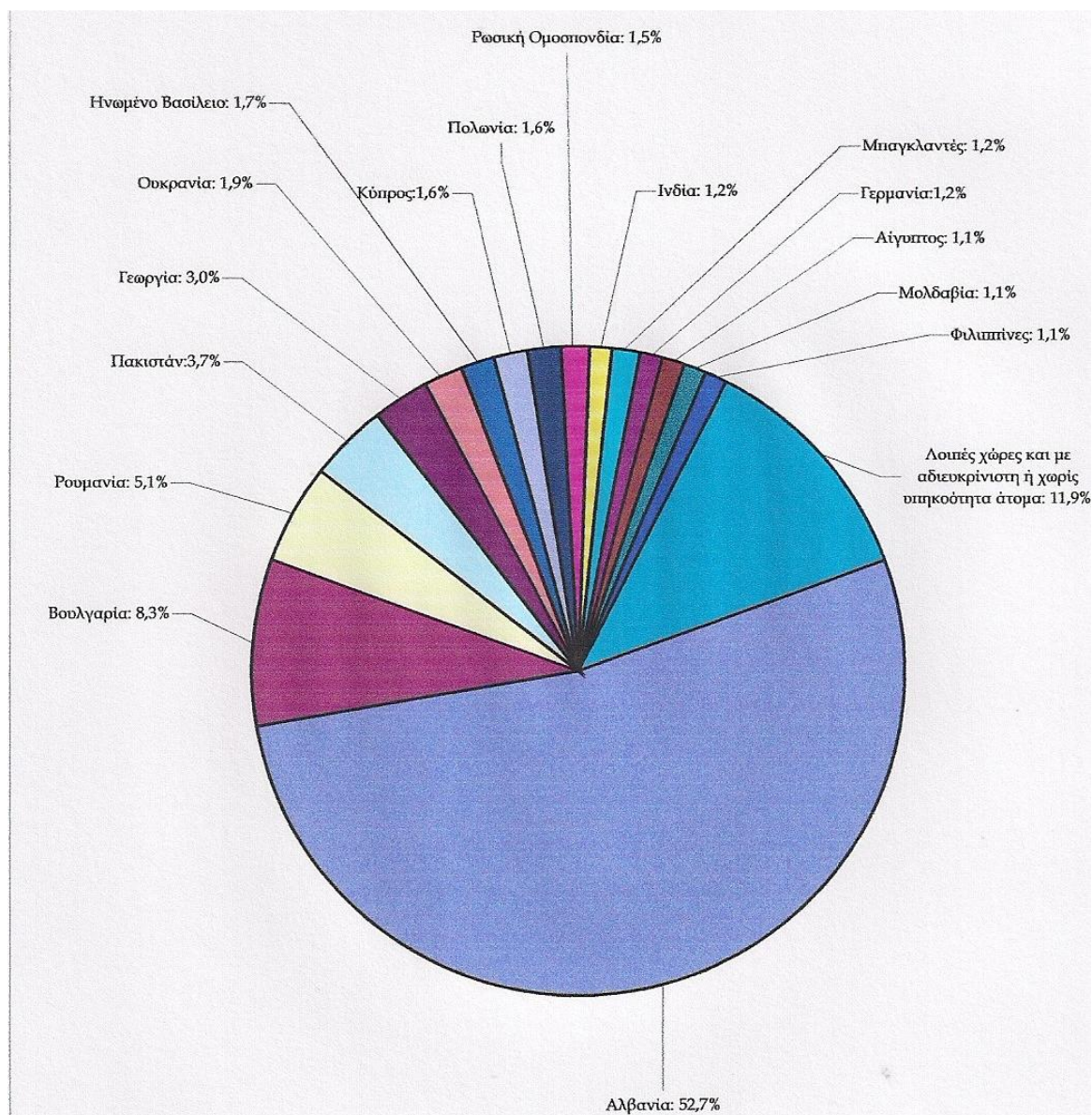
Συνολικά, η παρούσα έρευνα διερευνά ταυτόχρονα την οπτική όλων των ομάδων που έρχονται σε διαπολιτισμική επαφή, φιλοδοξώντας να θέσει στο επίκεντρο τις αμοιβαίες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών και γηγενών και επιχειρώντας έτσι να συμβάλει σε ένα πολύπλοκο και επίκαιρο τα τελευταία χρόνια ζήτημα. Η καλύτερη κατανόηση της αλληλεπίδρασης των μεταναστών με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής προσδοκούμε ότι θα προσφέρει χρήσιμα συμπεράσματα και προτάσεις για την προώθηση δράσεων στην ακολουθούμενη μεταναστευτική πολιτική. Επιπλέον, τα ερευνητικά πορίσματα θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο σχεδιασμό παρεμβάσεων για την ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης και της πολιτισμικής ενδυνάμωσης σε επίπεδο κοινότητας.

ΕΡΕΥΝΑ 1 – ΠΡΟΣΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Η προκαταρκτική έρευνα της παρούσας διατριβής είχε σκοπό τη μελέτη της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταναστευτικών ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης, όπως αυτή εκτιμάται από τους Έλληνες γηγενείς. Η επιλογή των συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων βασίστηκε στα δεδομένα της απογραφής του πληθυσμού του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Οι 16 πολυπληθέστερες υπηκοότητες στην Ελλάδα παρουσιάζονται στο σχήμα 3. Όπως φαίνεται στο γράφημα, το μεγαλύτερο ποσοστό (52,7%) των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα έχουν αλβανική υπηκοότητα, το 8,3% βουλγαρική, το 5,1% ρουμάνικη και ακολουθεί με 3,7% η πακιστανική και 3,0% η γεωργιανή. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η Ελλάδα αποτελεί πόλο έλξης ανθρώπων από γειτονικές και μη χώρες καθιστώντας τη μία χώρα όπου επιδιώκουν να συνυπάρχουν ποικίλες μεταναστευτικές ομάδες διαφορετικής εθνικής προέλευσης και συνεπώς, διαφορετικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών.

Η εθνοπολιτισμική προέλευση έχει βρεθεί ότι διαφοροποιεί τόσο την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών και τις διομαδικές σχέσεις που προκύπτουν από τη διαπολιτισμική επαφή (Berry et al., 2006. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008), όσο και τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούνται από μετανάστες και γηγενείς (Navas et al., 2005, 2007). Από την άλλη, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση φαίνεται να είναι σημαντικός δείκτης της κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής των μεταναστών, δεδομένου ότι υψηλές προσλαμβανόμενες διαφορές μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων μπορεί να θέτουν ακόμα μεγαλύτερες προκλήσεις στο ήδη πολύπλοκο και πολυεπίπεδο ζήτημα της μετανάστευσης (Demes & Geeraert, 2014. Ward et al., 2001).

Σχήμα 3. Κατανομή των 16 πολυπληθέστερων υπηκοοτήτων του μόνιμου πληθυσμού αλλοδαπών με βάση την απογραφή πληθυσμού του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2013).

Έρευνες έχουν δείξει ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, ως η υποκειμενική πρόσληψη του βαθμού και του είδους των διαφορών που εντοπίζονται ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς, σχετίζεται με τα επίπεδα της προσλαμβανόμενης διάκρισης, τις στάσεις και τη γενικότερη αποδοχή των εθνοπολιτισμικών ομάδων από τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000. Piontkowski et al., 2000. Rohmann et al., 2008. Suanet & van de Vijver, 2009).

Συναφές ζήτημα αποτελεί το φαινόμενο της εθνικής κυριαρχίας, σύμφωνα με το οποίο οι εθνοπολιτισμικές ομάδες κατατάσσονται σε ιεραρχική θέση βάσει της πολιτισμικής και κοινωνικής τους απόστασης, καθώς και της ισχύος της θέσης τους στην ευρύτερη κοινωνία (Bogardus, 1922, όπως αναφέρεται στους Parrillo & Donoghue, 2005. Kleinpenning, 1993). Εμπειρικές έρευνες συχνά τοποθετούν σε υψηλή ιεραρχική θέση εθνοπολιτισμικές ομάδες με προέλευση από τη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη. Στο μέσο της κατάταξης συναντάμε ομάδες που κατάγονται από την Ανατολική και Νότια Ευρώπη ενώ στη χαμηλότερη θέση βρίσκονται εθνοπολιτισμικές ομάδες από την Ασία, τον Ειρηνικό και τη Νότια Αφρική (π.χ. Nesdale & Mak, 2000. Neto, 2009. Sang & Ward, 2006). Η κατάταξη μίας εθνοπολιτισμικής ομάδας σε μία εθνική ιεραρχία σχετίζεται με τις διαστάσεις της πολιτισμικής διατήρησης και υιοθέτησης, την υποστήριξη πολυπολιτισμικών στάσεων, καθώς και με το επίπεδο της ψυχολογικής και κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής των μεταναστευτικών ομάδων (Krosowa, 2007. Schalk-Soekar et al., 2004. Stupar et al., 2014. van Osch & Breugelmans, 2012).

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας πιλοτικής έρευνας είναι η διερεύνηση της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης των πολυπληθέστερων μεταναστευτικών ομάδων που διαμένουν στην κοινωνία υποδοχής, όπως αυτή εκτιμάται από τους γηγενείς. Στα πλαίσια αυτού του στόχου διερευνήθηκε η προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα των συμμετεχόντων απέναντι στις συγκεκριμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες, ο βαθμός στον οποίο αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες ότι διαφέρουν ή μοιάζουν με τις μειονοτικές ομάδες και ο προσλαμβανόμενος βαθμός ένταξης των συγκεκριμένων ομάδων στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Βάσει των διαθέσιμων εμπειρικών δεδομένων, καταλήξαμε στις εξής ερευνητικές υποθέσεις:

1. Η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θα αυξάνεται όσο αυξάνεται η γεωγραφική και κοινωνικοπολιτισμική απόσταση των μεταναστευτικών ομάδων (Neto, 2009. Sang & Ward, 2006. Schalk-Soekar et al., 2004).
2. Οι γηγενείς συμμετέχοντες θα προσλαμβάνουν πιο κοντά τους τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που αντιλαμβάνονται ότι μοιάζουν περισσότερο στα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, η προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα θα παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση (Parrillo & Donoghue, 2005. Smith et al., 2006. Stupar et al., 2014).
3. Ο προσλαμβανόμενος βαθμός ένταξης των μεταναστευτικών ομάδων θα συνδέεται με τα δεδομένα που θα προκύψουν από τις μεταβλητές της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας και της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης, καθώς και με το αριθμητικό μέγεθος και τη διάρκεια παραμονής των εθνοπολιτισμικών ομάδων στην κοινωνία υποδοχής (Galchenko & van de Vijver, 2007. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008. Polek et al., 2010. Suanet & van de Vijver, 2009).

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 127 φοιτητές και φοιτήτριες Πανεπιστημιακών Τμημάτων της Αθήνας. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες προέρχονται από τα τμήματα Ψυχολογίας, Φ.Π.Ψ. και Αγγλικής Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και από τα τμήματα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών, Μηχανικών Μεταλλείων - Μεταλλουργών και τη Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Ο μέσος όρος ηλικίας των συμμετεχόντων ήταν τα 21,05 έτη με τυπική απόκλιση 3,18. Ως προς το φύλο, το 66,1% του δείγματος ήταν γυναίκες και το 33,9% άντρες. Μόνο τέσσερα άτομα από τους συμμετέχοντες έχουν γεννηθεί σε κάποια χώρα εκτός της Ελλάδας, εκ των οποίων ένα άτομο έχει γεννηθεί στην Αλβανία και τρία στην Κύπρο.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Στους συμμετέχοντες χορηγήθηκε ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο, το οποίο περιελάμβανε ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων και ένα ερωτηματολόγιο που διερευνούσε τις αντιλήψεις τους απέναντι σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες.

Συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων αποτελούνταν από ερωτήσεις σχετικά με το φύλο, την ηλικία, το τμήμα φοίτησης, την επαγγελματική κατάσταση, τη χώρα γέννησης και το μορφωτικό επίπεδο. Τέλος, ζητήθηκε μία αδρή εκτίμηση της οικονομικής κατάστασης κατά την τρέχουσα περίοδο. Το ερωτηματολόγιο διερεύνησης των αντιλήψεων απέναντι σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες περιελάμβανε τρεις ερωτήσεις, οι οποίες αξιολογούσαν την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα, την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση και τον εκτιμώμενο βαθμό ένταξης των εθνοπολιτισμικών ομάδων στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Οι αντίστοιχες ερωτήσεις ήταν οι εξής: (α) «Πόσο κοντά ή μακριά αισθάνεσαι ότι είναι οι παρακάτω εθνοτικές ομάδες, σε σχέση με τους Έλληνες;», (β) «Πόσο όμοιες ή διαφορετικές αισθάνεσαι ότι είναι οι παρακάτω εθνοτικές ομάδες ως προς την κουλτούρα, τις συνήθειες και τη συμπεριφορά τους, σε σχέση με τους Έλληνες;» και (γ) «Με βάση την προσωπική σου εμπειρία και την εικόνα που έχεις σχηματίσει, σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι κάθε μία από τις παρακάτω εθνοτικές ομάδες έχει ενταχθεί στη σημερινή ελληνική κοινωνία;». Όπως προαναφέρθηκε, οι εθνοπολιτισμικές ομάδες περιλαμβάνουν τις 16 πολυπληθέστερες υπηκοότητες στην Ελλάδα και αποτελούνται από τις εξής: αλβανική, βουλγάρικη, ρουμάνικη, πακιστανική, γεωργιανή, ουκρανική, αγγλική, κυπριακή, πολωνική, ρωσική, ινδική, μπαγκλαντεσιανή, γερμανική, αιγυπτιακή, συριακή και φιλιππινέζικη.

Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε κάθε ερώτηση χρησιμοποιώντας μια κλίμακα τύπου Likert με τις εξής διαβαθμίσεις: «πολύ λίγο» (1), «λίγο» (2), «ούτε

πολύ ούτε λίγο» (3), «αρκετά» (4) και «πάρα πολύ» (5), ανάλογα και με το περιεχόμενο της κάθε ερώτησης. Οι μετρήσεις αποδείχτηκαν αξιόπιστες, με το δείκτη Cronbach alpha να κυμαίνεται μεταξύ 0,83 και 0,88.

Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

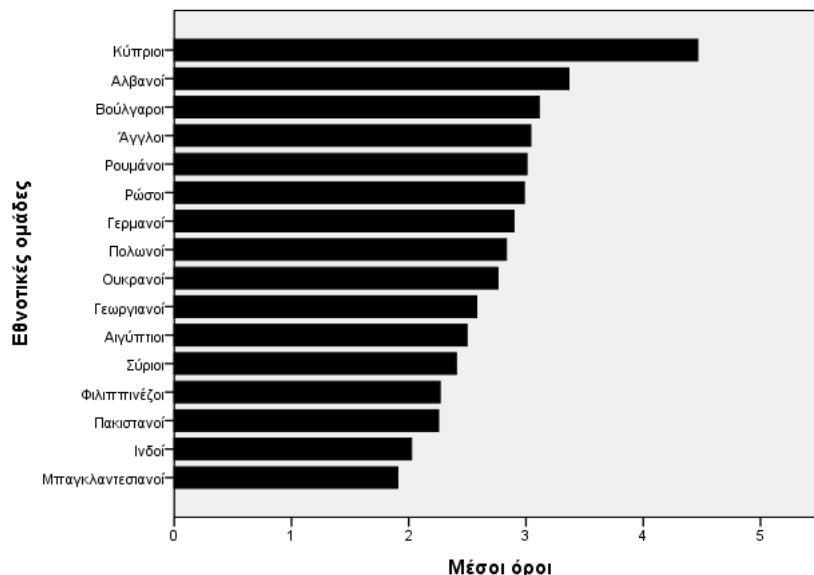
Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά τους μήνες Μάρτιο - Απρίλιο του 2014 και έγινε ομαδικά σε αμφιθέατρα των Πανεπιστημιακών Τμημάτων μετά το πέρας της διδακτικής ώρας. Οι φοιτητές ενημερώθηκαν για το θέμα και το σκοπό της έρευνας, καθώς και για την εθελοντική συμμετοχή και την ανωνυμία των απαντήσεών τους. Στους συμμετέχοντες δόθηκαν οδηγίες ως προς τη συμπλήρωση και ο χρόνος που απαιτήθηκε για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ήταν περίπου 10 λεπτά.

Αποτελέσματα

Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε τρεις βασικές ερωτήσεις, σχετικά με την προσλαμβανόμενη συναισθηματική τους εγγύτητα απέναντι σε 16 συγκεκριμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες, την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση των εθνοτικών ομάδων και τον εκτιμώμενο βαθμό ένταξής τους στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Τα παρακάτω σχήματα δείχνουν τους μέσους όρους των συμμετεχόντων για κάθε ερώτηση.

Όπως φαίνεται και στο σχήμα 4, το οποίο αναφέρεται στην προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα προς τις διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες, οι συμμετέχοντες αισθάνονται πιο κοντά τους και με διαφορά από τις υπόλοιπες ομάδες την εθνοτική ομάδα των Κυπρίων (Μ.Ο. = 4,46) και στη συνέχεια, αυτές των Αλβανών (Μ.Ο. = 3,37) και των Βούλγαρων (Μ.Ο. = 3,11). Ακολουθούν οι Άγγλοι (Μ.Ο. = 3,04), οι Ρουμάνοι (Μ.Ο. = 3,01) και οι Ρώσοι (Μ.Ο. = 2,98), ενώ σχεδόν στη μέση της κλίμακας βρίσκονται οι εθνοτικές ομάδες των Γερμανών (Μ.Ο. = 2,90), των Πολωνών (Μ.Ο. = 2,83), των Ουκρανών (Μ.Ο. = 2,76), των Γεωργιανών (Μ.Ο. = 2,58), των Αιγύπτιων (Μ.Ο. = 2,50) και των Σύριων (Μ.Ο. = 2,40). Αντίθετα, οι συμμετέχοντες αισθάνονται πιο μακριά τις

εθνοτικές ομάδες των Φιλιππινέζων (Μ.Ο. = 2,27), των Πακιστανών (Μ.Ο. = 2,25), των Ινδών (Μ.Ο. = 2,02) και των Μπαγκλαντεσιανών (Μ.Ο. = 1,90).

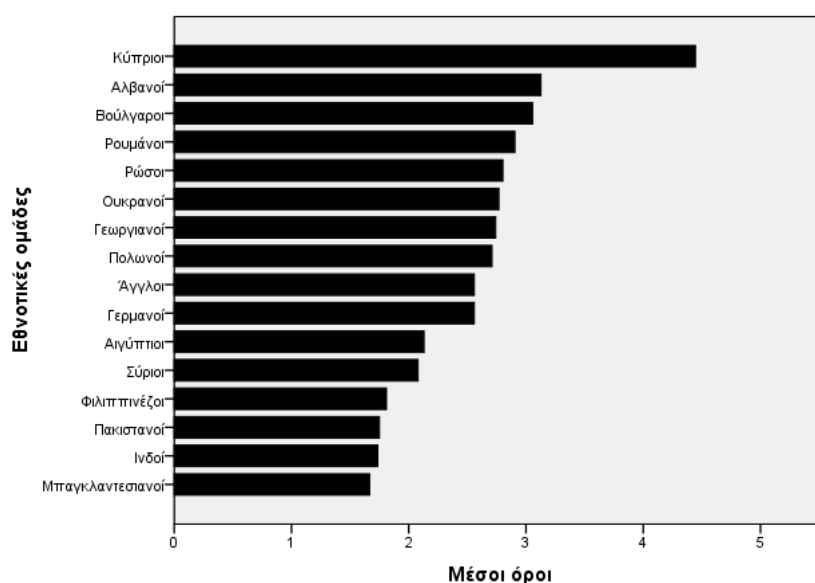

Σχήμα 4. Μέσοι όροι της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας απέναντι σε 16 εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Το σχήμα 5 αναφέρεται στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση απέναντι στις 16 πολυπληθέστερες εθνοτικές ομάδες που διαμένουν μόνιμα στην Ελλάδα. Οι Κύπριοι (Μ.Ο.= 4,44) αποτελούν την εθνοτική ομάδα που θεωρείται περισσότερο όμοια σε σχέση με τους Έλληνες ως προς την κουλτούρα, τις συνήθειες και τη συμπεριφορά τους. Οι Αλβανοί (Μ.Ο.= 3,13) και οι Βούλγαροι (Μ.Ο.= 3,06) ακολουθούν ενώ έπονται οι Ρουμάνοι (Μ.Ο.= 2,90), οι Ρώσοι (Μ.Ο.= 2,80), οι Ουκρανοί (Μ.Ο.= 2,77), οι Γεωργιανοί (Μ.Ο.= 2,74) και οι Πολωνοί (Μ.Ο.= 2,71) με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση των συγκεκριμένων εθνοπολιτισμικών ομάδων να κινείται στα ίδια επίπεδα.

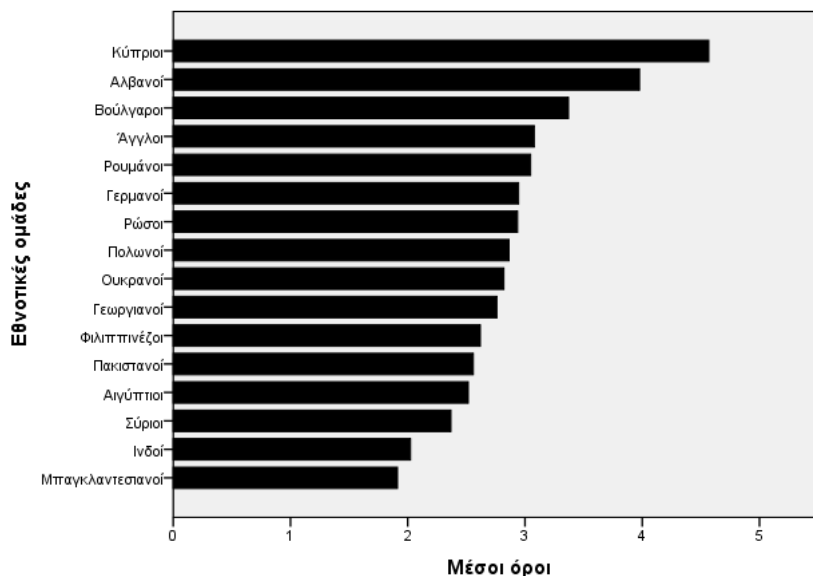
Οι Άγγλοι (Μ.Ο.= 2,56) και οι Γερμανοί (Μ.Ο.= 2,56) βρίσκονται στο μέσο όρο της κλίμακας, όσον αφορά την προσλαμβανόμενη ομοιότητά τους από την ομάδα των Ελλήνων και κάτω από το μέσο όρο συναντάμε τους Αιγύπτιους (Μ.Ο.= 2,13) και τους

Σύριους (Μ.Ο.= 2,08). Τέλος, οι Φιλιππινέζοι (Μ.Ο.= 1,81), οι Πακιστανοί (Μ.Ο.= 1,75) και οι Ινδοί (Μ.Ο.= 1,74) γίνονται αντιληπτοί από τους συμμετέχοντες ως εθνοπολιτισμικές ομάδες που παρουσιάζουν μεγάλη πολιτισμική απόσταση σε σχέση με τους Έλληνες, όσον αφορά την κουλτούρα, τις συνήθειες και τη συμπεριφορά τους, ενώ τα άτομα με καταγωγή από το Μπαγκλαντές (Μ.Ο.= 1,67) θεωρούνται η εθνοτική ομάδα που διαφέρει σε μεγαλύτερο βαθμό από την ελληνική εθνοτική ομάδα.

Σχήμα 5. Μέσοι όροι της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης από 16 εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Η τελευταία ερώτηση στην οποία κλήθηκαν να απαντήσουν οι συμμετέχοντες αφορά στον εκτιμώμενο βαθμό ένταξης των συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων στη σημερινή ελληνική κοινωνία, στηριζόμενοι στην προσωπική τους εμπειρία αλλά και στη γενικότερη εικόνα που έχουν σχηματίσει.

Σχήμα 6. Μέσοι όροι του προσλαμβανόμενου βαθμού ένταξης 16 εθνοπολιτισμικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία.

Όπως φαίνεται και στο σχήμα 6, η εθνοπολιτισμική ομάδα που έχει ενταχθεί σε μεγαλύτερο βαθμό στην ελληνική κοινωνία είναι η ομάδα των Κυπρίων με το μέσο όρο να βρίσκεται στο 4,60, αγγίζοντας το άκρο της κλίμακας μέτρησης. Ακολουθούν οι Αλβανοί (Μ.Ο.= 3,98), οι Βούλγαροι (Μ.Ο.= 3,37), οι Άγγλοι (Μ.Ο.= 3,08) και οι Ρουμάνοι (Μ.Ο.= 3,05), οι οποίοι θεωρούνται ότι έχουν ενταχθεί στη χώρα υποδοχής σε σχετικά ικανοποιητικό βαθμό. Πολύ κοντά ακολουθούν οι Γερμανοί (Μ.Ο.= 2,94), οι Ρώσοι (Μ.Ο.= 2,94), οι Πολωνοί (Μ.Ο.= 2,86), οι Ουκρανοί (Μ.Ο.= 2,82) και οι Γεωργιανοί (Μ.Ο.= 2,76). Στο μέσο της κλίμακας συναντάμε τις εθνοτικές ομάδες των Φιλιππινέζων (Μ.Ο.= 2,62), των Πακιστανών (Μ.Ο.= 2,56) και των Αιγύπτιων (Μ.Ο.= 2,52) ενώ κάτω από το μέσο όρο βρίσκονται οι Σύριοι (Μ.Ο.= 2,37) και οι Ινδοί (Μ.Ο.= 2,02). Οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι οι Μπαγκλαντεσιανοί (Μ.Ο.= 1,91) αποτελούν την εθνοτική ομάδα που έχει ενταχθεί σε πολύ μικρό βαθμό στη σημερινή ελληνική κοινωνία.

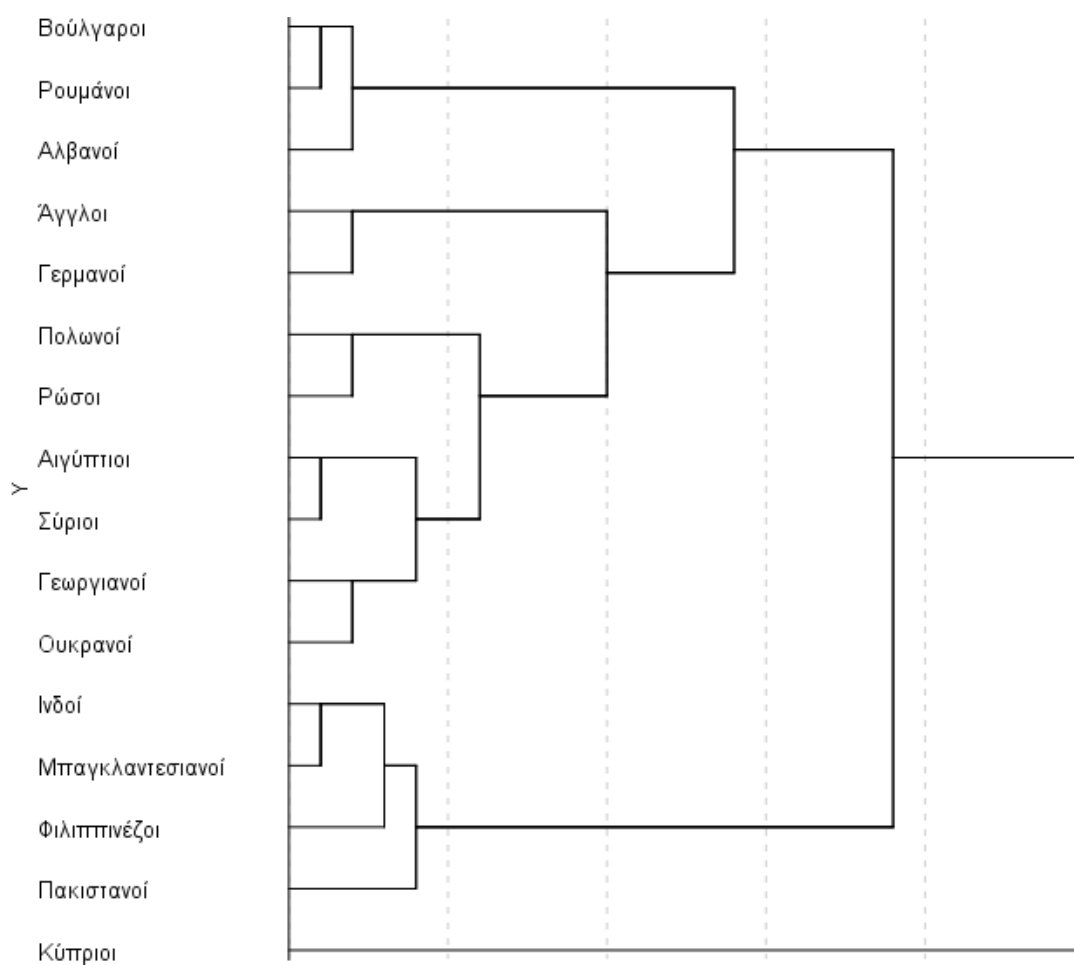
Προκειμένου να επιχειρήσουμε την ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων βάσει των μεταβλητών που μελετήθηκαν, προχωρήσαμε σε ανάλυση συστάδων (cluster

analysis), με την οποία έχουμε τη δυνατότητα να ταξινομήσουμε τις περιπτώσεις σε μικρότερο υποσύνολο συστάδων (ομάδων) με βάση τις ομοιότητες ανάμεσά τους. Στην παρούσα έρευνα οι μεταβλητές αφορούν την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα και τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Ο αλγόριθμος που χρησιμοποιήθηκε για την ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων βασίζεται στη μέθοδο του Ward, η οποία επιτρέπει την ελαχιστοποίηση της διακύμανσης ενός των συστάδων που συγχωνεύονται σε κάθε στάδιο της ανάλυσης και τη μεγιστοποίηση της διακύμανσης μεταξύ των συστάδων που απομένουν (Borgen & Barnett, 1987). Η μελέτη κρίσιμων χασμάτων στην κατανομή των συντελεστών συγχώνευσης (fusion coefficients), οι οποίοι εκφράζουν το μέγεθος της απόστασης μεταξύ των συστάδων στα διαδοχικά βήματα της ανάλυσης, οδηγεί στον εντοπισμό των σημαντικών συστάδων (Norušis, 1988).

Στα δενδρογράμματα που ακολουθούν απεικονίζονται οι ομαδοποιήσεις που προέκυψαν για τις 16 εθνοπολιτισμικές ομάδες αναφορικά με τις μεταβλητές που μελετήθηκαν. Στο Σχήμα 7 αποτυπώνεται η ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων βάσει της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας στα διαδοχικά στάδια της ανάλυσης. Παρατηρούμε ότι η εθνοπολιτισμική ομάδα των Κυπρίων αποτελεί σε όλα τα στάδια μία ξεχωριστή ομάδα ενώ όλες οι άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες συγκροτούν μία δεύτερη συστάδα, εντός της οποίας υπάρχουν τέσσερις περαιτέρω υποομάδες.

Η πρώτη υποομάδα περιλαμβάνει τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των Πακιστανών, των Ινδών, των Φιλιπινέζων και των Μπαγκλαντεσιανών, οι οποίες στη συνέχεια ομαδοποιούνται με τις υπόλοιπες υποομάδες. Εντός της συγκεκριμένης υποομάδας παρατηρούμε ότι οι Ινδοί και οι Μπαγκλαντεσιανοί συγκροτούν μία αρχική ομάδα, η οποία κατόπιν ομαδοποιείται με την ομάδα των Φιλιπινέζων και στη συνέχεια, με την ομάδα των Πακιστανών.

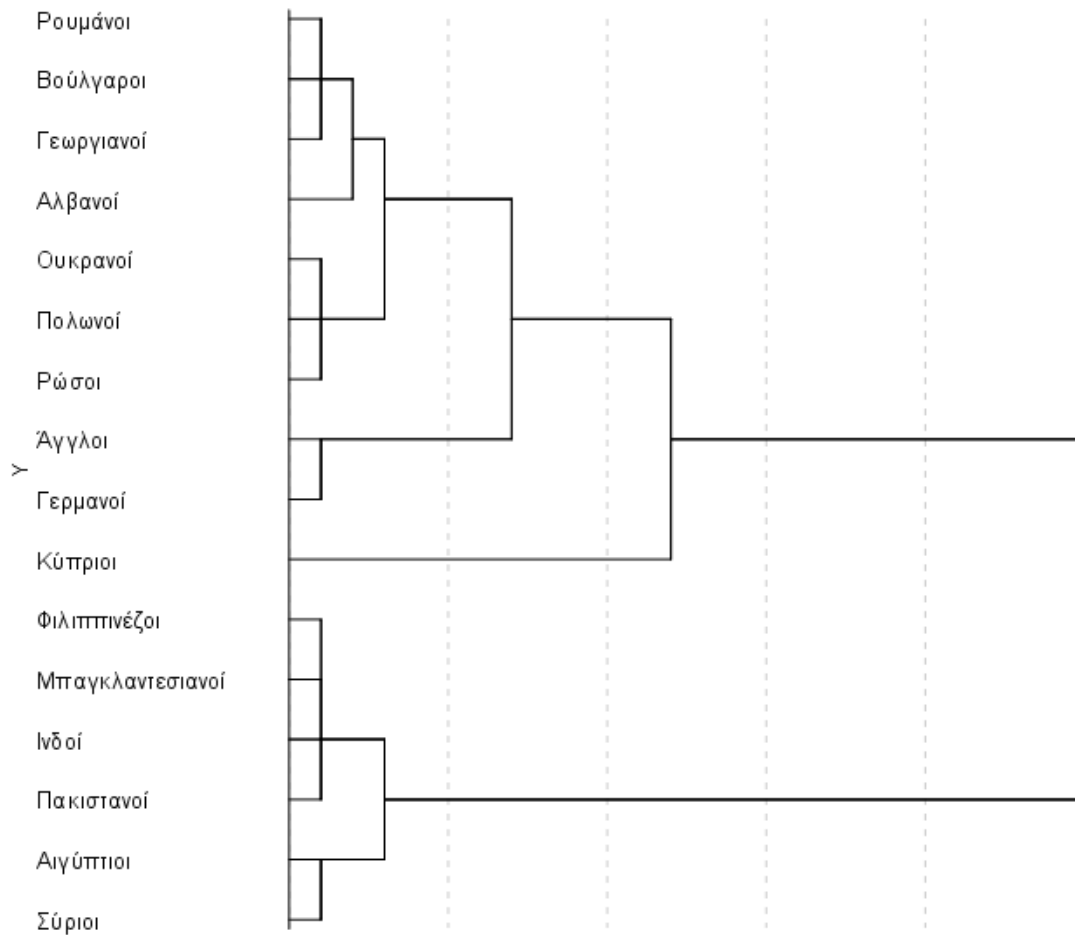

Σχήμα 7. Δενδρόγραμμα της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας των 16 εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Οι άλλες τρεις υποομάδες προκύπτουν από τη συγχώνευση πολλών εθνοπολιτισμικών ομάδων. Αρχικά, παρατηρούμε ότι οι Αλβανοί, μετά από την ομαδοποίησή τους με τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των Βουλγάρων και των Ρουμάνων, αποτελούν τη δεύτερη υποομάδα, η οποία στη συνέχεια συγχωνεύεται με τις δύο τελευταίες υποομάδες. Οι Άγγλοι και οι Γερμανοί συγκροτούν την τρίτη υποομάδα και τέλος, η τέταρτη υποομάδα προκύπτει από την ομαδοποίηση αρκετών εθνοπολιτισμικών ομάδων σε διαδοχικά στάδια ανάλυσης. Από τη μία, αποτελείται από τις εθνοπολιτισμικές

ομάδες των Αιγύπτιων και των Σύριων, οι οποίες στη συνέχεια ομαδοποιούνται με τους Γεωργιανούς και τους Ουκρανούς, και από την άλλη, από τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των Πολωνών και των Ρώσων.

Σχήμα 8. Δενδρόγραμμα της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης των 16 εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Στο Σχήμα 8 απεικονίζεται η ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων με κριτήριο την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Παρατηρούμε ότι έχουμε δύο συστάδες, οι οποίες αναλύονται σε υποομάδες στα διαδοχικά στάδια της ανάλυσης. Οι εθνοπολιτισμικές ομάδες των Φιλιππινέζων, των Μπαγκλαντεσιανών, των Ινδών και των

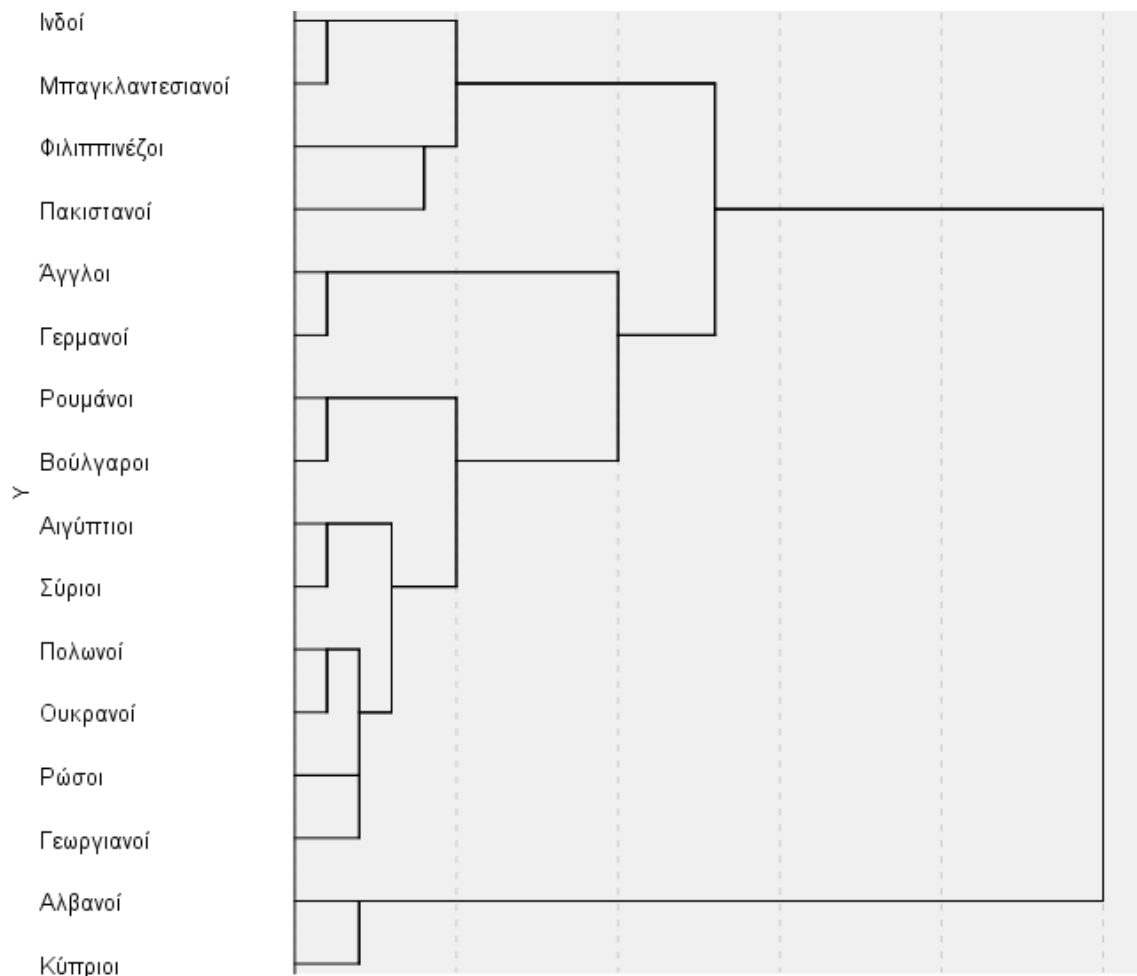
Πακιστανών ομαδοποιούνται με τους Αιγύπτιους και τους Σύριους συγκροτώντας με αυτόν τον τρόπο την πρώτη συστάδα.

Στη δεύτερη συστάδα ανήκουν αρχικά οι Κύπριοι, οι οποίοι στη συνέχεια ομαδοποιούνται με τις υπόλοιπες εθνοπολιτισμικές ομάδες που αποτελούνται από τρεις υποομάδες. Οι εθνοπολιτισμικές ομάδες των Άγγλων και των Γερμανών αποτελούν την πρώτη υποομάδα που συγχωνεύεται σε επόμενο στάδιο ανάλυσης με τις άλλες δύο υποομάδες. Η δεύτερη υποομάδα περιλαμβάνει τους Ουκρανούς, τους Πολωνούς και τους Ρώσους ενώ στην τρίτη υποομάδα ανήκουν από τη μία, οι Αλβανοί και από την άλλη, οι Ρουμάνοι, οι Βούλγαροι και οι Γεωργιανοί.

Στο Σχήμα 9 φαίνεται η ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων βάσει του προσλαμβανόμενου βαθμού ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Στο συγκεκριμένο δενδρόγραμμα αποτυπώνονται δύο συστάδες, η μία εκ των οποίων περιλαμβάνει τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των Κύπριων και των Αλβανών. Η συγκεκριμένη συστάδα, η οποία παραμένει ως έχει σε όλα τα διαδοχικά στάδια της ανάλυσης, επιβεβαιώνεται και από την επισκόπηση των μέσων όρων των συγκεκριμένων εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Η δεύτερη συστάδα προκύπτει από την ομαδοποίηση δύο επόμενων υποομάδων. Η πρώτη υποομάδα προκύπτει από την ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων των Ινδών, των Μπαγκλαντεσιανών, των Φιλιππινέζων και των Πακιστανών. Παρατηρούμε ότι η συγκεκριμένη υποομάδα αναλύεται περαιτέρω σε ζευγάρια εθνοπολιτισμικών ομάδων με την προαναφερθείσα σειρά. Η δεύτερη υποομάδα αποτελείται με τη σειρά της από μικρότερες υποομάδες. Αρχικά, ομαδοποιούνται οι Πολωνοί και οι Ουκρανοί και μαζί με τους Ρώσους και τους Γεωργιανούς συγκροτούν μία υποομάδα. Στη συνέχεια, αυτή η υποομάδα συγχωνεύεται με τους Αιγύπτιους και τους Σύριους και κατόπιν, με τους Ρουμάνους και τους Βούλγαρους. Στο τέλος, οι παραπάνω εθνοπολιτισμικές ομάδες

ομαδοποιούνται περαιτέρω, περιλαμβάνοντας τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των Άγγλων και των Γερμανών.

Σχήμα 9. Δενδρογράμμα του προσλαμβανόμενου βαθμού ένταξης των 16 εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Τέλος, υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας Pearson r μεταξύ των μεταβλητών. Όλες οι συνάφειες βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές, θετικής κατεύθυνσης και μέτριου έως ισχυρού μεγέθους.

Συγκεκριμένα, η μέση συνάφεια μεταξύ της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας και της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης για το σύνολο των εθνοπολιτισμικών ομάδων βρέθηκε ίση με 0,57 ενώ η μέση συνάφεια ανάμεσα στην

προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση και τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξης είναι 0,43. Τέλος, η μέση συνάφεια μεταξύ της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας και του προσλαμβανόμενου βαθμού ένταξης για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες είναι 0,41. Φαίνεται, λοιπόν, ότι όσο πιο μεγάλη προσλαμβάνεται η πολιτισμική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της εκάστοτε εθνοπολιτισμικής ομάδας, τόσο πιο μακριά αισθάνονται οι γηγενείς τη συγκεκριμένη ομάδα και τόσο λιγότερο προσλαμβάνουν ότι έχουν ενταχθεί στην ελληνική κοινωνία.

Παρατηρούμε ότι οι δείκτες συνάφειας μεταξύ της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας και της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης είναι μεγαλύτεροι από τις αντίστοιχες συνάφειες μεταξύ των υπόλοιπων μεταβλητών. Επίσης, όπως φαίνεται και από την επισκόπηση των δεικτών συνάφειας ξεχωριστά για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα, το παραπάνω μοτίβο ισχύει για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες, καθώς δεν υπάρχει κάποια εθνοπολιτισμική ομάδα που ανατρέπει τη συγκεκριμένη εικόνα.

Συζήτηση

Σκοπός της προκαταρκτικής έρευνας ήταν η διερεύνηση της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταναστευτικών ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης από τους Έλληνες γηγενείς. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα στόχευε στη διερεύνηση: (α) του βαθμού των προσλαμβανόμενων διαφορών από τον κυρίαρχο πολιτισμό, (β) του επιπέδου της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας και (γ) του προσλαμβανόμενου βαθμού ένταξης των εθνοπολιτισμικών ομάδων στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Οι εθνοπολιτισμικές ομάδες που συμπεριελήφθησαν στην έρευνα αφορούσαν στις 16 πολυπληθέστερες ομάδες που διαμένουν στη χώρα υποδοχής.

Η εθνοπολιτισμική ομάδα των Κυπρίων βρέθηκε στην κορυφή της διαφαινόμενης ιεραρχίας σε όλες τις μεταβλητές. Η συγκεκριμένη ομάδα αποτελεί την ομάδα που οι

συμμετέχοντες αισθάνονται πιο κοντά τους, προσλαμβάνουν ως περισσότερο όμοια στη δική τους εθνοτική ομάδα και θεωρούν ότι έχει ενταχθεί σε μεγαλύτερο βαθμό στην κοινωνία υποδοχής. Στη συνέχεια ακολουθούν εθνοπολιτισμικές ομάδες από χώρες της Κεντροανατολικής Ευρώπης, όπως η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Ρωσία. Στο τέλος συναντάμε μεταναστευτικές ομάδες που έχουν ως χώρα καταγωγής την Ασία και την Αφρική, όπως οι Πακιστανοί, οι Ινδοί, οι Μπαγκλαντεσιανοί και οι Αιγύπτιοι.

Τα αποτελέσματα της έρευνας διαθέτουν έναν υψηλό βαθμό εσωτερικής συνοχής, με την έννοια ότι τα ευρήματα από τις τρεις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για να εκτιμηθεί ο βαθμός προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης παρουσιάζουν μία σχετικά ομοιογενή εικόνα με μικρές μόνο διαφοροποιήσεις, η οποία επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι μεταβλητές βρέθηκαν να σχετίζονται σημαντικά θετικά μεταξύ τους. Επίσης, τα ευρήματα συμβάλλουν στην ανάδειξη του ρόλου της εθνοπολιτισμικής προέλευσης και του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου υποδοχής, και στην ενδεχόμενη διακύμανση που μπορεί να επιφέρουν στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης (Berry et al., 2006a,b. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008), εφόσον βρέθηκε ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συνδέεται θετικά τόσο με την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα όσο και με τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Με άλλα λόγια, όσο πιο μεγάλη είναι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης, τόσο πιο μικρή είναι η προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα προς τη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα και τόσο λιγότερο αντιλαμβάνονται οι γηγενείς ότι έχει ενταχθεί στην ευρύτερη κοινωνία.

Συγκεκριμένα, επιβεβαιώθηκε η ερευνητική υπόθεση ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση αυξάνεται με την αύξηση της γεωγραφικής και κοινωνικοπολιτισμικής απόστασης των εθνοπολιτισμικών ομάδων. Το συγκεκριμένο εύρημα βρίσκεται σε συμφωνία με αντίστοιχα ευρήματα άλλων ερευνών (Neto, 2009).

Sang & Ward, 2006. Schalk-Soekar et al., 2004). Οι μεταναστευτικές ομάδες που προσλαμβάνονται ως πολιτισμικά περισσότερο όμοιες είναι οι ομάδες που βρίσκονται γεωγραφικά κοντά στην Ελλάδα και οι οποίες παρουσιάζουν κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά σε τομείς, όπως η θρησκεία και η γλώσσα. Αντίθετα, οι ομάδες που προσλαμβάνονται ως πολιτισμικά περισσότερο διαφορετικές παρουσιάζουν μεγάλη γεωγραφική αλλά και πολιτισμική απόσταση από τη χώρα υποδοχής σε πεδία όπως αυτά που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

Η ίδια εικόνα βρέθηκε να ισχύει και για την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση ότι οι συμμετέχοντες προσλαμβάνουν και αισθάνονται πιο κοντά τους τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που αντιλαμβάνονται ότι μοιάζουν περισσότερο στα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Το συγκεκριμένο εύρημα συμφωνεί με την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία (Parrillo & Donoghue, 2005. Stupar et al., 2014). Μία πιθανή ερμηνεία είναι ότι μεταναστευτικές ομάδες που προέρχονται από ανόμοιους ή ανοίκειους πολιτισμούς επιφέρουν αισθήματα υψηλότερης πολιτισμικής απειλής στο γηγενή πληθυσμό (Rohmann et al., 2008. Schneider, 2008).

Αναφορικά με τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξης των εθνοπολιτισμικών ομάδων στην κοινωνία υποδοχής, επιβεβαιώθηκε η ερευνητική υπόθεση, καθώς τα ευρήματα συμφωνούν με τα αντίστοιχα δεδομένα που προέκυψαν από τη διερεύνηση της προσλαμβανόμενης συναισθηματικής εγγύτητας και της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης. Οι γηγενείς αντιλαμβάνονται ότι οι μεταναστευτικές ομάδες που προσλαμβάνουν ως περισσότερο όμοιες και αισθάνονται πιο κοντά τους είναι καλύτερα ενταγμένες στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, όπως δηλώνουν και σχετικές διεθνείς έρευνες (Galchenko & van de Vijver, 2007. Polek et al., 2010. Suanet & van de Vijver, 2009). Ενδεχομένως αυτό το εύρημα να αντανakλά και την επίδραση του μεγέθους της εθνοπολιτισμικής ομάδας και της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής (Arends-Tóth

& van de Vijver, 2006. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008. Ward & Kennedy, 1999).

Για παράδειγμα, οι μετανάστες από την Αλβανία και τη Βουλγαρία αποτελούν, σύμφωνα με τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής, τις δύο πολυπληθέστερες εθνοπολιτισμικές ομάδες στην Ελλάδα με μακρόχρονο διάστημα παραμονής στη χώρα.

Τα παραπάνω επιβεβαιώθηκαν περαιτέρω από την ανάλυση συστάδων που μας επέτρεψε να ομαδοποιήσουμε τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που μελετήθηκαν. Το φαινόμενο της εθνικής κυριαρχίας, σύμφωνα με το οποίο υπάρχει μία ιεραρχική κατάταξη των εθνοπολιτισμικών ομάδων με κριτήριο την κοινωνικοπολιτισμική τους απόσταση και την ισχύ της θέσης τους στην κυρίαρχη κοινωνία, αποτυπώθηκε στην παρούσα έρευνα, καθώς ειδικά οι Κύπριοι και στη συνέχεια οι Αλβανοί βρέθηκαν σε υψηλές ιεραρχικές θέσεις. Ενδεχομένως οι ιστορικοί δεσμοί, η γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα αλλά και το μακρόχρονο διάστημα παραμονής των συγκεκριμένων εθνοπολιτισμικών ομάδων στη χώρα υποδοχής συμβάλλουν στην τοποθέτησή τους σε υψηλές θέσεις στην κυρίαρχη κοινωνία. Επίσης, εθνοπολιτισμικές ομάδες από τη Δυτική Ευρώπη, όπως οι Άγγλοι και οι Γερμανοί, ομαδοποιήθηκαν και βρέθηκαν σε σχετικά υψηλή θέση. Από την άλλη, εθνοπολιτισμικές ομάδες που προέρχονται από χώρες της Κεντροανατολικής Ευρώπης και κυρίως από χώρες της πρώην ΕΕΣΔ, συγκρότησαν κατά βάση μία ομάδα, η οποία τοποθετήθηκε στο μέσο της κατάταξης. Σημειώνεται ότι οι Αιγύπτιοι και οι Σύριοι ομαδοποιήθηκαν σε όλες τις μεταβλητές σε μία κοινή ομάδα με βασικό χαρακτηριστικό την αραβική προέλευση. Τέλος, προέκυψε μία ευρύτερη ομάδα που βρέθηκε σε χαμηλή θέση και αποτελείται από εθνοπολιτισμικές ομάδες που κατάγονται από την Ασία, όπως οι Ινδοί, οι Μπαγκλαντεσιανοί, οι Πακιστανοί και οι Φιλιππινέζοι. Σε γενικές γραμμές, οι συγκεκριμένες ομαδοποιήσεις συμφωνούν με ευρήματα άλλων ερευνών (Nesdale & Mak, 2000. Neto, 2009).

Συμπερασματικά, τα ευρήματα της προκαρκτικής έρευνας επιβεβαιώνουν τις ερευνητικές υποθέσεις και βρίσκονται σε συμφωνία με τα εμπειρικά δεδομένα της προϋπάρχουσας βιβλιογραφίας. Είναι προφανές ότι τα δεδομένα, τα οποία είναι κατά βάση περιγραφικά, δε μας επιτρέπουν να συσχετίσουμε τις μεταβλητές με αιτιώδη τρόπο ούτε να προβούμε σε γενικεύσεις. Άλλωστε, ο στόχος της παρούσας έρευνας ήταν σε πρώτο επίπεδο, η διερεύνηση του ρόλου της εθνοπολιτισμικής προέλευσης και της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης διαφορετικών μεταναστευτικών ομάδων στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Πράγματι, φάνηκε ότι η εθνοπολιτισμική καταγωγή και ο βαθμός των προσλαμβανόμενων διαφορών με τη χώρα υποδοχής συνδέονται με την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα και τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξης στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, τα αποτελέσματα που προέκυψαν αποτέλεσαν τον κατευθυντήριο οδηγό μας, παρέχοντας σημαντικές ενδείξεις αναφορικά με τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που συμπεριλήφθησαν στη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας με ομάδες εστίασης σε επόμενο στάδιο της παρούσας έρευνας. Σε γενικές γραμμές, θεωρούμε ότι τα ευρήματα αναδεικνύουν την ανάγκη συμπερίληψης και διερεύνησης της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης ως μία σημαντική μεταβλητή με ενδεχόμενο ρυθμιστικό ρόλο στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων.

**ΕΡΕΥΝΑ 2 – ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ
ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ
ΑΠΟΣΤΑΣΗ: ΕΡΕΥΝΑ ΜΕ ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ**

Ερευνητικοί Στόχοι

Βασικός στόχος της παρούσας ποιοτικής έρευνας με τη διεξαγωγή ομάδων εστίασης ήταν η ανάδειξη ζητημάτων που συνδέονται με το φαινόμενο της μετανάστευσης και τα οποία αφορούν κυρίως στην κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, όπως είναι οι διομαδικές σχέσεις μεταξύ γηγενών και μεταναστών αλλά και η επαφή των μεταναστών με ομοεθνείς τους, καθώς και σε πιθανά εμπόδια που ενδεχομένως τίθενται κατά την επιπολιτισμική διαδικασία, όπως η προσλαμβανόμενη διάκριση. Υπενθυμίζεται ότι στη συγκεκριμένη διατριβή δίνεται ιδιαίτερο βάρος στη μελέτη της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής υπό το πρίσμα των ομοιοτήτων και των διαφορών που παρουσιάζουν μεταξύ τους, καθώς και στην ίδια την επιπολιτισμική διαδικασία διερευνώντας πιθανές αλλαγές που έχουν συντελεστεί σε προσωπικό επίπεδο λόγω της μετεγκατάστασης σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Συγκεκριμένα, τίθενται τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα: «Πώς βιώνουν οι συμμετέχοντες μετανάστες την επιπολιτισμική διαδικασία και ποιες στρατηγικές υιοθετούν κατά την πορεία προσαρμογής τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο;», «Τι νόημα αποδίδουν στις πιθανές δυσκολίες και εμπόδια που συναντούν στη χώρα υποδοχής λόγω της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής τους προέλευσης;», «Ποια είναι η συχνότητα, η ποιότητα και ποιο το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής που λαμβάνει χώρα μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών, καθώς και των σχέσεων με τους συμπατριώτες;». Ειδικά όσον αφορά την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, τίθενται τα παρακάτω ερωτήματα: «Ποιες ομοιότητες και διαφορές προσλαμβάνουν οι

μετανάστες ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και τη χώρα υποδοχής και ποια είναι η αξία και το νόημα που προσδίδουν σε αυτές, ανάλογα με την εθνοπολιτισμική τους καταγωγή;», «Πώς επενεργεί η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση στις επιπολιτισμικές διεργασίες;», «Πώς διαφοροποιείται το περιεχόμενο του λόγου των υποκειμένων τόσο εντός των ατόμων ίδιας εθνοπολιτισμικής προέλευσης όσο και μεταξύ των διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων;».

Μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα η ανάδειξη της φωνής και των απόψεων των συμμετεχόντων και η προσπάθεια κατανόησης της δικής τους οπτικής. Θεωρούμε ότι η διενέργεια ποιοτικών ερευνών αποτελεί τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο για να «ακουστεί» η φωνή των ανθρώπων που συνήθως δε διαθέτουν έρεισμα στο κοινωνικό πεδίο. Βασικό κίνητρο αλλά και προσδοκώμενο οφέλος της παρούσας έρευνας είναι να ακούσουμε, να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε και να νοηματοδοτήσουμε τα ποικίλα βιώματα και εμπειρίες που έχουν αποκτήσει οι μετανάστες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης κατά τη διαβίωσή τους στη χώρα υποδοχής. Με άλλα λόγια, οι έννοιες του νοήματος, της εμπειρίας, της διάδρασης, της κατανόησης και της ερμηνείας αποκτούν κεντρική σημασία (Τσιώλης, 2014) ενώ παράλληλα τίθεται το θέμα της ποικιλομορφίας της κοινωνικής ζωής μέσω των ενδεχόμενων διαφοροποιήσεων αλλά και ομοιοτήτων στο περιεχόμενο του λόγου των υποκειμένων που προέρχονται από διαφορετικά εθνοπολιτισμικά πλαίσια. Αναμένεται ότι το υλικό που θα αντλήσουμε από το ερευνητικό σχέδιο της ποιοτικής έρευνας θα είναι πλούσιο, σύνθετο και περιεκτικό δια φωτίζοντας ποικίλες πτυχές των υπό μελέτη ερευνητικών ζητημάτων. Με αυτόν τον τρόπο μας παρέχεται η δυνατότητα να εμβαθύνουμε περισσότερο στα συγκεκριμένα θέματα που απασχολούν την παρούσα διατριβή.

Η υιοθέτηση της ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης συνδέεται με την πρόσληψη της κοινωνικής πραγματικότητας ως μία πολύπλοκη και ρέουσα κατάσταση,

την οποία επιδιώκουμε να κατανοήσουμε λαμβάνοντας συνεχώς υπ' όψιν τη δυναμική της διάσταση. Ο κατά βάση ερμηνευτικός χαρακτήρας με το έντονο ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται, γίνεται κατανοητός, ερμηνεύεται και παράγεται ο κοινωνικός κόσμος αποτελεί για την ποιοτική έρευνα καίριο σημείο εστίασης (Mason, 2011). Με άλλα λόγια, δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην «εκ των έσω» μελέτη των ερευνώμενων ζητημάτων, μέσα δηλαδή από τις ιστορίες που αφηγούνται τα υποκείμενα (Τσιώλης, 2015), και η κατανόηση του υπό διερεύνηση φαινομένου επιχειρείται με έναν ολιστικό τρόπο.

Θεωρούμε ότι η ποσοτική έρευνα, λόγω της φύσης της, ενέχει συγκεκριμένους περιορισμούς, όσον αφορά την επιπολιτισμοποίηση και τη μετανάστευση γενικότερα (Benish-Weisman, 2009), δεδομένου ότι εξαιτίας της δυναμικής φύσης της μεταναστευτικής διαδικασίας αποδεικνύεται δύσκολη και ανέφικτη η καταγραφή πτυχών του ζητήματος. Αντίθετα, μέσω της ποιοτικής έρευνας οι ερευνητές έχουν τη δυνατότητα να διερευνήσουν ζητήματα που δε μπορούν να μελετηθούν με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, όσο πλήρη και εμπειριστατωμένα και αν είναι αυτά (Karasz & Singelis, 2009). Σημειώνεται ότι η διερεύνηση των συγκεκριμένων ζητημάτων με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς αποτελεί μία διαδικασία με την οποία άτομα διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης ενδεχομένως δεν έχουν εξοικείωση και ως εκ τούτου, δεν προσφέρεται πάντοτε για τη συλλογή έγκυρων και αξιόπιστων ερευνητικών δεδομένων. Επιπρόσθετα, υποστηρίζουμε ότι η ποσοτική έρευνα συνδέεται αναπόφευκτα με δυσκολίες και περιορισμούς στην ανάδειξη ζητημάτων που σχετίζονται με τη δυναμική του ίδιου του οικολογικού πλαισίου και των ευρύτερων χωροχρονικών συνθηκών (Moghaddam, Walker, & Harre, 2003), όπως για παράδειγμα στην περίπτωση μας το θέμα της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα υποδοχής τα τελευταία χρόνια αλλά και οι νομοθετικές εξελίξεις στο ζήτημα της μετανάστευσης.

Παρότι η ενασχόληση με το ζήτημα της μετανάστευσης είναι ιδιαίτερα εκτενής στην ελληνική αλλά και τη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Berry et al., 2006a,b. Μπεξεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008), η βιβλιογραφική αναζήτηση σε ελληνικά και διεθνή ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύει τις περιορισμένες ερευνητικές προσπάθειες που έχουν γίνει μέχρι σήμερα, όσον αφορά την υλοποίηση σχετικών ποιοτικών ερευνών (Chirkov, 2009). Επιπλέον, η πλειοψηφία όσων έχουν διεξαχθεί έχει μελετήσει θέματα που εξειδικεύονται σε συγκεκριμένες πτυχές του φαινομένου της μετανάστευσης, όπως για παράδειγμα το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό (Iosifides, 1997), τις μειονοτικές ταυτότητες και την ένταξη (Μαρβάκης και συν., 2001), τη νομιμότητα και το καθεστώς ιθαγένειας (Φίγγου & Σουρβίνου, 2013), τις ανισότητες και τις δυσκολίες πρόσβασης στον τομέα της υγείας (Κιτσαράς & Μπάκα, 2013. Χατζημπύρος, 2014), καθώς και την ξενοφοβία και το ρατσισμό (Ζήση, Χτούρης, Χίου, & Ρεντάρη, 2013). Επίσης, άλλες έρευνες έχουν εστιάσει στις αφηγηματικές ιστορίες των μεταναστών (Benish-Weisman, 2009) και στα παιδιά των μεταναστών και στο ρόλο της πατρικής φιγούρας (Roer-Strier, Strier, Este, Shimoni, & Clark, 2005. Σαπουντζής, 2013).

Από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, απουσιάζουν ποιοτικές έρευνες που μελετούν πολύπλευρα την επιπολιτισμοποίηση και τη διαπολιτισμική επαφή, παρόλο που ερευνητές υπογραμμίζουν την ανάγκη διερεύνησης σχετικών ζητημάτων με μεθόδους που στοχεύουν στις πολλαπλές αντιλήψεις και νοηματοδοτήσεις των μεταναστών (Karasz & Singelis, 2009). Η παρούσα έρευνα αποτελεί μία αρχική προσπάθεια να μελετηθεί η επιπολιτισμική διαδικασία σε μεταναστευτικές ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης που διαμένουν στην Ελλάδα, εξετάζοντας ιδιαίτερα τον ρόλο που παίζει η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση με βάση τις διαφορές αλλά και τις ομοιότητες που παρουσιάζει η χώρα καταγωγής των ατόμων σε σχέση με τη χώρα υποδοχής.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ένα ερευνητικό κενό στις ποιοτικές μελέτες που ασχολούνται με το ευρύτερο θέμα της μετανάστευσης και αναδεικνύεται η ανάγκη για περαιτέρω έρευνα στο συγκεκριμένο χώρο. Η παρούσα ποιοτική έρευνα φιλοδοξεί να εμπλουτίσει τη βιβλιογραφία και να συμβάλει σε ένα ζήτημα που τα τελευταία χρόνια επανέρχεται στην επιστημονική κοινότητα και στο δημόσιο διάλογο ως ζήτημα μείζονος σημασίας. Συγκεκριμένα, επιχειρεί να θέσει στο προσκήνιο την οπτική διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων αναφορικά με τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης, τη διαπολιτισμική επαφή και την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή στη χώρα υποδοχής.

Ερευνητικός Σχεδιασμός

Για τη συλλογή των ποιοτικών δεδομένων επιλέχθηκε η διεξαγωγή ομάδων εστίασης (focus groups) στην οποία συμμετείχαν μετανάστες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής καταγωγής. Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου προκρίθηκε ως η πλέον κατάλληλη για την παρούσα έρευνα, καθώς μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε ομάδες που ανήκουν σε πολιτισμικά και γλωσσικά διαφορετικούς πληθυσμούς (Halcomb, Gholizadeh, DiGiacomo, Phillips, & Davidson, 2007) και οι οποίες είναι συνήθως περιθωριοποιημένες στην ευρύτερη κοινωνία (Figgou & Pavnloroulos, 2015). Ειδικά στην παρούσα έρευνα, η έλλειψη επαρκούς γνώσης γραφής και ανάγνωσης στη γλώσσα της κυρίαρχης ομάδας συνετέλεσε περαιτέρω στην επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας (Clark et al., 2003).

Ομάδες εστίασης. Οι ομάδες εστίασης ως μέθοδος συλλογής ερευνητικών δεδομένων προέρχονται από το χώρο της διαφήμισης και της έρευνας αγοράς κατά τη δεκαετία του 1920 (Ιωσηφίδης, 2008. Robson, 2010). Αρχικά, αξιοποιήθηκαν στο σχεδιασμό και την ερμηνεία των ποσοτικών ερευνών. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1980 απέκτησαν εκ νέου σημαντικό ρόλο ως πηγή άντλησης δεδομένων στις εφαρμοσμένες κοινωνικές επιστήμες (Lunt & Livingstone, 1996), ιδιαίτερα σε ερευνητικά θέματα που

δεν είχαν μελετηθεί επαρκώς (Krueger & Casey, 2000). Το σύνολο και το εύρος του διαθέσιμου υλικού επεκτείνεται με τη συγκεκριμένη τεχνική, καθιστώντας πλέον τις ομάδες εστίασης έναν αποτελεσματικό τρόπο συλλογής ποιοτικών δεδομένων (Parker & Tritter, 2006. Robson, 2010).

Οι ομάδες εστίασης παρέχουν το κατάλληλο πλαίσιο για τη διεξαγωγή μίας συζήτησης που εστιάζει σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Κατά τη διάρκεια της εστιασμένης συζήτησης δίνεται στους συμμετέχοντες η ευκαιρία για έκφραση επιχειρημάτων, αντεπιχειρημάτων και για τη διερεύνηση των μηχανισμών αλληλεπίδρασης με σκοπό τη νοηματοδότηση των λεχθέντων (Figgou & Pavloroulos, 2015). Όπως υποστηρίζει ο Kreuger (1994), βασικός στόχος των ομάδων εστίασης είναι «όχι να συμπεράνει αλλά να κατανοήσει, όχι να γενικεύσει αλλά να καθορίσει το εύρος, όχι να κάνει δηλώσεις για τον πληθυσμό αλλά να προσφέρει επίγνωση σχετικά με τον τρόπο που οι άνθρωποι προσλαμβάνουν μία κατάσταση» (σ. 3). Ενδεικτικό είναι ότι οι Kamberelis και Dimitriadis (2013) προσδίδουν στις ομάδες εστίασης το χαρακτηρισμό «συλλογικές συζητήσεις».

Η εστιασμένη συζήτηση μπορεί να ομοιάζει στις συνθήκες μίας καθημερινής, ανεπίσημης συζήτησης σε φυσικό πλαίσιο, όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση αποκτά έναν πιο οργανωμένο χαρακτήρα, εφόσον καθοδηγείται από τον ερευνητή, αφορά ένα συγκεκριμένο και σαφώς καθορισμένο θέμα και εκτείνεται τουλάχιστον για μία ώρα (Ιωσηφίδης, 2008. Robson, 2010). Η διεξαγωγή τους προσφέρει το κατάλληλο πλαίσιο για να «ακουστούν» οι φωνές ατόμων που συνήθως δεν «ακούγονται» στο δημόσιο χώρο και μάλιστα σε ζητήματα για τα οποία δε γίνεται συχνά λόγος ή θεωρούνται ταμπού (Liamputtong, 2011). Επίσης, δίνουν τη δυνατότητα στους ερευνητές να μελετήσουν διαφορετικούς πολιτισμικούς πληθυσμούς. Όπως σημειώνουν οι Ryan, Al Sheedi, White και Watkins (2015), είναι χρήσιμο να έχουμε κατά νου ότι παρά τα περιορισμένα

ερευνητικά εγχειρήματα που έχουν γίνει στη διαπολιτισμική έρευνα, η έρευνα αξιολόγησης διαθέτει ούτως ή άλλως έναν κοσμοπολιτικό χαρακτήρα εκ φύσεως. Ωστόσο, απαιτείται μέριμνα για τις πολιτισμικές διαφορές που ενδεχομένως υπάρχουν και επηρεάζουν τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα της ομάδας, όπως για παράδειγμα είναι οι γλωσσικές δυσκολίες των μελών ή η διαφορετική αντίληψη σε συγκεκριμένα ζητήματα, όπως η έννοια του χρόνου ή η διαπροσωπική αλληλεπίδραση (Liamputtong, 2011).

Αν και στην παραδοσιακή τους μορφή οι συμμετέχοντες είναι άγνωστοι μεταξύ τους, οικογένειες ή και φίλοι μπορούν πλέον να αποτελέσουν μέλη ομάδων εστίασης, οι οποίες με αυτόν τον τρόπο προκύπτουν φυσικά (Billig, 1992). Με το ίδιο σκεπτικό, δύναται να παρακαμφθεί ο κανόνας του αριθμού των συμμετεχόντων, ο οποίος συνήθως κυμαίνεται μεταξύ 6 - 12 ατόμων, και ως εκ τούτου επιτρέπονται και λιγότεροι συμμετέχοντες σε κάθε ομάδα (Stewart & Shamdasani, 1990). Ειδικά σε περιπτώσεις όπου θεωρείται ότι οι συμμετέχοντες διαθέτουν εξειδικευμένες γνώσεις ή/και εμπειρίες όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα, ο αριθμός 3 - 4 συμμετεχόντων κρίνεται επαρκής (Krueger, 1994. Morgan, 1998). Η ομάδα εστίασης αποκτά τότε την έννοια μίας «μικρής ομάδας εστίασης» (mini-focus groups) (Krueger, 1994, σ. 17).

Η δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών της ομάδας συνιστά ένα ενδιαφέρον σημείο, το οποίο όμως απαιτεί προσοχή. Παρόλο που η άμεση αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμετεχόντων αποτελεί ζητούμενο (Σαραφίδου, 2011), ο ερευνητής χρειάζεται να διασφαλίσει ότι δεν υπάρχουν άτομα εντός της ομάδας που κυριαρχούν κατά τη συζήτηση επηρεάζοντας το βαθμό της συμμετοχής αλλά και το περιεχόμενο του λόγου των υπόλοιπων μελών (Clark et al., 2003. Robson, 2010). Εξάλλου, είναι σαφές ότι η δυναμική της ομάδας εστίασης εμπεριέχει σχέσεις δύναμης και εξουσίας που μπορεί να επιδράσουν στη διεξαγωγή της συζήτησης (Ιωσηφίδης, 2008). Σε αυτό το στοιχείο

μάλιστα διαφοροποιούνται οι ομάδες εστίασης από τις ομαδικές συνεντεύξεις, καθώς στις εστιασμένες συζητήσεις δίνεται έμφαση στη δυναμική αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας (Ιωσηφίδης, 2008. Liamputtong, 2011), αν και σημειώνεται ότι πολλοί ερευνητές συνεχίζουν να τις θεωρούν μία μορφή ομαδικής συνέντευξης (Kitzinger, 1995).

Κριτήρια επιλογής των μεταναστευτικών ομάδων. Η επιλογή των μεταναστευτικών ομάδων που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης αποφασίστηκε με βάση το συνδυασμό ποικίλων δεδομένων. Τα δεδομένα της απογραφής του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014), τα εμπειρικά δεδομένα που προέκυψαν από τη διεξαγωγή της προκαταρκτικής έρευνας αλλά και η επιθυμία συμπερίληψης όσο το δυνατόν περισσότερων γεωγραφικών περιοχών με βάση τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, αποτέλεσαν τα κύρια κριτήρια για την επιλογή των ομάδων. Έγινε προσπάθεια, λοιπόν, να καλυφθούν χώρες που διαθέτουν σχετικά όμοια αλλά και διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά με την Ελλάδα, σε συνδυασμό με τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που διαφάνηκαν από την πιλοτική έρευνα ως ομάδες που προσλαμβάνονται από τους γηγενείς ως περισσότερο διαφορετικές από την Ελλάδα και οι οποίες ενδεχομένως αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής στη χώρα υποδοχής. Με αυτά τα κριτήρια επιλέχθηκαν ως χώρες ενδιαφέροντος η Αλβανία, η Ινδία, το Πακιστάν, το Μαρόκο και οι χώρες που ανήκουν στην υποσαχάρια Αφρική.

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούμε συνοπτικά στα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων, σε συνέχεια αλλά και συμπληρωματικά των κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών των μεταναστών που διαμένουν στην Ελλάδα (βλ. αντίστοιχη υποενότητα).

Οι Αλβανοί αποτελούν την πολυπληθέστερη εθνοπολιτισμική ομάδα στην Ελλάδα αποτελώντας το 50% περίπου του συνόλου των αλλοδαπών, οι περισσότεροι εκ των οποίων διαμένουν πλέον για ένα μακρύ χρονικό διάστημα στην Ελλάδα. Με αυτή την έννοια, η εγκατάστασή τους στη χώρα υποδοχής διαθέτει ένα σχετικά μόνιμο χαρακτήρα.

Η γεωγραφική αλλά και εν πολλοίς πολιτισμική εγγύτητα των δύο χωρών κατέστησε την Ελλάδα βασικό μεταναστευτικό προορισμό για τα άτομα που κατάγονται από την Αλβανία. Η μαζική εισροή μεταναστών από την Αλβανία πραγματοποιήθηκε κυρίως στη δεκαετία του 1990 λόγω των δύσκολων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν τότε στη χώρα καταγωγής σε συνδυασμό με την ανάγκη για εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα (Danopoulos & Danopoulos, 2004). Προφανώς, η αυξημένη ζήτηση για ανειδίκευτους εργάτες σηματοδότησε την εργασιακή υποτίμηση των ατόμων, εφόσον αναγκάστηκαν να αναλάβουν θέσεις δυσανάλογες με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο αλλά και θέσεις απασχόλησης που οι γηγενείς αρνούσαν να αναλάβουν, όπως για παράδειγμα θέσεις χειρωνακτικής εργασίας. Οι παραπάνω λόγοι έχουν οδηγήσει στην ενδελεχή μελέτη της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας (π.χ. Κατέρη & Καραδήμας, 2009. Παυλόπουλος, Ντάλλα, Καλογήρου, Θεοδώρου, Μαρκούση, & Μόττη-Στεφανίδη, 2009. Σπανέα & Καλαντζή-Αζίζι, 2008).

Αντίθετα, οι υπόλοιπες εθνοπολιτισμικές ομάδες που αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας στις ομάδες εστίασης δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, ειδικά από τη σκοπιά της επιστήμης της Ψυχολογίας. Εξαιρέση αποτελούν ελάχιστες έρευνες, όπως η διδακτορική διατριβή της Κατέρη (2011), η οποία πέρα από την ομάδα των Αλβανών, επικεντρώθηκε στους Ινδούς μετανάστες που διαμένουν στην Κρήτη, καθώς και η έρευνα των Μπεζεβέγκη και Παυλόπουλου (2008), η οποία συμπεριέλαβε ποικίλες εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα αποτελεί πόλο έλξης μεταναστών από την Ασία και την Αφρική, εξαιτίας των δύσκολων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών καταστάσεων που επικρατούν στις συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές (Kandyilis, Maloutas, & Sayas, 2012). Η καίρια γεωγραφική θέση της Ελλάδας αποτελεί τη βασική πύλη εισόδου για την Ευρώπη ενώ η ύπαρξη σχετικών συλλόγων και κοινοτήτων

διευκολύνει την προσαρμογή στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, αν και δεν είναι πάντα σε θέση να παρέχει την κατάλληλη υποστήριξη για την ένταξή τους (Papadopoulos & Fratsea, 2012. Τόντσεφ, 2007). Τα ζητήματα που απασχολούν τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που κατάγονται από τις συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές φαίνεται να είναι κοινά και συνίστανται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν όσον αφορά την άδεια παραμονής, την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, τις ελλιπείς πολιτικές ένταξης αλλά και το ρατσισμό που συχνά βιώνουν (Papadopoulos & Fratsea, 2012. Τόντσεφ, 2007). Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι οι περισσότεροι μετανάστες ασιατικής και αφρικανικής προέλευσης είναι άντρες ενώ στις περιπτώσεις που είναι έγγαμοι, η οικογένειά τους παραμένει στη χώρα προέλευσης λόγω γραφειοκρατικών ζητημάτων (Baldwin-Edwards, 2004. Τραγάκη, 2016).

Οι Ινδοί και οι Πακιστανοί αποτελούν δύο από τις βασικές μεταναστευτικές ομάδες ασιατικής προέλευσης που φαίνεται να εδραιώνονται στην Ελλάδα (Τόντσεφ, 2007). Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, όσον αφορά τη γλώσσα, τη θρησκεία και τις συνήθειες που φέρουν μαζί τους, παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές σε σχέση με το ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο. Επίσης, η ελλιπής γνώση των γηγενών αναφορικά με τα συγκεκριμένα στοιχεία πολιτισμού αλλά και η απουσία προηγούμενων ιστορικών, πολιτισμικών ή οικονομικών δεσμών μεταξύ της χώρας υποδοχής και των συγκεκριμένων χωρών προέλευσης ενδεχομένως δυσκολεύουν τη διαπολιτισμική επαφή και τη δημιουργία διομαδικών σχέσεων (Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010). Στις επίσημες στατιστικές αποτυπώνεται το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο που συνδέεται με περιορισμένες ευκαιρίες για εργασιακή απασχόληση. Απασχολούνται κυρίως σε θέσεις χαμηλής επαγγελματικής εξειδίκευσης, όπως η γεωργία, οι κατασκευές, η μεταποίηση, οι υπηρεσίες και το εμπόριο ενώ συχνά οι συνθήκες εργασίας τους είναι δύσκολες και επισφαλείς. Από την άλλη, αποτελούν τις εθνοπολιτισμικές ομάδες που εμφανίζουν

υψηλά ποσοστά αποστολής εμβασμάτων στις χώρες καταγωγής τους (Τόντσεφ, 2007). Σε ανάλυση συστάδων που πραγματοποίησαν ο Kandylis και οι συνεργάτες του (2012) με στόχο τον εντοπισμό της ιεραρχίας που υπάρχει στις μεταναστευτικές ομάδες που διαμένουν στην Αθήνα, βρέθηκε ότι οι Ινδοί και οι Πακιστανοί ανήκουν στις περισσότερο αποστερημένες εθνοπολιτισμικές ομάδες, όσον αφορά βασικά θέματα, όπως η εκπαίδευση, η θέση στην αγορά εργασίας, οι συνθήκες ζωής και οι προοπτικές ένταξης.

Τέλος, οι μετανάστες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής και από αραβόφωνες χώρες ανήκουν στις εθνοπολιτισμικές ομάδες που έχουν μελετηθεί λιγότερο στην Ελλάδα, παρά τα αυξημένα μεγέθη και τη μακρόχρονη παραμονή τους στη χώρα υποδοχής.

Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι οι μετανάστες από χώρες της Αφρικής αποτελούν τη δεύτερη μεγαλύτερη εθνοπολιτισμική ομάδα μη Ευρωπαίων πολιτών στην Ευρώπη (Albertinelli et al., 2011). Η μετανάστευση από τις συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές έχει αρχίσει πρόσφατα να απασχολεί το ενδιαφέρον των ερευνητών, δεδομένου ότι οι μεταναστευτικές ροές από χώρες της Βορείου Αφρικής, όπως το Μαρόκο, η Τυνησία, το Αλγέρι και το Σουδάν, αλλά και από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής έχουν σημειώσει σημαντική αύξηση κατά το διάστημα 2001-2011 με βάση τις επίσημες στατιστικές (Τραγάκη, 2016).

Η εμπειρική έρευνα των Papadopoulos και Fratsea (2012) αναφέρει ότι οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική αποτελούν μία μίξη «παλιών» και «νεοεισερχόμενων» μεταναστών από χώρες όπως το Κονγκό, τη Νιγηρία, τη Γκάνα και την Αιθιοπία, αλλά και από «νεοεισερχόμενους» κυρίως μετανάστες, όπως άτομα που κατάγονται από τη Γουινέα, τη Σομαλία και τη Σενεγάλη. Επίσης, οι ίδιοι ερευνητές επισημαίνουν ότι το συχνά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο που έχουν οι συγκεκριμένοι μετανάστες δεν αναγνωρίζεται στην αγορά εργασίας. Η πλειοψηφία των μεταναστών αφρικανικής προέλευσης θεωρούν την ελληνική κοινωνία ξενοφοβική και ρατσιστική σε μεγάλο βαθμό. Πράγματι, η οργάνωση Human Rights Watch (Παρατηρητήριο

Ανθρώπινων Δικαιωμάτων) σε αναφορά της το 2012 καταγράφει ότι αποτελούν θύματα ρατσιστικών και ξενοφοβικών επιθέσεων στη χώρα υποδοχής. Τέλος, όσον αφορά τα εμπόδια και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, αναφέρεται ότι μεταναστευτικές ομάδες αραβόφωνης προέλευσης, όπως είναι για παράδειγμα οι Μαροκινοί, αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα κατά τη διαδικασία απόκτησης της άδειας παραμονής (Baldwin-Edwards, 2004).

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Συνολικά πραγματοποιήθηκαν πέντε ομάδες εστίασης⁸ στις οποίες συμμετείχαν άτομα ηλικίας 18 - 40 ετών με καταγωγή από διαφορετικές χώρες. Την ευθύνη του συντονισμού της ομάδας είχε η βασική ερευνήτρια ενώ σε όλες τις ομάδες συμμετείχε ένα δεύτερο άτομο που είχε το ρόλο της τήρησης σημειώσεων αλλά και βοηθητικό ρόλο στο συντονισμό και την πορεία της συζήτησης. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στο ρόλο των συντονιστών της ομάδας, οι οποίοι ουσιαστικά είχαν διαμεσολαβητικό και διευκολυντικό ρόλο (Robson, 2010), θέτοντας τα ερωτήματα, διασφαλίζοντας τη συζήτηση όλων των θεμάτων και ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή όλων των ατόμων με στόχο την αποτελεσματική λειτουργία της ομάδας. Οι συντονιστές δεν εξέφραζαν την προσωπική τους άποψη για τα λεχθέντα των συμμετεχόντων αλλά πραγματοποιούσαν παρεμβάσεις, όταν χρειαζόταν, με επιπλέον διευκρινιστικές ερωτήσεις για την αποσαφήνιση ορισμένων απόψεων.

Κάθε ομάδα εστίασης αποτελούνταν από 3 ή 4 άτομα, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις διατηρούν φιλικές σχέσεις μεταξύ τους. Σε αντίθεση με τη θεωρία, η οποία

---

⁸ Πριν τη διεξαγωγή των ομάδων εστίασης που αποτέλεσαν το βασικό σώμα των ερευνητικών δεδομένων, πραγματοποιήθηκε μία πιλοτική ομάδα με Έλληνες συμμετέχοντες, ώστε οι ερευνητές να έχουν μία πρώτη εικόνα για τον τρόπο λειτουργίας τους και την εγκυρότητα και αξιοπιστία των συγκεκριμένων θεματικών που τέθηκαν ως ερευνητικά ερωτήματα. Σημειώνεται ότι τα δεδομένα που προέκυψαν από αυτή την ομάδα εστίασης δεν αποτελούν μέρος των δεδομένων της παρούσας ποιοτικής έρευνας.

προβλέπει τη συμμετοχή έξι ατόμων ως τον ελάχιστο αριθμό συμμετεχόντων σε ομάδα εστίασης, κρίναμε επαρκές το παραπάνω μέγεθος των ομάδων για τη διερεύνηση των συγκεκριμένων ζητημάτων. Με αυτόν τον τρόπο, από τη μία αφιερώθηκε περισσότερος χρόνος σε κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά αλλά και στην αλληλεπίδραση όλων των μελών της ομάδας και από την άλλη αποφεύχθηκε η κόπωση και η ενδεχόμενη συναισθηματική εμπλοκή των συμμετεχόντων λόγω της ιδιαίτερης φύσης των συγκεκριμένων ερευνητικών θεματικών. Τα ερευνητικά δεδομένα επιβεβαίωσαν τη συγκεκριμένη θεώρηση, καθώς κάθε ομάδα είχε διάρκεια το λιγότερο μία ώρα ενώ δύο από τις ομάδες εστίασης διήρκεσαν σχεδόν δύο ώρες. Επισημαίνεται ότι το μέγεθος του δείγματος στην υλοποίηση ποιοτικών ερευνών δεν έχει νόημα να συγκριθεί με το αντίστοιχο που χρησιμοποιείται σε ποσοτικές έρευνες, επειδή αφενός σε αυτή την περίπτωση η γενίκευση δεν αποτελεί κεντρικό στόχο, αφετέρου η οργάνωση, ανάλυση και παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων που προκύπτουν από ομάδες εστίασης αποτελεί μία κοπιώδη και χρονοβόρα διαδικασία.

Η δειγματοληψία που χρησιμοποιήθηκε ήταν σκόπιμη. Σημειώνεται ότι η συγκεκριμένη μέθοδος δειγματοληψίας αποτελεί πάγια τακτική στις ομάδες εστίασης (Ιωσηφίδης, 2008) και δε συνιστά μειονέκτημα στην ερευνητική διαδικασία, καθώς στόχος των ομάδων εστίασης δεν είναι τόσο η αυστηρή αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος με στόχο τη γενίκευση των αποτελεσμάτων σε έναν ευρύτερο πληθυσμό⁹ αλλά η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων πληροφοριών αναφορικά με το θέμα υπό διερεύνηση. Επίσης, αξιοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστιβάδας, δηλαδή η διασύνδεση μέσω επαφών (Atkinson & Flint, 2001. Noy, 2008). Μετά την εύρεση του πρώτου

---

⁹ Στην ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων η έννοια της δυνατότητας γενίκευσης των αποτελεσμάτων αντικαθίσταται από την έννοια της μεταφερσιμότητας των ευρημάτων (transferability), δηλαδή από τη δυνατότητα που παρέχει η εκάστοτε ποιοτική ανάλυση στον αναγνώστη να αναγνωρίσει κατά πόσον τα ευρήματα μπορούν να μεταφερθούν και σε άλλα πλαίσια (Holloway, 1997).

συμμετέχοντα στην ομάδα εστίασης ζητούνταν από το συγκεκριμένο άτομο να διευκολύνει τη διαδικασία εύρεσης άλλων ατόμων από την ίδια χώρα που θα ενδιαφέρονταν να συμμετάσχουν στις συζητήσεις. Στις ομάδες εστίασης συμμετείχαν αποκλειστικά μετανάστες πρώτης γενιάς, δεδομένου ότι κρίθηκε σκόπιμο τα άτομα να έχουν ζήσει ένα σημαντικό μέρος της ζωής τους στη χώρα καταγωγής. Έτσι, προσπαθήσαμε να διασφαλίσουμε την ύπαρξη μίας πιο ολοκληρωμένης εικόνας της χώρας προέλευσης, και επιπλέον την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συνειδητότητα σχετικά με ζητήματα που άπτονται της μετεγκατάστασης σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Ο χώρος διεξαγωγής των ομάδων εστίασης διέφερε σε κάθε ομάδα για λόγους διευκόλυνσης των συμμετεχόντων αλλά σε κάθε περίπτωση υπήρξε μέριμνα να πρόκειται για ένα χώρο με ησυχία, όπου οι συμμετέχοντες να αισθάνονται οικεία. Τηρήθηκε η αρχή της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας και δευκρινίστηκε ότι όλες οι πληροφορίες θα χρησιμοποιηθούν για το σκοπό της συγκεκριμένης έρευνας. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι θα έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στα ερευνητικά αποτελέσματα μετά το πέρας της μελέτης, εάν το επιθυμούν. Τέλος, δε δόθηκε κανενός είδους αμοιβή στα μέλη των ομάδων εστίασης.

Μέσα και Διαδικασία

Οι ομάδες εστίασης υλοποιήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα Ιούλιος - Δεκέμβριος 2015. Κάθε ομάδα εστίασης είχε την ίδια θεματολογία συζήτησης και ακολουθήθηκαν οι ίδιοι κανόνες κατά τη διεξαγωγή τους. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε σύντομη γνωριμία με τη συντονίστρια και τη βοηθό συντονίστρια, και ζητήθηκε από τα μέλη να αναφέρουν τη χώρα προέλευσης, την ηλικία και το έτος εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για το σκοπό και το περιεχόμενο της ομάδας εστίασης και ακολούθησε η εστιασμένη συζήτηση. Όλες οι ομάδες

πραγματοποιήθηκαν στην ελληνική γλώσσα, με εξαίρεση την ομάδα με συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής που διεξήχθη στην αγγλική γλώσσα.

Οι θεματικές που διερευνήθηκαν σχετίζονται με τις διομαδικές σχέσεις μεταξύ γηγενών και μεταναστών, τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και τις πιθανές δυσκολίες που έχουν αντιμετωπίσει ή συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν οι συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες κατά την προσαρμογή τους σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Οι ενδεικτικές ερωτήσεις παρατίθενται αναλυτικά στο Παράρτημα Β.

Όλες οι ομάδες εστίασης μαγνητοφωνήθηκαν με τη σύμφωνη γνώμη των συμμετεχόντων ενώ κατά τη διάρκεια διεξαγωγής τους δεν υπήρξαν αναφορές στην ύπαρξη του μαγνητοφώνου. Στη συνέχεια, οι συζητήσεις απομαγνητοφωνήθηκαν, ώστε να είναι δυνατές οι επαναληπτικές αναγνώσεις του διαθέσιμου υλικού προς ανάλυση. Σημειώνεται ότι δεν καταγράφηκαν χαρακτηριστικά στοιχεία του προφορικού λόγου των συμμετεχόντων, εφόσον δεν αποτέλεσαν στόχο της συγκεκριμένης έρευνας.

Ποιοτική Ανάλυση

Ως μέθοδος ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου επιλέχθηκε η Θεματική Ανάλυση Περιεχομένου¹⁰, εφόσον από τη μία αποτελεί μία ευρύτατα χρησιμοποιούμενη μεθοδολογία ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες και συγκεκριμένα στο χώρο της Ψυχολογίας (Braun & Clarke, 2006, 2012), από την άλλη θεωρήθηκε ότι καλύπτει τον ερευνητικό στόχο και τα ερευνητικά ερωτήματα της

---

¹⁰ Αν και η Θεματική Ανάλυση Περιεχομένου θεωρείται μία ανεξάρτητη μέθοδος εντός της ποιοτικής μεθοδολογίας (Joffe, 2011), οι ομοιότητες και οι διαφορές της από την Ανάλυση Περιεχομένου (content analysis) αποτελούν μείζον αμφιλεγόμενο σημείο μεταξύ των ερευνητών. Οι Elo, Kääriäinen, Kanste, Pölkki, Utriainen και Kyngäs (2014) αναφέρουν ότι μία από τις βασικές τους διαφορές συνίσταται στη δυνατότητα της ποσοτικοποίησης των δεδομένων στην Ανάλυση Περιεχομένου με τη μέτρηση της συχνότητας των διαφορετικών κατηγοριών και θεμάτων. Στην παρούσα έρευνα υιοθετούμε τον ισχυρισμό των Braun & Clarke (2012, σ. 58) ότι «η Θεματική Ανάλυση είναι μόνο μία μέθοδος ανάλυσης δεδομένων, παρά μία προσέγγιση στη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας», εφόσον δεν επιβάλλει θεωρητικές παραδοχές και ιδεατές μεθόδους συλλογής δεδομένων.

παρούσας μελέτης. Επισημαίνεται ότι απώτερος στόχος της συνολικής έρευνας είναι η ενοποίηση και η συνάρθρωση των συγκεκριμένων ευρημάτων με τα ερευνητικά δεδομένα της ποσοτικής έρευνας.

Η θεματική ανάλυση περιεχομένου αποτελεί μια διαδικασία που επιτρέπει τον προσδιορισμό και την ανάλυση «θεμάτων» μέσα στα δεδομένα μιας έρευνας (Boyatzis, 1998), καθώς εστιάζει στις κύριες θεματικές που προκύπτουν από ένα σώμα δεδομένων και επικεντρώνεται σε έννοιες, νοήματα ή θέματα σχετικά με το υπό διερεύνηση ερευνητικό ζήτημα. Ένας σαφής και περιεκτικός ορισμός είναι ο ακόλουθος: «η θεματική ανάλυση είναι μία μέθοδος για τον εντοπισμό, ανάλυση και αναφορά μοτίβων (θεμάτων) εντός των δεδομένων» (Braun & Clarke, 2006, σ. 6). Βασικό σημείο ενδιαφέροντος είναι ο τρόπος που γίνονται αντιληπτά από το άτομο τα υπό μελέτη ερευνητικά ζητήματα, εφόσον αναζητούνται οι γνώμες, οι πεποιθήσεις και οι ερμηνείες που διατυπώνουν οι συμμετέχοντες.

Το συγκεκριμένο, λοιπόν, είδος ανάλυσης μας έδωσε τη δυνατότητα να οργανώσουμε και να περιγράψουμε το διαθέσιμο υλικό με συστηματικό και ταυτόχρονα ευέλικτο τρόπο ώστε να μπορέσουμε να έχουμε σύνθετα και πλούσια ευρήματα (Braun & Clarke, 2006). Με άλλα λόγια, κατηγοριοποιήσαμε αρχικά τα ερευνητικά δεδομένα και στη συνέχεια τα ταξινομήσαμε, συναθροίσαμε και διατάξαμε σε ένα οργανωτικό πλαίσιο. Σημειώνεται ότι στην παρούσα ανάλυση επιλέξαμε να οργανώσουμε τα δεδομένα με την διατμηματική (cross-sectional) ή αλλιώς κατηγορική (categorical) λογική, δηλαδή διαμορφώσαμε σταδιακά ένα κοινό σύστημα κωδικών ή κατηγοριών ταξινόμησης (Ιωσηφίδης, 2008). Επίσης, επιχειρήθηκε ο συνδυασμός της επαγωγικής και της παραγωγικής ανάλυσης (Fereday & Muir-Cochrane, 2006). Τα θέματα προέκυψαν από τα λεχθέντα των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια των ομάδων εστίασης (επαγωγική

προσέγγιση) και επιπλέον, βασιστήκαμε σε a priori χαρακτηριστικά που ενδιέφεραν την παρούσα έρευνα βάσει των θεματικών αξόνων που συζητήθηκαν.

Κεντρικός στόχος της ανάλυσης ήταν ο εντοπισμός και η επιλογή κομβικών σημείων των δεδομένων που προέκυψαν, η κατανόηση των ενοτήτων ανάλυσης με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν, η εστίαση στα βασικά θέματα και η εύρεση κοινών αλλά και διαφορετικών στοιχείων σε πρώτο επίπεδο μεταξύ των συμμετεχόντων κάθε ομάδας εστίασης και σε δεύτερο επίπεδο μεταξύ όλων των ομάδων εστίασης. Εξάλλου, ένα από τα βασικά οφέλη της θεματικής ανάλυσης είναι ότι αποτελεί «μία μέθοδο που λειτουργεί τόσο στο να αντανακλά την πραγματικότητα όσο και να αποκαλύπτει την επιφάνεια της ‘πραγματικότητας’» (Braun & Clarke, 2006, σ. 9). Επισημαίνεται ότι ο ρόλος του ερευνητή στο συγκεκριμένο είδος ανάλυσης δεν είναι παθητικός αλλά αντίθετα, αφορά στον εντοπισμό και προσδιορισμό θεμάτων και πτυχών των δεδομένων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον και συνδέονται με τα ερευνητικά ερωτήματα της εκάστοτε μελέτης (Clarke & Braun, 2014). Επιπλέον, ο ερευνητής καλείται να λειτουργήσει κυκλικά και αναστοχαστικά καθόλη τη διαδικασία της ανάλυσης, ώστε να καταφέρει να εντοπίσει και να προσδιορίσει με σαφήνεια τον πλούτο των δεδομένων που έχει στη διάθεσή του (Ιωσηφίδης, 2008. Σαραφίδου, 2011).

Όσον αφορά τα βήματα που ακολουθήσαμε κατά τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης περιεχομένου των δεδομένων, βασιστήκαμε στα στάδια που προτείνουν οι Braun και Clarke (2006). Αν και τα συγκεκριμένα στάδια δε λειτουργούν πάντα με γραμμικό τρόπο, μπορούμε να συνοψίσουμε τη διαδικασία που ακολουθήσαμε ως εξής:

Εξοικείωση με τα δεδομένα. Βασικό στάδιο αποτέλεσε η αρχική εξοικείωση με το πλούσιο ερευνητικό υλικό από τη διεξαγωγή των ομάδων εστίασης. Σημειώνεται ότι η εξοικείωση με τα ερευνητικά δεδομένα ουσιαστικά ξεκινά από την απομαγνητοφώνηση των συζητήσεων, η οποία λόγω της φύσης της απαιτεί επανειλημμένη και ενεργητική

ακρόαση των λεχθέντων για την όσο το δυνατόν πιστότερη καταγραφή τους και αποτελεί έναν αρχικό τρόπο εξοικείωσης του ερευνητή με το διαθέσιμο προς επεξεργασία υλικό (Braun & Clarke, 2006). Μετά την απομαγνητοφώνηση των συζητήσεων, πραγματοποιήθηκε «επαναλαμβανόμενη προσεκτική ανάγνωση του συνόλου των ερευνητικών δεδομένων και ενεργητική αναζήτηση νοημάτων, θεμάτων και μοτίβων που έχουν σημασία για το εξεταζόμενο φαινόμενο» (Ισαρη & Πουρκός, 2015, σ. 115). Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στα ζητήματα που διαπερνούσαν το σύνολο της διάρκειας της ομάδας εστίασης, στην αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων υπό το πρίσμα των απόψεων που εξέφρασαν και στα συγκεκριμένα μοτίβα λόγου που συνδέονται με τα ερευνητικά ερωτήματα (Vaismoradi, Turunen, & Bondas, 2013). Στο συγκεκριμένο βήμα καταγράφηκαν οι αρχικές ιδέες της ερευνήτριας αναφορικά με πιθανά θέματα/κατηγορίες.

Κωδικοποίηση. Στο συγκεκριμένο στάδιο εντοπίστηκαν και προσδιορίστηκαν οι μονάδες νοήματος που συνδέονται μεταξύ τους (Σακαλάκη, 2008) και τα δεδομένα οργανώθηκαν σε ομάδες που έχουν νόημα για τα ερευνητικά ερωτήματα που μελετώνται. Σε αυτό το σημείο ανάλυσης παράχθηκαν «αρχικοί κώδικες με εξέταση των κειμένων σειρά προς σειρά» (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Αρχικά, αποδόθηκε ένας κωδικός σε κάθε απόσπασμα του κειμένου, ο οποίος εξέφραζε με συντομία το νόημα του συγκεκριμένου τμήματος των δεδομένων. Ορισμένοι από τους κωδικούς συνδυάστηκαν λόγω των κοινών χαρακτηριστικών ή νοημάτων τους με στόχο την ενοποίησή τους σε ένα ανώτερο επίπεδο πριν τη διαμόρφωση θεμάτων. Τα υποθέματα των βασικών θεματικών που συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια της ομάδα εστίασης αξιοποιήθηκαν για αυτό το σκοπό και βοήθησαν στη συστηματική κωδικοποίηση των ερευνητικών δεδομένων.

Αναζήτηση των θεμάτων. Στο τρίτο στάδιο ανάλυσης αναζητήθηκαν πιθανά θέματα ή υποθέματα με το συνδυασμό και την ενοποίηση διαφορετικών κωδικών έτσι όπως προέκυψαν από τα ερευνητικά δεδομένα. Ουσιαστικά τα θέματα σχηματίστηκαν

βάσει των ομάδων που συγκρότησαν οι ποικίλοι κώδικες ή κατηγορίες του προηγούμενου σταδίου ανάλυσης. Στη συγκεκριμένη έρευνα τα θέματα της ανάλυσης συνάδουν σε μεγάλο βαθμό με τις βασικές θεματικές συζήτησης των ομάδων εστίασης ενώ τα υποθέματα αφορούν συγκεκριμένα τμήματα της θεματολογίας της εστιασμένης συζήτησης, τα οποία συμπυκνώθηκαν με βάση το εννοιολογικό τους περιεχόμενο.

Επανεξέταση των θεμάτων. Αφού διαμορφώθηκαν τα πιθανά θέματα, ακολούθησε η επανεξέτασή τους. Καταβλήθηκε προσπάθεια να συμπεριληφθούν στην ανάλυση όλα τα πιθανά θέματα που προέκυψαν κατά την εστιασμένη συζήτηση ακολουθώντας το κριτήριο της εξαντλητικότητας, καθώς θεωρήθηκε ότι η όποια αναφορά των συμμετεχόντων είχε νόημα για την ίδια τη διαδικασία της ομάδας εστίασης. Βασικός στόχος σε αυτό το στάδιο ήταν η διαμόρφωση θεματικών κατηγοριών με βάση τα κριτήρια της εσωτερικής ομοιογένειας και της εξωτερικής ετερογένειας που θέτει ο Patton (1990). Προσπαθήσαμε, λοιπόν, αφενός τα δεδομένα εντός των θεμάτων να νοηματοδοτούνται συνεκτικά μεταξύ τους, αφετέρου να υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ των θεμάτων. Από την άλλη, κρίναμε απαραίτητο, όπου χρειάστηκε, να συμπεριλάβουμε σημεία της εστιασμένης συζήτησης σε παραπάνω από ένα θέματα (Figgou & Panyloroulos, 2015), καθώς θεωρήσαμε ουσιαστική την πολυεπίπεδη νοηματοδότηση που μπορεί να απέδιδαν οι συμμετέχοντες στα συγκεκριμένα σημεία. Το συγκεκριμένο στάδιο ολοκληρώθηκε όταν θεωρήθηκε ότι έχει εξαντληθεί το διαθέσιμο προς ανάλυση υλικό και ότι δεν προστίθενται νέες πληροφορίες.

Ορισμός και ονομασία θεμάτων. Μετά τη διαμόρφωση του θεματικού χάρτη των δεδομένων, «προσδιορίστηκε η ουσία του κάθε θέματος καθώς και η διάσταση των δεδομένων που συλλαμβάνει» (Ισαρη & Πουρκός, 2015, σ.116). Όπως προαναφέρθηκε, βασικός σκοπός της παρούσας ποιοτικής έρευνας είναι η ανάδειξη ζητημάτων που άπτονται της μετανάστευσης, και θεμάτων που σχετίζονται ειδικότερα τόσο με την

προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, όπως είναι οι διομαδικές σχέσεις, όσο και με ενδεχόμενα εμπόδια που τίθενται κατά την επιπολιτισμική διαδικασία, όπως η προσλαμβανόμενη διάκριση. Επίκεντρο της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσε η έννοια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, καθώς και η ίδια η επιπολιτισμοποίηση υπό το πρίσμα των αλλαγών που έχουν επέλθει λόγω της μετεγκατάστασης σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Στη συγκεκριμένη έρευνα τα βασικά θέματα αλλά και τα υποθέματα όπως προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων είναι τα εξής:

- ✓ Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση
  - Προσλαμβανόμενες ομοιότητες
  - Προσλαμβανόμενες διαφορές
  - Γενική αποτίμηση
- ✓ Διαπολιτισμική επαφή - διομαδικές σχέσεις
  - Συχνότητα και περιεχόμενο διαπολιτισμικής επαφής
  - Γενική αποτίμηση - ποιότητα διαπολιτισμικής επαφής
- ✓ Προσλαμβανόμενη διάκριση
  - Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου
  - Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας
  - Γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων
- ✓ Σχέσεις με συμπατριώτες
  - Συχνότητα, περιεχόμενο και ποιότητα επαφής με συμπατριώτες
  - Σχέσεις με χώρα καταγωγής
- ✓ Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης
  - Αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης

- Αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία
- Μελλοντικά σχέδια

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούμε λεπτομερώς σε κάθε θέμα/κατηγορία που συγκροτήθηκε βάσει των ερευνητικών δεδομένων. Ένα από τα βασικά θέματα που προέκυψαν είναι η θεματική της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής, καθώς οι συμμετέχοντες συζήτησαν για τις ομοιότητες και τις διαφορές που εντοπίζουν ανάμεσα στις δύο χώρες και τους δύο λαούς, ιδιαίτερα όσον αφορά τη συμπεριφορά των ανθρώπων, τη νοοτροπία, τις πεποιθήσεις και τις αξίες τους.

Το επόμενο θέμα που διαμορφώθηκε αφορά τη διαπολιτισμική επαφή, με άλλα λόγια τις διομαδικές σχέσεις ανάμεσα στους γηγενείς και τους μετανάστες. Σε αυτή την κατηγορία προχωρήσαμε στη διάκριση του περιεχομένου, της συχνότητας και της ποιότητας της διαπολιτισμικής επαφής.

Μία άλλη βασική κατηγορία αφορά την προσλαμβανόμενη διάκριση που ενδεχομένως έχουν βιώσει ή συνεχίζουν να βιώνουν οι συμμετέχοντες στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο με την έννοια των πιθανών δυσκολιών, προβλημάτων ή εμποδίων που τίθενται κατά την επιπολιτισμική διαδικασία εξαιτίας της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής καταγωγής τους. Μας ενδιέφερε ιδιαίτερα η συμπεριφορά των γηγενών απέναντι στα μέλη της ομάδας και ο τρόπος με τον οποίο αυτή γίνεται αντιληπτή από τα άτομα. Προχωρήσαμε στη διάκριση της προσλαμβανόμενης διάκρισης σε δύο επίπεδα, στην προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου, δηλαδή σε προσωπικό επίπεδο, και στην προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας. Επίσης, καταγράφηκε η άποψη των συμμετεχόντων αναφορικά με τη γενικότερη αίσθηση που έχουν σχετικά με την ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής.

Το επόμενο θέμα αναφέρεται στις σχέσεις που διατηρούν οι συμμετέχοντες με τους συμπατριώτες τους που βρίσκονται στη χώρα υποδοχής. Μας ενδιέφερε το περιεχόμενο, η συχνότητα και η ποιότητα της επαφής που έχουν οι μετανάστες με τους ομοεθνείς τους. Επίσης, ιδιαίτερη σημασία είχε η καταγραφή της σχέσης που διατηρούν οι συμμετέχοντες με τη χώρα καταγωγής, δηλαδή κατά πόσο έχουν ακόμα σχέσεις με άτομα που βρίσκονται στη χώρα προέλευσης, το περιεχόμενο και η συχνότητα αυτής της επαφής.

Η τελευταία κατηγορία που διαμορφώθηκε ήταν το θέμα των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Τα υποθέματα που συγκρότησαν το συγκεκριμένο θέμα αποτελούν βασικά συστατικά στοιχεία της επιπολιτισμικής διαδικασίας, δεδομένου ότι δόθηκε βάρος στις πιθανές αλλαγές που προσλαμβάνουν οι συμμετέχοντες λόγω της μετανάστευσής τους σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Συζητήθηκαν θέματα σχετικά με τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας προέλευσης αλλά και με την υιοθέτηση πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας υποδοχής. Επίσης, καταγράφηκαν τα συγκεκριμένα ζητήματα όχι μόνο στο πραγματικό αλλά και στο επιθυμητό επίπεδο, με άλλα λόγια όσον αφορά την επιθυμία για διατήρηση και υιοθέτηση αντίστοιχων πολιτισμικών στοιχείων των δύο χωρών. Με βάση τα παραπάνω, επιχειρήθηκε η εκτίμηση των προσλαμβανομένων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης. Ακόμα, ένα άλλο υποθέμα συνδέεται με την αίσθηση του ανήκειν στην κοινωνία υποδοχής, δηλαδή το βαθμό στον οποίο τα μέλη των ομάδων αισθάνονται ισότιμα μέλη της χώρας υποδοχής. Τέλος, καταγράφηκαν τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων κυρίως αναφορικά με την επιθυμία για παραμονή ή μη στη χώρα υποδοχής.

Επισημαίνεται ότι η παραπάνω παρουσίαση των κατηγοριών της θεματικής ανάλυσης περιεχομένου είναι κοινή για όλες τις ομάδες εστίασης. Ωστόσο, όπως είναι αναμενόμενο, το βάρος που δίνεται σε κάθε θέμα διαφέρει ανάλογα με την εθνοπολιτισμική ομάδα, γεγονός που έχει από μόνο του ιδιαίτερη σημασία για την

ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων. Επίσης, παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι συγκεκριμένα θέματα, όπως για παράδειγμα η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, η επιπολιτισμική διαδικασία και η προσλαμβανόμενη διάκριση διαπερνούν συχνά όλη τη διάρκεια της συζήτησης, με αποτέλεσμα να χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην εύρεση και ενοποίηση όλων των σχετικών σημείων.

Έκθεση των δεδομένων – συγγραφή των ευρημάτων. Μετά τον καθορισμό των βασικών κατηγοριών και υποκατηγοριών ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων και τη συγκέντρωση του συνόλου των επεξεργασμένων θεμάτων, ακολούθησε η τελική ανάλυση και συγγραφή των ευρημάτων. Στην παρούσα έρευνα τα ευρήματα κάθε ομάδας εστίασης παρουσιάζονται ξεχωριστά και στο τέλος ακολουθεί η ενοποίηση των ευρημάτων από όλες τις ομάδες εστίασης με στόχο την εύρεση και ανάδειξη των κοινών στοιχείων αλλά και των διαφοροποιήσεων που παρουσιάζουν οι μεταναστευτικές ομάδες που μελετήθηκαν.

Η έκθεση των δεδομένων ακολουθεί τη σχηματική παρουσίαση των θεμάτων που αναδύθηκαν κατά την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων σε συνδυασμό με τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί και περιλαμβάνει την παράθεση αποσπασμάτων που τεκμηριώνουν την ύπαρξη της κωδικοποίησης των θεμάτων και βοηθούν τον αναγνώστη να αποκτήσει μία όσο το δυνατόν πληρέστερη και πιο συνεκτική εικόνα των ερευνητικών δεδομένων τόσο εντός όσο και μεταξύ των θεμάτων που παρουσιάζονται. Τα πιο χαρακτηριστικά και σχετικά αποσπάσματα ενσωματώνονται στην αναλυτική αφήγηση ώστε να σχηματοποιηθεί καλύτερα η παρουσίαση των δεδομένων επιχειρώντας να συμπεριλάβουμε, επιπλέον της περιγραφικής παρουσίασης, ερμηνείες και συμπεράσματα ανώτερου ερμηνευτικού επιπέδου βασιζόμενοι στο άδηλο περιεχόμενο των δεδομένων, θέτοντας ερωτήματα όπως «Τι σημαίνει αυτό το θέμα;», «Ποιες είναι οι επιπτώσεις αυτού του θέματος;», «Γιατί οι άνθρωποι μιλούν για το συγκεκριμένο θέμα με τον συγκεκριμένο

τρόπο (και όχι με κάποιον άλλο);», «Ποια είναι η συνολική ιστορία που απεικονίζουν τα διαφορετικά θέματα σχετικά με το ζήτημα/φαινόμενο;» (π.χ. Braun & Clarke, 2012).

Ειδικότερα, στην παρούσα έρευνα μας ενδιαφέρει να αναδειχθούν τα διαφορετικά αλλά και τα κοινά, όπου υπάρχουν, πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε εθνοπολιτισμικής ομάδας, καθώς και ο τρόπος που οι μετανάστες προσλαμβάνουν και βιώνουν την πραγματικότητα της επιπολιτισμικής διαδικασίας στη χώρα υποδοχής.

Αποτελέσματα

Μετανάστες από την Ινδία

Η συγκεκριμένη ομάδα εστίασης αποτελούνταν από τρία άτομα, δύο άντρες και μία γυναίκα, οι οποίοι κατάγονται από την Ινδία. Ο Α. είναι 40 ετών και βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1995, η Τ. είναι 34 ετών και ήρθε στην Ελλάδα το 2002 ενώ ο Β. είναι 40 ετών και μένει στην Ελλάδα από το 1993. Σημειώνεται ότι ο Α. και η Τ. είναι παντρεμένοι μεταξύ τους ενώ και τα τρία μέλη έχουν παιδιά, τα οποία έχουν γεννηθεί και μένουν στην Ελλάδα. Χώρος διεξαγωγής ήταν ο επαγγελματικός χώρος που διατηρεί ένας από τους τρεις συμμετέχοντες στο Σχηματάρι Βοιωτίας και η ομάδα εστίασης διήρκεσε σχεδόν μιάμιση ώρα.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, καθώς και μια γενική αποτίμηση.

Προσλαμβανόμενες ομοιότητες. Οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις ομοιότητες που προσλαμβάνουν ανάμεσα στις δύο χώρες και λαούς. Η πιο βασική ομοιότητα αφορά τον τομέα της οικογενειακής ζωής και συγκεκριμένα, τους ισχυρούς δεσμούς που υπάρχουν μεταξύ των μελών της οικογένειας *«αυτό που μοιάζει πιο πολύ με την Ινδία, που έχω δει εγώ είναι σε θέματα οικογενειακά. Όπως εμείς είμαστε δεμένοι με την οικογένεια, μόνο η Ελλάδα έχει οικογενειακό που λέμε, δηλαδή να είσαι όλο το χρόνο αλλού, ας πούμε όταν έρθουν Χριστούγεννα μαζεύεις την οικογένεια όλοι μαζί. Αυτό κάπου μοιάζει ενώ Ευρώπη δεν υπάρχει αυτό πουθενά. Είναι κάτι τέτοια, κάτι γιορτές, το δέσιμο που υπάρχει με την οικογένεια».*

Ανάλογοι δεσμοί υπάρχουν και όσον αφορά την έννοια της πατρίδας και τη νοσταλγία που αισθάνονται λόγω της μετανάστευσης *«μπορεί να είμαστε εδώ, μπορεί να έχουμε το σπίτι εδώ, να έχω δουλειά εδώ αλλά είναι λίγοι αυτοί που θέλουν να φύγουνε για πάντα από εκεί, εμείς πάντα θέλουμε να κρατάμε τη ρίζα μας από εκεί, είναι αυτό που κρατάμε δηλαδή μπορεί να έχει κανείς μια πολύ καλή δουλειά εδώ, να έχει τα πάντα, να ζει μια χαρά αλλά αυτό δεν κόβεται ποτέ από εκεί. Κρατάει δηλαδή την επαφή [...] μοιάζουν και σε αυτό, ξέρω Έλληνες εδώ που έχουν εργοστάσια στο εξωτερικό, που έχουν καλές δουλειές στην Αμερική στην Αυστραλία αλλά και πάλι αυτοί δεν θέλουν να αποκοπούν από την χώρα τους», «αυτό είναι το ίδιο, μοιάζουμε ακριβώς, όπως σκεφτόμαστε και εμείς δηλαδή, να πάω να δω λίγο τους δικούς μου και κάποιον να μην έχουν εκεί πάνε και βλέπουν το μέρος που έχουν μείνει, που έχουν μεγαλώσει εκεί, που έχουν γεννηθεί, δε θέλουν να το αφήσουν με τίποτα».*

Επίσης, οι αρχές και οι αξίες που ασπάζονται οι άνθρωποι και κυρίως ο τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς, αναφέρονται ως σημείο ομοιότητας, αποτελώντας μάλιστα πιθανό λόγο εξήγησης της μακρόχρονης παραμονής τους στην Ελλάδα *«σαν άνθρωποι να είναι σκεπτικό είναι πολύ καλό, σκέφτονται καλά δηλαδή για τον άλλον, αν είναι ο άλλος μπροστά, σκέφτονται πολύ καλά, γι' αυτό καθόμαστε και εμείς τόσα χρόνια εδώ πέρα και βλέπουμε πως είναι».* Ακόμα, μικρή αναφορά γίνεται στην κοινή νοοτροπία των δύο λαών αναφορικά με το πολιτικό σύστημα και τη διακυβέρνηση των δύο χωρών *«στα πολιτικά... (γέλια), δωροδοκία, αυτά».*

Επιπλέον, το φυσικό περιβάλλον με την έννοια της αγροτικής παραγωγής φαίνεται να μοιάζει σε ορισμένα σημεία *«(στην Ινδία) κάνουν και εξαγωγές, άμα ρωτήσετε για να μάθετε ή αν θα πάτε ποτέ εκεί θα δείτε στάρι, ρύζια, όλα αυτά γίνονται εξαγωγές, δηλαδή τόσο πολύ δουλεύουμε με τα χωράφια».* Τέλος, όσον αφορά το φαγητό, τα σημεία ομοιότητας των δύο χωρών είναι ο τρόπος μαγειρέματος και ορισμένα είδη φαγητού *«οι παραδοσιακές συνταγές αυτά μοιάζουν κάπου, ας πούμε επίσης ότι κατσαρόλα χρησιμοποιούμε και εμείς, στην Ευρώπη χρησιμοποιούν πολύ τηγάνι και φούρνο, μοιάζει δηλαδή ο τρόπος μαγειρέματος».*

Προσλαμβανόμενες διαφορές. Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες και λαούς αποτελούν ένα από τα κεντρικά θέματα της ομάδας εστίασης, στο οποίο επανέρχεται η συζήτηση καθόλη τη διάρκεια της ομάδας.

Βασικό θέμα διαφοροποίησης των δύο πολιτισμών είναι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές *«πρώτα με τη θρησκεία, στην Ινδία υπάρχουν πολλές θρησκείες [...] θέλω να σου πω δηλαδή υπάρχουν όλες οι θρησκείες», «[...] εδώ δεν υπάρχει αυτό, υπάρχει μόνο μία και βλέπουμε όλοι πάνε με ένα λόγο, δεν είναι δηλαδή αυτή η θρησκεία είναι έτσι, τι μας λέει πρέπει να παρακολουθούμε γι' αυτό το πράγμα».*

Επίσης, το κοινωνικό περιβάλλον υπό ένα οικολογικό πρίσμα είναι διαφορετικό, καθώς η Ινδία διαθέτει μεγάλο πληθυσμό και αποτελείται από πολλά κρατίδια *«υπάρχει πάρα πολύς κόσμος», «εμείς έχουμε 24 ή 26 κρατίδια, όπως είναι η Αμερική».* Αυτό το γεγονός συνδέεται πρώτον με τον τομέα της γλώσσας, η οποία διαφέρει σε σημαντικό βαθμό, δεδομένου ότι στην Ινδία υπάρχει η επίσημη εθνική γλώσσα αλλά και πολλές, διαφορετικές γλώσσες ανάλογα με το αντίστοιχο κρατίδιο *«εγώ ξέρω ότι υπάρχουν 16 γλώσσες στη Ινδία τώρα τελευταία, έχουν πολλές γλώσσες», «είναι 13 γλώσσες πιστοποιημένες [...] που είναι επίσημες, που γράφουν και διαβάζουν»*, και δεύτερον, με το πεδίο της πολιτικής διακυβέρνησης *«[...] κάθε κράτος έχει δικό του πρόεδρο και εκτός από αυτόν και κάποιον που είναι πιο πάνω, που είναι πρωθυπουργό αλλά εκεί κάθε κράτος, όχι κάθε κράτος, κάθε δύο κράτη περίπου έχουν διαφορετική γλώσσα που γράφουν και διαβάζουν, εκτός από τη μία γλώσσα που είναι η εθνική η Ινδική που λέμε που τη μιλάνε όλοι, άσε που μιλάνε όλοι Αγγλικά».*

Η ανάπτυξη των δύο χωρών τίθεται στο επίκεντρο και οι συμμετέχοντες ταυτίζουν την Ελλάδα με το ευρωπαϊκό επίπεδο ανάπτυξης, αν και η πρόσφατη τεχνολογική πρόοδος της Ινδίας την τοποθετεί σε ανταγωνιστική θέση πλέον τόσο με την Ευρώπη όσο και με την Ελλάδα *«τώρα είναι λίγο Ευρώπη όπως το βλέπω με Ελλάδα μαζί είναι λίγο προχωρημένο σε σχέση με την Ινδία. Τελευταία όμως η Ινδία έχει αναπτυχθεί πάρα πολύ, έχει βγει και μπροστά σε κάποια πράγματα, η τεχνολογία για παράδειγμα στην Ινδία αυτή την στιγμή αν θα δεις στο*

ίντερνετ είναι στην κορυφή. Στα άλλα πράγματα, τεχνολογία και τέτοια, η Ελλάδα είναι πίσω σε σχέση με την Ινδία».

Αναφορικά με τον τομέα των βασικών αρχών και αξιών, η θέση της γυναίκας και η συμμετοχή της στην αγορά εργασίας αποτελεί σημαντικό σημείο διαφοροποίησης, αν και από τη μία η διακονή στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο έχει οδηγήσει σε αλλαγές, από την άλλη η κατάσταση στην Ινδία έχει μεταβληθεί *«εκεί για παράδειγμα δουλεύουν μόνο οι άντρες, οι γυναίκες δεν δουλεύουν, εμείς εκείνη την εποχή δεν είδαμε να δουλεύουν γυναίκες. Λίγες γυναίκες, όχι μόνο στα εργοστάσια και τέτοια αλλά και σε δημόσιες υπηρεσίες δεν είχαν πολλές γυναίκες, και στα γραφεία πολύ λίγες. Τώρα επειδή έχουν ανοίξει οι δουλειές και τώρα υπάρχουν και κοπέλες που έχουν πτυχία, έχουν τελειώσει πανεπιστήμια και άλλα διάφορα, εδώ δούλευαν και ο άντρας και η γυναίκα και έτσι μάθαμε ότι δεν είναι ντροπή να δουλεύει και η γυναίκα».* Σε αυτό το σημείο επισημαίνεται ότι η γυναίκα-μέλος της ομάδας εστίασης δεν συμμετείχε στον ίδιο βαθμό με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας κατά τη συζήτηση. Αρχικά, υπήρχε η αίσθηση των ερευνητριών ότι αυτό οφειλόταν στην ελλιπή γνώση της ελληνικής γλώσσας. Ωστόσο, στην πορεία της συζήτησης φάνηκε ότι ο χαμηλότερος βαθμός συμμετοχής ίσως να σχετίζεται περισσότερο με πολιτισμικά στοιχεία της ινδικής κουλτούρας και συγκεκριμένα, τη θέση της γυναίκας στο δημόσιο χώρο.

Επίσης, οι κοινωνικές σχέσεις και συγκεκριμένα, ο τρόπος ψυχαγωγίας των δύο λαών διαφέρει αρκετά *«εμείς οι πιο πολλοί Ινδοί δεν βγαίνουμε, δεν πίνουμε, δεν καπνίζουμε, έχει πάρα πολύ μεγάλη διαφορά ενώ οι Έλληνες άμα δεν βγουν μία φορά την εβδομάδα δεν μπορούν (γέλια) και καπνίζουν και δύο πακέτα την ημέρα και πίνουν»*, *«επειδή δε βρίσκουμε αυτά που θέλουμε εμείς, τα ελληνικά, οι ταβέρνες ή αυτά που θέλουμε εμείς δεν μας αρέσουν και πολύ και γι' αυτό το λόγο αποφεύγουμε αυτά τα πράγματα δηλαδή παράδειγμα να πάω να φάω έξω σαββατοκύριακο όχι, έχουμε ένα δικό μας μαγαζί που μπορεί να πάω εκεί πέρα που έχει τα δικά μας τα φαγητά. Πιο πολύ σουβλατζίδικα και τέτοια αυτά τρώμε τα ίδια, εκεί πιο πολύ πάμε, όλοι τρώμε γύρο και για καφέ καμιά φορά»*, *«για καφέ μερικές φορές πάμε κάπου ή σταματάμε ή στο*

δρόμο αλλά για ποτό δε πάω, είναι λίγοι αυτοί που πάνε, 2% κάπου εκεί», «εγώ μπορώ να σας πω ότι μπορεί να πάω μια φορά με κάποιον Έλληνα να δω ένα μαγαζί για να δω αν μου αρέσει μπορεί να ξαναπάω αλλά επειδή δε βρίσκω όπως σας είπα και πριν και δεν ξαναπάω γι' αυτό το λόγο αλλά θα πάω να δω τι πουλάνε, τι τρώνε και τέτοια, να δω μία φορά μπορεί να πάω αλλά πιο συχνά, όχι».

Ακόμα, ο τρόπος ενδυμασίας είναι διαφορετικός και σχετίζεται με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις «τα ρούχα που φοράμε, για παράδειγμα οι γυναίκες κυρίως εκεί φοράνε άλλα ρούχα [...] δε φοράνε φούστες και τέτοια, τώρα τελευταία όμως έχουν αλλάξει πάρα πολύ τελευταία ειδικά», «εκκλησία που πάμε εδώ στα Οινόφυτα που έχουμε φοράμε τα δικά μας ρούχα που φοράμε στην Ινδία τα παραδοσιακά [...] αυτοί που φοράνε σαρίκι αυτό δε μπορεί να αλλάξει ποτέ. Αυτό το σαρίκι που φοράνε είναι από τη θρησκεία».

Τέλος, το κλίμα είναι πολύ διαφορετικό στις δύο χώρες «στην Ινδία εμείς εκεί έχουμε πιο πολύ ζέστη», γεγονός που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις διατροφικές συνήθειες «το φαγητό και τα μπαχαρικά είναι κάθε χώρα με το κλίμα του, άμα είναι εδώ είναι διαφορετικό το κλίμα [...] τρώμε αλλιώς, εδώ το χειμώνα έχει κρύο και τρώνε πολύ σούπα, επίσης εδώ τρώνε πιο πολύ κρέας, εμείς τρώμε πιο πολύ όσπρια, λαχανικά και πιο πολλά πράσινα γιατί με τη ζέστη που έχουμε εμείς εκεί πέρα άμα δε τρως αυτά και τρως πιο πολύ κρέας πώς θα ζήσεις εκεί πέρα; Ανεβαίνει η θερμοκρασία του σώματος». Οι διαφορές στα είδη φαγητού είναι πολλές «δε μοιάζουνε καθόλου, για παράδειγμα εσείς έχετε ψωμί καθημερινά, εμείς καθημερινά τρώμε πίτες [...] πρώτο είναι αυτή η διαφορά με το φαγητό και δεύτερο είναι τα φαγητά που τρώτε εσείς, εδώ οι Έλληνες δεν έχουν καυτερά μπαχαρικά, εμείς έχουμε πολλά μπαχαρικά που κάνουν καλό για την υγεία», «τα μπαχαρικά ίδια είναι, απλά εμείς είμαστε της ποσότητας, αυτή είναι η διαφορά». Ενδιαφέρον έχει ότι τα παιδιά των συμμετεχόντων, δηλαδή η δεύτερη γενιά μεταναστών, δεν ακολουθεί τις ίδιες συνήθειες στη διατροφή «τα παιδιά μας όμως δε τρώνε καυτερά, δεν τους αρέσει». Η προσαρμογή στις κλιματικές συνθήκες της Ελλάδας μάλιστα αποτελεί παράγοντα δυσκολίας, όταν οι συμμετέχοντες επισκέπτονται την Ινδία «και τα δικά

μου (παιδιά) δύο βδομάδες ήταν άρρωστα εκεί, είναι και το κλίμα, είναι και τα φαγητά, είναι και το νερό, είναι τα πάντα, και για μένα το ίδιο είναι όταν πηγαίνω εκεί είμαι χάλια, μόλις κατεβαίνω από το αεροπλάνο είμαι καλά, τελείωσε, είμαστε μαθημένοι έτσι, αν ήμασταν ένα χρόνο η δύο χρόνια εκεί θα συνηθίσω. Μας ρωτάνε καμιά φορά στην Ινδία κάνει ζέστη; Έχει πάρα πολύ ζέστη λέω, και εγώ εδώ είμαι πάνω από 18 χρόνια εδώ πέρα, όπως είσαι εσύ έτσι είμαι και εγώ, γιατί έχω συνηθίσει εδώ».

Γενική αποτίμηση. Η θεματική της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης με βάση τις ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των δύο χωρών διαπερνάει όλη τη διάρκεια της συζήτησης, καθώς το θέμα επανέρχεται ακόμα και όταν η εστίαση της συζήτησης βρίσκεται σε άλλο σημείο. Αρχικά, τα μέλη της ομάδας αναφέρονται κυρίως σε διαφορές «έχουνε πολύ διαφορά», «η ινδική με την ελληνική κουλτούρα είναι πολύ διαφορετική» αλλά πολύ σύντομα γίνεται λόγος για βασικές ομοιότητες ανάμεσα στους δύο λαούς κυρίως «στα καλά μοιάζουν», «εγώ θεωρώ ότι όλα είναι περίπου τα ίδια τα πράγματα, δεν έχει μεγάλη διαφορά». Επίσης, γίνεται συχνή αναφορά στις αλλαγές που έχουν συμβεί στη χώρα καταγωγής κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, γεγονός που οδηγεί ενδεχομένως στην πρόσληψη περισσότερων, συγκριτικά με το παρελθόν, ομοιοτήτων μεταξύ των δύο πολιτισμών «τελευταία όμως η Ινδία έχει αναπτυχθεί πάρα πολύ», «τόρα τελευταία όμως έχουν μάθει και έχει αλλάξει αυτό».

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της Ινδίας μέτρια προς μεγάλη, καθώς οι συμμετέχοντες αναφέρονται τόσο σε πολιτισμικές διαφορές όσο και ομοιότητες. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις κλιματικές συνθήκες, τις συνθήκες διαβίωσης και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι διαφορές φαίνεται να είναι μεγάλες. Αντίθετα, όσο η συζήτηση προχωράει προς περισσότερο κεντρικά ή και προσωπικά ζητήματα, όπως η νοοτροπία, ο τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς των ανθρώπων, καθώς και οι οικογενειακές σχέσεις, τόσο η πολιτισμική απόσταση μικραίνει, εφόσον αναφέρονται αρκετές προσλαμβανόμενες ομοιότητες.

Διαπολιτισμική επαφή-διομαδικές σχέσεις. Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνεται η συχνότητα και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής, καθώς και μία γενική αποτίμηση αναφορικά με την ποιότητά της.

Συχνότητα και περιεχόμενο διαπολιτισμικής επαφής. Η διαπολιτισμική επαφή μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών αναφέρεται ως πολύ συχνή «αν δεν πάμε εμείς ή δεν έρθουν αυτοί, θα τηλεφωνηθούμε, κάθε μέρα», «επικοινωνούμε κάθε μέρα με Έλληνες». Η γειτονιά, το εργασιακό πλαίσιο αλλά και η κοινότητα αποτελούν τα πλαίσια όπου λαμβάνει μέρος η διαπολιτισμική επαφή «η επικοινωνία με τους Έλληνες πιο πολύ εκεί που συνδεόμαστε, έχω μαγαζί, εκεί πέρα έρχονται, ένα σούπερ μάρκετ, μπαίνουν Έλληνες πιο πολύ», «επικοινωνούμε έξω, δηλαδή όταν βγαίνουμε έξω, στο εργοστάσιο που δουλεύω και στα μαγαζιά που πάω και ψωνίζω εκεί συνδεόμαστε με Έλληνες πιο πολύ».

Γενική αποτίμηση-ποιότητα διαπολιτισμικής επαφής. Τα μέλη της ομάδας εστίασης αναφέρουν, σε γενικές γραμμές, καλές σχέσεις με τους γηγενείς, οι οποίοι δείχνουν κατανόηση για τη διαδικασία της μετανάστευσης και σεβασμό προς τους μετανάστες «οι σχέσεις πλέον είναι πάρα πολύ καλές γιατί αφού παραδέχονται ξένους εδώ μέσα, Ελλάδα και κάθονται χρόνια σημαίνει ότι είναι καλύτερες σχέσεις, δηλαδή σέβονται, καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον, και το καταλαβαίνουν κι αυτό πολύ ότι έχουνε έρθει από ξένη χώρα, πως αφήνουν το σπίτι τους, τη μάνα τους, τον πατέρα τους και την οικογένειά τους, καταλαβαίνουν αυτά τα πράγματα και γι' αυτό το λόγο τους σέβονται πολύ». Επίσης, στο εργασιακό πλαίσιο οι σχέσεις φαίνεται να κυλάνε ομαλά «με τους συναδέλφους δεν έχει, αυτοί που δουλεύουν μαζί, είναι σχεδόν καλά δεν έχουν πρόβλημα». Όσον αφορά τις προσωπικές σχέσεις των ατόμων, υπάρχουν φιλικές σχέσεις με Έλληνες που έχουν προκύψει κυρίως λόγω γειτνίασης και οι οποίες χαρακτηρίζονται εξαιρετικές «έχουμε μια γιαγιά, έχει εγγόνια, έχει παιδιά αυτή [...] είναι καλή, σαν ούτε η μαμά μου είναι τόσο καλή πώς να το πω», «έτσι έχω και εγώ εκεί που νοικιάζω, η κόρη τους βοηθάνε τα παιδιά μου που πάνε στο σχολείο [...] εκεί πέρα μας βοηθάνε

πάρα πολύ εκεί που νοικιάζω και το σέβονται το καταλαβαίνω, είναι σαν δικό τους άνθρωπο, πάρα πολύ δηλαδή».

Η παρούσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση της Ελλάδας φαίνεται να έχει συμβάλει στη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων, ενισχύοντας την ενσυναίσθηση των γηγενών για τα αίτια της μετανάστευσης και την επιπολιτισμική διαδικασία *«τώρα τα νέα παιδιά που έχουν βγει έξω από την Ελλάδα και η Ελλάδα μπήκε στην Ευρώπη, έχει ανοιχτή σχέση με όλο τον κόσμο, μάθανε, έχει εμπόρια από Ινδία εισαγωγές και εξαγωγές και μάθανε και τα νέα παιδιά ξέρουν τώρα τι είμαστε, που είμαστε, δηλαδή εμείς που είμαστε εδώ μας ρωτάνε γιατί είστε εδώ και φύγατε από εκεί αφού εκεί είναι καλύτερα από εδώ».*

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου και εναντίον της ομάδας, καθώς και μία γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου. Η ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής και η υποκειμενική τους πρόσληψη αποτελεί το επόμενο θέμα συζήτησης. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται στα εμπόδια και τις δυσκολίες που έχουν αντιμετωπίσει ή συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν λόγω της μετανάστευσής τους σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Αν και η αρχική απόκριση για την ύπαρξη διακρίσεων είναι αρνητική, στη συνέχεια τα μέλη της ομάδας αναφέρονται σε περιστατικά άσχημης συμπεριφοράς από τους γηγενείς.

Η γραφειοκρατία και τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα αποτελούν μείζον ζήτημα *«είχαμε πρόβλημα με τα χαρτιά πιο πολύ, δηλαδή για παράδειγμα πάω να καταθέσω χαρτιά και δεν είχαμε σειρά καθόλου»*, αν και η κατάσταση φαίνεται να έχει βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια *«τώρα όμως τελευταία έχουν φτιαχτεί και αυτά, τα έχουν βελτιώσει πάρα πολύ, παλιά τα είχαν πεταμένα τα χαρτιά εκεί μέσα στα γραφεία»*. Γίνεται αναφορά για τη δυσκολία ενοικίασης σπιτιού λόγω της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής καταγωγής *«καμιά φορά πας και νοικιάζεις ένα σπίτι, εκεί σε κάποιο μέρος σου λέει όχι δεν το δίνω»* και για

διαφορετική αντιμετώπιση κατά την οδηγική συμπεριφορά *«κάπου άμα είναι ένας έτσι στο δρόμο ας πούμε έχω προτεραιότητα και άλλος για να μου δώσει προτεραιότητα στο δρόμο, κάπου κοιτάει γιατί, ας έχει στοπ αυτός, καμιά δυο φορές όχι συνέχεια».*

Η διάκριση λαμβάνει χώρα σε ποικίλα φυσικά πλαίσια, όπως στο αεροδρόμιο *«πιο πολύ έχω δει και στο αεροδρόμιο, παράδειγμα την ώρα που κάνει άφιξη το αεροπλάνο, έχουμε δύο λωρίδες, μία είναι με το ελληνικό διαβατήριο και η δεύτερη με το ξένο διαβατήριο και είναι πολύ μεγάλη η διαφορά»* ή στις δημόσιες υπηρεσίες *«εκεί το έχω δει και αυτό, μπορεί να σου πουν κάτσε λίγο πίσω γιατί εντάξει να κοιτάνε κάνα λίγο πέρα εκεί μας κάνουν λίγο, έχω δει εγώ πολλές φορές εκεί στα γραφεία, εκεί που υπάρχει πολύς κόσμος».*

Ωστόσο, η συμπεριφορά των γηγενών μπορεί να λειτουργεί και προστατευτικά προς τα μέλη της ομάδας, καθώς υπερασπίζονται τα δικαιώματά τους για ίση μεταχείριση *«μου έχει τύχει κανά δυο φορές που μαλώνουν γι' αυτό το λόγο, γιατί του λες έτσι, Έλληνες...».* Η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής θεωρείται ότι έχει βοηθήσει στην ομαλή προσαρμογή τους αλλά και στη δυνατότητα διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους *«έχει βελτιωθεί η κατάσταση, κάποτε ήταν γιατί επειδή δεν μιλάγαμε...», «δε λέγαμε τι θέλει αυτό και που έχω το δικαίωμα εγώ, δεν το λέγαμε εμείς».*

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας. Όσον αφορά το ζήτημα διακρίσεων απέναντι στη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι η προσλαμβανόμενη διάκριση τόσο ενάντια στο άτομο όσο και ενάντια στην ομάδα κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα *«ό,τι πρόβλημα έχω εγώ, έχουν και οι υπόλοιποι, ίδιο πρόβλημα, δεν είναι ότι θα κοιτάνε μόνο εμένα ή τον Α., θα κοιτάνε όλους».*

Η εργασιακή εκμετάλλευση και η αυθαιρεσία εκ μέρους των γηγενών εργοδοτών αποτελεί συχνό φαινόμενο για τους Ινδούς αλλά και για τους μετανάστες συνολικά *«στη δουλειά πιο πολύ, ο άλλος μπορεί να δουλεύει και να μην πληρώσει ή θα του πει έλα αύριο, ή θα πει θα σε πληρώσω τον άλλον μήνα και μαζεύονται 5 και 10 μισθούς και τελικά ο άνθρωπος δε μπορεί να πάρει τα λεφτά, που να πάει;», «άμα ξεκινήσουμε από Αθήνα μέχρι εδώ ο κάθε*

αλλοδαπός για να μην πω Ινδός, του χρωστάνε και ένα μισθό, μπορεί εμένα να μην μου χρωστάνε τίποτα, του άλλου του χρωστάνε 3, η γυναίκα μου χρωστάνε 2 και εσείς να τα έχετε πάρει όλα, ενώ σχεδόν όλοι οι Ινδοί περίπου του χρωστάνε από ένα μισθό και πάνω». Επίσης, αναφέρεται ότι επικρατούν άσχημες συνθήκες εργασίας «δεν έχει ωράριο, μπορεί να δουλεύουν 10 ώρες και να πληρώνονται για 8 ώρες». Σημαντικό ρόλο για τη διεκδίκηση των δεδουλευμένων αποτελεί η κατοχή των απαραίτητων για τη νομιμοποίηση εγγράφων «ένας που είναι νόμιμος μπορεί να πάει σε κάποια υπηρεσία, άλλος που είναι παράνομος αν δεν έχει χαρτιά πού να πάει».

Οι συμμετέχοντες έχουν την αίσθηση ότι η δική τους εθνοπολιτισμική ομάδα υφίσταται ακόμα περισσότερες διακρίσεις συγκριτικά με τους μετανάστες άλλων χωρών «γενικά, αλλά με τους Ινδούς πιο πολύ εδώ άμα κάποιος κάνει μηνύσεις προς τους εργοδότες για να πάρει τα λεφτά, άμα είναι 100 μηνύσεις ο Ινδός θα έχει μέσα 1 ή 2, δεν κάνουμε πολύ». Οι Ινδοί φαίνεται να διαφοροποιούνται στον τρόπο διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους, καθώς η ευγνωμοσύνη τους για πρότερη θετική αντιμετώπιση αποτρέπει τις ακραίες, σύμφωνα με τους ίδιους, συμπεριφορές «σκεφτόμαστε αλλιώς ότι κάποια στιγμή όταν ήρθα αυτός μου έδωσε δουλειά, μου δώσανε ψωμί και παρόλο που μπορεί να είναι δικαίωμά μου αλλά σκέφτομαι αυτό που πάει να γίνει, η μήνυση είναι κακό δηλαδή δε ξεχνάω αυτό που μου έχει κάνει, το καλό, αυτό που έχει κάνει πιο πριν, δηλαδή πριν 10, 15 χρόνια μου έδωσε δουλειά, είμαστε καλά, δουλεύαμε, δουλεύατε και εσείς, βγάλαμε μεροκάματο και σκεφτόμαστε ένας άνθρωπος που μου έδωσε δουλειά, μου έδωσε μια νέα αρχή στη ζωή εδώ στην Ελλάδα, στην Ευρώπη, θα βρω τον τρόπο να αποφεύγω, να μην πάω να κάνω μήνυση, θα βρω άλλο τρόπο όπως δώσε μου τα λεφτά, δεν έχω, να πω ψέματα ότι είναι άρρωστη η μάνα μου, είναι άρρωστη η γυναίκα μου, χρειάζομαι λεφτά να μου δώσει ή φεύγω Ινδία, να ψάχνω χίλιους τρόπους με κάποιο τρόπο να πάρω τα λεφτά, άμα είναι κάποιος άλλος πάει κατευθείαν ή με το μαχαίρι ή με το δικαστήριο. Αυτό είναι σπάνιο».

Η ελλιπής εκμάθηση της γλώσσας, η απροθυμία για σύγκρουση αλλά και ο φόβος οδηγούν σε συμπεριφορές αποφυγής που εκδηλώνονται με υποτιμητικές ή συμβιβαστικές λύσεις «αν έχουμε κάποιο πρόβλημα πιο πολύ αποφεύγουμε γιατί δε ξέρουμε και τη γλώσσα καλά, δηλαδή να πάω να μιλήσω με το δικηγόρο αλλά τι να εξηγήσεις άμα δε ξέρεις, αλλά για να εξηγήσω πρέπει να ξέρω γλώσσα, το πρώτο που μας κρατάει πίσω είναι αυτό, το δεύτερο είναι δε θέλουν, πιο πολύ σκέφτονται να μην το κάνουν καλύτερα γιατί λένε έχασα που έχασα τα προηγούμενα, να μη χάσω και το σημερινό για παράδειγμα να πάω αύριο για δουλειά άμα δεν πάω για δουλειά πρέπει να πάω εκεί αλλά επειδή δεν ξέρω αν θα πάρω τα προηγούμενα να μη χάσω και το σημερινό», «για παράδειγμα άμα είναι 1000 ευρώ, λέμε δώσε 400 για να φύγω να τελειώνεις», με την ελπίδα μίας πιθανής μελλοντικής επανόρθωσης «συνήθως όσοι Ινδοί ειδικά, που τους έχουν απολύσει και τους χρωστάνε λεφτά, τους λένε ότι όταν θα ξαναπάρουμε άτομα για δουλειά, θα έχεις προτεραιότητα, γίνεται κι αυτό».

Επίσης, τα μέλη της ομάδας κάνουν λόγο για εκδικητικές συμπεριφορές Ελλήνων στο εργασιακό πλαίσιο που δυσχεραίνουν την εύρεση νέας εργασίας «οι Έλληνες που είναι πιο σκληροί ας πούμε απέναντί μας, όταν κάποιος με κάποιο τρόπο φεύγει από τη δουλειά και πάει αλλού, αυτός ψάχνει και λέει που πάει τώρα και εκεί που πάει παίρνει τηλέφωνο, έφυγε από εμάς μην τον πάρεις, δηλαδή ο ένας Έλληνας με τον άλλον άμα είναι εδώ γύρω-γύρω 50 εργοστάσια ο ένας επιχειρηματίας είναι γνωστός με τον άλλον, ρωτάει αυτός ήρθε σε εμάς, τεχνικός, έφυγε από εδώ, άμα ξαναέρθει μην τον πάρεις».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η οπτική των μελών της ομάδας για τις παραπάνω συμπεριφορές των Ελλήνων στο πεδίο της εργασίας. Αν και η άσχημη συμπεριφορά αφορά κοινή συνισταμένη, τα αίτια της συμπεριφοράς αποδίδονται ποικιλοτρόπως «εκεί είναι δύο τρόποι, ο ένας τρόπος, το ένα σκεπτικό είναι ότι θέλει αυτός να πεινάσει, να μην έχει δουλειά, να κάνει κακό. Ο άλλος είναι να πεινάει, να μη βρει άλλη δουλειά γιατί τον θέλω, δηλαδή τον έχει ανάγκη. Υπάρχουν δηλαδή δύο τρόποι, ο ένας είναι για να πεινάει, ρατσισμό που λέμε και ο άλλος είναι να πεινάει να μη βρει και να ξαναγυρίσει με τα ίδια λεφτά ή και με περισσότερα

επειδή τον έχει ανάγκη. Πάνε κι έτσι αυτά. Εκείνη τη στιγμή ο άλλος που έχει φύγει δεν το καταλαβαίνει ότι τον ήθελε στη δουλειά ή γιατί δε βρίσκει και σκέφτεται να ζαναπάω τώρα εκεί; Θα με πάρει; Αυτά ο Έλληνας τα κάνει κρυφά, δεν το λέει, έλα ρε φίλε σε θέλω, τι θες; Θέλεις λεφτά παραπάνω; Πάρε ή δε μπορώ να σου δώσω παραπάνω λεφτά αλλά θέλω να μείνεις. Αυτός λέει άμα θέλεις κάτσε, άμα δε θέλεις φύγε».

Γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων. Σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας, οι διακρίσεις εκκινούν από το γεγονός ότι, σε αντίθεση με την νομοθεσία άλλων χωρών του εξωτερικού και παρά τη μακρόχρονη διαμονή τους στη χώρα υποδοχής, οι ίδιοι δεν έχουν αποκτήσει ακόμα την ελληνική ιθαγένεια με αποτέλεσμα τη στέρηση βασικών δικαιωμάτων, όπως η ψήφος στις εκλογές, αλλά και την «αφάνεια» της δεύτερης γενιάς μεταναστών «*όταν πάτε και ψηφίζετε εσείς, εγώ γιατί να μη μπορώ, γιατί να μην το σκεφτώ γιατί και εγώ έχω εδώ τα πάντα [...] Γιατί λοιπόν να μη μπορώ να ψηφίσω και εγώ; Να δώσω το σκεπτικό μου*», «*άμα δεν έχω ιθαγένεια, δε μπορώ να ψηφίζω εδώ στην Ελλάδα, παρόλο που είμαι εδώ 18 χρόνια. Άλλες χώρες σε σχέση με αυτό, είναι πάρα πολύ μπροστά, δεν είναι έτσι μετά από 7 ή 8 χρόνια, ένας φίλος μου που ζει σε άλλη χώρα μετά από 7 χρόνια μπόρεσε και πήρε ιθαγένεια και μου λέει εσύ τι κάνεις μετά από 18 χρόνια που είσαι στην Ελλάδα, γιατί δεν πήρες, του λέω έτσι είναι ο νόμος εδώ. Δηλαδή αυτό μας δυσκολεύει και πιο πολύ, εκεί δεν έχει φτιάξει τίποτα, δηλαδή όπως ήταν παραμένει το ίδιο.. Εκεί σε άλλες χώρες με το που γεννιέται ένα παιδί παίρνει κατευθείαν την ιθαγένεια εκεί πέρα που γεννήθηκε, εδώ τα παιδιά μου που είναι 13 χρονών και 11 δεν έχουν πάρει ούτε διαβατήριο».*

Για τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας εστίασης, αρκετές περιπτώσεις άσχημης συμπεριφοράς δε σχετίζονται με τη διαφορετική εθνοπολιτισμική προέλευση, καθώς ορισμένα ζητήματα είναι κοινά για τους γηγενείς και τους μετανάστες «*σε κάθε δημόσια υπηρεσία και είναι γενικότερο, και στην εφορία να πας και στο ΙΚΑ να πας, εκεί που είναι πεταμένος ο φάκελος ο δικός μου, είναι και το δικό σου*». Αντίθετα, ο διαφορετικός τρόπος αντιμετώπισης από τους γηγενείς πιθανόν σχετίζεται με χαρακτηριστικά προσωπικότητας «*ο καθένας*

σκέφτεται διαφορετικά, άλλος σκέφτεται θετικά, άλλος σκέφτεται διαφορετικά δηλαδή», «αυτό είναι κάθε άνθρωπος πως είναι, δεν είναι όλοι».

Ωστόσο, γίνεται λόγος για τη δυνατότητα που έχουν οι γηγενείς σε μεγαλύτερο βαθμό να προσφύγουν σε αρμόδιες υπηρεσίες σε περίπτωση άνισης μεταχείρισης, ειδικά στο εργασιακό πεδίο *«εδώ έχει τα πιο πολλά είναι από τη δουλειά πιο πολύ, ο άλλος λέει είναι αλλοδαπός, δουλεύει εδώ πέρα να βρω κάποιο τρόπο να μη πληρώσω, γιατί ο Έλληνας θα έχει δικηγόρους, θα κάνει δικαστήρια, θα πάει στο υπουργείο, ο αλλοδαπός εντάξει που να βρει γνωριμία να κάνει όλα αυτά, πιο πολύ είναι με τη δουλειά».*

Οι τωρινές οικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα διαπερνούν τη συζήτηση για την ύπαρξη διακρίσεων *«με τη κρίση έχουν αλλάζει πολύ».* Φαίνεται ότι η παρούσα κατάσταση με τις συνακόλουθες κοινωνικοοικονομικές συνέπειες επιδρά στη συναισθηματική διάθεση των ανθρώπων δυσχεραίνοντας τις διομαδικές σχέσεις *«αυτή τη στιγμή τώρα που βρισκόμαστε τώρα λόγω με τη κρίση και τέτοια, έχουν πιο πολύ νεύρα όλοι, δηλαδή με το παραμικρό, αυτοί μπορεί να σκέφτονται άλλα μέσα, να έχουν χίλια πράγματα στο κεφάλι τους, ο άλλος θέλει να πληρώσει και δεν έχει λεφτά και το βγάζουν πάνω στον κόσμο έξω».* Ειδικότερα, η εργασιακή επισφάλεια αλλά και η ανεργία έχουν οδηγήσει σε διακρίσεις αναφορικά με το ποιος δικαιούται περισσότερο μία θέση εργασίας *«ο κόσμος τώρα δεν έχει δουλειές και δεν έχουν λεφτά πώς να κυκλοφορούν κι όλα αυτά γι' αυτό το λόγο, τώρα που έχουν μείνει και χωρίς δουλειές μας κοιτάνε και πολύ αλλιώς, γιατί να δουλεύει για παράδειγμα ο Α. και εγώ να κάθομαι, εκεί πετάγονται πάρα πολύ, με παραμικρό, ό,τι και να σε ρωτήσει, είναι σκεπτικό εκεί, γιατί να έχει ο Α. δουλειά κι εγώ να κάθομαι, έχει χειροτερέψει πάρα πολύ αυτό τώρα με τη κρίση».*

Από την άλλη, η οικονομική κρίση έχει συμβάλει στη καλύτερη κατανόηση εκ μέρους των γηγενών σχετικά με τις δυσκολίες της επιπολιτισμικής διαδικασίας. Οι συμπεριφορές διάκρισης ερμηνεύονται από τους συμμετέχοντες είτε ως άγνοια είτε ως απουσία παρόμοιων εμπειριών, και συνδέονται με την ηλικία *«τώρα που με τη κρίση τόσες χιλιάδες παιδιά Έλληνες*

φοιτητές που έχουν πάρει πτυχία γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί και έφυγαν από Ελλάδα, εντάζει η Ελλάδα έχασε που έφυγαν και τα παιδιά που φύγανε τώρα είδαν αυτοί οι γονείς, οι Έλληνες, τώρα έχουν καταλάβει πως είναι αυτή τη στιγμή όταν φεύγει κάποιος από το σπίτι του και πάει σε άλλη χώρα και πως θα ζει εκεί πέρα, πως θα του συμπεριφέρονται οι Γερμανοί ας πούμε εκεί πέρα, πως θα έχουν συμπεριφορά οι Εγγλέζοι εκεί πέρα. Τώρα αυτό το πράγμα τους έχει ηρεμήσει λίγο, έχουν καταλάβει αυτό, δηλαδή αν δεν περάσεις μια δυσκολία, δεν ξέρεις την δυσκολία», «το κακό ήταν ότι ο Έλληνας δεν ήξερε τι είμαστε, εγώ μιλάω για Έλληνες που είναι πάνω από 70 χρονών, που είχε πέντε πρόβατα και φύλαγε ξέρω εγώ, το παιδί μεγάλωσε έφυγε για πανεπιστήμιο, εργάζεται, ο παππούς έμεινε εκεί και εντάζει δεν ήξερε τι είναι η Ινδία, που είναι. Ένας που είχε πάει με το βαπόρι και γύριζε έλεγε ότι είμαστε φτωχή χώρα όπως πριν 50, 60 χρόνια, εντάζει είναι φτωχοί και πλούσιοι παντού», «έχουν καταλάβει πως ζουν έξω».

Η αυξημένη ενσυναίσθηση των Ελλήνων για τη μεταναστευτική διαδικασία συνδέεται με τη μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό λόγω της κρίσης «το έχουν καταλάβει που μπήκε η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γιατί πάνε έξω για 10 μέρες για 20 μέρες, μερικοί μένουν μόνιμα, βρήκαν δουλειά και το καταλαβαίνουν αυτό, όταν γυρνάνε πίσω λένε στους γονείς τους πως είναι εκεί, τι περνάνε εκεί και το έχουν καταλάβει και αυτοί που είναι πίσω και εκεί μας κοιτάνε διαφορετικά». Υπό μία έννοια, τα μέλη της ομάδας έχουν την αίσθηση ότι η κινητικότητα των γηγενών και η αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών έχει μεταβάλει την άποψή τους για τους μετανάστες προς μία περισσότερο θετική - ή έστω ουδέτερη - αντιμετώπιση «ο κάθε άνθρωπος που δεν έχει βγει από το σπίτι δεν ξέρει πώς να ζει, δεν ξέρει δεν έχει καλή επικοινωνία με τους υπόλοιπους, ένας που έχει βγει από το σπίτι, ξέρει», «είχε φθάσει τώρα τελευταία με τη κρίση ότι λέγανε να τους διώξουν όλους τους ξένους από εδώ αλλά λέγανε αυτοί όμως που ήταν εδώ, παράδειγμα κάποιои λέγανε πρέπει να φύγουν οι ξένοι από εδώ για να έχουμε δουλειές αλλά εκεί υποστήριζαν από έξω γιατί να φύγουν οι ξένοι από την Ελλάδα έτσι πρέπει να φύγουμε και εμείς από τις ξένες χώρες όσοι έχουμε κάτσει εκεί πέρα, γι' αυτό το λόγο έχει ηρεμήσει αυτό το πράγμα». Ωστόσο, είναι προφανές ότι τα παραπάνω δεν

ισχύουν για το σύνολο των γηγενών *«τώρα με κάποιο τρόπο έχουν καταλάβει, αυτοί που θέλουν να καταλάβουν, αυτοί που δεν θέλουν δε θα καταλάβουν..»*.

Σχέσεις με συμπατριώτες. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τη συχνότητα, το περιεχόμενο και την ποιότητα επαφής με τους συμπατριώτες, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα καταγωγής.

Συχνότητα, περιεχόμενο και ποιότητα επαφής με συμπατριώτες. Όσον αφορά την επαφή των συμμετεχόντων με συμπατριώτες που διαμένουν στη χώρα υποδοχής, φαίνεται να υπάρχει συχνή επικοινωνία και πολύ καλή επαφή *«πάρα πολύ καλά τα πάμε με την επικοινωνία με τους δικούς μας ανθρώπους εδώ, βρισκόμαστε όταν έχουμε άδεια ή το σαββατοκύριακο»*. Σχετικά με το περιεχόμενο της επαφής, τα άτομα αναφέρουν ότι *«καθόμαστε, πηγαίνουμε ο ένας στο σπίτι του άλλου, συζητάμε, μιλάμε για τον νόμο, μιλάμε για τους Έλληνες, μιλάμε για τους ξένους, τι γίνεται στη Γερμανία, τα προβλήματά μας, δίνουμε συμβουλές ο ένας στον άλλον, δηλαδή κάνουμε παρέα και στο δρόμο που βρισκόμαστε μιλάμε..»*, *«στις γιορτές, όπου μπορούμε αλλά και τηλεφωνικά κάθε μέρα, facebook καθημερινά τι έκανε ο καθένας, πώς έκανε, πού πήγε;»*. Κεντρικό ρόλο στην επαφή κατέχει η αλληλεγγύη, η οποία αποτελεί υποστηρικτικό μέσο κατά την προσαρμογή στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο *«ένας που δεν ξέρει ρωτάμε αυτό πώς θα κάνω, αφού εσύ το έκανες αυτό, πώς το έκανες; Είναι καλό ή κακό; Πρέπει ή δεν πρέπει; Ρωτάμε ο ένας με τον άλλον και για τα παιδιά, για το σχολείο, για το φροντιστήριο στα Αγγλικά, πώς πρέπει, ή για κάποιον γιατρό, ποιος είναι καλός ποιος όχι, πιο γνωστό, πιο οικονομικό, είναι αυτά. Ρωτάμε συνέχεια»*.

Σχέσεις με χώρα καταγωγής. Η δυνατότητα επικοινωνίας με άτομα που βρίσκονται στην Ινδία έχει διευκολυνθεί σε μεγάλο βαθμό λόγω της τεχνολογίας. Η επικοινωνία είναι πλέον πιο εύκολη αλλά και πιο οικονομική με αποτέλεσμα να υπάρχει πολύ συχνή - σχεδόν καθημερινή - επαφή *«πιο πολύ ε το internet, αυτή τη στιγμή με skype, facebook όπως σας είπα έχουμε και εκεί οπότε το κάθε λεπτό μπορούμε να μιλάμε»*, *«πάρα πολύ συχνά, κάποτε ήταν πιο δύσκολα, ακριβά, πριν χρόνια, τώρα τα τελευταία χρόνια που έχει κυκλοφορήσει τόσο το*

internet, για εμάς τώρα είναι πιο εύκολο, είναι και οικονομικά». Επίσης, η επαφή μπορεί να σχετίζεται με την ανάγκη οικονομικής υποστήριξης των συμπατριωτών στη χώρα προέλευσης «έχουμε συγγενείς εκεί, αδέρφια, παππούδες, γιαγιάδες, όλοι εκεί είναι, πηγαίνουμε τους βλέπουμε με το skype ή μιλάμε, τους ρωτάμε τα προβλήματα, που μπορούμε να βοηθήσουμε, να δώσουμε κάποια λεφτά». Η επίσκεψη στη χώρα καταγωγής διαθέτει κυρίως διαπροσωπικά, οικογενειακά και κοινωνικά χαρακτηριστικά «κάποιος γάμος αν γίνει ή αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα εκεί ταξιδεύουμε, κάθε χρόνο σχεδόν ή κάποιοι άλλοι έχουν τις γυναίκες τους εκεί και τα παιδιά τους και δουλεύουν εδώ, αυτοί πηγαίνουν κάθε χρόνο όταν έχουν άδεια».

Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Η

ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και τις στρατηγικές που υιοθετούνται, την αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία και τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων.

Αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Όσον αφορά τις αλλαγές που έχει επιφέρει η μετανάστευση των συμμετεχόντων σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, τα μέλη της ομάδας εστίασης αναφέρονται σε ποικίλες αλλαγές σε προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο. Ο τρόπος ενδυμασίας έχει διαφοροποιηθεί και μοιάζει πλέον με το δυτικό τρόπο ενδυμασίας «τα ρούχα που φοράμε, για παράδειγμα οι γυναίκες κυρίως εκεί φοράνε άλλα ρούχα, εδώ φοράνε κυρίως αυτά που φοράτε και εσείς». Πολλές αλλαγές έχουν επέλθει στον τρόπο ζωής «αυτό που αλλάξαμε ήταν ο τρόπος που ζούσαμε εμείς εκεί πέρα και ο τρόπος που ζουν εδώ [...] εμείς εδώ μάθαμε πως πρέπει να ζούμε».

Τα μέλη της ομάδας αναφέρουν ότι έχουν αποκτήσει νέες δεξιότητες ζωής που σχετίζονται με τον τρόπο επικοινωνίας και τις διαπροσωπικές σχέσεις «η επικοινωνία, δηλαδή το πώς μιλάμε και έχουμε δει κάποια πράγματα που ήταν πιο προχωρημένα, πώς βλέπουμε ο ένας τον άλλον», αλλά και μία υψηλότερη αίσθηση ευθύνης που εκφράζεται κυρίως ως συμμόρφωση στους ισχύοντες στη χώρα υποδοχής νόμους «άμα ήμουν εκεί στη χώρα μου και

παραβίαζα ένα νόμο λες εντάζει και να παραβίαζα ένα νόμο και τι έγινε, θα πάω σε ένα δικαστήριο, θα βρω ένα μέσο εκεί πέρα, εδώ όμως όταν είναι ένας νόμος είναι νόμος και δεν πρέπει να τον παραβιάζουμε, μάθαμε να ζούμε σωστά, δηλαδή εσύ μπορεί να περνάς ένα κόκκινο φανάρι, εγώ δεν περνάω ποτέ [...] μάθαμε δηλαδή τι είναι παράνομο, τι είναι σωστό τι είναι λάθος», «προσέχουμε δηλαδή περισσότερο, για παράδειγμα το αυτοκίνητο πρέπει να έχει δίπλωμα, ασφάλεια, άδεια, τα πάντα, αυτό άμα δεν έχω εγώ, δεν το παίρνω. Εκεί κοιτάω πρώτα τι λέει ο νόμος τα έχω στο αυτοκίνητο; Μετά βγαίνω. Αλλά εγώ προσέχω πιο πολύ από σένα γιατί δε θέλω να παραβαίνω στον νόμο», αλλά και σχετικά με τις οικονομικές και οικογενειακές υποχρεώσεις «αυτοί ζουν εκεί πέρα, έχουν περιουσία, τους γονείς τους, δεν έχουν πρόβλημα, έχει πέσει η ΔΕΗ θα πληρώσει η μαμά, χρωστάνε δηλαδή αυτό; Δεν πειράζει, θα πληρώσει ο μπαμπάς, θα πουλήσει ένα χωράφι και θα δώσει. Εδώ είσαι μόνος σου. Πρέπει να κάνεις κοντράολ μόνος σου, τι πρέπει να πάρεις, τι εισόδημα έχεις, τι μπορείς να ζοδέψεις, τι πρέπει να κοιτάς να πληρώσεις για το παιδί, πού πρέπει να πληρώσεις τέλη κυκλοφορίας, αυτό το μάθαμε». Η καλλιέργεια της υπευθυνότητας έχει μάλιστα οδηγήσει τους συμμετέχοντες στην παρακίνηση και των συμπατριωτών τους να αποκτήσουν παρόμοια χαρακτηριστικά «εκεί κάνει ένας κουμάντο, αν έχει δύο αδέρφια και δύο αδερφές ας πούμε θα περιμένουν από αυτό το άτομο να τους δώσει λεφτά, εδώ όμως το μάθαμε αυτό, εμείς τώρα φωνάζουμε γι' αυτό το λόγο, γιατί δεν πας να δουλέψεις και εσύ και να στείλω εγώ λεφτά; Τώρα τελευταία όμως έχουν μάθει και έχει αλλάξει αυτό».

Επίσης, η αντίληψη των συμμετεχόντων για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και συγκεκριμένα στο εργασιακό πλαίσιο έχει μεταβληθεί σε σημαντικό βαθμό «εδώ δούλευαν και ο άντρας και η γυναίκα και έτσι μάθαμε ότι δεν είναι ντροπή να δουλεύει και η γυναίκα, αλλάξαμε και σε αυτό». Η συγκεκριμένη αλλαγή συνδέεται και με οικονομικούς παράγοντες, επιπλέον της χειραφέτησης της γυναίκας «σήμερα που έχουμε την κυρία εδώ πέρα, αν είχαμε το σκεπτικό που είχαμε δεν θα ήταν εδώ, δεν θα την άφηνε ο Α. (σύζυγος), θα ήταν σπίτι,

καθάρισμα, μαγείρεμα και τέτοια, άμα όμως δε δουλεύουν δύο άτομα, δε βγαίνει, είναι σίγουρα τα πράγματα, γι' αυτό το λόγο τώρα, γιατί να κάθεται;».

Πέρα από τις διαφοροποιήσεις που έχουν συμβεί λόγω της επιπολιτισμικής διαδικασίας, οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε στοιχεία του ινδικού πολιτισμού που έχουν διατηρήσει στη χώρα υποδοχής. Η θρησκεία αποτελεί το πιο βασικό στοιχείο που δεν έχει μεταβληθεί *«το πρώτο είναι η θρησκεία, αυτό δεν πρόκειται να αλλάξει μέχρι να πεθάνουμε»*. Επίσης, οι συμμετέχοντες έχουν κρατήσει τους θρησκευτικούς εορτασμούς που είχαν στη χώρα καταγωγής, αν και τους έχουν προσαρμόσει στα δεδομένα της χώρας υποδοχής *«στις 11 του μήνα είναι μια μεγάλη γιορτή για την Ινδία και εκεί πετάμε πιο πολύ πυροτεχνήματα, βάζουμε φωτάκια, ανάβουμε κεράκια, είναι μεγάλη γιορτή, εδώ πέρα όμως δε γίνεται να τα κάνουμε αυτά, να πετάμε δυναμιτάκια γιατί απαγορεύεται εδώ από το νόμο, για αυτό το λόγο θα έρθουνε από το σπίτι, θα κάτσουμε, θα φάμε φαγητό, θα ανάψουμε κεράκια..»*. Κατά τη διάρκεια των συγκεκριμένων εορτασμών αλλά και των θρησκευτικών τελετών, οι συμμετέχοντες φοράνε την παραδοσιακή ινδική ενδυμασία *«τα ρούχα που φοράγαμε εκεί πέρα και τα φοράμε στις γιορτές εδώ πέρα»*, *«εκκλησία που πάμε εδώ στα Οινόφυτα που έχουμε φοράμε τα δικά μας ρούχα που φοράμε στην Ινδία τα παραδοσιακά, αυτά δε φεύγουν ποτέ, αυτοί που φοράνε σαρίκι αυτό δε μπορεί να αλλάξει ποτέ. Αυτό το σαρίκι που φοράνε είναι από τη θρησκεία»*.

Επίσης, ο τρόπος ζωής, όσον αφορά ορισμένες συνήθειες και την ψυχαγωγία, φαίνεται να μην έχει επηρεαστεί από το νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο *«εμείς οι πιο πολλοί Ινδοί δε βγαίνουμε, δεν πίνουμε, δεν καπνίζουμε [...] εμείς δεν τα έχουμε αυτά»*. Γενικότερα, ο ινδικός πολιτισμός αποτελεί κεντρικό στοιχείο που διατηρείται στη χώρα υποδοχής *«η κουλτούρα μένει, αυτό δεν το ξεχνάς ποτέ»*.

Τέλος, οι ισχυροί δεσμοί με την οικογένεια, η νοσταλγία για την πατρίδα και η διατήρηση στενών σχέσεων με άτομα που βρίσκονται στη χώρα καταγωγής αποτελούν βασικά σημεία αναφοράς *«μπορεί να είμαστε εδώ, μπορεί να έχουμε το σπίτι εδώ, να έχω δουλειά εδώ*

αλλά είναι λίγοι αυτοί που θέλουν να φύγουνε για πάντα από εκεί, εμείς πάντα θέλουμε να κρατάμε τη ρίζα μας από εκεί, είναι αυτό που κρατάμε δηλαδή μπορεί να έχει κανείς μια πολύ καλή δουλειά εδώ, να έχει τα πάντα, να ζει μια χαρά αλλά αυτό δεν κόβεται ποτέ από εκεί. Κρατάει δηλαδή την επαφή».

Σε αυτό το σημείο της συζήτησης επανέρχεται το θέμα της απόκτησης ιθαγένειας ως επιθυμητό στοιχείο ιδανικών συνθηκών, το οποίο θα διευκόλυνε την ενσωμάτωση σε κοινωνικό επίπεδο «(θα ήθελα να πάω) την ιθαγένεια (γέλια) αυτό γιατί το λέω όμως; Γιατί για παράδειγμα θέλω να πάω Αμερική, να κάτσω 10 μέρες εκεί πέρα και επειδή δεν έχω την ιθαγένεια δε μπορώ να πάω, επίσης θα έχω δικαίωμα μετά όπως εσείς, δηλαδή μπορώ να κάνω δουλειές ελεύθερα, να μπορώ να αγοράσω...», «η Ελλάδα αν είχε δώσει τότε κανονικά χαρτιά στους αλλοδαπούς, μετά από πέντε χρόνια είχε δώσει υπηκοότητες, θα είχε βοηθήσει πάρα πολύ τη χώρα, όπως άλλες χώρες, για παράδειγμα επιχειρήσεις που κλείνουν άμα είχαμε εμείς τα δικαιώματα, αν οι Ινδοί μπορούσαν θα έκαναν κάτι να το πάρουν, έχουν δηλαδή τέτοιο σκεπτικό, είναι πρώτοι εκεί».

Συμπερασματικά, οι συμμετέχοντες φαίνεται από τη μία να έχουν διαπροσωπικές σχέσεις με τους γηγενείς και να ακολουθούν τις πρακτικές της χώρας υποδοχής και από την άλλη, να διατηρούν έθιμα της χώρας καταγωγής και στενές σχέσεις με τους συμπατριώτες τους που βρίσκονται στην Ελλάδα. Με άλλα λόγια, διαθέτουν έναν ισχυρό προσανατολισμό τόσο προς τους συμπατριώτες και τη χώρα καταγωγής όσο και προς τους γηγενείς και τη χώρα υποδοχής. Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε να γίνει λόγος για υιοθέτηση της εναρμόνισης ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης.

Αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία. Τα μέλη της ομάδας εστίασης αισθάνονται ότι αποτελούν ισότιμα μέλη της ελληνικής κοινωνίας σε χαμηλό βαθμό, καθώς απουσιάζει η κρατική και νομοθετική υποστήριξη «σε πολύ χαμηλό αλλά σε κάποια πράγματα, το πρώτο θεωρώ ότι είναι με το κράτος που δε μπορούν να στηρίξουν εμάς, το δεύτερο είναι ο νόμος». Από την άλλη, η αίσθηση του ανήκειν αποκτά διαφορετική χροιά, με βάση την

πεποίθηση ότι τα άτομα χρειάζεται να έχουν μία σφαιρική εικόνα της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης στη χώρα υποδοχής, εφόσον επηρεάζεται και η δική τους ζωή. Παράλληλα, υπάρχει ισχυρή θέληση των ατόμων να συμμετέχουν περισσότερο στα κοινά της Ελλάδας *«ό,τι και να γίνει με την Ελλάδα, όποια κυβέρνηση και να βγει εγώ θα την παρακολουθήσω, όπως θα την παρακολουθήσετε και εσείς. Αν μου δώσουνε δικαίωμα ότι μπορώ να κάνω κάτι παραπάνω, μπορώ να καταθέσω και χαρτιά, έχει αυτό το δικαίωμα, αυτό θα το κάνω», «αυτός που θα βγει άμα θα κάνει καλό θα κάνει και σε εμάς και σε εσάς, άμα κάνει κακό την πληρώνεις και εσύ και εγώ μετά, γιατί να μη συμμετέχω και εγώ εκεί πέρα;».*

Μελλοντικά σχέδια. Όσον αφορά τα σχέδια των μελών της ομάδας για το μέλλον, όλοι οι συμμετέχοντες βλέπουν το μέλλον τους στην Ελλάδα *«εμείς θέλουμε το μέλλον εδώ»,* ενδεχομένως και λόγω των δυσκολιών που τίθενται από μία πιθανή επιστροφή στη χώρα καταγωγής *«τόρα αν πάμε εμείς πάλι εκεί είμαστε από την αρχή, δε μπορούμε», «δηλαδή πρέπει να ξεκινήσουμε από την αρχή και πιο πολύ και τα παιδιά μας που πάνε εδώ σχολείο δε θέλουν να φύγουν, πρώτο είναι αυτό, δεύτερο για να πάω εκεί πέρα εγώ είμαι όπως είσαι εδώ τώρα αυτή τη στιγμή, δηλαδή να πάτε εσείς να ξεκινήσετε κάπου αλλού δουλειά ή σε άλλη χώρα, το ίδιο ισχύει και για μένα».* Το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες έχουν παιδιά, τα οποία έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στη χώρα υποδοχής, φαίνεται να επηρεάζει αυτή την επιλογή *«άμα δε θέλουν τα παιδιά, εγώ τι να πάω να κάνω;», «δε μπορούμε να φύγουμε από εδώ, τα παιδιά δε θέλουν να φύγουν από εδώ, δε θέλουν να πάνε πουθενά, λέω για παράδειγμα στις κόρες μου να πάμε Γερμανία, να ανοίξουμε μια δουλειά εκεί και δε θέλουν με τίποτα. Δηλαδή εντάξει τα παιδιά το σκέφτονται αλλιώς», «εδώ, εδώ, τα παιδιά δε θέλουν έξω. Τα παιδιά όταν πήγαμε Ινδία ένα μήνα, σε 15 μέρες ήθελαν να γυρίσουν πίσω».* Η απροθυμία των παιδιών για εκ νέου μετανάστευση εξηγείται από την προσαρμογή τους στην Ελλάδα *«έχουν γνωριμίες εδώ, έχουν συμμαθητές, έχουν πάρει τρόπο ζωής και έχουν συνηθίσει εδώ».*

Η διάρκεια παραμονής, η οποία μάλιστα μπορεί να φτάνει ή και να ξεπερνάει τα μισά χρόνια ζωής του ατόμου, είναι καθοριστικής σημασίας ζήτημα *«τα περισσότερα χρόνια τα έχω*

ζήσει εδώ αυτή τη στιγμή. Ήρθα 20 χρονών εδώ και έχω φτάσει 41, έχω 21 χρόνια εδώ, έχω κάνει όλη τη ζωή εδώ πέρα, έχω ανοίξει δουλειές, έχω φίλους εδώ, έχω τα πάντα». Από την άλλη, υπογραμμίζεται το ενδεχόμενο αναγκαστικής μετακίνησης σε μία άλλη χώρα εξαιτίας της πιθανής εφαρμογής σχετικού νόμου στο μέλλον «για να τα παρατήσω όλα αυτά θα πρέπει να υπάρχει κάποιος λόγος, αν βγει ένας νόμος που να λέει ότι πρέπει να φύγω, τότε θα φύγω αναγκαστικά». Ωστόσο, δεν υπάρχουν σαφείς σκέψεις για εκ νέου μετανάστευση σε συγκεκριμένη χώρα «τόρα που θα πάμε; Δεν το ξέρω». Η ποιότητα ζωής φαίνεται να είναι η κινητήριος δύναμη για την παραμονή στη χώρα «εμείς πιο πολύ εδώ θέλουμε τα πράγματα να πάνε καλά». Η επιστροφή στην Ινδία μετατίθεται για ένα μεταγενέστερο χρονικό σημείο «σκέφτομαι να φύγω από εδώ πέρα όταν θα πάρω σύνταξη» και σχετίζεται με τα περιουσιακά στοιχεία στη χώρα καταγωγής «ξέρετε έχουμε φτιάξει σπίτια κάτω, έχουμε ρίζι λεφτά και τώρα κάθονται άλλοι εκεί, άλλοι εννοώ ο αδερφός μου, η γυναίκα του ή ο πατέρας μου και εντάξει να μην το απολαύσω εγώ δηλαδή που το έφτιαξα;».

Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και τις συνέπειες που έχει επιφέρει στη ζωή των Ινδών αλλά και όλων των μεταναστών «η κρίση που έχει γίνει για κάθε αλλοδαπό και ειδικά για τους Ινδούς τους έχει πετάξει πολύ πίσω. Αυτή τη στιγμή είμαστε τρομαγμένοι, φοβηθήκαν όλοι, έτσι ο καθένας σκέφτεται να έχω λεφτά στην τσέπη για ψωμί μόνο, τίποτα άλλο αν πήγαιναν τα πράγματα καλά θα έκαναν πολλοί άνθρωποι σπίτια». Η ανασφάλεια και ο φόβος φαίνεται να επικρατούν «δε ξέρουμε τι θα γίνει», «και Έλληνες που ζουν εδώ και αλλοδαποί κανείς δεν ξέρει για το μέλλον, είναι σκοτάδι μπροστά, δεν ξέρει κανένας τι θα γίνει», «όλοι μας έχουμε φόβο μέσα μας είτε Έλληνες είτε ξένοι, άμα δεν ξεχρεώσουμε σαν Ελλάδα δε μπορούμε να πούμε τίποτα για το μέλλον μας, αυτό είναι που μας σταματάει όλους».

Η παρούσα οικονομική κατάσταση στη χώρα υποδοχής επηρεάζει τα μελλοντικά σχέδια των μελών της ομάδας εστίασης και φαίνεται να λειτουργεί ανασταλτικά για κινήσεις που θα μονιμοποιούσαν ακόμα περισσότερο τη διαμονή των ατόμων στην Ελλάδα «παλιά

όμως είχαμε σκεπτικό, εγώ δηλαδή είχα σκεπτικό ότι να πάρω ένα σπίτι, ένα οικόπεδο, να φτιάξω εδώ πέρα να μην έχω ενοίκια αλλά μου έχει αλλάξει αυτό πολύ γιατί έτσι όπως έχουν γίνει τα πράγματα με τα χαράτσια και αυτά, γι' αυτό το λόγο όταν βλέπω αυτά τα πράγματα αποφεύγω, να μην το πάρω, να μην έχω δικό μου γιατί βλέπω Έλληνες που κλαίνε γι' αυτό το πράγμα γιατί λένε δούλεψα 30 χρόνια, να φτιάξω ένα σπίτι με τα δικά μου λεφτά, πήρα δάνεια και τα ξεχρέωσα και τώρα βάζουν ένα νόμο και λένε να πληρώσουν από πάνω μετά κλαίνε».

Σύμφωνα με την άποψη των μελών της ομάδας όσον αφορά την οικονομική κρίση, φαίνεται ότι μετανάστες και Έλληνες συγκροτούν ένα ενιαίο κοινωνικό σύνολο, αφενός λόγω της δυσχερής θέσης στην οποία έχουν βρεθεί όλοι ανεξαιρέτως, αφετέρου λόγω της φορολογίας *«ό,τι καλό ή ό,τι κακό βγαίνει είναι για όλους μας τώρα, δεν είναι ότι βγήκε κάτι σε μένα που χάσανε Έλληνες και δε χάσαμε εμείς, εμείς είμαστε φορολογούμενοι, μαζί το χάσαμε»*, *«όταν σκεφτώ κάτι, να αγοράσω ένα οικόπεδο για παράδειγμα και να κάνω κάτι παραπάνω αλλά όταν βλέπουμε εσάς που είστε από εδώ και πως πάτε, εκεί μας σταματάει. Εκεί είναι μια λωρίδα που παρακολουθάμε όλοι, πάμε πίσω σας, δηλαδή αν πάτε καλά εσείς και βλέπω ανοίγουνε δουλειές, εκεί μπορώ να σκεφτώ να τώρα δεν έχει πρόβλημα, μπορώ να πάω να πάρω ένα σπίτι».*

Μετανάστες από το Πακιστάν

Η συγκεκριμένη ομάδα εστίασης αποτελούνταν από τέσσερα άτομα με καταγωγή το Πακιστάν. Όλοι οι συμμετέχοντες είναι άντρες, ηλικίας 26 και 30 ετών και ήρθαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα κατά το χρονικό διάστημα 2006-2010. Η ομάδα εστίασης πραγματοποιήθηκε στην ελληνική γλώσσα με παράλληλη διερμηνεία, όπου χρειαζόταν, από έναν από τους συμμετέχοντες. Διεξήχθη στην Αλίαρτο Βοιωτίας σε χώρο του δήμου που παραχωρήθηκε για το συγκεκριμένο σκοπό και διήρκεσε δύο ώρες.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, καθώς και μια γενική αποτίμηση.

Προσλαμβανόμενες ομοιότητες. Οι συμμετέχοντες δυσκολεύτηκαν να εντοπίσουν ομοιότητες ανάμεσα στην Ελλάδα και το Πακιστάν, καθώς εκφράστηκε η άποψη ότι οι δύο χώρες διαφέρουν σε πολλά επίπεδα ενώ ταυτόχρονα οι ομοιότητες μεταξύ των δύο χωρών και των δύο λαών είναι ελάχιστες *«δεν είναι όλα ίδιο, αλλά έχει κάποια κομμάτια που μοιάζουν»*. Σύμφωνα με ένα μέλος της ομάδας, η βασική ομοιότητα εδράζεται στην κοινή ανθρώπινη υπόσταση *«μοιάζουν μόνο στο ότι είναι άνθρωποι και εκεί και εδώ»* και στο γεγονός ότι οι άνθρωποι επιδίδονται και στις δύο χώρες σε κοινωνική κριτική και ψέμματα, αν και δηλώνεται μεγαλύτερη συχνότητα στο Πακιστάν *«σε εμάς υπάρχουν πάρα πολλοί ψεύτες, εδώ δεν είναι τόσο όσο λέμε εμείς εκεί πέρα, δηλαδή ο καθένας είναι ψεύτης, λέει διάφορα, δηλαδή κουτσομπολιό και διάφορα»*.

Προσλαμβανόμενες διαφορές. Τα μέλη της ομάδας αναφέρουν πολλές διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες, τις οποίες προσλαμβάνουν σε ποικίλα πολιτισμικά ζητήματα *«είναι αντίθετα πράγματα Ελλάδα και Πακιστάν σε θέμα πολιτισμού»*, *«δε μοιάζουν, από τη γλώσσα, πολιτισμό, από τα πάντα είναι εντελώς διαφορετικά, πάρα πολύ, δηλαδή αντίθετο πράγμα, καθόλου δε μοιάζουν»*.

Αρχικά, τονίζονται οι διαφορές στις συνθήκες διαβίωσης υπό το πρίσμα της μεγαλύτερης αίσθησης ασφάλειας που υπάρχει στη χώρα υποδοχής *«δεν είναι πόλεμο, εδώ όπως θα πάει 10 η ώρα βράδυ, 1, 2 να πάει έξω, να κάνει βόλτες, δεν είναι πρόβλημα, έχει κόσμο, εκεί 8 η ώρα βράδυ δεν πάνε έξω»*, *«σε εμάς είναι εγκληματικότητα πάρα πολύ [...] κλέβουν πάρα πολύ, στο δρόμο μπορεί να κλείσουν δρόμο βράδυ αν είναι, δηλαδή βγαίνουμε εκτός χωριού, στο δρόμο μπορεί να είναι με κουκούλες τέσσερα-πέντε άτομα, κάθονται στο δρόμο 5-6 άτομα με όπλα, σταματάνε αυτοκίνητα, ζαφνικά βγαίνει μπροστά, σταματάνε με όπλα έξω, σταματάνε, κλέβουν, υπάρχει πάρα πολύ αυτό»*. Το κοινωνικό περιβάλλον με την έννοια του ρυθμού ζωής και του θορύβου που επικρατεί στις δύο χώρες διαφέρει σημαντικά *«στο Πακιστάν είναι θόρυβο και κάνει πολύ φασαρία, εδώ λίγο καλά είναι, δεν κάνει πολύ φασαρία»*,

«δεν ενοχλούνε ας πούμε ώρα μεσημέρι δεν κορνάρουνε στο δρόμο ενώ σε εμάς γίνεται χαμός, δεν υπάρχει μεσημέρι [...] εδώ είναι λίγο πιο ήσυχα τα πράγματα, είναι πιο ήσυχοι».

Επίσης, οι συμμετέχοντες διακρίνουν διαφορές, όσον αφορά τους κοινωνικούς κανόνες σχετικά με τον τρόπο ενδυμασίας και τη συμπεριφορά σε δημόσιους χώρους *«στο πώς ντυνόμαστε, πώς ζούμε, η καθημερινότητα»*, *«σέβονται ο ένας τον άλλον και προσέχουνε»*.

Αναφορικά με το πολιτικό σύστημα και τη διακυβέρνηση, καθώς και την πολιτική συμμετοχή των δύο λαών, οι συμμετέχοντες αναφέρουν σημαντικές διαφοροποιήσεις *«μιλάμε για κράτος, δε μοιάζουν πουθενά γιατί σε εμάς εκεί πέρα είναι εντελώς διαφορετικό πράγμα, μιλάμε για πολιτικούς δηλαδή σκέφτονται περίεργα, δηλαδή εμένα με ενδιαφέρει για να ψηφίζω έναν άνθρωπο να ανεβεί στη βουλή εάν θα φτιάξει δρόμο έξω από το σπίτι μου, με ενδιαφέρει αυτός ή ο αδερφός μου αν θα κάνει κάποιο έγκλημα και θα βγάλει από το τμήμα έξω ο βουλευτής, μας ενδιαφέρει αυτό και ψηφίζουμε χωρίς ιδεολογίες τίποτα..Κράτος δε μοιάζουν καθόλου, μιλάμε για κυβέρνηση δε μοιάζουν, είναι πιο καλύτεροι εδώ πέρα πάρα πολύ»*. Ακόμα, οι δύο χώρες διαφέρουν έντονα στο εργασιακό πεδίο και συγκεκριμένα, στις εργασιακές συνθήκες και αμοιβές *«Που δουλεύει εγώ περίπου 3,5 χρόνια και 1 χρόνο μισθό είναι που δουλεύουν εκεί»*.

Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές αποτελούν βασικό σημείο διαφοροποίησης των δύο πολιτισμών *«έχουμε πάρα πολλές διαφορές, δηλαδή στο θρήσκευμα»*, παρόλο που επισημαίνεται ότι ο θρησκευτικός φανατισμός δεν είναι τόσο έντονος όσο παρουσιάζεται, εκτός από περιπτώσεις προσβλητικών πράξεων *«δεν είμαστε φανατικοί [...] Δεν είναι τόσο φανατικοί εκεί όπως λένε παράδειγμα με τις θρησκείες [...] δηλαδή αν σκίσει κάποιος το Κοράνι θα σηκωθούν να κάψουν αλλά πέρα από αυτό δε θα πάνε ούτε σε τζαμί, ούτε έχουνε διαβάσει κοράνι, ούτε ξέρουνε καν, απλά όνομα του Θεού, δε θα κάνουμε, δε θα αφήσουμε τίποτα, θα πολεμήσουμε, διάφορα, πέρα από αυτό ιδεολογικά δεν ξέρουν ούτε για Ισλάμ ούτε τίποτα παραπέρα»*.

Όσον αφορά τους ανθρώπους, οι συμμετέχοντες δίνουν βάρος στο θέμα της φιλοξενίας, εφόσον στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της χώρας καταγωγής έχει ιδιαίτερη σημασία «εδώ δεν έχω δει φιλοξενία όπως είμαστε εμείς, δεν υπάρχει η φιλοξενία όπως σε εμάς, όπως φιλοξενούμε στα σπίτια...», «όταν εσείς έρχεται αδερφή σπίτι, δε μπορεί να καθήσει μία μέρα και δύο, και όταν εγώ έχω αδερφή στο σπίτι, καθήσει ένα μήνα ή μια βδομάδα στο σπίτι, δεν έχει πρόβλημα στο δικό μου σπίτι. Εσείς αν έρθετε στο δικό μου σπίτι, μπορείτε να καθήσετε δύο μέρες, τρεις μέρες, φάει καλά, καθήσετε καλά, εδώ δεν είναι το ίδιο», «είναι μεγάλο θέμα η φιλοξενία για εμάς, δηλαδή ο ένας έχει πρόβλημα, έρχεται στο σπίτι μου και έχει πρόβλημα, πρέπει να κάνω εγώ τα πάντα για αυτόν, αν έχει σκοτώσει κιόλας, θα τον φιλοξενήσω στο σπίτι, θα τον κρύψω από την αστυνομία, από τα πάντα, μπορεί και να πάω εγώ για 10 χρόνια μέσα». Ακόμα, ο πακιστανικός λαός χαρακτηρίζεται από τα μέλη της ομάδας ως ένας λαός με λίγες ελευθερίες «γενικά δε μοιάζουν για πολλούς λόγους, για παράδειγμα οι άνθρωποι σε εμάς εκεί είναι κολλημένοι με οικογένειες, με την καθημερινότητα, με την κοινωνία εκεί πέρα, δεν είναι τόσο ελεύθεροι, είναι πολύ κλειστοί».

Οι κοινωνικές σχέσεις, με την έννοια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των ανθρώπων και του τρόπου ψυχαγωγίας, αναφέρονται επίσης ως βασικό σημείο διαφοροποίησης «δηλαδή από τη στιγμή που δε βγαίνουμε από τα σπίτια, λόγω κουλτούρα έχουμε διαφορά, από εκεί ξεκινάει το πρόβλημα, δηλαδή εμείς είμαστε κλειστοί, δε βγαίνουμε στις καφετέριες και μπαρ, οι Έλληνες είναι συνηθισμένοι σε καφετέριες να βρίσκονται με τους ανθρώπους».

Επιπλέον, όσον αφορά τις αρχές και τις αξίες που ενστερνίζονται οι δύο λαοί, τα μέλη της ομάδας αναφέρουν σημαντικές διαφορές. Σχετικά με τη θέση της γυναίκας, αναφέρονται διαφοροποιήσεις τόσο σε γενικό επίπεδο «για τις γυναίκες μιλάμε άνετα δηλαδή βγαίνουν και οι γυναίκες σε εμάς, δηλαδή δεν είναι όπως λένε στην τηλεόραση, σε ευρωπαϊκά κανάλια, βγαίνουν με μπούργκες, δεν είναι έτσι, απλά φοράνε μαντίλα οι γυναίκες και βγαίνουν, πάνε στα σπίτια, πάνε για ψώνια, διάφορα, απλά δεν είναι τόσο ελεύθεροι όπως εδώ, δηλαδή δεν είναι καθόλου, δε μοιάζουν σε αυτά καθόλου, για ντύσιμο, για άλλα πράγματα, για να μιλήσουν άνετα,

δε μοιάζουν καθόλου οι γυναίκες, όχι επειδή είναι κλειστές, όχι επειδή είναι σκλάβες, απλά σκέφτονται, νιώθουν έτσι όπως ζούνε εκεί, είναι συνηθισμένες και πιστεύουν πως εμείς που ζούμε είμαστε καλύτερες από γυναίκες ας πούμε από Ελλάδα που ζούνε, φοράνε έτσι και δε ντρέπονται, δηλαδή είμαστε καλύτερες, καθόμαστε σπίτι, τρώμε τα πάντα, ο άντρας δουλεύει και φέρνει, δηλαδή θα πάμε και θα δουλέψουμε στα χωράφια, καλοκαίρι-χειμώνα, έτσι σκέφτονται, είναι συνηθισμένες», όσο και ειδικότερα στην αγορά εργασίας «δεν είναι όπως στην Ελλάδα γιατί εσείς στην Ελλάδα είναι αλλιώς, εσείς κορίτσι δουλεύει, εσείς μαμά δουλεύει, μπαμπάς δουλεύει, εκεί δεν είναι ίδιο, εκεί μόνο εγώ δουλεύει, αδερφό μου δουλεύει, μπαμπάς δουλεύει, δε δουλεύει ούτε κορίτσια ούτε μαμά, αυτοί κάθονται μόνο σπίτι και τι θέλεις, εγώ δώσει, μπαμπά δώσει, αδερφό δώσει».

Τέλος, οι δεσμοί και η αλληλοϋποστήριξη των μελών της οικογένειας παρουσιάζονται συγκριτικά με την Ελλάδα ως πιο ισχυρά στοιχεία «δεν υπάρχουνε τόσοι δεσμοί όπως υπάρχουνε στο Πακιστάν», «όταν μπαμπάς δικός μου είναι πολύ μεγάλος [...] μπαμπά μου κάθησε εσύ, εγώ θα δουλέψω, είμαστε έτσι όλοι στο Πακιστάν είναι έτσι, εδώ δεν κάνει έτσι Έλληνας», «εδώ είμαστε οι Πακιστανοί αδέρφια, εγώ θα στηρίζω, θα φάει, εσείς δουλέψι, εσείς κρατήσει στην τσέπη, δε δίνει ούτε αδερφό, ούτε μάνα δε δίνει, όλοι οι Πακιστανοί είναι έτσι, όχι μόνο εγώ, εγώ προσέξει μαμά, μπαμπά, αδερφή, φίλους, όσο θέλει βοήθεια, εγώ ό,τι παίρνω, το στέλνω στο Πακιστάν». Επίσης, η ανάγκη για ιδιωτικότητα στις οικογενειακές υποθέσεις είναι πιο έντονη στο Πακιστάν «δε μιλάμε προσωπικές ζωές, δε μιλάμε ποτέ εκεί ενώ εδώ μιλάτε άνετα τα πάντα δηλαδή για προσωπικά πράγματα, κάθεται εδώ στην καφετέρια και σου λέει ο άλλος πώς σε λένε, τι γίνεται. Μπορεί να πω κάθε πράγμα για τη γυναίκα μου, εκεί σε εμάς δεν υπάρχει, δε μιλάμε για οικογένειες. Στο σπίτι θέματα σπιτιού δε λέμε έξω και τα εξωτερικά δε λέμε στο σπίτι».

Γενική αποτίμηση. Οι συμμετέχοντες δηλώνουν εξαρχής ότι οι δύο χώρες και οι δύο λαοί διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό και παρουσιάζουν ελάχιστα κοινά σημεία «δεν είναι όλα ίδιο με Ελλάδα, δηλαδή 10%..», «ούτε 1% δε μοιάζουν», «εντελώς διαφορετικά, δε μοιάζουν

καθόλου, σε τίποτα», «είναι αντίθετα πράγματα Ελλάδα και Πακιστάν σε θέμα πολιτισμού, έχουν πολλές διαφορές».

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας εστίασης η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση αξιολογείται ως πολύ μεγάλη. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται ως επί το πλείστον σε πολλές και βασικές διαφορές ανάμεσα στα δύο κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια, οι οποίες μάλιστα αξιολογούνται τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά συγκριτικά με τη χώρα υποδοχής.

Διαπολιτισμική επαφή-διομαδικές σχέσεις. Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνεται η συχνότητα και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής, καθώς και μία γενική αποτίμηση αναφορικά με την ποιότητά της.

Συχνότητα και περιεχόμενο διαπολιτισμικής επαφής. Η διαπολιτισμική επαφή ανάμεσα στα μέλη της ομάδας και τους γηγενείς φαίνεται να είναι συχνή, δεδομένου ότι συντελείται σε μηνιαία, εβδομαδιαία ή και καθημερινή βάση «εγώ πάω κάθε βδομάδα εκεί και θα τους πάρω τηλέφωνο κάθε μέρα». Κοινός τόπος της πλειοψηφίας των συμμετεχόντων αποτελεί η παρουσία μίας ελληνικής οικογένειας, η οποία λειτουργεί ως επιπλέον υποστηρικτικό δίκτυο στη χώρα υποδοχής «εγώ έχω μια οικογένεια, σαν τη μάνα μου, σαν αδερφή μου, μπορώ να καθήσω βράδυ εκεί, μπορώ να κοιμηθώ εκεί, μπορώ να φάω εκεί, μπορώ να πάω βόλτα μαζί, κάθε Κυριακή πάω μπάνιο», «κι εγώ έχω μια οικογένεια εδώ και φίλους, σαν μαμά τα βλέπω εγώ έτσι, κι αυτός με βλέπει εμένα σαν αδελφό κι εγώ, δηλαδή συνέχεια μιλάμε, κάθε μεσημέρι, πάω εκεί, παίρνω τηλέφωνο να φάμε μαζί», «εγώ έχω σχέσεις, μέναμε κοντά, δηλαδή γείτονι και τώρα βρισκόμαστε, μιλούσανε, δηλαδή ήθελε βοήθεια, κάτι, μπορεί να έχω 500 πάνω μου, δε θα κρατήσω στην τσέπη γιατί δεν έχω λογαριασμό, θα πάω σπίτι της μάνας μου, μπορεί να κρατήσει αυτή, όποτε θέλω να πάω, θα πάω, δηλαδή τόσο πολύ, τόσο καλή σχέση. Αλλά με μία οικογένεια μόνο».

Οι αναφερόμενες καλές σχέσεις με τις συγκεκριμένες οικογένειες φαίνεται να λειτουργούν αμοιβαία «σαν μάνα μου, δηλαδή την αγαπώ πάρα πολύ κι αυτή βλέπει εμένα σαν

παιδί», «μαμά λέω συνέχεια και αυτή λέει παιδί μου κι έχω τα πάντα». Ωστόσο, τα παραπάνω δεν ισχύουν για όλους τους συμμετέχοντες «δεν έχω καθόλου σχέση, 6 χρόνια είμαι εδώ, δεν έχω σχέση με τους ντόπιους [...] δεν έχω καθόλου εδώ στην περιοχή».

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων αναφέρει προσωπικές και φιλικές σχέσεις με γηγενείς «εγώ έχω πιο κοντά, δηλαδή μπορώ να μείνω, δηλαδή παίρνω τηλέφωνα, διάφορα, πάω, μένω, δηλαδή έχω σχέσεις με αυτούς και πιο φιλικές και πιο προσωπικές, έχω και στο facebook φίλη, γενικά έχω φιλικές σχέσεις και πιο κοντά», «σχέσεις δεν έχω πολύ με τους Πακιστανούς όπως με τους Έλληνες εγώ». Από την άλλη, ορισμένα μέλη επισημαίνουν ότι δεν έχουν τη δυνατότητα να διατηρούν στενές επαφές με τους γηγενείς λόγω των δύσκολων συνθηκών εργασίας «δεν έχω πάρα πολύ φίλους αλλά εγώ δεν πάει πολύ έξω για να κάνει βόλτα, έχει πολλές δουλειές, δουλεύει πότε 8, πότε 10, 20 ώρες, δουλεύω συνέχεια, δεν έχει χρόνο έξω να πάει να κάνει βόλτες, εε, ένα φίλο ε θα πάει μια φορά το μήνα, είναι φίλοι».

Ωστόσο, ένας από τους συμμετέχοντες επισημαίνει ότι οι σχέσεις που υφίστανται μεταξύ Πακιστανών και Ελλήνων ουσιαστικά αφορούν στο εργασιακό πεδίο και είναι τυπικές σχέσεις εργοδότη και εργαζόμενου «το πρόβλημα μεταξύ ντόπιων και μεταναστών είναι πως έχουν μια σχέση μόνο, εργάτη και αφεντικό, τίποτα δεν υπάρχει, ο άνθρωπος που παίρνει στη δουλειά του, τον ενδιαφέρει πώς δουλεύει, αν δε δουλεύει ούτε που θα μιλήσει στο δρόμο, αν δουλεύει καλά θα πει 'γεια σου φίλε καλά είσαι;' μόνο, πέρα από αυτό δεν υπάρχει, δηλαδή δεν θα θελήσει να πάει μέχρι σπίτι [...] Μπορεί κι ο άλλος που να έχω δουλέψει και να μη μου λέει γεια στο δρόμο. Ήρθε, δουλειά έκανε και τέλος, δεν υπάρχει άλλη σχέση».

Γενική αποτίμηση-ποιότητα διαπολιτισμικής επαφής. Παρά την αναφορά καλών διομαδικών σχέσεων από τους συμμετέχοντες, ένα από τα μέλη της ομάδας αμφισβητεί την ύπαρξη στενών σχέσεων με τους γηγενείς, την οποία αποδίδει στα πολλά διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία που έχουν οι δύο χώρες και στον φόβο που υπάρχει «γενικά (οι άλλοι) δεν έχουν σχέσεις καθόλου. Αυτό το πρόβλημα πως λόγω κοινωνίας, κουλτούρας δε μοιάζουν, δηλαδή ένας άνθρωπος που έρχεται από μια άλλη χώρα και πρέπει να έχει σχέσεις με κάποιους

για να μπορέσει, οι άνθρωποι, υπάρχει φόβο [...] αν περνάω έξω από το σπίτι για να φανταστείτε και να κοιτάζω έτσι μέσα στο σπίτι γενικά επειδή είναι ωραίο σπίτι, κάτι, θα μας κοιτάζουν περίεργα, γιατί κοιτάει, μπορεί να έρθει το βράδυ να μας κλέψει [...] και βλέπω, χαμογελάω και κοιτάνε σαν τι είναι αυτός, πολύ περίεργα, εντάξει όχι όλοι και πάντα, συνήθως αυτό συμβαίνει». Αντίθετα από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων, το συγκεκριμένο μέλος χαρακτηρίζει τυπικές τις σχέσεις μεταξύ μεταναστών και γηγενών «δε λέμε πέρα από γεια».

Οι συμμετέχοντες αποδίδουν την ευθύνη για την απουσία στενών διομαδικών σχέσεων και στους ίδιους και ειδικά στο διαφορετικό τρόπο ζωής «φταιμε και εμείς κάπου γιατί αφού δεν ανοίγουμε δηλαδή με τους Έλληνες, πώς είναι δυνατόν να μας μιλήσουν αυτοί;», «οι Πακιστανοί δε βγαίνουν πάρα πολύ. Αυτό είναι το πρόβλημα, εγώ λέω το πρόβλημα είναι από εδώ, από εκεί ξεκινάει, από τη στιγμή που δε βλέπουν στις καφετέριες τους ανθρώπους, οι ντόπιοι ντρέπονται να μιλάνε και λένε ο άνθρωπος που δε μιλάει δεν ξέρουν πόσο αυστηρό είναι, πόσο σκληρό είναι, μπορεί να τσακωθεί, να βγάλει μαχαίρι, έτσι φοβούνται, δηλαδή στο δρόμο έρχονται οι ντόπιοι και γνωρίζουν άνθρωποι που μένουν σε αυτό το σπίτι, αν είναι γυναίκα ή κοπέλα μπορεί να πάει από την άλλη πλευρά του δρόμου, θα με κλέψει, να μη με χτυπήσει, να μη με βιάσει κιόλας δηλαδή, τόσο υπάρχει φόβο, δηλαδή μερικοί άνθρωποι μπορεί να λένε γεια, κορνάρουν από το αυτοκίνητο, φτάνει», αλλά και στις συνθήκες διαβίωσης στη χώρα υποδοχής «είμαστε πολύ κλειστοί, ντρεπόμαστε, χαρτιά δεν υπάρχουν, δηλαδή ο άνθρωπος φοβάται να βγει από το σπίτι του για να πάρει ψωμί ας πούμε από μαγαζί γαλατά, γιατί δε μπορεί να βγει, πώς είναι δυνατόν να πάει σε καφετέρια να καθήσει;». Στο σημείο αυτό εκφράζεται η άποψη ότι η ανάπτυξη των σχέσεων ίσως εμποδίζεται από το γεγονός ότι η επαρχιακή κοινωνία είναι μία κλειστή κοινωνία «πολύ κλειστή κοινωνία, πάντως στην επαρχία που ζούμε είναι πιο κλειστή η κοινωνία».

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η διαπολιτισμική επαφή είναι σε γενικές γραμμές συχνή και ποιοτική αλλά υφίστανται δυσκολίες και περιορισμοί που συνδέονται με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση των δύο λαών. Οι συμμετέχοντες πάντως

επισημαίνουν ότι η δημιουργία διομαδικών σχέσεων σχετίζεται περισσότερο με την ποιότητα του χαρακτήρα παρά με την εθνοπολιτισμική προέλευση *«εγώ λέω δεν είναι ίδιος ούτε Πακιστανός, ούτε Έλληνας, πρώτα θα λέω δικό μου καρδιά καθαρά, αν έχει καρδιά καθαρά, εσύ είσαι πάρα πολύ για μένα, δεν είναι καρδιά καθαρά, εσύ δεν είσαι καλά».*

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου και εναντίον της ομάδας, καθώς και μία γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε συγκεκριμένα περιστατικά όπου έχουν τύχει άσχημης, προσβλητικής ή υποτιμητικής συμπεριφοράς λόγω της διαφορετικής τους εθνοπολιτισμικής προέλευσης. Το διαφορετικό χρώμα επιδερμίδας αλλά και η αίσθηση των γηγενών ότι οι εργοδότες επιλέγουν μετανάστες σε θέσεις εργασίας όπου θα μπορούσαν να απασχολούνται γηγενείς αποτελούν τυπικά δείγματα προκλητικών, απειλητικών ή εκφοβιστικών συμπεριφορών *«μια φορά εγώ πήγα Λιβαδειά και πήγα να πάρω καφέ και έρχεται ένα αγόρι περίπου 25-26 χρονών και 'έλα ρε μαύρε' και εγώ πήγα κοντά 'τι είναι μαύρο; Κι εσύ τι είσαι, μόνο χρώμα είναι; Εσύ είσαι άσπρο, εγώ είμαι μαύρο..Ούτε Πακιστανός, ούτε Έλληνας, δύο μάτια είμαι, τι μόνο χρώμα, εγώ άσπρο, εσύ μαύρο;», μετά αυτό, δε μίλησε, κάθισε», «τη μία φορά τώρα δουλεύει σε ένα μαγαζί τροφίμων [...] σέβεται πάρα πολύ τον άνθρωπο, ήρθε ένας άνθρωπος και λέει στο αφεντικό 'σιγά, δεν υπάρχουν Έλληνες που δουλεύει ο Πακιστανός;' και ο άνθρωπος, το αφεντικό λέει 'τι πρόβλημα έχεις εσύ που λες αυτό το πράγμα;' οπότε δε μίλησε αυτός για να απαντήσει», «μια φορά όταν είχα έρθει στην αρχή, 2011 ήταν, 2009 ήρθα, 2011 ήμουν στην Αθήνα μαζί με τη θεία μου [...] πήγα βόλτα μαζί με τα παιδιά και τη θεία γιατί είχαν έρθει στην αρχή τότε, καινούρια, δηλαδή τότε είχαν έρθει και δεν ήξεραν πλατείες, τίποτα, πήγαινα Γαλάτσι στην Αθήνα, πήγαινα βόλτα και ξαφνικά έρχεται από μακριά ένας [...] λέει ένας από μακριά, θα σας κάψουμε έτσι και κοιτάω γύρω, γύρω γύρω ήτανε άνθρωποι πάρα πολύ, λέω μιλάει με κάποιον άλλο;, δηλαδή*

ήταν περίπου 20 μέτρα μακριά [...] λέει θα σας κάψουμε, λέει τι κοιτάς γύρω γύρω, α, λέω εμένα λέει, ναι, εσένα λέω, θα σας κάψουμε, δε θα μείνετε εδώ στη χώρα μας».

Επισημαίνεται από τους συμμετέχοντες ότι η προσωπική αντίδραση και η ενεργητική στάση σε παρόμοια περιστατικά έχει ιδιαίτερη σημασία «να με προσβάλλουν πάρα πολύ δεν έχει τύχει νομίζω γιατί εγώ ο ίδιος προσβάλλω τους ίδιους», «εδώ δεν κάνει κάτι τέτοιο ούτε τίποτα δεν κάνω αλλά άμα τα κάνει ο άλλος, εγώ το κάνω, απαντάω». Παράλληλα, φαίνεται να υπάρχει συνεχής εγρήγορση των ατόμων απέναντι σε ζητήματα διακρίσεων «πολλές φορές τυχαίνει να μου λέει κάποιος, με σειρά ή διάφορα αλλά εγώ απαντάω, αντιδράω, εγώ περιμένω αντίδραση πάντα, εγώ είμαι στο λεωφορείο, στο μέτρο πάντα κοιτάω γύρω να υπάρχει αντίδραση να απαντήσω μόνιμα, είμαι πολύ αντιδραστικός σε αυτό, αντίρρηση σε κάθε πράγμα».

Η μη καταβολή των δεδουλευμένων από τους γηγενείς εργοδότες και η ανάγκη διεκδίκησής τους αναδεικνύεται κεντρικό ζήτημα για τα μέλη της ομάδας «ένα πράγμα είναι δε μας πληρώνουν», «κάθε μέρα δεν πληρώνουν κάποιον», «πολλές φορές τύχαινε δηλαδή παίρνω τηλέφωνο κάποιον, γιατί δεν πληρώνεις τον άνθρωπο [...] αλλά ο άνθρωπος όταν παίζει μάγκας και λέει ότι δε δούλευες καλά ή κάτι, τότε μιλάω εγώ, εγώ προσβάλλω και κλείνουν τα τηλέφωνα, και εγώ ξαναπαίρνω, μου το κλείνουν, πολλές φορές έχει τύχει αυτό, δηλαδή πάρα πολλές φορές, δε μπορώ να μετρήσω...». Εξάλλου, η ανασφάλεια σχετικά με την επαγγελματική τους κατάσταση αποτελεί μείζον θέμα «πρέπει να μαζεύουμε εμείς, δηλαδή εντάξει εμείς θα δουλεύουμε εδώ, έχει ζέστη, όσο ζέστη κι αν κάνει θα πάω για μεροκάματο κι εντάξει, κάθε πέντε μήνες να στείλουμε καλά λεφτά αλλά δε θα στείλουμε συνέχεια κάθε μήνα γιατί πρέπει να κρατήσουμε εδώ, εμείς δεν ξέρω, σήμερα έχει δουλειά, αύριο δεν έχει».

Επίσης, η απουσία των απαραίτητων νομιμοποιητικών εγγράφων φαίνεται να δυσχεραίνει τη διαμονή στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και τη διατήρηση δεσμών με τη χώρα καταγωγής «μόνο πρόβλημα για χαρτιά, εάν είχα χαρτιά, πάρα πολύ καλά», «ένα άλλο πρόβλημα που είναι το μεγαλύτερο είναι που δεν έχουμε χαρτιά, δε μας δίνουν, δηλαδή εγώ εκεί

που δουλεύω ως δύτης, έχω δίπλωμα, τα πάντα αλλά πάνω σε πολιτικό άσυλο έχω, μου έχουν κολλήσει δηλαδή πέντε χρόνια ένσημα κιόλας αλλά τι να το κάνω, δε μπορώ δηλαδή να πάω να δω τους γονείς μου διάφορα, δε μπορώ να πάω, τυχαίνουνε προβλήματα δηλαδή στο Πακιστάν δε μπορώ να πάω, τι να κάνω, χρόνια ζω, νόμιμα, με ένσημα, τα πάντα, πληρώνω, εφορία, τα πάντα αλλά δεν υπάρχουν τα χαρτιά, μετά από τρία-τέσσερα χρόνια δε μας έχουν δώσει ξανά», «όλοι μας είμαστε λαθραίοι, χωρίς χαρτιά [...] απλά εμείς ζητάμε για να έχουμε ένα χαρτί πάνω μας, για να μπορέσουμε να ταξιδέψουμε ελεύθερα, να μπορέσουμε να ζούμε, να δουλέψουμε».

Ακόμα, οι συμμετέχοντες συγκρίνουν την υποστήριξη που λαμβάνουν οι μετανάστες και οι κάτοχοι πολιτικού ασύλου σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες με την υποστήριξη που λαμβάνουν οι ίδιοι από το ελληνικό κράτος, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την απασχόλησή τους στην παραοικονομία «ένα άλλο θέμα είναι ότι δε μας δίνουν άδεια εργασίας, δηλαδή ένας άνθρωπος που έχει πολιτικό άσυλο, πρέπει να ταΐζει κράτος επειδή είναι πολιτικού ασύλου, πρέπει να ταΐζει δηλαδή όπως στη Γερμανία, σε άλλες χώρες, δηλαδή εδώ έχετε λεφτά και πού πάει, δεν καταλαβαίνουμε αλλά από τη στιγμή που δε μας ταΐζουν, ούτε μας δίνουν άδεια εργασίας να μπορέσουμε να δουλέψουμε νόμιμα να μπορέσουμε να ζούμε, δηλαδή ούτε δίνουν άδεια εργασίας, ούτε μας ταΐζουν, τι να κάνουμε, θα δουλέψουμε μαύρη εργασία». Ωστόσο, τα μέλη της ομάδας αναγνωρίζουν τη βοήθεια που έχουν λάβει από την εκπαίδευσή τους στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας «υπάρχει και ένα άλλο πράγμα, επειδή πάμε σχολείο, γυμνάσιο δεύτερης ευκαιρίας, πηγαίνουμε οι τρεις μας, μας φέρονται καλά, μια χαρά περνάμε».

Επιπλέον, οι συμμετέχοντες βιώνουν συμπεριφορές διάκρισης κατά την ενοικίαση σπιτιού στη χώρα υποδοχής «πρόβλημα είναι που μας δίνουνε παλιά σπίτια, που είναι ποντίκια [...] δηλαδή σπασμένο, σκεύη, διάφορα, τέτοια δίνουν και δηλαδή ντρεπόμαστε να προσκαλέσουμε κάποιον ντόπιο, κάποιον φίλο ή φίλη στο σπίτι γιατί ντρεπόμαστε. Δηλαδή παίρνουνε 150 ευρώ μπορεί και δεν έχει αξία το σπίτι τίποτα κι ακόμα και στα σπίτια που ζούμε είναι πολύ χάλια [...] είναι τόσο χάλια τα σπίτια που μας δίνουνε και ζητάνε και λεφτά από πάνω, ακόμα και χαράτσι κιόλας μας ζητάνε, πολλές φορές τυχαίνει αυτό».

Τέλος, αναφέρονται περιστατικά άδηλου ρατσισμού προς τα μέλη της ομάδας «πολλές φορές με κοιτάνε», τα οποία εκδηλώνονται με την τήρηση περιβαλλοντικής απόστασης «αλλά τυχαίνει αυτό, όταν μπαίνω μέσα και κοιτάνε και μαζεύονται λίγο μακριά επειδή έχουν τσάντες και να μη βάζουν στην τσάντα και να βγάζουν κάτι», «δεν κάθομαι στο μετρό και στο λεωφορείο [...] προσπαθώ να μην καθήσω στα καθίσματα γιατί όταν κάθομαι δεν έρχεται κανείς να καθήσει [...] μπορεί να είναι όρθιοι πέντε-εφτά, να μην έρχονται να καθίσουν δίπλα μου, μπορεί ούτε και απέναντι [...] πολλές φορές έχει τύχει έρχεται μία ή κάποιος, κάθεται δίπλα, ξαφνικά μετά με κοιτάει και μετά σιγά σιγά σηκώνεται και πάει αλλού». Τα παραπάνω συνδέονται και με τις σχέσεις Ελλήνων και Πακιστανών «τυπικές σχέσεις, πολύ έτσι, δε λένε ούτε γεια, δηλαδή ντρέπονται, πόσες φορές τυχαίνει δηλαδή ο άνθρωπος είναι με την παρέα του και να λέω γεια και να μη μου απαντήσει, δηλαδή ντροπή αυτό να λέει να μιλάει με έναν Πακιστανό, οι άλλοι του λένε σιγά ρε μιλάς με τον Πακιστανό;».

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας. Τα μέλη της ομάδας αναφέρονται στα πολυάριθμα περιστατικά επιθέσεων προς την εθνοπολιτισμική τους ομάδα «γενικά έχουμε 700 επιθέσεις από Ελληναράδες, φασίστες, 700 επιθέσεις δηλαδή είναι γραμμένα στην Πακιστανική Κοινότητα Ελλάδα, δηλαδή Αθήνα, 700 κι άλλοι που δεν καταγραφτήκαν, δηλαδή που δεν προλάβαν ποτέ να επικοινωνήσουν με κοινότητα ή έχουνε διαφορές με την κοινότητα, δεν πάνε, δεν έχουν πάει ούτε νοσοκομείο, αυτό γίνεται πάντα, έχουν γίνει πάρα πολύ στην Ελλάδα αυτά», λόγω και του ερείσματος της Χρυσής Αυγής στην ελληνική κοινωνία «τότε ήταν, φύσαγε Χρυσή Αυγή παντού, αέρας δεν υπήρχε, μόνο Χρυσή Αυγή», «πριν δύο χρόνια που έκανε η Χρυσή Αυγή δεν ξέρουμε στην Ελλάδα τι γινόταν;». Επίσης, στην παρούσα θεματική αναφέρεται με λεπτομέρειες ένα συγκεκριμένο περιστατικό εκφοβισμού συμπατριωτών που είχε λάβει χώρα στην επαρχιακή πόλη όπου ζουν οι συμμετέχοντες και το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τη μετακόμιση των συγκεκριμένων μεταναστών. Σε αυτό το σημείο τονίζεται από τα μέλη της ομάδας η απουσία υποστήριξης από την ελληνική αστυνομία.

Ακόμα, οι συμμετέχοντες εκτιμούν ότι οι γηγενείς παρουσιάζουν περισσότερες συμπεριφορές διάκρισης σε άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες ενώ αναφέρουν και περιπτώσεις όπου οι Πακιστανοί συμπεριφέρονται με ανάλογο τρόπο *«και μεταξύ τους έχουνε αλλά και σε εμάς, ακόμα και με τους Ρομά που δηλαδή λέμε ότι είναι Έλληνες στα χαρτιά ας πούμε και με αυτούς είναι πάρα πολύ [...] αλλά και οι άλλοι και οι δικοί μας που βιώνουν ρατσισμό και οι δικοί μας λένε τους γύφτους και τους μισούν και οι ντόπιοι πάρα πολύ δηλαδή φέρονται πιο άσχημα από εμάς και στους Ρομά, δηλαδή εμάς μπορεί να εμπιστεύουν αλλά όχι τους Ρομά, καθόλου, δηλαδή μπορεί να φέρονται πιο άσχημα τους Αλβανούς από τους Πακιστανούς, παίζει κι αυτό, αλλά με τους Ρομά δεν τα πάνε καθόλου καλά, καθόλου καλά».*

Γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων. Το ζήτημα της ύπαρξης διακρίσεων στη χώρα υποδοχής διαπερνάει όλη τη διάρκεια της ομάδας εστίασης *«υπάρχουν πάρα πολλές διακρίσεις, σε εμάς συνήθως φέρονται τουλάχιστον πολύ περίεργα και πολύ άσχημα, πάρα πολύ, για πολλούς λόγους»* και αφιερώνεται σημαντικός χρόνος στην αναφορά περιστατικών διακρίσεων. Επισημαίνεται από τους συμμετέχοντες ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ της επαρχίας και των πόλεων *«στην επαρχία είναι πιο κλειστοί, δηλαδή ας πούμε μπορούμε να πούμε μερικοί ρατσιστές για πολλούς λόγους κατά τη γνώμη μου δηλαδή είναι κάπως, ας πούμε στις πόλεις δηλαδή Αθήνα είναι λίγο πιο άνετοι, είναι λίγο πιο ελεύθεροι».*

Οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι η κατάσταση έχει επιδεινωθεί τα τελευταία χρόνια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία που επιχειρεί ένα μέλος της ομάδας για τους λόγους αυτής της αλλαγής. Παρατίθεται το χαρακτηριστικό απόσπασμα: *«παίζει μερικοί τα πάνε καλά με τους Αφγανούς, μερικοί τα πάνε καλά με τους Ινδούς, όχι με τους Πακιστανούς, υπάρχει πάρα πολλή διαφορά αλλά όπως παλιά, πριν 7-8 χρόνια ήταν καλύτερα με τους Πακιστανούς, δηλαδή λέγανε ότι οι καλύτεροι μετανάστες είναι οι Πακιστανοί αλλά μετά που έγιναν κάποια περιστατικά ας πούμε στην Πάρο, στη Χαλκίδα, κάποια θέματα από εκεί ξεκίνησε λίγο πιο περίεργα, και η Χρυσή Αυγή που ξέρει και το πρόβλημα ξεκίνησε ότι η Χρυσή Αυγή ξέρει μόνο Πακιστανούς, άλλες λέξεις δεν ξέρει, Πακιστανούς, ό,τι και να κάνει, όποιος μετανάστης έρχεται*

η λέξη Πακιστανούς, κόσμο που μπορεί να ξέρει, μπορεί να είναι Μπαγκλαντεσιανούς, δηλαδή μετανάστες Πακιστανούς γιατί παλιά δηλαδή ακόμα και εδώ και οι ντόπιοι παλιά λέγανε και ακόμα λένε τι σας έγινε, δηλαδή πριν 5-7 χρόνια ήσασταν καλύτεροι δηλαδή από όλους, από τους Αλβανούς, τα πάντα, τώρα τι έγινε, πώς γίνεται, δεν έγινε κάτι ιδιαίτερο, απλά έγιναν κάποια θέματα και μπήκαμε σε πολιτικό ζήτημα, σε άλλα θέματα, Χρυσή Αυγή, φασισμός, ρατσισμός και άλλες δηλαδή οργανώσεις που θέλανε να κάνουνε μαγαζιά και ανεβάζαν το θέμα μεγάλο και έγιναν αυτά τα προβλήματα, εκεί είμαστε και όπως ήμασταν και τότε γινόταν εγκληματικότητα από μετανάστες και ακόμα γίνεται, αυτό δε θα σταματήσει και ποτέ».

Τέλος, φαίνεται ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ενδεχομένως λειτουργεί ως παράγοντας που συμβάλλει περαιτέρω στην ύπαρξη διακρίσεων. Στο παρακάτω απόσπασμα γίνεται αναφορά στα πεδία επιπολιτισμοποίησης, και στη διάκρισή τους σε δημόσια και ιδιωτικά «πάλι δηλαδή δε φταίνε μόνο οι ντόπιοι, εγώ πάντα λέω ότι φταίνε και οι μετανάστες για πολλούς λόγους αλλά φταίει μόνο η κουλτούρα, εάν φταίνε οι ντόπιοι είναι μόνο που δεν καταλαβαίνουνε ότι είναι άλλο πολιτισμό, οπότε είναι περίεργα και ντύσιμο και τα πάντα, πρέπει να υπάρχει ελευθερία, δηλαδή ο ντόπιος να κάνει ό,τι θέλει, ο μετανάστης να κάνει ό,τι θέλει μέσα στους νόμους, μέσα σε όριο αλλά να ντύνεται όπως θέλει, να ζει στο σπίτι όπως θέλει αλλά να σέβεται τους νόμους και τον διπλανό του αλλά υπάρχει και πρόβλημα κι από εμάς».

Σχέσεις με συμπατριώτες. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τη συχνότητα, το περιεχόμενο και την ποιότητα επαφής με τους συμπατριώτες, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα καταγωγής.

Συχνότητα, περιεχόμενο και ποιότητα επαφής με συμπατριώτες. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναφέρουν στενές και συχνές επαφές με τους συμπατριώτες τους που βρίσκονται στη χώρα υποδοχής «τα πάμε πολύ καλά, όταν ήρθα εδώ, εδώ γνώρισα, δεν ήξερα από Πακιστάν, εντάξει τώρα πολύ καλά», «εγώ έχω κάτι φίλους εδώ αλλά και κάτι φίλους στην Αθήνα, κι άλλους δυο-τρεις στα Οινόφυτα, εκεί θα πάω κάθε μήνα». Η διαμονή σε κοινό τόπο

συντελεί στη συχνή επαφή ενώ όταν δεν είναι εφικτό, η επαφή γίνεται μέσω τηλεφώνου «εμείς εδώ που είμαστε χωριό εδώ συνέχεια, κάθε μέρα εδώ θα μιλάμε, ναι άμα είναι κάπου μακριά θα μιλάμε με τηλέφωνο [...] Εδώ χωριό εμείς συνέχεια παίρνουμε τηλέφωνο, θα πάω σπίτι του, θα κάνουμε παρέα...». Το περιεχόμενο της επαφής περιλαμβάνει δραστηριότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ψυχαγωγίας «εγώ κάθε Σάββατο, Κυριακή πάω Λιβαδειά, θα καθήσουμε όλοι μαζί, πότε θα πάω Αθήνα, Οινόφυτα, θα πάρω από αδερφό το αμάξι, θα πάω βόλτα κάθε Σάββατο, Κυριακή. Μαζί θα κάνω μπάλα, κρίκετ, θα κάνω βόλτα, θα πάω στην καφετέρια, θα πάω γυμναστήριο...», «θα μαγειρέψουμε, θα φάμε και φαγητό όλοι μαζί».

Μόνο ένα από τα μέλη της ομάδας αναφέρει ότι σε γενικές γραμμές έχει αποστασιοποιηθεί από τους συμπατριώτες του και διατηρεί επιλεκτικές επαφές «γενικά παλιά ήμουν πολύ κολλημένος, δηλαδή με τους Πακιστανούς και έτσι, αλλά τώρα τελευταία που διάλεξα άλλο δρόμο και πάω εκεί, δεν κάνω τόσο [...] Εγώ βρίσκομαι μόνο στην Αλίαρτο πιο πολύ γιατί γενικά επαφές με Πακιστανούς πολύ λίγο έχω τώρα τελευταία. Με αυτούς έχω δηλαδή είναι φίλοι (εννοεί τα μέλη της ομάδας) [...] σχέσεις δεν έχω πολύ με τους Πακιστανούς όπως με τους Έλληνες εγώ, δηλαδή κάνω παρέα αλλά με τους συγκεκριμένους λίγους ανθρώπους πιο πολύ, με τους άλλους δεν κάνω παρέα». Η επικοινωνία με τους συμπατριώτες συχνά διαθέτει υποστηρικτικό χαρακτήρα στην προσαρμογή στη χώρα υποδοχής «αν έχει κάποιος πρόβλημα, γενικά θέλει κάποιες πληροφορίες, τότε θα μιλήσω ή έχει κάποιο πρόβλημα ή θέλει κάτι πληροφορίες τότε θα μιλήσω, ή έχει κάποιο πρόβλημα ή κάτι θέλει να κάνει ερώτηση, θα μιλήσω».

Σχέσεις με χώρα καταγωγής. Κανένας από τους συμμετέχοντες δεν έχει επισκεφτεί τη χώρα καταγωγής του από τότε που ήρθε στην Ελλάδα λόγω της έλλειψης των απαραίτητων εγγράφων «από τους τέσσερις μας κανένας δεν έχει ταξιδέψει». Ωστόσο, τα μέλη της ομάδας διατηρούν στενούς δεσμούς με τη χώρα καταγωγής, αφού η εξέλιξη της τεχνολογίας έχει διευκολύνει τη συχνή επικοινωνία με τους συγγενείς και τους φίλους που βρίσκονται στο Πακιστάν «τώρα έχεις το ιντερνέτ. Κάθε μέρα μιλάς δηλαδή skype, facebook, ούτε το κινητό»,

«κάποιες φορές στη χώρα μας δεν έχει σήμα [...] κάποια φορά εκεί σε μεγάλη πόλη εκεί σε internet café, θα μιλάμε με skype, με τέτοια αλλά εγώ θα παίρνουμε κάθε εβδομάδα, θα παίρνουμε τηλέφωνο, μία ώρα, δύο ώρες, θα μιλήσουμε μαμά, μπαμπά, όλοι αλλά που είναι φίλο μου μόνο θα γράψουμε facebook, θα μιλήσουμε με κινητό».

Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και τις στρατηγικές που υιοθετούνται, την αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία και τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων.

Αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε καθοριστικές αλλαγές που έχουν επέλθει σε προσωπικό επίπεδο λόγω της μετανάστευσής τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο *«έχω αλλάξει δηλαδή 180 μοίρες», «όλα περίπου 90% έχω αλλάξει, 10% έχω κρατήσει από πράγματα από Πακιστάν, τα υπόλοιπα έχω αλλάξει τα πάντα»* και δηλώνουν ότι απολαμβάνουν τις ευκαιρίες που τους δίνει η μετεγκατάστασή τους στη χώρα υποδοχής *«έχω ευκαιρίες, τα πάντα»*. Μόνο ένα μέλος δυσκολεύεται να αναγνωρίσει σημαντικές αλλαγές κατά τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης *«εγώ τίποτα, μόνο πριν όταν ήρθα δεν ήμουν χοντρός, εδώ είμαι χοντρός [...] Ίδιος, ίδιος, όπως περίπου από εκεί όπως ήμουν»*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο σημείο αυτό παρενέβη το μέλος της ομάδας που εκτελούσε χρέη διερμηνείας επισημαίνοντας ότι *«χωρίς να απαντήσει, έχουν αλλάξει αλλά δεν καταλαβαίνει, ο άνθρωπος που δεν έχει σκεφτεί ποτέ δε μπορεί να απαντήσει σε αυτό το θέμα. Έχει αλλάξει φυσικά σε κάποια πράγματα, σέβεται πολλά πράγματα, κανόνες, κοινωνία, πολιτισμός αλλά σκέφτεται πως δεν έχει αλλάξει ουσιαστικά»*.

Επεκτείνοντας την παραπάνω σημείωση, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η επιπολιτισμοποίηση φαίνεται να θεωρείται μία διαδικασία, η οποία συντελείται χωρίς να αποτελεί πάντοτε συνειδητή διεργασία *«τώρα το σκεφτόμαστε, χωρίς να το καταλάβουμε, αυτόματα έχουμε αλλάξει στην κοινωνία, πάντα αλλάζει η κοινωνία και που ζούμε, πάντα*

αλλάζει», ενώ παράλληλα συνδέεται με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση των δύο χωρών και το χρόνο προσαρμογής «ο άνθρωπος που έχεις έρθει στην αρχή δηλαδή ο καινούριος, θα κοιτάξει έτσι (περίεργα)[..] αλλά μετά από λίγο καιρό συνηθίζουνε».

Οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι έχουν υιοθετήσει πολλά ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία τόσο ευρύτερα «έχουμε πάρει ελληνική κουλτούρα πάρα πολύ, φέρσιμο», «μου αρέσουν κάποια πράγματα, όπως ζούνε, δηλαδή καθημερινότητα, θα μου άρεσε να κρατήσω κάποια πράγματα γενικά» όσο και αναφορικά με τους κοινωνικούς κανόνες που ισχύουν στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο « [..] δηλαδή στο Πακιστάν δεν υπάρχει μεσημέρι, κάνουμε φασαρία, δηλαδή όλη μέρα δίνουμε φωνή, ό,τι να 'ναι όλη μέρα, δεν υπάρχει στο δρόμο απαγορεύεται ή κάτι άλλο, δηλαδή εδώ είναι δρόμο απαγορεύεται, από την άλλη μεριά, απέναντι μπορεί να έρχονται σε στενό δρόμο και σταματάει αυτοκίνητο και σταματάει κι άλλο αυτοκίνητο, πρέπει να κάνει όπισθεν πίσω [..] εδώ ξέρουμε, αυτό απαγορεύεται, αυτό δεν είναι, από εδώ περνάμε με μηχανή ή αυτοκίνητο ή ποδήλατο, από την άλλη δεν ερχόμαστε, κανόνες, μεσημέρι δε φωνάζουμε, προσπαθούμε στο δρόμο, σε μετρό δε μιλάμε άνετα, προσέχουμε λίγο και πως θα μείνουμε στο σπίτι».

Η μετανάστευση συνδέεται με αυξημένα επίπεδα ωριμότητας των μελών «επειδή στο Πακιστάν ήμασταν μικροί 20 χρόνια και δεν είχε πολύ μυαλό, εσύ ξέρει όπως είναι μικρό και τώρα μεγαλώσει», «εκεί ήμουν λίγο πιο αντιδραστικός, δηλαδή μαλώναν λίγο μεταξύ τους, τώρα έγινα πιο ήσυχος». Υπό αυτή την έννοια, υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις κοινωνικές σχέσεις «τώρα είναι πολύ άλλαξε, γνωρίζει όλα, γειτόνοι, φίλους, πώς θα μιλάω, πώς θα μιλάω σε φίλους, σε μεγάλους» και όσον αφορά την ανάληψη περισσότερων ευθυνών στην καθημερινή ζωή «εγώ έχω αλλάζει πάρα πολύ, δηλαδή εδώ δουλεύω, έχω σπίτι, ήσυχα κάθομαι», «εκεί όταν είμαι εγώ στο πατρίδα, στο Πακιστάν κι όταν θα πάει έξω, κάνει βόλτα, δουλειά, θα 'ρθει σπίτι άμα δεν είναι αδερφή μου ή μάνα μου, δεν υπάρχει φαγητό [..] γιατί εγώ δουλεύω εδώ, όλα, καθαρίζω σπίτι [..] Πολλές δουλειές και θα πάει σπίτι, κάνει δουλειές, θα μαγειρέψει, θα καθαρίσει, εγώ εκεί μόνο οχτώ ώρες δουλέψει στο Πακιστάν και άλλο τίποτα κάνει, ούτε

μαγειρέψει, ούτε καθαρίσει, ούτε πλύνει, τίποτα κάνει, εκεί άμα και λίγο το φαγητό, πετάει, εδώ δεν κάνει έτσι ποτέ...», «η αλήθεια έχουμε αλλάξει και στα σπίτια [...] εδώ έχουμε αλλάξει και καταλαβαίνουμε πως εδώ αν μένουμε σε ένα σπίτι πέντε άτομα και μαλώνουμε μεταξύ ποιος θα φτιάξει πίτες, ποιος θα κόψει κρεμμύδια, ποιος θα κάνει αυτό, ποιος θα καθαρίζει, διάφορα, μαλώνουμε μεταξύ τους πέντε άτομα, στο Πακιστάν μία μάνα και πέντε-εφτά άτομα ταΐζει μόνη της, καθαρίζει, τα πάντα».

Η επαφή και γνωριμία με ένα διαφορετικό τρόπο ζωής αλλά και η αίσθηση μεγαλύτερης ελευθερίας που έχουν αποκτήσει στη χώρα υποδοχής αποτελούν μία από τις βασικές αλλαγές που έχουν συμβεί στα μέλη της ομάδας «εγώ όταν ήρθα εδώ τώρα βλέπω πως γίνεται, τι είναι εδώ, πως τα περνάει η ζωή, εκεί εντάζει όταν κάθε φορά κατευθείαν που πάω εγώ, πού πας; θα πάω εκεί, δηλαδή δε θα μιλάω, εντάζει, θα πας εκεί, θα γυρίσεις γρήγορα, δεν ξέρω ούτε τι είναι, εδώ ήρθα, τα βλέπουμε τι είναι, πως είναι», «στο Πακιστάν έχουμε απαγόρευση από τα πάντα, έχω αλλάξει και πρέπει να αλλάξουμε, έχουμε αλλάξει πάρα πολύ, η κουλτούρα, κάποια πράγματα που έπρεπε κι έχω αλλάξει», «αν θα παντρευτώ εδώ και φυσικά θέλω, μπορεί να παντρευτώ εδώ πέρα και να έχω οικογένεια, πιο ελεύθεροι όπως εδώ», «αυτός γιατί λέει πάρα πολύ ωραία; Γιατί εδώ καπνίζει, εκεί κοντά στο μπαμπά φοβάται να καπνίσει (γέλια)».

Μία άλλη αλλαγή που έχει συντελεστεί αφορά στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων «έχουμε αλλάξει και σε σχέσεις, δηλαδή στο Πακιστάν ήμασταν πιο κλειστοί» και συγκεκριμένα στις διαφυλικές σχέσεις, αν και επισημαίνεται ότι δεν ισχύει για όλους τους μετανάστες «δηλαδή πιστεύαμε πως θα παντρευτούμε με μία, πάντα γίνεται σε εμάς αυτό, κι εδώ που έχουνε έρθει έχουν αλλάξει κάποια πράγματα, κάνουν σχέση, μία πλευρά λένε όχι μη γίνει αυτό γιατί είναι θρησκεία, από την άλλη χάνονται αυτό, αυτό είναι το πρόβλημα, δηλαδή έχουνε αλλάξει, σε σχέσεις πιστεύουμε τώρα, εμείς συγκεκριμένα μιλάμε τώρα, οι άλλοι μερικοί δεν πιστεύουν καθόλου να έχουν σχέση με μία κοπέλα χωρίς να παντρευτούνε, έχουνε αλλάξει αυτό τώρα, δηλαδή μπορούν να κάνουν σχέσεις αλλά πάλι σχέσεις θέλουνε συγκεκριμένο, δηλαδή γενικά

μιλάμε πιστεύουν να έχουνε μια σχέση και αν πάνε καλά θα κολλήσουνε και μέχρι να πεθάνουνε», «(δεν αλλάζω) ούτε κάνω σχέση με κοπέλα, δε μπορώ να κάνω σχέση σεξουαλική, σεξουαλική σχέση δε θα κάνω ποτέ με καμία χωρίς να παντρευτώ».

Επίσης, ο τρόπος ενδυμασίας και η εξωτερική εμφάνιση αναφέρεται από όλους τους συμμετέχοντες ως μία ουσιαστική μεταβολή που έχουν πραγματοποιήσει «έχω αλλάξει από μόδα, από ντύσιμο έχω αλλάξει», «στο Πακιστάν φορούσαμε άλλα ρούχα που ήτανε εντελώς άλλα πράγματα, η κουλτούρα κι αυτό, εδώ έχω αλλάξει πάρα πολύ», «αυτό που φοράω δε φορούσα εκεί στο Πακιστάν», «ντύσιμο έχουμε αλλάξει εντελώς, πάρα πολύ, δηλαδή προσπαθούμε να μην έχουμε μούσια».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ένα από τα μέλη δηλώνει ότι έχει αλλάξει σε σημαντικό βαθμό όσον αφορά τον ιδεολογικό προσανατολισμό και την κοσμοθεωρία που ασπάζεται. Παρατίθεται το παρακάτω χαρακτηριστικό απόσπασμα που θα μπορούσε να αποτελεί απόσπασμα από την αφήγηση ζωής ενός προσώπου. Γίνεται λόγος για την αιτία της μετανάστευσης του συγκεκριμένου ατόμου αλλά και της πλήρους, σύμφωνα με τον ίδιο, μεταστροφής του «στο Πακιστάν ήμουν κάπως ισλαμοφασίστας κι ήθελα να κάνω τζιχάντ, ήμουν εθνικιστής ακραίος, όχι φασίστας δηλαδή να χτυπήσω ανθρώπους χωρίς λόγο, όχι έτσι ιδεολογικά πίστευα σε πολλά πράγματα, ισλαμοφασίστας, δηλαδή ήθελα να κάνω και κάτι, να πάω στο Αφγανιστάν με Αμερικάνους, ήμουν εθνικιστής, δηλαδή έδινα αίμα και θα έπαιρνα για τη χώρα μου, αγαπούσα δηλαδή στρατός, μυστικές υπηρεσίες, διάβαζα πολλά για αυτούς, γιατί θα γίνω κι εγώ, αν και από τη μία ήθελα να γίνω στρατιώτης, από την άλλη ήθελα να γίνω δικηγόρος, ήμουνα ανάμεσα και μετά μόλις ήρθα εδώ, στη αρχή δεν αποφάσιζα δηλαδή να έρθω, ο πατέρας μου δηλαδή μου έλεγε να πας εκεί γιατί ήταν περίεργα πράγματα που είχαν συμβεί με εμάς και με την οικογένεια, μου λέει καλύτερα να φύγεις και να μείνεις εκεί, τουλάχιστον να έχουμε και έναν άνθρωπο έξω να μπορέσει να μας βοηθήσει κιόλας οικονομικά, ήρθα εδώ πέρα, στην αρχή ήταν πολύ διαφορετικά εδώ πέρα, μεγάλος δρόμος πάρα πολύ και με έχει αλλάξει πάρα πολύ, ξεκίνησε το πρόβλημα, αιτία ήταν η Χρυσή Αυγή, από εκεί ξεκίνησα να

ασχοληθώ με αυτά τα θέματα, να ξεκινήσω αλλιώς μπορεί να ήμουν, δηλαδή στην αρχή που ήρθα 2-3 χρόνια, ήμουν ο ίδιος εθνικιστής για Πακιστάν, δηλαδή αν βίωνα ρατσισμό, φασισμό, κι υπάρχει θα έλεγα Πακιστανός, οι Έλληνες είναι ρατσιστές, φασίστες και εγώ τι ήμουν δηλαδή, ίδιος ήμουν, βίωνα ρατσισμό αλλά σε άλλα πράγματα ήμουν ίδιος και μετά σιγά σιγά ασχολήθηκα με αυτά τα θέματα, τώρα για να καταλάβετε 180 μοίρες έχω αλλάξει, δηλαδή πάω αντίθετο, από εκεί ερχόμουν δηλαδή πήγα ακριβώς το αντίθετο και πολεμάω, οπότε 100% έχω αλλάξει». Επίσης, το συγκεκριμένο μέλος της ομάδας αναφέρει ως σημαντική αλλαγή την πιο έντονη αντιδραστικότητα που έχει αποκτήσει στη χώρα υποδοχής «παλιά δεν ήμουν άγριος, τώρα έχω γίνει τόσο άγριος, δηλαδή αυτές τις αντιδράσεις που βλέπετε συνέχεια έτσι, κάθε πράγμα αντίδραση, δηλαδή ξαφνικά ένα λεπτομέρεια μου ανεβάζει αίμα».

Πέρα από τις σημαντικές μεταβολές που έχουν συμβεί λόγω της επιπολιτισμοποίησης, οι συμμετέχοντες αναφέρονται και σε στοιχεία του πακιστανικού πολιτισμού που έχουν διατηρήσει στη χώρα υποδοχής «κάποια πράγματα ακόμα κουλτούρα, δεν έχω αλλάξει, φιλοξενία κτλ., δεν έχω αλλάξει ακόμα αυτό, έχω κρατήσει ακόμα». Συγκεκριμένα, αναφέρονται σε στοιχεία του χαρακτήρα, όπως είναι η ευγένεια, η φιλοξενία και ο σεβασμός στους ηλικιωμένους «σε κάποια πράγματα δεν έχω αλλάξει, στην ευγένεια [...] μπροστά στους γονείς δε μπορώ να μιλήσω βρισιά για κάποιον [...] δε μπορεί, δε γίνεται, ο πατέρας δηλαδή θα με κοιτάζει στα μάτια έτσι στραβά και σαν θα πεθάνω εκεί πέρα εκείνη την ώρα δηλαδή τι λες αυτό, τι πράμα είναι αυτό, δε μιλάμε, δηλαδή έχω μάθει από οικογένεια πολλά πράγματα», «ευγένεια, φιλοξενία, δεν έχω αλλάξει, να σέβομαι σε μεγάλη ηλικία, τους μεγάλους και τα παιδιά, δηλαδή προσπαθώ να μιλήσω πιο ήσυχα, ευγενικά, να αφήσω θέση αν είμαι κάπου, να αφήσω και σειρά μου μπορεί, αυτά έχω κρατήσει ακόμα». Επίσης, γίνεται αναφορά στους ισχυρούς δεσμούς με την οικογένεια «ένα πράγμα που δε μπορώ να αλλάξω ποτέ, δε μπορώ να αφήσω γονείς μου μόνους όπως εδώ στην Ελλάδα κάνετε, δηλαδή σήμερα θα αφήσετε εσείς, ό,τι θα κάνετε σήμερα, ό,τι θα φυτέψετε, θα πιείτε, θα φάτε, ό,τι θα κάνετε με τους γονείς σας σήμερα εσείς ή και θα συμβεί με εσάς από τα παιδιά σας κι αυτό δε μας αρέσει καθόλου, να

αφήσετε σε ένα είτε είναι ανάπηρους είτε δεν είναι καλά, που μόνοι τους θα φτιάξουν το σπίτι και μόνοι τους θα φάνε, δε θα βοηθήσετε...».

Τέλος, σημαντική θέση κατέχει η διατήρηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων «στη θρησκεία δεν έχω αλλάξει, είμαι ακόμα εκεί, δεν έχω αλλάξει καθόλου, όπως πήγαινα και εκεί και εδώ έτσι, μπορώ να δώσω και αίμα για τη θρησκεία μου, τα υπόλοιπα έχω αλλάξει τα πάντα αλλά όχι τη θρησκεία μου», «εγώ αλλάζω κάποια πράγματα αλλά ούτε θρησκεία αλλάζω [...] θρησκεία δεν αλλάζω, δηλαδή να σταματήσω γιατί κάνω προσευχή πάρα πολύ». Σημειώνεται ότι δεν είναι δυνατή η τήρηση όλων των θρησκευτικών πρακτικών λόγω των συνθηκών ζωής στη χώρα υποδοχής και χρειάζεται να γίνουν διαφοροποιήσεις «95% δεν αλλάζουν θρησκείες, αλλά 5% αλλάζουν και από θρησκεία, δηλαδή ξεφεύγουμε, δηλαδή δεν προσευχόμαστε, φεύγουμε λίγο», «πριν ένα μήνα ήταν γιορτή, ραμαζάνι και πήγα αλλά δε θα το κρατήσω γιατί δε μπορώ, πάω για δουλειά, όχι έχω αφήσει θρησκεία, απλά γενικά δεν προσεύχομαι πολύ, λίγο», «θρησκεία εκεί προσευχόμασταν συνέχεια δηλαδή καθημερινά, μας έλεγε ο πατέρας, η μάνα, κάτι κάναμε, εδώ σχεδόν τα έχουμε χάσει, όχι ότι δεν πιστεύουμε, πιστεύουμε αλλά επειδή έχουμε δουλειές».

Συμπερασματικά, φαίνεται ότι τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας εστίασης υιοθετούν κυρίως την εναρμόνιση ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης, εφόσον υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία και των δύο κοινωνικοπολιτισμικών πλαισίων. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες εκδηλώνουν έναν ισχυρό προσανατολισμό προς τη χώρα υποδοχής και τους γηγενείς διατηρώντας παράλληλα στενές επαφές με τη χώρα καταγωγής και τους συμπατριώτες τους. Από την άλλη, καθόλη τη διάρκεια της ομάδας εστίασης είναι εμφανής ο ανασταλτικός ρόλος της ύπαρξης συμπεριφορών διάκρισης που ενδεχομένως οδηγούν στην υιοθέτηση διαχωριστικών τάσεων.

Αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία. Η επόμενη θεματική αφορά την αίσθηση που έχουν τα μέλη της ομάδας σχετικά με την ισότιμη συμμετοχή τους στην ελληνική κοινωνία. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι είναι αυτονόητο το ενδιαφέρον, η συμμετοχή και

η υποστήριξη του νέου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου «όπου τρώμε, εμπιστεύουμε για αυτούς και τα κάνουμε για αυτούς και δίνουμε αίμα και για αυτούς», «τώρα ζούμε εδώ πέρα και βλέπουμε εδώ πέρα τι γίνεται, όχι πίσω τι γίνεται, εδώ βλέπουμε τι γίνεται».

Ωστόσο, τα μέλη επισημαίνουν ότι δεν προσλαμβάνουν θετικές ενδείξεις από την ελληνική κοινωνία για την ισότιμη παρουσία τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι «οι ντόπιοι δε μας σκέφτονται για αυτή τη χώρα, δεν είναι ότι μας βλέπουν ως πολίτες της χώρας αυτής», «10% είναι καλοί και οι υπόλοιποι δε μας νιώθουνε καν», «οι ντόπιοι δε μας φέρονται έτσι, δηλαδή ότι είμαστε πολίτες σε αυτή την κοινωνία αλλά εμείς σκέφτομαι πάντα για αυτή τη χώρα όπου ζούμε». Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι συμμετέχοντες καταβάλλουν προσπάθεια για να αποτελέσουν μέλη της ελληνικής κοινωνίας «εγώ με ζόρι δείχνω στους υπόλοιπους ότι είμαι μέλος [...] αλλά ζω εδώ και κανείς δε μπορεί να με μπλοκάρει ούτε να με διώξει, λέω δε μπορείτε ούτε να με διώξετε [...] με ζόρι δηλαδή τους δείχνω ότι είμαι πολίτης, αν και είμαι πολίτης του κόσμου, δεν είμαι πολίτης μιας χώρας». Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας έχουν επιχειρήσει την πολιτική συμμετοχή τους στην περιοχή αποτελώντας μέλη της τοπικής επιτροπής «ήμουν πρόεδρος στην τοπική επιτροπή εδώ πέρα, και οι άλλοι αντιπρόεδρος, γενικός γραμματέας».

Σημειώνεται ότι η αίσθηση που αποκομίζουν οι ερευνητές κατά τη διάρκεια της συζήτησης για το συγκεκριμένο θέμα είναι ότι υπάρχει μία τάση των συμμετεχόντων να συγγέουν την αίσθηση του ανήκειν στην ελληνική κοινωνία με την ευχαρίστηση που τους προσφέρει η διαμονή τους στη χώρα υποδοχής, τα θετικά συναισθήματα που έχουν καλλιεργήσει για το νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και την επιθυμία για μόνιμη παραμονή «αν δε νιώθαμε τη χώρα αυτή, δε θα ήμασταν εδώ πέρα, για αυτό ζούμε εδώ πέρα», «σκέφτομαι για τη χώρα αυτή», «ανήκω γενικά εντάξει, πάνω απ' όλα κάποια στιγμή σκέφτομαι μήπως έχω γίνει και εγώ πατριώτης, δηλαδή σκέφτομαι για τη χώρα αυτή, αγαπάω πάρα πολύ», «εδώ εμένα μ'αρέσει πιο πολύ, εδώ είναι η ζωή μου πιο καλά αλλά έχει μαμά μου, μπαμπά μου πατρίδα

δηλαδή όλοι εκεί είναι, αυτό είναι μακριά αλλά είναι εκεί καλοί άνθρωπος αλλά εμένα δε μ'αρέσει να είμαι εκεί Πακιστάν».

Μελλοντικά σχέδια. Τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων περιλαμβάνουν την παραμονή τους στη χώρα υποδοχής «θα ήθελα να μείνω στην Ελλάδα, δε θα φύγω, δε νομίζω, δύσκολα», «εδώ θα μείνω, θα μου άρεσε να μείνω». Μάλιστα, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις η απόφαση για παραμονή στη χώρα υποδοχής δεν τυγχάνει υποστήριξης από την οικογένεια της χώρας καταγωγής, λόγω των περιορισμών που θέτει το ελληνικό σύστημα «μου λένε γιατί δε φεύγεις από την Ελλάδα [...] Γενικά δε μπορώ να φύγω αν και έχω ευκαιρία, δηλαδή και οι γονείς μου μου λένε δεν υπάρχει δουλειά, δεν υπάρχουν χαρτιά για να μπορέσουμε να σε δούμε να έρθεις εδώ, δεν υπάρχει κάτι άλλο ούτε μέλλον, τι κάνεις στη χώρα εκείνη, δεν τελειώσαν οι άλλες χώρες, υπάρχουν, πήγαινε αλλού και σε πληρώνουμε να πας εκεί, Ιταλία, Γερμανία, σε άλλες χώρες, τους λέω δε μπορώ, δε μπορώ να φύγω από αυτή τη χώρα».

Επίσης, όταν ζητείται από τα μέλη της ομάδας να σκεφτούν την ενδεχόμενη απόκτηση απογόνων στο μέλλον και τον τόπο διαμονής τους, όλοι οι συμμετέχοντες προκρίνουν την επιλογή της Ελλάδας για μόνιμο τόπο κατοικίας και την επιθυμία να έχουν τη δυνατότητα επίσκεψης στη χώρα καταγωγής «εδώ θα παντρευτώ [...] Μαζί μου (και τα παιδιά μου), μπορεί να πάμε για βόλτα όπως όλοι μας πηγαίνουμε στη χώρα πίσω εκεί που είναι γονείς και αυτό αλλά εδώ θα μεγαλώσουν». Η επιθυμία για παραμονή στην Ελλάδα συνδέεται τόσο με τη δυνατότητα εργασίας στη χώρα υποδοχής όσο και με την προσωπική ζωή των συμμετεχόντων «άμα βρω μια καλή..Θα μείνω, δεν ξέρω αλλά τώρα σκέφτομαι γενικά να μείνω, αλλά δεν ξέρω πως θα πάνε οι δουλειές, καλύτερα εδώ. Αν βρω μια καλή να παντρευτώ..».

Οι συμμετέχοντες ονειρεύονται στο μέλλον να έχουν τη δυνατότητα να επισκεφτούν τη χώρα προέλευσης και να γυρίσουν στην Ελλάδα μαζί και με άλλα μέλη της οικογένειάς τους, λόγω των καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στη χώρα υποδοχής «όταν φέρω οικογένεια εδώ, Ελλάδα θα είναι καλά», «εγώ θα παντρευτώ από Πακιστάν και θα τη φέρω εδώ και να κάνω οικογένεια εδώ, αν θα έχω τη δυνατότητα, και τη μάνα μου [...] Εδώ θα καθίσουμε

μάλλον, κάθε χρόνο από 1-2 μήνες γιατί εκεί έχεις οικογένεια, αδερφή, αδερφό, όλα είναι εκεί. Φυσικά εδώ θα μείνω με την οικογένειά μου και θα πάω για βόλτα να δω τις αδερφές και τις οικογένειες και αυτά. Παιδιά μαζί εδώ έχει καλή ζωή, φέρει εδώ, δε μπορώ να (τα) αφήσω Πακιστάν».

Μετανάστες από την Αλβανία

Οι συμμετέχοντες στην παρούσα ομάδα εστίασης ήταν τέσσερα άτομα, δύο άντρες και δύο γυναίκες. Ο Β. είναι 34 ετών και βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1998, ο Ε. είναι 27 ετών και μένει στη χώρα υποδοχής από το 2003, η Ζ. είναι 40 ετών και ήρθε στην Ελλάδα το 2007 ενώ η Ε. είναι 35 ετών και βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1996. Σημειώνεται ότι ένα από τα μέλη της ομάδας έχει καταγωγή από τη Βόρεια Ήπειρο. Η εστιασμένη συζήτηση διεξήχθη στο χώρο της Ομοσπονδίας Αλβανικών Συλλόγων της Ελλάδας στο κέντρο της Αθήνας και διήρκεσε σχεδόν δύο ώρες.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, καθώς και μια γενική αποτίμηση.

Προσλαμβανόμενες ομοιότητες. Τα μέλη της ομάδας εστίασης αναφέρονται στις πολλές ομοιότητες που προσλαμβάνουν ανάμεσα στις δύο χώρες και το διαθέσιμο υλικό είναι πλούσιο και περιεκτικό.

Αρχικά, μία βασική ομοιότητα έγκειται στο φυσικό περιβάλλον και στην κοντινή γεωγραφική θέση, η οποία σύμφωνα με τους συμμετέχοντες οδηγεί σε κοινά πολιτισμικά στοιχεία *«είμαστε Βαλκάνια, οπότε είναι λογικό να έχουμε πάρα πολλά κοινά»*, όπως για παράδειγμα είναι η γλώσσα *«εμείς και πολλές λέξεις ίδιες που έχουμε για το σπίτι ειδικά, πώς να το κάνουμε είχαμε και τόσα χρόνια Οθωμανική αυτοκρατορία, λογικό να έχουμε ίδιες λέξεις»*, το φαγητό και οι διατροφικές συνήθειες *«εγώ πιστεύω 100%, σε όλα, στην κουζίνα, σε συνήθειες»*, καθώς και η μουσική *«μουσική, τραγούδια, σε αυτά έχουμε πάρα πάρα πολλά κοινά»* και εν γένει ο καλλιτεχνικός χώρος *«δηλαδή εγώ είμαι στην παρέα, λέω ατάκες από*

ελληνικές παλιές ταινίες σαν να λέω ατάκες από αλβανικές παλιές ταινίες που θυμάμαι που ήμουν παιδί τότε και μ'αρέσουν. Τις ατάκες αυτές καμιά φορά συμπίπτουν πάλι και οι ταινίες μας συμπίπτουν, δηλαδή συμπίπτουν οι ατάκες, συμπίπτουν οι κωμωδίες μας, τα πάντα, το θέατρο».

Επίσης, η εξωτερική εμφάνιση παρουσιάζεται ως ένα σημείο όπου δεν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές, ειδικά τα τελευταία χρόνια «*εμφανισιακά πιστεύω δεν έχουμε διαφορές [...] τώρα πλέον όπως είναι τα παιδιά αν πάμε σε ένα σχολείο δημοτικό και να δούμε το παιδί που είναι Αλβανός, παρόλο που έχει γεννηθεί εδώ αλλά είναι Αλβανός, δεν διαφέρει πιστεύω από τον Έλληνα παιδί, έτσι δεν είναι; [...] Τώρα άμα πάμε στα Τίρανα και δείτε τους ανθρώπους, θα νομίζετε εμφανισιακά δηλαδή με τους ανθρώπους ότι είναι Έλληνες, ότι βρισκόμαστε στην Ελλάδα, δε διαφέρουμε σε αυτό, δεν έχουμε διαφορές δηλαδή στο χρώμα ή στο μαλλί, στα μάτια...».*

Τα ήθη και έθιμα που υπάρχουν στις δύο χώρες και σχετίζονται με την πολιτισμική παράδοση φαίνεται να είναι ένα από τα βασικά σημεία ομοιοτήτων «*έχουμε κοινά τελοσπάντων στα έθιμα [...] Έχουμε σχεδόν, σχεδόν θα έλεγα, τα ίδια έθιμα γενικά, όταν τα συγκρίνω με τη χώρα καταγωγής μου έτσι, με την Κορυτσά γιατί σε άλλες πόλεις υπάρχουν και διάφορα έθιμα», «σίγουρα αφού άμα ξεκινήσεις, κάνουμε ακριβώς το ίδιο όταν γεννιέται ένα μωρό, ακριβώς τα ίδια έθιμα, όταν βαφτίζουμε τα μωρά, τα γενέθλια».*

Τα μέλη της ομάδας αναφέρονται σε πολλές ομοιότητες με τον ευρύτερο όρο της κουλτούρας «*στα περισσότερα είμαστε ίδιοι, συνήθειες, σε όλα, σε όλα, δηλαδή η κουλτούρα».* Η νοοτροπία και ο χαρακτήρας των ανθρώπων προσλαμβάνεται ως ένα κοινό σημείο ανάμεσα στους δύο λαούς «*σαν λαοί είμαστε φιλόξενοι και εσείς και εμείς, το έχουμε σαν στοιχείο αυτό έτσι όπως έχουμε το στοιχείο της οικογένειας, έχουμε το στοιχείο της φιλοξενίας σαν λαοί», «έχουν και οι δύο, εεε ανοίγουνε την αγκαλιά σε ξένους, εεε στον άνθρωπο που έχει ανάγκη, δηλαδή το κάνουν και οι δύο άνετα, εεε θα έλεγα ακόμα και στο θέμα του ρατσισμού είναι ίδιοι, εεε στην παιδεία, στην κουλτούρα πάρα πολύ», «είμαστε, να το πω απλά αυτό έτσι, είμαστε σαν*

δύο λαοί που βράζει το αίμα μας, δραστήριοι είμαστε, αντιδράμε στο παραμικρό για τα πάντα, κρυβόμαστε και πίσω από το δάχτυλό μας, δηλαδή εμείς δε φταίμε για τίποτα έτσι, ο διπλάνος φταίει πάντα, και εδώ το βλέπουμε αυτό και στην Αλβανία το βλέπουμε αυτό», «η ζήλια που έχουμε μεταξύ μας ο ένας για τον άλλον υπάρχει και στις δύο χώρες», «σε όλα μοιάζουμε, στο ψέμα, στο να κρυβόμαστε πίσω από το δάχτυλό μας, στο να μη δεχόμαστε την αλήθεια, σε όλα».

Οι κοινωνικές σχέσεις με την έννοια της φιλίας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης φαίνεται να αποτελούν ένα επιπλέον σημείο σύγκλισης «στα περισσότερα είναι ίδιες, εννοείται αυτό, για αυτό και όταν κάνουμε και φιλίες με τους Έλληνες δε διαφέρουμε σε κάτι στην παρέα ούτε στον τρόπο, πως μιλάμε», αν και μπορεί να υπάρχουν διαφοροποιήσεις σε συγκεκριμένα ζητήματα «εμείς όταν λέμε ότι τέρμα αυτός είναι φίλος μου, δεν τον πουλάμε εύκολα, ενώ εσείς τον πουλάτε, οι περισσότεροι, είπαμε όχι όλοι..», «ο γιος μου που είναι στην Αλβανία τώρα και έχει φίλους εδώ στην Ελλάδα και μου λέει μαμά όταν μιλάω [...] δε με καταλαβαίνουν ότι κάνω πλάκα, όταν κάνω μια πλάκα δε με καταλαβαίνουν [...] μου λένε τι λες, πλάκα κάνω, μετά γελάνε», «εδώ δυστυχώς σου γυρνάνε την πλάτη όταν περνάς μια δυσκολία».

Επίσης, γίνεται εκτενής αναφορά από τους συμμετέχοντες στις ομοιότητες που παρουσιάζει η οικογενειακή ζωή και στους ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των μελών της, αλλά και στις αρχές και αξίες με ιδιαίτερη εστίαση στον τρόπο διαπαιδαγώγησης «στον τρόπο πως μεγαλώνουμε τα παιδιά μέσα στην οικογένεια, δηλαδή αυτό το δέσιμο που έχει η ελληνική οικογένεια έχει και η αλβανική οικογένεια, δηλαδή πέρα από την οικογένεια δε βάζουν τίποτα άλλο», «θα ξεκινήσω από [...] την οικογένεια, που είμαστε ίδιοι σε αυτό. Πάνω απ'όλα η οικογένεια, έτσι; Και στους δύο λαούς και στους Έλληνες και στους Αλβανούς, αυτό βλέπουμε, πάνω απ'όλα η οικογένεια και τα παιδιά μας, τα παιδιά μας... δηλαδή σε κυνηγάει ακόμα και η γιαγιά ή εδώ είναι ή Αλβανία είναι, θα σε κυνηγήσει με το κουτάλι, έτσι από πίσω, δεν υπάρχει αυτό».

Προσλαμβανόμενες διαφορές. Οι προσλαμβανόμενες διαφορές μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας εντοπίζονται σε συγκεκριμένα ζητήματα και υπάρχει γενική ομοφωνία ως προς την

απουσία πολλών και σημαντικών διαφορών. Σημειώνεται ότι πολλές από τις αναφερόμενες προσλαμβανόμενες διαφορές ταυτίζονται με τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι διαφορές εντοπίζονται σε λεπτομέρειες. Επίσης, γίνεται λόγος για τις διαφορές που υπάρχουν στις αστικές και τις επαρχιακές περιοχές των δύο χωρών

«ξέρεις τι θα λέγαμε εμείς, αν δεν ήμασταν τώρα στην Αθήνα και ήμασταν σε μία μικρή κοινωνία, τότε θα λέγαμε είναι αλλιώς, εντάξει σε μια μικρή κοινωνία είναι διαφορετικά, εμείς μιλάμε στα περισσότερα πράγματα μοιάζουμε».

Η εξωτερική εμφάνιση παρουσιάζεται ως ένα σημείο διαφωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων, αν και όλα τα μέλη της ομάδας θεωρούν πως οι άνθρωποι στις δύο χώρες κατά βάση μοιάζουν εμφανισιακά *«εμφανισιακά πιστεύω δεν έχουμε διαφορές κι αν υπάρξουν διαφορές, θα υπάρξουν μόνο την περίοδο του '90 και επειδή οι άνθρωποι βρίσκονταν από τον κομμουνισμό, όπως λέγαμε πριν, πείνα, φτώχεια κι αυτά, σωματικά δεν τρώγανε καλά», «σε αυτό δε θα συμφωνούσα, οι Έλληνες είναι λίγο πιο μελαχρινοί».*

Επίσης, η παιδεία αναδεικνύεται βασικό ζήτημα *«νομίζω πως το βασικό αυτή την περίοδο είναι να ξεκινήσουμε όλοι από μια σωστή παιδεία, πέρα από την οικογένεια έτσι; Να ξεφύγουμε από την οικογένεια, και οι δύο λαοί πιστεύω εγώ έτσι ώστε να πάμε μπροστά γιατί όπως βλέπετε η παγκοσμιοποίηση αυτό έχει φέρει στην κοινωνία, πρέπει να ξεφύγεις λίγο από την οικογένεια, να πας με σωστά βήματα προς την παιδεία έτσι ώστε να μορφώνεσαι σωστά για την κοινωνία».* Ένας από τους συμμετέχοντες θεωρεί την παιδεία διαφοροποιητικό στοιχείο των δύο πολιτισμών *«βασικό στοιχείο που χωρίζει αυτή τη στιγμή τους δύο λαούς και πολύ σημαντικό είναι αυτό, είναι η παιδεία. Ευτυχώς η παιδεία εδώ είναι εννοείται μακράν έτσι καλύτερη και πιο προχωρημένη και πιο μπροστά».*

Η παιδεία περιλαμβάνει τόσο την έννοια της εκπαίδευσης *«υπάρχουν τα παιδιά ας πούμε είναι 15 χρονών υπάρχει μεγάλο νούμερο που είναι αναλφάβητοι να φανταστείτε [...] υπάρχει 52 μέχρι 57% αναλφαβητισμός»*, όσο και τον τρόπο συμπεριφοράς *«(διαφέρει ο) τρόπος συμπεριφοράς με το που θα βγεις από την πόρτα του σπιτιού σου. Άλλη αντιμετώπιση θα*

έχεις από την κοινωνία εκεί πάνω, το πώς συμπεριφέρονται μεταξύ τους, το πώς μιλάνε, μέχρι και στο σούπερ μάρκετ να πας εκεί πάνω θα έχεις άλλου είδους συμπεριφορά αντιμετώπισης, δηλαδή σε αντιμετωπίζει διαφορετικά ο άνθρωπος», αν και δεν ενστερνίζονται όλα τα μέλη την ίδια άποψη «δεν υπάρχουν, υπάρχουν μόνο οι τσιγγάνοι, αυτοί δεν πηγαίνουν, δεν πάνε και δε θα πάνε ποτέ στο σχολείο που υπάρχουνε και εδώ [...] Ποιος δεν πάει άλλος σχολείο στην Αλβανία;».

Ένα κεντρικό στοιχείο στη θεματική των προσλαμβανόμενων διαφορών ανάμεσα στις δύο χώρες αποτελεί το ζήτημα των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών «έχουν διαφορές έχουν με τη θρησκεία. Επειδή εγώ έχω μεγαλώσει σε μία μεγάλη πόλη και στην τάξη μου δεν είχα ρωτήσει ποτέ τον άλλον τι θρησκεία έχει, τι θρησκεία πιστεύει, και πιστεύω εγώ, για μένα προσωπικά είναι πολύ καλό αυτό, δηλαδή να μην βλέπεις τον άλλο επειδή πιστεύει σε άλλη θρησκεία ή επειδή πιστεύει σε άλλη εικόνα ή επειδή πιστεύει σε άλλη ομάδα, να τον κοιτάς με στραβό μάτι, εμείς γιορτάζουμε όλες τις γιορτές και τα Χριστούγεννα, και το Πάσχα, και για τους μουσουλμάνους και για τους χριστιανούς και για τους καθολικούς για εμάς όλα είναι τα ίδια».

Η ελευθερία των ανθρώπων να ασκούν τα θρησκευτικά τους δικαιώματα απρόσκοπτα και ο σεβασμός των αλλόθρησκων αποτελεί σημαντικό θέμα για τα μέλη της ομάδας «θέλω να πω επειδή διάβαζα στο internet, ένα παράδειγμα για τις θρησκείες, στην Αλβανία σε μία πόλη στα νότια της Αλβανίας, ήταν το Μπαϊράμ, είναι που όλοι οι μουσουλμάνοι πάνε και προσκυνάνε και αυτή την ώρα που πήγανε και κάνανε την προσευχή τους, χτύπησε η καμπάνα της εκκλησίας, εκεί είναι καθολικοί οι άνθρωποι πιο πολύ και σταματήσανε μέχρι να τελειώσει η καμπάνα, να κάνει επειδή κάτι είχε γίνει ξέρω εγώ, αυτά, και μετά συνεχίσανε. Αν θα ήταν αυτό σε έναν άλλο χώρο, ξέρουμε ότι θα ήταν αλλιώς» και το αντιδιαστέλλουν με την κατάσταση που επικρατεί στη χώρα υποδοχής «εγώ θυμάμαι όλους τους Έλληνες να φτιάζονε τζαμί, πετάγονται πάνω, δε γίνεται να φτιάξουνε τζαμί, είμαστε ορθόδοξοι και τέλος».

Εν γένει, το θρησκευτικό ζήτημα προβάλλει ως ένα ιδιαίτερος θετικό στοιχείο του αλβανικού πολιτισμού «είναι από τα καλύτερα πιστεύω στοιχεία που έχει στην Ευρώπη, που έχουν μεταξύ τους οι θρησκείες ενώ εδώ πέρα υπάρχει μεγαλύτερο, υπάρχει μεγάλο πρόβλημα, σοβαρό πρόβλημα αυτό και οι Έλληνες πρέπει να το κοιτάζουν κάπως αλλιώς», και θεωρείται απότοκο του παλαιότερου πολιτικού συστήματος της Αλβανίας «αυτό είναι το καλύτερο που μας έχει αφήσει ο Χότζα», «το βλέπουμε με διαφορετικό μάτι».

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τις διαφορές των δύο χωρών όσον αφορά τη θρησκεία, υπεισέρχεται ο παράγοντας της εθνοπολιτισμικής καταγωγής, καθώς γίνεται αναφορά στη Βόρεια Ήπειρο. Η αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας εστίασης είναι περισσότερο συναισθηματικά φορτισμένη στο συγκεκριμένο ζήτημα, όπως είναι εμφανές και στο παρακάτω απόσπασμα:

- «Στην κοινότητα που μεγάλωσα εγώ, κάνουμε τα πάντα όπως εδώ, για αυτό σου λέω ότι έχουμε ακριβώς τα ίδια...Κορυτσά, Αργυρόκαστρο, Άγιοι Σαράντα...»
- «Μιλάμε για πόλεις που είναι κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα για αυτό και έχει περάσει και η θρησκεία...»
- «Ναι, Βόρειο Ήπειρο, ναι, δηλαδή τα είχαμε πάνω, δεν είναι ότι τα αποκτήσαμε με τον ερχομό στην Ελλάδα, τα είχαμε, τουλάχιστον εγώ θυμάμαι τα είχαμε από τότε που γεννήθηκα [...] Ναι, άσχετα που δε βγαίναμε προς τα έξω γιατί απαγορευόταν η εκκλησία, οπότε ήταν λογικό ότι θα βάζανε στη φυλακή γιαγιάδες, παππούδες και ό,τι να 'ναι. Εμένα η γιαγιά μου με είχε βαφτίσει, χωρίς παπά, είχε κάνει τη λειτουργία που είχε κάνει και στα παιδιά της αλλά δεν υπήρχε παπάς, δεν υπήρχε εκκλησία, απαγορευόντουσαν όλα [...] Ο γάμος είναι ακριβώς, στην εκκλησία, ο παπάς, μπαίνει ο παπάς, οτιδήποτε, γίνονται ακριβώς όπως εδώ, δηλαδή εγώ που τα έχω ζήσει και εκεί»
- «Το ξαναλέω, δεν έχουμε παπάδες στην Αλβανία»
- «Έχουμε παπάδες...»

- «Δεν παντρευόμαστε με παπάδες, δεν παντρευόμαστε στην εκκλησία, δεν παντρευόμαστε στο τζαμί, παντρευόμαστε σπίτια μας, κάνουμε ένα ωραιότατο γλέντι μεταξύ μας [...] Το 80% του πληθυσμού στην Αλβανία δεν έχει ανάγκη τον παπά στο γάμο, παντρεύεται ένα ωραιότατο γλέντι μεταξύ τους με τα έθιμα που είπε, αλλάζουν χέρια από δω από εκεί ξέρω εγώ..»

- «Εσείς, εμείς όχι όμως, παντρευόμαστε στην εκκλησία..Εγώ μιλάω για την Κορυτσά, από τη χώρα που κατάγομαι, αυτό θέλω να σου πω..Ναι, το μέρος που κατάγομαι»

- «Μιλάμε για την Αλβανία τώρα, μιλάμε για ολόκληρη την αλβανική κοινότητα»

Καθώς οι συμμετέχοντες επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις διαφορές μεταξύ των δύο πολιτισμών, έρχονται στο προσκήνιο οι συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν παλαιότερα στην Αλβανία σε συνδυασμό με την οικονομική κατάσταση της κάθε χώρας «εγώ δε βλέπω κάτι, θεωρώ ότι είμαστε ίδιοι, ίσοι και ίδιοι απλά λίγο επειδή εδώ ήταν λαός, πριν ακόμα χαθούν τα οικονομικά, δηλαδή όταν έχεις την άνεση την οικονομική είσαι και αλλιώς, τώρα που δυσκολεύουνε τα πράγματα, μετά εκεί αρχίζει ο κόσμος και να μιλάει, να έχει άλλη αντίδραση, εκεί φαίνεται όταν ο άνθρωπος δεν έχει να δώσει γάλα στο παιδί και περνάει δυσκολίες οικονομικά δε μπορεί μετά να έχεις απαιτήσεις, αυτό πιστεύω εγώ, όλα ξεκινάνε από την οικονομική άνεση», «η Ελλάδα είναι τόσα χρόνια πιο μπροστά από εμάς κι έτσι πρέπει να τα σκεφτούμε κι αυτά, δε μπορείς να πεις αυτοί είναι πιο προχωρημένοι και εμείς όχι. Και στην Αλβανία τώρα 20 χρόνια που έχουμε μπει στη δημοκρατία, είμαστε πάρα πολύ καλοί».

Επίσης, αναφέρεται ότι η διεκδίκηση των δικαιωμάτων εκ μέρους του αλβανικού λαού υστερεί σε σύγκριση με την αντίστοιχη διεκδικητική συμπεριφορά των γηγενών στη χώρα υποδοχής «σέβομαι πολύ τον ελληνικό λαό, όταν χρειάζεται να ενωθεί, να κάνει πάλη, να κάνει αγώνα, είναι πρώτος και είναι λαός που..σε αυτό το κομμάτι τον ζηλεύω, το λέω έτσι ειλικρινά, εγώ σαν Αλβανός το ζηλεύω διότι ακόμη τώρα στην πατρίδα μου δεν το έχουμε σαν στοιχείο, εμείς έχουμε το στοιχείο το να ενωθούμε και να πολεμήσουμε με δύναμη, το έχουμε πάρα πολύ αυτό αλλά όταν έρχονται και μας τσιγκλάνε μέχρι το κόκαλο, μόνο τότε θα σηκωθούμε, τα

δικαιώματά μας ας πούμε δεν τα έχουμε ζητήσει όπως ζητάνε οι Έλληνες συνέχεια τα δικαιώματά τους με αγώνα και ξέρω εγώ τι. Ξέρει ο Έλληνας ποια είναι τα δικαιώματά του και θα τα ζητήσει, εμείς εκεί ακόμα αυτό το πράγμα, είναι έλλειψη παιδείας».

Το πολιτικό σύστημα και η διακυβέρνηση της Αλβανίας χρησιμοποιείται ως σημείο αναφοράς αλλά και σύγκρισης με τη χώρα υποδοχής «έχουν αλλάξει τα πράγματα στην Αλβανία, έχουν αλλάξει..Κοίτα, ήδη είμαστε 20 χρόνια, πρέπει να καταλάβετε, πριν εμείς δεν ξέραμε που είχε χώρες έξω από εμάς αλλά πώς ήταν, εμείς η καλύτερη χώρα, έτσι έχουμε μεγαλώσει και τώρα να βλέπεις», «όπως ήταν και εδώ, το 2002, 2003, 2005 δε λέγαν εδώ τα κανάλια 24 ώρες ότι είμαστε η καλύτερη χώρα του κόσμου, η Ελλάδα έχει την καλύτερη οικονομία του κόσμου και ανεβαίνει έτσι και πάει λέγοντας, δεν τα λέγανε αυτά; Το ίδιο λοιπόν και εμείς με τον κομμουνισμό μεγαλώναμε με αυτή τη νοοτροπία, όλοι οι άλλοι πεινάνε, εμείς είμαστε οι καλύτεροι στον κόσμο, δεν έχουμε ανάγκη από κανέναν, είμαστε οι καλύτεροι, δε μας λείπει τίποτα, δε φοβόμαστε κανέναν, δηλαδή αυτό είχε ο κομμουνισμός σε εμάς, και στην ουσία μηδέν και εδώ στην ουσία το κράτος δεν είχε, όλα ήταν ένα ψέμα».

Επίσης, αναφέρονται διαφοροποιήσεις όσον αφορά την εργασία και ειδικά τη συμπεριφορά στο επαγγελματικό πλαίσιο «σίγουρα οι Έλληνες επιχειρηματίες και οι έμποροι εδώ είναι πιο κουλτουριάρηδες, ξέρουν τη δουλειά καλύτερα, προσεγγίζουν πιο εύκολα τον άνθρωπο, τα ξέρουν αυτά καλύτερα από ό,τι εμείς», παρόλο που η κατάσταση στη χώρα προέλευσης έχει αλλάξει προς το καλύτερο «μπορεί να έχεις πέσει σε περιπτώσεις όπως πέφτεις και εδώ, έτσι; Η διαφορά ξέρεις που είναι; Η διαφορά με τους επιχειρηματίες στην Ελλάδα και με έναν Αλβανό είναι εδώ, εάν πας εδώ στην Ελλάδα έχουν όλοι την καλή διάθεση και ο πελάτης έχει πάντα δίκιο και ως...όχι εργοδότης, ως επιχειρηματίας πρέπει να σου φερθώ όμορφα. Εκεί πάνω, άμα γουστάρεις, άμα δε γουστάρεις φύγε, δηλαδή αυτή είναι η αντιμετώπιση, ήταν. Έχουν αλλάξει λίγο τα πράγματα αλλά για να πάνε στην τελειότητα, θέλουμε πάρα πολλά χρόνια».

Στο σημείο αυτό εκφράζεται η άποψη ότι υπάρχει μία τάση οι γηγενείς να εκμεταλλεύονται εργασιακά και να λειτουργούν ωφελμιστικά προς τους Αλβανούς, γεγονός που αποδίδεται σε συναισθήματα ζήλειας εκ μέρους των Ελλήνων «και τι έχω καταλάβει αυτά τα χρόνια είναι που οι Έλληνες ας πούμε να το πω έτσι σε παίρνουνε στα σπίτια τους να πας να δουλεύεις αλλά σε θέλουνε όσο έχουνε ανάγκη. Όταν δε σε έχουνε ανάγκη, δεν... Αυτό έχω καταλάβει εγώ, οι άλλοι δεν ξέρω, αλλά εγώ αυτό έχω καταλάβει [...] εγώ βλέπω την αδερφή μου και βλέπω κι άλλος άνθρωπος που μέχρι χτες επειδή είχε ανάγκη, σε θέλω, σε θέλω, σε καταλαβαίνω τι περνάς και τι αυτά και έχουμε και τα άλλα που όταν βλέπεις που παίρνει ένα σπίτι, λέει αυτό να έχει σπίτι; εγώ σας έχω δώσει τα λεφτά, ξεχνάει που εγώ δούλευα για να πάρω αυτά τα λεφτά και δεν είναι που εσύ βγάζεις επειδή ήθελες, έχω δουλέψει και έχω δουλέψει σκληρά για να τα πάρω και μετά γίνεται λίγο ζηλιάρης». Ωστόσο, αυτή η άποψη δε γίνεται αποδεκτή από όλους «αυτό δεν ισχύει για όλους, όπως δεν ισχύει και για εμάς».

Όσον αφορά την οικογενειακή ζωή στις δύο χώρες, αναφέρεται ότι υπάρχει διαφορά στη συνοχή της οικογένειας και στον τρόπο αντιμετώπισης ενός ενδεχόμενου διαζυγίου, γεγονός που συνδέεται με τους κοινωνικούς κανόνες «ξέρεις που υπάρχει κάποια μικρή διαφορά; [...] Ας πούμε πώς αντιμετωπίζει μια αλβανική οικογένεια το διαζύγιο και πώς αντιμετωπίζει μια ελληνική οικογένεια το διαζύγιο. Λοιπόν, στην Αλβανία μια γυναίκα, η κόρη δεν πρέπει με τίποτα να φύγει, να χωρίσει με τον άντρα της ό,τι και να της κάνει, να την σαπίζει στο ξύλο, να, να, να.. Ήτανε πριν, τώρα έχει αλλάξει. Υπάρχει όμως σαν ιστορία. Ενώ εδώ είναι πιο σημαντικό η ψυχική υγεία του παιδιού παρά η εικόνα προς το γείτονα ή προς τα έξω». Η συγκεκριμένη διαφοροποίηση παρουσιάζεται και ως ένα θετικό στοιχείο «αλλά κοίτα, αυτό έχει το καλύτερό του επειδή με το παραμικρό δε μπορείς να χωρίσεις με τον άντρα σου επειδή σου έκανε κάτι, για αυτό οι μπαμπάδες και οι μαμάδες μιλάνε και τους εξηγήσουν και μένα μου έχουνε συμβεί τόσα πολλά πράγματα αλλά με το πρώτο δε μπορώ να χωρίσω με τον άντρα μου, η ζωή έτσι είναι, έχει και δυσκολίες..», «η οικογένεια κρατάει περισσότερα χρόνια από εδώ». Ένα μέλος της ομάδας επισημαίνει ότι οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας είναι πιο

ισχυροί στην Αλβανία «εμείς είμαστε πιο κοντά ο ένας με τον άλλον ως οικογένεια μιλάω, αλλά εδώ δεν είναι τόσο η αδερφή με τον αδερφό, κάνουν τη ζωή τους, έτσι τους βλέπω εγώ, εμείς είμαστε πιο δεμένοι».

Σχετικά με τον τρόπο διαπαιδαγώγησης και τις συνθήκες ζωής των παιδιών στις δύο χώρες, οι συμμετέχοντες εντοπίζουν ορισμένες διαφορές «απλά είναι λίγο πιο κακομαθημένα τα ελληνικά παιδιά», «αυτό τα λέει όλα πιστεύω, δηλαδή εγώ τέλειωνα το σχολείο το καλοκαίρι και έπρεπε να βρω το καλοκαίρι μια σεζόν δουλειά ας πούμε κι ας ήμουν 15 χρονών που ήρθα εδώ πέρα έτσι, οι φίλοι μου που ήταν Έλληνες δε δουλεύανε, έκαναν τις διακοπές τους και για μάνια ξέρω εγώ, καταλάβατε; Αυτό μας κάνει πιο δραστήριους [...] εμείς οι Αλβανοί βλέπεις τους γονείς μας τι τραβάνε, οπότε δε μπορούμε να καθόμαστε χωρίς δουλειά, παρόλο που σπουδάζουμε, ταυτόχρονα θα δουλέψουμε, οι περισσότεροι στην πλειοψηφία Έλληνες δε δουλεύουν όταν σπουδάζουν, απλά σπουδάζουν».

Τέλος, οι συμμετέχοντες αναγνωρίζουν και ορισμένες διαφορές στο χαρακτήρα και τις συναισθηματικές αντιδράσεις των ανθρώπων, πέρα από τις ομοιότητες που έχουν ήδη προαναφέρει «εγώ θα έλεγα στον τρόπο πως θα αντιδράσουμε εμείς και οι Έλληνες, εμείς αντιδράσαμε πιο έντονα πιστεύω εγώ, οι Έλληνες μόνο μιλάνε, και όταν βλέπεις που γίνεται ένα τρακάρισμα, βλέπεις κι εσύ θα σκοτωθούνε και μιλάνε, λένε, λένε και μετά φεύγουνε, λέω τώρα αν θα ήταν δύο Αλβανούς αυτό; Χάλια...».

Γενική αποτίμηση. Καθόλη τη διάρκεια της συζήτησης αναφορικά με τη θεματική των διαφορών και των ομοιοτήτων που προσλαμβάνουν τα μέλη της ομάδας ανάμεσα στην Αλβανία και την Ελλάδα, οι συμμετέχοντες κάνουν λόγο για μεγάλες ομοιότητες «έχουμε πάρα πολλά κοινά. Εγώ προσωπικά θα έλεγα ότι είμαστε στο 85-90% [...] δε διαφέρουμε πάρα πολύ σαν λαοί», «εγώ πιστεύω 100%, σε όλα [...] τα πάντα, σε όλα μοιάζουμε [...] Εγώ πιστεύω ότι είμαστε ίδιοι». Οι συγκεκριμένες διαφορές που αναφέρονται μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών πλαισίων χαρακτηρίζονται επουσιώδεις «δε μπορείς να καταλάβεις τις

διαφορές, δε μπορείς να ξεχωρίζεις», «πολύ μικρές (διαφορές), λεπτομέρειες είναι που κάνουν τη διαφορά, έτσι;».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες συχνά προσδίδουν ένα χαρακτήρα «ανωτερότητας» στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και τοποθετούν τη χώρα υποδοχής σε μία ιεραρχικά ανώτερη θέση συγκριτικά με την Αλβανία, αν και αναφέρεται ότι έχουν επέλθει καθοριστικές αλλαγές στη χώρα καταγωγής *«εντάξει, ότι έχουν αλλάξει τα πράγματα στην Αλβανία, έχουν αλλάξει»*. Το συγκεκριμένο ζήτημα συνδέεται με τις διομαδικές σχέσεις και ερμηνεύεται σε συνάρτηση με την πολιτική κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Αλβανία *«εγώ πιστεύω ότι είμαστε εμείς οι Αλβανοί είμαστε οι Έλληνες 20 χρόνια πριν ή 25 χρόνια πριν, από ό,τι μου 'χουνε πει τι γινόταν την περίοδο τότε εδώ στην Ελλάδα, αυτό το πράγμα είμαστε και νομίζω ότι οι Έλληνες αυτή τη στιγμή αντικρίζουν τον εαυτό τους απέναντι όταν βλέπουν εμάς, δεν έχουμε διαφορές»*.

Με βάση τα παραπάνω, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της Αλβανίας, όσον αφορά τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας εστίασης, εκλαμβάνεται ως πολύ μικρή. Δίνεται βάρος κυρίως στις ποιοτικές και ποσοτικές ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο χώρες ενώ οι διαφορές εντοπίζονται σε λίγα σημεία. Μάλιστα, η μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θεωρείται ότι μπορεί να αποτελέσει εχέγγυο για τη δημιουργία ομαλών διαπολιτισμικών σχέσεων *«δεν έχουμε να χωρίσουμε τίποτα, τα πιο πολλά μας ενώνουν, να κοιτάμε να πάμε ενωμένοι μπροστά»*.

Διαπολιτισμική επαφή-διομαδικές σχέσεις. Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνεται η συχνότητα και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής, καθώς και μία γενική αποτίμηση αναφορικά με την ποιότητά της.

Συχνότητα και περιεχόμενο διαπολιτισμικής επαφής. Η διαπολιτισμική επαφή φαίνεται να είναι πολύ συχνή και συντελείται σε καθημερινό επίπεδο και σε ποικίλα πλαίσια *«στο δρόμο που πάω στη δουλειά»*. Η γειτονιά, σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός μέλους της

ομάδας, δεν προσφέρεται για βαθύτερη επικοινωνία *«βέβαια στη γειτονιά δε μιλάω σε κανένα, δε μου μιλάει κανένας, δεν ξέρω για ποιο λόγο, μάλλον επειδή είναι όλοι σε μεγάλη ηλικία και φτάνει μόνο μια καλημέρα, μια καλησπέρα και τίποτα άλλο».*

Ως προς το περιεχόμενο της επαφής, οι σχέσεις των μελών της ομάδας περιλαμβάνουν φιλικές αλλά και πιο προσωπικές σχέσεις *«έχω και προσωπικές σχέσεις και φιλικές σχέσεις και σχέση είχα ας πούμε με Ελληνίδα».* Οι συναναστροφές αφορούν δραστηριότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης αλλά και επαγγελματικές δραστηριότητες *«βγαίνουμε, πίνουμε, διασκεδάζουμε, χορεύουμε, όλο αυτό είναι όπως ίδιοι, στο ίδιο μαγαζί με εσάς, δηλαδή εμείς οι Αλβανοί δεν πάμε σε άλλο μαγαζί, εσείς σε άλλο μαγαζί»*, *«μπορώ να βγω για ένα τσίπουρο, για ένα ούζο τα βράδια και να κάνουμε και μερικές δουλειές»*, *«στη δουλειά μου συναναστρέφομαι όλη την ώρα με τους Έλληνες, εκεί που δουλεύω έτσι και έχω τις καλύτερες σχέσεις»*, *«μας συναναστρέφονται, μας έχουν ανοίξει την αγκαλιά, μας έχουν ανοίξει τα σπίτια τους, έχουμε καλή σχέση, δηλαδή ξενυχτάμε όλοι μαζί όπως το είπε, κάνουμε παρέα όλοι μαζί, πάμε, τρώμε, πίνουμε, διασκεδάζουμε».* Τέλος, οι διομαδικές σχέσεις ορίζονται και στο κοινωνικό επίπεδο *«σε αγώνες γιατί έχω κάνει και αγώνες με τους Έλληνες γιατί ζω σε αυτή την κοινωνία έτσι, δεν είμαι έξω από αυτήν την κοινωνία, είμαι μέσα σε αυτή την κοινωνία».*

Γενική αποτίμηση-ποιότητα διαπολιτισμικής επαφής. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν πολύ καλές σχέσεις με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής *«έχω φίλες και φίλους Έλληνες, νιώθω ότι πώς να στο πω είναι φίλοι, μια λέξη τα λέει όλα, έτσι;».* Επίσης, γίνεται λόγος για διαπολιτισμικές προσωπικές σχέσεις και για γάμους μεταξύ Αλβανών και Ελλήνων *«λίγο πολύ ένας δικός μας συγγενής, μια ξαδέρφη, ένας ξάδερφος έχει παντρευτεί με Ελληνίδα, έχουνε δεσμευτεί με Έλληνες»*, *«έχουμε στην οικογένεια, δηλαδή έχουνε παντρευτεί η αδερφή μου, η ξαδερφή μου Έλληνες οπότε έχουμε μπει χωρίς ίχνος Αλβανός - Έλληνας, δεν έχουμε τέτοια»*, αλλά και σε αυτούς που θα γίνουν στο μέλλον με θετικό αντίκτυπο στις διομαδικές σχέσεις *«θα αλλάζουν οικογένειες μετά, δηλαδή θα συγχωνευτούνε οι οικογένειες, θα παντρευτούνε*

Έλληνες με Αλβανίδες, όπως και το έχουνε κάνει ήδη έτσι αλλά θα γίνει και πιο πολύ αυτό, οικογένειες θα έρθουν πιο κοντά, μεταξύ μας πιο κοντά».

Μόνο ένα μέλος της ομάδας αναφέρει ότι δε διατηρεί πολλές σχέσεις με τους γηγενείς, γεγονός που αποδίδεται στην απουσία προσωπικής ανάγκης για τη δημιουργία νέων διαπροσωπικών σχέσεων «*εγώ δεν έχω πολλούς φίλους εδώ στην Ελλάδα [...] επειδή είχα την αδερφή μου, είχα φίλους από την Αλβανία και δε χρειάστηκε επειδή δούλεψα και για ανθρώπους που δεν ήταν από την Ελλάδα».*

Η εθνοπολιτισμική προέλευση αποτελεί θέμα συζήτησης κατά τη διομαδική επαφή «*το περνάμε και στην πλάκα όταν καταλαβαίνεις ότι όντως αυτή η φιλία που έχεις απέναντί σου είναι φιλία, δηλαδή λέμε τα καλά και τα κακά και των δύο λαών».* Ωστόσο, επισημαίνεται ότι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία διομαδικών σχέσεων αποτελεί η ίση μεταχείριση, η αλληλοκατανόηση και ο αλληλοσεβασμός «*εγώ θέλω να ασχολούμαι με άτομα που με βλέπουνε, δηλαδή είμαι ίσος με αυτούς και δε διαφέρουμε σε τίποτα, μόνο με αυτούς κάνω παρέα και με αυτούς μπορώ να πω δυο κουβέντες»*, «*χωρίς να υπάρχει το στοιχείο της διαφορετικότητας μέσα στην παρέα αυτή, δηλαδή νιώθουμε ίσοι μεταξύ μας»*, «*εφόσον με σέβεται και τον σέβομαι και τα 'χουμε πει μεταξύ μας, με βλέπει ίσα απέναντί του, εγώ δεν έχω κανένα πρόβλημα είτε είναι από Αφγανιστάν, από Πακιστάν, Κινέζος να είναι, γύφτος, δε με νοιάζει, δε με ενδιαφέρει, δεν τον βλέπω ούτε στο πρόσωπο, ούτε στη θρησκεία, εφόσον συμπληρώνει αυτά τα χαρακτηριστικά».*

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου και εναντίον της ομάδας, καθώς και μία γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου. Τα μέλη της ομάδας αναφέρονται σε συγκεκριμένα προσωπικά περιστατικά όπου έχουν τύχει άσχημης μεταχείρισης με την έννοια προσβολών, υποτίμησης ή γενικά άσχημης συμπεριφοράς. Ωστόσο, το ζήτημα των προσλαμβανόμενων διακρίσεων δεν αποτελεί κοινό τόπο για όλους τους συμμετέχοντες «*δεν*

είχα ποτέ πρόβλημα, δηλαδή μπήκα χαλαρά στην ελληνική κοινότητα, εε χωρίς θέματα ρατσισμού», «προσωπικά δεν έχω κάτι τέτοιο».

Αρχικά, αναφέρονται μορφές διάκρισης που συνέβαιναν κυρίως κατά το παρελθόν και γίνεται ιδιαίτερος λόγος για την αίσθηση που αποκόμιζαν οι συμμετέχοντες ότι χρειαζόταν να αλλάξουν το αληθινό τους όνομα και να του προσδώσουν έναν περισσότερο ελληνικό χαρακτήρα *«παλιότερα, αν ερχόμουν δηλαδή το '92, '93 κι έλεγα αυτό το όνομα, θα μου λέγανε τι όνομα είναι αυτό, βάλε ένα ελληνικό όνομα να συνεννοηθούμε, δε μπορούμε να στο πούμε, δεν το ξέρουμε αυτό το όνομα, οι Έλληνες το έχουν αυτό», «να αλλάζουν τα ονόματα. Σε αναγκάζανε να το κάνεις αυτό».* Η κατάσταση παρουσιάζεται βελτιωμένη τα τελευταία χρόνια *«μόνο στο όνομα θα διαφέρουμε, δηλαδή εντάξει και τα ονόματα βέβαια έχει αρχίσει και αλλάζει αυτό πολύ καλό που αλλάζει γιατί πλέον εγώ πάω και λέω το όνομά μου έξω όπως είναι».*

Τα περιστατικά διάκρισης συμβαίνουν κυρίως στο κοινωνικό πεδίο, και συγκεκριμένα στις δημόσιες υπηρεσίες και τις υπηρεσίες υγείας *«μου έχει συμβεί στο νοσοκομείο, μου έχει συμβεί στο ΙΚΑ, εκεί με την εξυπηρέτηση [...] και μου λένε τράβα στη χώρα σου αν θες να βρεις δίκιο [...] μου λέει άντε που ήρθατε εσείς από την Αλβανία να μας πείτε εμάς [...] όταν πήγα να ανανεώσω τα χαρτιά μου», «είχα πάει πριν από πάρα πολλά χρόνια, μάλλον στην αρχή, είχα πάει στο ΙΚΑ για κάποια επιστροφή χρημάτων να πάρω τελοσπάντων και μου λέει η υπάλληλος εκεί, μου λέει διαβατήριο, λέω δεν έχω και μου λέει άδεια παραμονής, δεν έχω, ε τι στο διάολο έχεις μου λέει και βγάζω ταυτότητα, αυτό λέω, αχ μου λέει χίλια συγγνώμη».*

Επίσης, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου αφενός αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη και καχυποψία στον επαγγελματικό χώρο *«μέχρι να εμπιστευτούνε που είσαι καλή και κάνεις τη δουλειά σου και δεν έχεις χέρι να πάρεις πράγματα, περνάς πάρα πολλές πρόβες»,* αφετέρου παρεμποδίζονται στην περαιτέρω εργασιακή εξέλιξή τους εξαιτίας πιθανών αντιδράσεων των γηγενών *«(μου έλεγαν) κάνε αυτό εσύ γιατί θα αντιδράσουν, επειδή είσαι Αλβανός εσύ θα αντιδράσουν αυτοί».*

Ακόμα, ο χώρος του πανεπιστημίου, τα μέσα μεταφοράς και ο δημόσιος χώρος εν γένει αποτελούν πλαίσια όπου λαμβάνουν χώρα περιστατικά διακρίσεων «[...] πώς αντιμετωπίζει το ίδρυμά μου που σπούδαζα ως πούμε να με ξεχωρίζει από τους Έλληνες, εφόσον εγώ έχω περάσει με πανελλαδικές εξετάσεις όπως οι Έλληνες, σπουδάσαμε στα ελληνικά, διαβάζουμε στα ελληνικά, έχουμε ίδιο καθηγητή, ίδιο έδρανο, για ποιο λόγο εμένα να με αντιμετωπίζει το ίδρυμα μέσω του δικού του κανονισμού ως πούμε, του δικού του κανονισμού το ίδρυμα να με αντιμετωπίζει διαφορετικά επειδή είμαι μετανάστης π.χ., ε αυτό με εκνευρίζει ως πούμε. Δε μπορώ, στη λογική μου δε μπορεί να χωρέσει κάτι τέτοιο, καταλαβαίνετε;», «έχω ακούσει τα πάντα, στο λεωφορείο, σε αυτά, στο δρόμο, τα πάντα». Τέλος, ένα από τα μέλη αναφέρεται σε συγκεκριμένο περιστατικό προσβλητικής και υποτιμητικής συμπεριφοράς στα πλαίσια πολιτικής δραστηριότητας.

Επίσης, γίνεται αναφορά σε περιστατικά άδηλου ρατσισμού «αντιμετωπίζεις λίγο ρατσισμό, ναι μεν δεν στο πετάει στα μούτρα αλλά φαίνεται όμως από τις κινήσεις που κάνουν», «στο δρόμο που πάω στη δουλειά, όχι που τους μιλάω και αυτά επειδή πιο πολύ διαβάζω στο δρόμο, αλλά που τους ακούω που μιλάνε με τους άλλους ή, λίγο, λίγο, δε μπορώ να πω αλλά εγώ έχω καταλάβει [...] άλλα λένε μπροστά κι άλλα είναι από πίσω, όχι όλοι αλλά οι περισσότεροι είναι έτσι, δεν τα λένε, αυτό που νιώθεις, αυτό που σου έρχεται».

Οι συμμετέχοντες κάνουν λόγο για τη δική τους ενεργητική αντίδραση απέναντι σε περιστατικά διακρίσεων «το κατάγγειλα στον υπεύθυνο εκεί [...] ήθελα να του κάνω μήνυση, δηλαδή φτάσαμε σε τέτοιο να του κάνω μήνυση του κυρίου, του έκανα αναφορά και όταν πήγα μετά από ένα μήνα τον είχα διώξει από αυτή την υπηρεσία». Από την άλλη, υπάρχουν περιπτώσεις που τα μέλη της ομάδας έχουν χρησιμοποιήσει κι άλλες στρατηγικές αντιμετώπισης παρόμοιων περιστατικών, όπως μπορεί να είναι η απώθηση, η αποστασιοποίηση αλλά και το χιούμορ «σίγουρα έχουμε και παραπάνω (περιστατικά) αλλά τώρα αυτά είναι τα σημαντικά που μας έχουν μείνει, δεν τα θυμόμαστε όλα», «έχουν συμβεί διάφορα, δε μπορώ να πω, βέβαια εγώ να φανταστείτε τα έχω ξεχάσει ήδη, γιατί δεν έδινα

σημασία σε αυτά τα περιστατικά [...] δεν ασχολούμαι με αυτούς τους ανθρώπους. Κοιτάω τη ζωή μου, να προχωράω έτσι μπροστά όσο μπορώ ώστε να επιβιώσουμε, αλλιώς δε γίνεται. Αν κάτσω και ασχοληθώ όπως είπε με κανγάδες και γενικά με τέτοια άτομα, δε θα βγάλεις άκρη και δε νομίζω να γίνεσαι και καλύτερος άνθρωπος, οπότε τους κάνεις πέρα αυτούς, τους απομακρύνεις στην ουσία», «κάνω πως δεν ακούω και λέω καλά, αν αρχίσεις δε μπορείς να τελειώσεις ποτέ», «Είχα πάει κάπου, δε θυμάμαι σε κάποια υπηρεσία και λέω το όνομά μου, Ελιόνα, και μου λέει τι είναι αυτό το όνομα, όπως λέμε έλιωνα για σένα με γιώτα και γέλαγε, εε του λέω αυτό, δηλαδή που είναι η διαφορά;».

Επίσης, αναφέρονται περιπτώσεις όπου οι γηγενείς υπερασπίζονται τα δικαιώματα των μεταναστών «άρχισε ο κόσμος μετά να μου δώσουν δίκιο εμένα, δηλαδή διπλανός κόσμος που περίμενε στην ουρά» ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται ότι ορισμένες αρνητικές αντιδράσεις των γηγενών δικαιολογούνται «έχει δίκιο ας πούμε ένας Έλληνας να πει αυτά που ήρθατε εσείς, δε φταίμε εμείς, αλλά πάλι έχει το δίκιο του, να τα λέει, έχουμε αυτά τα δικαιώματα να τα πούμε αυτά που νιώθουμε», «δε διαφωνώ, στην κοινότητά μας υπάρχουν άνθρωποι αυτοί που έχουν κάνει τις λαμογιές, αυτοί που έχουν κλέψει, αυτοί που έχουν σκοτώσει».

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ερμηνείες των συμμετεχόντων για την παρουσία ή μη περιστατικών διακρίσεων σε προσωπικό επίπεδο. Φαίνεται ότι η απουσία περιστατικών άσχημης μεταχείρισης άλλοτε αποτελεί χαρακτηριστικό προσωπικότητας, προσωπικών δεξιοτήτων και τρόπου ζωής των μελών στην κοινωνία υποδοχής «δεν έχουμε δώσει δικαιώματα», «μπορεί και επειδή είμαστε άξιοι άνθρωποι και έχουμε καταφέρει οτιδήποτε με τα χέρια μας, όχι να εκμεταλλεύσουμε καταστάσεις ή κάτι άλλο», και άλλοτε συνδέεται με την τύχη «μπορεί να πω ότι ήμασταν και τυχεροί». Σε άλλες περιπτώσεις, τα περιστατικά διακρίσεων σχετίζονται όχι τόσο με ρατσιστική αντιμετώπιση όσο με συναισθήματα ζήλιας εκ μέρους των γηγενών που μπορεί να οδηγούν σε ανταγωνιστικές διομαδικές και διαπροσωπικές σχέσεις «[...] δηλαδή δεν έχουν όλα να κάνουν με ρατσισμό, αυτό μπορεί να συμβαίνει και Έλληνας με Έλληνα, αυτά μπορεί να είναι και ζήλια, δε μπορούμε να τα βάλουμε

δηλαδή στο ίδιο τέτοιο με το ρατσισμό, κάποια πράγματα γίνονται και από τη ζήλια, δηλαδή που ζηλεύει ο άλλος, κοίτα τι κάνει αυτός, που ήταν Αλβανός και κατάφερε να κάνει αυτό, καταφέραν να κάνουν αυτό το πράγμα αυτοί και είναι Αλβανοί [...] δηλαδή είναι ζήλιες που έχουνε δηλαδή ο Έλληνας με τον Αλβανό», «γιατί να είναι οι Αλβανοί, γιατί να μην είμαστε εμείς».

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας. Οι επίσημες πρακτικές της πολιτείας στο ζήτημα της μετανάστευσης αποτελούν για τους συμμετέχοντες τη βάση για την ύπαρξη διακρίσεων «ήσουν απ' τους τυχερούς που πήρες τα χαρτιά σου γιατί έχει τόσο κόσμο που ακόμα δεν έχει, έχουν ανάγκη απ' την κυβέρνηση πρώτα που έχει πρόβλημα με τους Αλβανούς που δεν τους δίνει τα χαρτιά», «εδώ δεν είχαμε προβλήματα απ' τον λαό, το πρόβλημά μας ήταν με τις κυβερνήσεις εδώ, αυτοί μας το δημιούργησαν αυτό, παντού όπου πηγαίναμε ήτανε εμπόδια, στο θέμα με τα χαρτιά».

Οι προσπάθειες εξελληνισμού των Αλβανών είτε από την ελληνική πολιτεία είτε από τους γηγενείς αντιμετωπίζονται με δυσφορία «από την αρχή τους κάνουνε τους Αλβανούς να αλλάζουνε ένα όνομα, να πούμε ότι εμείς είμαστε ορθόδοξοι που δεν είμαστε, το όνομά μου ας πούμε είναι Ζ. και θα το κάνω εδώ Μαρία επειδή έτσι θέλει η κυβέρνηση ή οι άνθρωποι να με λένε», «ο πατέρας μου, δε μπορούσε, δεν τον έπαιρναν στη δουλειά με το όνομα που είχε, έπρεπε να το κάνει Αντρέα και επειδή το έκανε Αντρέα τον πήραν στη δουλειά».

Ακόμα, γίνεται λόγος για τον αποκλεισμό των μεταναστών από την ανάληψη δημόσιων θέσεων εργασίας, παρά τις κοινές με τους γηγενείς οικονομικές υποχρεώσεις απέναντι στο ελληνικό κράτος «γιατί να μη μπει ο άλλος στο δημόσιο, εφόσον είναι είκοσι χρόνια εδώ πέρα και εγώ πληρώνω το δημόσιο, κι εγώ πληρώνω τους φόρους μου, εφόσον πληρώνω κι εγώ σαν κι εσένα, γιατί να μην έχω το ίδιο δικαίωμα, σε οτιδήποτε, παντού, αν είμαι άξιος, να μπω, αν δεν είμαι άξιος να μη μπω αλλά να έχω, όπως πληρώνω όπως πληρώνεις εσύ να έχω τα ίδια δικαιώματα σε όλα». Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και στο ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και στον τρόπο προβολής τους «τα μίντια και η κυβέρνηση

μας έχει αντιμετωπίσει με κάποιο απαξιωτικό τρόπο, είναι τα λαμόγια ή οι κλέφτες», «πείτε μου ένα περιστατικό που να έχει πει έστω και η δημόσια τηλεόραση [...] έχουμε στη χώρα μας τόσους μετανάστες αλβανικής καταγωγής, οι οποίοι σπουδάζουν, προσπαθούν οι άνθρωποι αυτοί να ενταχθούν στην κοινωνία μας μέσα από την παιδεία, δεν το έχει πει ποτέ η τηλεόραση αυτό το πράγμα».

Οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι έρχονται αντιμέτωποι με περιστατικά άσχημης συμπεριφοράς που αφορούν την εθνοπολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκουν κατά την παρουσία τους στο δημόσιο χώρο «πολλές φορές θα είμαι μες στο μετρό, στον ηλεκτρικό, στο λεωφορείο, έξω στην κοινωνία, πολλές φορές ακούω μεταξύ τους οι Έλληνες να λένε ξέρω εγώ, να οι Αλβανοί οι κλέφτες, μας έχουν κλέψει τα πάντα, οι Αλβανοί μας έχουν πάρει όλες τις δουλειές, οι Αλβανοί αυτό, να φύγουν από εδώ, να ξεκουμπιστούν από εδώ, να φύγουν, να κάνουν, να ράνουν», «στο λεωφορείο και αυτά μπορείς να ακούσεις τα πάντα, μπορείς να δεις τι μιλάνε για τους Αλβανούς και τώρα ας πούμε που έχει πιάσει η κρίση τα χειρότερα, να φύγετε, να φύγετε και όταν ακούς αυτά σου κάνει κακό, λες τώρα εμείς φταίμε που ήρθατε εσείς σε αυτή την κατάσταση, δεν είναι έτσι».

Οι αρνητικές αντιδράσεις εκ μέρους των γηγενών φαίνεται να είναι έντονες «υπάρχουν και άτομα τα οποία είναι τελείως αντίθετα, θέλουν να μας διώξουν από δω, θέλουν να φύγουμε από εδώ, μας το λένε το φωνάζουν», «υπάρχουν και άνθρωποι οι οποίοι έχουν αυτή την άποψη, να φύγετε από εδώ, να πάτε στη χώρα σας». Ωστόσο, σύμφωνα με τα λεγόμενα των συμμετεχόντων, ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής κοινωνίας φαίνεται να λειτουργεί υποστηρικτικά προς την εθνοπολιτισμική τους ομάδα, κατανοώντας τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και την επιθυμία για ένα καλύτερο μέλλον «η ελληνική κοινωνία ξέρει πολύ καλά τι έχουμε τραβήξει και τι τραβάμε, πιστεύω εγώ, η πλειοψηφία έτσι», «οι περισσότεροι Έλληνες έχουν καταλάβει ότι εμείς είμαστε εδώ, φροντίζουμε την οικογένειά μας και ζούμε όπως και αυτοί, δηλαδή προσπαθούμε για το καλύτερο, για την οικογένεια, να μορφωθούμε, να

σπουδάσουμε, να δουλέψουμε, να ζητήσουμε τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες, το έχουνε δει».

Σημειώνεται ότι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι έχουν σημαντικό μερίδιο ευθύνης στην ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία και καταβάλλουν συνειδητές προσπάθειες για την ομαλή ένταξη *«πάντα προσπαθούμε να μη φέρουμε ποτέ σε δύσκολη θέση τους Έλληνες έτσι ώστε μεταξύ μας όταν έχουμε Έλληνα μπροστά μας, πάντα μιλάμε ελληνικά, να μη νιώθει ότι προσβάλλεται [...] εμείς προσπαθούμε να είμαστε ίσοι στην κοινωνία αυτή, πάντα το προσπαθούσαμε αυτό, για αυτό και μαθαίναμε και καλά ελληνικά, προσπαθούμε να μάθουμε όσο καλύτερα γίνεται ελληνικά για να μην έχετε ούτε εσείς πρόβλημα ούτε εμείς πρόβλημα»* σε αντιδιαστολή με άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες *«έχω δει Ρώσους και παρόλο που ήμουν εγώ εκεί, δεν τους ένοιαζε, μεταξύ τους ρώσικα μιλάγανε και που ήρθε και Έλληνας, μεταξύ τους πάλι ρώσικα μιλάγανε», «εγώ σκέφτομαι τώρα γιατί όλα αυτά τα πράγματα γίνονται εδώ στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες δε γίνονται, ας πούμε στην Ιταλία όχι, στην Αμερική όχι, στη Σουηδία ξέρω εγώ, όταν λες είσαι από την Αλβανία, είσαι από την Αλβανία, όταν λες είναι το όνομα (αλβανικό), δε θα σου ζητήσουν να το αλλάξεις».*

Γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων. Η ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής αποτελεί βασική θεματική, στην οποία αφιερώνεται σημαντικός χρόνος ώστε να εκφράσουν οι συμμετέχοντες την άποψή τους αλλά και να αναφερθούν σε συγκεκριμένα περιστατικά, για τα οποία φαίνεται να υπάρχει έντονη επιθυμία να παρουσιαστεί η οπτική τους. Παρά τις διαφορετικές προσωπικές εκτιμήσεις, τα μέλη της ομάδας χαρακτηρίζουν τη χώρα υποδοχής έναν τόπο όπου λαμβάνουν μέρος διακρίσεις *«σίγουρα υπάρχουν διακρίσεις, μην κρυβόμαστε από το δάχτυλό μας».*

Οι μετανάστες αποτελούν το βασικό αποδέκτη διακρίσεων *«στους ξένους ναι, αυτό υπάρχει, σε όλους, όχι μόνο με τους Αλβανούς αλλά με όλους τους ξένους που είναι εδώ στην Ελλάδα, αυτό είναι το περισσότερο που βλέπεις πιο πολύ»* και οι συμμετέχοντες εγείρουν το ζήτημα της στερεοτυπικής αντίληψης των μεταναστών, με την έννοια ότι οι γηγενείς τείνουν

να εξισώνουν όλους τους Αλβανούς γενικεύοντας τις πεποιθήσεις τους. Η εξίσωση συντελείται από τη μία όσον αφορά όλα τα μέλη της συγκεκριμένης εθνοπολιτισμικής ομάδας ανεξάρτητα από τις μεταξύ τους διαφορές «και να κάνει κάποιος άλλος ξένος κάτι, οι Αλβανοί, χωρίς να ξέρουνε τίποτε, από το κράτος, αβέρτα, ό,τι και να γίνει, οι Αλβανοί είναι, οι Αλβανοί», από την άλλη όσον αφορά όλες τις μεταναστευτικές ομάδες «ήμουνα μια φορά κάπου με κάτι φίλους Έλληνες και μίλαγε κάποιος και λέει έλα τι λέει, τι λέει γιατί βρίζει, λέω δεν είναι όλοι οι ξένοι Αλβανοί, είναι τελοσπάντων, μίλαγε, ήταν δεν ξέρω τι ήτανε, Πακιστανός, λέω δεν είναι όλοι οι ξένοι Αλβανοί».

Παρά τα προαναφέρθεντα εμπόδια, οι συμμετέχοντες εμφανίζονται αισιόδοξοι για το μέλλον «αυτές οι διακρίσεις που υπάρχουνε αυτή τη στιγμή, σε λίγα χρόνια πιστεύω πως θα σβηστούνε μεταξύ μας, μιλάμε για τους δύο λαούς έτσι, για τους Έλληνες και τους Αλβανούς, πιστεύω πως δε θα υπάρξουν πλέον μέχρι να καταλάβουν και αυτοί οι λίγοι που έχουνε μείνει που λένε ότι οι Αλβανοί είναι κατώτερος λαός, δεν ξέρω εγώ τι, εντάξει θα δούνε και αυτοί ότι εμείς πιστεύουμε πως σαν μετανάστες εδώ στην Ελλάδα», «δε θέλω να βλέπω την Ελλάδα αυτή τη στιγμή ούτε την Αλβανία, θέλω να βλέπω τη γενιά που τώρα ας πούμε είναι 12 χρονών έως 15 χρονών, εε παρολίγον έφηβος ας πούμε, αυτή η γενιά δε βλέπει διακρίσεις γιατί τους βλέπω ας πούμε στο σχολείο που πάω, φαίνονται ότι μεταξύ τους κάνουν τόση παρέα, δηλαδή δεν τους νοιάζει είτε είναι Αλβανός είτε είναι οτιδήποτε, ε αυτός ο Έλληνας κάποια στιγμή θα μεγαλώσει, δε θα νιώθει μέσα του ότι υπάρχουν διακρίσεις, εκεί θέλω να καταλήξω ότι θα το δείτε ότι η κοινωνία εδώ στην Ελλάδα ήδη έχει αλλάξει και θα αλλάξει πιο πολύ, θα αλλάξει πιο πολύ. Ειδικά με τη δικιά μας κοινότητα δε θα ασχολούνται πλέον οι Έλληνες, θα νιώθουνε ότι είμαστε ίδιοι, δεν υπάρχει, θα το δείτε αυτό».

Σε αντίθεση με την πλειοψηφία των συμμετεχόντων, ένα μέλος της ομάδας εκδηλώνει ιδιαίτερη ανησυχία για τις μελλοντικές γενιές Αλβανών στη χώρα υποδοχής και για την πιθανή πλήρη αφομοίωσή τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο «για αυτό το αύριο θέλω να πω κάτι, το αύριο που θα πούμε, δε θα σκεφτούμε πια ότι εμείς είμαστε Αλβανοί, γιατί

θα το κάνουν αυτό; Αυτή είναι η γνώμη μου, θα το κάνουν γιατί τι κάνουν [...] και αύριο τι θα γίνει, αυτά που δε θα είναι πια δικά μας και τα παιδιά που μεγαλώνουνε τώρα και θα παντρευτούνε αύριο, και δε θα πούνε πια είμαστε Αλβανοί, (θα πουν) είμαστε Έλληνες και αυτό θα.. για μένα αυτό είναι κακό. Θα προσπαθούμε να πούνε που οι Αλβανοί είναι Έλληνες [...] Αυτό έχουν κάνει παλιά και θα το κάνουν και τώρα, και θα συνεχίζουν έτσι, για μένα αυτό δεν είναι καλό ως Αλβανίδα, είμαι λίγο φανατική ας πούμε δεν ξέρω αλλά πιστεύω που από την αρχή που ήρθαμε έτσι κάνανε και έτσι θα συνεχίσουν μέχρι να μας κάνουν Έλληνες».

Οι προαναφερθείσες προσπάθειες - επίσημες ή μη - εξελληνισμού των Αλβανών αποτελούν σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας ικανό λόγο ριζοσπαστικοποίησης του αλβανικού λαού και καλλιέργειας φανατικού κλίματος ως μορφή αντίστασης στο φόβο για πλήρη ελληνοποίησή τους «δεν είμαστε φανατικοί, ήθελα να συμπληρώσω κάτι με αυτό που λέει ότι είμαστε φανατικοί, εμείς, εγώ προσωπικά που δεν ήξερα τι πάει να πει ξένη χώρα, την έβλεπα ίσα με μένα, όταν ήρθα εδώ δηλαδή ήμουνα χαρούμενος και ήθελα και το σεβόμουν το ίδιο αλλά αντιμετώπιζα άλλα πράγματα, έβλεπα άλλα πράγματα και αυτό, δηλαδή το μίσος, ότι θα ακούσω τον άλλον αυτός είναι Αλβανός ή αυτή είναι Αλβανή, όταν βλέπεις τέτοια, δηλαδή μας κάνανε με το ζόρι, μας μπαφιάσανε να νιώθουμε Αλβανοί, δεν είναι ότι ήμασταν, εγώ έλεγα έτσι, δε με ενδιαφέρει από που είμαι ούτε η Αλβανία ούτε η Ελλάδα, έλεγα ήρθα σε μια οικονομία, δεν είχα δηλαδή ιδέα όταν ήρθα εδώ, δεν ήμουν ούτε με το σπαθί ότι είμαι από την Αλβανία και ότι είμαι κάποιος, τίποτα, ήρθα έτσι σαν ένας άνθρωπος, ένας μετανάστης ξέρω γω πώς να το πω, και το άλλο, δηλαδή αυτό που μας διδάσκανε γιατί βλέπαμε ότι μας μισούσανε με την προπαγάνδα και όλα αυτά που γινόταν, αυτό μας μπάφιασε και λέμε τώρα είμαστε Αλβανοί. Αν δηλαδή δε θα υπήρχε αυτό, δε θα είχαμε τίποτα, δε θα ήμασταν κολλημένοι».

Σχέσεις με συμπατριώτες. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τη συχνότητα, το περιεχόμενο και την ποιότητα επαφής με τους συμπατριώτες, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα καταγωγής.

Συχνότητα, περιεχόμενο και ποιότητα επαφής με συμπατριώτες. Οι συμμετέχοντες διατηρούν στενές επαφές με τους συμπατριώτες τους που βρίσκονται στη χώρα υποδοχής. Για κάποια μέλη της ομάδας, οι συγκεκριμένες επαφές είναι ιδιαίτερα συχνές και διαθέτουν ουσιαστικό περιεχόμενο και καλύτερη ποιότητα συγκριτικά με τις σχέσεις με τους γηγενείς *«τις περισσότερες φορές όμως όταν βγαίνω για ποτό, για καφέ, βγαίνω με συμπατριώτες, οι φίλοι μου είναι συμπατριώτες μου, οι κολλητοί μου [...] όχι πως δεν έχω Έλληνες φίλους, απλά τυχαίνει οι Έλληνες φίλοι μου πολλές φορές να έχουν και δουλειές, να τρέχουν σε άλλα πράγματα και δεν είναι να βρισκόμαστε πιο πολύ, και έτυχε ας πούμε οι κολλητοί μου να είμαστε στην ίδια γειτονιά και είναι συμπατριώτες μου»*. Όσον αφορά τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, δε φαίνεται να ισχύει το ίδιο *«εγώ και φίλους έχω και φίλες, και στη δουλειά έχω και πατριώτες μου αλλά πιο πολύ έχω να κάνω με Έλληνες»*.

Η επαφή με τους συμπατριώτες στην Ελλάδα είναι πολύ συχνή και σε αυτό φαίνεται να συμβάλλει καθοριστικά το επαγγελματικό πλαίσιο και οι διαπροσωπικές σχέσεις *«εγώ βρίσκομαι και κάθε μέρα γιατί σας είπα δουλεύουμε και μαζί και η σχέση μου τώρα είναι από την Αλβανία»*, *«συνέχεια είμαστε με τους συμπατριώτες μας, κάθε μέρα. Εγώ επειδή έχω και την αδερφή μου και είμαστε πάρα πολύ κοντά, κάθε μέρα»*, καθώς και η Ομοσπονδία των Αλβανικών Συλλόγων στην Ελλάδα *«συνέχεια, επειδή είμαστε και εδώ στην ομοσπονδία»*.

Σχέσεις με χώρα καταγωγής. Οι συμμετέχοντες διατηρούν στενούς και ισχυρούς δεσμούς με τους συμπατριώτες τους που βρίσκονται στη χώρα προέλευσης *«πάντα προσπαθούμε σε επικοινωνία μαζί τους, σε επαφή»*. Η συχνή επικοινωνία επιτυγχάνεται μέσω των διαθέσιμων τεχνολογικών μέσων *«εγώ έχω τώρα όλη την οικογένεια μου πάνω στην Αλβανία [...] μιλάμε μέσω skype, με το τηλέφωνο»*, *«εγώ επικοινωνώ συνέχεια ας πούμε με ξαδέρφια που έχω στην Αλβανία πάνω ειδικά τα τελευταία χρόνια»*.

Επισημαίνεται ότι ένας από τους συμμετέχοντες αναφέρει ότι οι φιλικές σχέσεις με τους συμπατριώτες στη χώρα καταγωγής έχουν αποκτήσει πλέον διαφορετικά χαρακτηριστικά, λόγω της μακρόχρονης διαμονής του στην Ελλάδα *«εγώ φίλους αυτή τη*

στιγμή μόνο παιδικούς φίλους έχω εκεί πάνω τους οποίους δεν έχω επικοινωνία, μόνο μέσω facebook, λίγο έτσι ένα χαιρετισμό, δεν έχουμε.. Φίλους μου τώρα πλέον είναι ό,τι έχει εδώ στην Ελλάδα γιατί ήρθα 19 χρονών».

Τα μέλη της ομάδας πραγματοποιούν συχνά ταξίδια στην Αλβανία λόγω προσωπικών, οικογενειακών και κοινωνικών υποχρεώσεων *«θέλουμε δε θέλουμε, ταξιδεύουμε, γιατί έχουμε συγγενείς εκεί πέρα, οικογένεια ή έχουμε ένα γάμο ή μία βάφτιση, πρέπει να ταξιδέψουμε μία φορά το χρόνο, τώρα κάποιιοι μπορεί να μην πας και δυο χρόνια και τρία αλλά ταξιδεύουμε»*, αν και στο παρελθόν κάποιιοι από τους συμμετέχοντες δεν είχαν τη δυνατότητα *«τέσσερα χρόνια δε μπορούσα να πάω καθόλου»*.

Ιδιαίτερη θέση σε αυτή τη θεματική της συζήτησης αποτελεί η νοσταλγία για την πατρίδα *«κάθε φορά που πάω εκεί νοσταλγώ τους ανθρώπους»* αλλά και ο χρόνος προσαρμογής που απαιτείται εκ νέου στο αλβανικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, όταν ταξιδεύουν στη χώρα καταγωγής. Τα συγκεκριμένα ζητήματα συνδέονται άρρηκτα με τα αίτια μετανάστευσης στην Ελλάδα. Παρατίθεται το παρακάτω χαρακτηριστικό απόσπασμα:

- *«Εγώ όταν είμαι πάνω, δηλαδή όταν είμαι εδώ, θέλω να πάω πάνω να κάτσω λίγο επειδή δεν ξέρω..»*
- *«Νοσταλγείς την πατρίδα»*
- *«Ναι, ναι»*
- *«Θέλω να πάω πάνω να κάτσω μία βδομάδα, δέκα μέρες, θέλω να μείνω εκεί και την πρώτη εβδομάδα είναι λίγο δύσκολα, μου λείπει εδώ δηλαδή οι συνήθειες, οι παρέες, το ένα, το άλλο ενώ άμα περάσουν δύο τρεις εβδομάδες μετά λίγο συνηθίζεις αλλά για εμάς που έχουμε έρθει εδώ, είναι πολύ δύσκολο, δηλαδή θέλει χρόνο για να συνηθίσεις»*
- *«Δεν είναι αυτό, αυτό που λείπει εκεί είναι η δουλειά, αφού δεν έχεις δουλειά να σε κρατήσει, αυτό είναι. Εκεί λες οκ, οι γονείς ή οι αδερφές σου αλλά πάλι δεν έχεις αυτή τη σταθερότητα που έχεις εδώ..»*

Τέλος, γίνεται λόγος για την αντιμετώπιση που τυγχάνουν οι συμμετέχοντες από τους συμπατριώτες τους κατά την επίσκεψή τους στη χώρα προέλευσης *«όλη μέρα είμαι με τους ανθρώπους, μιλάμε, κάνουμε, ράνουμε, δυσκολίες περνάνε κι αυτοί, δυσκολίες περνάμε κι εμείς, πριν λίγα χρόνια δε μας καταλαβαίνανε τις δυσκολίες που περνάμε εμείς εδώ ως μετανάστες, νόμιζαν αυτοί ότι εμείς τα βρίσκαμε όλα στον αέρα και τα αρπάζαμε, αλλά δεν ήταν έτσι όμως, με σκληρή δουλειά πάντα κερδίζαμε και το δίκιο μας και τα χρήματα και τη ζωή μας, πλέον το καταλαβαίνουν κι αυτοί γιατί γενικά έχουν αλλάξει τα πράγματα στην Ευρώπη, όχι μόνο στην Ελλάδα έτσι, γενικά έχουν αλλάξει τα πράγματα στην Ευρώπη, έχουν δυσκολέψει τα πράγματα».*

Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Η

ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και τις στρατηγικές που υιοθετούνται, την αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία και τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων.

Αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Στη θεματική της συζήτησης με επίκεντρο τις αλλαγές που ενδεχομένως έχουν επέλθει μετά τη μετανάστευση των συμμετεχόντων στη χώρα υποδοχής, τα μέλη της ομάδας φαίνεται να δυσκολεύονται να εντοπίσουν τις μεταβολές που έχουν πραγματοποιηθεί, γεγονός που αποδίδουν στη μακρόχρονη διαμονή τους στην Ελλάδα *«δε μπορούμε να το ξεχωρίζουμε αυτό, είναι πολύ δύσκολο επειδή εμείς ήρθαμε σε μικρή ηλικία εδώ, μεγαλώσαμε, ωριμάσαμε εδώ», «έχω μεγαλώσει εδώ, οπότε έχω ωριμάσει εδώ, ωραία; Αυτό θα το καταλάβαινα αν έπαιρνα έναν παιδικό μου φίλο, ο οποίος δεν έχει βγει από την Αλβανία, έχει μεγαλώσει στην Αλβανία, έχει σπουδάσει όπως είμαι κι εγώ εδώ και θα βλέπαμε εκεί τη διαφορά ας πούμε αν έχω αλλάξει εγώ εδώ πέρα. Δε μπορώ να καταλάβω τώρα τη διαφορά, έχω μεγαλώσει εδώ, οπότε δε μπορώ να καταλάβω τη διαφορά με αυτούς εκεί».* Εξάλλου, η ηλικιακή διαφορά αλλά και η διαφορετική χρονική στιγμή μετανάστευσης των συμμετεχόντων ενδεχομένως επιδρούν στη διαφορετική προσαρμογή τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο *«είναι λίγο περίεργο*

γιατί αυτός έχει πιο πολύ συνηθίσει εδώ αλλά εμείς έχουμε μεγαλώσει λίγο παραπάνω εκεί και έχουμε ζήσει μεγαλύτερα πράγματα».

Μία ενδιαφέρουσα αλλαγή που φαίνεται να έχει επέλθει είναι η απόκτηση μίας πιο σφαιρικής αντίληψης της πραγματικότητας, στην οποία συμβάλλει το ιστορικό παρελθόν των δύο συγκεκριμένων χωρών «σίγουρα ξέρεις κάποια πράγματα παραπάνω, εγώ το βλέπω δηλαδή όταν κάνουμε μια συζήτηση για ιστορία και τα ζυγίζουμε, δηλαδή δεν πιστεύουμε ούτε 100% την αλβανική ιστορία ούτε την ελληνική ιστορία γιατί η ιστορία γράφεται όπως θέλει, αν θέλεις να βλέπεις όλη την αλήθεια, θα τη διαβάσεις από κάποιον ξένο, από ένα Γερμανό, από ένα Γάλλο». Από την άλλη, οι μικρές προσλαμβανόμενες διαφορές που εντοπίζουν τα μέλη της ομάδας μεταξύ των δύο χωρών δυσκολεύουν την αναγνώριση των αλλαγών που έχουν συντελεστεί κατά την επιπολιτισμοποίηση αλλά και τη διαδικασία ενσωμάτωσης νέων πολιτισμικών στοιχείων και διατήρησης στοιχείων από τη χώρα καταγωγής «αφού είμαστε κοντά, δεν..», «δε μπορείς να καταλάβεις τις διαφορές, δε μπορείς να ξεχωρίζεις..».

Γενικά, τα μέλη της ομάδας επισημαίνουν ότι οι όποιες αλλαγές έχουν συντελεστεί σε τέτοιο βαθμό ώστε πλέον να μη μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ των δύο λαών «δηλαδή εφόσον είμαστε εδώ, έχουμε ενταχθεί εδώ, φέρομαι κι εγώ σαν να είμαι Έλληνας με έναν τρόπο και δε μπορώ να τα ξεχωρίζω τα πράγματα». Οι διομαδικές σχέσεις που έχουν καλλιεργηθεί και η διαρκής παρουσία των Αλβανών στο δημόσιο χώρο έχουν συμβάλει στην αίσθηση μίας αρμονικής κατάστασης «βγαίνουμε, πίνουμε, διασκεδάζουμε, χορεύουμε, όλο αυτό είναι όπως ίδιοι, στο ίδιο μαγαζί με εσάς, δηλαδή εμείς οι Αλβανοί δεν πάμε σε άλλο μαγαζί, εσείς σε άλλο μαγαζί, είμαστε οι μοναδικοί να το πούμε κι αυτό που είμαστε 100%, αν βλέπεις δηλαδή με τις άλλες κοινότητες, δηλαδή πήγαινε σε οποιοδήποτε μαγαζί θέλεις, στο καλύτερο μαγαζί, αποκλείεται να μην υπάρχει ένας Αλβανός ή μία Αλβανίδα ή να δουλεύει στο τραπέζι ή να μην υπάρχει παρέες εκεί να διασκεδάζει».

Από την άλλη, το ζήτημα των διακρίσεων επανέρχεται στο προσκήνιο και φαίνεται να λειτουργεί καθοριστικά κατά την επιπολιτισμοποίηση των συμμετεχόντων. Στη διάρκεια της

συγκεκριμένης θεματικής, γίνεται εκτενής αναφορά στην προσπάθεια της ελληνικής πολιτείας να αφομοιώσει πλήρως τους Αλβανούς μετανάστες αλλά και στην ανησυχία και αγωνία για τις μελλοντικές γενιές Αλβανών στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο που πηγάζει και από το διαφορετικό τρόπο ζωής που αρχίζει και υιοθετεί η συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα στη χώρα υποδοχής. Παρατίθεται το παρακάτω χαρακτηριστικό απόσπασμα:

- «Για αυτό το αύριο θέλω να πω κάτι, το αύριο που θα πούμε, δε θα σκεφτούμε πια ότι εμείς είμαστε Αλβανοί, γιατί θα το κάνουν αυτό; Αυτή είναι η γνώμη μου, θα το κάνουν γιατί τι κάνουν, από την αρχή τους κάνουνε τους Αλβανούς να αλλάζουνε ένα όνομα, να πούμε ότι εμείς είμαστε ορθόδοξοι που δεν είμαστε, το όνομά μου ας πούμε είναι Ζ. και θα το κάνω εδώ Μαρία επειδή έτσι θέλει η κυβέρνηση ή οι άνθρωποι να με λένε, εε, για πολλούς άλλους, και τα ονόματα και τα επίθετα και αύριο τι θα γίνει, αυτά που δε θα είναι πια δικά μας και τα παιδιά που μεγαλώνουνε τώρα και θα παντρευτούνε αύριο, και δε θα πούνε πια είμαστε Αλβανοί, είμαστε Έλληνες και αυτό θα.. για μένα αυτό είναι κακό. Θα προσπαθούμε να πούνε που οι Αλβανοί είναι Έλληνες [...] Αυτό έχουν κάνει παλιά και θα το κάνουν και τώρα, και θα συνεχίζουν έτσι, για μένα αυτό δεν είναι καλό ως Αλβανίδα, είμαι λίγο φανατική ας πούμε δεν ξέρω αλλά πιστεύω που από την αρχή που ήρθαμε έτσι κάνανε και έτσι θα συνεχίσουν μέχρι να μας κάνουν Έλληνες»

- «Ήθελα να συμπληρώσω κάτι εδώ, δεν είμαστε φανατικοί, ήθελα να συμπληρώσω κάτι με αυτό που λέει ότι είμαστε φανατικοί, εμείς, εγώ προσωπικά που δεν ήξερα τι πάει να πει ξένη χώρα, την έβλεπα ίσα με μένα, όταν ήρθα εδώ δηλαδή ήμουν χαρούμενος και ήθελα και το σεβόμουν το ίδιο αλλά αντιμετώπιζα άλλα πράγματα, έβλεπα άλλα πράγματα και αυτό, δηλαδή το μίσος, ότι θα ακούσω τον άλλον αυτός είναι Αλβανός ή αυτή είναι Αλβανή, όταν βλέπεις τέτοια, δηλαδή μας κάνανε με το ζόρι, μας μπαφιάσανε να νιώθουμε Αλβανοί, δεν είναι ότι ήμασταν, εγώ έλεγα έτσι, δε με ενδιαφέρει από που είμαι ούτε η Αλβανία ούτε η Ελλάδα, έλεγα ήρθα σε μια οικονομία, δεν είχα δηλαδή ιδέα όταν ήρθα εδώ, δεν ήμουν ούτε με το σπαθί ότι είμαι από την Αλβανία και ότι είμαι κάποιος, τίποτα, ήρθα έτσι σαν ένας άνθρωπος, ένας

μετανάστης ξέρω γω πώς να το πω, και το άλλο, δηλαδή αυτό που μας διδάσκανε γιατί βλέπαμε ότι μας μισούσανε με την προπαγάνδα και όλα αυτά που γινόταν, αυτό μας μπάφιασε και λέμε τώρα είμαστε Αλβανοί. Αν δηλαδή δε θα υπήρχε αυτό, δε θα είχαμε τίποτα, δε θα ήμασταν κολλημένοι, όχι εμείς είμαστε Αλβανοί, εσείς είστε Έλληνες, δυστυχώς μας έχουν βάλει σε έναν.. απέναντι ο ένας με τον άλλον, δεν έχουμε να αποδείξουμε τίποτα, εμείς είμαστε Αλβανοί, εσείς είσατε Έλληνες, οι λαοί είναι όλοι ίδιοι, αυτοί που τα κάνουν τα κάνουν για συμφέροντά τους, εγώ αυτό έχω να πω».

- «Τι μου έκανε εντύπωση από όταν έχω έρθει στην αρχή με τους Αλβανούς, μπαίνεις στο λεωφορείο και ακούς δύο Πακιστανούς να μιλάνε τη γλώσσα τους, βλέπεις δύο Ρώσους να μιλάνε τη γλώσσα τους, και βλέπεις τους Αλβανούς που μιλάνε στα ελληνικά, λες μα τώρα τι γίνεται εδώ, γιατί δε μιλάνε στη γλώσσα τους, για μένα ήταν, λέω γιατί μιλάνε στα ελληνικά, γιατί δε μιλάνε στα αλβανικά επειδή ούτε τη γλώσσα δεν την ξέρουμε και τόσο καλά, γιατί να προσπαθείς να μιλάς στα ελληνικά και αρχίζουν να μιλάνε στα ελληνικά αφού είμαστε μεταξύ μας και εγώ αυτό δεν το αντέχω. Να είμαστε με Αλβανούς και να μιλάμε ελληνικά, αφού έχουμε τη γλώσσα μας, μπορούμε να μιλάμε στη γλώσσα μας, αυτή είναι η γλώσσα της μάνας μου, εγώ και να προσπαθώ και να με συγχωρείτε επειδή δε μιλάω καθόλου καλά ελληνικά αλλά αυτό μου έκανε εντύπωση. Μπορεί να είναι αυτό που θέλουνε να νιώθουνε που εμείς είμαστε, τώρα προσπαθούμε να γίνουμε όπως οι Έλληνες, να κάνουμε αυτά που κάνουν οι Έλληνες, δεν ξέρω πως, και τότε δε ρώτησα αλλά τώρα ρωτάω αλλά μου λένε έχουνε συνηθίσει τη γλώσσα και νομίζουνε καλύτερο να μιλάνε τώρα στα ελληνικά, δηλαδή δε μπορούνε να βρούνε τις λέξεις στα αλβανικά κι αυτό είναι κακό, είναι πάρα πολύ κακό, πάλι εσύ ξεχνάς τη γλώσσα σου και μιλάς μια άλλη γλώσσα».

Όσον αφορά τα στοιχεία του αλβανικού πολιτισμού που έχουν διατηρήσει στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι έχουν κρατήσει πολιτισμικά στοιχεία συνολικά «τα πάντα, τα πάντα, προσπαθώ τα πάντα. Τι να πω, δεν πήγαινα στην εκκλησία εκεί, δεν πηγαίνω και εδώ, δε μπορώ να πω που έχω πάρει κάτι και που έχω αφήσει

από την Αλβανία, εγώ αυτή ήμουν, αυτή είμαι και εδώ, δεν ξέρω», «θυμάμαι κάποια πράγματα από εκεί και προσπαθώ να μην τα ξεχάσω και να τα κρατάω όσο μπορώ και από εδώ».

Ειδικότερα, φαίνεται ότι τα μέλη της ομάδας διατηρούν συγκεκριμένα στοιχεία του χαρακτήρα *«τη μπέσα, το σεβασμό, δε μπορώ να τον πουλήσω εγώ τον άλλον, τον φίλο μου, οτιδήποτε [...] Έχω κρατήσει δηλαδή αυτό που μου έλεγε η οικογένειά μου, ό,τι περνάς εσύ, αν έχεις κάτι, δώστο, μοίρασέ το στο διπλανό σου».*

Η διατήρηση των θετικών πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής και η υιοθέτηση αντίστοιχων στοιχείων στη χώρα υποδοχής φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία *«εμείς ένα καλό έχουμε, να βλέπουμε και να μπορούμε να ξεχωρίζουμε τα καλά από εκεί και τα καλά από εδώ και τα άσχημα από εδώ και τα άσχημα από εκεί, γιατί αυτό είναι το καλό, γιατί εμείς τα βλέπουμε τα πράγματα διαφορετικά, τα ζυγίζουμε αλλιώς κι όταν το βλέπεις από τις δύο μεριές, εκεί μπορείς να το ξεχωρίζεις».* Η συγχώνευση και η μίξη των δύο πολιτισμών φαίνεται να εκτιμάται ιδιαίτερα από τους συμμετέχοντες, εφόσον εμπλουτίζει το άτομο *«τον περισσότερο χρόνο νιώθω άνθρωπος με δύο πατρίδες και νιώθω ότι είμαι πιο εμπλουτισμένος μέσα μου, έχω πιο πολλά πράγματα μέσα μου», «έχω κρατήσει και την αλβανική κουλτούρα, δηλαδή την αλβανική ιστορία, τον αλβανικό πολιτισμό, τις αλβανικές ταινίες που λέγαμε, τραγούδια, λογοτεχνία, όλα αυτά όμως έχω πάρει και από την ελληνική κοινωνία, τον ελληνικό πολιτισμό οπότε αυτή τη στιγμή με κάνει εμένα να είμαι πιο ενισχυμένος, πιο ενισχυμένος μέσα μου και πιο μορφωμένος».*

Η έντονη επιθυμία των συμμετεχόντων αλλά και οι ιδιαίτερες προσπάθειες που καταβάλλουν για την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία επισημαίνονται ως μία βασική διάσταση επιπολιτισμοποίησης, η οποία, σύμφωνα με την άποψη των μελών της ομάδας, χρειάζεται να αναγνωριστεί από τους γηγενείς *«αυτό θέλω να το πάρει η ελληνική κοινωνία, οι Έλληνες πολίτες, δηλαδή να το πάρουν ως θετικό στοιχείο γιατί όταν βλέπεις ένας μετανάστης να θέλει τόσο πολύ να ενταχθεί, να θέλει τόσο πολύ να γίνει σαν κι εμένα, να θέλει τόσο πολύ να μαθαίνει αυτά που μαθαίνεις κι εσύ, δηλαδή να θέλει τόσο πολύ να καταφέρει να*

κυκλοφορεί ελεύθερα εκεί που κυκλοφορείς και εσύ πάντα νόμιμα, εντάξει αυτόν τον άνθρωπο πιστεύω πρέπει να τον σέβεσαι, έτσι δεν είναι; Και πρέπει να τον καταλαβαίνεις, χωρίς να τον διώχνεις, να λες να φύγεις από τη χώρα αυτή, πού να φύγει, να πάει πού;».

Επίσης, το ενδιαφέρον για εμβάθυνση στα ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία αλλά και ο σεβασμός του πολιτισμού της χώρας υποδοχής αναδεικνύονται έντονα κατά τη συζήτηση *«σέβομαι πάρα πολύ την ελληνική κουλτούρα, την ελληνική λογοτεχνία, την ελληνική ιστορία, και την αρχαία και τη σύγχρονη ιστορία της, σέβομαι πολύ τον ελληνικό λαό», «όλοι είμαστε πατριώτες και όλοι έχουμε πατρίδα, το θέμα είναι την πατρίδα σου να τη σέβεσαι, ταυτόχρονα να σέβεσαι και τις άλλες πατρίδες όμως, τις άλλες χώρες, όχι να λες συνέχεια ότι ξέρεις κάτι, η πατρίδα μου είναι η καλύτερη».*

Από την άλλη, ένας από τους συμμετέχοντες επισημαίνει ότι δε θεωρεί ότι έχει αλλάξει σε σημαντικό βαθμό από τότε που ήρθε στη χώρα υποδοχής *«εγώ πιστεύω έτσι ήμουν στην Αλβανία, έτσι είμαι και εδώ».* Το συγκεκριμένο μέλος δηλώνει την θέλησή του για επιστροφή στη χώρα καταγωγής *«εγώ δε μπορώ να πω, τώρα είμαι σε μια εποχή που τι να πω δε μπορώ θα είμαι εδώ ή θα πάω στην Αλβανία. Είμαι έτοιμη από αύριο να πάω στην Αλβανία, δεν έχω θέμα καθόλου»* και τονίζει την επιθυμία της διατήρησης των αλβανικών στοιχείων πολιτισμού παράλληλα με τον σεβασμό πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής *«θέλω οκ να ζω εδώ και θέλω να τα έχουμε και τα δικά σας, να τα σεβόμαστε, αυτό θέλω αλλά όχι να ξεχνάμε από πού έρχομαι και τι έχουμε, επειδή έχουμε πάρα πολύ ωραία πράγματα, πάρα πολύ ωραία και έτσι είναι κρίμα να...».* Επίσης, υποστηρίζει με σαφήνεια ότι χρειάζεται οι Αλβανοί μετανάστες να έχουν υπ' όψιν τους τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά τον ερχομό τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο *«λέω στην αρχή να μην ξεχνάμε τι περάσαμε».*

Με βάση τα παραπάνω, είναι εμφανές ότι οι συμμετέχοντες στην παρούσα ομάδα εστίασης εκφράζουν έναν έντονο προσανατολισμό τόσο προς τους συμπατριώτες και τη χώρα καταγωγής τους όσο και προς τους γηγενείς και τη χώρα υποδοχής. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης υιοθετείται κατά βάση η εναρμόνιση,

παρόλο που δε μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι εκφράζονται και ενδείξεις για υιοθέτηση του διαχωρισμού ή και τάσεις κοσμοπολιτισμού συγκεκριμένων μελών της ομάδας «για μένα μέσα μου δεν υπάρχουν σύνορα, εγώ δεν έχω σύνορα, τα χαρτιά μπορεί να έχουν, εγώ δεν έχω σύνορα».

Αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία. Όσον αφορά την αίσθηση των συμμετεχόντων για την ισότιμη συμμετοχή τους στην ελληνική κοινωνία, οι απόψεις που εκφράζονται κατά τη διάρκεια της ομάδας εστίασης δίστανται. Οι δεσμοί με την Ελλάδα έχουν ήδη αρχίσει να είναι ισχυροί «για μας τώρα που είμαστε λίγο ελληνοποιημένοι», οδηγώντας σε έναν κοινό τρόπο ζωής ανεξαρτήτως εθνοπολιτισμικής καταγωγής «ζω σε αυτή την κοινωνία έτσι, δεν είμαι έξω από αυτήν την κοινωνία, είμαι μέσα σε αυτή την κοινωνία, περπατάμε στους ίδιους δρόμους, έχουμε πάει στο ίδιο σχολείο, στο ίδιο νοσοκομείο, στον ίδιο δήμο».

Από τη μία, τα μέλη της ομάδας αισθάνονται ότι έχουν ενσωματωθεί πλήρως στη χώρα υποδοχής «εγώ πιστεύω πως έχουμε ενταχθεί πλήρως [...] πιστεύω πως ψηθήκαμε εδώ και τα καλύτερα μας χρόνια τα ζήσαμε εδώ». Από την άλλη, το θέμα των διακρίσεων λόγω της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής καταγωγής αποτελεί κυρίαρχο ζήτημα και συνδέεται με την αίσθηση του ανήκειν στην ελληνική κοινωνία «τον περισσότερο χρόνο ναι (αισθάνομαι μέλος), ωραία; Αυτό που λέγαμε πριν. Υπάρχουν περιστάσεις που με κάνουν πάλι σε διακρίσεις, πάλι να ξεχωρίζω και πάλι λέω γιατί, μέσα μου έτσι;».

Συγκεκριμένα, η εμπλοκή σε γραφειοκρατικά ζητήματα και η πολλές φορές άσχημη αντιμετώπιση των συμμετεχόντων από τους γηγενείς δυσχεραίνουν την ισότιμη παρουσία τους στην ελληνική κοινωνία, ακόμα και όταν η καθημερινότητα τείνει να οδηγεί προς αυτήν την κατεύθυνση «το μεγαλύτερο πράγμα δηλαδή που σε κάνει άνθρωπο είναι να νιώθεις όμορφα όταν βγαίνεις από το σπίτι σου και κυκλοφορείς στην κοινωνία και εκεί δε νιώθεις διακρίσεις, νιώθεις ότι είσαι άνθρωπος της κοινωνίας, εντάξει εγώ το νιώθω αυτό πλέον σε αυτή τη χώρα, περπατάω στην Αθήνα και δε με ξεχωρίζει κανένας, πάω πίνω τον καφέ μου,

χωρίς να με ξεχωρίζει κανένας, νιώθω πως δεν υπάρχει κάτι, κάτι να νιώθω πιο ευχάριστα, δηλαδή δε γίνεται, είμαι άνθρωπος αυτής της κοινωνίας. Όταν όμως πάω στην περιφέρεια τα χαρτιά μου και σου μιλάνε κάπως με απαξιωτικό τρόπο τον οποίο αυτόν τον αλλάζω μόνος μου στη συνέχεια και αλλάζει όλο αυτό γιατί δεν το επιτρέπω να μου μιλάνε με απαξιωτικό τρόπο, εντάξει εκεί όντως καταλαβαίνω ότι αλλάζουν και εμένα μέσα μου τα συναισθήματα, έτσι; Μετά καταλήγω σαν άνθρωπος χωρίς πατρίδα».

Η de facto πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί σε συνδυασμό με την επιθυμία των Αλβανών μεταναστών για μελλοντική παραμονή στην Ελλάδα προβάλλουν ως αναγκαιότητα αναγνώρισης εκ μέρους των γηγενών της παρούσας κατάστασης «θέλουν δε θέλουν οι Έλληνες, εμείς είμαστε εδώ και δεν μπορούμε να..», αλλά και των μελλοντικών συνθηκών σε κοινωνικό επίπεδο, πέρα από τις ατομικές επιθυμίες «εντάξει, να σηκωθείς να φύγεις [...] επειδή είμαστε και εδώ και βοηθάμε όχι μόνο, και τους άλλους που έρχονται από την Αλβανία, πιστεύω ότι είμαστε (μέλη της ελληνικής κοινωνίας) κι αν σκέφτομαι εγώ αν αύριο πετύχει και πρέπει να φύγω, ας φύγω αλλά αυτά που θα μείνουν θα μπορούσαν..».

Σημειώνεται ότι η εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεων που έχουν οι συμμετέχοντες προς το ελληνικό κράτος αποτελεί βασικό πειστήριο ανήκειν στην ελληνική κοινωνία, με αντίκτυπο στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους στη χώρα υποδοχής «(στο ΙΚΑ) εγώ σε πληρώνω εσένα της λέω που είσαι εδώ, γιατί πληρώνω 15 χρόνια ΙΚΑ, λέω να με κάνεις εσύ να με εξυπηρετήσεις [...] Όλα τα πληρώνω, εγώ πληρώνω φόρους πιο πολύ από έναν, έχω μηχανή πληρώνω, έχω αμάξι πληρώνω, πληρώνω για να μείνω εδώ στην Ελλάδα, πληρώνω για να δουλεύω, πληρώνω τα πάντα, δηλαδή δε μπορεί να μου πει εμένα σε οποιαδήποτε υπηρεσία ότι κοίταξε, τράβα να βρεις το δίκιο σου στη χώρα σου και κουρέψου. Εγώ η χώρα που επέλεξα είναι η Ελλάδα και θέλω να ζήσω εδώ, μ'αρέσει εδώ, θέλω εδώ, τέρμα», «υπάρχουν και άνθρωποι όπως το παιδί εδώ πέρα που δουλεύει νόμιμα, με ένσημα, τα πάντα πληρωμένα, με τους φόρους του, να πληρώνουμε και τα παράβολα κάθε χρόνο 150 ευρώ στο ελληνικό δημόσιο για την άδεια παραμονής που παίρνουμε λες και είμαστε αυτοκίνητα να

κυκλοφορούμε στους δρόμους και δεν είμαστε άνθρωποι», «θέλει να προχωρήσει, να μπει ο άλλος σε μια δουλειά στο δημόσιο, γιατί να μη μπει ο άλλος στο δημόσιο, εφόσον είναι είκοσι χρόνια εδώ πέρα και εγώ πληρώνω το δημόσιο, κι εγώ πληρώνω τους φόρους μου, εφόσον πληρώνω κι εγώ σαν κι εσένα, γιατί να μην έχω το ίδιο δικαίωμα, σε οτιδήποτε, παντού, αν είμαι άξιος να μπω, αν δεν είμαι άξιος να μη μπω αλλά να έχω, όπως πληρώνω όπως πληρώνεις εσύ να έχω τα ίδια δικαιώματα σε όλα».

Οι συμμετέχοντες αναδεικνύουν και υπογραμμίζουν τα οφέλη της μετανάστευσης και υποστηρίζουν ότι οι Αλβανοί στηρίζουν σε σημαντικό βαθμό την ελληνική οικονομία *«με την κρίση αυτή που υπάρχει πολλοί ας πούμε Αλβανοί έχουνε καταλάβει ότι ξέρεις κάτι, το αυτοκίνητο που θα το αγοράσεις εδώ, δεν κάνει να το στείλεις στην Αλβανία γιατί αυτό το αγοράζεις εδώ, το θέλουν για να κυκλοφορεί εδώ στην Ελλάδα, για να βοηθήσουμε την ελληνική κοινωνία, αφού ζούμε εδώ, τα παιδιά μας σπουδάζουν εδώ, δε μπορούμε να φύγουμε εμείς στην Αλβανία τώρα, δε γίνεται, η ζωή μας είναι εδώ πλέον».* Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα μέλη της ομάδας είχε επιχειρήσει κατά το παρελθόν την εκλογή του στις δημοτικές εκλογές, υπογραμμίζοντας με αυτόν τον τρόπο την επιθυμία για συμμετοχή στο πολιτικό γίνεσθαι της χώρας υποδοχής.

Μελλοντικά σχέδια. Όσον αφορά τα σχέδια των συμμετεχόντων για το μέλλον, αναφέρεται η επιθυμία για παραμονή στη χώρα υποδοχής λόγω και της ήδη μακρόχρονης διαμονής στην Ελλάδα. Η συγκεκριμένη επιθυμία συνδέεται με την προσαρμογή των ατόμων στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο *«όσο το σκέφτομαι, δηλαδή την Αλβανία, όσο το σκέφτομαι από εκεί, τόσο πιο πολύ το σκέφτομαι να μείνω εδώ γιατί μεγαλώσαμε εδώ, ήρθαμε σε ηλικία όπως σας είπα μικρή, μεγαλώσαμε και ωριμάσαμε εδώ και έχουμε φτιάξει τη ζωή μας εδώ, δεν το σκέφτομαι».* Μάλιστα, τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων περιλαμβάνουν την απόκτηση μόνιμης κατοικίας στη χώρα υποδοχής *«προσπαθώ να βρω κανένα σπίτι να αγοράσω κιόλας»*, γεγονός που ισχύει ήδη για πολλούς Αλβανούς *«δε μπορούμε να φύγουμε εμείς στην Αλβανία τώρα, δε γίνεται, η ζωή μας είναι εδώ πλέον, πολλοί Αλβανοί έχουν*

αγοράσει σπίτια εδώ στην Αθήνα, από τη στιγμή που αυτός ο άνθρωπος έχει αγοράσει εδώ σπίτι, σημαίνει ότι θα μείνει εδώ, αυτή είναι η ζωή του».

Η επαγγελματική αποκατάσταση αποτελεί έναν από τους βασικούς λόγους που συναρτώνται με την παραμονή στην Ελλάδα ή την επιστροφή στη χώρα καταγωγής «εγώ φτιάχνω ήδη την καριέρα μου εδώ, μένω στην Αθήνα [...] οπότε η ζωή μου είναι εδώ», «αφού δε θα έχω δουλειά εδώ, τι να κάνω, θα μείνω χωρίς δουλειά κι αυτά;», «αυτό που λείπει εκεί είναι η δουλειά, αφού δεν έχεις δουλειά να σε κρατήσει [...] πάλι δεν έχεις αυτή τη σταθερότητα που έχεις εδώ..».

Αντίθετα, ένα μέλος της ομάδας εκφράζει έντονη επιθυμία για επιστροφή στη χώρα καταγωγής, η οποία όμως αναστέλλεται λόγω της δυνατότητας εργασίας στην Ελλάδα σε συνδυασμό με τις δύσκολες συνθήκες στην Αλβανία «εγώ δε μπορώ να πω, τώρα είμαι σε μια εποχή που τι να πω δε μπορώ θα είμαι εδώ ή θα πάω στην Αλβανία. Είμαι έτοιμη από αύριο να πάω στην Αλβανία, δεν έχω θέμα καθόλου, θα δουλέψω δε θα δουλέψω εκεί [...] Δεν ξέρω (τι θα προτιμούσα), είναι σαν αλήθεια το αν δεν έχω δουλειά, τι θα γίνει, πως θα πάνε τα πράγματα, είμαι στον αέρα, δε μπορώ να πω». Επισημαίνεται ότι το συγκεκριμένο μέλος της ομάδας βιώνει συναισθήματα υποτίμησης στη χώρα υποδοχής, εφόσον απασχολείται σε εργασία υποδεέστερη των προσόντων του «θα ήθελα; Θα ήθελα δε μπορώ να πω αλλά δε θα ήθελα στο στάδιο που είμαι να δουλεύω επειδή εκεί ήμουν δασκάλα και εδώ να μείνω και να δουλεύω στα σπίτια, εμένα δε μ'αρέσει, δε μου δίνουνε χαρτιά και χωρίς χαρτιά δε μπορείς να πας και να σπουδάσεις και εγώ θέλω να σπουδάσω, να κάνω το δίπλωμά μου εδώ αλλά τώρα αν δεν έχω χαρτιά, δε μπορώ να πάω γιατί ακόμα είναι η κατάσταση και έτσι...».

Τέλος, τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας θα επιθυμούσαν να ζήσουν μαζί με τα παιδιά τους στην Ελλάδα «δεν έχω παιδιά, εφόσον παντρευτώ εγώ να είμαι εδώ και τα παιδιά μου στην Αλβανία, δεν υπάρχει περίπτωση». Οι οικογενειακοί λόγοι φαίνεται να αποτελούν βασικό κίνητρο για ενδεχόμενη επιστροφή στη χώρα καταγωγής «αν τύχει και χρειαστεί η οικογένειά μου για λόγους πρέπει να γυρίσουμε πίσω, προφανώς θα γυρίσω πίσω, έτσι; Αλλά

δεν το σκέφτομαι καν στο μυαλό μου, δεν υπάρχει στο μυαλό μου αυτό. Τώρα όσον αφορά τα παιδιά μου τώρα άμα βρω καμιά Αμερικανίδα καλώς, αλλιώς εδώ». Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η παραμονή ή μη στη χώρα υποδοχής συνδέεται άμεσα με τη διατήρηση των αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων «και στην Ελλάδα και παντού όπου και να ζούνε (τα παιδιά μου) εγώ θα ήθελα να ζούνε όχι σαν τους άλλους αλλά να έχουνε αυτά, τα έθιμα τα δικά τους, δε θέλω να τα αλλάξουνε αυτά, αυτό εμένα με κάνει να αντιδράσω άσχημα και δε θέλω να το χάσουν αυτό».

Μετανάστες από το Μαρόκο

Στη συγκεκριμένη ομάδα εστίασης συμμετείχαν τρεις άντρες με καταγωγή από το Μαρόκο. Οι συμμετέχοντες ήταν ο Μ., 30 ετών, ο οποίος ζει στην Ελλάδα από το 2006, ο Γ., 28 ετών, και ο Χ., 28 ετών, με έτη άφιξης στην Ελλάδα το 2005 και το 2006 αντίστοιχα. Η ομάδα εστίασης πραγματοποιήθηκε σε ουδέτερο χώρο στο κέντρο της Αθήνας και διήρκεσε περίπου μία ώρα.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, καθώς και μια γενική αποτίμηση.

Προσλαμβανόμενες ομοιότητες. Τα μέλη της ομάδας δυσκολεύτηκαν να αναγνωρίσουν πολλές ομοιότητες μεταξύ της Ελλάδας και του Μαρόκου. Τα κοινά στοιχεία αφορούν κυρίως τους ανθρώπους, τον τρόπο σκέψης και τη συμπεριφορά τους *«κάπως μοιάζουμε δηλαδή στο χαρακτήρα, όχι τόσο πολύ.. Γιατί έμενα με Έλληνες και όλα αυτά, νομίζω κάπως έχουμε ίδιο χαρακτήρα [...] Δηλαδή σκέψη, το μυαλό, το τι σκέφτονται»*. Επίσης, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι και στις δύο χώρες υπάρχουν άνθρωποι *«κουτσομπόληδες»* και *«ρουφιάνοι»*. Όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις και ειδικότερα τους τρόπους ψυχαγωγίας και χαλάρωσης, φαίνεται να υπάρχουν κάποιες ομοιότητες, αφού η έξοδος για καφέ, οι αμοιβαίες επισκέψεις σε σπίτια για φαγητό και τα επιτραπέζια παιχνίδια αποτελούν κοινές μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης και στα δύο πολιτισμικά πλαίσια.

Προσλαμβανόμενες διαφορές. Το διαθέσιμο υλικό σχετικά με τις προσλαμβανόμενες διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες και τους δύο λαούς είναι εξαιρετικά πλούσιο και σύνθετο.

Ειδικότερα, η συζήτηση όσον αφορά τη συγκεκριμένη θεματική ξεκινάει από το γεγονός ότι το Μαρόκο αποτελεί τμήμα του Αραβικού κόσμου *«Μαρόκο είναι μια χώρα αραβική»*. Ως εκ τούτου, ο τρόπος ενδυμασίας δεν είναι όμοιος *«φοράω τη δική μου στολή ας πούμε που λέει ο λόγος αυτή που φοράμε»*, αλλά και η γλώσσα ομιλίας είναι διαφορετική, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει δυσκολίες στη διομαδική επαφή *«ίσως απλά να ακούσουν να μιλάς στα αραβικά, τότε μπορεί να σου δώσει μια εικόνα ξεχωριστή. Ίσως εάν μιλάς στα ελληνικά μέσα στο μετρό που λέει ο λόγος ή μέσα στο λεωφορείο τότε εντάξει θα τους είναι φυσιολογικό, σε καταλαβαίνουν τι λες οπότε δε θα ανησυχούν με την έννοια ότι δηλαδή δε θα λένε ας πούμε μεταξύ τους αραβικά που λέει ο λόγος εντάξει να συνεννοηθούν με κάποιον άλλον τώρα ή μήπως είναι επικίνδυνος ή δεν ξέρω.. [...] εάν μιλάει κάποιος δίπλα τους στα αραβικά ίσως να κάνουν ένα μέτρο πιο πέρα..»*.

Όσον αφορά το κλίμα της χώρας προέλευσης, είναι προφανής η διαφορά με την Ελλάδα *«το κλίμα καμία σχέση, εκεί 50 η θερμοκρασία μιλάμε, εδώ εντάξει δηλαδή Δεκέμβρη μπορεί να είναι εδώ εντάξει η θερμοκρασία 18, εκεί η θερμοκρασία είναι 30-40, σε κάποιες άλλες χώρες φτάνει και στα 50 στο καλοκαίρι..»*. Επίσης, διαφέρουν οι συνήθειες στο φαγητό, όπως και οι καθιερωμένες ώρες των γευμάτων *«υπάρχει το πρωί, τύπου κατά τις 9, πρωινό είναι στις 9, το μεσημέρι είναι στη 1 και το βράδυ στις 9. Α, και στις 4 μπορείς να πάρεις τσάι. Επειδή πίνουμε τσάι πάρα πολύ, οπότε το τσάι παίζει να το πιούμε 4-5 φορές τη μέρα»*.

Επιπλέον, το κοινωνικό περιβάλλον, όσον αφορά το μέγεθος της κοινότητας, τους ρυθμούς ζωής και το θόρυβο που επικρατεί, καθώς και το ωράριο εργασίας είναι διαφορετικό *«ήταν μικρή η πόλη σε σχέση με εδώ», «στη 1 το μεσημέρι δεν βλέπεις κανένα στο δρόμο γιατί ο κόσμος τρώει για μεσημέρι και έχει ησυχία», «κάθε Παρασκευή που κάνουν προσευχές, κόσμος πάει μέχρι τη 1.30 και όταν τελειώνουν τις προσευχές τους τότε στο τζαμί, κλειδώνονται στα σπίτια [...] και μετά τη συγκεκριμένη αυτή ώρα όταν τελειώνουν οι προσευχές και γυρνάνε σπίτια*

τους, δε βλέπεις κανένα σχεδόν. Είναι άδειοι οι δρόμοι, άδεια η πόλη», «σχολείο έχουν από 8 με 12 και μετά 2 με 6 [...] πάνε τα παιδιά στο σπίτι να φάνε και να γυρίσουν να πάνε στο σχολείο».

Η κοινωνική πρόνοια, όπως για παράδειγμα οι υπηρεσίες υγείας που υπάρχουν στις δύο χώρες, φαίνεται να διαφέρει σε σημαντικό βαθμό «στα νοσοκομεία καμία σχέση, στο ιδιωτικό μόνο μπορεί κάποιος να πάει και τότε να δει κάτι. Γιατί σε κάποια πόλη ας πούμε επαρχιακή, έξω από την πόλη ίσως δεν έχουν νοσοκομεία, για να έρθουν θέλει 1 ώρα, μπορεί και 2 ώρες, δηλαδή που λέει ο λόγος να γεννήσει η γυναίκα, δυσκολεύεται τόσο πολύ για να φτάσει εκεί και να φτάσει εκεί θα περιμένει 1 ώρα, 2 ώρες χωρίς να έρχονται γιατροί κτλ., δηλαδή μιλάμε σε άθλια κατάσταση..». Μικρή αναφορά γίνεται σχετικά με το θέμα των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, το οποίο συνδέεται με το κανονιστικό πλαίσιο που υπάρχει στο Μαρόκο «απλά εκεί υποχρεωμένοι είμαστε να ακολουθούμε τις θρησκείες..».

Το πολιτικό σύστημα και η διακυβέρνηση της χώρας έχει κυρίαρχη θέση στη συζήτηση και πολλές διαφορές μεταξύ των δύο χωρών φαίνεται να έχουν ως βασική αφετηρία αυτή τη διαφοροποίηση «δηλαδή εδώ δημοκρατία, γιατί εκεί είναι μια χώρα που έχουμε βασιλιάς, δεν έχουμε όπως είναι στην Ελλάδα πρωθυπουργό». Συγκεκριμένα, το «Μαρόκο είναι μια χώρα αραβική, ίδιο χαρακτήρα κάνουμε δηλαδή αλλά στα πολιτικά όλα αυτά είναι πολύ διαφορετικοί..». Η απουσία συστηματικής ενασχόλησης με τα ζητήματα της καθημερινότητας, η αίσθηση ότι χρειάζεται να γνωρίζεις πρόσωπα επιρροής στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι για να επιτύχεις τους στόχους σου, η ωφελιμιστική σχέση πολιτών και πολιτικών και τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν καίρια ζητήματα «τα πράγματα εκεί είναι καταπιεστικά, δεν ασχολούνται οι πολιτικοί, αν έχεις να ζεις, ζεις, αν δεν έχεις δε ζεις, εάν έχεις γνωστό, θα μπορείς να κάνεις κάτι δικό σου.. [...] Είτε να συμμετέχεις σαν δημόσιος υπάλληλος θες γνωστός, δε μπαίνεις έτσι, δεν κάνουμε έτσι ξέρω εγώ και έρχεται κόσμος και δουλεύει, πρέπει να χρωστάει ο ένας στον άλλον».

Επίσης, ο φόβος, η καταπίεση και η ανελευθερία είναι οικεία συναισθήματα στο Μαρόκο, σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας εστίασης «δηλαδή ο κόσμος εκεί είναι πάρα πολύ

διαφορετικά, δε μιλάει ελεύθερα, φοβάται να κάνει κάποιες κινήσεις είτε στα πολιτικά είτε στα δικαιώματα, τα πάντα. Δηλαδή σε σχέση με εδώ μπορεί κάποιος να πάει έξω από το υπουργείο, από οποιοδήποτε υπουργείο και να διαμαρτυρηθεί, οπότε εδώ εντάζει μπορεί να το κάνει ενώ εκεί καμία σχέση».

Ακόμα, η θέση των γυναικών και η δυνατότητα μόρφωσης και εργασιακής τους απασχόλησης διαφέρει στις δύο χώρες, γεγονός που επηρεάζει και τον τρόπο ζωής «ξέρουμε εκεί υπάρχει η βάση ότι ο άντρας δουλεύει και η γυναίκα κάθεται [...] δεν είναι όπως εντάζει θα είναι φυσιολογικό να δουλεύει μια γυναίκα εδώ [...] δηλαδή εδώ εντάζει μπορεί να δουλεύει ο ένας, μπορεί να δουλεύει ο άλλος, υπάρχει στήριξη και βοήθεια δηλαδή, εάν δουλεύουν οι δύο, ο ένας κάνει, πάει στα άλλα, πληρώνει, οτιδήποτε ξέρω εγώ άλλο».

Το ζήτημα της εκπαίδευσης αλλά και της ευρύτερης μόρφωσης των ανθρώπων στο Μαρόκο αποτελεί ένα βασικό ζήτημα για τους συμμετέχοντες στην ομάδα εστίασης, το οποίο επηρεάζει πολυεπίπεδα την παρούσα κατάσταση στη χώρα προέλευσης «στο Μαρόκο υπάρχουν άνθρωποι που είναι αναλφάβητοι, οπότε δηλαδή για να σου εξηγήσω, στο Μαρόκο έχει περίπου 25% που είναι αναλφάβητοι, μπορεί και παραπάνω», καθώς και τις κοινωνικές σχέσεις «θα έλεγα λείπει παιδεία, δηλαδή ο άνθρωπος δεν είναι μορφωμένος για να..., οπότε φτάνει σε μία ηλικία όπως φτάνει εδώ στα 19 ξέρω εγώ μαθαίνει ενώ εκεί μπορεί να μαθαίνει αλλά μπορεί να μαθαίνει με βία, δηλαδή μπορεί να μπει σε συζήτηση, να μιλάει αλλά έχει το άγριο, το πώς το λένε, το χαρακτηριστικό άγριο που μπορεί να εμφανίζεται έτσι απότομος. Δηλαδή εντάζει εδώ μπορεί να διαφωνεί μαζί με κάποιον αλλά δε φτάνει στο επίπεδο να τσακώνεται ενώ εκεί είναι μια και έξω, οπότε αυτό υπάρχει διαφορά».

Τέλος, όσον αφορά τις βασικές αρχές και αξίες που ασπάζονται οι άνθρωποι στο Μαρόκο, οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε διαφορές που υπάρχουν στις οικογενειακές σχέσεις «στη συμπεριφορά εμείς βρίζουμε πιο πολύ αλλά υπάρχει το κλασικό που δε βρίζουμε μπροστά στους γονείς, δηλαδή να πούμε βαριές λέξεις μπροστά σε γονείς δε γίνεται, κανένας δεν το κάνει. Δηλαδή στη Δυτική Σαχάρα ας πούμε και στο Μαρόκο υπάρχει μεγαλύτερος σεβασμός

στους γονείς και στους αδερφούς», αλλά και στις διαπροσωπικές σχέσεις «και σε προσωπική σχέση ας πούμε με την Ελληνίδα που έχω εγώ δηλαδή εάν το είχα εγώ στο Μαρόκο τη δική μου σχέση ας πούμε θα ήταν πολύ διαφορετικά, δηλαδή αν ήμουν στο Μαρόκο και έχω μία σχέση [...] υπάρχει συζήτηση μεταξύ τους, δηλαδή μπορώ να διαφωνώ σε κάτι που δε θέλω αλλά εντάξει, θα μπορώ να κάνω κάτι άλλο, θα είναι φυσιολογικό. Εκεί στο Μαρόκο όχι, είναι υποχρεωμένη να κάνει αυτό γιατί ο άνθρωπος δεν έχει μεγαλώσει εκεί να είναι μορφωμένος, να έχει μάθει κάποια άλλα πράγματα γύρω του, ίσως να έχει με αυτή τη σκέψη μεγαλώνοντας με αυτή τη λογική του στο Μαρόκο που λέει ο λόγος ενώ εδώ θα μεγαλώσει με διαφορετική, μπορεί να είναι αυτό, μπορεί να είναι το άλλο, μπορεί να είναι.. Θα βρει ότι κάποιο διαφωνεί με κάτι, εντάξει το παρατάει και πάει στο άλλο οπότε αυτό μαθαίνει σιγά σιγά ενώ εκεί όταν δεσμεύεσαι και μπαίνεις εκεί, όταν δεσμεύεσαι κατευθείαν πας στο γάμο που λέει ο λόγος εκεί στο Μαρόκο κι όταν πας στο γάμο, δεν το διαλύεις, δεν είναι εύκολο να το διαλύσεις».

Γενική αποτίμηση. Από την έναρξη της συζήτησης γίνεται λόγος για τις μεγάλες διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στην Ελλάδα και το Μαρόκο «σε σχέση με εκεί με Ελλάδα καμία σχέση, το ξέρει όλος ο κόσμος γιατί είναι Τρίτος Κόσμος που λέμε...». Οι συμμετέχοντες φαίνεται να δυσκολεύονται να εντοπίσουν ομοιότητες ανάμεσα στις δύο χώρες ενώ επισημαίνονται με σχετική ευκολία οι σημαντικές διαφορές που υπάρχουν. Με βάση τα παραπάνω, η πολιτισμική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και του Μαρόκου μπορεί να αξιολογηθεί ως μεγάλη.

Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα «σαν λαό να σου πω την αλήθεια ότι κοίταξε να δεις εντάξει ο κόσμος εδώ είναι λίγο μπροστά αλλά δεν είναι εντελώς εντελώς μπροστά όταν μιλάμε μπροστά να έχει ο καθένας ελευθερία και τα λοιπά αλλά σε σχέση με Μαρόκο καμία σχέση, δηλαδή η Ελλάδα θα έλεγα 50 χρόνια μπορεί πιο μπροστά από το Μαρόκο, Μαρόκο σαν να λέμε τώρα το 1970 που ήταν τότε εποχή που φοβόταν επί χούντα, να μιλάει κάποιος για στρατιώτες ή οτιδήποτε, ε τώρα ακριβώς αυτό το σκηνικό που ζούσατε εσείς π.χ. τότε επί χούντα, ζούμε εμείς εκεί τώρα στο Μαρόκο». Το συγκεκριμένο μέλος τοποθετεί

χρονικά το Μαρόκο με διαφορά μισού αιώνα συγκριτικά με την Ελλάδα και παρομοιάζει την παρούσα κατάσταση στη χώρα καταγωγής του με την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα επί δικτατορίας. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι και η Ελλάδα, αν και βρίσκεται σε καλύτερη θέση από το Μαρόκο, υστερεί ακόμα σε θέματα ελευθερίας και δικαιωμάτων όσον αφορά το σύνολο του πληθυσμού.

Από την άλλη, τα μέλη της ομάδας είναι αισιόδοξα σε σχέση με το μέλλον της χώρας προέλευσης *«από το 2013 σιγά σιγά αρχίζει Μαρόκο να αλλάζει..πως είναι στο Ευρώπη, δηλαδή μερικά πράγματα στο Ευρώπη όπως κάνουνε Ευρώπη, αρχίζουν και κάνουν κι αυτοί», «η καινούρια γενιά τώρα που μεγαλώνει αρχίζει να ξέρει να διαβάζει ή να είναι στο διαδίκτυο σε σχέση με τότε. Τότε άκουγαν μόνο ραδιόφωνο, οπότε εντάζει και το Μαρόκο σιγά σιγά θα καταλάβει ο ίδιος ότι ο κόσμος αρχίζει να ξυπνήσει και τέτοια φάση, να κατανοεί πράγματα οπότε φαντάζομαι και μετά από κάποια χρόνια θα υπάρχει και αλλαγή και το κάνει ήδη αλλά το κάνει με ρυθμούς αργά».*

Διαπολιτισμική επαφή-διομαδικές σχέσεις. Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνεται η συχνότητα και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής, καθώς και μία γενική αποτίμηση αναφορικά με την ποιότητά της.

Συχνότητα και περιεχόμενο διαπολιτισμικής επαφής. Οι δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται οι συμμετέχοντες με τους γηγενείς αφορούν δραστηριότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης όπως έξοδος για καφέ, φαγητό σε σπίτια και επιτραπέζια παιχνίδια, αλλά και τηλεφωνική επικοινωνία. Η συχνότητα της επαφής κυμαίνεται από κάθε μέρα μέχρι μία φορά το μήνα, γεγονός που μας επιτρέπει να αναφερθούμε σε συχνή διαπολιτισμική επαφή των μελών της ομάδας εστίασης και των γηγενών.

Γενική αποτίμηση-ποιότητα διαπολιτισμικής επαφής. Οι συμμετέχοντες στην ομάδα εστίασης αναφέρουν ότι διατηρούν σχέσεις με Έλληνες, τις οποίες αξιολογούν θετικά. Για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων οι σχέσεις είναι φιλικές και δε φαίνεται να διαφέρουν από τις φιλικές τους σχέσεις στη χώρα καταγωγής τους *«σαν να έχω ένα φίλο στο Μαρόκο, δεν*

*υπάρχει διαφορά», «κάποιες φορές ξεχνάω ότι δεν είμαι με Μαροκινούς». Αξίζει να σημειωθεί ότι δύο από τους συμμετέχοντες έχουν πιο στενές διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς ο Γ. είναι παντρεμένος με Ελληνίδα και ο Μ. διατηρεί ερωτική σχέση με Ελληνίδα. Από την άλλη, ο τρίτος συμμετέχων στην ομάδα δε δίνει πολλές πληροφορίες για τις σχέσεις του με Έλληνες και φαίνεται ότι οι σχέσεις του είναι περισσότερο ωφελμιστικές *«με παίρνουν τηλέφωνο σε περίπτωση που θέλουν κάτι και σε περίπτωση που θέλω εγώ κάτι».**

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου και εναντίον της ομάδας, καθώς και μία γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε συγκεκριμένα περιστατικά όπου έχουν αντιμετωπίσει άσχημη συμπεριφορά από τους γηγενείς. Ειδικότερα, ο Μ. αναφέρεται με λεπτομέρειες σε ένα περιστατικό εργοδοτικής αυθαιρεσίας, το οποίο συνέβη πριν από τέσσερα χρόνια. Η έλλειψη των απαραίτητων νομιμοποιητικών εγγράφων και ο φόβος του Μ. ότι θα σταλεί σε στρατόπεδο κράτησης τον απέτρεψαν από το να καταγγείλει το περιστατικό στις αρμόδιες αρχές, με αποτέλεσμα την υπαναχώρησή του και την απώλεια των δεδουλευμένων.

Επίσης, ο Γ. μιλάει για ένα περιστατικό άσχημης συμπεριφοράς στην πλατεία Αττικής. Ενώ περίμενε ένα φίλο του, τρεις γηγενείς του ζήτησαν το λόγο που βρίσκεται εκεί και απαίτησαν με άσχημο τρόπο να φύγει από το συγκεκριμένο χώρο *«μου λένε φύγετε από εδώ, δε μπορείς να κάτσεις εδώ, πηγαίντε στο χώρα σας, εγώ θυμάμαι πολύ αυτό και είναι πολύ άσχημος ο τρόπος που μου μίλησαν τα παιδιά, λέει φύγετε από εδώ, τι κάνετε εσείς εδώ, μου χάλασες τώρα το χώρα...».* Ενδιαφέρον έχει ότι ο Γ. μετά από εκείνο το συμβάν αποφεύγει να περάσει από το συγκεκριμένο μέρος *«αποφεύγω να περάσω από εκεί γιατί μέχρι τώρα ακούμε τα παιδιά να λένε αν πας μέσα από το πλατεία θα χτυπήσουν τα παιδιά, θα γίνει αυτό...».*

Εκτός από τα παραπάνω περιστατικά, δε γίνεται αναφορά σε άλλα περιστατικά διακρίσεων από κανέναν από τους συμμετέχοντες στην ομάδα εστίασης, γεγονός που προξενεί

εντύπωση, δεδομένου ότι ένας από τους συμμετέχοντες είχε λάβει μέρος στην απεργία πείνας των 300 μεταναστών που είχε πραγματοποιηθεί στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 2011.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε συγκεκριμένα περιστατικά, τα οποία δεν έχουν ως στόχο μόνο τους Μαροκινούς αλλά και μετανάστες από άλλες χώρες. Τα συσχετίζουν με την ύπαρξη οργανώσεων που αντιτίθενται στους μετανάστες, αν και κυρίως αναφέρονται σε παρελθοντικά συμβάντα *«στην Αττική που είχε μια ομάδα Χρυσή Αυγή και εκεί που πάνε, χτυπάνε τα παιδιά από Μαρόκο, από το Πακιστάν, από πάντα, όλα τα παιδιά λένε.. και ήταν μια εποχή που ήταν πολλές οι επιθέσεις»*.

Γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων. Παρά τη γενική εκτίμηση των συμμετεχόντων ότι οι μετανάστες υφίστανται διακρίσεις στην Ελλάδα, οι ερευνητές αποκομίζουν από τα λεγόμενά τους την αίσθηση ότι δεν αποτελεί συχνό φαινόμενο για τους ίδιους. Επισημαίνεται ότι τα μέλη δεν εστίασαν ιδιαίτερα στο συγκεκριμένο θέμα συζήτησης, γεγονός που έχει αξία από μόνο του. Η διστακτικότητα των μελών να εμβαθύνουν στη συγκεκριμένη θεματική ενδεχομένως σχετίζεται με ποικίλους λόγους. Είναι πιθανό να συνδέονται αφενός με το φυσικό πλαίσιο όπου έλαβε μέρος η ομάδα εστίασης - η ερευνήτρια, καθώς και η βοηθός συντονίστρια αποτελούν μέλη της ομάδας των γηγενών - , αφετέρου με λόγους που σχετίζονται περισσότερο με ψυχολογικές διεργασίες, όπως μηχανισμοί άμυνας που λειτουργούν προστατευτικά για το ψυχισμό του ατόμου.

Τα μέλη της ομάδας εστίασης σχολιάζουν ότι η ομιλία στη γλώσσα προέλευσής τους, δηλαδή στα αραβικά, μπορεί να λειτουργεί από μόνη της ως παράγοντας διάκρισης και να προκαλεί ανησυχία έως και φόβο στους γηγενείς *«ίσως απλά να ακούσουν να μιλάς στα αραβικά, τότε μπορεί να σου δώσει μια εικόνα ξεχωριστή..»*. Αυτή η ανησυχία μπορεί να εκφράζεται και με τη δημιουργία περιβαλλοντικής απόστασης *«εάν μιλάει κάποιος δίπλα τους στα αραβικά ίσως να κάνουν ένα μέτρο πιο πέρα..»*. Οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι ο φόβος υφίσταται πιο έντονα σε άτομα μεγάλης ηλικίας και όχι τόσο σε νέους ανθρώπους *«μεγάλοι*

άνθρωποι όταν ακούν κάποιος μιλάει σε άλλη γλώσσα, σαν έχουν ένα φόβο, ένα κάτι δηλαδή... οι μεγάλοι άνθρωποι φοβούνται πιο πολύ από νέοι».

Σε αυτό το σημείο της συζήτησης γίνεται μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παρατήρηση σχετικά με την ύπαρξη διακρίσεων στην Ελλάδα και η οποία αφορά την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή του μετανάστη στη χώρα υποδοχής. Με έναν τρόπο, ο μετανάστης αποκτά και ο ίδιος ενεργό ρόλο στην αλληλεπίδραση με το νέο περιβάλλον, αλλά και αντίστοιχη ευθύνη στον τρόπο διαχείρισης. Η προσωπική ευθύνη φτάνει στο σημείο αφενός να θεωρείται πρόκληση η ενδυμασία με την παραδοσιακή στολή της χώρας καταγωγής, αφετέρου να δικαιολογούνται οι αντιδράσεις των γηγενών, οι οποίες ενδέχεται να κυμαίνονται από προσέγκυση της προσοχής έως και άσχημη συμπεριφορά, όπως φαίνεται και στο σχετικό απόσπασμα *«αν υπάρχει τρόπος που προκαλείς δηλαδή ας πούμε που λέει ο λόγος να έρθω από τη χώρα μου, φοράω τη δική μου στολή ας πούμε που λέει ο λόγος αυτή που φοράμε κι αν έρχομαι εδώ στην κοινωνία και να κυκλοφορώ με αυτό ο κόσμος πρώτο πράγμα που θα κάνει είναι θα κοιτάξει.. Θα τραβήξει την προσοχή, ίσως περνάς από κάποιον που να είναι νεαρός, λογικό θα τον προκαλέσει ε, τι είναι αυτά ξέρεις που θα σου πετάξει κάτι, μπορεί να θεωρηθεί κάτι, εντάξει απλά σε κοροϊδεύω λίγο έτσι για πλάκα αλλά μπορεί να το ακούσει κάποιος μεγάλος άνθρωπος σε ηλικία και να σε βρίσει γιατί φοράει αυτά..γιατί να μην πάει να τα φοράει στη χώρα του..»*. Σε προσωπικό επίπεδο, το άτομο βιώνει την ενδυμασία της χώρας καταγωγής του ως παράγοντα διαφοροποίησης και αποστασιοποίησης από τη χώρα υποδοχής, και η αλλαγή σε αυτόν τον τομέα ζωής εκλαμβάνεται ως αναπόφευκτο γεγονός που αποτελεί συνέπεια της απόφασης για μετανάστευση *«εγώ προσωπικά σου λέω εντάξει, έφυγα από εκεί, αισθάνομαι κάπως εγώ διαφορετικά από την κοινωνία αν φοράω αυτή τη στολή. Εγώ και ο ίδιος θα αισθάνομαι εντάξει πώς εγώ φοράω κι ο άλλος φοράει τζιν και εγώ δε φοράω, οπότε τραβάω κι εγώ ο ίδιος προσοχή των άλλων..»*.

Σχέσεις με συμπατριώτες. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τη συχνότητα, το περιεχόμενο και την ποιότητα επαφής με τους συμπατριώτες, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα καταγωγής.

Συχνότητα, περιεχόμενο και ποιότητα επαφής με συμπατριώτες. Το επόμενο θέμα συζήτησης στην ομάδα εστίασης αφορά τις σχέσεις με άλλους Μαροκινούς στην Ελλάδα. Χρειάζεται να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι τα μέλη της ομάδας εστίασης διατηρούν φιλικές σχέσεις μεταξύ τους και έχουν συχνή επαφή, δηλαδή δύο φορές την εβδομάδα. Όσον αφορά την επαφή με συμπατριώτες στη χώρα υποδοχής, κάθε μέλος της ομάδας διαφέρει από τα άλλα. Από τη μία, ο Χ. αναφέρει ότι έχει πολύ συχνή επαφή με άτομα από το Μαρόκο *«βρίσκομαι συνέχεια μαζί τους, κάθε μέρα. Μιλάμε για το Μαρόκο, για εδώ, κάνει παρέα, φαγητό Μαρόκο..»*, από την άλλη ο Γ. έχει μερικούς φίλους Μαροκινούς αλλά δε βρίσκεται πολύ συχνά μαζί τους *«1 φορά το μήνα μπορεί να πάω στο σπίτι τους, να πιούμε ένα τσάι, έναν καφέ, πάω»*. Τέλος, ο Μ. αναφέρει ότι δεν έχει σχεδόν καθόλου επαφή με συμπατριώτες του *«εγώ προσωπικά δεν έχω καθόλου σχεδόν επαφή με τους Μαροκινούς. Έχω μόνο έναν αδερφό που είναι στην Κρήτη στα Χανιά, δηλαδή εντάξει κρατάμε επαφή με το τηλέφωνο ή βρίσκομαι με τον Χ. ή τον Γ. όπως σου είπα εδώ στα Εξάρχεια, καθόμαστε εκεί για κανένα καφέ, αυτά..»*.

Ένα ζήτημα που αναδύεται κατά τη συζήτηση είναι ότι ένας λόγος που ο Μ. δεν προκρίνει την επαφή με άλλους Μαροκινούς είναι ο φόβος *«στο δρόμο μπορεί να του μιλήσω για λίγο αλλά δε θα προχωρήσω πιο πέρα, θα φοβάμαι δεν ξέρω.. ίσως να έχει κάνει ο ίδιος κάτι ξέρω εγώ, και δηλαδή ας πούμε που λέει ο λόγος να τον βρω στην Ομόνοια, έτσι πέρασα εγώ από την Ομόνοια, ίσως να έχει κάνει ένα έγκλημα ξέρω εγώ και απλά να τον έχω συναντήσει και να με μαζέψουν μαζί του [...] Υπάρχει εντάξει μπορείς να του πεις, μπορείς να επικοινωνήσεις, να μιλάς, εντάξει αλλά δε θα μου πει εντάξει θέλω μια χάρη ή έλα μαζί μου ξέρω εγώ το τάδε, θα φοβόμουν να πάω»*. Ωστόσο, τα άλλα μέλη της ομάδας δε φαίνεται να συμμερίζονται την ίδια ανησυχία.

Σχέσεις με χώρα καταγωγής. Αναφορικά με τις σχέσεις των μελών της ομάδας με τη χώρα καταγωγής τους, η τεχνολογική πρόοδος φαίνεται να έχει συμβάλει καθοριστικά στη συχνή επικοινωνία με την οικογένεια και τους φίλους που βρίσκονται στο Μαρόκο. Όλοι οι συμμετέχοντες στην ομάδα επισημαίνουν ότι η επαφή μπορεί να είναι πλέον καθημερινή, εφόσον μάλιστα η επικοινωνία είναι πιο οικονομική σε σχέση με το παρελθόν. Εξάλλου, και τα τρία άτομα έχουν επισκεφτεί τη χώρα καταγωγής τους τουλάχιστον μία φορά μετά τη μετανάστευσή τους στην Ελλάδα.

Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και τις στρατηγικές που υιοθετούνται, την αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία και τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων.

Αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες διαφοροποιούνται μεταξύ τους σε μεγάλο βαθμό στο συγκεκριμένο ζήτημα. Το υλικό που προσφέρει το κάθε μέλος της ομάδας παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, για αυτό το λόγο αποφασίστηκε η καταγραφή και ανάλυσή του σε ενδοατομικό επίπεδο.

Ένα από τα μέλη της ομάδας εστίασης αναφέρει ότι δεν έχει αλλάξει καθόλου και ότι έχει κρατήσει τις ίδιες συνήθειες που διατηρούσε και στο Μαρόκο *«εγώ κάθε μέρα αραβικά (μουσική) [...] Εγώ κάθε μέρα αραβικά στο σπίτι όλα. Και στο σπίτι αραβικά έτσι. Και στο σπίτι έχουμε το πιάτο το δορυφορικό που πιάνει πολλά κανάλια. Βλέπω αραβικά κανάλια στην τηλεόραση κάθε μέρα..»*, *«εγώ το κρατάω το Ραμαζάνι, παρόλο που και στη δουλειά παντού δουλεύεις στην ταβέρνα μέσα, βλέπεις και το φαγητό και δεν πειράζει, έτσι το κρατάω. Από μικρός το κρατάω, 14-15 χρονών»*. Οι παραπάνω συμπεριφορές φανερώνουν έναν ισχυρό προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Σε συνδυασμό με προηγούμενες πληροφορίες που έχει δώσει ο συγκεκριμένος συμμετέχων κατά τη διάρκεια της συζήτησης τόσο όσον αφορά τις σχέσεις με τους γηγενείς και τον πολιτισμό

της χώρας υποδοχής όσο και τις σχέσεις με τους συμπατριώτες και τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης, συνάγουμε το συμπέρασμα ότι το συγκεκριμένο άτομο έχει υιοθετήσει το διαχωρισμό ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης.

Αντίθετα, το δεύτερο μέλος της ομάδας δηλώνει ότι έχει αλλάξει σε σημαντικό βαθμό εξαιτίας της μετανάστευσής του σε μία άλλη χώρα «σε σχέση με τότε, τώρα καμία σχέση» και ότι αυτή η διαδικασία τον έχει ωριμάσει «*ήρθα εδώ μετανάστης, σαν μετανάστης, λοιπόν που ήρθα εδώ είχα άλλη σκέψη, οπότε καθώς μεγαλώνω εδώ μεγαλώνει και η σκέψη δηλαδή.. [..] και κάθεσαι και ψάχνεις να βρεις, αν δε βρίσκεις κάτι το ψάχνεις, το ψάχνεις μέχρι να το βρεις ενώ εκεί αν δεν το έχεις, δε μπαίνεις καν στη διαδικασία να το ψάξεις. Οπότε εδώ από 19 που ήρθα εγώ σε 10 χρόνια έχουν αλλάξει τρελά πράγματα*». Το συγκεκριμένο άτομο φαίνεται να υιοθετεί τη στρατηγική της αφομοίωσης, εφόσον σύμφωνα με τα λεγόμενά του καθόλη τη διάρκεια της συζήτησης έχει προχωρήσει στην αποστασιοποίηση από την εθνοπολιτισμική ταυτότητα της χώρας καταγωγής ενώ ταυτόχρονα προσανατολίζεται έντονα προς τα μέλη και εν γένει τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής.

Τέλος, ο τρίτος συμμετέχων αναφέρει ότι έχουν επέλθει πολλές αλλαγές σε προσωπικό επίπεδο λόγω της μετανάστευσης, οι οποίες αξιολογούνται θετικά «*εγώ άλλαξα πολύ εδώ όταν ήρθα στην Ελλάδα, τότε που μεγάλωσα στο Μαρόκο δηλαδή κι εγώ ήρθα 18 χρονών στην Ελλάδα κι έμαθα πολλά πράγματα, με ενδιαφέρει πολύ αυτά, δηλαδή και στη σκέψη και το χαρακτήρα και μορφώνεται ο άνθρωπος, δηλαδή πολύ διαφορετικά, δηλαδή όταν ήρθα εγώ τότε δεν ήξερα πολλά πράγματα κι έμαθα πολλά πράγματα εδώ, μορφώθηκα και πώς να βγάλω με τον άλλον άνθρωπο γιατί με τον άλλον άνθρωπο που μιλάει άλλη γλώσσα και άλλη χώρα, για μένα είναι πολύ.. και ευχαριστήθηκα πολύ από αυτή την αλλαγή γιατί όταν πήγα στο Μαρόκο, είδα ότι είναι πιο διαφορετικά από εμένα, δηλαδή κάπως λέω είναι χώρα μου αυτό, δεν είναι χώρα μου; Τα πράγματα εκεί είναι πάρα πολύ πίσω, έμαθα πολλά πράγματα εδώ στην Ελλάδα*». Από τη μία, το συγκεκριμένο άτομο έχει δημιουργήσει στενές διαπροσωπικές σχέσεις με γηγενείς και ακολουθεί πρακτικές της χώρας υποδοχής, από την άλλη, διατηρεί

κοινωνικές σχέσεις με συμπατριώτες και έθιμα της χώρας καταγωγής *«όταν γιορτάζουν κι εκεί Πάσχα, το γιορτάζουμε κι εμείς εδώ»*, *«εγώ κάποιες φορές όταν κάθομαι σπίτι, πίνω τον καφέ τον ελληνικό δηλαδή. Δηλαδή όταν είμαι σπίτι με την οικογένεια μου κι όταν έρχονται τα παιδιά, έχω λίγο τον μαροκινό δηλαδή, άλλο όταν κάθομαι σπίτι, έχω ένα πρόγραμμα στο σπίτι κι όταν έρχονται τα παιδιά, με τα Μαροκινά τα άλλα παιδιά έχω άλλο πρόγραμμα, δηλαδή δεν είναι τα ίδια»*. Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το συγκεκριμένο άτομο μάλλον τείνει προς τη στρατηγική της εναρμόνισης.

Όσον αφορά τα δύο προαναφερθέντα μέλη της ομάδας εστίασης, παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην προσθήκη νέων πολιτισμικών στοιχείων που σχετίζονται με τη χώρα υποδοχής σε βασικούς τομείς ζωής που αποτελούν παράλληλα και σημαντικούς τομείς επιπολιτισμοποίησης, όπως είναι ο τρόπος ψυχαγωγίας, για παράδειγμα η έξοδος για καφέ, το φαγητό και η μουσική, αλλά και η γλώσσα.

Αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία. Στη συνέχεια η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το θέμα της ισότιμης συμμετοχής στην ελληνική κοινωνία. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δεν αισθάνεται μέλος της ελληνικής κοινωνίας και μάλιστα προβλέπει ότι αυτή η αίσθηση δε θα αλλάξει ούτε μελλοντικά *«δεν πρόκειται να το αισθανθώ και καθώς θα περάσουν είκοσι χρόνια, θα παραμείνει για τους άλλους, όταν θα δουν την υπηκοότητα ότι είμαι από το Μαρόκο, θα παραμείνει ότι είναι ξένος γιατί εντάξει δε μπορούν να πουν, εδώ και τσακώνονται εάν τους δίνουν ιθαγένεια, και στα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ που είναι υποχρεωμένοι, για φαντάσου πως θα είναι και εμείς απλά που θα έχουμε τόσα χρόνια, δε θα έχουμε γεννηθεί εδώ αλλά θα έχουμε κάποια χρόνια για να πάρουμε την υπηκοότητα, οπότε δεν υπάρχει καμία περίπτωση εγώ να το αισθάνομαι»*.

Επίσης, αυτή η αίσθηση φαίνεται να γίνεται πιο έντονη στην περίπτωση που επικρατούν συναισθήματα στενοχώριας, αδικίας και υποτίμησης στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο *«αισθάνομαι μειωμένος σε αυτή τη χώρα, λύπη σε αυτή τη χώρα, δεν υπάρχει. Μετάνιωσα γιατί έκατσα εδώ γιατί έχασα τη ζωή μου. Δε φτιάξαμε τίποτα, μέλλον, δε φτιάξαμε τίποτα, μας*

κορόιδεψαν στα χαρτιά, κάναμε φυλακή, ποτέ δεν το είχαμε δει στη ζωή μας, κάναμε την απεργία πείνας, δεν το είχαμε κάνει ποτέ στη ζωή μας, κουράστηκαμε στη ζωή μας πολύ..».

Από την άλλη, φαίνεται ότι η αίσθηση του ανήκειν στην κοινωνία υποδοχής υφίσταται όταν υπάρχουν στενές διαπροσωπικές σχέσεις *«εγώ κάπως αισθάνομαι Έλληνας μέσα στο.. δηλαδή αυτό που κάνω καθημερινά, δηλαδή αισθάνομαι κάπως ότι Έλληνας και ξεχνάω ότι είμαι Μαροκινός [...] γιατί εγώ ζω με μια οικογένεια που είναι ελληνική και τρώμε μαζί, κοιμάμαι μαζί... Δε σκέφτομαι δηλαδή α, εγώ ήμουν Μαροκινός και τι κάνω εδώ, δηλαδή Έλληνας ας πούμε μέσα στο λαό..»*. Γενικά, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι η ύπαρξη μίας ανοιχτής κοινωνίας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διασφάλιση ισότιμων σχέσεων *«πρέπει να υπάρχει πολύ ανοιχτή κοινωνία, όταν μιλάμε πολύ ανοιχτή, γιατί ο ίδιος δε θα αισθάνεται ότι είναι ξένος μέσα του»*.

Μελλοντικά σχέδια. Όσον αφορά τα σχέδια των ατόμων για το μέλλον, οι δύο από τους τρεις συμμετέχοντες στην ομάδα εστίασης βλέπουν το μέλλον τους στην Ελλάδα. Το τρίτο μέλος της ομάδας σχεδιάζει να φύγει από την Ελλάδα στο άμεσο μέλλον και να πάει στη Φινλανδία. Οι προσδοκίες για αυτή την απόφαση φαίνεται να είναι υψηλές *«περιμένω μόνο το διαβατήριο για να πάω [...] να πάω να αλλάξει η ζωή μου..»*. Παρά τις όποιες δυσκολίες, τα άλλα δύο μέλη της ομάδας επιθυμούν τη μόνιμη παραμονή τους στην Ελλάδα *«ποτέ δε σκέφτηκα ξέρω εγώ να πάω σε άλλη χώρα, ποτέ δε μου ήρθε στο μυαλό μου να σκέφτομαι να πάω αλλού.. Τότε πριν 2 χρόνια που ήταν τόσο πολύ η κρίση και όλα αυτά το σκεφτόμουν με τη γυναίκα μου να πάμε κάπου αλλού, στη Γερμανία ας πούμε αλλά μετά δεν..»* ενώ η χώρα καταγωγής αποτελεί πλέον προορισμό μόνο για διακοπές. Μάλιστα τα συγκεκριμένα μέλη δηλώνουν ότι θα ήθελαν και τα παιδιά τους να ζήσουν στην Ελλάδα. Επισημαίνεται ότι οι δυσκολίες προσαρμογής σε μία νέα χώρα, όπως είναι η εκμάθηση της γλώσσας, αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την εκ νέου μετανάστευση σε μία άλλη χώρα *«αν πάω σε άλλη χώρα πρέπει να αρχίσω από το μηδέν, να μπαίνω στη διαδικασία της γλώσσας..»*.

Μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική

Στην παρούσα ομάδα εστίασης συμμετείχαν τρία άτομα, δύο άντρες και μία γυναίκα, οι οποίοι κατάγονται από χώρες που βρίσκονται στην υποσαχάρια Αφρική. Η V. είναι 26 ετών, κατάγεται από την Κένυα και ήρθε στην Ελλάδα το 2009. Ο Κ. και ο Ι. κατάγονται από τη Γουινέα, βρίσκονται στην Ελλάδα από το 2008 και είναι 32 και 38 ετών αντίστοιχα. Η συγκεκριμένη ομάδα διεξήχθη στα Αγγλικά, καθώς οι συμμετέχοντες δεν κατείχαν σε επαρκές επίπεδο την ελληνική γλώσσα. Για λόγους καλύτερης κατανόησης εκ μέρους του αναγνώστη, τα αποσπάσματα που χρησιμοποιήθηκαν στην παρακάτω ανάλυση μεταφράστηκαν στα ελληνικά. Η ομάδα εστίασης πραγματοποιήθηκε στον τόπο κατοικίας μίας εκ των δύο ερευνητριών, η οποία διατηρεί φιλικές οικογενειακές σχέσεις με έναν από τους τρεις συμμετέχοντες, και είχε διάρκεια σχεδόν μιάμιση ώρα.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, καθώς και μια γενική αποτίμηση.

Προσλαμβανόμενες ομοιότητες. Τα μέλη της ομάδας εστίασης αναφέρουν λίγες προσλαμβανόμενες ομοιότητες μεταξύ των χωρών της υποσαχάριας Αφρικής και της Ελλάδας, καθώς θεωρούν ότι διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό. Συνοπτικά, οι μόνες ομοιότητες που αναφέρονται εμπίπτουν στον τομέα των βασικών αρχών και αξιών και στο πολιτικό σύστημα.

Όσον αφορά τις βασικές αρχές και αξίες που ασπάζονται οι λαοί της υποσαχάριας Αφρικής και της Ελλάδας, γίνεται λόγος για κοινές αξίες που όμως δεν εκφράζονται με τον ίδιο τρόπο *«μπορώ να πω ότι είναι ίδιες, εξαρτάται από τους ανθρώπους, τον τρόπο που οι άνθρωποι τις χρησιμοποιούν στη ζωή»*. Ωστόσο, προκύπτουν ομοιότητες σχετικές με τη λειτουργία της οικογένειας *«κακομαθαίνει τόσο πολύ κόσμο να δίνεις χρήματα γιατί στη χώρα μας μπορεί να δεις εάν ο πατέρας σου είναι ιδιοκτήτης ενός μέρους, μένεις έτσι δε δουλεύεις, εάν ο πατέρας σου σου δίνει τα πάντα εάν δεν είσαι έξυπνος, δε δουλεύεις, μένεις.. τόσοι πολλοί*

άνθρωποι είναι έτσι αλλά κάποιοι δεν είναι έτσι, κάποιοι μέχρι τα δεκαοχτώ, μετά φεύγουν, αφήνουν την οικογένεια και πηγαίνουν να βρουν μια ζωή».

Τα μέλη της ομάδας αναφέρονται στο πολιτικό σύστημα και τη διακυβέρνηση και προσλαμβάνουν ως κοινές ορισμένες συμπεριφορές πολιτικών. Η ύπαρξη συστήματος διακυβέρνησης αποτελεί ομοιότητα των χωρών της υποσαχάριας Αφρικής και της Ελλάδας, αν και οι Έλληνες πολιτικοί, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, λειτουργούν πιο αποτελεσματικά *«έχουμε και εμείς τους διπλωμάτες στη χώρα μας αλλά δεν είναι έξυπνοι, έχουμε ανθρώπους πολιτικούς στη χώρα μας αλλά δεν είναι έξυπνοι σαν τους Έλληνες, μερικές φορές λέμε ότι είναι το ίδιο, γιατί κάποια κατάσταση εάν δεις η Ελλάδα είναι διαφορετική με άλλη ευρωπαϊκή χώρα, μπορούμε να πούμε ότι οι Έλληνες φαίνονται, κάνουν όπως στην Αφρική»*. Επίσης, θεωρείται ότι όλοι οι πολιτικοί ηγέτες της Αφρικής είναι ίδιοι και φέρουν μεγάλη ευθύνη για την απόφαση των μελών της ομάδας εστίασης να εγκατασταθούν σε μία άλλη χώρα *«γιατί λέμε στην Αφρική, ο ηγέτης της Αφρικής, είναι όλοι ίδιοι.. Γιατί εάν βλέπεις εμένα, εκείνη και αυτό τον άντρα (εννοεί τους συμμετέχοντες στην ομάδα) σήμερα εδώ είναι εξαιτίας του ηγέτη μας..»*.

Προσλαμβανόμενες διαφορές. Σε αντίθεση με τις προσλαμβανόμενες ομοιότητες, οι συμμετέχοντες στην ομάδα εστίασης αναφέρουν πλούσιο υλικό σχετικά με τις προσλαμβανόμενες διαφορές ανάμεσα στην Ελλάδα και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής.

Αρχικά, το διαφορετικό χρώμα της επιδερμίδας αναφέρεται ως μία προφανής διαφορά *«στο μαύρο και το λευκό (χρώμα) είναι διαφορετικοί»*. Επίσης, ένα βασικό σημείο διαφοροποίησης αποτελεί, σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, ο οποίος είναι εντονότερος στην Ελλάδα και γενικότερα στην Ευρώπη *«είναι διαφορετικοί με τόσους πολλούς τρόπους, για τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούμε να πούμε γιατί είναι Ευρωπαίοι, αυτό ειδικά μπορώ να πω, οι Έλληνες είναι καλύτεροι από ό,τι στη χώρα μου»*. Ακόμα, η εκδήλωση ρατσιστικών συμπεριφορών διαφέρει, αν και το μέλος της ομάδας μάλλον εξάγει το συγκεκριμένο συμπέρασμα βάσει της θετικής συμπεριφοράς που έχει τύχει

στη χώρα υποδοχής *«για ρατσιστικά πράγματα μπορώ να πω (διαφέρουν), δεν το ξέρω αυτό συγκεκριμένα στη χώρα μου αλλά μπορώ να πω για όλους τους Έλληνες που γνωρίζω».*

Η ανάπτυξη της Ελλάδας και των κρατών της υποσαχάριας Αφρικής αλλά και η οικονομική κατάσταση της οικογένειας διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό *«εδώ έχετε wi-fi, είναι δωρεάν, μπορείς να κάτσεις στο internet όλη την ώρα, αλλά στην Αφρική δεν είναι το ίδιο, είναι ακριβά», «η οικογένεια δεν έχει χρήματα. Οπότε πρέπει να αφήσεις το παιδί σου να πάει να κάνει κάτι, δουλειά, να βρει για τη ζωή του».*

Επιπλέον, η κοινωνική πρόνοια και οι προσφερόμενες κρατικές παροχές υπό το πρίσμα του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούν μία πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ των χωρών καταγωγής και της χώρας υποδοχής, η οποία σχετίζεται με την οικονομική θέση κάθε πολίτη στην κοινωνία. Τα μέλη της ομάδας συνδέουν τις διαφορές στην εκπαίδευση τόσο με τις ευκαιρίες μόρφωσης και καλλιέργειας που παρέχονται στους δύο λαούς σε γενικό επίπεδο, όσο και συγκεκριμένα με τη δυνατότητα χρήσης υλικών αγαθών υποστηρικτικών προς την εκπαίδευση *«το εκπαιδευτικό σύστημα, αυτό συγκεκριμένα γιατί τα πάντα έρχονται από εκεί, είναι διαφορετικό, μεγάλη διαφορά, είναι διαφορετικό από τη χώρα μου», «εάν δεν έχεις χρήματα, δε λαμβάνεις εκπαίδευση.. και πιστεύω ότι οι Έλληνες μαθητές είναι πιο έξυπνοι γιατί στην Ελλάδα είναι πιο έξυπνοι από την Αφρική, έχουν τα πάντα... έτσι, τα παιδιά έχουν υπολογιστές, έχουν τα πάντα αλλά στην Αφρική δεν έχουμε υπολογιστές... για αυτό δεν έχουμε τόσο έξυπνα παιδιά... είναι διαφορετικό».* Η σύνδεση των διαφορών στο εκπαιδευτικό σύστημα με διαφορές στη νοημοσύνη δεν πρέπει να παρερμηνευτεί, καθώς φαίνεται ότι η νοημοσύνη στο αφρικανικό πολιτισμικό πλαίσιο έχει διαφορετική έννοια συγκριτικά με την αντίστοιχη που κατέχει στο ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο. Ουσιαστικά, το μέλος της ομάδας αναφέρεται στις ευκαιρίες μόρφωσης που διαθέτει ένας Έλληνας και στις δεξιότητες ζωής *«είναι περισσότερο διαφορετικό γιατί είναι πιο έξυπνοι από ό,τι στη δική μας χώρα, είναι πιο έξυπνοι όπως βλέπεις τα παιδιά των Ελλήνων και στη δική μας χώρα είναι διαφορετικά, είναι πιο οξείς...».*

Στον τομέα του πολιτικού συστήματος και της διακυβέρνησης οι διαφορές φαίνεται να είναι σημαντικές. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται στη διαφθορά που υπάρχει στα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής, στη διαφοροποίηση της έννοιας και της εφαρμογής της δημοκρατίας *«είναι διαφορετικό γιατί έχουμε τόση πολλή διαφθορά.. τόση πολλή τόση πολλή...»*, *«η Ελλάδα είναι η πρωτεύουσα της δημοκρατίας... και εμείς λέμε (ότι έχουμε) δημοκρατία αλλά δεν είναι το ίδιο»*, καθώς και στη διαφορετική οργανωτική δομή του κράτους *«οι λευκοί είναι περισσότερο οργανωμένοι σε σχέση με την Αφρική»*, *«γιατί στην Αφρική έχουμε μεγάλο θέμα γραφειοκρατίας, εάν βγεις έξω εδώ οι άνθρωποι λένε 'Η Ελλάδα έχει τόση γραφειοκρατία', δεν είναι έτσι γιατί στην Αφρική δε χρειαζόμαστε έγγραφα για να πας να δουλέψεις, μόνο εάν είσαι διπλωμάτης ή εάν είσαι ο ιδιοκτήτης»*.

Επιπρόθετα, το πεδίο της εργασίας και ειδικότερα, οι παρεχόμενες αμοιβές στην Ελλάδα και στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό, παρά την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών στην οποία βρίσκεται η χώρα υποδοχής *«και περισσότερο στη δουλειά επειδή είναι διαφορετικά στον πολιτισμό μας, οι μισθοί είναι διαφορετικοί, ώστε να μπορώ να πω ότι είναι πολύ καλύτερα στην κρίση από ό,τι η χώρα μας»*. Επίσης, η επαγγελματική σταδιοδρομία επηρεάζεται από την οικονομική κατάσταση της χώρας *«δεν είμαστε πλούσιοι όπως στην Ελλάδα, οπότε εάν κάποιος άνθρωπος δεν τελείωσαν την εκπαίδευση, έχουν το ταλέντο τους αλλά δε μπορούν να το κάνουν εκεί γιατί δεν υπάρχουν χρήματα αλλά όταν έρχονται στην Ελλάδα, ίσως γνωρίσεις μια καλή οικογένεια, σε στείλουν στο σχολείο ή εσύ μόνος σου αρχίζεις να πηγαίνεις και έχεις το ταλέντο να κάνεις κάτι και το κάνεις»*. Ακόμα, οι συμμετέχοντες προσλαμβάνουν ορισμένους γηγενείς ως λιγότερο εργατικούς σε σύγκριση με τους λαούς της υποσαχάριας Αφρικής *«αλλά ορισμένοι Έλληνες δεν εργάζονται πολύ σκληρά, νομίζω ότι αυτοί είναι που τραβάνε τη χώρα τους προς τα κάτω γιατί κάποιος δεν εργάζονται, επειδή βλέπεις κάποιον επειδή έχει δουλέψει είκοσι χρόνια και πρέπει να πάρει σύνταξη, αλλά είναι ακόμα νέος»*, *«εάν δεις τον πατέρα μας, τον παππού μας, δουλεύουν μέχρι και πενήντα χρόνια και εσείς δε θέλω να δουλέψω»*.

Στον τομέα των κοινωνικών σχέσεων οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε διαφορές στο χαρακτήρα, τη συμπεριφορά και τη συναισθηματική έκφραση των δύο λαών «στο χαρακτήρα (διαφέρουν)», «είναι καλοί άνθρωποι, έχουν καλή καρδιά, όχι όλοι αλλά ορισμένοι που γνωρίζω έχουν καλή καρδιά, εάν αγαπούν αγαπούν, εάν μισούν μισούν, έτσι είναι.. Είναι διαφορετικό επειδή στη χώρα μας, στην παραγματικότητα στην Αφρική, αγαπούν, αγαπούν... Αλλά στην Ελλάδα το δείχνουν, εάν μισούν κάποιον το δείχνουν, δεν ξέρουν πώς να... Αυτή είναι η διαφορά», «εάν συμπαθούν κάποιον, είναι κοντά, δεν κρύβουν τίποτα, μου αρέσει η ευγένεια, είναι πολύ ευγενικοί, δεν είναι σαν την Αφρική, είναι πολύ ειλικρινείς».

Οι διαπροσωπικές σχέσεις στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής έχουν ιδιαίτερη σημασία, διαθέτουν χαρακτηριστικά συλλογικής κοινωνίας και τα άτομα λειτουργούν αλληλοϋποστηρικτικά «στην Αφρική εάν είσαι παντρεμένος τώρα και έχεις παιδί, μπορείς να δώσεις το παιδί στο φίλο σου και να σε βοηθήσει στις δουλειές και να κάνει τα πάντα στο σπίτι σου και εσύ φεύγεις και όταν γυρίζεις, το ίδιο και δεν πληρώνεις, δε δίνεις τίποτα αλλά εδώ δεν είναι το ίδιο.. Εάν είσαι απασχολημένος, πρέπει να πάρεις κάποιον να πληρώσει, να δουλέψει για σένα, αλλά στην Αφρική δεν είναι το ίδιο, εγώ μπορώ να δώσω την κόρη μου στο φίλο μου, εντάξει πάρτη, κράτησε τη αλλά είναι φίλος μου, δε θα πληρώσω τίποτα», «στην Αφρική εάν κάποιος είναι καλός, λένε έλα εδώ, πάρε αυτό, βάλτο εκεί, σε σχέση με χρήματα, κάνουν έτσι, εσύ φεύγεις, δε σου δίνουν χρήματα [...] αλλά εδώ δεν είναι το σύστημα, τα πάντα έχουν σχέση με τα χρήματα».

Επίσης, όσον αφορά τις βασικές αρχές και αξίες που ασπάζονται οι λαοί της υποσαχάριας Αφρικής και της Ελλάδας, αρχικά γίνεται λόγος, όπως προαναφέρθηκε στη θεματική των προσλαμβανομένων ομοιοτήτων, για ατομικές διαφορές που δε συνδέονται με την εθνοπολιτισμική καταγωγή «μπορώ να πω ότι είναι ίδιες, εξαρτάται από τους ανθρώπους, τον τρόπο που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη ζωή». Στη συνέχεια όμως αναδύονται διαφορές μεταξύ της χώρας υποδοχής και των χωρών καταγωγής των συμμετεχόντων. Η γυναίκα αλλά και οι ηλικιωμένοι κατέχουν σημαντική θέση και χαίρουν μεγάλης εκτίμησης στις χώρες της

υποσαχάριας Αφρικής «στην Ευρώπη εδώ είναι ακόμα μια διαφορά που έχουμε με την Αφρική, οι γυναίκες έχουν δύναμη, περισσότερη από τους άντρες», «εμείς στην Αφρική δε μπορούμε να βλέπουμε τους ηλικιωμένους να στέκονται όρθιοι (στο λεωφορείο), και δεν είναι μόνο οι ηλικιωμένοι, (αλλά και) οι γυναίκες, οι γυναίκες που μας γέννησαν», «στην Αφρική δείχνουμε πολύ σεβασμό», «είσαι χαρούμενος που βοηθάς έναν ηλικιωμένο».

Ακόμα, ο τρόπος διαπαιδαγώγησης και οι οικογενειακές σχέσεις στη χώρα υποδοχής διαφέρουν σε σχέση με τα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής «εδώ ένα παιδί φωνάζει στη μητέρα του, στην Αφρική δεν είναι έτσι, δε μπορείς να φωνάζεις στη μητέρα σου», «η μητέρα σου είναι μητέρα σου, ο πατέρας σου είναι πατέρας σου. Εάν δεις τη μητέρα σου ή τον πατέρα σου να είναι νευρικοί, πας έξω, φεύγεις από εκείνο το μέρος μέχρι να σου πουν έλα», «είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους, κάποιοι από αυτούς δεν αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους καλά, κάποιοι αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους (μαθαίνοντάς τους) τρόπους, κάποιοι από αυτούς δεν τους μαθαίνουν τρόπους οπότε όταν μεγαλώνουν, ίσως δε νοιάζονται, δε σέβονται τους ηλικιωμένους».

Σε γενικές γραμμές, η οικογένεια στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής έχει διαφορετική έννοια «κάποιοι κάνουν παιδιά εκεί δώδεκα, δέκα, έξι, μία οικογένεια, φαντάσου», γεγονός που έχει αντίκτυπο στην οριοθέτηση των παιδιών «ο πατέρας μπορεί να μη μπορεί να τους ελέγξει όλους, κάποιοι μεγαλώνουν και είναι κακοί, κάποιοι μεγαλώνουν και είναι καλοί, για το σχολείο δε μπορείς να τους ελέγξεις όλους [...] εσύ ο άντρας πηγαίνεις να βρεις κάτι για την οικογένεια και μετά έρχεσαι το βράδυ, δε μπορείς να τους ελέγξεις όλους. Αλλά κάποιοι άνθρωποι που είναι έξυπνοι και ελέγχουν, έχουν μόνο τρία, τέσσερα παιδιά και ελέγχουν κάθε απόγευμα».

Στα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής κυριαρχούν οι οικογένειες με την ευρύτερη και εκτεταμένη μορφή της σε αντιδιαστολή με τις ευρωπαϊκές χώρες «η οικογένεια στην Αφρική δεν είναι η μητέρα, ο αδερφός και ο πατέρας, όχι.. Στην Αφρική έχουμε οικογένειες με οικογένειες μέσα τους, ο αδερφός του πατέρα σου, θεία, θείος, οτιδήποτε, οι οικογένειες είναι

μεγάλες στην Αφρική, στην Ευρώπη η οικογένεια είναι έτσι, μικρή... Μπορείς να δεις στο χωριό στην Αφρική τον θείο σου να έρχεται στον πατέρα σου, μένει εκεί, μόνο ο πατέρας σου δίνει τα πάντα και ο πατέρας σου σε ξεχνάει γιατί λένε η οικογένειά μου, πρώτα από όλα η οικογένειά μου, μιλάει σαν να μην είσαι εκείνη η οικογένεια αλλά μετά σου μαθαίνει να φέρεσαι σωστά σε αυτή την οικογένεια και εάν πας έξω σαν εδώ λες η οικογένειά μου και εάν μεγαλώσεις λες η οικογένειά μου, τα πάντα είναι οικογένεια, για αυτό είμαστε εδώ, στην Αφρική πρέπει να φροντίζεις τη μητέρα σου, τον πατέρα σου, την οικογένειά σου, την αδερφή σου ή τον αδερφό σου.. Κάποιες φορές σε καλούν και πρέπει να τους βοηθήσεις και αυτό στην Ευρώπη δεν είναι εύκολο να το αποκτήσεις γιατί η οικογένεια δεν είναι έτσι».

Ειδικότερα, η λειτουργία της οικογένειας και η αίσθηση υπευθυνότητας διαφέρει σε συγκεκριμένα σημεία «ειδικά τον τρόπο συμπεριφοράς της οικογένειας, για παράδειγμα εάν ο πατέρας σου έχει ένα μαγαζί, αυτό το μαγαζί πρέπει να το φροντίζουν όλοι, λογικό, δεν είναι σαν την Αφρική εάν ο πατέρας μου έχει κάτι τέτοιο, ίσως αύριο πάρω δέκα φίλες και πάω και πω στον πατέρα μου εγώ αισθάνομαι έτσι, αισθάνομαι αλλιώς, (θέλω να) πάω να διασκεδάσω, η Ευρώπη είναι τόσα πράγματα, ένα περίπτερο για μία οικογένεια, βλέπεις το σύστημα, πηγαίνει εκεί, ο πατέρας πηγαίνει εκεί, ο καθένας το έχει αυτό, κανένας δεν το χάνει επειδή θέλεις να το χρησιμοποιήσεις».

Ωστόσο, σε αυτό το σημείο γίνεται η επισήμανση ότι στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής υπάρχει έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο φύλα. Κατά βάση εργάζεται ο άντρας ενώ η γυναίκα απασχολείται στο σπίτι «η γυναίκα μένει στο σπίτι, εσύ (ο άντρας) πας για δουλειά». Επίσης, τα υλικά αγαθά που διαθέτει η προηγούμενη γενιά κληρονομούνται μόνο στο αρσενικό φύλο, σε αντίθεση με την Ελλάδα «αυτό που βλέπω στην Ελλάδα είναι ότι η μητέρα τα μοιράζονται όλα και πρέπει να δώσεις σε όλους, αυτό το σπίτι.. Στη χώρα μου, δεν ξέρω για τη Γουινέα, στη χώρα μου δεν το κάνουν αυτό, δίνουν μόνο στους άντρες, μόνο στους άντρες.. Σε εμάς τα κορίτσια δεν δίνουν τίποτα στη χώρα μας, τίποτα στις γυναίκες [...] αυτό είναι διαφορετικό γιατί στην Ελλάδα δίνουν σε όλους είτε είσαι αγόρι είτε είσαι κορίτσι».

Γενική αποτίμηση. Καθόλη τη διάρκεια της ομάδας εστίασης η θεματική της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης αποτελεί κεντρικό ζήτημα και γίνεται αναφορά κυρίως στις μεγάλες διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στην Ελλάδα και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής *«υπάρχουν ορισμένα σημεία στα οποία διαφέρουν, ο λαός μου είναι διαφορετικός από τον ελληνικό λαό. Είναι διαφορετικοί με τόσους πολλούς τρόπους [...] υπάρχουν τόσα πολλά πράγματα στα οποία δε μοιάζουν»*, *«εντελώς διαφορετικοί... πολύ μεγάλη διαφορά... μεγάλη διαφορά μεταξύ μαύρων και λευκών σαν το πάνω και κάτω, είναι διαφορετικοί»*, *«η αφρικάνικη ζωή και η ευρωπαϊκή ζωή δεν είναι ίδιες»*.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ των χωρών της υποσαχάριας Αφρικής και της Ελλάδας εκτιμάται πολύ μεγάλη. Οι προσλαμβανόμενες ομοιότητες που αναφέρονται είναι σημαντικά λιγότερες από τις προσλαμβανόμενες διαφορές, οι οποίες διαφοροποιούνται ποσοτικά και ποιοτικά σε σχέση με τα κοινά στοιχεία των δύο πολιτισμών.

Η Αφρική, ως ήπειρος, προσλαμβάνεται από τα μέλη της ομάδας εστίασης ως μία ήπειρος, της οποίας οι χώρες έχουν σε γενικές γραμμές ομοιότητες *«στην Αφρική είναι Αφρική, επειδή τίποτα (δεν είναι) διαφορετικό... Στους λευκούς και στους μαύρους υπάρχουν διαφορές, αλλά μαύροι και μαύροι, όλοι οι πολιτισμοί είναι το ίδιο, ίσως σε ορισμένα παραδοσιακά στοιχεία (διαφέρουν), ορισμένα στοιχεία σαν αυτό..»*. Η παραπάνω αναφορά έχει ιδιαίτερη ερευνητική σημασία, καθώς επιβεβαιώνει την υπόθεση των ερευνητών ότι διαφορετικές χώρες της υποσαχάριας Αφρικής μπορούν να ομαδοποιηθούν σε μία ευρύτερη κατηγορία λόγω των πολλών πολιτισμικών ομοιοτήτων που μοιράζονται.

Διαπολιτισμική επαφή-διομαδικές σχέσεις. Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνεται η συχνότητα και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής, καθώς και μία γενική αποτίμηση αναφορικά με την ποιότητά της.

Συχνότητα και περιεχόμενο διαπολιτισμικής επαφής. Σε γενικές γραμμές, οι συμμετέχοντες αναφέρουν θετικές σχέσεις με τους Έλληνες, οι οποίες αναπτύσσονται σε

ποικίλα πλαίσια «έχω αυτή τη δυνατότητα όπου και αν βρίσκομαι στη χώρα», «έχουμε οικογένειες (που βρίσκονται) κοντά μας», «εγώ δε μπορώ να πω τίποτα κακό για τους Έλληνες [...] εάν μένω εδώ μέχρι σήμερα 7 χρόνια (σημαίνει ότι) είναι καλό για μένα». Ειδικότερα, ο εργασιακός χώρος αποτελεί το πλέον συνηθισμένο πλαίσιο διομαδικής αλληλεπίδρασης «κάποιους τους συναντάω από τη δουλειά, κάποιοι είναι τα αφεντικά μου», «όπως εγώ, εγώ δουλεύω στις μεταφορές, κάθε μέρα να φέρνω πράγματα μέσα στο σπίτι, δουλεύω μεταφορές στο ΙΚΕΑ, και πηγαίνω σε είκοσι σπίτια καθημερινά, δέκα και όταν πάω εκεί βλέπω κάποιον Έλληνα, βλέπω κάποιους ανθρώπους χαρούμενους, πολύ χαρούμενους, 'α, τι κάνεις, είσαι καλά, από πού είσαι; Μπορώ να σου φτιάξω καφέ; Αυπάμαι, δεν έχω κάτι, δεν έχω λεφτά να σου δώσω', λέω κανένα πρόβλημα. Αλλά και μέσα στο σπίτι 'μπορείς να μετακινήσεις αυτό εκεί', και εάν έχω χρόνο το κάνω, βοηθάω, αλλά κάποιοι άνθρωποι λένε δεν έχω λεφτά να σου δώσω, τους βοηθάω και μετά έρχονται και μου λένε μα γιατί το κάνεις αυτό, λέω σε βοηθάω, είσαι μεγάλος άνθρωπος, δεν το κάνω για τα λεφτά». Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις που οι φιλικές σχέσεις καλλιεργούνται μέσω κοινών γνωστών «κάποιοι είναι φίλοι φίλων».

Η συχνότητα της διαπολιτισμικής επαφής μπορεί να είναι σε καθημερινή ή και μηνιαία βάση, ανάλογα με το πλαίσιο της επαφής, αλλά υπάρχει και πιο συχνή τηλεφωνική επαφή «κάθε δύο μήνες αλλά έχουμε επικοινωνία μέσω τηλεφώνου.. μπορεί να βρεθούμε, να βγούμε έξω, να πάμε για καφέ», «[...] αλλά εξαρτάται γιατί κάποιοι δουλεύουν μαζί μας, μπορεί να βρισκόμαστε κάθε μέρα.. κάποιοι δουλεύω μαζί τους κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, τελειώνει αυτή η καλοκαιρινή δουλειά μετά από δύο μήνες, τώρα αρχίζουμε να βρισκόμαστε ξανά, είναι πολύ χαρούμενοι και κάθε φορά που τους βλέπω είναι καλά..».

Γενική αποτίμηση-ποιότητα διαπολιτισμικής επαφής. Τα μέλη της ομάδας εστίασης αναφέρουν πολύ καλές σχέσεις με τους γηγενείς «οι σχέσεις μου με τους Έλληνες οι καλύτερες». Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι οι συμμετέχοντες δεν παρέχουν πολλές λεπτομέρειες για την ακριβή φύση των σχέσεων τους με τους γηγενείς. Φαίνεται ότι οι φιλικές σχέσεις συχνά ταυτίζονται με την παροχή βοήθειας και την προσφορά αλληλεγγύης «κάποιοι

ηλικιωμένοι είναι πολύ καλοί επίσης αλλά είναι διαφορετικό γιατί πάνε έξω, έξω από την Ελλάδα... ένα παράδειγμα, πολλοί μαύροι πηγαίνουν στη Σταμάτα, μετά την Κηφισιά και το πρωί τόσοι πολλοί άνθρωποι πηγαίνουν εκεί και συναντούν ανθρώπους και ορισμένοι είναι ηλικιωμένοι, εάν δουν μαύρους έρχονται απλά για να δώσουν κάτι επειδή θέλουν να βοηθήσουν, έτσι έρχονται, λένε καθάρισε εδώ για μένα, δίνουν φαγητό, δίνουν χρήματα, δίνουν ρούχα [...] αλλά εσύ δε θες να σου δώσουν λεφτά αλλά δωρεάν, θέλεις να κάνεις κάτι αλλά αυτοί θέλουν να σε βοηθήσουν», «και αυτό μου αρέσει γιατί δίνει κουράγιο σε κάποιον να δουλέψει, να είναι δυνατός». Επισημαίνεται ότι ο ένας συμμετέχων έχει εξαιρετικές σχέσεις με την οικογένεια της μίας ερευνήτριας και αισθάνεται ιδιαίτερα ευγνώμων για την υποστήριξη που έχει λάβει «πρώτα από όλα, ήρθα στην Ελλάδα, απέκτησα οικογένεια, απέκτησα εδώ πατέρα, μητέρα, αδερφή και αδερφό».

Επίσης, η κοσμοπολίτικη διάθεση των γηγενών, με την έννοια των ταξιδιωτικών εμπειριών και της ευκαιρίας που τους δίνεται για γνωριμία με άλλες χώρες και κουλτούρες, φαίνεται να είναι προωθητικός παράγοντας για θετικές διομαδικές σχέσεις «οι Έλληνες που ταξιδεύουν έξω από την Ευρώπη, εννοώ έξω από την Ελλάδα έχουν πιο πολλές εμπειρίες γιατί συναντούν διαφορετικά είδη ανθρώπων, έτσι έρχονται κοντά με τους ξένους.. αγαπούν τους άλλους ανθρώπους αλλά κάποιοι που δεν ταξιδεύουν είναι κάπως λίγο σκληροί».

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου και εναντίον της ομάδας, καθώς και μία γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων στη χώρα υποδοχής.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου. Όσον αφορά το ζήτημα περιστατικών διακρίσεων εις βάρος του ατόμου από τους γηγενείς, τα μέλη της ομάδας εστίασης υποστηρίζουν ότι ο αρχικός χρόνος προσαρμογής στο πλαίσιο υποδοχής είναι δύσκολος «ο πρώτος καιρός, τα πρώτα χρόνια είναι δύσκολα επειδή πρώτον είναι ο τρόπος που σε κοιτάζουν οι άνθρωποι, δεν είναι εύκολο για σένα και μπορεί κάποιοι άνθρωποι να κοιτάζουν με καλό τρόπο, μπορεί κάποιοι να κοιτάζουν με άσχημο τρόπο και εάν μπεις σε ένα

λεωφορείο, μερικοί άνθρωποι κάνουν έτσι (ότι μυρίζεις άσχημα), κάποιοι άνθρωποι τους δίνεις τη θέση σου γιατί εμείς στην Αφρική δε μπορούμε να βλέπουμε τους ηλικιωμένους να στέκονται όρθιοι [...] αλλά μετά παίρνεις τόσα πράγματα εδώ επειδή δεν είναι εύκολο τον πρώτο καιρό αλλά τελικά αποδέχεσαι το σύστημα, και τώρα πια είναι εντάξει».

Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε γεγονότα διακρίσεων όπου μπορεί να έχουν δεχθεί αρνητική αντιμετώπιση «*θυμάμαι μια μέρα έδωσα τη θέση μου σε μια γυναίκα και αυτή δεν κάθισε και ξέρεις τι έκανε, έχει σακούλες, βάζει τις σακούλες εκεί και υπάρχει μια γυναίκα που έρχεται και φωνάζει, τότε δεν καταλάβαινα τίποτα, φώναζε και φώναζε, δεν ήξερα για ποιο πράγμα μιλούσαν, τελικά κατάλαβα (ότι φώναζε) επειδή της έδωσα τη θέση και δεν κάθισε, μερικές φορές εάν δώσεις τη θέση σου ακόμα και σε Έλληνες δε λένε τίποτα, σε αφήνουν έτσι», «και για νερό, δε σου δίνουν αυτό (γυάλινο ποτήρι), πηγαίνουν, παίρνουν κάποιο άλλο πλαστικό. Εάν είσαι μαύρος σαν να είσαι βρώμικος, πηγαίνουν και παίρνουν κάποιο άλλο και σου δίνουν».*

Επίσης, κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης θεματικής γίνεται λόγος για τις δυσκολίες που έχουν αντιμετωπίσει ειδικά στο εργασιακό πλαίσιο «*ίσως όταν πας στο πρακτορείο να βρεις δουλειά, κάποιοι σου δίνουν ραντεβού και απλά σε κοιτάζουν, δεν τους αρέσεις οπότε δε θα σου δώσουν τη δουλειά [...] Ειδικά στην Ελλάδα όταν δεν έχεις δουλειά, είναι πολύ δύσκολο».*

Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε συγκεκριμένα περιστατικά άσχημης συμπεριφοράς που έχουν συμβεί στους ίδιους, τα οποία όμως σχετίζονται κυρίως με τη συμπεριφορά της αστυνομίας και τους συχνούς ελέγχους που γίνονται και έχουν ως αποτέλεσμα τη χρονική καθυστέρηση και την ταλαιπωρία τους «*μια μέρα με έπιασε η αστυνομία, έρχονται και μου ζητάνε τα χαρτιά μου, τους τα δίνω, μετά μου λένε περίμενε εδώ πέντε λεπτά, τους λέω 'πέντε λεπτά, αυτό είναι το λεωφορείο μου, πρέπει να πάω στη δουλειά', μου λένε 'αυτό δεν είναι δικό μου πρόβλημα', λένε 'δε με νοιάζει', λέω 'πρέπει να σε νοιάζει', επειδή εγώ πρέπει να φτάσω στη δουλειά να πάρω κάποια πράγματα και αυτή είναι η δική σου δουλειά, εάν μου πάρουν τα*

χαρτιά, δε μπορώ να πάω χωρίς χαρτιά.. Εκείνη τη μέρα έχασα το μεροκάματό μου», «παλιά είχες χαρτιά αλλά έπρεπε να πας μέσα... Είχες χαρτιά, σε ρωτούσαν πού είναι τα χαρτιά, τα έβλεπαν, έλεγαν έλα, σε έβαζαν στο λεωφορείο, σε πήγαιναν στο αλλοδαπών και καθόσουν εκεί... Για ποιό λόγο; [...] Αλλά γιατί να σε κρατήσουν και να σε πάνε μέσα και σε κάνουν να περιμένεις 2 ώρες μέσα, σε πάνε στην αστυνομία, κάθεται εκεί, τόσο πολλοί άνθρωποι κάθονται εκεί... για έλεγχο... μέχρι τις 5 το πρωί, 4, μετά λένε φύγε.. Εάν έρχεσαι να ελέγξεις, να ελέγξεις αλλά γιατί να σε κρατάνε εκεί 6 ώρες;».

Επίσης, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά σε περιστατικά προσβολών ή υποτίμησης από τις αστυνομικές αρχές «θυμάμαι μια μέρα ήμουν με μία φίλη στο Σύνταγμα και η αστυνομία, επειδή είναι μεγάλη και είναι ντυμένη κάπως έτσι (κοντή φούστα) και θυμάμαι την αστυνομία της λέει, μιλάνε ελληνικά, λένε ‘τι είναι αυτό;’, εγώ λέω μόνο ‘φίλε μου, κάνε τη δουλειά σου’ και η γυναίκα βλέπει τον τρόπο που είμαι νευρικός έρχεται αλλά ξέρω εάν εξηγήσω στη γυναίκα, θα έχω πρόβλημα, λέω ‘κάνε τη δουλειά σου και ξέχνα τα πράγματα, αυτή είναι γυναίκα, πρέπει να δείχνεις σεβασμό, και αυτή είναι η μητέρα σου, δε μπορείς να μιλάς έτσι’, είναι πολύ αγενείς που μιλάνε έτσι, νομίζουν ότι φοβάμαι, λέω ότι δε φοβάμαι, ξέρω και καταλαβαίνω τι λέει, εγώ είμαι εδώ στην Ελλάδα, αυτή δεν είναι από εδώ... και του εξηγώ, αυτό δεν είναι καλό, πρέπει να συμπεριφέρεσαι στους ανθρώπους με σεβασμό, δεν είναι για μένα, αυτή είναι μία γυναίκα, πρέπει να σέβεσαι και αυτή είναι μεγάλη», αλλά και τις δημόσιες υπηρεσίες, αν και η κατάσταση παρουσιάζεται πλέον σαφώς βελτιωμένη «βοηθάνε τους ξένους, παλιά δε βοηθούσαν. Επειδή όταν ήρθα εγώ εδώ το 2009 πήγαινα στη δημόσια υπηρεσία να πάρω τα χαρτιά και εκεί ήταν περίπου πεντακόσιοι άνθρωποι, βαρούσαν τον κόσμο.. τώρα είναι πολύ καλά, όλα είναι σε τάξη, δείχνουν στον κόσμο», «κάποιοι άνθρωποι εδώ που ανοίγουν γραφεία, είναι πολύ νευρικοί και είναι πολύ μεγάλοι και δεν ξέρουν πώς να συμπεριφέρονται στον κόσμο, εάν πας στην εφορία, συναντάς ανθρώπους εκεί, μερικές φορές σου έρχεται να κλάμεις».

Οι θετικές αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί οφείλονται, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, στην ύπαρξη οργανώσεων που δείχνουν αλληλεγγύη και προσφέρουν βοήθεια

στους μετανάστες *«τώρα έχουμε αλληλεγγύη στην κοινωνική εργασία, παντού, μπορείς να πας σε αυτό το μέρος», «μπορείς να πάρεις βοήθεια από παντού αυτόν τον καιρό, παλιά όχι, τώρα είναι εύκολο»*. Τέλος, η άσχημη συμπεριφορά εκ μέρους των γηγενών φαίνεται να εκλαμβάνεται από τους συμμετέχοντες και ως φθόνος για την οικονομική άνεση που μπορεί να έχουν επιτύχει οι μετανάστες στη χώρα υποδοχής *«ειδικά εάν πηγαίνεις (στην εφορία) επειδή δουλεύεις, έχεις ένσημα, έχεις ΙΚΑ, ζηλεύει αυτό το άτομο, και εσύ δουλεύεις τόσα πολλά χρόνια, τόσους πολλούς μήνες δουλεύεις και εάν πας να κάνεις μία αίτηση και βλέπει πόσα έφτασες να παίρνεις, αισθάνεται ζήλια»*.

Προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας. Το χρώμα του δέρματος και ο τύπος καταγωγής φαίνεται να είναι καθοριστικοί παράγοντες διακρίσεων εναντίον της συγκεκριμένης εθνοπολιτισμικής ομάδας *«εάν κάποιος μαύρος κάνει κάτι άσχημο, πιστεύουν ότι όλοι οι μαύροι είναι το ίδιο. Εάν πεις Αφρική, όταν βλέπουν (κάποιον Αφρικανό) σε πιάνουν, έρχονται και σε πάνε για έλεγχο»*. Από την άλλη, αναδεικνύεται ότι δεν είναι τόσο εμφανής πλέον η διάκριση λόγω του διαφορετικού χρώματος επιδερμίδας *«η Ελλάδα έχει αλλάξει [...] για παράδειγμα εγώ δούλευα στο Island club στη Βάρκιζα, όπου δουλεύω με σέβονται αλλά και σε εκείνο το μέρος επίσης, ο κόσμος πηγαίνει εκεί, τόσο πολύς κόσμος και δεν υπάρχει διαφορά λόγω χρώματος, ξέρω τόσο πολύ κόσμο από την κυβέρνηση που πηγαίνει εκεί, δεν υπάρχει διαφορά, αυτός είναι μαύρος, αυτός δεν είναι»*. Επίσης, τα τελευταία χρόνια οι συμμετέχοντες αισθάνονται μεγαλύτερη προστασία από τους γηγενείς σε περίπτωση περιστατικών διάκρισης *«μερικές φορές δουλεύω μέσα στο μπαρ. Εάν εσύ είσαι πελάτης, έρθεις και πεις αυτός είναι μαύρος, μη μου δίνεις, εάν πεις έτσι, υπάρχει κόσμος που ελέγχει»*.

Επιπλέον, οι συμμετέχοντες δηλώνουν την απουσία δυνατότητας να ασκήσουν ορισμένα επαγγέλματα *«μια φορά ένας φίλος που μένει στη Γαλλία ήρθε, λέει στη Γαλλία πολύ καλά, βλέπω μαύρους ανθρώπους να οδηγούν στο λεωφορείο, στο τρένο, στην αστυνομία αλλά εδώ ποτέ δεν είδα ένα μαύρο οδηγό. Αλλά στην Αφρική εάν γνωρίζεις αυτή τη δουλειά, την παίρνεις αλλά εδώ δεν είναι το ίδιο»*. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι έχουν συμβεί θετικές αλλαγές

«παλιά δε μπορούσες να δεις μαύρους σε πολλές θέσεις στην Ελλάδα αλλά η Ελλάδα έχει αρχίσει να αλλάζει γιατί βλέπεις μαύρο οδηγό ταξί, μπορεί να δεις», «και τώρα στο μπάσκετ βλέπεις μαύρους εδώ και σιγά σιγά αρχίζουμε και βλέπουμε». Μάλιστα, η παρουσία περισσότερων μαύρων στο δημόσιο χώρο προσδίδει τόση αισιοδοξία σε ένα από τα μέλη της ομάδας που τον οδηγεί στην πρόβλεψη ότι στο μέλλον θα υπάρξει μαύρος πρωθυπουργός στην Ελλάδα «ίσως μια μέρα φτάσουμε να δούμε ίσως μαύρο πρωθυπουργό εδώ, ίσως μια μέρα. Οι άνθρωποι δεν το πιστεύουν αλλά εγώ το πιστεύω γιατί κανένας δεν το πίστευε για την Αμερική και η Αμερική έχει, ίσως μια μέρα, ξέρω ότι οι μαύροι θα φτάσουν να δώσουν κάτι εδώ σε αυτή τη χώρα [...] όλα πηγαίνουν τώρα στο φυσιολογικό και μία μέρα ίσως μετά τον Τσίπρα».

Τέλος, γίνεται λόγος για παρόμοια περιστατικά που έχουν συμβεί και σε άλλες μεταναστευτικές ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης «αλλά η αστυνομία τότε (2012) ερχόταν να σε πιάσει επειδή είσαι μαύρος, είσαι ξένος, επειδή δεν είναι μόνο οι μαύροι, είμαστε ξένοι, Πακιστανοί, Αφγανοί..», αν και πλέον υπάρχει καλύτερη αντιμετώπιση «παλιά όχι αλλά τώρα τόσα πολλά πράγματα έχουν αλλάξει και υπάρχουν τόσα μέρη όπου δεν υπάρχει καμία διαφορά, Κινέζοι, Πακιστανοί, μαύροι, Έλληνες, είμαστε μαζί».

Γενική αποτίμηση για την ύπαρξη διακρίσεων. Παρά την αναφορά θετικών διομαδικών σχέσεων των συμμετεχόντων με τους γηγενείς, τα μέλη της ομάδας κάνουν εκτενή λόγο για περιστατικά άσχημης συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής.

Συγκεκριμένα, τα περιστατικά υποτίμησης, προσβολών ή και παρεμπόδισης συνδέονται κυρίως με τις αρχές, όπως η αστυνομία. Οι συμμετέχοντες φαίνεται ότι διακρίνουν διαφορές κατά τη διάρκεια των ετών και αναφέρονται κυρίως σε περιστατικά που έχουν συμβεί στο παρελθόν, πριν τις αλλαγές που έχουν συμβεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια σε πολιτικό επίπεδο «τότε (2012) από πάνω μέχρι κάτω όλοι είναι το ίδιο.. Γιατί εάν το μεγάλο αφεντικό λέει κάνει αυτό, αυτό είναι που κάνουν οι άνθρωποι [...] τότε είχαμε τόσα πολλά προβλήματα εδώ», «αυτό μπορώ να το δω, το βλέπω κάποιες φορές από τους αστυνομικούς το

2012, συμπεριφέρονται πολύ άσχημα, άσχημα στους ανθρώπους τότε, έχω χάσει τόσο πολύ χρόνο όταν με κρατάνε στο αστυνομικό τμήμα [...] Σε σταματούν πάρα πολύ και εάν είσαι μαύρος λένε κάτι...».

Τα μέλη επισημαίνουν ότι η κατάσταση έχει βελτιωθεί σημαντικά και αισθάνονται μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων στη χώρα υποδοχής συγκριτικά με το παρελθόν «αυτό συμβαίνει εξαιτίας του συστήματος το 2012.. Μέχρι το 2014 υπήρχε αυτό το σύστημα και τώρα το σύστημα είναι διαφορετικό...», «τώρα ο καθένας είναι ελεύθερος, εάν κάνεις άσχημα πράγματα, θα δεχθείς άσχημη συμπεριφορά, εάν κάνεις καλά πράγματα κανένας δε σε βρίσκει.. Τώρα το σύστημα είναι κάπως έτσι», «τώρα όλοι οι Αφρικανοί, εάν θέλεις να μείνεις, μένεις, εάν θέλεις να φύγεις, φεύγεις, είναι ανοιχτά για εσένα, όχι όπως πριν, αλλά παλιά εάν δε σου άρεσε εδώ και ήθελες να φύγεις, δε σου έδιναν τη δυνατότητα για να πας σε άλλη χώρα», «πλέον το σύστημα έχει αλλάξει γιατί υπάρχει νομοθεσία τώρα και η αστυνομία ελέγχει [...] δεν είναι σαν το 2012, 2011, είναι διαφορετικά, είναι καλύτερα αυτόν τον καιρό».

Ακόμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο της συζήτησης όπου ένα μέλος της ομάδας αναφέρεται ευρύτερα στους μετανάστες δεύτερης γενιάς, ιδιαίτερα σε όσους μένουν εκτός Αθηνών, και στη διαφοροποίηση της συμπεριφοράς τους σε σχέση με τους γηγενείς «μόνο οι ξένοι, τους λέμε μισό-μισό που μας δημιουργούν προβλήματα στο λεωφορείο, στο τρένο, στο μετρό, παντού, αυτοί είναι που μας μιλούν άσχημα, μας προσβάλλουν, συμπεριφέρονται άσχημα αλλά ο μέσος Έλληνας δεν κάνει ποτέ κακό. Εάν θες να τους δεις, πήγαινε έξω από την Αθήνα.. μπορείς να δεις τόσα πράγματα γιατί εάν πας έξω από την Αθήνα για παράδειγμα σε ένα χωριό, μπορείς να δεις ότι εκεί όλοι χρειάζονται να έρθουν κοντά... Γιατί εδώ κάνουμε κάποια πράγματα γιατί βλέπουμε ότι όλοι είναι λευκοί, πιστεύουμε ότι όλοι είναι Έλληνες και όλοι μιλούν ελληνικά αλλά δεν ξέρουμε τη γλώσσα, νομίζουμε ότι όλοι είναι Έλληνες».

Στη συγκεκριμένη θεματική επισημαίνεται και ένα ενδιαφέρον σχόλιο για την εθνοπολιτισμική καταγωγή και την αυθεντικότητά της «αυτό το έβλεπα τα πρώτα χρόνια ειδικά επειδή δε μπορείς να δεις αυτός είναι Έλληνας, δεν είναι Έλληνας και είναι από το 2012

εγώ τον ξέρω τον 'αυθεντικό' Έλληνα δεν είναι τόσοι πολλοί, καταλαβαίνετε; Εγώ δεν πιστεύω, οι 'αυθεντικοί' Έλληνες είναι τρία εκατομμύρια, δεν πιστεύω, όλοι οι άνθρωποι που έρχονται εδώ έχουν αραβική καταγωγή, από την Τουρκία, από την Αλβανία, από κάποια άλλη χώρα και αυτοί είναι κακοί όπως εμείς οι μαύροι, οι μαύροι που γεννιούνται εδώ είναι πιο κακοί, συμπεριφέρονται σαν Έλληνες αλλά δεν είναι μόνο στην Ελλάδα.. στη Γαλλία, στην Αμερική [...] αυτός που γεννιέται εδώ, έχει μόνο έναν (πολιτισμό), δε γνωρίζει τον αφρικάνικο».

Τέλος, κατά τη διάρκεια της συζήτησης γίνεται η επισήμανση ότι η συμπεριφορά και οι στάσεις των ίδιων των μεταναστών επηρεάζουν την επιπολιτισμοποίηση «μόνο εάν δε θες να δουλέψεις ή δε θες να είσαι ενεργητικός επειδή εάν μένεις στο σπίτι σου, λες ότι η Ελλάδα είναι κάπως έτσι, κάπως αλλιώς... Εάν θες να μάθεις κάτι, βγες έξω και βρες το. Αυτό είναι το πρόβλημα για τόσους πολλούς ανθρώπους από την Αφρική».

Σχέσεις με συμπατριώτες. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τη συχνότητα, το περιεχόμενο και την ποιότητα επαφής με τους συμπατριώτες, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα καταγωγής.

Συχνότητα, περιεχόμενο και ποιότητα επαφής με συμπατριώτες. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν φιλικές σχέσεις με συμπατριώτες που βρίσκονται στη χώρα υποδοχής «έχω αυτόν τον άνθρωπο εδώ (δείχνει ένα μέλος της ομάδας)... Έχω τόσους πολλούς και τόσοι πολλοί μένουν εδώ αλλά δύο φίλοι, δύο είναι τώρα στη Γαλλία και μόνο εγώ είμαι μόνος μου. Τόσοι πολλοί, τόσοι πολλοί από το 2008...». Η κοινή καταγωγή φαίνεται να αποτελεί από μόνη της λόγο γνωριμίας, αλληλοϋποστήριξης και αλληλεγγύης «ακόμα κι αν συναντήσω κάποιον, δεν τον ξέρω, είναι από την Αφρική, του λέω γεια, είμαστε Αφρικανοί, κάπως έτσι», «εάν κάποιος έρθει εδώ, τον πρώτο καιρό που δε γνωρίζεις κανέναν αλλά εάν δεις κάποιον, α εγώ είμαι από την Κέννα, α πώς είσαι, είμαι καλά, τον παίρνω, τον βάζω μέσα στο σπίτι μου, δεν πληρώνεις εδώ, θα σου δώσω φαγητό μέχρι.. Τον βοηθάω μέχρι να βρει δουλειά».

Όσον αφορά το περιεχόμενο της επαφής, οι συμμετέχοντες βρίσκονται σε κοινές εξόδους ή διασκεδάζουν σε σπίτια «οι φίλοι που είναι κοντά σου, μπορεί να σε προσκαλούν να

πας κάπου, σε κάποιο μέρος». Επίσης, σημαντικά πλαίσια συνάντησης αποτελούν η κοινότητα και οι σύλλογοι που υπάρχουν στην Ελλάδα, στους οποίους υπάρχει η δυνατότητα παροχής βοήθειας σε περίπτωση δυσκολιών «έχουμε κοινότητα, κάθε χώρα έχει κοινότητα, η χώρα μου μου έδωσε κοινότητα, έχουμε ένα σύλλογο», «όταν έχουμε πρόβλημα, ίσως όλη η οικογένειά μου έχει πεθάνει, συγκεντρωνόμαστε όλοι, δίνουμε πέντε ευρώ, δέκα ευρώ».

Σχέσεις με χώρα καταγωγής. Κανένα μέλος της ομάδας εστίασης δεν έχει μπορέσει να επισκεφτεί τη χώρα καταγωγής του από τότε που ήρθε στην Ελλάδα, λόγω της απουσίας των απαραίτητων εγγράφων. Ωστόσο, όλοι οι συμμετέχοντες διατηρούν στενές σχέσεις με τη χώρα καταγωγής και τους συγγενείς που βρίσκονται εκεί *«μέσω τηλεφώνου, facebook, viber skype.. παλιά δεν ήταν εύκολο, τώρα μπορείς να μιλήσεις οποιαδήποτε ώρα, παντού..»*, *«μία φορά τη βδομάδα, δύο φορές τη βδομάδα μπορεί»*. Η εξέλιξη της τεχνολογίας έχει συμβάλει στην πιο εύκολη και οικονομική επικοινωνία *«τώρα εδώ έχεις wi-free, είναι δωρεάν, μπορείς να κάτσεις όλη την ώρα στο διαδίκτυο, αλλά στην Αφρική δεν είναι το ίδιο, είναι ακριβό, και όταν το ανοίγουν, σε βλέπουν σε καλούν αλλά μερικές φορές εάν έχω ανάγκη να μιλήσω, τον καλώ, οκ πήγαινε στο internet, θέλω να σου μιλήσω»*.

Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τις αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και τις στρατηγικές που υιοθετούνται, την αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία και τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων.

Αλλαγές κατά την επιπολιτισμοποίηση και στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρονται στις ποικίλες αλλαγές που έχουν συμβεί σε προσωπικό επίπεδο καθόλη τη διάρκεια της παραμονής τους στο πλαίσιο υποδοχής *«ο τρόπος που ήμουν εκεί δεν είναι ο ίδιος όπως είμαι εδώ»*, *«μπορώ να πω αυτό, η Ευρώπη είναι διαφορετική στον τρόπο για τους Αφρικανούς γιατί εάν έρθεις στην Ευρώπη και δεν πας ποτέ στην Αφρική, δε μπορείς να είσαι ο ίδιος»*.

Η διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων «κάνεις μεγάλες διαφορές και το μυαλό σου διευρύνεται, αυτό μπορώ να πω [...] Ακόμα κι αν πάω τώρα πίσω στη χώρα μου, είμαι περισσότερο έξυπνος από κάποιον που θα συναντήσω εκεί», «επειδή οι άνθρωποι της χώρας μας λένε ακόμα κι αν δεν πας στο σχολείο, αλλά εάν πας έξω από τη χώρα σου, εάν ταξιδέψεις, αυτό είναι περισσότερο από σχολείο, είναι καλύτερα από σχολείο γιατί βλέπεις τόσα πολλά πράγματα, μαθαίνεις τόσα πολλά πράγματα» αλλά και η αίσθηση ελευθερίας στη χώρα υποδοχής «εδώ έχω ελευθερία και αυτό είναι το καλύτερο από όλα. Μπορώ να αγοράσω ό,τι θέλω, μπορώ να τρώω ό,τι θέλω, μπορώ να φοράω ό,τι θέλω, μπορώ να πάω όπου θέλω εδώ στην Ελλάδα» αποτελούν κεντρικής σημασίας ζητήματα για τους συμμετέχοντες.

Μάλιστα, η αίσθηση της ελευθερίας που έχουν τα μέλη της ομάδας αλλά και ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα έρχεται σε αντιδιαστολή με την κατάσταση που επικρατεί σε άλλες χώρες «πέρασα από πολλές χώρες πριν φτάσω εδώ και ξέρω πολλά πράγματα, ξέρω διαφορετικούς ανθρώπους.. Συρία, Δαμασκό, Τουρκία και είναι πολύ άσχημα [...] μερικές φορές σκέφτομαι για τους Έλληνες ότι δεν είναι ρατσιστές γιατί ο κόσμος δεν ξέρει ποιος είναι ρατσιστής. Ο ρατσιστής είναι οι Άραβες, είναι περισσότερο ρατσιστές. Και στην Συρία τον καιρό που ήμουν εκεί, εάν είσαι ντυμένος έτσι και βγεις έξω, μπορεί να έρθει κάποιος και να σου ρίξει νερό [...] Στη Συρία και την Τουρκία δεν υπάρχει ελευθερία. Εάν είσαι στην Τουρκία, εάν δεν έχεις χαρτιά, δε μπορείς να πας στην Άγκυρα γιατί στην Άγκυρα υπάρχει πολύς έλεγχος γιατί ακόμα και να σε δουν, είναι πρόβλημα», «μιλούσαμε με κάποιους που έμεναν εδώ και πήγαν σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα, είναι διαφορετικά, λένε ότι στην Ελλάδα έχουν ελευθερία».

Το σχολικό πλαίσιο στη χώρα υποδοχής φαίνεται να αποτελεί, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, κατάλληλο πλαίσιο επιπολιτισμοποίησης «εάν έχεις ένα παιδί εδώ και μεγαλώνει, η συμπεριφορά του είναι σαν Έλληνας επειδή πηγαίνει στο σχολείο». Ωστόσο, τα μέλη της ομάδας υποστηρίζουν ότι ο τρόπος διαπαιδαγώγησης, όσον αφορά τον τρόπο συμπεριφοράς, δε θα διαφοροποιηθεί εξαιτίας του νέου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου

«αλλά εμείς επειδή έχουμε συμπεριφορά στην Αφρική πρέπει να φερόμαστε στο παιδί μας καλά, να μεγαλώσει με τον αφρικάνικο τρόπο».

Η μετανάστευση έχει λειτουργήσει ως εφελτήριο για την απόκτηση νέων, προσωπικών δεξιοτήτων και οι συμμετέχοντες έχουν οδηγηθεί στην καλλιέργεια της υπευθυνότητας και στην εν γένει ωρίμανσή τους *«τώρα που ήρθα εδώ, παλιά δεν ήξερα πολλά πράγματα στην Αφρική, τώρα ήρθα εδώ και καταλαβαίνω. Αλλά στην Αφρική εάν έχεις χρήματα, δεν πληρώνεις για το σπίτι, δεν πληρώνεις τίποτα, εδώ έχω περισσότερες ευθύνες. Και τώρα έχω χρήματα για να προσέχω.. Στην Αφρική εάν πάω σε ένα φίλο, θέλω 15 ευρώ, τα παίρνει και μου τα δίνει έτσι, αλλά εδώ δεν είναι έτσι. Εάν κάνω κάτι, σου δίνω [...] δεν είναι το ίδιο».*

Επιπρόσθετα, οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι έχουν εμπλουτίσει τον τρόπο συμπεριφοράς τους με νέες γνώσεις και δεξιότητες, ειδικά όσον αφορά τις οικογενειακές σχέσεις *«ειδικά τον τρόπο συμπεριφοράς της οικογένειας, για παράδειγμα εάν ο πατέρας σου έχει ένα μαγαζί, αυτό το μαγαζί πρέπει να το φροντίζουν όλοι [...] αυτό το έμαθα από τους Ευρωπαίους»* αλλά και γενικότερα τον τρόπο ζωής *«το σύστημα εδώ γιατί η οικογένειά μου (εννοεί την οικογένεια της μίας ερευνήτριας) με βοήθησαν τόσο πολύ να μάθω το ευρωπαϊκό σύστημα, γιατί κάποιες φορές όταν είσαι με ανθρώπους, σου μαθαίνουν κακές λέξεις στα ελληνικά».* Επίσης, τα άτομα έχουν ενστερνιστεί αξίες που επικρατούν στην ελληνική κοινωνία και τους ταιριάζουν *«αλλά εγώ σκέφτομαι για εμένα, ακόμα κι αν κάνω αγόρι, θα τους τα μοιράσω όλα σε όλους (εννοεί υλικά αγαθά που θα έχει αποκτήσει και θα κληρονομήσει στους απογόνους), μου αρέσει αυτό.. Δε μου αρέσει αυτό στη χώρα μου, αυτό το παίρνω από τους Έλληνες».*

Πέρα από τις αλλαγές που έχουν επέλθει λόγω της επιπολιτισμικής διαδικασίας, τα μέλη της ομάδας αναφέρονται σε στοιχεία του αφρικάνικου πολιτισμού που έχουν διατηρήσει στη χώρα υποδοχής. Φαίνεται ότι η εθνοπολιτισμική καταγωγή κατέχει ιδιαίτερη θέση για τους συμμετέχοντες *«πρώτα από όλα είμαι Αφρικανός, δε μπορώ να το ξεχάσω».* Προσωπικά, οικογενειακά και κοινωνικά στοιχεία συγκροτούν το πλαίσιο διατήρησης των αφρικάνικων

πολιτισμικών στοιχείων στη χώρα υποδοχής *«όλος ο χαρακτήρας από την Αφρική»*, *«από τη χώρα μου ποτέ δεν ξεχνώ το σεβασμό, πάνω από όλα, δεν ξεχνάω ποτέ. Ό,τι κι αν είναι, γυναίκα, σέβομαι τη γυναίκα, είτε είναι μεγάλη, είτε είναι άρρωστη, είναι γυναίκα, τη σέβομαι γιατί αυτός είναι ο νόμος της μητέρας μου. Μου έλεγε πάντα εάν με αγαπάς, να αγαπάς πάντα τις γυναίκες και να σέβεσαι τις γυναίκες. Εξαιτίας της γυναίκας είσαι σήμερα έτσι και ποτέ δεν το ξεχνάω αυτό, ποτέ...»*.

Επίσης, το παραδοσιακό φαγητό της πατρίδας αποτελεί κεντρικό στοιχείο που έχει διατηρηθεί *«δεν ξεχνάμε ποτέ το φαγητό μας γιατί μπορεί να τρώω ευρωπαϊκό φαγητό αλλά κάποια μέρα λέω ότι χρειάζομαι το φαγητό της χώρας μου, ποτέ δεν το ξεχνάω αυτό»*, το οποίο έχει εμπλουτιστεί επιπλέον από τις ευρωπαϊκές συνήθειες στη διατροφή *«εδώ που ήρθα, συνάντησα τόσα πολλά πράγματα [...] έμαθα από την Ελλάδα και χρησιμοποιώ και το μυαλό μου, αναμειγνύω από την Αφρική και την Ευρώπη»*.

Οι ισχυροί δεσμοί με την οικογένεια, τα συναισθήματα μοναξιάς και στενοχώριας για τις άσχημες συνθήκες που επικρατούν στην υποσαχάρια Αφρική αποτελούν κοινά σημεία αναφοράς για τους συμμετέχοντες *«είναι πολύ δύσκολα, είναι δύσκολα γιατί δεν έχεις μητέρα, πατέρα»*, *«τα πάντα είναι οικογένεια [...] κάποιες φορές σε καλούν και πρέπει να τους βοηθήσεις και αυτό στην Ευρώπη δεν είναι εύκολο να το έχεις γιατί η οικογένεια δεν είναι έτσι»*, *«ειδικά τους ανθρώπους που αφήνεις πίσω σου σαν τη μικρή σου αδερφή ή το μικρό σου αδερφό, εάν πας να τους συναντήσεις είναι μεγάλοι λόγω της κατάστασης, δεν έχουν καλή ζωή, είναι πολύ δύσκολα, και για παράδειγμα εάν δεις κάποιους ανθρώπους που είναι φίλοι μου ή τη μικρή μου αδερφή, εάν δεις κάποιους, καταλαβαίνω ότι είναι μεγάλοι, βλέπεις εμένα και δεν πιστεύεις ότι αυτό το άτομο είναι αδερφός μου εξαιτίας της κατάστασης»*.

Με βάση τα λεγόμενα των μελών της ομάδας εστίασης καθόλη τη διάρκεια της συζήτησης, προκύπτει ότι οι συμμετέχοντες διατηρούν διαπροσωπικές σχέσεις με τους γηγενείς και έχουν αποκτήσει νέες δεξιότητες ζωής λόγω της μετεγκατάστασής τους σε ένα καινούριο πολιτισμικό πλαίσιο. Από την άλλη, συνεχίζουν να διατηρούν στοιχεία του

πολιτισμού τους και να έχουν συχνή επαφή με τους συμπατριώτες τους που διαμένουν στη χώρα υποδοχής.

Από τη συζήτηση αναδύεται ότι έχει προκύψει ένα μείγμα των δύο διαφορετικών πολιτισμών *«εγώ κατάγομαι από την Αφρική, ξέρω ότι τώρα έχω δύο πολιτισμούς, τον ελληνικό και τον αφρικάνικο. Το γνωρίζω και αισθάνομαι πολύ όμορφα»*. Ωστόσο, σημειώνεται ότι τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας, παρά τη μακρά παραμονή τους στη χώρα υποδοχής - βρίσκονται στην Ελλάδα από το 2008 και το 2009 αντίστοιχα -, δεν έχουν αποκτήσει ακόμα ευχέρεια στη χρήση της ελληνικής γλώσσας και δε φαίνεται να προκρίνουν την εκμάθησή της ως βασικό στοιχείο πολιτισμού.

Φαίνεται, λοιπόν, να υπάρχει μια τάση για υιοθέτηση της εναρμόνισης ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο λόγω της σημασίας που δίνουν οι συμμετέχοντες αφενός στην επαφή με την ευρύτερη κοινωνία αφετέρου στη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας. Παρατίθεται το ακόλουθο χαρακτηριστικό απόσπασμα της συζήτησης αναφορικά με τις αλλαγές που έχουν συμβεί κατά την επιπολιτισμική διαδικασία *«πάνω από όλα είμαι Αφρικανός, δε μπορώ να το ξεχάσω αλλά έρχομαι εδώ, αφήνω ορισμένα άσχημα, παίρνω ορισμένα καλά και μικρά που παίρνω από τη χώρα μου, τα κρατάω, αυτό είναι καλό για εμένα γιατί όλος ο χαρακτήρας μας είναι από την Αφρική, δε μπορώ να πάω στους Ευρωπαίους, ποτέ, και εάν θέλεις να είσαι με τους Ευρωπαίους πρέπει να διαλέξεις τον καλό τρόπο, τον καλό χαρακτήρα, πηγαίνεις με τους Ευρωπαίους και παίρνεις επίσης τον καλό χαρακτήρα από τους Ευρωπαίους, παίρνεις αυτό και για αυτό οι Αφρικανοί είμαστε πολύ πλούσιοι εάν έρθουμε στην Ευρώπη επειδή εάν είσαι έξυπνος δε χάνεις τα πάντα από τη χώρα σου και δεν παίρνεις τα πάντα από την Ευρώπη»*.

Αίσθηση ανήκειν στην ελληνική κοινωνία. Η αίσθηση των μελών της ομάδας εστίασης αναφορικά με την ισότιμη συμμετοχή τους στην ελληνική κοινωνία συνδέεται σημαντικά αφενός με τη γραφειοκρατική διάσταση του ζητήματος *«το αισθάνομαι γιατί αυτή τη στιγμή τα χαρτιά που χρησιμοποιώ είναι από την κυβέρνηση [...] είμαστε πολίτες αυτής της*

χώρας και απλά περιμένω το διαβατήριό μου», αφετέρου με τις ίσες δυνατότητες και ευκαιρίες που διαθέτουν με τους Έλληνες «ό,τι κάνεις εσύ που είσαι Έλληνας, μπορώ να το κάνω εάν έχω χρήματα». Ωστόσο, οι ερευνητές αποκομίζουν την αίσθηση ότι η θετική στάση προς τη χώρα υποδοχής και το λαό της συγχέεται με την αίσθηση του ανήκειν στην ελληνική κοινωνία «η Ελλάδα είναι η χώρα μου», «κι εγώ το αισθάνομαι γιατί μου αρέσουν οι Έλληνες», «όλοι οι Αφρικανοί συμπαθούν την Ελλάδα».

Μελλοντικά σχέδια. Όσον αφορά τα μελλοντικά σχέδια των συμμετεχόντων, όλα τα μέλη της ομάδας εστίασης βλέπουν το μέλλον τους στην Ελλάδα. Η παραμονή τους στη χώρα υποδοχής συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη δυνατότητα εργασίας και τις συνθήκες ζωής στην Ελλάδα αλλά και με τη γενικότερη θετική στάση προς το νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο «εάν έχω δουλειά εδώ, θα μείνω εδώ γιατί μου αρέσει η Ελλάδα, την οικογένεια μου εδώ (εννοεί την οικογένεια της μίας ερευνήτριας)...Μου αρέσει η Ελλάδα και δε θέλω να φύγω [...] εάν έχω δουλειά εδώ, σε αυτή τη χώρα είναι καλύτερα για μένα», «θέλω να μείνω, εάν έχω δουλειά, θα κάτσω εδώ... Για άλλες χώρες θα πάω, θα επισκέπτομαι και μετά θα γυρίζω πίσω».

Τα πλεονεκτήματα της Ελλάδας σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες αποτελούν ελκυστικούς λόγους παραμονής στη χώρα υποδοχής «θα μου άρεσε απλά να επισκέπτομαι άλλες χώρες γιατί αυτό τον καιρό ειδικά έχω στη Γαλλία γιατί στη χώρα μου μιλάμε γαλλικά, η Γαλλία, το Βέλγιο είναι χώρες μου αλλά δε θέλω να πάω εκεί γιατί είμαι είμαστε πάρα πολλοί άνθρωποι εκεί και θα ήθελα απλά να τις επισκέπτομαι αλλά να μείνω στη χώρα μου [...] και συγκεκριμένα τα πάντα είναι φτηνά εδώ, εάν δουλεύεις τα πάντα είναι δωρεάν και σε καλή τιμή».

Όταν οι συμμετέχοντες ερωτώνται, σε περίπτωση που αποκτήσουν παιδιά, πού θα ήθελαν να ζουν οι ίδιοι με την οικογένειά τους, οι προσλαμβανόμενες διαφορές μεταξύ των κρατών της υποσαχάριας Αφρικής και της Ελλάδας επανέρχονται στο προσκήνιο. Το εκπαιδευτικό σύστημα, η δυνατότητα εργασίας και η συνακόλουθη οικονομική δυνατότητα των ατόμων για παροχή περισσότερων ευκαιριών μόρφωσης, καθώς και οι συνθήκες ζωής

στις χώρες προέλευσης αποτελούν λόγους παραμονής στην Ελλάδα «η κατάσταση (εδώ) είναι καλύτερη, δεν είναι ίδια, αλλά εάν έχεις σπίτι, πρέπει να πληρώνεις για το σχολείο, το λεωφορείο, τα πάντα, εάν δεν έχεις καλή δουλειά, πώς θα πληρώνεις τα πάντα; Αλλά στην Αφρική δεν είναι έτσι, μπορείς να πας περπατώντας, καταλαβαίνετε; Αλλά εάν δουλεύεις και πληρώνεις για το σχολείο, να μένεις εδώ, αλλά είναι καλύτερα εάν πηγαίνει στο σχολείο εδώ, είναι καλύτερα, αλλά εάν πας στην Αφρική και στη δημόσια εκπαίδευση για σχολείο, πρέπει να υπάρχει έλεγχος [...] εάν πηγαίνεις σχολείο, έχεις καλύτερη δουλειά.. εδώ πρέπει να πηγαίνεις στο σχολείο».

Τα μέλη της ομάδας ονειρεύονται να μη βιώσουν τα παιδιά τους τις δυσκολίες που έχουν αντιμετωπίσει οι ίδιοι, με αποτέλεσμα η δυνατότητα ευκαιριών για μόρφωση και επαγγελματική αποκατάσταση να αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία «εδώ (θα ήθελα να ζήσουν τα παιδιά μου) γιατί ξέρω και αυτό πάντα είναι το όνειρό μου, λέω ότι τα προβλήματα που είχα δε θέλω να τα έχουν τα παιδιά μου και το όνειρό μου λέω ό,τι θέλουν τα παιδιά μου αλλά αν αποκτήσω, θέλω να είμαι μαζί τους, δε θέλω να φύγω...», «εάν το παιδί μου λάβει εκπαίδευση εδώ ακόμα και να πάνε πίσω στη χώρα μου, δε θα μπορούν να βρουν δουλειά εκεί γιατί είναι διαφορετικά, μπορεί να βρουν δουλειά εδώ, και θα ήθελα τα παιδιά μου να έχουν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης, να έχουν καλή δουλειά, έτσι προτιμώ να πάνε σε μία χώρα που μιλάνε αγγλικά γιατί στη χώρα μου εάν μιλάνε (αγγλικά) θα μπορούν να βρουν μια καλή δουλειά... Θέλω να πάνε στην Αμερική για εκπαίδευση, να αποκτήσουν μια καλή αγγλική εκπαίδευση και να βρουν μια καλή δουλειά στη χώρα μας... Εγώ θα δουλεύω εδώ, θα έχω λεφτά και θα πληρώνω για ένα καλό σχολείο, (τα παιδιά μου) δε θα είναι όπως ήμουν εγώ στην Αφρική, αυτό θα ήθελα».

Συζήτηση

Βασικός στόχος της παρούσας ποιοτικής έρευνας με ομάδες εστίασης ήταν η διερεύνηση και ανάδειξη ζητημάτων που σχετίζονται με τη μετανάστευση, την επιπολιτισμική διαδικασία και την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών

στο ελληνικό πλαίσιο υποδοχής. Συγκεκριμένα, μας ενδιέφερε ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες βιώνουν και προσλαμβάνουν την επιπολιτισμική διεργασία και συναφή θέματα, όπως οι διομαδικές σχέσεις μεταναστών και γηγενών, η επαφή των μεταναστών με τους συμπατριώτες και τη χώρα καταγωγής τους, καθώς και οι πιθανές δυσκολίες που συνοδεύουν την επιπολιτισμοποίηση, όπως οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις. Βασικό σημείο εστίασης αποτέλεσε η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής και η ενδεχόμενη σύνδεσή της με τα παραπάνω.

Στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε να συνοψίσουμε, να αντιπαραβάλουμε και να συνθέσουμε τα ευρήματα από όλες τις ομάδες εστίασης με σκοπό την εύρεση των ομοιοτήτων και των διαφοροποιήσεων μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων που μελετήθηκαν. Με άλλα λόγια, στόχος μας είναι να συνοψίσουμε τα θέματα που προέκυψαν από το σύνολο των ευρημάτων εντοπίζοντας κοινά και διαφορετικά σημεία, με βάση τις θεματικές κατηγορίες που αναδείχθηκαν και σε συνάρτηση με τα συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα και στόχους της έρευνας.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Το ζήτημα της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης ανάμεσα στη χώρα προέλευσης των συμμετεχόντων και την Ελλάδα αποτέλεσε κεντρικό ερευνητικό θέμα. Αφιερώθηκε σημαντικός χρόνος κατά τη διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος και οι συμμετέχοντες επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον κατά τη συζήτησή του, υπογραμμίζοντας τη σημασία και επιβεβαιώνοντας το ερευνητικό ενδιαφέρον της συγκεκριμένης μεταβλητής. Το ζήτημα της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης διαπερνούσε το σύνολο της συζήτησης και επανερχόταν συχνά στο προσκήνιο, ακόμα και όταν η εστίαση βρισκόταν σε άλλο σημείο.

Τα ζητήματα που φαίνεται να προβάλλουν ως διαφοροποιητικά στοιχεία της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής είναι σε πολλές περιπτώσεις κοινά μεταξύ των ομάδων εστίασης. Επιχειρώντας την εννοιολογική κατηγοριοποίηση της

προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης με βάση τα ευρήματα της έρευνας, μπορούμε να διακρίνουμε πέντε βασικές κατηγορίες που συνδέονται με τα βασικά στοιχεία της θεωρίας της Οικολογικής Ψυχολογίας (βλ. Γεώργας, 1995): οικολογικά στοιχεία, οργάνωση και θεσμοί της κοινωνίας, δεσμοί με ομάδες στη μικρή κοινότητα, οικογένεια, άτομο. Τα οικολογικά στοιχεία περιλαμβάνουν το κλίμα, καθώς και τα γεωγραφικά, χωροταξικά και δημογραφικά στοιχεία. Η οργάνωση και οι θεσμοί της κοινωνίας αφορούν την οικονομική οργάνωση και τους διάφορους θεσμούς, όπως το εκπαιδευτικό και πολιτικό σύστημα, τη θρησκεία, τα μέσα επικοινωνίας. Με την κατηγορία των δεσμών με ομάδες στη μικρή κοινότητα εννοούμε τους δεσμούς μεταξύ των διαφόρων ομάδων που συγκροτούν τη μικρή κοινότητα, όπως για παράδειγμα τις σχέσεις στον επαγγελματικό χώρο ή στη γειτονιά. Η τέταρτη κατηγορία, δηλαδή η οικογένεια, αναφέρεται στη μορφή, το περιεχόμενο και την επιρροή του οικογενειακού πλαισίου. Το άτομο, υπό το πρίσμα διαφοροποιήσεων σε επιμέρους στοιχεία όπως η προσωπικότητα, η αντίληψη, οι αξίες, οι στάσεις και η συμπεριφορά, αποτελεί την τελευταία κατηγορία.

Όσον αφορά τα οικολογικά στοιχεία, τα ευρήματα από όλες τις ομάδες εστίασης αναδεικνύουν τη σημασία του συγκεκριμένου παράγοντα στη διερεύνηση της έννοιας της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης. Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνεται η γεωγραφική θέση της χώρας, στην οποία δίνεται βάρος σχεδόν σε κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα, επιβεβαιώνοντας τη σχετική βιβλιογραφία που αναφέρει ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συνδέεται με τη γεωγραφική απόσταση της χώρας προέλευσης από τη χώρα υποδοχής (Neto, 2009. Sang & Ward, 2006. Schalk-Soekar et al., 2004). Οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο επισημαίνουν ότι η χώρα καταγωγής τους αποτελεί τμήμα του Αραβικού κόσμου και οι συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής κάνουν λόγο για την ήπειρο από την οποία κατάγονται. Από την άλλη, οι συμμετέχοντες από την

Αλβανία τοποθετούν τη χώρα προέλευσής τους στα Βαλκάνια και αναδεικνύουν τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία των δύο χωρών, όπως για παράδειγμα τα ήθη και έθιμα, ακριβώς εξαιτίας της κοντινής γεωγραφικής θέσης.

Επιπλέον, οι συμμετέχοντες από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής θέτουν το ζήτημα του διαφορετικού χρώματος της επιδερμίδας ενώ τα μέλη από την Αλβανία αναφέρονται στις ομοιότητες που παρουσιάζει η εξωτερική εμφάνιση των δύο λαών. Η τελευταία παρατήρηση σχετίζεται με το γεγονός ότι η εξωτερική εμφάνιση καθιστά τις εθνοπολιτισμικές ομάδες λιγότερο ή περισσότερο εμφανείς στο δημόσιο χώρο και ενδεχομένως συνδέεται με την αποδοχή του ατόμου στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000. Schneider, 2008). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ένας συμμετέχων από το Πακιστάν αναφέρει την κοινή ανθρώπινη φύση ως ένα από τα ελάχιστα κοινά σημεία μεταξύ του λαού της χώρας καταγωγής του και της χώρας υποδοχής. Όπως σημειώνει ο Sapountzis και οι συνεργάτες του (2013), η επίκληση της ανθρώπινης υπόστασης αποτελεί μία από τις πιο συνηθισμένες κατηγοριοποιήσεις στη διαμόρφωση μίας κοινής εσω-ομάδας.

Επίσης, γίνεται αναφορά σε διαφορές που σχετίζονται με το κλίμα της κάθε χώρας - το οποίο μάλιστα επηρεάζει και τις διατροφικές συνήθειες σε χώρες όπως η Ινδία -, καθώς και με τη δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ινδίας γίνεται αναφορά στο μεγάλο πληθυσμό της χώρας. Τέλος, το κοινωνικό περιβάλλον με την έννοια του μεγέθους της κοινότητας, των ρυθμών ζωής και του θορύβου που επικρατεί, επισημαίνεται ως διαφοροποιητικό στοιχείο σε ορισμένες περιπτώσεις. Η οργάνωση του κράτους στην Ινδία είναι διαφορετική από τη χώρα υποδοχής, καθώς η χώρα χωρίζεται σε πολλά κρατίδια, ενώ ο θόρυβος που επικρατεί στο Πακιστάν είναι πιο έντονος από ό,τι στην Ελλάδα.

Αναφορικά με την οργάνωση και τους θεσμούς στην κοινωνία, οι συμμετέχοντες κάνουν λόγο για τις διαφορές που υπάρχουν στο πολιτικό σύστημα και τη διακυβέρνηση της κάθε χώρας. Οι όποιες ομοιότητες αφορούν κυρίως τη νοοτροπία των πολιτικών και τις σχέσεις πολιτών και πολιτικών. Οι συμμετέχοντες από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής και το Πακιστάν υπογραμμίζουν τη διαφορετική οργάνωση του κράτους αλλά και τη διαφοροποιημένη έννοια που έχει το δημοκρατικό πολίτευμα στη χώρα υποδοχής και στις χώρες προέλευσης. Από την άλλη, οι συμμετέχοντες από την Ινδία και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής θέτουν ένα συναφές ζήτημα, αυτό της τεχνολογικής ανάπτυξης. Τα μέλη από την Ινδία επισημαίνουν ότι η χώρα προέλευσής τους παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια σημαντική τεχνολογική πρόοδο και ανταγωνίζεται το επίπεδο ανάπτυξης τόσο της Ελλάδας όσο και της Ευρώπης, ενώ τα μέλη από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής τονίζουν τη διαφοροποίηση στην οικονομική ανάπτυξη. Μία σημαντική διαφορά αναφέρεται από τα μέλη από το Μαρόκο, τα οποία θέτουν ως βασικό θέμα τα συναισθήματα φόβου, καταπίεσης και ανελευθερίας που βιώνουν στη χώρα προέλευσής τους. Παρόμοια εικόνα αναφέρουν και οι συμμετέχοντες από το Πακιστάν, καθώς κάνουν λόγο για μειωμένη αίσθηση ασφάλειας στη χώρα καταγωγής τους εξαιτίας της υψηλής εγκληματικότητας αλλά και των πολεμικών συρράξεων σε γειτονικές χώρες. Επίσης, οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής επισημαίνουν την ανάγκη διεκδίκησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες καταγωγής τους, αντιπαραβάλλοντάς τη με το σεβασμό που επιδεικνύεται προς τα ανθρώπινα δικαιώματα σε άλλες χώρες.

Η κοινωνική πρόνοια, όπως για παράδειγμα οι υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης, αναδεικνύεται μία σημαντική διαφοροποιητική παράμετρος. Οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής τονίζουν τις συγκριτικά περισσότερες ευκαιρίες μόρφωσης που έχουν τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής και τη δυνατότητα

εκπαίδευσης που παρέχεται στις γυναίκες. Ειδικά τα μέλη της υποσαχάριας Αφρικής συσχετίζουν τις προσφερόμενες κρατικές παροχές με την οικονομική θέση που κατέχει ο πολίτης στη χώρα και αναδεικνύουν επιπλέον τις διαφορές στη δυνατότητα χρήσης τεχνολογικού εξοπλισμού που λειτουργεί υποστηρικτικά προς την εκπαίδευση. Επίσης, όσον αφορά τον εργασιακό τομέα, οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο εντοπίζουν διαφορές στο ωράριο εργασίας ενώ οι συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής και το Πακιστάν επισημαίνουν διαφορές στις συνθήκες εργασίας, στις παρεχόμενες αμοιβές, στην επαγγελματική εξέλιξη που μπορεί να έχει κάποιος αλλά και στην εργατικότητα των ατόμων.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στον τομέα των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, ο οποίος αποτελεί βασικό σημείο διαφοροποίησης των εθνοπολιτισμικών ομάδων, ειδικά όσον αφορά τους συμμετέχοντες από το Πακιστάν και την Ινδία. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες από την Αλβανία επισημαίνουν την ελευθερία στην άσκηση των θρησκευτικών δικαιωμάτων και το σεβασμό που εκφράζουν απέναντι σε όλες τις θρησκείες, σε αντίθεση με το ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι η θρησκεία κατέχει σημαντικό ρόλο ως διαφοροποιητικό πολιτισμικό στοιχείο (Cohen, Wu, & Miller, 2016. Saroglou & Cohen, 2013).

Επίσης, η γλώσσα, αλλά και οι πολλές διαφορετικές γλώσσες που μπορεί να ομιλούνται ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή, θεωρούνται στοιχεία διαφοροποίησης των χωρών. Ακόμα, ο τρόπος ενδυμασίας αποτελεί σημείο πολιτισμικής διαφοράς, δεδομένου ότι χώρες όπως το Μαρόκο, το Πακιστάν και η Ινδία διαθέτουν παραδοσιακό τρόπο ενδυμασίας. Τέλος, το φαγητό και συγκεκριμένα τα είδη φαγητού, οι συνήθειες, οι ώρες γευμάτων και ο τρόπος μαγειρέματος, προβάλλουν συχνά ως στοιχεία διαφοροποίησης με τη χώρα υποδοχής, ιδιαίτερα σε χώρες όπως η Ινδία και το Μαρόκο.

Οι συμμετέχοντες αναφέρονται στις διαπροσωπικές σχέσεις που υπάρχουν στη μικρή κοινότητα, όπως για παράδειγμα είναι οι επαγγελματικές σχέσεις και οι σχέσεις στη γειτονιά. Γίνεται ιδιαίτερος λόγος από τους συμμετέχοντες από την Ινδία, το Πακιστάν και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής για σημαντικές διαφορές όσον αφορά τη θέση της γυναίκας ειδικά στο εργασιακό πλαίσιο ενώ οι συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής τονίζουν το συλλογικό χαρακτήρα των χωρών καταγωγής τους και την αλληλοϋποστήριξη των μελών της κοινότητας. Επίσης, ο τρόπος ψυχαγωγίας παρουσιάζει στοιχεία τόσο ομοιότητας όσο και διαφοροποίησης. Οι συμμετέχοντες από την Ινδία και το Πακιστάν κάνουν λόγο για διαφορές στις συνήθειες και στον τρόπο διασκέδασης ενώ οι συμμετέχοντες από την Αλβανία και το Μαρόκο δεν εντοπίζουν σημαντικές διαφορές στον τρόπο ψυχαγωγίας, στις φιλίες και την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Η οικογένεια και οι ισχυροί δεσμοί που υπάρχουν μεταξύ των μελών της άλλοτε παρουσιάζονται ως διαφοροποιητικό στοιχείο των εθνοπολιτισμικών ομάδων και άλλοτε ως στοιχείο σύγκλισης του πολιτισμού καταγωγής και του πολιτισμού υποδοχής, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των μελών από την Αλβανία. Οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο σημειώνουν ορισμένες διαφορές που υπάρχουν στις οικογενειακές και τις διαπροσωπικές σχέσεις και ιδιαίτερα στις σχέσεις μεταξύ των φύλων, τις οποίες σχετίζουν με τη διαφορετική, σε σχέση με τη χώρα υποδοχής, παιδεία. Ακόμα, οι συμμετέχοντες από το Πακιστάν αναφέρονται στην πεποίθηση των μελών της χώρας καταγωγής τους ότι οι οικογενειακές υποθέσεις δε συζητούνται δημόσια σε αντίθεση με τον ελληνικό λαό και επισημαίνουν την ύπαρξη στενότερων δεσμών και μεγαλύτερης αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των μελών της οικογένειας στο Πακιστάν συγκριτικά με την Ελλάδα. Επίσης, οι συμμετέχοντες από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής κάνουν λόγο για κοινές αξίες που ενδεχομένως δεν εκφράζονται με τον ίδιο τρόπο και τονίζουν τις διαφορές που υπάρχουν στον τρόπο διαπαιδαγώγησης και στην οικογένεια, η οποία στις χώρες καταγωγής τους

συνεχίζει να υπάρχει στην εκτεταμένη της μορφή. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες από την Αλβανία τονίζουν τα πολλά κοινά στοιχεία που υπάρχουν στον τρόπο διαπαιδαγώγησης και γενικότερα, στην οικογενειακή ζωή, αλλά σημειώνουν ότι η συνοχή της οικογένειας στη χώρα καταγωγής τους απειλείται σε μικρότερο βαθμό, εξαιτίας των κοινωνικών κανόνων που υφίστανται αναφορικά με το διαζύγιο.

Τέλος, η συμπεριφορά, οι στάσεις και οι αξίες του ατόμου έρχονται στο προσκήνιο, όταν το επίκεντρο της συζήτησης αφορά την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Ο τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς των συμμετεχόντων εμφανίζεται ως στοιχείο ομοιότητας ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και τη χώρα προέλευσης, αν και προφανώς υπάρχουν στοιχεία που παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις. Για παράδειγμα στην περίπτωση των συμμετεχόντων από το Πακιστάν και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, ο σεβασμός γενικά, και κυρίως προς τις γυναίκες και τους ηλικιωμένους, η ευγένεια και η φιλοξενία, και συγκεκριμένα ο βαθμός έκφρασής τους, αποτελούν στοιχεία διαφοροποίησης. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα με καταγωγή από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής επισημαίνουν τη διαφορετική συναισθηματική έκφραση των δύο λαών, καθώς θεωρούν ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής εκφράζουν πιο ανοιχτά τα συναισθήματά τους. Επίσης, τα μέλη από την Αλβανία εξαίρουν τη διεκδικητική συμπεριφορά του ελληνικού λαού σχετικά με τα δικαιώματά του.

Ένα σημαντικό σημείο που αξίζει την προσοχή μας σχετίζεται με το γεγονός ότι στις περισσότερες εθνοπολιτισμικές ομάδες, οι προσλαμβανόμενες διαφορές αφορούν συχνά αντικειμενικά στοιχεία, όπως για παράδειγμα αποτελούν οι κλιματικές συνθήκες, Από την άλλη, οι προσλαμβανόμενες ομοιότητες αναφέρονται σε πιο προσωπικά ή κεντρικά ζητήματα, όπως είναι η νοοτροπία, ο τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς των ανθρώπων. Η συγκεκριμένη παρατήρηση θα μπορούσε να συνδέεται με τη διάκριση των

πεδίων επιπολιτισμοποίησης σε δημόσια και ιδιωτικά (βλ. Navas et al., 2007. Tip et al., 2015).

Συμπερασματικά, η εθνοπολιτισμική ομάδα από την Αλβανία αναφέρεται σε μεγάλες προσλαμβανόμενες ομοιότητες και σε μικρές, επουσιώδεις διαφορές μεταξύ των δύο χωρών. Από την άλλη, οι υπόλοιπες εθνοπολιτισμικές ομάδες αναφέρονται στις πολλές και σημαντικές διαφορές που προσλαμβάνουν ανάμεσα στη χώρα καταγωγής και τη χώρα υποδοχής και στα ελάχιστα κοινά σημεία που παρουσιάζουν μεταξύ τους. Ειδικά οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο δυσκολεύτηκαν στον εντοπισμό ομοιοτήτων μεταξύ των δύο χωρών. Τέλος, χρειάζεται να επισημάνουμε ότι ορισμένοι συμμετέχοντες τονίζουν ότι η χώρα καταγωγής τους θυμίζει προγενέστερα στάδια της Ελλάδας. Σε γενικές γραμμές, τα μέλη των ομάδων εστίασης φαίνεται να προσδίδουν στη χώρα υποδοχής ένα χαρακτήρα «ανωτερότητας» και συχνά την τοποθετούν σε ιεραρχικά ανώτερη θέση σε σχέση με τη χώρα προέλευσής τους, γεγονός που επιβεβαιώνει την τάση των ανθρώπων να δημιουργούν μία βάση εθνικής ιεραρχίας, όταν προβαίνουν σε συγκρίσεις εθνοπολιτισμικών ομάδων (Schalk-Soekar et al., 2004).

Επιχειρώντας να εξάγουμε ένα συνολικό συμπέρασμα για την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, μπορούμε να διαμορφώσουμε ένα συνεχές βάσει των αναφερόμενων προσλαμβανόμενων ομοιοτήτων και διαφορών που εντόπισαν τα μέλη των ομάδων εστίασης μεταξύ των χωρών καταγωγής τους και της χώρας υποδοχής. Στο ένα άκρο μπορούμε να τοποθετήσουμε την Αλβανία ως τη χώρα με τη μικρότερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση από την Ελλάδα, δεδομένου ότι οι προσλαμβανόμενες ομοιότητες που αναφέρθηκαν ήταν τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά αξιόλογες. Στο μέσο του συνεχούς, συναντούμε την Ινδία που παρουσιάζει μέτρια προς μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση από τη χώρα υποδοχής ενώ στο άλλο άκρο μπορούμε να τοποθετήσουμε το Πακιστάν, το Μαρόκο και τις χώρες της

υποσαχάριας Αφρικής ως τις χώρες με τη μεγαλύτερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση από την Ελλάδα.

Τα παραπάνω φαίνεται να συμφωνούν με τα ευρήματα διεθνών ερευνών σχετικά με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση και αναδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο που έχει η συγκεκριμένη μεταβλητή στην επιπολιτισμική διαδικασία (Demes & Geeraert, 2014. Ward et al., 2001). Επίσης, οι προσλαμβανόμενες ομοιότητες και διαφορές, όπως εντοπίστηκαν και επισημάνθηκαν από τους συμμετέχοντες, επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό τις ποικίλες όψεις που λειτουργούν διαφοροποιητικά μεταξύ των πολιτισμών (Berry et al., 2002. Ward et al., 2001).

Διαπολιτισμική επαφή και διομαδικές σχέσεις. Τα ευρήματα από όλες τις ομάδες εστίασης συγκλίνουν ότι οι διομαδικές σχέσεις αξιολογούνται σε γενικές γραμμές θετικά. Τα πλαίσια στα οποία λαμβάνει μέρος η διαπολιτισμική επαφή είναι η γειτονιά, ο εργασιακός χώρος αλλά και γενικά ο δημόσιος χώρος και η κοινότητα. Όσον αφορά τη συχνότητα της διαπολιτισμικής επαφής, αυτή προσδιορίζεται ως συχνή και κυμαίνεται από μηνιαία έως και καθημερινή για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες. Αποτελεί κοινό εύρημα για ορισμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες, όπως οι Ινδοί και οι Πακιστανοί, η παρουσία μίας ελληνικής οικογένειας με την οποία υπάρχει συχνή επικοινωνία και αλληλοϋποστήριξη.

Αναφορικά με το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής επαφής, αυτό περιλαμβάνει δραστηριότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ψυχαγωγίας, καθώς και κοινές επαγγελματικές δραστηριότητες. Σημειώνεται ότι οι σχέσεις χαρακτηρίζονται φιλικές σε τέτοιο σημείο που ενίοτε ταυτίζονται με τις διαπροσωπικές σχέσεις που διατηρούσαν τα άτομα στη χώρα καταγωγής. Παράλληλα, αναφέρονται και πιο στενές διαπροσωπικές σχέσεις και γίνεται λόγος για διαπολιτισμικούς γάμους και δημιουργία οικογένειας μεταξύ μελών της κοινωνίας υποδοχής και μεταναστών. Όσον αφορά το εργασιακό πλαίσιο, οι

σχέσεις φαίνεται να κυλούν ομαλά, αν και ένας συμμετέχων από το Πακιστάν κάνει λόγο για τυπικές σχέσεις εργοδότη - εργαζομένου.

Τα μέλη των ομάδων αποτιμούν θετικά τις διομαδικές σχέσεις με τους γηγενείς και υποστηρίζουν την αμοιβαιότητα αυτών των σχέσεων. Ωστόσο, το συγκεκριμένο εύρημα δεν αποτελεί κοινό τόπο για όλους τους συμμετέχοντες και η απουσία στενών σχέσεων αποδίδεται σε ποικίλους λόγους. Αρχικά, οι δύσκολες συνθήκες εργασίας καθιστούν, σύμφωνα με ορισμένους συμμετέχοντες, ανέφικτη τη δημιουργία στενών επαφών. Επίσης, ένα μέλος από την Αλβανία αναφέρει ότι δεν είχε προσωπική ανάγκη να δημιουργήσει σχέσεις με γηγενείς, δεδομένου ότι καλυπτόταν σε αυτόν τον τομέα από τους συμπατριώτες που διαμένουν στη χώρα υποδοχής. Τέλος, ένας συμμετέχων από το Πακιστάν αμφισβητεί την ύπαρξη στενών σχέσεων με τους γηγενείς και επισημαίνει ότι είναι τυπικές, εξαιτίας των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων και του συνακόλουθου φόβου λόγω της μεγάλης πολιτισμικής απόστασης, η οποία φαίνεται να θέτει δυσκολίες και περιορισμούς στη διαπολιτισμική επαφή. Σε αυτές τις περιπτώσεις η ευθύνη για την απουσία στενών διομαδικών σχέσεων αποδίδεται τόσο στους γηγενείς όσο και στους συμμετέχοντες, καθώς επισημαίνεται ότι η ίση μεταχείριση, ο αλληλοσεβασμός και η αλληλοκατανόηση αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για θετικές διομαδικές σχέσεις.

Σημειώνεται ότι, παρά τη, σε γενικές γραμμές, θετική αξιολόγηση των διομαδικών σχέσεων, η εικόνα των ερευνητών αναφορικά με τη διαπολιτισμική επαφή δεν είναι ολοκληρωμένη. Ορισμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες, και ιδιαιτέρως οι ομάδες που προσλαμβάνουν μεγάλες πολιτισμικές διαφορές με την Ελλάδα, όπως οι χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, το Μαρόκο και το Πακιστάν, δεν παρέχουν πολλές πληροφορίες για την ακριβή φύση των διομαδικών σχέσεων, δημιουργώντας την αίσθηση ότι η διαπολιτισμική επαφή είτε σε ορισμένες περιπτώσεις κινείται σε επιφανειακό επίπεδο είτε ταυτίζεται με την παροχή βοήθειας και αλληλεγγύης από τους γηγενείς.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων συνδέει τη διαπολιτισμική επαφή με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα υποδοχής τα τελευταία χρόνια. Ο σεβασμός στη διαφορετική εθνοπολιτισμική προέλευση και η κατανόηση για τις δυσκολίες που ενέχει η μετανάστευση αποτελούν σημαντικά κριτήρια για τη δημιουργία καλών διομαδικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, φαίνεται ότι η παρούσα κατάσταση στην Ελλάδα έχει βοηθήσει τους γηγενείς να αποκτήσουν περισσότερη ενσυναίσθηση αναφορικά με τα αίτια της μετανάστευσης και την επιπολιτισμική διαδικασία. Από την άλλη, επισημαίνεται ότι πολλοί συμμετέχοντες θέτουν ως βάση των διομαδικών σχέσεων στοιχεία που σχετίζονται περισσότερο με το χαρακτήρα και την προσωπικότητα και λιγότερο με την εθνοπολιτισμική καταγωγή. Με άλλα λόγια, η εθνοπολιτισμική προέλευση ως παράγοντας διαφοροποίησης των διομαδικών σχέσεων τίθεται στο περιθώριο, όταν δε συνάδουν καταρχάς τα στοιχεία προσωπικότητας των ατόμων.

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Το ζήτημα της ύπαρξης διακρίσεων στη χώρα υποδοχής και ο τρόπος με τον οποίο αυτές γίνονται αντιληπτές και βιώνονται από τους μετανάστες κατέχει κεντρική σημασία για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες ανεξαιρέτως. Είναι ενδεικτικό ότι αφιερώθηκε πολύς χρόνος από όλους σχεδόν τους συμμετέχοντες στην εκτενή αναφορά περιστατικών, όπου οι ίδιοι έτυχαν άσχημης, υποτιμητικής και προσβλητικής αντιμετώπισης, υπογραμμίζοντας την επιθυμία να ακουστεί η φωνή και η προσωπική τους οπτική. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η συγκεκριμένη θεματική διαπερνούσε όλη τη διάρκεια της ομάδας εστίασης και επανερχόταν συχνά στο προσκήνιο, ακόμα και όταν η εστίαση της συζήτησης ήταν σε άλλη θεματική.

Ένα κοινό εύρημα που χρειάζεται να τονίσουμε είναι ότι η αρχική ανταπόκριση στο ζήτημα της ύπαρξης διακρίσεων, τόσο σε γενικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο, ήταν σε ορισμένες περιπτώσεις αρνητική. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της συζήτησης οι

αναφορές περιστατικών διάκρισης από τους συμμετέχοντες πλήθαιναν και τα μέλη των ομάδων έκαναν λόγο για εκφοβιστικές, προκλητικές και απειλητικές συμπεριφορές εκ μέρους των γηγενών, καθώς και για τα εμπόδια και τους περιορισμούς που αντιμετωπίζουν στην ελληνική κοινωνία.

Τα πλαίσια στα οποία λαμβάνουν χώρα οι συμπεριφορές διάκρισης ποικίλλουν και περιλαμβάνουν τις δημόσιες υπηρεσίες, τις υπηρεσίες υγείας αλλά και εν γένει το δημόσιο χώρο, σε συμφωνία με ευρήματα άλλων ερευνών (Cremer-Schafer et al., 2001). Οι συμμετέχοντες προσλαμβάνουν διακρίσεις εξαιτίας της γραφειοκρατίας που καλούνται να αντιμετωπίσουν στη χώρα υποδοχής και της απουσίας των απαραίτητων νομιμοποιητικών εγγράφων. Αισθάνονται ότι με αυτόν τον τρόπο αποκλείονται από το δημόσιο χώρο και περιορίζεται η δυνατότητα προσφυγής τους σε αρμόδιες υπηρεσίες για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Επίσης, τα μέλη από το Πακιστάν και χώρες της υποσαχάριας Αφρικής αναφέρονται στη συμπεριφορά των αστυνομικών αρχών, καθώς και στους συνεχείς ελέγχους που υποβάλλονται και οι οποίοι συχνά συνοδεύονται από ταλαιπωρία, προσβλητικές και υποτιμητικές συμπεριφορές.

Ακόμα, τα μέλη των ομάδων εστίασης επισημαίνουν συμπεριφορές διάκρισης εις βάρος τους, όσον αφορά τη δυσκολία εύρεσης εργασίας και ενοικίασης σπιτιού. Η μη καταβολή των δεδουλευμένων αλλά και περιστατικά εργοδοτικής αυθαιρεσίας και εργασιακής εκμετάλλευσης κυριαρχούν στο λόγο των συμμετεχόντων και απαιτούν τη συνεχή εγρήγορσή τους σε παρόμοια ζητήματα. Τα άτομα αισθάνονται ότι συχνά αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη και καχυποψία στον επαγγελματικό χώρο, καθώς και ότι αποκλείονται από τη δυνατότητα άσκησης συγκεκριμένων επαγγελμάτων και την ανάληψη δημόσιων θέσεων, παρά την εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεών τους προς το κράτος.

Εθνοπολιτισμικές ομάδες που προέρχονται από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής και από το Πακιστάν τονίζουν ότι το διαφορετικό χρώμα επιδερμίδας ενδέχεται να αποτελεί από μόνο του λόγο διάκρισης. Επίσης, οι συμμετέχοντες από το Μαρόκο αναφέρουν ότι ακόμα και η χρήση της γλώσσας καταγωγής τους μπορεί να προκαλέσει ανησυχία έως και φόβο στους γηγενείς. Τέλος, οι συμμετέχοντες από την Αλβανία επισημαίνουν τη στερεοτυπική προβολή της εθνοπολιτισμικής τους ομάδας και την προπαγάνδα που έχει γίνει εις βάρος τους κυρίως από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Σε συμφωνία με τα παραπάνω, οι Karllani και Mai (2005) σημειώνουν ότι η αναπαράσταση των Αλβανών μεταναστών στα μέσα μαζικής ενημέρωσης περιελάμβανε τρεις διαστάσεις: ότι ήταν φτωχοί, οπισθοδρομικοί και χωρίς ικανότητα αλλαγής, ότι ήταν εγγενώς εγκληματικοί και ότι ήταν «παραδοσιακά» εχθροί λόγω εθνοπολιτισμικής προέλευσης και θρησκείας.

Ιδιαίτερος λόγος γίνεται από τα μέλη των ομάδων για περιστατικά άρρητης διάκρισης (βλ. Vala, et al., 2009. Χρυσοχόου, 2005). Συγκεκριμένα, ομάδες με μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, όπως οι Πακιστανοί και οι Μαροκινοί, αναφέρονται στην τήρηση περιβαλλοντικής απόστασης των γηγενών από τους συμμετέχοντες στο δημόσιο χώρο αλλά και στη φύση των διομαδικών σχέσεων. Επίσης, μέλη και από χώρες με μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, όπως η Αλβανία, αναφέρουν ότι γίνονται αποδέκτες περιστατικών άδηλου ρατσισμού, αφού ειδικά στο δημόσιο χώρο προσλαμβάνουν συμπεριφορές διάκρισης μη λεκτικής φύσης.

Η πλειοψηφία των μελών αναφέρουν ότι οι διακρίσεις που προσλαμβάνουν οι ίδιοι κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα με αυτές που προσλαμβάνει η εθνοπολιτισμική τους ομάδα, εύρημα που έρχεται εν μέρει σε αντίθεση με το φαινόμενο της ασυμφωνίας στην πρόσληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο (βλ. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012). Από την άλλη, υπάρχουν εθνοπολιτισμικές ομάδες, όπως οι

Ινδοί, που θεωρούν ότι η δική τους ομάδα υφίσταται περισσότερες διακρίσεις από τις υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες. Σε αυτό φαίνεται να διαφωνεί η ομάδα των Πακιστανών, η οποία θεωρεί ότι άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες δέχονται περισσότερες διακρίσεις συγκριτικά με τους ίδιους ενώ αναφέρουν περιπτώσεις που και οι ίδιες οι μεταναστευτικές ομάδες προβαίνουν σε συμπεριφορές διάκρισης απέναντι σε μετανάστες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης. Ακόμα, τα μέλη από την Αλβανία υποστηρίζουν ότι σε γενικές γραμμές καταβάλλουν σημαντικές και περισσότερες προσπάθειες ομαλής ένταξης στην ελληνική κοινωνία συγκριτικά με άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες. Υπό αυτή την έννοια, οι ίδιοι θεωρούν ότι αυτό πρέπει να αναγνωρίζεται από το πλαίσιο υποδοχής.

Επίσης, οι συμμετέχοντες υποστηρίζουν ότι προσλαμβάνουν αίσθηση φόβου και απειλής κυρίως από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, τα οποία έχουν σχετική άγνοια και δεν έχουν ζήσει παρόμοιες εμπειρίες, ενώ τα μέλη με καταγωγή από το Πακιστάν και την Αλβανία αναφέρουν τη διαφοροποίηση των συμπεριφορών ανάμεσα στις επαρχιακές και τις αστικές πόλεις, τονίζοντας τον κλειστό χαρακτήρα της επαρχίας. Τέλος, γίνεται λόγος για τις αλλαγές που συμβαίνουν με την παρόδο του χρόνου, καθώς αναφέρεται ότι ενώ ο αρχικός χρόνος προσαρμογής είναι δύσκολος, με τον καιρό οι συμμετέχοντες αισθάνονται μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων.

Γενικότερα, υπάρχουν αναφορές για τη στερεοτυπική αντίληψη που προσλαμβάνουν τα άτομα, όσον αφορά την εθνοπολιτισμική τους ομάδα. Με άλλα λόγια, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι τα μέλη μίας χώρας προέλευσης εξισώνονται μεταξύ τους και τους αποδίδονται αναπαραστάσεις και χαρακτηριστικά που αφορούν ολόκληρη την εθνοπολιτισμική ομάδα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία αρνητικών στάσεων και προκαταλήψεων (Fiske, 1998). Ειδικά όσον αφορά την εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών, οι συμμετέχοντες αναφέρουν τις επίσημες και ανεπίσημες προσπάθειες

εξελληνισμού τους κατά τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσής τους στη χώρα υποδοχής. Σε αυτές τις συμπεριφορές αποδίδεται και το φανατικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί κυρίως κατά το παρελθόν μεταξύ Αλβανών και Ελλήνων, γεγονός που οδήγησε τους μετανάστες να υπερθεματίσουν την εθνοπολιτισμική τους καταγωγή ως μορφή αντίστασης στην αίσθηση απειλής που δημιούργησε ο προσλαμβανόμενος φόβος για πλήρη αφομοίωσή τους στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι η διάκριση συνδέεται με προσωπικά στοιχεία του ατόμου που προβαίνει σε τέτοιου είδους συμπεριφορές, δηλαδή με στοιχεία χαρακτήρα και προσωπικότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά των μελών από την Αλβανία και τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής για συναισθήματα ζήλιας και φθόνου εκ μέρους των γηγενών για την οικονομική και κοινωνική ανέλιξη που ενδεχομένως έχουν οι μετανάστες στη χώρα υποδοχής. Από την άλλη, οι συμμετέχοντες τονίζουν ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου οι γηγενείς λειτουργούν προστατευτικά και συμβάλλουν στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους για ίση μεταχείριση, στηρίζοντας το ερευνητικό εύρημα ότι η διαπολιτισμική επαφή φαίνεται να μειώνει την προσλαμβανόμενη διάκριση (π.χ. Voci & Hewstone, 2003. Ward & Leong, 2006).

Επιπλέον, σύμφωνα με την πλειοψηφία των συμμετεχόντων η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής λειτουργεί ως ασπίδα στην προσλαμβανόμενη διάκριση και συντελεί στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους και τη γενικότερη προσαρμογή τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Ακόμα, η ενεργητική στάση και αντίδραση των ίδιων απέναντι σε περιστατικά διακρίσεων έχει κεντρική σημασία, όπως επισημαίνουν και άλλοι ερευνητές (Din-Dzietham, et al., 2004. Renae Stancil, et al., 2000). Από την άλλη, υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι συμμετέχοντες αντιδρούν υποχωρώντας, αποφεύγοντας την όποια σύγκρουση και οδηγούμενοι συχνά σε συμβιβαστικές ή και υποτιμητικές λύσεις.

Παράλληλα, αρκετά μέλη αναφέρουν ότι προσπαθούν να αποστασιοποιηθούν, να απωθήσουν συμπεριφορές διάκρισης ή χρησιμοποιούν το χιούμορ ως τρόπο διαχείρισης.

Όσον αφορά τη γενική αποτίμηση των συμμετεχόντων αναφορικά με την ύπαρξη διακρίσεων, τα ευρήματα από όλες σχεδόν τις εθνοπολιτισμικές ομάδες συγκλίνουν στο ότι υπάρχουν διακρίσεις στην κοινωνία υποδοχής, οι οποίες δεν αφορούν μόνο τους ίδιους προσωπικά και τους μετανάστες, αλλά και τους γηγενείς. Εξαίρεση αποτελεί η εθνοπολιτισμική ομάδα των Μαροκινών, η οποία ναι μεν αναφέρει ότι οι μετανάστες υφίστανται διακρίσεις αλλά δεν εστιάζει ιδιαίτερα στη συγκεκριμένη θεματική. Η εκτίμηση των ερευνητών είναι ότι αυτό ενδεχομένως συνδέεται με άλλους λόγους, όπως η συμμόρφωση σε κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις, το πλαίσιο πραγματοποίησης της ομάδας εστίασης και οι ψυχολογικοί μηχανισμοί άμυνας. Επίσης, η απουσία αναφοράς σε περιστατικά προσλαμβανόμενης διάκρισης ενδεχομένως συνδέεται με την υποκειμενική πρόσληψη της διάκρισης και την περαιτέρω κοινωνική υποτίμηση που μπορεί να βιώσουν τα άτομα εξαιτίας της αναφοράς συμπεριφορών διάκρισης εις βάρος τους (Kaiser & Miller, 2001. Krieger, et al., 2005).

Η τωρινή κοινωνικοοικονομική κατάσταση της χώρας υποδοχής και η μετανάστευση πολλών Ελλήνων στο εξωτερικό λόγω της οικονομικής κρίσης τα τελευταία χρόνια φαίνεται να σχετίζεται σημαντικά με την ύπαρξη διακρίσεων, ενισχύοντας από τη μία πλευρά την κατανόηση εκ μέρους των γηγενών για τις δυσκολίες που μπορεί να έχει η μετεγκατάσταση σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Από την άλλη πλευρά, οι παρούσες συνθήκες φαίνεται να ευνοούν την αύξηση του αισθήματος απειλής που μπορεί να επιφέρει η μετανάστευση, καθώς υπάρχει η άποψη ότι οι μετανάστες χαίρουν επαγγελματικών ευκαιριών και προνομίων εις βάρος των γηγενών (Florack et al., 2003. Sang & Ward, 2006).

Οι συμμετέχοντες από το Πακιστάν δηλώνουν ότι η κατάσταση έχει επιδεινωθεί τα τελευταία χρόνια λόγω της ανόδου της Χρυσής Αυγής, η οποία έχει προβεί σε πολυάριθμες επιθέσεις εναντίον μελών της συγκεκριμένης εθνοπολιτισμικής ομάδας και εν γένει των μεταναστών. Απεναντίας, οι συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής και από το Μαρόκο τονίζουν ότι η ύπαρξη μεταναστευτικών οργανώσεων και συλλόγων δρα υποστηρικτικά προς τους μετανάστες και έχει συμβάλει στη μείωση περιστατικών διάκρισης ενώ οι συμμετέχοντες κυρίως από την Αλβανία και από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής εμφανίζονται αισιόδοξοι για το μέλλον σχετικά με την ύπαρξη διακρίσεων.

Η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ των χωρών προέλευσης των μεταναστών και της χώρας υποδοχής παρουσιάζεται να σχετίζεται με την ύπαρξη διακρίσεων, όπως επισημαίνει και η σχετική βιβλιογραφία ότι η αύξηση της προσλαμβανόμενης διάκρισης συνδέεται με την αύξηση της πολιτισμικής απόστασης (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000). Οι γηγενείς φαίνεται να δυσκολεύονται να αποδεχθούν τη διαφορετικότητα και την επιθυμία διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων της χώρας προέλευσης, ακόμα και σε ιδιωτικά πεδία επιπολιτισμοποίησης. Ορισμένα μέλη των ομάδων εστίασης, και κυρίως όσοι προέρχονται από χώρες με μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση όπως το Πακιστάν, το Μαρόκο και η υποσαχάρια Αφρική, αποδίδουν μερίδιο ευθύνης και στους ίδιους τους μετανάστες, εφόσον δεν κάνουν προσπάθειες ενσωμάτωσης στην κοινωνία υποδοχής και αλληλεπίδρασης με τους γηγενείς.

Τέλος, οι συμμετέχοντες προχωρούν σε σύγκριση της Ελλάδας με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όσον αφορά τις διακρίσεις που προσλαμβάνουν. Τονίζουν την παροχή βοήθειας και υποστήριξης που δέχονται οι μετανάστες σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη και υπογραμμίζουν τη διαφορετική θεσμική αντιμετώπιση που υπάρχει, ειδικά σχετικά με την

απόκτηση ιθαγένειας, το δικαίωμα συμμετοχής στις εκλογές και τους μετανάστες δεύτερης γενιάς.

Σχέσεις με συμπατριώτες. Η διατήρηση στενών σχέσεων με συμπατριώτες που βρίσκονται στη χώρα υποδοχής αλλά και δεσμών με τη χώρα καταγωγής αποτελεί κεντρικό ζήτημα για τα μέλη όλων των ομάδων εστίασης. Σε αυτό το σημείο υπεισέρχεται το αίσθημα νοσταλγίας για την πατρίδα και υπογραμμίζονται οι στενοί δεσμοί που υπάρχουν και επιθυμούν να διατηρήσουν. Τα ευρήματα φανερώνουν τη συχνή επικοινωνία και τις θετικές επαφές που έχουν οι συμμετέχοντες με ομοεθνείς τους στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι η κοινή εθνοπολιτισμική προέλευση, ορισμένες φορές από μόνη της, αποτελεί κινητήριο δύναμη για τη δημιουργία σχέσεων με συμπατριώτες στη χώρα υποδοχής. Μάλιστα, οι συγκεκριμένες σχέσεις έχουν συχνά υποστηρικτικό ρόλο στην προσαρμογή των ατόμων στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, εφόσον παρέχουν βοήθεια, υποστήριξη και αλληλεγγύη, ειδικά κατά τον πρώτο καιρό της μετεγκατάστασης, όπως επισημαίνουν και άλλοι ερευνητές (π.χ. Ward et al., 2001).

Το περιεχόμενο της επαφής αφορά δραστηριότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ψυχαγωγίας. Ο επαγγελματικός χώρος αλλά και οι διάφοροι σύλλογοι των εθνοπολιτισμικών ομάδων και οι κοινότητες μεταναστών στη χώρα υποδοχής - οι οποίοι αναφέρεται ότι προσφέρουν σημαντική υποστήριξη - αποτελούν ορισμένα από τα πλαίσια επαφής με τους συμπατριώτες. Συχνά, οι σχέσεις με τους ομοεθνείς στη χώρα υποδοχής διαθέτουν πιο ουσιαστικό περιεχόμενο και αξιολογούνται περισσότερο θετικά συγκριτικά με τις σχέσεις με τους γηγενείς, ακόμα και σε περιπτώσεις που οι σχέσεις με τους γηγενείς αναφέρονται ως εξαιρετικές. Ενδεχομένως, αυτό σχετίζεται με πολιτισμικά χαρακτηριστικά που συνδέουν τα άτομα που έχουν ίδια εθνοπολιτισμική προέλευση, όπως για παράδειγμα η γλώσσα.

Από την άλλη, υπάρχουν περιπτώσεις όπου τα άτομα έχουν αποστασιοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό από την εθνοπολιτισμική τους ομάδα και διατηρούν επιλεκτικές επαφές με ομοεθνείς τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι αυτό δηλώνεται κυρίως από άτομα που προέρχονται από χώρες που προσλαμβάνονται ως αρκετά διαφορετικές από τη χώρα υποδοχής, όπως για παράδειγμα το Πακιστάν και το Μαρόκο, ενδεχομένως υποδηλώνοντας την επιθυμία ένταξής τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Αυτή η επιθυμία μπορεί βέβαια σε ορισμένες περιπτώσεις να συνδέεται με μία γενική διάθεση αποστασιοποίησης από τους συμπατριώτες ή και με συναισθήματα φόβου που ενέχει η επαφή με ομοεθνείς, η οποία μπορεί να εμπλέξει τον μετανάστη σε παραβατικές καταστάσεις.

Όσον αφορά τις σχέσεις με τη χώρα προέλευσης, όλα τα μέλη των ομάδων εστίασης δηλώνουν ότι διατηρούν στενές σχέσεις και ισχυρούς δεσμούς. Η τεχνολογική ανάπτυξη έχει βοηθήσει σημαντικά στη δυνατότητα διατήρησης συχνής - σχεδόν καθημερινής - επαφής με την οικογένεια και τους φίλους που βρίσκονται στη χώρα καταγωγής, αφού έχει καταστήσει εύκολη και οικονομική την επικοινωνία. Εξάλλου, είναι σαφές ότι η παγκοσμιοποίηση και η πρόοδος στην τεχνολογία της πληροφορίας έχει επιφέρει σημαντικές εξελίξεις στην επικοινωνία (Berry et al., 2006). Ακόμα, οι ομάδες των Ινδών και των Πακιστανών τονίζουν ότι παρέχουν, εφόσον χρειάζεται, οικονομική στήριξη σε συμπατριώτες στην πατρίδα τους, σε συμφωνία με τη μελέτη του Τόντσεφ (2007).

Αν και οι περισσότεροι συμμετέχοντες δεν αναφέρονται σε αλλαγές που έχουν επέλθει στις φιλικές τους σχέσεις λόγω της μετανάστευσης, γίνεται λόγος για τη διαφοροποίηση των σχέσεων αλλά και την - ορισμένες φορές αρνητική - αντιμετώπισή τους από τους συμπατριώτες που βρίσκονται στη χώρα καταγωγής. Αυτό είναι εμφανές κυρίως στην περίπτωση όπου τα άτομα έχουν ήδη μακρόχρονη διαμονή στην Ελλάδα,

όπως για παράδειγμα οι μετανάστες από την Αλβανία. Ως αποτέλεσμα, τα συγκεκριμένα μέλη φαίνεται να προσδίδουν μεγαλύτερη αξία στις διαπροσωπικές σχέσεις που διατηρούν στο ελληνικό πλαίσιο. Επίσης, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι συχνά χρειάζονται χρόνο για να προσαρμοστούν εκ νέου στην περίπτωση μετάβασης στη χώρα προέλευσης.

Παρά τις στενές σχέσεις με την πατρίδα και την κοινή για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες επιθυμία για διατήρηση των δεσμών, επισημαίνεται ότι η απουσία των απαραίτητων εγγράφων εμποδίζει την επίσκεψη στη χώρα καταγωγής συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων, όπως είναι οι Πακιστανοί και οι συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής. Αντίθετα, τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων επισκέπτονται την πατρίδα τους για οικογενειακούς και κοινωνικούς λόγους.

Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Τα ευρήματα της συγκεκριμένης θεματικής αφορούν σε αλλαγές που έχουν επέλθει λόγω της επιπολιτισμικής διαδικασίας και στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι συμμετέχοντες. Πιο συγκεκριμένα, τα μέλη των ομάδων εστίασης αναφέρονται στα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής που έχουν υιοθετήσει και στα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής που έχουν διατηρήσει αλλά και στα επιθυμητά στοιχεία πολιτισμού που θα ήθελαν αντίστοιχα να υιοθετήσουν και να διατηρήσουν. Συναφή ζητήματα αποτελούν η προσλαμβανόμενη αίσθηση ανήκειν των ατόμων στην ελληνική κοινωνία αλλά και τα σχέδια για το μέλλον τους.

Όσον αφορά τις αλλαγές που έχουν συμβεί στη ζωή των συμμετεχόντων κατά την επιπολιτισμοποίησή τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, τα ευρήματα είναι ποικίλα και σύνθετα. Το συγκεκριμένο θέμα έχει κεντρική σημασία για όλες τις ομάδες εστίασης και αφιερώθηκε αρκετός χρόνος στην αναφορά των αλλαγών. Από την άλλη, παρά τα κοινά στοιχεία που αναφέρονται, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο εντός των συμμετεχόντων της κάθε ομάδας εστίασης όσο και μεταξύ των ομάδων.

Σημειώνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις οι αλλαγές χαρακτηρίζονται καθοριστικές για τη ζωή των ατόμων και αναδεικνύονται οι ευκαιρίες και τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει η μετανάστευση. Εντούτοις, υπάρχουν συμμετέχοντες που δυσκολεύονται να εντοπίσουν τις μεταβολές που έχουν συμβεί. Αυτό φαίνεται να συμβαίνει για δυο λόγους. Πρώτον, το συγκεκριμένο θέμα ενδεχομένως δεν έχει απασχολήσει ορισμένα μέλη των ομάδων εστίασης, και δεύτερον, η μακροχρόνια διαμονή στη χώρα υποδοχής καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό των αλλαγών, εφόσον οι συμμετέχοντες από τη μία δε μπορούν να προσδιορίσουν εύκολα τους τομείς στους οποίους αυτές έχουν συμβεί, από την άλλη δε μπορούν να διακρίνουν πλέον εύκολα μεταξύ της ζωής στη χώρα καταγωγής και της ζωής στη χώρα υποδοχής, δεδομένου ότι έχουν ζήσει μεγάλο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα. Τα παραπάνω οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η επιπολιτισμοποίηση συντελείται χωρίς να αποτελεί πάντοτε συνειδητή διαδικασία για τους μετανάστες.

Επίσης, ενδιαφέρουσα είναι η σύνδεση της επιπολιτισμικής διεργασίας με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, η οποία φαίνεται να διαφοροποιεί την επιπολιτισμοποίηση και σε ορισμένες περιπτώσεις να δυσκολεύει τη διαδικασία ενσωμάτωσης νέων πολιτισμικών στοιχείων ή/και τη διατήρηση στοιχείων της χώρας καταγωγής, όπως επιβεβαιώνουν ελληνικά και διεθνή ερευνητικά δεδομένα (βλ. Demes & Geeraert, 2014. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008. Tip et al., 2015). Το εύρημα αυτό αναδύεται ιδιαίτερα στην περίπτωση των συμμετεχόντων από την Αλβανία, οι οποίοι προσλαμβάνουν γενικά μικρή πολιτισμική απόσταση από τη χώρα υποδοχής και δυσκολεύονται στην αναγνώριση των αλλαγών λόγω και της διαρκούς και ενεργούς παρουσίας της εθνοπολιτισμικής τους ομάδας στο δημόσιο χώρο. Επίσης, οι συμμετέχοντες αυτοί συσχετίζουν την επιπολιτισμοποίηση με τις προσλαμβανόμενες διακρίσεις, δεδομένου ότι έχουν υπάρξει, ειδικά κατά το παρελθόν, προσπάθειες πλήρους αφομοίωσής τους στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Οι αλλαγές που έχουν επέλθει λόγω της επιπολιτισμοποίησης σχετίζονται με αλλαγές στο προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο. Κοινό εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι έχουν συμβεί αλλαγές στον τρόπο ζωής τους λόγω της επαφής τους με έναν καινούριο και διαφορετικό - ειδικά όσον αφορά συμμετέχοντες από χώρες με μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση - τρόπο ζωής, γεγονός που σε αρκετές περιπτώσεις προσδίδει μία αίσθηση μεγαλύτερης ελευθερίας και διεύρυνσης των πνευματικών οριζόντων υπό το πρίσμα της απόκτησης μίας πιο σφαιρικής αντίληψης της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, αναφέρονται σε διαφοροποιήσεις που έχουν συμβεί στον τρόπο επικοινωνίας και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιδιαίτερη αναφορά που κάνει ένας συμμετέχων από το Πακιστάν σχετικά με την ολοκληρωτική μεταστροφή στην οποία έχει προβεί λόγω της μετανάστευσης όσον αφορά την ιδεολογική του τοποθέτηση και γενικότερα, την κοσμοθεωρία του.

Τα μέλη των ομάδων θεωρούν ότι έχουν αποκτήσει νέες γνώσεις και δεξιότητες ζωής, αναδεικνύοντας το σημαντικό ρόλο της πολιτισμικής μάθησης (Masgoret & Ward, 2006. Ward et al., 2001). Σχεδόν όλα τα μέλη των ομάδων αναφέρονται στα αυξημένα επίπεδα ωριμότητας και τη μεγαλύτερη αίσθηση ευθύνης που έχει επιφέρει η επιπολιτισμοποίηση, επιβεβαιώνοντας την ευκαιρία για ψυχολογική ωρίμανση που ενδεχομένως θέτει η μετανάστευση ως πρόκληση (π.χ. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Πολλοί από τους συμμετέχοντες υποστηρίζουν ότι η διαμονή τους στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο έχει σηματοδοτήσει αλλαγές σε πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Λόγω της διαμονής τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, έχουν μάθει να συμμορφώνονται στους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες, καθώς και να εκπληρώνουν τις οικονομικές και οικογενειακές τους υποχρεώσεις τους με μεγαλύτερη επιτυχία από ό,τι στη χώρα προέλευσης.

Οι συμμετέχοντες ειδικά από χώρες με μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, όπως η Ινδία, το Πακιστάν και το Μαρόκο, αναφέρονται στη διαφορετική αντίληψη που έχουν πλέον για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, αναγνωρίζοντας το δικαίωμά της στην εργασία και την εκπαίδευση. Επίσης, τα μέλη από τις παραπάνω χώρες αναφέρονται στη διαφοροποίηση του τρόπου ενδυμασίας τους στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, ο οποίος πλέον μοιάζει σε αυτόν του δυτικού κόσμου. Ακόμα, οι αναφερόμενες αλλαγές συνοδεύονται από την υιοθέτηση αξιών της ελληνικής κοινωνίας που ταιριάζουν στους συμμετέχοντες και την προσθήκη νέων πολιτισμικών στοιχείων, όσον αφορά τη ζωή στη χώρα υποδοχής και συγκεκριμένα, τον τρόπο ψυχαγωγίας, το φαγητό και τη μουσική. Τέλος, σημαντική αναφορά γίνεται στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, η οποία κρίνεται σημαντική για την προσαρμογή στο νέο πλαίσιο.

Όσον αφορά την πολιτισμική διατήρηση στοιχείων της χώρας καταγωγής, αυτή φαίνεται συχνά να περιλαμβάνει εν γένει τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης και στοιχεία του χαρακτήρα των συμμετεχόντων. Οι ισχυροί δεσμοί με την οικογένεια, η νοσταλγία για την πατρίδα και η διατήρηση στενών σχέσεων με συμπατριώτες αποτελούν για τα περισσότερα μέλη των ομάδων βασικά πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία επιθυμούν να διατηρήσουν. Επίσης, οι συμμετέχοντες επιθυμούν τη διατήρηση συγκεκριμένων πολιτισμικών στοιχείων, όπως το φαγητό και ο τρόπος ψυχαγωγίας. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για τη διατήρηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, ειδικά από χώρες με μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, όπως η Ινδία και το Πακιστάν. Αυτό φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικό, ακόμα κι αν τα μέλη προχωρούν σε διαφοροποιήσεις στην τήρηση θρησκευτικών παραδόσεων εξαιτίας της διαμονής τους στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Συνολικά, η διατήρηση των θετικών πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής και η ταυτόχρονη υιοθέτηση αντίστοιχων στοιχείων της χώρας υποδοχής προβάλλει ως ο ιδανικός συνδυασμός που οδηγεί στη συγχώνευση των δύο πολιτισμών, εμπλουτίζοντας παράλληλα το άτομο ως προσωπικότητα. Ως εκ τούτου, οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που φαίνεται να υιοθετούν οι συμμετέχοντες είναι κατά βάση η εναρμόνιση, εφόσον τα περισσότερα μέλη των εθνοπολιτισμικών ομάδων εκφράζουν έναν ισχυρό προσανατολισμό προς τα μέλη και τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής παράλληλα με έναν έντονο προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και τη χώρα καταγωγής. Με άλλα λόγια, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων φαίνεται να επιθυμεί τη διατήρηση των εθίμων της χώρας προέλευσης και των στενών σχέσεων με τους συμπατριώτες ταυτόχρονα με τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων με τους γηγενείς και την υιοθέτηση των πρακτικών της χώρας υποδοχής. Ειδικότερα, ο ισχυρός προσανατολισμός προς τη χώρα υποδοχής ενισχύεται από την έντονη επιθυμία πολλών συμμετεχόντων για εμβάθυνση στα πολιτισμικά στοιχεία του νέου πλαισίου και ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία. Τα παραπάνω συμφωνούν με τα ευρήματα της ελληνικής και της διεθνούς βιβλιογραφίας αναφορικά με τη σαφή υπεροχή της εναρμόνισης ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών (π.χ. Berry et al., 2006a,b. Μόττη και συν., 2006. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008).

Ωστόσο, αυτό δεν αποκλείει περιπτώσεις όπου οι συμμετέχοντες φαίνεται να επιλέγουν την αφομοίωση ή και το διαχωρισμό. Όσον αφορά το διαχωρισμό, έχει σημασία ότι αναδεικνύεται περισσότερο ως στάση επιπολιτισμοποίησης όταν αφενός τα άτομα βιώνουν συμπεριφορές προσλαμβανόμενης διάκρισης, αφετέρου επιθυμούν είτε την επιστροφή στη χώρα καταγωγής ή τη μετανάστευσή τους σε άλλη χώρα. Το συγκεκριμένο εύρημα συμφωνεί με τον ισχυρισμό του Bourhis και των συνεργατών του (2010) ότι ο διαχωρισμός αποτελεί μία αναμενόμενη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης στην περίπτωση

υψηλής προσλαμβανόμενης διάκρισης. Επίσης, εντοπίζονται διαφαινόμενες τάσεις κοσμοπολιτισμού, με την έννοια ότι υπάρχουν συμμετέχοντες που αισθάνονται ότι η εθνοπολιτισμική τους προέλευση δεν παίζει καίριο ρόλο, εφόσον σε μεγάλο ποσοστό αισθάνονται πολίτες του κόσμου. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα ευρήματα της παρούσας έρευνας στηρίζουν τη θέση του Bourhis και των συνεργατών του (1997) περί επιλεκτικής υιοθέτησης στοιχείων από ποικίλους πολιτισμούς αλλά και τον ισχυρισμό του Rudmin (2006, 2009) για «πολιτισμική αυτονομία» του ατόμου.

Συναφές ζήτημα με τη διαδικασία επιπολιτισμοποίησης αποτελεί η προσλαμβανόμενη αίσθηση του ανήκειν στην ελληνική κοινωνία ως συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των ατόμων (Berry, 2001, Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων αναφέρει ότι αισθάνεται σε χαμηλό βαθμό ισότιμο μέλος στη χώρα υποδοχής. Μάλιστα, αρκετά μέλη εκτιμούν ότι αυτή η αίσθηση δεν πρόκειται να αλλάξει ούτε μελλοντικά. Η αίσθηση χαμηλού ανήκειν συνδέεται εν πολλοίς με την απουσία της κρατικής και θεσμικής υποστήριξης και σε συμφωνία με άλλες έρευνες (π.χ. Mossakowski, 2003), γίνεται πιο έντονη όταν επικρατούν συναισθήματα αδικίας, υποτίμησης και διάκρισης. Αντίθετα, όταν οι συμμετέχοντες αισθάνονται ότι έχουν ίσες ευκαιρίες και προνόμια με τους γηγενείς και όταν υπάρχουν στενές διαπροσωπικές σχέσεις με γηγενείς, τότε οι συμμετέχοντες αισθάνονται σε μεγαλύτερο βαθμό ότι ανήκουν στην ελληνική κοινωνία. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ορισμένα μέλη των ομάδων παρουσιάζουν ως πειστήριο της αίσθησης ανήκειν την εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεών τους προς το κράτος, γεγονός που, σύμφωνα με τους ίδιους, παρέχει τη δυνατότητα διεκδίκησης ίσων δικαιωμάτων.

Ειδικά όσον αφορά την εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών, φαίνεται ότι οι εδραιωμένοι ισχυροί δεσμοί με την Ελλάδα έχουν συμβάλει σε έναν κοινό τρόπο ζωής.

Ωστόσο, οι απόψεις των συμμετεχόντων από τη συγκεκριμένη χώρα δίστανται, καθώς από τη μία γίνεται λόγος για αίσθηση πλήρους ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία ενώ παράλληλα γίνονται σαφείς αναφορές στα εμπόδια που θέτουν τα γραφειοκρατικά ζητήματα και τα περιστατικά διακρίσεων.

Τα μέλη των ομάδων εστίασης γενικά εκφράζουν την επιθυμία αλλά και την ανάγκη να έχουν μία σφαιρική εικόνα της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης της χώρας στην οποία διαμένουν και εκδηλώνουν ενδιαφέρον για συμμετοχή στο πολιτικό γίγνεσθαι ενώ ορισμένοι συμμετέχοντες το έχουν επιχειρήσει ήδη. Με άλλα λόγια, δηλώνεται το έντονο ενδιαφέρον για συμμετοχή και υποστήριξη του ελληνικού πλαισίου σε κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα αλλά γίνεται και ιδιαίτερη αναφορά στις συνειδητές προσπάθειες που καταβάλλουν οι συμμετέχοντες προκειμένου να αισθάνονται ισότιμα μέλη της κοινωνίας. Επίσης, πολλοί συμμετέχοντες υποστηρίζουν ότι η ελληνική κοινωνία οφείλει να αναγνωρίσει την πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί σχετικά με τη μετανάστευση αλλά και την επιθυμία τους για μόνιμη παραμονή στην Ελλάδα. Συνολικά, φαίνεται ότι η ύπαρξη μίας ανοιχτής κοινωνίας που από τη μία θα δείχνει ανεκτικότητα στη διαφορετικότητα και από την άλλη θα υποστηρίζει θεσμικά τους μετανάστες αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διασφάλιση ισότιμων σχέσεων ανάμεσα στους γηγενείς και τους μετανάστες, όπως υποδηλώνει και το πολυπολιτισμικό μοντέλο των πλουραλιστικών κοινωνιών (Berry, 2006).

Σημειώνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η αίσθηση των ερευνητών ήταν ότι οι συμμετέχοντες συγχέουν την προσλαμβανόμενη αίσθηση του ανήκειν στη χώρα υποδοχής με τη θετική στάση προς τη χώρα υποδοχής και το λαό της, τα ευχάριστα συναισθήματα που ενδεχομένως τους δημιουργεί σε γενικές γραμμές η διαμονή τους στην Ελλάδα και την επιθυμία τους για μόνιμη παραμονή στο συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Όσον αφορά τα μελλοντικά σχέδια των μελών, η συντριπτική πλειοψηφία δηλώνει ότι επιθυμεί την παραμονή του στην κοινωνία υποδοχής, επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα της έρευνας των Μπεζεβέγκη και Παυλόπουλου (2008) σχετικά με την πρόθεση πολλών μεταναστών και των οικογενειών τους για παραμονή στην Ελλάδα και αντικρούοντας με αυτόν τον τρόπο τον προσωρινό χαρακτήρα που πολλές φορές προσδίδεται στη μετανάστευση. Σημειώνεται ότι μόνο δύο από τους συνολικά δεκαεπτά συμμετέχοντες επιθυμούν την αναχώρησή τους από την Ελλάδα. Μάλιστα, το ένα μέλος σχεδιάζει την άμεση μετανάστευσή του σε χώρα της Βόρειας Ευρώπης και εκφράζει υψηλές προσδοκίες για αυτή του την απόφαση. Το δεύτερο μέλος δηλώνει την επιθυμία του για επιστροφή στη χώρα καταγωγής, καθώς στη χώρα υποδοχής βιώνει συναισθήματα υποτίμησης, ειδικά στον επαγγελματικό χώρο.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, ως μόνιμος τόπος κατοικίας επιλέγεται η χώρα υποδοχής ενώ σημαντική κρίνεται η δυνατότητα επίσκεψης στη χώρα προέλευσης. Η επιθυμία παραμονής συνδέεται με τη μακρόχρονη διαμονή των περισσότερων συμμετεχόντων στην Ελλάδα αλλά και με τη δυνατότητα εργασιακής απασχόλησης, η οποία δηλώνεται ως προϋπόθεση παραμονής. Επίσης, σχετίζεται άμεσα με την ικανοποιητική προσαρμογή των ατόμων στη χώρα και τον τρόπο ζωής στην Ελλάδα, ο οποίος φαίνεται να ταιριάζει στα μέλη πιο πολύ συγκριτικά με άλλες χώρες.

Η πιθανή επιστροφή στη χώρα καταγωγής μετατίθεται για μελλοντική στιγμή ενώ η μετεγκατάσταση σε άλλη χώρα σχετίζεται με δυσκολίες εκ νέου προσαρμογής, οι οποίες λειτουργούν ανασταλτικά για μια τέτοια απόφαση. Ειδικά στην περίπτωση μελών που έχουν αποκτήσει παιδιά και τα οποία μεγαλώνουν στη χώρα υποδοχής, η εκ νέου μετανάστευση αποκλείεται, αφού τα παιδιά επιθυμούν την παραμονή τους στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Ακόμα, ορισμένα μέλη των συγκεκριμένων ομάδων εστίασης επιθυμούν τη μετανάστευση και άλλων μελών της οικογένειάς τους στην

Ελλάδα. Τέλος, η μελλοντική απόκτηση παιδιών τοποθετείται στη χώρα υποδοχής. Τα μέλη από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής επιθυμούν την ανατροφή των παιδιών σε ένα περιβάλλον που θα τους παρέχει ένα οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, ευκαιρίες μόρφωσης και εργασίας και εν γένει καλύτερες συνθήκες ζωής από τις χώρες της Αφρικής. Παράλληλα, οι συμμετέχοντες τονίζουν την επιθυμία τους για τη μετάδοση και διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους στα παιδιά που θα αποκτήσουν. Ωστόσο, η οικονομική κρίση στη χώρα υποδοχής φαίνεται να προκαλεί ανασφάλεια και φόβο στους συμμετέχοντες αφενός υπογραμμίζοντας την ανάγκη συγκρότησης μιας συνεκτικής κοινωνίας που θα εμπεριέχει γηγενείς και μετανάστες, εφόσον οι δυσκολίες επηρεάζουν όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες, αφετέρου παρεμποδίζοντας την πραγματοποίηση κινήσεων που θα συνέβαλλαν ακόμα περισσότερο στη μονιμοποίηση της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής.

Σύνοψη. Συμπερασματικά, το υλικό που προέκυψε από τη διεξαγωγή των ομάδων εστίασης είναι πλούσιο, περιεκτικό και κινείται προς την κατεύθυνση που αναμενόταν. Επιπλέον, μας έδωσε τη δυνατότητα να εμβαθύνουμε περαιτέρω στα ζητήματα που ενδιέφεραν την παρούσα ποιοτική έρευνα, δια φωτίζοντας διαφορετικές πτυχές του υπό μελέτη φαινομένου και αίροντας ποικίλους περιορισμούς που πιθανόν θέτει η διενέργεια ποσοτικών ερευνών. Θεωρούμε ότι στο συγκεκριμένο ερευνητικό πλαίσιο αναδεικνύεται η δυναμική φύση του μεταναστευτικού ζητήματος και υπογραμμίζονται σύγχρονα ζητήματα, όπως οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του ευρύτερου πλαισίου αλλά και οι πολιτικές μεταβολές, όπως υποστηρίζουν και ο Moghaddam και οι συνεργάτες του (2003). Στην παρούσα έρευνα, η οικονομική κρίση στη χώρα υποδοχής τα τελευταία χρόνια, καθώς και οι νομοθετικές εξελίξεις σχετικά με τη μετανάστευση, αποτέλεσαν κοινά σημεία αναφοράς για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Επίσης, τα θέματα που αναδείχθηκαν και συζητήθηκαν σε όλες τις ομάδες εστίασης ήταν κατά βάση κοινά τονίζοντας τις εν πολλοίς κοινές προκλήσεις που θέτει η μετανάστευση. Η διαφοροποίηση έγκειται στο χρόνο που αφιερώθηκε και στη σημασία που δόθηκε από κάθε ομάδα. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι συγκεκριμένες θεματικές, όπως η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, η επιπολιτισμική διαδικασία και η προσλαμβανόμενη διάκριση επανέρχονταν στο προσκήνιο καθόλη τη διάρκεια της συζήτησης, υπογραμμίζοντας τη βαρύνουσα σημασία που έχουν τα συγκεκριμένα ζητήματα για τους μετανάστες, όπως άλλωστε έχει δείξει και η διεθνής σχετική βιβλιογραφία (π.χ. van Oudenhoven & Ward, 2013).

Τέλος, η παρούσα έρευνα υπογράμμισε την αναγκαιότητα υλοποίησης ποιοτικών ερευνών με αντικείμενο την επιπολιτισμοποίηση και τις διομαδικές σχέσεις μεταναστών και γηγενών, όπως επισημαίνεται και από άλλους ερευνητές (Chirkov, 2009. Karasz & Singelis, 2009). Τα οφέλη της μελέτης των αντιλήψεων ατόμων και ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης είναι πολλαπλά, δεδομένου ότι προσφέρουν μία πολύπλευρη θεώρηση του μεταναστευτικού ζητήματος εστιάζοντας στην υποκειμενική νοηματοδότηση της επιπολιτισμοποίησης. Επίσης, η διενέργεια ποιοτικών ερευνών φαίνεται να ικανοποιεί το αίτημα των μελών μειονοτικών ομάδων να ακουστεί η φωνή και η δική τους οπτική σε θέματα που τους αφορούν.

Κριτικός Αναστοχασμός

Προφανώς, η διενέργεια μίας ποιοτικής έρευνας που εμπλέκει σε πραγματικό χρόνο και χώρο τους συμμετέχοντες υπογραμμίζει πιο έντονα και την προσωπική εμπλοκή του ερευνητή, ο οποίος καλείται αφενός να είναι όσο το δυνατόν πιο αποστασιοποιημένος και ουδέτερος, αφετέρου να μην είναι απλά ένας παθητικός παρατηρητής των διεργασιών (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Η διεξαγωγή ομάδων εστίασης με συμμετέχοντες από διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες αποτελεί μία ενδιαφέρουσα εμπειρία, η οποία

ενεργοποιεί τα στερεότυπα, τις προσδοκίες, ενδεχομένως και τις προκαταλήψεις του ερευνητή, προκλήσεις με τις οποίες δεν έρχεται αντιμέτωπος κατά τη διενέργεια ποσοτικών ερευνών.

Συγχρόνως, αποτελεί καίριο ζήτημα η επίδραση της εθνοπολιτισμικής καταγωγής στη διενέργεια των ομάδων εστίασης. Κατά τη γνώμη μας, το γεγονός ότι η βασική ερευνήτρια αλλά και η δεύτερη ερευνήτρια που υποβοήθησε τη διαδικασία και το συντονισμό των ομάδων αποτελούν μέλη της κοινωνίας υποδοχής επηρέασε σε ένα βαθμό τα ερευνητικά δεδομένα, ενδεχομένως θέτοντας στο προσκήνιο το ζήτημα της συμμόρφωσης των συμμετεχόντων σε κοινωνικά επιθυμητές αποκρίσεις. Αυτό ήταν περισσότερο εμφανές κατά την εστίαση σε συγκεκριμένα ζητήματα λεπτής φύσεως, όπως για παράδειγμα το θέμα των προσλαμβανόμενων διακρίσεων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ερευνητές είχαν την αίσθηση ότι οι συμμετέχοντες δεν ήθελαν να είναι αναλυτικοί στις αναφορές τους αλλά χρειαζόνταν ενθάρρυνση και πλαισίωση, τουλάχιστον στην αρχή της συζήτησης, ώστε να αισθανθούν άνετα και να αναφερθούν σε δυσάρεστα περιστατικά. Παρά την προσπάθεια διασφάλισης ενός κλίματος ασφάλειας και εμπιστοσύνης και σε γενικές γραμμές την επίτευξη αυτού του στόχου, εγείρεται το ερώτημα πόσο διαφορετικά θα ήταν ενδεχομένως τα δεδομένα εάν ο ερευνητής ήταν μέλος της ίδιας εθνοπολιτισμικής ομάδας με τους συμμετέχοντες.

Όσον αφορά το μεθοδολογικό κομμάτι της έρευνας, έγινε προσπάθεια να συμπεριληφθούν εθνοπολιτισμικές ομάδες από ποικίλες γεωγραφικές περιοχές. Ωστόσο, είναι σαφές ότι η προσθήκη κι άλλων εθνοπολιτισμικών ομάδων αλλά και η διενέργεια περισσότερων ομάδων εστίασης από την ίδια χώρα προέλευσης θα εμπλουτίσει ακόμα περισσότερο τα δεδομένα μίας μελλοντικής, αντίστοιχης έρευνας. Επίσης, θεωρούμε ότι η ευχέρεια στην ελληνική γλώσσα λειτούργησε θετικά στην έκφραση των απόψεων των συμμετεχόντων, όπως για παράδειγμα στην ομάδα εστίασης των Αλβανών. Παρόλο που οι

περισσότεροι συμμετέχοντες είχαν επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας - με εξαίρεση τους συμμετέχοντες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής -, ενδεχομένως η διενέργεια μίας εστιασμένης συζήτησης στη μητρική γλώσσα των συμμετεχόντων θα απέφερε ακόμα πιο πλούσια ευρήματα. Τέλος, το μέγεθος των ομάδων εστίασης κρίνεται επαρκές για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Θεωρούμε ότι ο συγκεκριμένος αριθμός συμμετεχόντων έδωσε τη δυνατότητα τόσο πρακτικά όσο και ουσιαστικά να αναλυθούν περαιτέρω τα ερευνητικά ερωτήματα, αν και ένας μεγαλύτερος αριθμός ατόμων θα ευνοούσε ακόμη περισσότερο την αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων, κάτι που αποτελεί ζητούμενο στις έρευνες με ομάδες εστίασης.

Τα παραπάνω οδήγησαν την ερευνήτρια να αναρωτηθεί για τη λειτουργία και αποτελεσματικότητα των ομάδων εστίασης, καθώς υπήρξαν συγκεκριμένα σημεία των συζητήσεων όπου η ομάδα εστίασης λάμβανε χαρακτήρα που προσιδίαζε περισσότερο σε ομαδική συνέντευξη, παρά το γεγονός ότι σε άλλες περιπτώσεις η αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων ήταν έντονη. Επισημαίνεται ότι η παρούσα έρευνα δεν εστίασε ούτε στα στοιχεία του προφορικού λόγου, ούτε στην εξωλεκτική επικοινωνία των συμμετεχόντων, σημεία που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην εις βάθος διερεύνηση των υπό μελέτη ζητημάτων και τα οποία προτείνεται να συμπεριληφθούν σε μελλοντικές έρευνες. Επίσης, η χρήση της Θεματικής Ανάλυσης ως εργαλείο ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων ενδεχομένως να λειτούργησε περιοριστικά για μία λεπτομερέστερη διερεύνηση των θεμάτων που αναδείχθηκαν από τις ομάδες εστίασης. Αν και η Θεματική Ανάλυση κάλυψε επαρκώς τους ερευνητικούς στόχους της παρούσας έρευνας, πιθανώς μια ανάλυση με βάση την προσέγγιση της δια του λόγου ψυχολογίας και της ρητορικής ψυχολογίας θα λειτουργούσε ενισχυτικά για την ενδελεχή ανάλυσή τους.

ΕΡΕΥΝΑ 3 – ΠΡΟΣΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΓΗΓΕΝΩΝ: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΑΛΒΑΝΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Βασικός σκοπός της ποσοτικής έρευνας ήταν η διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης¹¹ των γηγενών Ελλήνων και των μεταναστών που προέρχονται από την Αλβανία. Ιδιαίτερη αξία στον παραπάνω σκοπό προσέδωσε το γεγονός ότι πραγματοποιήθηκε συγκριτική μελέτη των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων, εξετάζοντας ταυτόχρονα τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των μελών της ευρύτερης κοινωνίας. Επίσης, οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, καθώς και οι διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης μελετήθηκαν τόσο στο πραγματικό επίπεδο, με την έννοια των στρατηγικών που υιοθετούνται και εφαρμόζονται στην πράξη από τους μετανάστες και τις αντίστοιχες προσδοκίες των γηγενών, όσο και στο ιδανικό/επιθυμητό επίπεδο, εννοώντας τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που θα επιθυμούσαν οι μετανάστες να υιοθετήσουν και τις επιθυμητές προσδοκίες των γηγενών για τις στρατηγικές των μεταναστών.

Σημειώνεται ότι η μελέτη της επιπολιτισμοποίησης έγινε με την αξιοποίηση δύο τύπων αναλύσεων. Ο πρώτος αφορά τις εστιασμένες στα άτομα (person-focused) αναλύσεις και αναφέρεται στην κατηγορική προσέγγιση, δηλαδή στις τέσσερις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (εναρμόνιση,

---

¹¹ Στην παρούσα έρευνα η διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης διακρίνεται (i) στις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και στις διαστάσεις της πολιτισμικής διατήρησης και πολιτισμικής υιοθέτησης βάσει των διδιάστατων μοντέλων επιπολιτισμοποίησης, οι οποίες και αποτελούν τον πυρήνα της επιπολιτισμοποίησης, (ii) στις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης ως μεταβλητές του ευρύτερου πλαισίου, δηλαδή προκειμένου για τη συγκεκριμένη μελέτη στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, στην προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του εαυτού και της ομάδας, στα κοινωνικά αξιώματα και σε διαστάσεις των διομαδικών σχέσεων. Οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες, οι διαστάσεις και οι ευρύτερες διεργασίες συγκροτούν το σύνολο της διαδικασίας της επιπολιτισμοποίησης στην παρούσα έρευνα.

αφομοίωση, διαχωρισμός, περιθωριοποίηση) και ο δεύτερος αναφέρεται στην ποσοτική προσέγγιση και στις εστιασμένες στις μεταβλητές (variable-focused) αναλύσεις που μελετούν τις διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης (πολιτισμική διατήρηση και πολιτισμική υιοθέτηση) βάσει των μοντέλων δύο διαστάσεων που έχουν προταθεί.

Η αμοιβαία διεργασία της επιπολιτισμοποίησης υπογραμμίζει την αναγκαιότητα μελέτης - πέρα από τις στάσεις των μεταναστευτικών ομάδων - των αντιλήψεων της ευρύτερης κοινωνίας, καθώς ενδέχεται να διαφοροποιούν καθοριστικά την υιοθέτηση των τακτικών και τις συνακόλουθες διομαδικές σχέσεις (π.χ. Navas et al., 2005, 2007. Piontkowski et al., 2000). Ακολουθώντας τη διεθνώς διαφαινόμενη τάση, η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να αναδείξει τη σημασία του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου και της εθνοπολιτισμικής προέλευσης της μεταναστευτικής ομάδας, καθώς και το ρυθμιστικό ρόλο της έννοιας της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης στη σχέση ανάμεσα στις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και τις διομαδικές σχέσεις γηγενών και μεταναστών (Babiker et al., 1980. Suanet & van de Vijver, 2009. van Osch & Breugelmans, 2012).

Πιο αναλυτικά, η παρούσα έρευνα επιχείρησε υπό το πρίσμα της υπόθεσης της πολιτισμικής σύγκλισης να διερευνήσει το βαθμό σύγκλισης των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και των γηγενών αντίστοιχα και κατόπιν, να συνδέσει το βαθμό σύγκλισης των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων με τις διομαδικές τους σχέσεις. Μας ενδιέφερε ιδιαίτερα να μελετήσουμε εάν και πώς διαφοροποιούνται οι διομαδικές σχέσεις, όταν η στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες δε συνάδει με τις συλλογικές στάσεις της κοινωνίας υποδοχής ή/και δεν ανταποκρίνεται στις επιθυμίες και προσδοκίες των μελών της κοινωνίας υποδοχής, εστιάζοντας στον ενδεχομένως ρυθμιστικό ρόλο της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης. Επίσης, η μελέτη προσπάθησε να

διερευνήσει τη συσχέτιση με κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές, λαμβάνοντας υπ' όψιν (α) την προσλαμβανόμενη διάκριση ως ενδεχόμενο εμπόδιο στις αρμονικές διομαδικές σχέσεις και (β) τα κοινωνικά αξιώματα, αφενός ως πιθανή ένδειξη πολιτισμικής απόστασης μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων, αφετέρου ως δείκτη γνώσης του πολιτισμού της χώρας υποδοχής.

Η επιλογή της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Αλβανών ως ομάδα σύγκρισης με αυτήν των γηγενών έγινε βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι η πλειοψηφία του μεταναστευτικού της πληθυσμού, δηλαδή πάνω από το 50%, αποτελείται από Αλβανούς (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Επίσης, η εγκατάσταση της συγκεκριμένης εθνοπολιτισμικής ομάδας στη χώρα υποδοχής διαθέτει ένα σχετικά μόνιμο χαρακτήρα, εφόσον διαμένει στην Ελλάδα για μεγάλο χρονικό διάστημα, και γίνεται πλέον λόγος για μετανάστες δεύτερης αλλά και τρίτης γενιάς. Ωστόσο, παρά τη διαφαινόμενη ενσωμάτωση των Αλβανών στην ελληνική κοινωνία, φαίνεται ότι οι δυσκολίες σχετικά με την επιπολιτισμοποίησή τους εμμένουν και ως εκ τούτου, επιβάλλουν την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης.

Η ανάλυση των ερευνητικών ερωτημάτων και των αντίστοιχων ερευνητικών υποθέσεων με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έχει προηγηθεί σε προηγούμενα κεφάλαια έχει ως εξής:

1. Ποιος είναι ο βαθμός της πολιτισμικής σύγκλισης των Αλβανών μεταναστών και των Ελλήνων γηγενών, όσον αφορά τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες, καθώς και τις διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης; Με άλλα λόγια, πόσο μοιάζουν ή διαφέρουν οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες στις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και στις διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης; Ειδικότερα:

1α. Υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούνται και εφαρμόζονται στην πράξη από τους μετανάστες και των προσδοκιών από τη σκοπιά των γηγενών, δηλαδή των τακτικών που προσλαμβάνουν οι γηγενείς ότι υιοθετούν οι μετανάστες; Ποιος είναι ο βαθμός διαφοροποίησής τους ανάλογα με την περιοχή επιπολιτισμοποίησης που εξετάζουμε κάθε φορά;

Υποθέσαμε ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών στο πραγματικό επίπεδο και οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των γηγενών για τους Αλβανούς θα συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό, παρουσιάζοντας ενδεχομένως μικρές διαφοροποιήσεις ανάλογα με το πεδίο επιπολιτισμοποίησης (Navas et al., 2007. Phalet, 1996). Ειδικότερα, αναμένεται και για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες ότι οι πιο δημόσιες ή περιφερειακές περιοχές της επιπολιτισμοποίησης, όπως η πολιτική, η εργασία ή η οικονομία, θα συνδέονται με τις στρατηγικές της αφομοίωσης ή της ενσωμάτωσης, ενώ όσο πλησιάζουμε τις ενδιάμεσες σφαίρες, όπως οι κοινωνικές σχέσεις, και αυτές που αποτελούν το σκληρό πυρήνα της επιπολιτισμοποίησης και τις περισσότερο ιδιωτικές σφαίρες, όπως οι οικογενειακές σχέσεις, η θρησκεία ή ο τρόπος σκέψης, τα άτομα θα υιοθετούν περισσότερο το διαχωρισμό.

1β. Πώς διαφοροποιούνται οι επιθυμητές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που ιδανικά θα προτιμούσαν να υιοθετήσουν οι μετανάστες και οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών για τη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα, δηλαδή οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που θα ήθελαν ιδανικά οι γηγενείς να υιοθετούν οι μετανάστες; Υπάρχει διαφοροποίηση ανάλογα με το υπό μελέτη πεδίο επιπολιτισμοποίησης;

Αναμένεται ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που οι μετανάστες θα προτιμούσαν να υιοθετήσουν σε ιδανικές συνθήκες θα εμφανίζουν σε γενικές γραμμές ομοιότητες με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των Ελλήνων, δηλαδή τις στρατηγικές

που θα επιθυμούσαν οι γηγενείς να υιοθετούνται από τους μετανάστες. Η υπόθεσή μας είναι ότι θα υπάρχει σχετική διαφοροποίηση ανάλογα με το πεδίο επιπολιτισμοποίησης κάθε φορά. Συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι στις πιο δημόσιες εκφάνσεις της επιπολιτισμοποίησης, όπως η εργασία, η πολιτική και η οικονομία, τόσο οι μετανάστες όσο και οι γηγενείς θα προτιμούσαν την ενσωμάτωση ή την αφομοίωση. Αντίθετα, στα πιο κεντρικά πεδία της, όπως είναι η οικογένεια, η θρησκεία ή ο τρόπος σκέψης, υποθέσαμε ότι οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες θα διαφοροποιούνται με τους μεν γηγενείς να προτιμούν την ενσωμάτωση ή την αφομοίωση, τους δε μετανάστες να επιθυμούν το διαχωρισμό (Navas et al., 2007).

2. Ποια είναι η έκβαση της πολιτισμικής σύγκλισης ή μη των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων; Πιο αναλυτικά:

2α. Πώς σχετίζονται οι διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης και οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης του ευρύτερου πλαισίου, δηλαδή την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του εαυτού και της ομάδας, τα κοινωνικά αξιώματα και τις διαστάσεις των διομαδικών σχέσεων;

Αναμένεται ότι η σύγκλιση ή μη των προσλαμβανόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες με αλβανική καταγωγή και οι αντίστοιχες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών θα συνδέεται με τις διομαδικές σχέσεις που προκύπτουν. Συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι όσο μεγαλύτερος θα είναι ο βαθμός συμφωνίας τους τόσο πιο αρμονικές θα είναι οι σχέσεις μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών ενώ ενδεχόμενες ασυμφωνίες μεταξύ των στρατηγικών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης θα οδηγούν σε προβληματικές ή συγκρουσιακές καταστάσεις (Bourhis et al., 1997. Piontkowski et al., 2002. Rohmann, et al., 2008). Με άλλα λόγια, υποθέσαμε ότι η σύγκλιση ή μη θα σχετίζεται με τη συχνότητα της επαφής,

τις μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων κοινωνικές συγκρίσεις και την τάση για διομαδική συμπεριφορά.

Συγκεκριμένα για τις διομαδικές σχέσεις υποθέσαμε ότι θα είναι σχετικά αρμονικές βάσει των ευρημάτων της πιλοτικής έρευνας. Ειδικότερα, αναμένεται ότι η συχνότητα της διομαδικής επαφής και η τάση διομαδικής προσέγγισης θα κυμαίνονται σε σχετικά μέτρια προς υψηλά επίπεδα εξαιτίας της σχετικής πολιτισμικής ομοιότητας (Martinovic, van Tubergen, & Maas, 2009) αλλά και του προσλαμβανόμενου υψηλού βαθμού ένταξης των Αλβανών στην ελληνική κοινωνία με βάση τα ευρήματα της προκαταρκτικής έρευνας. Ωστόσο, υποθέσαμε ότι η εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών θα αναφέρει υψηλότερα επίπεδα διομαδικών επαφών λόγω της ασυμμετρίας των διομαδικών σχέσεων ανάμεσα σε εθνοπολιτισμικές ομάδες διαφορετικής προέλευσης και της συνακόλουθης απαίτησης των μελών της κυρίαρχης κοινωνίας για ενσωμάτωση (Navas et al., 2007. Χρυσοχόου, 2005). Επίσης, αναμένεται ότι οι Αλβανοί σε σύγκριση με τους γηγενείς θα προβαίνουν σε περισσότερο θετικές κοινωνικές συγκρίσεις στην προσπάθειά τους να επιτύχουν ή να διατηρήσουν μία καλύτερη αυτοεικόνα (Dovidio & Esses, 2001. van Oudenhoven et al., 2006).

Επίσης, υποθέσαμε ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θα διαφοροποιεί τη σχέση μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης των ατόμων με καταγωγή από την Αλβανία, των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης των Ελλήνων για τη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα και των διομαδικών τους σχέσεων. Υποθέσαμε ότι θα υπάρχει σχετική διαφοροποίηση των Αλβανών και των Ελλήνων όσον αφορά την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Αναμένουμε δηλαδή ότι η πολιτισμική απόσταση που προσλαμβάνουν οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες θα χαρακτηρίζεται σχετικά μικρή βάσει των ερευνητικών ευρημάτων της πιλοτικής έρευνας που διενεργήθηκε και εξαιτίας της κοντινής γεωγραφικής και κοινωνικοπολιτισμικής

απόστασης των δύο χωρών (Neto, 2009. Sang & Ward, 2006. Schalk-Soekar et al., 2004). Επίσης, αναμένεται ότι όσο πιο κοντά στον ελληνικό πολιτισμό προσλαμβάνεται η Αλβανία, οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες θα υιοθετούν και θα προσδοκούν αντίστοιχα στρατηγικές που προωθούν πιο αρμονικές διομαδικές σχέσεις. Αντίθετα, η μεγαλύτερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θα συνδέεται περισσότερο με τη διατήρηση του πολιτισμού καταγωγής, δηλαδή με στρατηγικές όπως ο διαχωρισμός ή η περιθωριοποίηση, και λιγότερο με την υιοθέτηση του πολιτισμού υποδοχής, όπως είναι οι στρατηγικές της εναρμόνισης ή της αφομοίωσης (π.χ. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008α. van Osch & Breugelmans, 2012). Τέλος, υποθέσαμε ότι μεγαλύτερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θα συνδέεται με μεγαλύτερη ασυμφωνία μεταξύ των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (van Osch & Breugelmans, 2012).

Σχετικά με τη μεταβλητή της προσλαμβανόμενης διάκρισης, αναμένεται ότι οι μετανάστες θα προσλαμβάνουν σε προσωπικό επίπεδο υψηλότερο βαθμό διακρίσεων σε σχέση με τους γηγενείς, καθώς και ότι σε ομαδικό επίπεδο οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες θα διαφέρουν μεταξύ τους, με τους Αλβανούς να αναφέρουν περισσότερες διακρίσεις εις βάρος της εθνοπολιτισμικής τους ομάδας (Jasinskaja-Lahti, Liebkind, Jaakkola, & Reuter, 2006. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Stangor et al., 2002. Verkuyten, 2002). Ακόμα, υποθέσαμε ότι η συγκεκριμένη μεταβλητή θα διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη συχνότητα και την ποιότητα των διομαδικών σχέσεων, λειτουργώντας μάλλον ως εμπόδιο στις σχέσεις αυτές (Jasinskaja-Lahti et al., 2003). Με άλλα λόγια, υποθέσαμε ότι όσο περισσότερες θα είναι οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις, τόσο η συχνότητα της διομαδικής επαφής και η τάση προσέγγισης μεταναστών και γηγενών θα κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα ενώ οι κοινωνικές συγκρίσεις θα είναι πιο θετικές για τους Αλβανούς μετανάστες. Επίσης, αναμένουμε ότι υψηλότερα επίπεδα

προσλαμβανόμενης διάκρισης θα συνδέονται με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης του διαχωρισμού ή/και της περιθωριοποίησης (Berry et al., 2006a,b, Jasinskaja-Lahti et al., 2003, Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000, Polek et al., 2010).

Ακόμα, υποθέσαμε ότι ο βαθμός της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης θα συνδέεται με την προσλαμβανόμενη διάκριση. Αναμένεται ότι οι μετανάστες με αλβανική καταγωγή που προσλαμβάνουν μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση από τους Έλληνες θα προσλαμβάνουν υψηλότερο βαθμό διακρίσεων σε σχέση με τους μετανάστες που προσλαμβάνουν την κοινωνία υποδοχής ως περισσότερο «όμοια» με την κοινωνία καταγωγής τους (Sabatier & Berry, 2008).

Τέλος, υποθέσαμε ότι τα κοινωνικά αξιώματα θα λειτουργούν από τη μία πλευρά ως πιθανή ένδειξη πολιτισμικής απόστασης και από την άλλη πλευρά ως δείκτης γνώσης του πολιτισμού της κοινωνίας υποδοχής. Δε διατυπώθηκαν σαφείς υποθέσεις σχετικά με το βαθμό σύγκλισης τους μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων λόγω της απουσίας σχετικών ερευνητικών ευρημάτων. Ωστόσο, αναμένεται ότι χαμηλός βαθμός σύγκλισης των κοινωνικών αξιωμάτων που ενστερνίζονται οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες θα συνδέεται αρνητικά με τις διομαδικές σχέσεις (Kurman & Ronen-Eilon, 2004), καθώς και ότι οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών θα σχετίζονται με συγκεκριμένες διαστάσεις των κοινωνικών αξιωμάτων. Συγκεκριμένα, αναμένεται ότι οι διαστάσεις *Επιβράβευση της Προσπάθειας* και *Κοινωνική Πολυπλοκότητα* θα συνδέονται περισσότερο με τη στρατηγική της ενσωμάτωσης ενώ οι διαστάσεις *Κοινωνικός Κυνισμός* και *Θρησκευτικότητα* θα σχετίζονται περισσότερο με τις στρατηγικές της αφομοίωσης, του διαχωρισμού ή/και της περιθωριοποίησης (Safdar et al., 2008). Όσον αφορά τη διάσταση του *Ελέγχου από τη Μοίρα* και τη συσχέτισή της με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, δε διατυπώθηκε κάποια ερευνητική υπόθεση.

Συμπερασματικά, υποθέσαμε ότι ο βαθμός της σύγκλισης των Αλβανών και των Ελλήνων στη μεταβλητή των κοινωνικών αξιωμάτων θα συνδέεται με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, με τις υιοθετούμενες στρατηγικές και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, καθώς και με τις διομαδικές σχέσεις. Συγκεκριμένα, μεγαλύτερος βαθμός σύγκλισης θα σχετίζεται με μικρότερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης της εναρμόνισης ή/και της αφομοίωσης και με πιο θετικές διομαδικές σχέσεις (Kurman & Ronen-Eilon, 2004. Safdar et al., 2008).

2β. Ποιες είναι οι μεταβλητές που αποτελούν προβλεπτικούς δείκτες των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων;

Υποθέσαμε ότι το σύνολο των μεταβλητών του ευρύτερου πλαισίου που μελετήθηκαν θα συμβάλλουν σε ένα βαθμό στη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων. Έτσι, αναμένεται ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, οι διομαδικές σχέσεις αλλά και οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις θα αποτελούν προβλεπτικούς παράγοντες της πολιτισμικής διατήρησης και της πολιτισμικής υιοθέτησης (Bourhis et al., 1997. Bourhis & Dayan, 2004. Navas et al., 2007. Piontkowski et al., 2000. Zagefka & Brown, 2002). Επίσης, υποθέσαμε ότι τα κοινωνικά αξιώματα, ως δείκτης γνώσης του κυρίαρχου πολιτισμού και πιθανής πολιτισμικής απόστασης, θα προβλέπουν σε ένα βαθμό τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης των Αλβανών και των Ελλήνων (Kurman & Ronen-Eilon, 2004).

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 446 άτομα, εκ των οποίων 221 άτομα έχουν χώρα προέλευσης την Ελλάδα και 225 άτομα την Αλβανία. Ο μέσος όρος ηλικίας για τους Έλληνες συμμετέχοντες ήταν 29,73 έτη με τυπική απόκλιση 7,91 και για τους Αλβανούς

32,87 έτη με τυπική απόκλιση 9,77, ενώ δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ηλικία ενός Έλληνα και πέντε Αλβανών. Η σύγκριση των δύο ομάδων ως προς την ηλικία έδειξε ότι οι Αλβανοί συμμετέχοντες ήταν σημαντικά μεγαλύτεροι [$t(428,47) = -3,74, p < 0,001$, Cohen's $d = -0,36$]. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά του δείγματος ως προς το φύλο των συμμετεχόντων.

Πίνακας 2

Απόλυτες και Σχετικές Συχνότητες του Φύλου ανά Εθνοπολιτισμική Ομάδα

Εθνοπολιτισμική Ομάδα	Φύλο			
	Γυναίκες		Άντρες	
	f	%	f	%
Ελλάδα	139	63,2	81	36,8
Αλβανία	134	60,9	86	39,1

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στήλες.

Από τους 225 Αλβανούς συμμετέχοντες, δεν υπάρχουν στοιχεία για δύο άτομα ως προς τη χώρα γέννησης ενώ δύο άτομα δήλωσαν ως χώρα γέννησης την Ιταλία και τη Γερμανία. Μόνο 11 Αλβανοί συμμετέχοντες δήλωσαν ότι γεννήθηκαν στην Ελλάδα, οπότε η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος (93,2%) ανήκει στην 1^η γενιά μετανάστευσης. Ο μέσος όρος της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής για τους Αλβανούς συμμετέχοντες που γεννήθηκαν στη χώρα προέλευσης είναι 17,91 έτη με τυπική απόκλιση 4,61.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες μια σειρά από ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς σε δύο εκδόσεις, μία στην ελληνική γλώσσα και μία στην αλβανική γλώσσα. Τα ερωτηματολόγια μεταφράστηκαν στην αλβανική γλώσσα με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης από έμπειρο μεταφραστή.

Δημογραφικά στοιχεία. Κατασκευάστηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο, στο οποίο οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν το φύλο, το έτος και τη χώρα γέννησης, καθώς και τη χώρα γέννησης των γονέων τους, την οικογενειακή και επαγγελματική τους κατάσταση, τα άτομα με τα οποία μένουν μαζί και την εκπαίδευση των γονέων. Επίσης, ζητήθηκε μία γενική εκτίμηση της παρούσας οικονομικής τους κατάστασης. Για τους συμμετέχοντες με καταγωγή από την Αλβανία, ζητήθηκε επιπλέον να συμπληρώσουν την επάρκειά τους στην ελληνική γλώσσα (γραφή, ανάγνωση, κατανόηση) και στην αλβανική γλώσσα, καθώς και το έτος άφιξης στην Ελλάδα.

Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Το ερωτηματολόγιο αποτελεί προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα του ερωτηματολογίου της Navas και των συνεργατών της (2005). Βασίζεται στο RAEM για γηγενείς και μετανάστες και μετράει στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε ποικίλα πεδία ζωής στο πραγματικό και στο ιδανικό/επιθυμητό επίπεδο.

Οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (πραγματική συνθήκη) αξιολογήθηκαν με τις ερωτήσεις «Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα διατηρούν τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους σε αυτή την κοινωνία σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;» και «Σε ποιο βαθμό θεωρείς ότι οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα υιοθετούν τα πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;». Οι συμμετέχοντες από την Αλβανία απάντησαν σε αντίστοιχες ερωτήσεις, οι οποίες αναφέρονταν στο βαθμό που οι ίδιοι αισθάνονται ότι διατηρούν τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους και στο βαθμό που οι ίδιοι αισθάνονται ότι υιοθετούν τα πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας. Τα παραπάνω αξιολογήθηκαν σε επτά τομείς: εργασία, πανεπιστημιακή εκπαίδευση, οικονομία (π.χ. καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση

οικονομικών), κοινωνικές σχέσεις και φιλίες, οικογενειακές σχέσεις, θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, και τρόπος σκέψης (π.χ. αξίες και αρχές).

Επίσης, οι επιθυμητές στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (ιδανική συνθήκη) αξιολογήθηκαν με δύο ερωτήσεις, οι οποίες ήταν «Σκέψου τώρα πώς θα ήθελες να είναι η κατάσταση. Εάν μπορούσες να επιλέξεις, σε ποιο βαθμό θα προτιμούσες οι Αλβανοί μετανάστες να διατηρήσουν τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους σε αυτή την κοινωνία σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;» και «Σε ποιο βαθμό θα προτιμούσες οι Αλβανοί μετανάστες να υιοθετήσουν τα πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;». Όσον αφορά τους συμμετέχοντες με αλβανική πολιτισμική καταγωγή, χρησιμοποιήθηκαν οι ερωτήσεις «Σκέψου τώρα πώς θα ήθελες να είναι η κατάσταση. Εάν μπορούσες να επιλέξεις, σε ποιο βαθμό θα επιθυμούσες να διατηρήσεις τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής σου σε αυτή την κοινωνία σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;» και «Σε ποιο βαθμό θα επιθυμούσες να υιοθετήσεις τα πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;». Αξιολογήθηκαν εννέα τομείς των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης, οι προαναφερθέντες επτά με την προσθήκη άλλων δύο, οι οποίοι αφορούσαν στην πολιτική συμμετοχή (π.χ. σε οργανώσεις και σε πολιτικά κόμματα) και την κοινωνική πρόνοια (π.χ. πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας). Η κλίμακα μέτρησης ήταν πενταβάθμια, όπου το 1 σημαίνει «Καθόλου» και το 5 «Πάρα πολύ».

Κοινωνικά αξιώματα. Χρησιμοποιήθηκε η σύντομη εκδοχή της κλίμακας των Κοινωνικών Αξιωμάτων (Leung & Bond, 2004). Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο αποτελείται από 60 προτάσεις, οι οποίες βαθμολογούνται σε μια πενταβάθμια κλίμακα (1 = Το πιστεύω απόλυτα έως 5 = Δεν το πιστεύω καθόλου) και αξιολογούν πέντε διαστάσεις: Κοινωνικός Κυνισμός, Κοινωνική Πολυπλοκότητα, Επιβράβευση της προσπάθειας, Έλεγχος από τη μοίρα και Θρησκευτικότητα (Leung et al., 2002).

Παραδείγματα ερωτήσεων των παραπάνω παραγόντων είναι: «Οι ισχυροί έχουν την τάση να εκμεταλλεύονται τους άλλους» (Κοινωνικός Κυνισμός), «Η ανθρώπινη συμπεριφορά αλλάζει ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον» (Κοινωνική Πολυπλοκότητα), «Η γνώση είναι αναγκαία για την επιτυχία» (Επιβράβευση της προσπάθειας), «Η μοίρα καθορίζει τις επιτυχίες και τις αποτυχίες ενός ατόμου» (Ελεγχος από τη μοίρα) και «Η θρησκευτική πίστη συμβάλλει στην καλή πνευματική ζωή» (Θρησκευτικότητα).

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο βασίστηκε στην κλίμακα προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης (Brief Perceived Cultural Distance Scale) των Demes και Geeraert (2014), η οποία αξιολογεί δώδεκα τομείς πολιτισμικής διαφοροποίησης, οι οποίοι είναι η γλώσσα, οι άνθρωποι, οι κοινωνικές σχέσεις, το κλίμα, το φαγητό, το κοινωνικό περιβάλλον, η πρακτικότητα στην καθημερινή ζωή, η οικογενειακή ζωή, οι συνθήκες διαβίωσης, το φυσικό περιβάλλον, οι αρχές και αξίες, και οι κοινωνικοί κανόνες. Στους παραπάνω τομείς πολιτισμικής διαφοροποίησης προστέθηκαν επιπλέον τα πεδία επιπολιτισμοποίησης που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο της Navas και των συνεργατών της (2005), τα οποία περιλαμβάνουν το πολιτικό σύστημα και τη διακυβέρνηση, την κοινωνική πρόνοια, την εργασία, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, καθώς και την οικονομία. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν μια πενταβάθμια κλίμακα, από 1 = «Πολύ όμοιες» έως 5 = «Πολύ διαφορετικές», με βάση το πόσο όμοιες ή διαφορετικές είναι οι δύο χώρες (Ελλάδα/Αλβανία) σε καθέναν από τους προαναφερθέντες τομείς.

Προσλαμβανόμενες διακρίσεις. Μετρήθηκαν οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα και ενάντια στον εαυτό. Οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα αξιολογήθηκαν με πέντε προτάσεις που βασίστηκαν στο ερωτηματολόγιο των Bourguignon, Seron, Yzerbyt και Herman (2006). Οι προτάσεις ήταν οι εξής: «Οι περισσότεροι Έλληνες περιφρονούν τους Αλβανούς», «Οι Αλβανοί έχουν περισσότερες

δυσκολίες και εμπόδια στην καθημερινή ζωή τους από ό,τι οι Έλληνες», «Οι Έλληνες συμπεριφέρονται στους Αλβανούς πιο άσχημα από ό,τι σε άλλους μετανάστες», «Οι άλλοι μετανάστες στην Ελλάδα δεν συμπαθούν τους Αλβανούς», «Οι Αλβανοί αντιμετωπίζουν συχνά διακρίσεις σε βάρος τους από το ελληνικό κράτος». Οι συμμετέχοντες τις βαθμολόγησαν σε μία πενταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σημαίνει «Διαφωνώ απόλυτα» και το 5 «Συμφωνώ απόλυτα».

Όσον αφορά στις προσλαμβανόμενες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν μία τετραβάθμια κλίμακα συχνότητας, η οποία κυμαινόταν από «Όχι, ποτέ» (1) μέχρι «Ναι, 5 φορές ή πιο συχνά» (4). Οι ερωτήσεις αφορούσαν περιστάσεις όπως «Σου συνέβη να σε εμποδίσουν να ασκήσεις τα θρησκευτικά σου καθήκοντα;», «Σε έχουν προσβάλει ή σου έχουν φερθεί άσχημα οι υπάλληλοι σε δημόσιες υπηρεσίες (π.χ. σε νομαρχία, δήμο, υπουργείο κλπ.);», «Σου συνέβη να μη σε προσλάβουν σε μία δουλειά παρόλο που είχες τα προσόντα;». Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο χορηγήθηκε στα πλαίσια ενός διεπιστημονικού ερευνητικού προγράμματος που πραγματοποιήθηκε το 2010 με τίτλο «Καθορισμός δεικτών για την αξιολόγηση των πολιτικών ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική κοινωνία» (Επιστ. Υπεύθυνοι: Κόντης & Μπεζεβέγκης).

Διομαδικές σχέσεις. Για την εκτίμηση των διομαδικών σχέσεων μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων αξιολογήθηκαν η συχνότητα της επαφής, οι κοινωνικές συγκρίσεις και η τάση διομαδικής συμπεριφοράς.

Η συχνότητα της επαφής αξιολογήθηκε με την ερώτηση «Πόσο συχνά έρχεσαι σε επαφή με άτομα που κατάγονται από την Αλβανία/Ελλάδα;». Οι συμμετέχοντες καλούνταν να συμπληρώσουν τη συχνότητα επαφής σε μία τετραβάθμια κλίμακα μέτρησης που κυμαινόταν από «Λιγότερο από 1 φορά το μήνα» (1) έως «Σχεδόν καθημερινά» (4) σε ποικίλα πλαίσια, όπως η γειτονιά, οι παρέες, το σπίτι, ο χώρος όπου

εργάζεται ή σπουδάζει, τα μαγαζιά όπου ψωνίζει, τα μέρη όπου διασκεδάζει ή κάποιο άλλο πλαίσιο. Επίσης, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν εάν έχουν γνωρίσει *προσωπικά* κάποιο άτομο που κατάγεται από την Αλβανία/Ελλάδα και εάν ναι, να σημειώσουν το πλαίσιο της γνωριμίας τους.

Η κλίμακα της συγκριτικής εικόνας εαυτού αποτελεί προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα της Κλίμακας Κοινωνικής Σύγκρισης των Allan και Gilbert (1995), η οποία αξιολογεί την αυτοαντίληψη της κοινωνικής τάξης και της σχετικής κοινωνικής θέσης του ατόμου. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμπληρώσουν τη δήλωση «Σε σχέση με κάποιο άτομο από την Αλβανία/Ελλάδα θα ένιωθα:» αξιολογώντας σε μία δεκαβάθμια κλίμακα μέτρησης 11 δίπολα επιθέτων, τα οποία καλύπτουν θέματα σχετικά με την ιεραρχία, την έλξη και το πόσο καλά νιώθει το άτομο ότι «ταιριάζει» με τους άλλους στην κοινωνία, όπως για παράδειγμα κατώτερος/η - ανώτερος/η, ανίκανος/η - πιο ικανός/ή, διαφορετικός/ή - ίδιος/α. Τα χαμηλά σκορ υποδηλώνουν αίσθηση κατωτερότητας και γενικά χαμηλό βαθμό αυτοαντίληψης.

Η τάση για διομαδική συμπεριφορά αφορά στη συμπεριφορική διάσταση των στάσεων (Γεώργας, 1995), η οποία θεωρείται ότι βασίζεται σε δύο διαστάσεις: θετικά ή αρνητικά συναισθήματα και επιθυμία ή αποφυγή επαφής (Triandis, 1971). Στην παρούσα έρευνα η τάση συμπεριφοράς των συμμετεχόντων βασίστηκε στην κλίμακα της Διαφοροποίησης της Τάσης Συμπεριφοράς (Triandis, Vassiliou, & Nassiakou, 1968) και αξιολογήθηκε με την ερώτηση «Πώς θα συμπεριφερόσουν απέναντι σε κάποιο άτομο από την Αλβανία/Ελλάδα;». Η κλίμακα μέτρησης ήταν δεκαβάθμια και οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν την εκτιμώμενη συμπεριφορά τους σε δίπολα που εκτείνονταν από το «θα...» έως το «δε θα...» σε περιστάσεις όπως για παράδειγμα «...του πρόσφερα τη βοήθειά μου» ή «...τον απέφευγα». Μετά την κωδικοποίηση της συγκεκριμένης μεταβλητής, το 1 δηλώνει τάση αποφυγής και το 10 τάση προσέγγισης.

Πίνακας 3

Συντελεστές Αξιοπιστίας Cronbach alpha των Υπό Μελέτη Κλιμάκων για το Συνολικό Δείγμα, και ξεχωριστά για τους συμμετέχοντες με ελληνική και αλβανική καταγωγή

	# προτ.	Συντελεστές Αξιοπιστίας Cronbach's alpha		
		Συνολικό Δείγμα	Ελληνική καταγωγή	Αλβανική καταγωγή
<i>Προσλαμβανόμενες Στρατηγικές & Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης</i>				
<i>Πραγματικό επίπεδο</i>				
Πολιτισμική διατήρηση	7	0,81	0,73	0,84
Πολιτισμική υιοθέτηση	7	0,82	0,80	0,82
<i>Ιδανικό επίπεδο</i>				
Πολιτισμική διατήρηση	9	0,90	0,89	0,91
Πολιτισμική υιοθέτηση	9	0,89	0,90	0,87
<i>Κοινωνικά Αξιώματα</i>				
Κοινωνικός Κυνισμός	18	0,75	0,71	0,74
Κοινωνική Πολυπλοκότητα	10	0,64	0,61	0,57
Επιβράβευση της Προσπάθειας	14	0,67	0,65	0,69
Θρησκευτικότητα	8	0,77	0,81	0,73
Έλεγχος από τη Μοίρα	5	0,64	0,67	0,60
<i>Προσλαμβανόμενη διάκριση</i>				
Ενάντια στον εαυτό	15	0,80	0,69	0,86
Ενάντια στην ομάδα	4	0,61	0,64	0,63
<i>Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση</i>				
Συχνότητα Διομαδικής Επαφής	6	0,82	0,72	0,76
Κοινωνική Σύγκριση	11	0,92	0,90	0,94
Τάση για Συμπεριφορά	7	0,86	0,87	0,85

Σημείωση. Στην κλίμακα της Προσλαμβανόμενης διάκρισης ενάντια στην ομάδα έχει αφαιρεθεί το item 4. Στην κλίμακα των Κοινωνικών Αξιωμάτων έχουν αφαιρεθεί τα items 7 και 14 στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και τα items 26, 32 και 56 στη διάσταση του Ελέγχου από τη Μοίρα.

Στον πίνακα 3 παρουσιάζονται αναλυτικά οι δείκτες Cronbach alpha για το συνολικό δείγμα και για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες ξεχωριστά. Για το χειρισμό των ελλιπών τιμών των δεδομένων, εκτιμήσαμε και συμπληρώσαμε τις ελλιπείς τιμές εφαρμόζοντας τη μέθοδο της εκτίμησης μέγιστης πιθανοφάνειας (Maximum Likelihood) βάσει του αλγόριθμου EM (Expectation Maximization), ο οποίος υπολογίζει τους μέσους όρους, τον πίνακα συνδιακύμανσης και τη συνάφεια των ποσοτικών μεταβλητών με τις ελλιπείς τιμές.

Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα Απρίλιος - Σεπτέμβριος 2015 από την κύρια ερευνήτρια και μία ομάδα βοηθών ερευνητών, οι οποίοι εκπαιδεύτηκαν στη διαδικασία χορήγησης των ερωτηματολογίων. Για τη συλλογή δεδομένων από Αλβανούς πραγματοποιήθηκαν επαφές με οργανωμένους συλλόγους μεταναστών στην Ελλάδα και διερευνήθηκε η δυνατότητα προσέγγισης συμμετεχόντων. Επίσης, αξιοποιήθηκαν γνωριμίες των ερευνητών με άτομα που κατάγονται από την Αλβανία και η μέθοδος της χιονοστιβάδας, καθώς οι συμμετέχοντες ενθαρρύνονταν να παραπέμψουν τους ερευνητές σε άλλους συμμετέχοντες. Οι Αλβανοί συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο είτε στην ελληνική είτε στην αλβανική γλώσσα. Όσον αφορά τη χορήγηση ερωτηματολογίων σε άτομα που κατάγονται από την Ελλάδα, η δειγματοληψία ήταν συμπτωματική, δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες προέρχονται από τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο των ερευνητών.

Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για το βασικό σκοπό και το περιεχόμενο της έρευνας. Η συμμετοχή ήταν ανώνυμη και εθελοντική και απαιτήθηκε περίπου μισή ώρα για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων. Δε δόθηκε καμίας μορφής αμοιβή στους συμμετέχοντες ενώ ενημερώθηκαν ότι υπάρχει η δυνατότητα πρόσβασης στα γενικά ευρήματα της έρευνας μετά την ολοκλήρωσή της.

Αποτελέσματα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων σε αντιστοιχία με τους δύο βασικούς ερευνητικούς στόχους, όσον αφορά (α) την πολιτισμική σύγκλιση μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων όσον αφορά τον πυρήνα της επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή τις διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης, εννοώντας την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση, καθώς και τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, και (β) την έκβαση της πολιτισμικής σύγκλισης, δηλαδή τη συσχέτιση του στενού πυρήνα της επιπολιτισμοποίησης με τις μεταβλητές του ευρύτερου πλαισίου, όπως προέκυψε από τη σχέση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών με τις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, καθώς και από τη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης.

Πολιτισμική Σύγκλιση μεταξύ των Εθνοπολιτισμικών Ομάδων

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για τη σύγκριση των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων ως προς τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης και τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης. Στον πίνακα 4 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή της πολιτισμικής διατήρησης και της πολιτισμικής υιοθέτησης, για τους Έλληνες και τους Αλβανούς. Οι συγκρίσεις μέσων όρων έδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε όλες τις μεταβλητές. Οι Έλληνες συμμετέχοντες αισθάνονται ότι οι Αλβανοί διατηρούν τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι πιστεύουν οι Αλβανοί για τον εαυτό τους, $t(377,12) = 3,05, p = 0,002, \text{Cohen's } d = 0,31$. Αντίστοιχα, οι Αλβανοί συμμετέχοντες αισθάνονται ότι υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι πιστεύουν οι γηγενείς για τους Αλβανούς, $t(415,99) = -7,96, p$

$< 0,001$, Cohen's $d = -0,78$. Σε ιδανικές συνθήκες, οι Αλβανοί συμμετέχοντες θα επιθυμούσαν τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα επιθυμούσαν οι γηγενείς, $t(423,16) = -3,23$, $p = 0,001$, Cohen's $d = -0,32$. Επίσης, οι Αλβανοί συμμετέχοντες θα ήθελαν να υιοθετήσουν πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ήθελαν οι Έλληνες από τους Αλβανούς, $t(444) = -4,21$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,40$.

Πίνακας 4

Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις των Διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης ως προς την Εθνοπολιτισμική Ομάδα

Διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης	Εθνοπολιτισμική Ομάδα				t-τιμή
	Έλληνες		Αλβανοί		
	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	
<i>Πραγματικό επίπεδο</i>					
Πολιτισμική διατήρηση	3,34	0,59	3,12	0,95	3,05**
Πολιτισμική υιοθέτηση	2,91	0,65	3,48	0,86	-7,97***
<i>Ιδανικό επίπεδο</i>					
Πολιτισμική διατήρηση	3,04	0,81	3,33	1,04	-3,23**
Πολιτισμική υιοθέτηση	3,27	0,84	3,61	0,87	-4,21***

Σημείωση. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης ανά πεδίο. Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης στο *πραγματικό επίπεδο*, ξεχωριστά ανά πεδίο για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, τους Αλβανούς και τους Έλληνες.

Όσον αφορά στην πολιτισμική διατήρηση, οι συγκρίσεις μέσω των όρων έδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Συγκεκριμένα, οι Έλληνες συμμετέχοντες θεωρούν ότι οι Αλβανοί διατηρούν σε μεγαλύτερο βαθμό στοιχεία του πολιτισμού καταγωγής τους στο οικονομικό πεδίο,

Πίνακας 5

Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις των Διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης ανά πεδίο επιπολιτισμοποίησης (πραγματικό επίπεδο) ως προς την Εθνοπολιτισμική Ομάδα

Διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης (πραγματικό επίπεδο)	Εθνοπολιτισμική Ομάδα				t-τιμή
	Έλληνες		Αλβανοί		
	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	
<i>Πολιτισμική διατήρηση</i>					
Εργασία	3,01	0,99	2,82	1,44	1,63
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	2,53	0,98	2,44	1,30	0,83
Οικονομία	3,34	1,00	2,90	1,31	3,96 ^{***}
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	3,50	0,97	3,60	1,17	-0,94
Οικογενειακές σχέσεις	4,00	0,84	4,04	1,10	-0,40
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	3,42	1,06	2,68	1,42	6,28 ^{***}
Τρόπος σκέψης	3,60	0,98	3,33	1,37	2,36 [*]
<i>Πολιτισμική υιοθέτηση</i>					
Εργασία	3,29	0,91	3,61	1,18	-3,24 ^{**}
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	3,35	1,03	3,28	1,39	0,60
Οικονομία	2,96	0,95	3,40	1,16	-4,37 ^{***}
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	2,98	0,92	3,76	1,08	-8,28 ^{***}
Οικογενειακές σχέσεις	2,71	0,99	3,70	1,17	-9,77 ^{***}
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	2,47	1,01	3,03	1,45	-4,71 ^{***}
Τρόπος σκέψης	2,59	1,00	3,59	1,19	-9,60 ^{***}

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

δηλαδή όσον αφορά τις καταναλωτικές συνήθειες και τη διαχείριση οικονομικών ζητημάτων, σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι δηλώνουν οι Αλβανοί συμμετέχοντες, $t(417,56) = 3,96$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,38$. Το ίδιο συμβαίνει στο πεδίο των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, $t(413,70) = 6,28$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,62$, καθώς και στο πεδίο του τρόπου σκέψης, $t(406,85) = 2,36$, $p = 0,019$, Cohen's $d = 0,23$. Όσον αφορά τα πεδία της εργασίας, της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, των κοινωνικών

σχέσεων και φιλιών, καθώς και των οικογενειακών σχέσεων δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των Ελλήνων και των Αλβανών.

Αναφορικά με την πολιτισμική υιοθέτηση, εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων σε όλα τα πεδία της επιπολιτισμοποίησης με εξαίρεση το πεδίο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί συμμετέχοντες θεωρούν ότι υιοθετούν στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού στο πεδίο της εργασίας σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θεωρούν οι Έλληνες για τους Αλβανούς, $t(419,49) = -3,24$, $p = 0,001$, Cohen's $d = -0,32$. Το ίδιο ισχύει και στο πεδίο της οικονομίας, $t(428,92) = -4,37$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,42$, στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων και φιλιών, $t(434,93) = -8,28$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,79$, στο πεδίο των οικογενειακών σχέσεων, $t(434,33) = -9,77$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,94$, στο πεδίο των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, $t(400,42) = -4,71$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,47$, και στο πεδίο του τρόπου σκέψης, $t(433,86) = -9,60$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,92$.

Στον πίνακα 6 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης στο *ιδανικό επίπεδο*, ξεχωριστά ανά πεδίο επιπολιτισμοποίησης για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, τους Αλβανούς και τους Έλληνες. Οι συγκρίσεις μέσω όρων έδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές, όσον αφορά την πολιτισμική διατήρηση, στα εξής πεδία επιπολιτισμοποίησης: πανεπιστημιακή εκπαίδευση, κοινωνικές σχέσεις και φιλίες, οικογενειακές σχέσεις, θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, τρόπος σκέψης (π.χ. αξίες και αρχές). Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα ήθελαν να διατηρήσουν τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους στο πεδίο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ήθελαν οι Έλληνες για τους Αλβανούς, $t(424,52) = -2,08$, $p = 0,038$, Cohen's $d = -0,20$. Το ίδιο συμβαίνει και στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων και φιλιών, $t(439,06) = -6,17$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,59$, στο πεδίο των οικογενειακών σχέσεων,

$t(441,48) = -6,11, p < 0,001$, Cohen's $d = -0,58$, και στον τρόπο σκέψης, $t(441,23) = -4,11, p < 0,001$, Cohen's $d = -0,39$. Αντίθετα, όσον αφορά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τις πρακτικές, οι Έλληνες συμμετέχοντες θα προτιμούσαν να διατηρούν οι Αλβανοί πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα

Πίνακας 6

Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις των Διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης ανά πεδίο επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο) ως προς την Εθνοπολιτισμική Ομάδα

Διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο)	Εθνοπολιτισμική Ομάδα				t-τιμή
	Έλληνες		Αλβανοί		
	Μ.Ο.	Τ.Α.	Μ.Ο.	Τ.Α.	
<i>Πολιτισμική διατήρηση</i>					
Εργασία	2,99	1,04	3,13	1,39	-1,23
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	2,85	1,14	3,11	1,44	-2,08*
Οικονομία	3,04	1,01	3,15	1,36	-0,98
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	3,13	1,04	3,78	1,18	-6,17***
Οικογενειακές σχέσεις	3,40	1,06	4,04	1,16	-6,11***
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	3,00	1,19	2,75	1,42	1,99*
Τρόπος σκέψης	2,87	1,21	3,36	1,33	-4,11***
Πολιτική συμμετοχή	2,81	1,22	2,81	1,44	0,04
Κοινωνική πρόνοια	3,25	1,15	3,09	1,46	1,30
<i>Πολιτισμική υιοθέτηση</i>					
Εργασία	3,19	1,10	3,73	1,10	-5,22***
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	3,71	1,06	3,77	1,21	-0,53
Οικονομία	3,13	1,02	3,52	1,14	-3,79***
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	3,53	0,98	3,80	1,07	-2,78**
Οικογενειακές σχέσεις	3,31	1,04	3,77	1,14	-4,44***
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	2,69	1,20	3,05	1,45	-2,81**
Τρόπος σκέψης	3,35	1,15	3,65	1,10	-2,84**
Πολιτική συμμετοχή	3,10	1,19	3,11	1,41	0,13
Κοινωνική πρόνοια	3,57	1,09	3,64	1,25	-0,68

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

επιθυμούσαν οι ίδιοι οι Αλβανοί, $t(432,90) = 1,99$, $p = 0,047$, Cohen's $d = 0,19$. Δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των Ελλήνων και των Αλβανών στα πεδία της εργασίας, της οικονομίας, της πολιτικής συμμετοχής και της κοινωνικής πρόνοιας.

Από την άλλη, όσον αφορά την πολιτισμική υιοθέτηση, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε όλα τα πεδία επιπολιτισμοποίησης εκτός από αυτά της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, της πολιτικής συμμετοχής (π.χ. σε οργανώσεις και σε πολιτικά κόμματα) και της κοινωνικής πρόνοιας (π.χ. πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας). Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί θα επιθυμούσαν σε ιδανικές συνθήκες την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της Ελλάδας στο εργασιακό πεδίο σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ήθελαν οι Έλληνες για τη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα, $t(444) = -5,22$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,50$. Το ίδιο θα επιθυμούσαν οι Αλβανοί και στο πεδίο της οικονομίας, $t(440,24) = -3,79$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,36$, στις κοινωνικές σχέσεις και φιλίες, $t(444) = -2,78$, $p = 0,006$, Cohen's $d = -0,26$, στις οικογενειακές σχέσεις, $t(444) = -4,44$, $p < 0,001$, Cohen's $d = -0,42$, στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, $t(432,14) = -2,81$, $p = 0,005$, Cohen's $d = -0,27$ και στον τρόπο σκέψης, $t(444) = -2,84$, $p = 0,005$, Cohen's $d = -0,27$.

Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Οι δείκτες για κάθε προσλαμβανόμενη στρατηγική και προσδοκία επιπολιτισμοποίησης προέκυψαν από το συνδυασμό της βαθμολογίας στις δύο ερωτήσεις πενταβάθμιας κλίμακας μέτρησης, οι οποίες αναφέρονται στη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής και την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής. Προκειμένου να διερευνήσουμε κατηγορικά το προφίλ επιπολιτισμοποίησης και να μελετήσουμε τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των συμμετεχόντων στο πραγματικό και το ιδανικό επίπεδο, ακολουθήσαμε τις προτάσεις

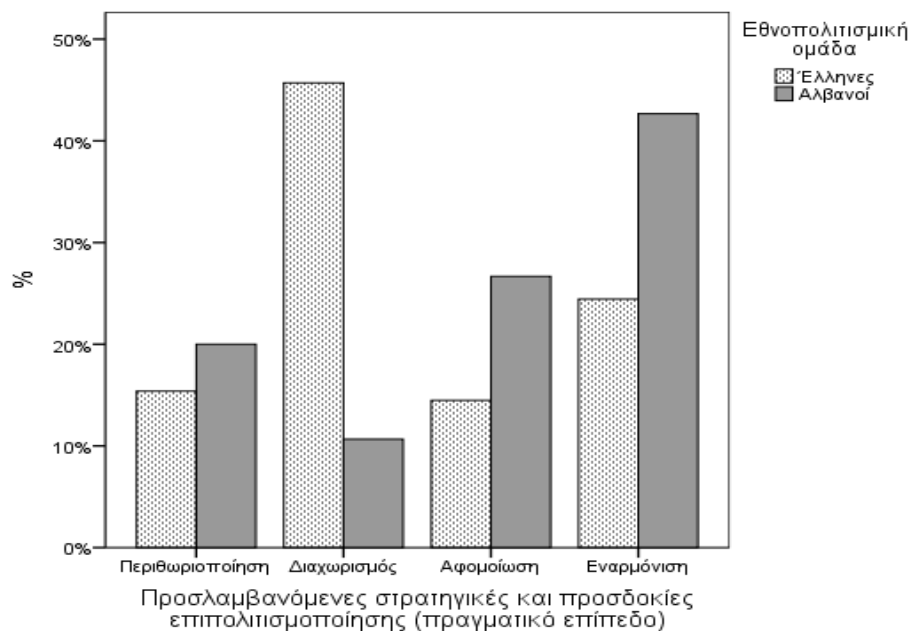
της Navas και των συνεργατών της (2007). Χρησιμοποιήσαμε τη μέση τιμή της κλίμακας μέτρησης και δημιουργήσαμε τέσσερις ομάδες που αντιστοιχούν στις τέσσερις στρατηγικές: εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμό, περιθωριοποίηση.

Έτσι, η βαθμολόγηση των δύο ερωτήσεων με λιγότερο από τρία συνιστά ότι οι μετανάστες υιοθετούν τη στρατηγική της περιθωριοποίησης (ή ότι οι γηγενείς την προσλαμβάνουν με αυτόν τον τρόπο) ή σε ιδανικές συνθήκες, την προτίμηση για την υιοθέτηση της συγκεκριμένης στρατηγικής. Εάν η βαθμολόγηση ήταν πάνω από τη μέση τιμή, δηλαδή πάνω από 3, η στρατηγική/στάση επιπολιτισμοποίησης που προκύπτει είναι η εναρμόνιση. Από την άλλη, εάν η πολιτισμική διατήρηση βαθμολογήθηκε από τους συμμετέχοντες με τιμές πάνω από 3 και η πολιτισμική υιοθέτηση με τιμές λιγότερο από 3, η στρατηγική/προσδοκία επιπολιτισμοποίησης αντιστοιχεί στον διαχωρισμό ενώ η αντίστροφη περίπτωση συνιστά την αφομοίωση.

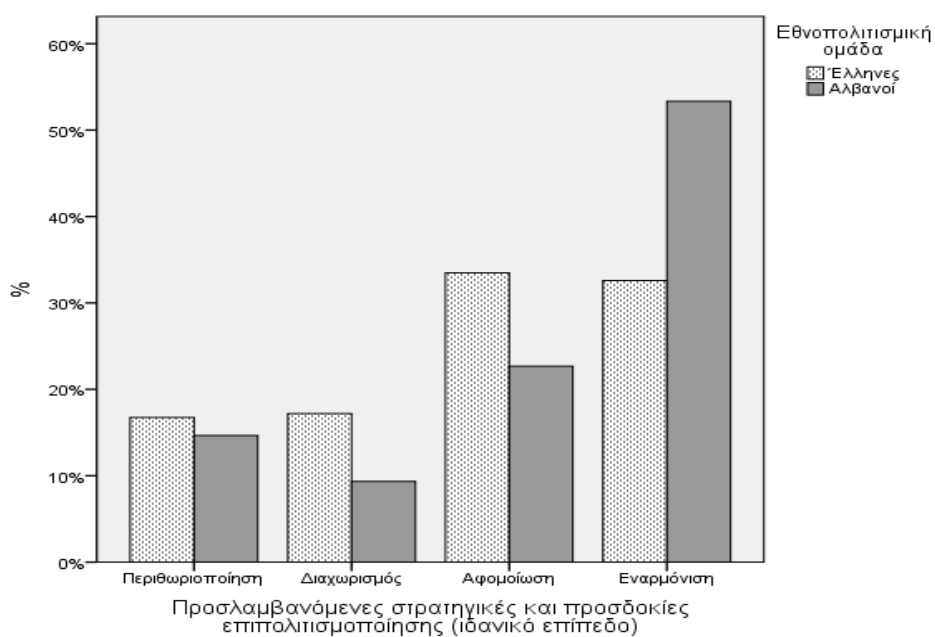
Όπως έδειξε το κριτήριο χ^2 , οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο πραγματικό επίπεδο διαφέρουν ανάλογα με την εθνοπολιτισμική ομάδα, $\chi^2 (3, n= 446) = 69,22, p < 0,001$. Ειδικότερα, όπως φαίνεται στο σχήμα 10, η πλειοψηφία των Αλβανών συμμετεχόντων (42,7%) δήλωσαν ότι υιοθετούν την εναρμόνιση ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης ενώ σχετικά υψηλά είναι και τα ποσοστά των ατόμων που δήλωσαν ότι υιοθετούν την αφομοίωση και την περιθωριοποίηση, 26,7% και 20% αντίστοιχα. Από την άλλη, το ποσοστό των Αλβανών συμμετεχόντων που υιοθετούν το διαχωρισμό ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης είναι μάλλον χαμηλό, δηλαδή 10,7%.

Αντίθετα, η πλειοψηφία των Ελλήνων συμμετεχόντων (45,7%) προσλαμβάνει ότι οι Αλβανοί μετανάστες υιοθετούν το διαχωρισμό ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης και μόλις 24,4% θεωρεί ότι οι Αλβανοί υιοθετούν την εναρμόνιση. Σε χαμηλότερα επίπεδα

κυμαίνονται τα ποσοστά των ατόμων που θεωρούν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν τις στρατηγικές της περιθωριοποίησης και της αφομοίωσης, 15,4% και 14,5% αντίστοιχα.

Σχήμα 10. Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (πραγματικό επίπεδο) με βάση την εθνοπολιτισμική προέλευση των συμμετεχόντων.

Σχήμα 11. Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο) με βάση την εθνοπολιτισμική προέλευση των συμμετεχόντων.

Όσον αφορά στο ιδανικό επίπεδο, δηλαδή τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που θα προτιμούσαν να υιοθετήσουν οι Αλβανοί συμμετέχοντες και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης που έχουν οι Έλληνες συμμετέχοντες από τους Αλβανούς μετανάστες, το κριτήριο χ^2 έδειξε ότι αυτές διαφέρουν ανάλογα με την εθνοπολιτισμική προέλευση, $\chi^2 (3, n= 446) = 21,33, p <0,001$.

Όπως φαίνεται στο σχήμα 11, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων από την Αλβανία, δηλαδή 53,3%, θα επιθυμούσαν την υιοθέτηση της εναρμόνισης ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης σε αντιδιαστολή με το 32,6% των Ελλήνων συμμετεχόντων που προσδοκούν την ίδια στρατηγική από τους Αλβανούς. Το μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνικού δείγματος (33,5%), αν και με μικρή διαφορά από το αντίστοιχο ποσοστό της εναρμόνισης, θα προτιμούσε οι Αλβανοί μετανάστες να υιοθετήσουν την αφομοίωση ενώ σε μικρότερα ποσοστά θα επιθυμούσαν τις στρατηγικές της περιθωριοποίησης (16,7%) και του διαχωρισμού (17,2%). Αντίστοιχα, οι συμμετέχοντες από την Αλβανία θα ήθελαν σε ιδανικές συνθήκες να υιοθετήσουν τη στρατηγική της αφομοίωσης σε ποσοστό 22,7%, τη στρατηγική της περιθωριοποίησης σε ποσοστό 14,7% και σε ποσοστό μόλις 9,3% τη στρατηγική του διαχωρισμού.

Έκβαση της Πολιτισμικής Σύγκλισης των Εθνοπολιτισμικών Ομάδων

Στην παρούσα υποενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που σχετίζονται με την έκβαση της σύγκλισης των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων. Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τα διπαραγοντικά πολυμεταβλητά μοντέλα ανάλυσης διακύμανσης που σχεδιάστηκαν για τη σχέση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με τις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Στη συνέχεια, ακολουθούν οι συνάφειες των μεταβλητών και τέλος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν στη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης.

Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε συνάρτηση με τις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Για τη μελέτη των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης σε συνάρτηση με τις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης σχεδιάστηκε ένα διπαραγοντικό πολυμεταβλητό μοντέλο ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA) 2 (εθνοπολιτισμική ομάδα) x 4 (προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο *πραγματικό* επίπεδο). Εξαρτημένες μεταβλητές ήταν οι ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή οι διαστάσεις των κοινωνικών αξιωμάτων, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις εναντίον του εαυτού και εναντίον της ομάδας, καθώς και οι διομαδικές σχέσεις.

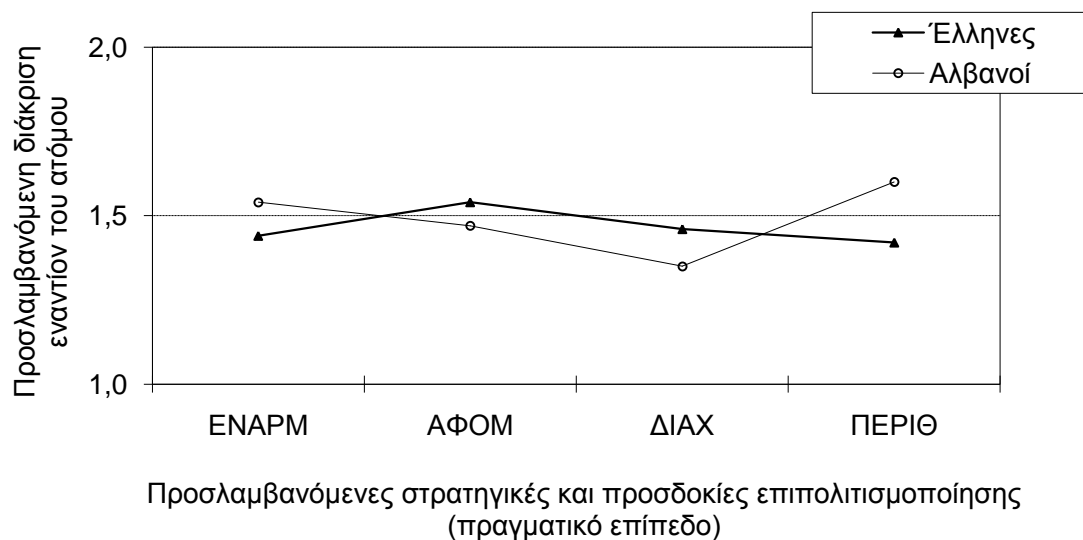
Η αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας και των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο *πραγματικό* επίπεδο βρέθηκε στατιστικά ασήμαντη, $Wilks' Lambda = 0,91, F(33, 1261.67) = 1,24, p = 0,164$. Αντίθετα, οι κύριες επιδράσεις ήταν στατιστικά σημαντικές. Όσον αφορά την εθνοπολιτισμική ομάδα, το αποτέλεσμα της ανάλυσης ήταν στατιστικώς σημαντικό σε πολυμεταβλητό επίπεδο, $Wilks' Lambda = 0,58, F(11, 428) = 27,79, p < 0,001$. Σύμφωνα με το δείκτη η^2 , ποσοστό 42% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών ερμηνεύεται από την επίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα Κοινωνικά αξιώματα, και συγκεκριμένα, στη διάσταση του Κοινωνικού Κυνισμού όπου οι Έλληνες (M.O. = 2,88) σημείωσαν μικρότερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O.= 3,20), $F(1, 438) = 44,16, p < 0,001, \eta^2 = 0,09$, στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας όπου οι Έλληνες (M.O. = 3,89) σημείωσαν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O. = 3,51), $F(1, 438) = 77,25, p < 0,001, \eta^2 = 0,15$, καθώς και στη διάσταση του Ελέγχου από τη μοίρα, όπου οι Έλληνες (M.O. = 2,48) σημείωσαν μικρότερο βαθμό

συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O. = 2,71), $F(1, 438) = 15,00, p < 0,001, \eta^2 = 0,03$. Επίσης, στατιστικά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν στη συχνότητα διομαδικής επαφής, όπου οι Αλβανοί (M.O. = 3,27) ανέφεραν συχνότερη διομαδική επαφή σε σχέση με τους Έλληνες (M.O. = 2,38), $F(1, 438) = 146,62, p < 0,001, \eta^2 = 0,25$. Τέλος, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις κοινωνικές συγκρίσεις όπου οι Αλβανοί (M.O. = 6,48) προέβησαν σε πιο θετικές κοινωνικές συγκρίσεις με τους γηγενείς σε σχέση με τους Έλληνες (M.O. = 6,11), $F(1, 438) = 5,43, p = 0,020, \eta^2 = 0,01$, και την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση όπου οι Έλληνες (M.O. = 3,30) σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία από τους Αλβανούς (M.O. = 3,14), $F(1, 438) = 5,98, p = 0,015, \eta^2 = 0,01$.

Στατιστικά σημαντική ήταν και η κύρια επίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο πραγματικό επίπεδο. Το αποτέλεσμα της ανάλυσης ήταν στατιστικώς σημαντικό σε πολυμεταβλητό επίπεδο, $Wilks' \Lambda = 0,81, F(33, 1261,67) = 2,83, p < 0,001$. Σύμφωνα με το δείκτη η^2 , ποσοστό 7% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών ερμηνεύεται από την επίδραση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα Κοινωνικά αξιώματα και συγκεκριμένα, στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, $F(3, 438) = 5,05, p = 0,002, \eta^2 = 0,03$, της Επιβράβευσης της προσπάθειας, $F(3, 438) = 3,70, p = 0,012, \eta^2 = 0,03$, και του Ελέγχου από τη μοίρα, $F(3, 438) = 3,27, p = 0,021, \eta^2 = 0,02$, καθώς και στη συχνότητα διομαδικής επαφής, $F(3, 438) = 7,02, p < 0,001, \eta^2 = 0,05$, την τάση διομαδικής συμπεριφοράς, $F(3, 438) = 5,67, p = 0,001, \eta^2 = 0,04$, και την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, $F(3, 438) = 4,31, p = 0,005, \eta^2 = 0,03$.

Τέλος, η αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο πραγματικό επίπεδο βρέθηκε οριακά στατιστικά σημαντική για την προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του εαυτού,

$F(3, 438) = 2,76, p = 0,042, \eta^2 = 0,02$. Όπως φαίνεται στο σχήμα 12, η προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του εαυτού κυμαίνεται σε υψηλότερα επίπεδα για τους Έλληνες που προσλαμβάνουν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν τη στρατηγική της αφομοίωσης (Μ.Ο. = 1,54) και του διαχωρισμού (Μ.Ο. = 1,46) σε σύγκριση με τους Αλβανούς που υιοθετούν τις αντίστοιχες στρατηγικές (Μ.Ο._{ΑΦΟΜ} = 1,47, Μ.Ο._{ΔΙΑΧ} = 1,35). Αντίθετα, η εικόνα αντιστρέφεται για τις υπόλοιπες στρατηγικές και προσδοκίες, καθώς αναφέρονται υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης από τους Αλβανούς που υιοθετούν ως στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης την εναρμόνιση (Μ.Ο. = 1,54) και την περιθωριοποίηση (Μ.Ο. = 1,60) σε σχέση με τους Έλληνες που προσδοκούν από τους Αλβανούς την υιοθέτηση των παραπάνω στρατηγικών (Μ.Ο._{ΕΝΑΡΜ} = 1,44, Μ.Ο._{ΠΕΡΙΘ} = 1,42). Επισημαίνεται ότι η προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του εαυτού κυμαίνεται σε μάλλον χαμηλά επίπεδα και για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, δεδομένου ότι η κλίμακα είναι τετραβάθμια με το υψηλότερο σκορ να δηλώνει υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης.

Σχήμα 12. Αλληλεπίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (πραγματικό επίπεδο) και της εθνοπολιτισμικής ομάδας πάνω στην προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον του ατόμου.

Πίνακας 7

Μέσοι όροι των Διεργασιών επιπολιτισμοποίησης ως προς τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (πραγματικό επίπεδο)

	Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (πραγματικό επίπεδο)				F-τιμή	η^2
	Εναρμ.	Αφομ.	Περιθ.	Διαχ.		
<i>Κοινωνικά Αξιώματα</i>						
Κοινωνικός Κυνισμός	3,02	3,02	3,06	3,05	0,17	0,00
Κοινωνική Πολυπλοκότητα	3,68 _α	3,84 _β	3,59 _α	3,69 _β	5,05**	0,03
Επιβράβευση της Προσπάθειας	3,56 _α	3,57 _α	3,37 _β	3,53 _{α,β}	3,70*	0,03
Θρησκευτικότητα	2,77	2,62	2,79	2,58	1,89	0,01
Έλεγχος από τη Μοίρα	2,73 _α	2,52 _β	2,55 _{α,β}	2,56 _β	3,27*	0,02
Συχνότητα επαφής	2,96 _α	3,03 _α	2,68 _β	2,63 _γ	7,02***	0,05
Κοινωνική Σύγκριση	6,20	6,16	6,54	6,27	1,06	0,01
Τάση συμπεριφοράς	8,18 _{α,β}	8,34 _α	7,39 _β	7,53 _β	5,67**	0,04
<i>Προσλαμβανόμενη διάκριση</i>						
Εναντίον του ατόμου	1,49	1,50	1,51	1,40	1,49	0,01
Εναντίον της ομάδας	3,37	3,35	3,38	3,26	0,42	0,00
<i>Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση</i>						
	3,08 _α	3,16 _{α,β}	3,37 _β	3,27 _β	4,31**	0,03

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$. Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δε διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο του Scheffé για $\alpha = 0,05$.

Ακολούθησαν πολλαπλές συγκρίσεις των μέσων όρων ανά ζεύγη με το post hoc κριτήριο του Scheffé. Όπως φαίνεται στον πίνακα 7, ανάλογα με τη στρατηγική ή προσδοκία επιπολιτισμοποίησης που υιοθετείται, τα άτομα διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σε συγκεκριμένες διαστάσεις των Κοινωνικών Αξιωμάτων. Όσον αφορά τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ατόμων που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της εναρμόνισης και της περιθωριοποίησης με αυτούς που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της αφομοίωσης και του διαχωρισμού, με τους τελευταίους να αναφέρουν μεγαλύτερο βαθμό

συμφωνίας με τη συγκεκριμένη διάσταση. Στην Επιβράβευση της Προσπάθειας, τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της εναρμόνισης και της αφομοίωσης δε διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους αλλά διαφέρουν με αυτούς που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της περιθωριοποίησης, οι οποίοι σημειώνουν μικρότερο βαθμό συμφωνίας. Αντίθετα, τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική του διαχωρισμού δε διαφέρουν σημαντικά από τις υπόλοιπες ομάδες. Η εικόνα είναι διαφορετική στη διάσταση του Ελέγχου από τη μοίρα, όπου τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της περιθωριοποίησης δε διαφέρουν σημαντικά από τις υπόλοιπες ομάδες ενώ αυτοί που υιοθετούν τη στρατηγική της εναρμόνισης αναφέρουν το μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας στον συγκεκριμένο παράγοντα και διαφέρουν από αυτούς που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της αφομοίωσης και του διαχωρισμού, οι οποίοι όμως δε διαφέρουν μεταξύ τους.

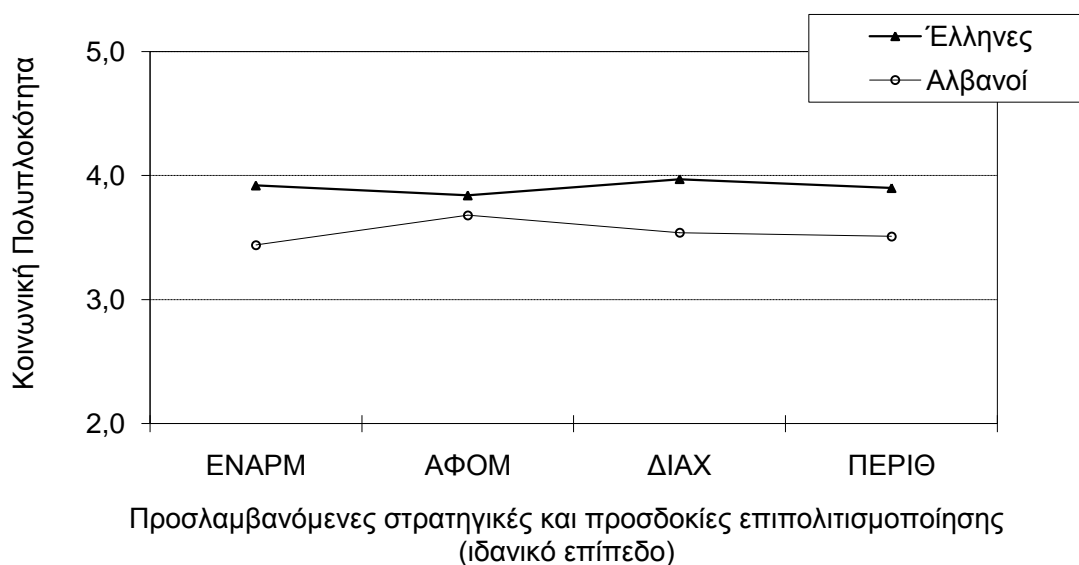
Όσον αφορά τη συχνότητα επαφής, βρέθηκε ότι τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της εναρμόνισης δε διαφέρουν σημαντικά με αυτούς που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της αφομοίωσης δηλώνοντας συχνότερη διομαδική επαφή. Αντίθετα, διαφέρουν σημαντικά από τους συμμετέχοντες που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της περιθωριοποίησης και του διαχωρισμού, οι οποίοι επίσης διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, με τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν την περιθωριοποίηση να αναφέρουν μεγαλύτερη συχνότητα επαφής από αυτούς που υιοθετούν ή προσδοκούν το διαχωρισμό. Ως προς την τάση συμπεριφοράς, οι συμμετέχοντες που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της αφομοίωσης αναφέρουν την υψηλότερη τάση προσέγγισης και διαφέρουν σημαντικά από αυτούς που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της περιθωριοποίησης και του διαχωρισμού. Ωστόσο, τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της εναρμόνισης δε διαφέρουν σημαντικά με καμία από τις υπόλοιπες ομάδες. Τέλος, αναφορικά με την

προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση σημαντικές διαφορές αναδείχθηκαν μεταξύ των συμμετεχόντων που υιοθετούν ή προσδοκούν τις στρατηγικές της εναρμόνισης, της περιθωριοποίησης και του διαχωρισμού, καθώς οι δύο τελευταίοι προσλαμβάνουν μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της Αλβανίας. Ωστόσο, τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της περιθωριοποίησης και του διαχωρισμού δε διαφέρουν μεταξύ τους ενώ τα άτομα που υιοθετούν ή προσδοκούν τη στρατηγική της αφομοίωσης δε διαφέρουν με καμία από τις άλλες ομάδες.

Στη συνέχεια, σχεδιάστηκε ένα διπαραγοντικό πολυμεταβλητό μοντέλο ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA) 2 (εθνοπολιτισμική ομάδα) x 4 (προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο *ιδανικό* επίπεδο) με εξαρτημένες μεταβλητές τις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης.

Η αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας και των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο *ιδανικό* επίπεδο βρέθηκε στατιστικά σημαντική, $Wilks' \text{Lambda} = 0,89$, $F(33,1261.67) = 1,54$, $p = 0,026$. Σύμφωνα με το δείκτη η^2 , ποσοστό 4% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών ερμηνεύεται από την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο επιθυμητό επίπεδο. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στην αλληλεπίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης και της εθνοπολιτισμικής ομάδας στο *ιδανικό* επίπεδο στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, $F(3, 438) = 3,36$, $p = 0,019$, $\eta^2 = 0,02$ και της Θρησκευτικότητας, $F(3, 438) = 4,97$, $p = 0,002$, $\eta^2 = 0,03$, καθώς και στη συχνότητα επαφής, $F(3, 438) = 2,75$, $p = 0,042$, $\eta^2 = 0,02$, και στην τάση συμπεριφοράς, $F(3, 438) = 5,27$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,04$.

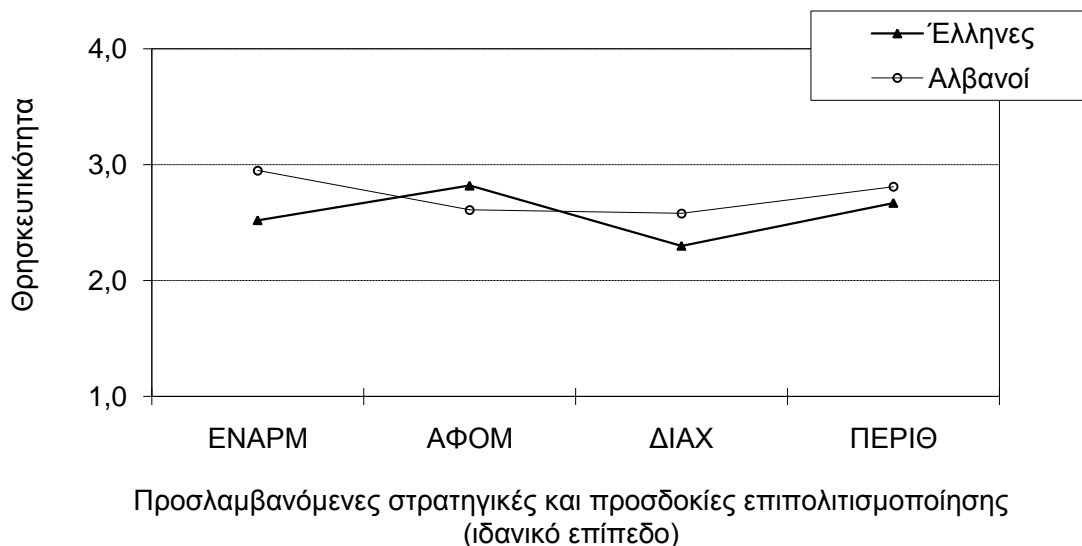

Σχήμα 13. Αλληλεπίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο) και της εθνοπολιτισμικής ομάδας πάνω στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας.

Όπως φαίνεται στο σχήμα 13, οι Έλληνες αναφέρουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς με τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας όταν στο ιδανικό επίπεδο θα επιθυμούσαν τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της εναρμόνισης (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 3,92, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 3,44), της περιθωριοποίησης (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 3,90, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 3,51) και του διαχωρισμού (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 3,97, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 3,54). Όμως, όσον αφορά στην αφομοίωση, οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες συγκλίνουν περισσότερο στο βαθμό συμφωνίας τους με τη συγκεκριμένη διάσταση (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 3,84, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 3,68).

Όπως φαίνεται στο σχήμα 14, οι Αλβανοί που θα επιθυμούσαν σε ιδανικό επίπεδο τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές της εναρμόνισης (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 2,52, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 2,95), και του διαχωρισμού (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 2,30, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 2,58), σημειώνουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας από τους Έλληνες με τη διάσταση της Θρησκευτικότητας. Στην περίπτωση της περιθωριοποίησης, οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες συγκλίνουν περισσότερο (Μ.Ο._{ΕΛΛ} = 2,67, Μ.Ο._{ΑΛΒ} = 2,81) ενώ στην αφομοίωση η εικόνα αντιστρέφεται και οι

Έλληνες αναφέρουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς ($M.O_{ΕΛΛ} = 2,82$, $M.O_{ΑΛΒ} = 2,61$).

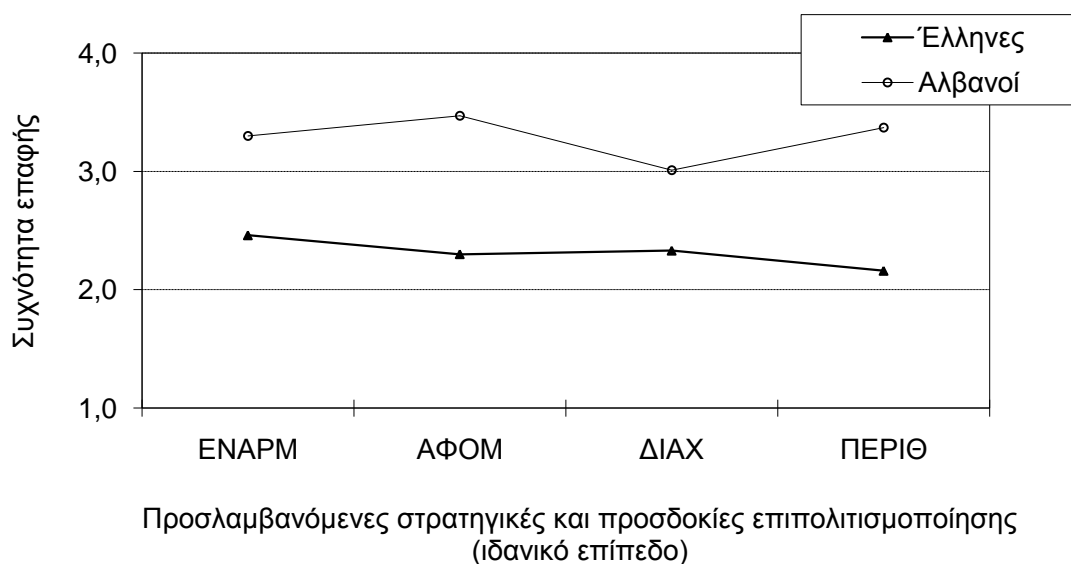

Σχήμα 14. Αλληλεπίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο) και της εθνοπολιτισμικής ομάδας πάνω στη διάσταση της Θρησκευτικότητας.

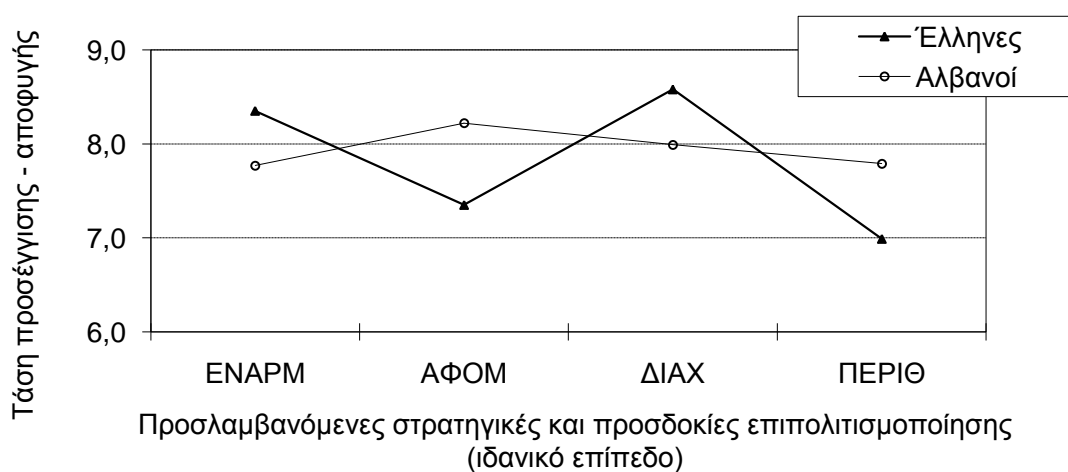
Όπως φαίνεται στο σχήμα 15, στην περίπτωση της εναρμόνισης οι Αλβανοί αναφέρουν υψηλότερη συχνότητα διομαδικής επαφής από τους Έλληνες ($M.O_{ΕΛΛ} = 2,46$, $M.O_{ΑΛΒ} = 3,30$). Οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες αποκλίνουν περισσότερο στις στρατηγικές της αφομοίωσης ($M.O_{ΕΛΛ} = 2,30$, $M.O_{ΑΛΒ} = 3,47$) και της περιθωριοποίησης ($M.O_{ΕΛΛ} = 2,16$, $M.O_{ΑΛΒ} = 3,37$). Αντίθετα, στην περίπτωση του διαχωρισμού υπάρχει μεγαλύτερη σύγκλιση στη συχνότητα διομαδικής επαφής που δηλώνουν οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες ($M.O_{ΕΛΛ} = 2,33$, $M.O_{ΑΛΒ} = 3,01$).

Όπως φαίνεται στο σχήμα 16, οι Έλληνες που σε ιδανικό επίπεδο θα επιθυμούσαν τη στρατηγική της εναρμόνισης αναφέρουν μεγαλύτερη τάση προσέγγισης από τους Αλβανούς ($M.O_{ΕΛΛ} = 8,35$, $M.O_{ΑΛΒ} = 7,77$). Παρόμοια είναι η εικόνα στη στρατηγική του διαχωρισμού ($M.O_{ΕΛΛ} = 8,58$, $M.O_{ΑΛΒ} = 7,99$). Αντίθετα, η εικόνα αντιστρέφεται στις υπόλοιπες στρατηγικές με τους Αλβανούς να δηλώνουν μεγαλύτερη τάση

προσέγγισης από τους Έλληνες στη στρατηγική της αφομοίωσης ($M.O_{ΕΛΛ} = 7,35$, $M.O_{ΑΛΒ} = 8,22$) και στη στρατηγική της περιθωριοποίησης ($M.O_{ΕΛΛ} = 6,99$, $M.O_{ΑΛΒ} = 7,79$).

Σχήμα 15. Αλληλεπίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο) και της εθνοπολιτισμικής ομάδας πάνω στη συχνότητα της επαφής.

Σχήμα 16. Αλληλεπίδραση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο) και της εθνοπολιτισμικής ομάδας πάνω στην τάση προσέγγισης-αποφυγής.

Επίσης, οι κύριες επιδράσεις της εθνοπολιτισμικής ομάδας και των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης ήταν στατιστικά σημαντικές. Όσον αφορά την εθνοπολιτισμική ομάδα, το αποτέλεσμα της ανάλυσης ήταν στατιστικώς σημαντικό σε πολυμεταβλητό επίπεδο, $Wilks' Lambda = 0,58$, $F(11, 428) = 28,44$, $p < 0,001$. Σύμφωνα με το δείκτη η^2 , ποσοστό 42% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών ερμηνεύεται από την επίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα Κοινωνικά Αξιώματα, και συγκεκριμένα, στη διάσταση του Κοινωνικού Κυνισμού όπου οι Έλληνες (M.O. = 2,87) σημείωσαν μικρότερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O.= 3,19), $F(1, 438) = 43,76$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,09$, στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας όπου οι Έλληνες (M.O.= 3,91) σημείωσαν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O.= 3,54), $F(1, 438) = 65,45$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,13$, οριακά στη διάσταση της Θρησκευτικότητας όπου οι Έλληνες (M.O.= 2,58) ανέφεραν μικρότερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O.= 2,74), $F(1, 438) = 4,17$, $p = 0,042$, $\eta^2 = 0,01$ και στη διάσταση του Ελέγχου από τη μοίρα όπου οι Έλληνες (M.O.= 2,44) ανέφεραν μικρότερο βαθμό συμφωνίας από τους Αλβανούς (M.O.= 2,70), $F(1, 438) = 18,13$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,04$. Επίσης, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στη συχνότητα επαφής με τους Αλβανούς (M.O.= 3,29) να αναφέρουν συχνότερη διομαδική επαφή σε σύγκριση με τους Έλληνες (M.O.= 2,31), $F(1, 438) = 162,57$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,27$, στην Κοινωνική σύγκριση όπου οι Αλβανοί (M.O.= 6,51) προέβησαν σε πιο θετικές κοινωνικές συγκρίσεις από τους Έλληνες (M.O.= 6,09), $F(1, 438) = 6,79$, $p = 0,009$, $\eta^2 = 0,02$, και στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση όπου οι Έλληνες (M.O.= 3,31), προσλαμβάνουν μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση σε σύγκριση με τους Αλβανούς (M.O.= 3,14), $F(1, 438) = 6,96$, $p = 0,009$, $\eta^2 = 0,02$.

Πίνακας 8

Μέσοι όροι των Διεργασιών επιπολιτισμοποίησης ως προς τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο)

	Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (ιδανικό επίπεδο)				F-τιμή	η^2
	Εναρμ.	Αφομ.	Περιθ.	Διαχ.		
<i>Κοινωνικά Αξιώματα</i>						
Κοινωνικός Κυνισμός	3,03	3,03	3,01	3,03	0,04	0,00
Κοινωνική Πολυπλοκότητα	3,68 _α	3,76 _{α,β}	3,71 _{α,β}	3,75 _β	1,03	0,01
Επιβράβευση της Προσπάθειας	3,58	3,52	3,44	3,43	2,46	0,02
Θρησκευτικότητα	2,73 _α	2,71 _α	2,74 _α	2,44 _β	2,57	0,02
Έλεγχος από τη Μοίρα	2,68 _α	2,60 _{α,β}	2,46 _β	2,53 _β	2,95*	0,02
Συχνότητα επαφής	2,88 _α	2,89 _{α,β}	2,77 _{α,β}	2,67 _β	1,62	0,01
<i>Κοινωνική Σύγκριση</i>						
Τάση συμπεριφοράς	8,06 _{α,β}	7,78 _{α,β}	7,39 _α	8,29 _β	3,27*	0,02
<i>Προσλαμβανόμενη διάκριση</i>						
Εναντίον του ατόμου	1,48	1,44	1,52	1,51	0,88	0,01
Εναντίον της ομάδας	3,41	3,24	3,23	3,50	2,64*	0,02
<i>Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση</i>						
	3,14	3,30	3,36	3,11	3,24*	0,02

Σημείωση. * $p < 0,05$. Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δε διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο του Scheffé για $\alpha = 0,05$.

Όσον αφορά τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε ιδανικό επίπεδο, το αποτέλεσμα της ανάλυσης ήταν στατιστικώς σημαντικό σε πολυμεταβλητό επίπεδο, $Wilks' \Lambda = 0,86$, $F(33, 1261.67) = 2,08$, $p < 0,001$. Σύμφωνα με το δείκτη η^2 , ποσοστό 5% της διασποράς του γραμμικού συνδυασμού των εξαρτημένων μεταβλητών ερμηνεύεται από την επίδραση των προσλαμβανόμενων

στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα Κοινωνικά αξιώματα, και συγκεκριμένα, στη διάσταση του Ελέγχου από τη μοίρα, $F(3, 438) = 2,95, p = 0,032, \eta^2 = 0,02$. Επίσης, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στην τάση διομαδικής συμπεριφοράς, $F(3, 438) = 3,27, p = 0,021, \eta^2 = 0,02$, οριακά στην προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας, $F(3, 438) = 2,64, p = 0,049, \eta^2 = 0,02$, και στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, $F(3, 438) = 3,24, p = 0,022, \eta^2 = 0,02$.

Ακολούθησαν πολλαπλές συγκρίσεις των μέσων όρων ανά ζεύγη με το post hoc κριτήριο του Scheffé. Όπως φαίνεται στον πίνακα 8, ανάλογα με τη στρατηγική ή προσδοκία επιπολιτισμοποίησης σε ιδανικό επίπεδο, οι συμμετέχοντες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σε διαστάσεις των Κοινωνικών Αξιομάτων. Συγκεκριμένα, αν και σε μονομεταβλητό επίπεδο δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, παρατηρείται μία τάση τα άτομα που σε ιδανικές συνθήκες θα επιθυμούσαν τη στρατηγική της εναρμόνισης να διαφέρουν σημαντικά από τα άτομα που θα επιθυμούσαν τη στρατηγική του διαχωρισμού. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που θα επιθυμούσαν τις στρατηγικές της αφομοίωσης και της περιθωριοποίησης δε διαφέρουν σημαντικά ούτε μεταξύ τους ούτε με τις υπόλοιπες ομάδες. Επίσης, παρόλο που και στη διάσταση της Θρησκευτικότητας δεν εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφορά σε μονομεταβλητό επίπεδο, τα άτομα που σε ιδανικές συνθήκες θα επιθυμούσαν τη στρατηγική του διαχωρισμού σημειώνουν το μικρότερο βαθμό συμφωνίας με τη Θρησκευτικότητα και υπάρχει μία τάση να διαφέρουν σημαντικά με όλες τις άλλες ομάδες, οι οποίες όμως δεν παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους. Όσον αφορά τον Έλεγχο από τη μοίρα, οι συμμετέχοντες που θα προτιμούσαν τη στρατηγική της εναρμόνισης αναφέρουν το μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας και δε διαφέρουν σημαντικά με αυτούς που θα επιθυμούσαν την αφομοίωση. Αντίθετα, διαφέρουν

σημαντικά από τα άτομα που εκφράζουν προτίμηση προς τη στρατηγική της περιθωριοποίησης και του διαχωρισμού, τα οποία όμως δε διαφέρουν ούτε μεταξύ τους ούτε με αυτούς που θα προτιμούσαν τη στρατηγική της αφομοίωσης.

Ακόμα, παρόλο που σε μονομεταβλητό επίπεδο δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές, παρατηρείται μία τάση οι συμμετέχοντες που θα επιθυμούσαν τη στρατηγική της εναρμόνισης να διαφέρουν σημαντικά από αυτούς που θα προτιμούσαν την υιοθέτηση της στρατηγικής του διαχωρισμού, καθώς οι τελευταίοι αναφέρουν τη χαμηλότερη συχνότητα διομαδικής επαφής. Ωστόσο, δε διαφέρουν σημαντικά από αυτούς που θα επέλεγαν τη στρατηγική της αφομοίωσης και της περιθωριοποίησης, οι οποίοι δε διαφέρουν σημαντικά ούτε μεταξύ τους ούτε με αυτούς που θα επιθυμούσαν τη στρατηγική του διαχωρισμού. Τέλος, αναφορικά με την τάση συμπεριφοράς, οι συμμετέχοντες που θα επιθυμούσαν να υιοθετήσουν τη στρατηγική της περιθωριοποίησης παρουσιάζουν τη χαμηλότερη τάση διομαδικής προσέγγισης και διαφέρουν σημαντικά με αυτούς που θα επιθυμούσαν τη στρατηγική του διαχωρισμού. Αντίθετα, καμία από αυτές τις δύο ομάδες δε διαφέρει σημαντικά με αυτούς που σε ιδανικές συνθήκες θα επέλεγαν τη στρατηγική της εναρμόνισης και της αφομοίωσης, οι οποίοι δε διαφέρουν σημαντικά ούτε μεταξύ τους.

Σημειώνεται ότι παρόλο που σε μονομεταβλητό επίπεδο βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στην προσλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας και στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, οι πολλαπλές συγκρίσεις των ομάδων δεν ανέδειξαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους.

Συνάφειες των μεταβλητών για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες. Στον πίνακα 9 παρουσιάζονται οι συνάφειες ανάμεσα σε όλες τις μεταβλητές που μελετήθηκαν, όσον αφορά τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των Ελλήνων και των Αλβανών. Από την επισκόπηση του πίνακα διαπιστώνουμε ότι από τις 210 συνολικές συνάφειες, βρέθηκαν 79 στατιστικά

σημαντικές συνάψεις μεταξύ των μεταβλητών, από τις οποίες 40 αφορούν τους Έλληνες συμμετέχοντες και 39 τους Αλβανούς συμμετέχοντες. Το μέγεθος αυτών των συσχετίσεων κυμαίνεται από χαμηλό (0,13) έως υψηλό (0,67).

Στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης. Για να απαντήσουμε στο ερευνητικό ερώτημα «Ποιες είναι οι μεταβλητές που προβλέπουν την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση των Αλβανών και των Ελλήνων;», σχεδιάστηκε μια σειρά από διαδοχικές αναλύσεις παλινδρόμησης με εξαρτημένες μεταβλητές την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση. Στο πρώτο μοντέλο εισήχθησαν τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων, δηλαδή η εθνοπολιτισμική ομάδα, η ηλικία και το φύλο, στο δεύτερο μοντέλο προστέθηκαν οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και στο τρίτο μοντέλο προστέθηκε η αλληλεπίδραση του κάθε προβλεπτικού παράγοντα με την εθνοπολιτισμική προέλευση των συμμετεχόντων ώστε να εξετάσουμε εάν καθεμία από τις παραπάνω μεταβλητές προβλέπει με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση.

Ο Πίνακας 10 συνοψίζει τα αποτελέσματα των αναλύσεων παλινδρόμησης που έγιναν για να προβλέψουμε την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση αρχικά από το φύλο, την ηλικία και την εθνοπολιτισμική ομάδα των συμμετεχόντων και στη συνέχεια από τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης (μέθοδος enter). Σημειώνεται ότι οι τιμές των προβλεπτικών παραγόντων, δηλαδή των διαστάσεων των Κοινωνικών Αξιομάτων, της Προσλαμβανόμενης διάκρισης, της Προσλαμβανόμενης Πολιτισμικής Απόστασης, της Συχνότητας της διομαδικής επαφής, της Κοινωνικής σύγκρισης και της Τάσης για συμπεριφορά μετατράπηκαν σε z-τιμές πριν την πραγματοποίηση των αναλύσεων παλινδρόμησης.

Πίνακας 9

Συνάφειες (δείκτες Pearson r) μεταξύ των μεταβλητών για τους συμμετέχοντες με ελληνική καταγωγή (κάτω) και με αλβανική καταγωγή (πάνω)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<i>Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης</i>															
Πραγματικό επίπεδο															
1. Πολιτισμική διατήρηση	-	0,25**	0,67**	0,34**	-0,01	-0,21**	0,13	0,20**	0,15*	0,01	0,01	-0,16*	-0,07	0,02	-0,07
2. Πολιτισμική υιοθέτηση	-0,20**	-	0,13	0,59**	-0,13	0,19**	0,16*	0,01	-0,10	-0,06	-0,04	-0,17**	0,23**	-0,02	0,20**
Ιδανικό επίπεδο															
3. Πολιτισμική διατήρηση	-0,11	0,38**	-	0,40**	0,00	-0,21**	0,09	0,20**	0,15*	0,08	0,13	-0,07	-0,08	-0,03	-0,05
4. Πολιτισμική υιοθέτηση	0,12	0,10	-0,06	-	-0,02	-0,02	0,18**	0,13*	0,05	-0,12	-0,04	-0,03	0,11	-0,03	-0,01
<i>Κοινωνικά Αξιώματα</i>															
5. Κοινωνικός Κυνισμός	-0,01	0,01	-0,02	0,09	-	0,12	0,43**	0,13	0,37**	0,13	0,31**	0,07	-0,07	0,08	-0,18**
6. Κοινωνική Πολυπλοκότητα	0,02	-0,00	0,07	0,05	0,17**	-	0,23**	-0,26**	-0,04	0,00	-0,01	0,00	0,10	-0,04	0,25**
7. Επιβράβευση της Προσπάθειας	-0,03	0,02	-0,12	0,23**	0,27**	0,31**	-	0,18**	0,30**	-0,09	0,05	0,02	-0,05	0,10	0,06
8. Θρησκευτικότητα	0,05	-0,11	-0,30**	0,12	0,06	-0,13	0,26**	-	0,47**	0,11	0,03	-0,02	-0,12	0,11	-0,07
9. Έλεγχος από τη Μοίρα	0,08	0,06	-0,08	0,21**	0,33**	-0,04	0,25**	0,37**	-	0,20**	0,17*	0,01	-0,27**	0,14*	-0,23**
<i>Προσλαμβανόμενη διάκριση</i>															
10. Ενάντια στον εαυτό	0,09	-0,04	0,04	-0,01	0,06	0,12	-0,04	-0,10	0,03	-	0,34**	0,01	-0,11	0,07	-0,20**
11. Ενάντια στην ομάδα	-0,08	0,10	0,30**	-0,08	0,16*	0,16*	0,02	-0,16*	-0,15*	0,08	-	0,04	-0,06	0,06	0,01
12. Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση	0,12	-0,43**	-0,30**	-0,03	0,15*	0,03	0,18**	0,16*	0,08	0,04	-0,08	-	-0,07	-0,16*	-0,09
13. Συχνότητα Διομαδικής Επαφής	-0,13*	0,20**	0,10	0,05	0,11	0,02	0,12	-0,15*	-0,00	0,10	0,05	0,00	-	0,14*	0,23**
14. Κοινωνική Σύγκριση	-0,02	-0,20**	-0,26**	-0,01	0,23**	0,04	0,08	0,23**	0,08	-0,02	0,14*	0,32**	-0,14*	-	0,12
15. Τάση για Συμπεριφορά	-0,09	0,33**	0,29**	0,05	-0,23**	0,14*	-0,10	-0,36**	-0,16*	0,08	0,16*	-0,38**	0,31**	-0,31**	-

Σημείωση. * p<0,05 ** p<0,01

Πίνακας 10

Σύνοψη των Αναλύσεων Παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της Πολιτισμικής Διατήρησης και της Πολιτισμικής Υιοθέτησης από τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, αφού έχει ληφθεί υπ' όψιν το φύλο, η ηλικία και η εθνοπολιτισμική ομάδα

	Πραγματικό επίπεδο		Ιδανικό επίπεδο	
	Πολιτισμική διατήρηση	Πολιτισμική υιοθέτηση	Πολιτισμική διατήρηση	Πολιτισμική υιοθέτηση
<i>Φύλο</i>	0,06	0,02	-0,07	0,10*
<i>Ηλικία</i>	0,14**	-0,13**	0,02	0,02
<i>Εθνοπολιτισμική ομάδα</i>	-0,23**	0,29***	0,06	0,10
<i>Κοινωνικά Αξιώματα</i>				
Κοινωνικός Κυνισμός	-0,05	-0,09	-0,07	-0,03
Κοινωνική Πολυπλοκότητα	-0,14*	0,05	-0,16**	-0,03
Επιβράβευση της Προσπάθειας	0,12*	0,14**	0,07	0,20***
Θρησκευτικότητα	0,04	0,02	-0,03	0,05
Έλεγχος από τη Μοίρα	0,05	0,03	0,10	0,07
<i>Συχνότητα Διομ.Επαφής</i>	-0,03	0,16**	0,00	0,11
<i>Κοινωνική Σύγκριση</i>	-0,02	-0,08	-0,13**	-0,05
<i>Τάση για Συμπεριφορά</i>	-0,03	0,12*	0,09	0,01
<i>Προσλαμβανόμενη διάκριση</i>				
Ενάντια στον εαυτό	0,03	-0,01	0,02	-0,05
Ενάντια στην ομάδα	0,01	0,01	0,21***	-0,03
<i>Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση</i>	-0,09	-0,23***	-0,13**	-0,04

Σημείωση: * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$. Οι τιμές αναφέρονται στους προσαρμοσμένους δείκτες β από τις αναλύσεις που έγιναν για τους προβλεπτικούς παράγοντες αφού λάβαμε υπ' όψιν το φύλο, την ηλικία και την εθνοπολιτισμική ομάδα ως συμμεταβλητές.

Όσον αφορά την πολιτισμική διατήρηση στο πραγματικό επίπεδο, αφού ελέγξαμε τα δημογραφικά στοιχεία, δηλαδή το φύλο, την ηλικία και την εθνοπολιτισμική ομάδα, οι

διεργασίες επιπολιτισμοποίησης εξήγησαν 7% της διασποράς της διατήρησης των πολιτισμικών στοιχείων. Συγκεκριμένα, η ηλικία ($\beta = 0,14, t = 2,79, p = 0,006$), η εθνοπολιτισμική ομάδα ($\beta = -0,23, t = -3,44, p = 0,001$) και δύο διαστάσεις των Κοινωνικών Αξιωμάτων, δηλαδή η Κοινωνική Πολυπλοκότητα ($\beta = -0,14, t = -2,44, p = 0,015$) και η Επιβράβευση της προσπάθειας ($\beta = 0,12, t = 2,20, p = 0,029$) συμβάλλουν στην πρόβλεψη της πολιτισμικής διατήρησης. Αυτό σημαίνει ότι μεγαλύτερη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της Αλβανίας προβλέπεται από τη μεγαλύτερη ηλικία, από το να ανήκει κάποιος στην εθνοπολιτισμική ομάδα των Ελλήνων, από μικρότερο βαθμό συμφωνίας με τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και από μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας με τη διάσταση της Επιβράβευσης της προσπάθειας.

Αναφορικά με την υιοθέτηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής στο πραγματικό επίπεδο, τα δημογραφικά στοιχεία εξήγησαν 15% της διασποράς της εξαρτημένης μεταβλητής ενώ η προσθήκη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στο δεύτερο μοντέλο προέβλεψε συνολικά 26% της εξηγούμενης διασποράς. Συγκεκριμένα, η ηλικία ($\beta = -0,13, t = -2,82, p = 0,005$), η εθνοπολιτισμική ομάδα ($\beta = 0,29, t = 4,96, p < 0,001$), η Επιβράβευση της προσπάθειας ($\beta = 0,14, t = 2,81, p = 0,005$), η συχνότητα της διομαδικής επαφής ($\beta = 0,15, t = 2,80, p = 0,005$), η τάση συμπεριφοράς ($\beta = 0,12, t = 2,58, p = 0,010$) αλλά και η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ($\beta = -0,23, t = -5,37, p < 0,001$) συμβάλλουν στην πρόβλεψη της συγκεκριμένης διάστασης της επιπολιτισμοποίησης. Με άλλα λόγια, μεγαλύτερη υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής προβλέπεται από τη μικρότερη ηλικία, το να ανήκει κάποιος στην εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών, από μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας με τη διάσταση της Επιβράβευσης της προσπάθειας, από μεγαλύτερη συχνότητα διομαδικής επαφής, από μεγαλύτερη τάση διομαδικής προσέγγισης αλλά και από μικρότερη πρόσληψη πολιτισμικής απόστασης μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Πίνακας 11

Σύνοψη των Αναλύσεων Παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της Πολιτισμικής Διατήρησης και της Πολιτισμικής Υιοθέτησης από την αλληλεπίδραση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης με την εθνοπολιτισμική ομάδα, αφού έχει ληφθεί υπ'όψιν το φύλο και η ηλικία

	Πραγματικό επίπεδο		Ιδανικό επίπεδο	
	Πολιτισμική διατήρηση	Πολιτισμική υιοθέτηση	Πολιτισμική διατήρηση	Πολιτισμική υιοθέτηση
<i>Κοινωνικά Αξιώματα X εθνοπολιτισμική ομάδα</i>				
Κοινωνικός Κυνισμός X εθν.ομάδα	-0,02	-0,09	0,02	-0,11
Κοινωνική Πολυπλοκότητα X εθν. ομάδα	-0,18*	0,13	-0,24**	-0,06
Επιβράβευση της Προσπάθειας X εθν. ομάδα	0,11	0,11	0,16*	-0,06
Θρησκευτικότητα X εθν.ομάδα	0,15*	0,07	0,33***	0,03
Έλεγχος από τη Μοίρα X εθν.ομάδα	0,08	-0,11	0,17*	-0,12
<i>Συχνότητα Διομ.Επαφής X εθν.ομάδα</i>	0,01	0,08	-0,13	0,05
<i>Κοινωνική Σύγκριση X εθν.ομάδα</i>	0,06	0,15	0,21*	0,01
<i>Τάση για Συμπεριφορά X εθν.ομάδα</i>	-0,02	-0,02	-0,20**	-0,05
<i>Προσλαμβανόμενη διάκριση X εθν.ομάδα</i>				
Ενάντια στον εαυτό X εθν. ομάδα	-0,05	-0,03	0,02	-0,07
Ενάντια στην ομάδα X εθν.ομάδα	0,06	-0,08	-0,12	0,05
<i>Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση X εθν.ομάδα</i>				
	-0,21**	0,17*	0,19*	0,01

Σημείωση: * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$. Έγιναν ξεχωριστές αναλύσεις για κάθε προβλεπτικό παράγοντα λαμβάνοντας υπ'όψιν το φύλο, την ηλικία και την εθνοπολιτισμική ομάδα ως συμμεταβλητές. Οι τιμές αναφέρονται στους προσαρμοσμένους δείκτες β από την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με κάθε έναν από τους προβλεπτικούς παράγοντες.

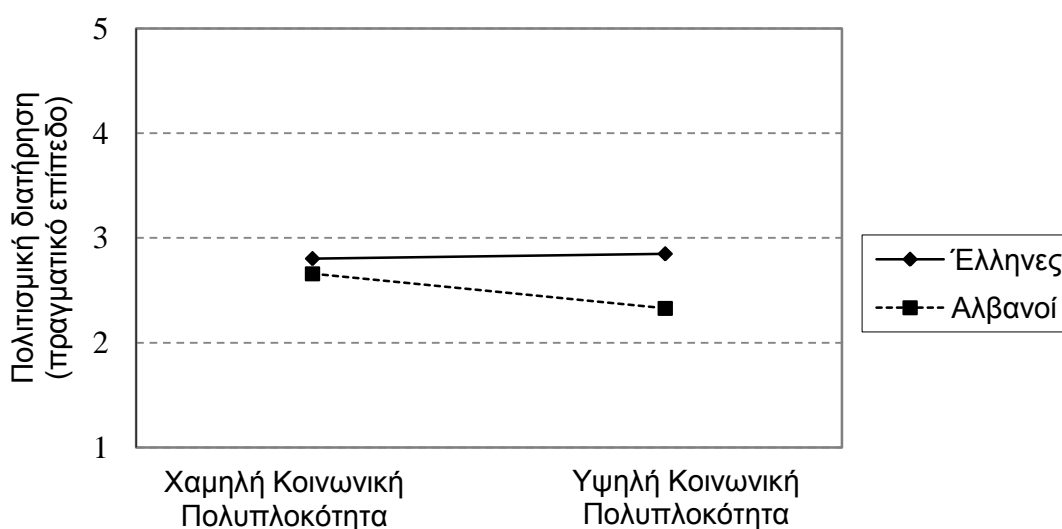
Από την άλλη, ποσοστό 11% της διασποράς της πολιτισμικής διατήρησης σε ιδανικές συνθήκες μπορεί να ερμηνευθεί από την επίδραση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης, μετά τον έλεγχο των δημογραφικών παραγόντων. Στο δεύτερο μοντέλο το φύλο, η ηλικία και η εθνοπολιτισμική ομάδα δεν παίζουν ρόλο στην πρόβλεψη της πολιτισμικής διατήρησης. Αντίθετα, η Κοινωνική Πολυπλοκότητα ($\beta = -0,16, t = -2,84, p = 0,005$), η Κοινωνική Σύγκριση ($\beta = -0,13, t = -2,71, p = 0,007$), η προσλαμβανόμενη διάκριση ενάντια στην ομάδα ($\beta = 0,21, t = 4,16, p < 0,001$), και η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ($\beta = -0,13, t = -2,84, p = 0,005$) αποτελούν προβλεπτικούς παράγοντες της διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής στο ιδανικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι μεγαλύτερη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της Αλβανίας σε ιδανικές συνθήκες προβλέπεται από μικρότερο βαθμό συμφωνίας με τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, από κοινωνικές συγκρίσεις που αποβαίνουν πιο αρνητικές για την εθνοπολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο, από υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης εναντίον της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Αλβανών, καθώς και από μικρότερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση.

Όσον αφορά την πολιτισμική υιοθέτηση σε ιδανικές συνθήκες, 9% της διαφοράς της εξαρτημένης μεταβλητής εξηγείται από τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, μετά τον έλεγχο των δημογραφικών στοιχείων. Συγκεκριμένα, το φύλο των συμμετεχόντων ($\beta = 0,10, t = 2,14, p = 0,033$) και η διάσταση της Επιβράβευσης της προσπάθειας ($\beta = 0,20, t = 3,64, p < 0,001$) συμβάλλουν στην πρόβλεψή της. Δηλαδή, μεγαλύτερη υιοθέτηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής προβλέπεται από το γυναικείο φύλο και από μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας με τη διάσταση της Επιβράβευσης της προσπάθειας.

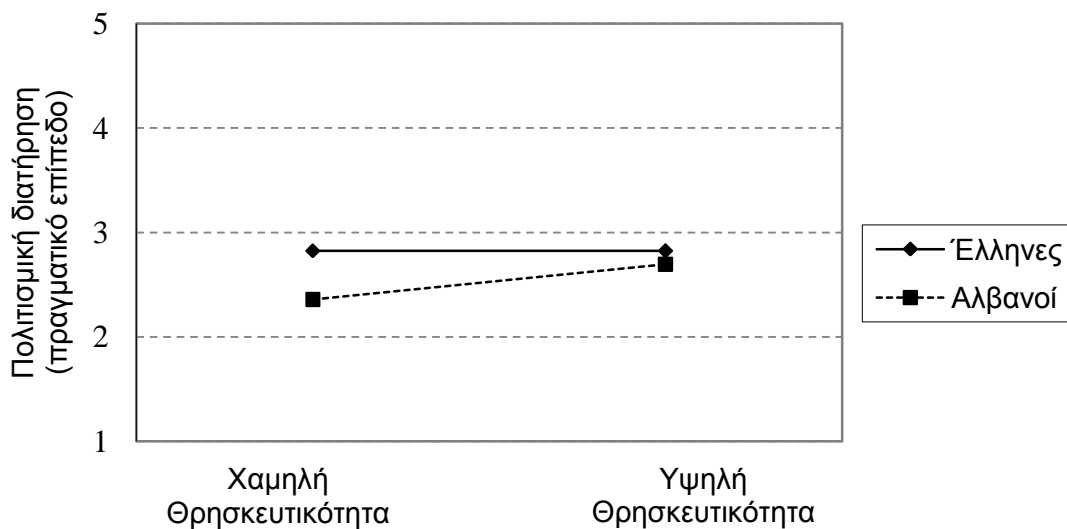
Στον πίνακα 11 συνοψίζονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων παλινδρόμησης για την πρόβλεψη των εξαρτημένων μεταβλητών από την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με όλες τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, αφού ελέγξαμε το

φύλο και την ηλικία. Από την επισκόπηση του πίνακα, διαπιστώνεται ότι 11 από τις συνολικά 44 αλληλεπιδράσεις βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές. Όσον αφορά στο *πραγματικό επίπεδο*, η διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής των Αλβανών βρέθηκε να προβλέπεται σημαντικά από την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με την Κοινωνική Πολυπλοκότητα ($\beta = -0,18, t = -2,21, p = 0,028$), τη Θρησκευτικότητα ($\beta = 0,15, t = 2,28, p = 0,023$) και την Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση ($\beta = -0,21, t = -2,69, p = 0,007$).

Συγκεκριμένα, η διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας προβλέπει σημαντικά την πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 17, για τους Έλληνες η διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας δε συνδέεται με την πολιτισμική διατήρηση στο πραγματικό επίπεδο. Αντίθετα, για τους Αλβανούς υπάρχει αρνητική συνάφεια μεταξύ της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και της πολιτισμικής διατήρησης. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερη είναι η συμφωνία με τη συγκεκριμένη διάσταση τόσο λιγότερο διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους.

Σχήμα 17. Αλληλεπίδραση της διάστασης της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (*πραγματικό επίπεδο*).

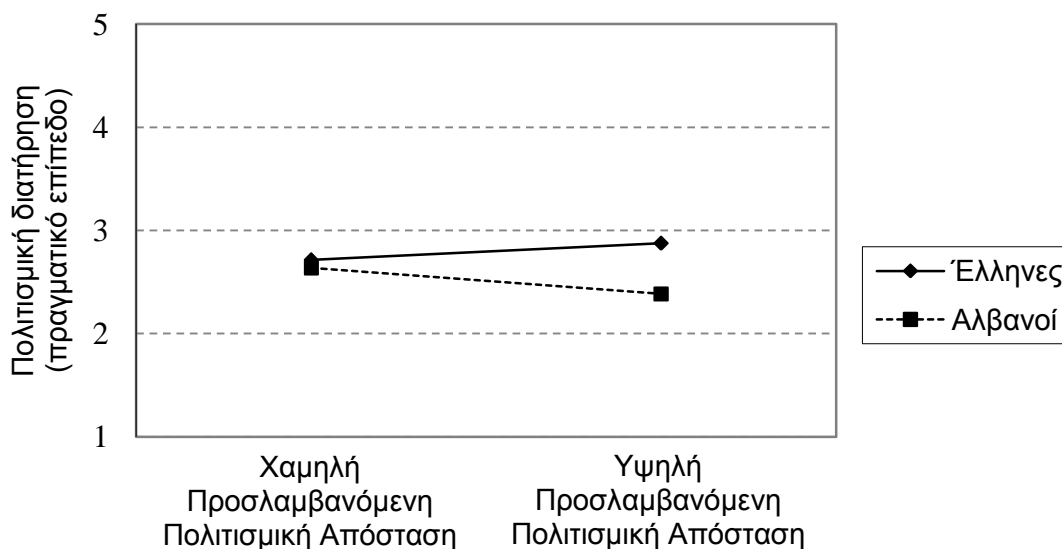
Σχήμα 18. Αλληλεπίδραση της διάστασης της Θρησκευτικότητας και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (πραγματικό επίπεδο).

Επίσης, η διάσταση της Θρησκευτικότητας προβλέπει σημαντικά την πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 18, για τους Έλληνες η Θρησκευτικότητα δε συνδέεται με την πολιτισμική διατήρηση στο πραγματικό επίπεδο ενώ για τους Αλβανούς υπάρχει θετική συνάφεια. Δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη Θρησκευτικότητα, τόσο περισσότερο διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους.

Τέλος, η Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση προβλέπει την πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 19, για τους Έλληνες η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συνδέεται θετικά με την πολιτισμική διατήρηση στο πραγματικό επίπεδο, δηλαδή όσο μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση προσλαμβάνουν οι Έλληνες ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, τόσο περισσότερο θεωρούν ότι οι Αλβανοί διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, για τους Αλβανούς υπάρχει αρνητική συνάφεια, δηλαδή όσο μεγαλύτερη είναι η πολιτισμική απόσταση που προσλαμβάνουν τόσο λιγότερο

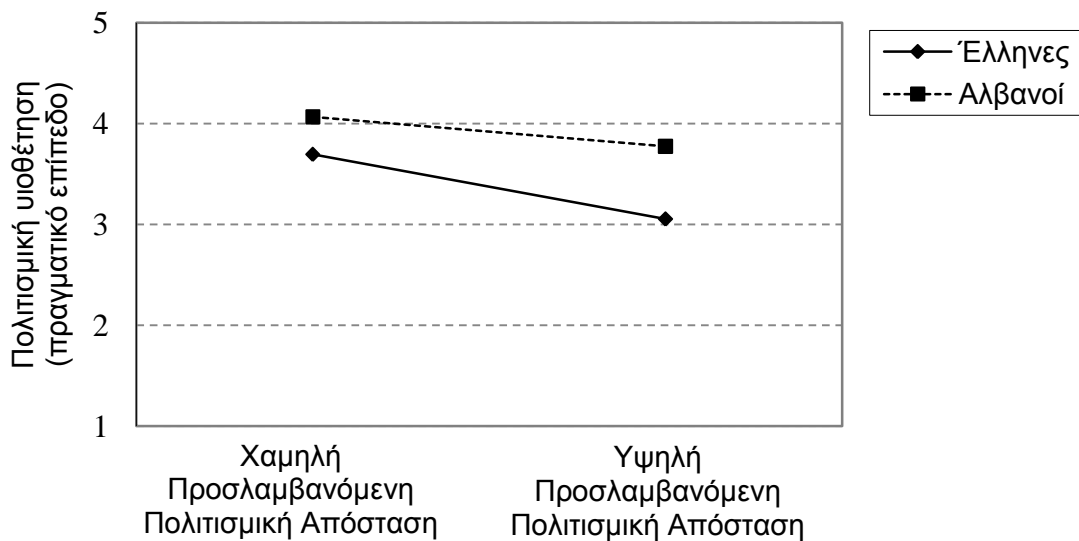
θεωρούν ότι διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους στο πλαίσιο υποδοχής.

Σχήμα 19. Αλληλεπίδραση της Προσλαμβανόμενης Πολιτισμικής Απόστασης και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (πραγματικό επίπεδο).

Από την άλλη, η υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής στο πραγματικό επίπεδο βρέθηκε να προβλέπεται μόνο από την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με την Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση ($\beta = 0,17$, $t = 2,39$, $p = 0,017$).

Η Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση προβλέπει σημαντικά την πολιτισμική υιοθέτηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 20, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συνδέεται αρνητικά με την πολιτισμική υιοθέτηση και για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, δηλαδή όσο υψηλότερη είναι η πολιτισμική απόσταση που προσλαμβάνουν τα άτομα μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων τόσο λιγότερο θεωρούν οι Έλληνες για τους Αλβανούς και οι Αλβανοί για τους ίδιους ότι υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής. Αυτό φαίνεται να ισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό στην περίπτωση των Ελλήνων.

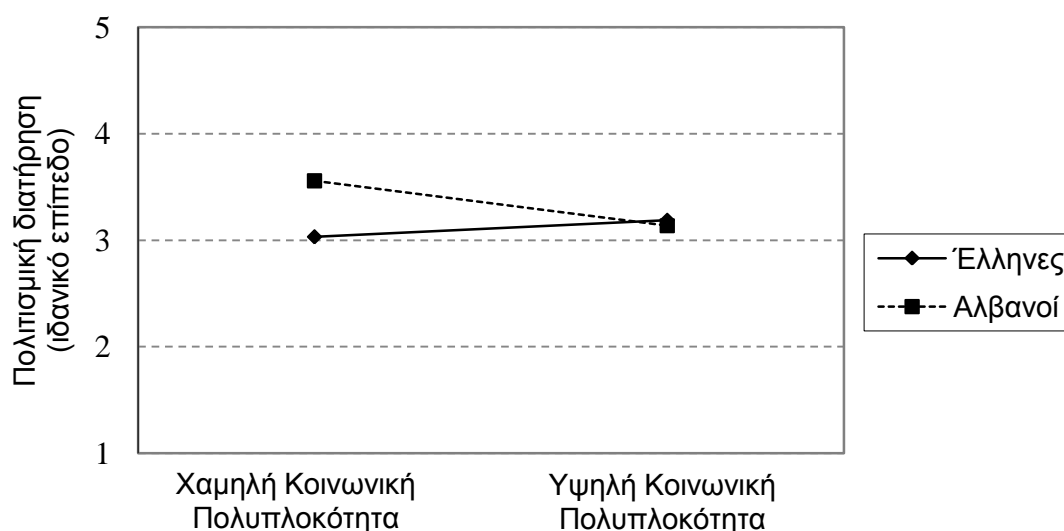

Σχήμα 20. Αλληλεπίδραση της Προσλαμβανόμενης Πολιτισμικής Απόστασης και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική υιοθέτηση (πραγματικό επίπεδο).

Όσον αφορά το *ιδανικό επίπεδο*, η επιθυμία για πολιτισμική υιοθέτηση δε βρέθηκε να προβλέπεται από την αλληλεπίδραση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης με την εθνοπολιτισμική ομάδα. Αντίθετα, η επιθυμία για πολιτισμική διατήρηση βρέθηκε να προβλέπεται σημαντικά από την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής ομάδας με τις εξής επτά από τις συνολικά έντεκα ανεξάρτητες μεταβλητές: Κοινωνική Πολυπλοκότητα ($\beta = -0,24, t = -2,85, p = 0,005$), Επιβράβευση της Προσπάθειας ($\beta = 0,16, t = 2,09, p = 0,037$), Θρησκευτικότητα ($\beta = 0,33, t = 5,06, p < 0,001$), Έλεγχος από τη Μοίρα ($\beta = 0,17, t = 2,33, p = 0,020$), Κοινωνική Σύγκριση ($\beta = 0,21, t = 2,46, p = 0,014$), Τάση για συμπεριφορά ($\beta = -0,20, t = -3,06, p = 0,002$) και Προσλαμβανόμενη Πολιτισμική Απόσταση ($\beta = 0,19, t = 2,51, p = 0,012$).

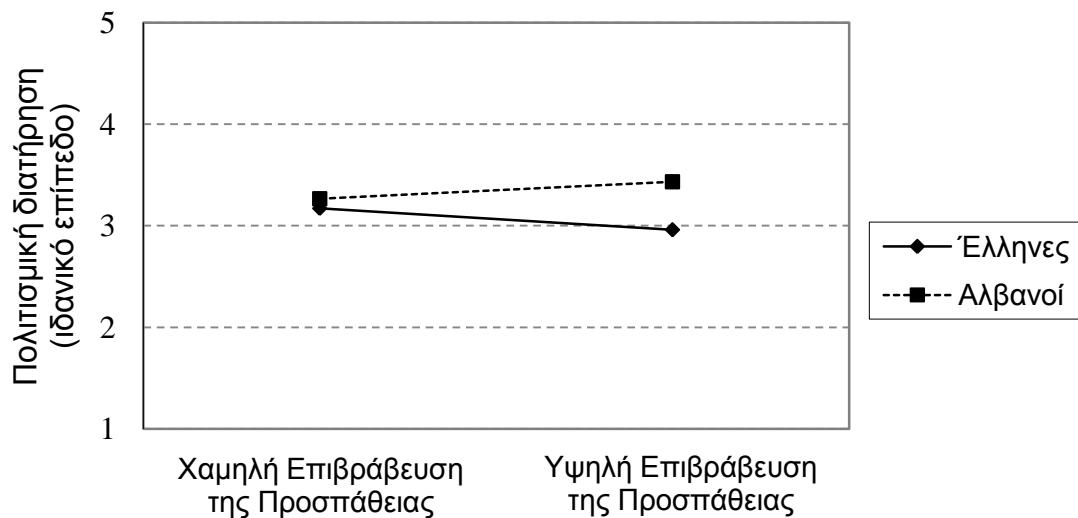
Συγκεκριμένα, η διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας προβλέπει σημαντικά την προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 21, για τους Έλληνες η Κοινωνική Πολυπλοκότητα συνδέεται θετικά με την επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη συγκεκριμένη διάσταση, τόσο περισσότερο

επιθυμούν για τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, στους Αλβανούς υπάρχει αρνητική συνάφεια: όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με την Κοινωνική Πολυπλοκότητα, τόσο λιγότερο θα ήθελαν να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους στο πλαίσιο υποδοχής.

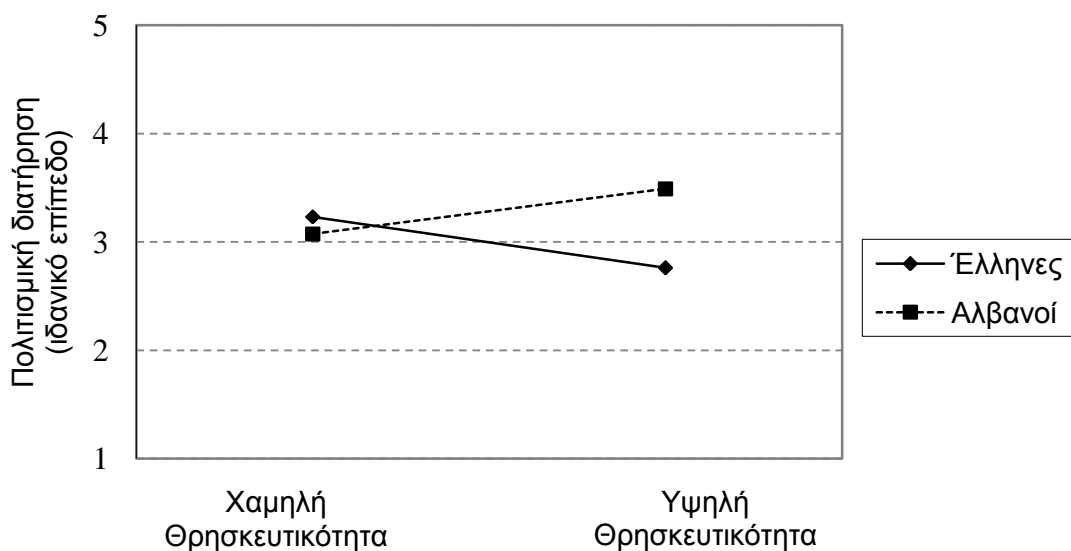

Σχήμα 21. Αλληλεπίδραση της διάστασης της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

Ακόμα, η διάσταση της Επιβράβευσης της προσπάθειας προβλέπει σημαντικά την προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 22, για τους Έλληνες η συγκεκριμένη διάσταση σχετίζεται αρνητικά με την επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με την Επιβράβευση της προσπάθειας τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν για τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, για τους Αλβανούς υπάρχει θετική συνάφεια, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη συγκεκριμένη διάσταση τόσο περισσότερο θα ήθελαν να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής στο πλαίσιο υποδοχής.

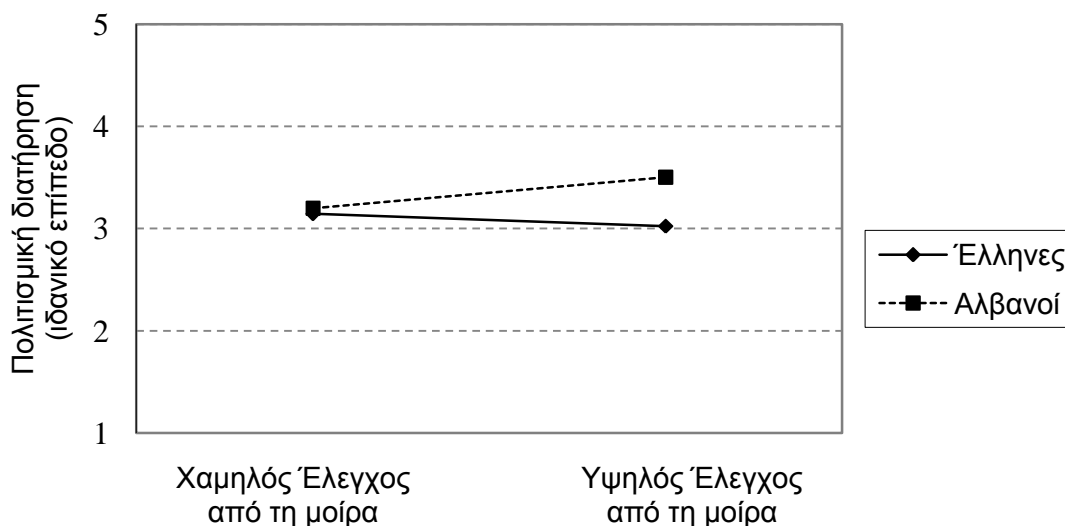
Σχήμα 22. Αλληλεπίδραση της διάστασης της Επιβράβευσης της Προσπάθειας και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

Σχήμα 23. Αλληλεπίδραση της διάστασης της Θρησκευτικότητας και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

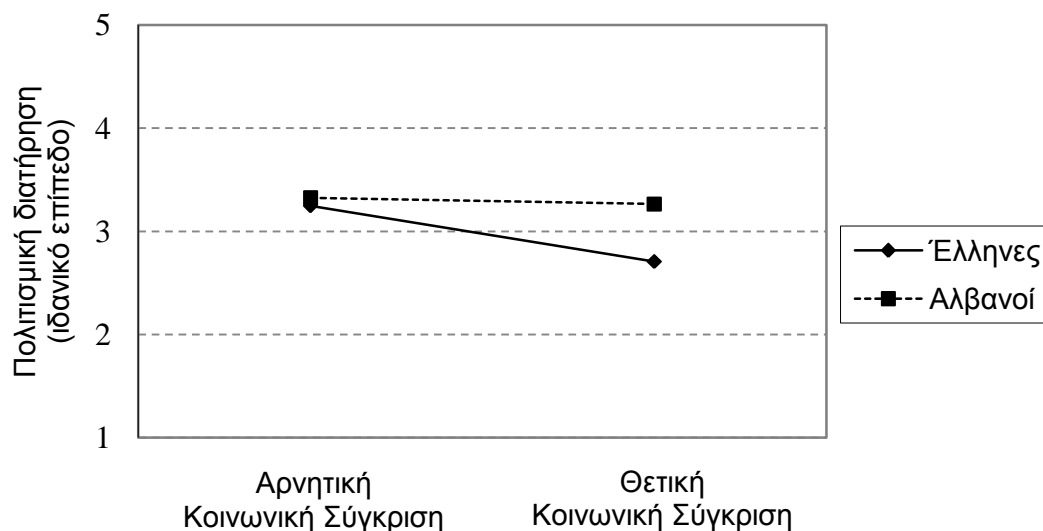
Ακόμα, η διάσταση της Θρησκευτικότητας προβλέπει σημαντικά την προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 23, για τους Έλληνες η συγκεκριμένη διάσταση σχετίζεται αρνητικά με την επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη Θρησκευτικότητα τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν για τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, για τους Αλβανούς

υπάρχει θετική συνάφεια, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη συγκεκριμένη διάσταση τόσο περισσότερο θα ήθελαν να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής στο πλαίσιο υποδοχής.

Σχήμα 24. Αλληλεπίδραση της διάστασης του Ελέγχου από τη μοίρα και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

Επίσης, η διάσταση του Ελέγχου από τη μοίρα προβλέπει σημαντικά την επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 24, για τους Αλβανούς η συνάφεια της συγκεκριμένης διάστασης με την προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση είναι θετική, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη διάσταση του Ελέγχου από τη μοίρα τόσο περισσότερο θα επιθυμούσαν να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, για τους Έλληνες υπάρχει αρνητική συνάφεια, αν και η κλίση της γραμμής παλινδρόμησης είναι μικρή. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη συγκεκριμένη διάσταση, τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν από τους Αλβανούς τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους.

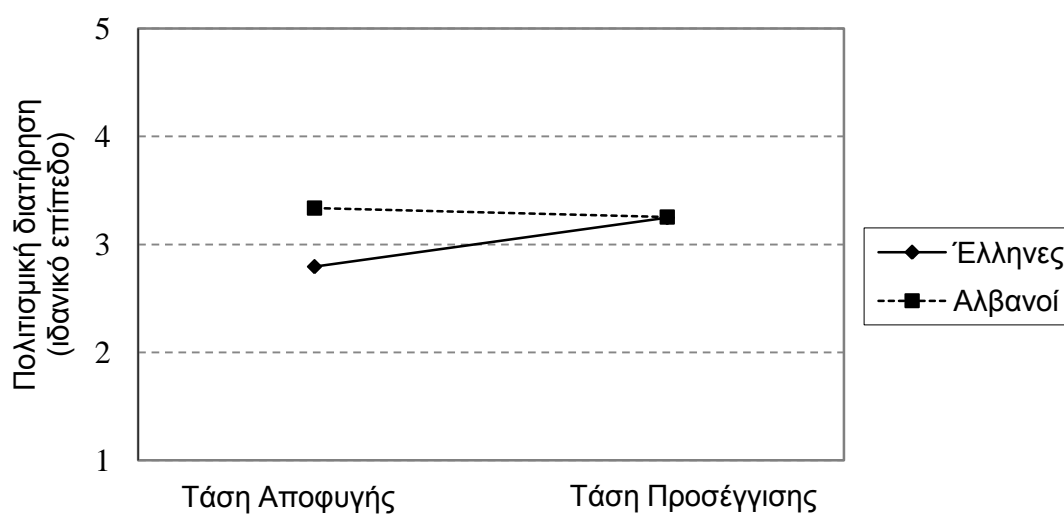

Σχήμα 25. Αλληλεπίδραση της Κοινωνικής Σύγκρισης και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

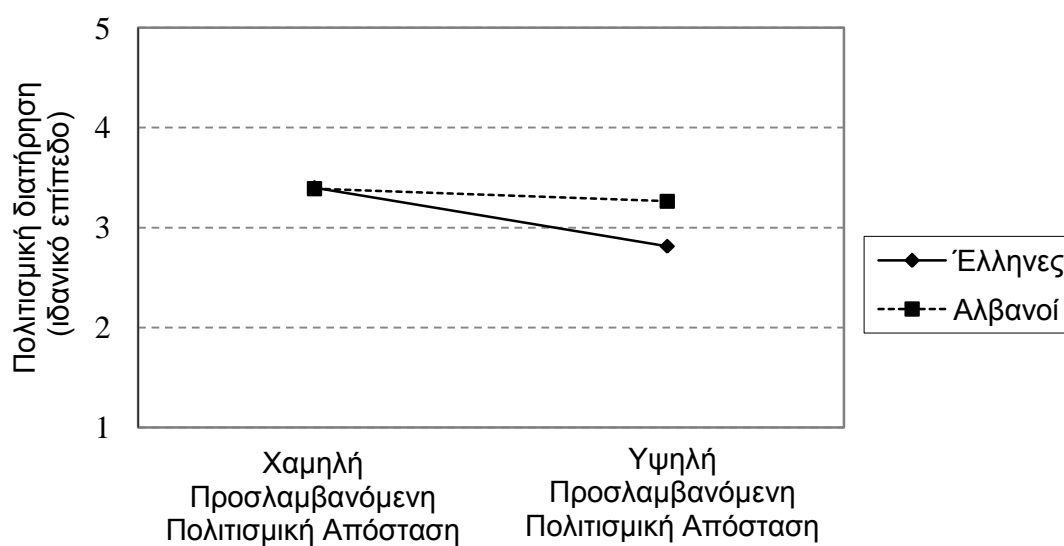
Επίσης, η Κοινωνική Σύγκριση προβλέπει σημαντικά την προτίμηση πολιτισμικής διατήρησης με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 25, για τους Αλβανούς συμμετέχοντες η κοινωνική σύγκριση δε σχετίζεται με την επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης. Αντίθετα, για τους Έλληνες συμμετέχοντες υπάρχει αρνητική συνάφεια της συγκεκριμένης διάστασης με την προτίμηση πολιτισμικής διατήρησης, δηλαδή όσο υψηλότερη βαθμολογία σημειώνουν στην κοινωνική σύγκριση, τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν από τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής τους στο ελληνικό πλαίσιο υποδοχής.

Επιπλέον, η Τάση Συμπεριφοράς προβλέπει σημαντικά την προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 26, για τους Αλβανούς συμμετέχοντες η Τάση Συμπεριφοράς συνδέεται αρνητικά, αν και η κλίση της γραμμής παλινδρόμησης είναι μικρή. Με άλλα λόγια, όσο περισσότερο οι Αλβανοί προσεγγίζουν την εθνοπολιτισμική ομάδα των Ελλήνων τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους. Αντίθετα, όσο περισσότερο προσεγγίζουν οι Έλληνες την

εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών τόσο περισσότερο θα επιθυμούσαν από τους Αλβανούς τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους.

Σχήμα 26. Αλληλεπίδραση της Τάσης Προσέγγισης – Αποφυγής και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

Σχήμα 27. Αλληλεπίδραση της Προσλαμβανόμενης Πολιτισμικής Απόστασης και της Εθνοπολιτισμικής Ομάδας πάνω στην Πολιτισμική διατήρηση (ιδανικό επίπεδο).

Τέλος, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση προβλέπει σημαντικά την επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης με διαφορετικό τρόπο για κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Όπως φαίνεται στο σχήμα 27, η συνάφεια της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής

απόστασης συνδέεται αρνητικά με την προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση και για τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες. Δηλαδή, όσο υψηλότερη είναι η πολιτισμική απόσταση που προσλαμβάνουν τα άτομα ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν οι Έλληνες για τους Αλβανούς και οι Αλβανοί για τους ίδιους να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους στο πλαίσιο υποδοχής. Ωστόσο, αυτό φαίνεται να ισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό στην περίπτωση των Ελλήνων.

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα είχε σκοπό να μελετήσει τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης των Αλβανών μεταναστών και των Ελλήνων γηγενών. Οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών μελετήθηκαν συγκριτικά με τις αντίστοιχες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών στο πλαίσιο της υπόθεσης της πολιτισμικής σύγκλισης ώστε (α) να διερευνηθεί εάν οι προσδοκίες των μελών της κοινωνίας υποδοχής συνάδουν με τις στρατηγικές που υιοθετούνται από τους μετανάστες και (β) να μελετηθεί ο βαθμός συμφωνίας τους σε συνάρτηση με μεταβλητές του ευρύτερου πλαισίου της επιπολιτισμοποίησης. Τέλος, μας ενδιέφερε να μελετήσουμε ποιες μεταβλητές συμβάλλουν στη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή στην πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση.

Βασική πρωτοτυπία της παρούσας έρευνας αποτελεί το γεγονός της συγκριτικής, ταυτόχρονης μελέτης των στρατηγικών που υιοθετούν οι μετανάστες και των προσδοκιών από τη μεριά των γηγενών τόσο σε πραγματικές όσο και σε ιδανικές/επιθυμητές συνθήκες βάσει του RAEM. Επίσης, η συγκεκριμένη μελέτη προχώρησε σε διάκριση των πεδίων επιπολιτισμοποίησης, αναδεικνύοντας τη διαφοροποίηση των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με το πεδίο που εξετάζεται κάθε φορά. Ακόμα, η μελέτη ενσωματώνει στους ερευνητικούς της στόχους την έννοια της προσλαμβανόμενης

πολιτισμικής απόστασης, υπογραμμίζοντας το διαφοροποιητικό ρόλο που κατέχει η εθνοπολιτισμική προέλευση στην προσαρμογή. Τέλος, συμπεριλαμβάνονται μεταβλητές που ενδεχομένως επενεργούν στη σχέση των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης με τις ευρύτερες διεργασίες της επιπολιτισμικής διαδικασίας, όπως είναι οι διομαδικές σχέσεις, τα κοινωνικά αξιώματα και η προσλαμβανόμενη διάκριση.

Πολιτισμική Σύγκλιση μεταξύ των Εθνοπολιτισμικών Ομάδων

Στη συγκεκριμένη υποενότητα συνοψίζονται τα αποτελέσματα που αναφέρονται στο βαθμό σύγκλισης των γηγενών και των μεταναστών όσον αφορά τις διαστάσεις της επιπολιτισμοποίησης και τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες που υιοθετούν οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες τόσο σε πραγματικές όσο και σε ιδανικές συνθήκες.

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας έρευνας αφορά το πώς αντιμετωπίζουν οι μετανάστες και οι γηγενείς την πρόκληση της διαπολιτισμικής επαφής τόσο στην τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν όσο και σε ιδανικές συνθήκες. Αρχικά, μελετήσαμε τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής και την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής, κάνοντας διάκριση σε επιπολιτισμικά πεδία. Στη συνέχεια, μελετήσαμε τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των συμμετεχόντων. Σε γενικές γραμμές, τα ευρήματα αναδεικνύουν ασυμφωνία απόψεων και προσδοκιών ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες και στα δύο επίπεδα, δηλαδή στο πραγματικό και το ιδανικό/επιθυμητό. Με άλλα λόγια, οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες διαφοροποιούνται όσον αφορά τις αντιλήψεις τους για τον τρόπο επιπολιτισμοποίησης αλλά και τις επιθυμίες τους για την επιπολιτισμοποίηση σε ιδανικές συνθήκες.

Πραγματικές συνθήκες. Σε αντίθεση με την ερευνητική μας υπόθεση, βρέθηκε ότι οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ως προς το βαθμό

διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων της Αλβανίας στην ελληνική κοινωνία και ως προς το βαθμό υιοθέτησης ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων. Από τη μία, οι Έλληνες θεωρούν ότι οι Αλβανοί διατηρούν σε μεγαλύτερο βαθμό πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής από ό,τι θεωρούν οι Αλβανοί για τον εαυτό τους και από την άλλη, η εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών θεωρεί ότι υιοθετεί πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι πιστεύουν οι γηγενείς για τους Αλβανούς. Με άλλα λόγια, οι Αλβανοί φαίνεται να προσανατολίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής και σε λιγότερο βαθμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους από ό,τι θεωρούν οι Έλληνες. Όταν διερευνήσαμε τη διαφοροποίηση των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης ανά πεδίο επιπολιτισμοποίησης, βρήκαμε ότι όσον αφορά τον τομέα της πολιτισμικής διατήρησης αλβανικών στοιχείων, οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες διαφέρουν συγκεκριμένα στα πεδία της οικονομίας (καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών ζητημάτων), στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, καθώς και στον τρόπο σκέψης. Όσον αφορά την υιοθέτηση ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων, οι διαφορές εντοπίστηκαν στα παραπάνω πεδία, με την προσθήκη των πεδίων της εργασίας, των οικογενειακών και των κοινωνικών σχέσεων.

Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα σχετικά με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, όπου βρέθηκε ότι η πλειοψηφία των Αλβανών συμμετεχόντων, δηλαδή το 42,7%, υιοθετεί την εναρμόνιση. Επίσης, σημαντικό ήταν το ποσοστό των ατόμων που υιοθετούν τις στρατηγικές της αφομοίωσης και της περιθωριοποίησης, εφόσον αντιστοιχούσε περίπου στους μισούς συμμετέχοντες. Αντίθετα, το ποσοστό των ατόμων που υιοθετούν το διαχωρισμό ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης ήταν χαμηλό, καθώς μόνο δέκα στους εκατό συμμετέχοντες υιοθετούν τη συγκεκριμένη στρατηγική. Από τη σκοπιά των γηγενών, η εικόνα που παρουσιάζεται είναι σε σημαντικό βαθμό διαφορετική. Η πλειοψηφία των Ελλήνων

συμμετεχόντων, δηλαδή το 45,7%, προσλαμβάνει ότι οι Αλβανοί μετανάστες υιοθετούν το διαχωρισμό ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης ενώ μόνο ένας στους τέσσερις συμμετέχοντες θεωρεί ότι η εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών υιοθετεί την εναρμόνιση. Χαμηλότερα ποσοστά έλαβαν οι στρατηγικές της αφομοίωσης και της περιθωριοποίησης.

Ιδανικές/επιθυμητές συνθήκες. Αντίθετα με την ερευνητική μας υπόθεση, υπάρχει ασυμφωνία στις προτιμώμενες στρατηγικές και προσδοκίες των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων για την επιπολιτισμοποίηση. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι Αλβανοί θα επιθυμούσαν τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ήθελαν οι Έλληνες για τη συγκεκριμένη ομάδα. Μάλιστα, η συγκεκριμένη προτίμηση βρέθηκε να ισχύει ιδιαίτερα για τα πεδία της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, των κοινωνικών σχέσεων, των οικογενειακών σχέσεων και του τρόπου σκέψης. Το αντίθετο βρέθηκε για το θρησκευτικό πεδίο, όπου οι γηγενείς θα επιθυμούσαν από τους μετανάστες να διατηρήσουν τα αλβανικά πολιτισμικά στοιχεία περισσότερο από όσο θα ήθελαν οι ίδιοι οι Αλβανοί. Όσον αφορά την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της ελληνικής κουλτούρας, οι Αλβανοί θα ήθελαν ιδανικά να υιοθετήσουν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ήθελαν οι γηγενείς για τους Αλβανούς. Αυτό συμβαίνει συγκεκριμένα στα πεδία της εργασίας, της οικονομίας, των κοινωνικών σχέσεων, της θρησκείας, των οικογενειακών σχέσεων και του τρόπου σκέψης, δηλαδή σχεδόν σε όλες τις βασικές περιοχές επιπολιτισμοποίησης. Είναι σαφές, λοιπόν, η προτίμηση των Αλβανών να προσανατολίζονται τόσο στην κοινωνία υποδοχής όσο και στη χώρα καταγωγής τους σε αντίθεση με τους γηγενείς, οι οποίοι θα επιθυμούσαν σε μικρότερο βαθμό τον προσανατολισμό της μεταναστευτικής ομάδας αφενός στην Αλβανία αφετέρου στην Ελλάδα.

Αναφορικά με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο επιθυμητό επίπεδο, η εικόνα που παρουσιάζει η εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών σε ιδανικές συνθήκες έχει αρκετές ομοιότητες με αυτήν που δηλώνουν οι ίδιοι στο πραγματικό επίπεδο. Έτσι, το μεγαλύτερο ποσοστό των Αλβανών συμμετεχόντων θα προτιμούσε σε ιδανικές συνθήκες την υιοθέτηση της εναρμόνισης. Ακολουθεί με μεγάλη διαφορά η στρατηγική της αφομοίωσης και της περιθωριοποίησης ενώ σε πολύ χαμηλό ποσοστό προκρίνεται η στρατηγική του διαχωρισμού ως επιθυμητή στρατηγική επιπολιτισμοποίησης. Αντίστοιχα, το μεγαλύτερο ποσοστό των γηγενών θα προτιμούσε από τους Αλβανούς να υιοθετήσουν τη στρατηγική της αφομοίωσης ή της εναρμόνισης, και σε μικρότερα ποσοστά θα προσδοκούσαν την υιοθέτηση εκ μέρους των Αλβανών της περιθωριοποίησης και του διαχωρισμού. Τα ευρήματα συμφωνούν με την έρευνα των Mancini και Bottura (2014), η οποία μελέτησε τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης σε δείγμα γηγενών και μεταναστών εφήβων στην Ιταλία με βάση το RAEM και εντόπισε σημαντικές ασυμφωνίες στις στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Σύνοψη αποτελεσμάτων. Τα ευρήματα αντικρούουν τις ερευνητικές μας υποθέσεις και συγκλίνουν στο γεγονός ότι οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες δε συμφωνούν ως προς την επιπολιτισμική διαδικασία, υποδηλώνοντας από τη μία το διαφορετικό τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνονται από τους γηγενείς οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούνται από τους μετανάστες, υπογραμμίζοντας από την άλλη την ανάγκη της συγκριτικής μελέτης μεταναστών και γηγενών (Bourhis et al., 1997. Navas et al., 2007. Piontkowski et al., 2002). Από τα αποτελέσματα γίνεται σαφές ότι η εικόνα που έχουν οι Έλληνες αναφορικά με τον τρόπο που οι Αλβανοί αντιμετωπίζουν την πρόκληση της μετανάστευσης και της διαπολιτισμικής επαφής δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα των ίδιων των Αλβανών. Επίσης, οι επιθυμίες των μεταναστών σε ιδανικές συνθήκες

διαφοροποιούνται σημαντικά από τις αντίστοιχες προσδοκίες και επιθυμίες των γηγενών για τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης.

Τα αποτελέσματα μπορούν να χαρακτηριστούν αισιόδοξα για το ελληνικό πλαίσιο υποδοχής μόνο όταν τα θεωρήσουμε από τη σκοπιά των μεταναστών, καθώς η μεγάλη πλειοψηφία των Αλβανών υιοθετεί και επιπλέον, θα ήθελε ιδανικά να υιοθετεί την εναρμόνιση κατά τη διαπολιτισμική επαφή, όπως άλλωστε έχουν δείξει και άλλες έρευνες με μετανάστες στην Ελλάδα (π.χ. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων θεωρεί ότι οι Αλβανοί υιοθετούν τη στρατηγική του διαχωρισμού υπογραμμίζει την ελλιπή γνώση των γηγενών σχετικά με τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα. Φαίνεται ότι, ενώ οι μετανάστες προτιμούν στρατηγικές που εμπεριέχουν άνοιγμα προς τον κυρίαρχο πολιτισμό και τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, οι γηγενείς αντιλαμβάνονται ότι οι μετανάστες υιοθετούν στρατηγικές που υπονοούν πολιτισμική διατήρηση σε μεγάλο βαθμό (Zagefka & Brown, 2002). Το συγκεκριμένο εύρημα έχει ιδιαίτερη αξία, ειδικά εάν αναλογιστούμε σχετικές ερευνητικές διαπιστώσεις. Για παράδειγμα, σε πρόσφατη μελέτη βρέθηκε ότι οι Βρετανοί γηγενείς ήταν πιο θετικοί προς τη στρατηγική της εναρμόνισης όταν προσλάμβαναν ότι και οι μετανάστες ήταν υπέρ της συγκεκριμένης στρατηγικής, ειδικά στην περίπτωση που οι γηγενείς παρουσίαζαν χαμηλά επίπεδα προκατάληψης (Zagefka, Tip, González, Brown, & Cinnirella, 2012).

Τα ευρήματα της ασυμφωνίας μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων ως προς την επιπολιτισμική διαδικασία ενδεχομένως εξηγούνται από την αμφιθυμική στάση της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας σχετικά με το πολύπλοκο ζήτημα της μετανάστευσης (Triandafyllidou, 2009, 2014), η οποία είναι πιθανό να εμποδίζει τους γηγενείς να έχουν μία πιο σφαιρική εικόνα για τις πραγματικές συνθήκες αλλά και τις επιθυμίες των μεταναστών σχετικά με τη διαβίωσή τους στη χώρα υποδοχής. Είναι εμφανής η ανάγκη

για περισσότερη διαπολιτισμική επαφή, η οποία θα τελείται υπό ίσους όρους επιτρέποντας τη διομαδική αλληλεπίδραση σε μεγαλύτερο βάθος και λειτουργώντας θετικά για την πολιτισμική επίγνωση και ενδυνάμωση και των δύο εμπλεκόμενων πλευρών (Masgoret & Ward, 2006. Ward et al., 2001).

Όσον αφορά τις περιοχές επιπολιτισμοποίησης, τα ευρήματα έρχονται εν μέρει σε αντίθεση με τις ερευνητικές υποθέσεις που διατυπώθηκαν. Όπως αναμενόταν, οι Αλβανοί μετανάστες προσανατολίζονται περισσότερο στην κοινωνία υποδοχής ή υιοθετούν στρατηγικές που ταυτόχρονα συνδυάζουν τον προσανατολισμό στη χώρα υποδοχής και στη χώρα καταγωγής, όπως οι στρατηγικές της εναρμόνισης και της αφομοίωσης, σε πιο δημόσια ή περιφερειακά πεδία, όπως είναι το πεδίο της εργασίας και της οικονομίας. Το παραπάνω εύρημα ισχύει τόσο για τις πραγματικές όσο και τις ιδανικές συνθήκες, επιβεβαιώνοντας σχετικές έρευνες (Montaruli et al., 2011. Navas et al., 2005, 2007).

Ωστόσο, το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τις ενδιάμεσες αλλά και για τις πιο κεντρικές σφαίρες επιπολιτισμοποίησης, όπως είναι οι κοινωνικές σχέσεις, η θρησκεία, οι οικογενειακές σχέσεις και ο τρόπος σκέψης, αντικρούοντας έρευνες που υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες επιθυμούν την πολιτισμική διατήρηση περισσότερο στα ιδιωτικά πεδία (Arends-Tóth & van de Vijver, 2003, 2004. Navas et al., 2007). Οι Αλβανοί φαίνεται να προσανατολίζονται τόσο στη χώρα καταγωγής όσο και στη χώρα υποδοχής, επιθυμώντας σε ιδανικές συνθήκες αφενός τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους, αφετέρου την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτόν που θα επιθυμούσαν οι Έλληνες για τους Αλβανούς. Σε αντίθεση με ό,τι αναμέναμε, στα συγκεκριμένα πεδία επιπολιτισμοποίησης ούτε οι μετανάστες φαίνεται να επιθυμούν τη στρατηγική του διαχωρισμού, ούτε οι γηγενείς τη στρατηγική της εναρμόνισης ή της αφομοίωσης. Σε γενικές γραμμές, ανάλογα είναι τα αποτελέσματα και για τις πραγματικές συνθήκες επιπολιτισμοποίησης.

Ενδεχομένως τα συγκεκριμένα ευρήματα να αντικατοπτρίζουν τη μικρή κοινωνικοπολιτισμική απόσταση των δύο χωρών και να αντανakλούν τις ομοιότητες και τις κοινές συνήθειες ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες στα συγκεκριμένα πεδία. Υπό αυτό το πρίσμα, οι Αλβανοί ίσως δεν αισθάνονται έντονη την επιθυμία ή την ανάγκη να προσκολληθούν στην πολιτισμική παράδοση της χώρας καταγωγής τους και να αποστασιοποιηθούν από την κοινωνία υποδοχής, ακόμα και σε πεδία που συνιστούν το σκληρό πυρήνα της επιπολιτισμοποίησης. Από την άλλη, η επιθυμία των Ελλήνων για διατήρηση αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων και υιοθέτηση ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων εκ μέρους των Αλβανών σε μικρότερο βαθμό από αυτόν που θα επιθυμούσαν οι ίδιοι οι Αλβανοί, αν και φαίνεται παράδοξη εκ πρώτης όψεως, ενδέχεται να μη συνδέεται τόσο με τάσεις περιθωριοποίησης αλλά να φανερώνει μία προτίμηση των γηγενών για υιοθέτηση ατομικιστικών αξιών από τους μετανάστες. Με αυτή την έννοια, οι Έλληνες ίσως προτιμούν να θεωρούν τα μέλη της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας ως μονάδες με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα παρά αποκλειστικά ως μέλη μίας εθνοπολιτισμικής ομάδας (Bourhis et al., 1997).

Ιδιάζουσα περίπτωση φαίνεται να αποτελεί το θρησκευτικό πεδίο ως ιδιωτικό πεδίο επιπολιτισμοποίησης, καθώς όσον αφορά το συγκεκριμένο πεδίο οι μεν Έλληνες θεωρούν ότι οι Αλβανοί διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θεωρούν οι Αλβανοί, και ταυτόχρονα θα επιθυμούσαν από τους Αλβανούς την πολιτισμική διατήρηση σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο θα ήθελαν οι ίδιοι οι Αλβανοί. Αντίθετα, οι Αλβανοί θεωρούν ότι στο συγκεκριμένο πεδίο υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της κοινωνίας υποδοχής σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θεωρούν οι Έλληνες και επίσης, ανάλογη είναι η επιθυμία τους σε ιδανικές συνθήκες. Το συγκεκριμένο εύρημα αντανakλά πιθανότατα το διαφοροποιητικό ρόλο του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου και τους θρησκευτικούς δεσμούς που διατηρεί κάθε

εθνοπολιτισμική ομάδα, οι οποίοι στην περίπτωση της Ελλάδας είναι πιο ισχυροί εξαιτίας ιστορικών λόγων. Επίσης, ίσως εξηγείται από το γεγονός ότι η Αλβανία, εξαιτίας του κομμουνιστικού καθεστώτος, διήλθε από μία μακρά αθεϊστική περίοδο και γενικότερης ανοχής όσον αφορά τη θρησκευτική πίστη (Young, 1999), οπότε ενδεχομένως τα μέλη της χώρας δεν προκρίνουν τη διατήρηση θρησκευτικών στοιχείων σε σημαντικό βαθμό.

Έκβαση της Πολιτισμικής Σύγκλισης των Εθνοπολιτισμικών Ομάδων

Σε αυτή την υποενότητα συζητώνται τα αποτελέσματα για την έκβαση της πολιτισμικής σύγκλισης μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων. Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε συνάρτηση με τις διεργασίες του ευρύτερου πλαισίου και στη συνέχεια ακολουθούν τα αποτελέσματα από τη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης.

Προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε συνάρτηση με τις ευρύτερες διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Στην παρούσα ενότητα θα συνοψίσουμε τα αποτελέσματα αρχικά για κάθε κοινωνικοψυχολογική μεταβλητή του ευρύτερου πλαισίου, δηλαδή την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, την προσλαμβανόμενη διάκριση, τα κοινωνικά αξιώματα και τις διομαδικές σχέσεις και στη συνέχεια, για τις συσχετίσεις που βρέθηκαν με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Στην παρούσα έρευνα η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση θεωρήθηκε ότι θα διαφοροποιεί τον τρόπο με τον οποίο η κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα αντιμετωπίζει την πρόκληση της διαπολιτισμικής επαφής. Πράγματι, βρέθηκε ότι οι Αλβανοί μετανάστες και οι Έλληνες γηγενείς διαφέρουν σημαντικά ως προς το βαθμό πρόσληψης της πολιτισμικής απόστασης

μεταξύ τους, με τους γηγενείς να αναφέρουν μεγαλύτερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ των δύο χωρών σε σύγκριση με τους μετανάστες.

Ωστόσο, επισημαίνεται ότι οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες αντιλαμβάνονται ότι οι πολιτισμικές διαφορές δεν είναι πολύ μεγάλες, καθώς αμφότερες τοποθετούν τις δύο χώρες στο μεσαίο σχεδόν σημείο της κλίμακας μέτρησης δηλώνοντας ότι δεν είναι ούτε όμοιες ούτε διαφορετικές. Η προσωπική αίσθηση των συμμετεχόντων για πολιτισμική απόσταση που κυμαίνεται σε μέτρια επίπεδα πιθανότατα υπογραμμίζει τη γεωγραφική αλλά και κοινωνικοπολιτισμική εγγύτητα της Αλβανίας και της Ελλάδας, με δεδομένο ότι αποτελούν δύο βαλκανικές χώρες με αρκετές πολιτισμικές ομοιότητες. Άλλωστε, έχει βρεθεί ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση αυξάνεται όσο αυξάνεται η γεωγραφική και κοινωνικοπολιτισμική απόσταση (Neto, 2009. Sang & Ward, 2006. Schalk-Soekar et al., 2004).

Προσλαμβανόμενη διάκριση. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες δε διαφέρουν σημαντικά ως προς το βαθμό προσλαμβανόμενων διακρίσεων τόσο ενάντια στον εαυτό όσο και ενάντια στην ομάδα των Αλβανών. Ειδικότερα, όσον αφορά την προσλαμβανόμενη διάκριση σε προσωπικό επίπεδο, οι Αλβανοί και οι Έλληνες συμμετέχοντες ανέφεραν παρόμοια χαμηλά επίπεδα, αντίθετα από την ερευνητική μας υπόθεση ότι οι μετανάστες θα προσλαμβάνουν υψηλότερο βαθμό διακρίσεων από τους γηγενείς. Επίσης, σε ομαδικό επίπεδο καταγράφηκαν μέτρια επίπεδα προσλαμβανόμενων διακρίσεων εις βάρος των Αλβανών και από τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα έρχονται σε αντίθεση με τα ευρήματα άλλων ερευνών που έχουν δείξει ότι οι μετανάστες προσλαμβάνουν υψηλότερο βαθμό διακρίσεων από τους γηγενείς (Jasinskaja-Lahti et al., 2006. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Stangor et al., 2002. Verkuyten, 2002). Σημειώνεται ότι στην παρούσα έρευνα οι

διακρίσεις που βιώνουν τα άτομα αξιολογήθηκαν στη βάση της υποκειμενικής τους πρόσληψης, οπότε το συγκεκριμένο εύρημα μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε - μάλλον συγκρατημένα - αισιόδοξο, δεδομένου ότι φαίνεται ότι οι μετανάστες δεν αισθάνονται ότι αποτελούν συχνά θύματα διακρίσεων. Από την άλλη, ακριβώς εξαιτίας της υποκειμενικής πρόσληψης των διακρίσεων, είναι πιθανό τα άτομα να μην αντιλαμβάνονται διακρίσεις εις βάρος τους ή και να μην τις αναφέρουν (Krieger et al., 2005) αφενός σε μία προσπάθεια προστασίας του εαυτού (Kaiser & Miller, 2001), αφετέρου λόγω της πιθανής συμμόρφωσής τους σε κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις. Από τη σκοπιά των γηγενών, το συγκεκριμένο εύρημα ίσως να αντανακλά υποτίμηση των δυσκολιών ή εμποδίων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι μετανάστες κατά την επιπολιτισμοποίηση ή ακόμα, αποφυγή ρητών δηλώσεων διάκρισης στο πλαίσιο κοινωνικά επιθυμητών απαντήσεων. Η διαφορετική κλίμακα μέτρησης που χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη των προσλαμβανόμενων διακρίσεων εναντίον της ομάδας και εναντίον του εαυτού δε μας επέτρεψε να διερευνήσουμε σε βάθος το φαινόμενο της διαφοράς στην πρόσληψη διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και ομαδικό επίπεδο, το οποίο έχει ιδιαίτερη θεωρητική και ερευνητική αξία και θα μπορούσε να μελετηθεί σε μελλοντικές έρευνες (βλ. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012).

Κοινωνικά αξιώματα. Τα αποτελέσματα έδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων σε όλες τις διαστάσεις των κοινωνικών Αξιωμάτων, εκτός από τη διάσταση της Επιβράβευσης της προσπάθειας. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι οι διαφορές δεν ξεπερνούν σε καμία από τις πέντε διαστάσεις τη μισή μονάδα σε αρχικές τιμές της πενταβάθμιας κλίμακας μέτρησης, δηλώνοντας σχετικά υψηλό βαθμό σύγκλισης των κοινωνικών αξιωμάτων που ενστερνίζονται οι συμμετέχοντες των δύο ομάδων.

Βρέθηκε ότι οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες βρίσκονται στο μεσαίο σημείο της μετρικής κλίμακας, δηλώνοντας μέτρια επίπεδα συμφωνίας σε όλες τις διαστάσεις των κοινωνικών αξιωμάτων. Η εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών ανέφερε μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας με τις διαστάσεις του Κοινωνικού Κυνισμού, της Θρησκευτικότητας και του Ελέγχου από τη μοίρα συγκριτικά με τους γηγενείς. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι Αλβανοί σε σχέση με τους Έλληνες συμμετέχοντες αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα τους κοινωνικούς θεσμούς και θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι τα γεγονότα είναι προκαθορισμένα και προβλέψιμα, καθώς και ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ασκούν θετική επίδραση στον άνθρωπο. Από την άλλη, οι γηγενείς ανέφεραν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας με τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν πολλαπλοί τρόποι αντιμετώπισης των προβλημάτων και της αβεβαιότητας που υπάρχει στον κόσμο. Είναι πιθανό οι τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα αλλά και η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών να ωθούν τους γηγενείς να αναζητήσουν νέους και διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τους Αλβανούς.

Διομαδικές σχέσεις. Για τη μελέτη των διομαδικών σχέσεων ανάμεσα στους Έλληνες και τους Αλβανούς αξιολογήθηκαν η συχνότητα της διομαδικής επαφής, οι κοινωνικές συγκρίσεις μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων και η τάση για διομαδική συμπεριφορά, η οποία αναφέρεται στο δίπολο προσέγγισης - αποφυγής. Όπως αναμενόταν, οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες βρέθηκαν να είναι σχετικά αρμονικές.

Η επαφή μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών αναφέρεται ως σχετικά συχνή και κυμαίνεται σε εβδομαδιαία ή μηνιαία βάση. Ωστόσο, οι συμμετέχοντες από την Αλβανία ανέφεραν σημαντικά υψηλότερη συχνότητα διομαδικής επαφής σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες από την Ελλάδα, αναδεικνύοντας ενδεχόμενες ασυμμετρίες στις

διομαδικές σχέσεις ανάμεσα σε εθνοπολιτισμικές ομάδες διαφορετικής προέλευσης (Berry, 1997). Είναι πιθανό οι μειοψηφικές ομάδες να αισθάνονται τις κοινωνικές απαιτήσεις για ένταξη και ως εκ τούτου, να προωθούν περισσότερο τη διαπολιτισμική επαφή με μέλη της κοινωνίας υποδοχής.

Επίσης, επιβεβαιώθηκε η ερευνητική μας υπόθεση ότι η εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών θα ανέφερε αίσθηση ανωτερότητας και πιο θετική αυτοαντίληψη όταν θα προέβαινε σε συγκρίσεις με τους γηγενείς. Το συγκεκριμένο εύρημα στηρίζει τη θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας (Tajfel, 1982. Tajfel & Turner, 1986), σύμφωνα με την οποία τα άτομα έχουν ανάγκη για θετική αυτοαξιολόγηση και διακριτότητα. Με αυτόν τον τρόπο, οι συγκρίσεις που διενεργούνται ανάμεσα στην εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα λειτουργούν υποστηρικτικά στην εικόνα εαυτού (Dovidio & Esses, 2001. van Oudenhoven et al., 2006). Τέλος, το γεγονός ότι δεν εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών ως προς την τάση για διομαδική συμπεριφορά είναι ενθαρρυντικό, καθώς φαίνεται να υπάρχει μία σαφής τάση προσέγγισης ως κοινός τόπος μεταξύ των συμμετεχόντων.

Όταν εξετάσαμε τα προφίλ επιπολιτισμοποίησης των συμμετεχόντων, τα οποία αντιστοιχούν στις τέσσερις βασικές στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (εναρμόνιση, αφομοίωση, περιθωριοποίηση, διαχωρισμός), εντοπίστηκαν συστηματικές συσχετίσεις στις στρατηγικές και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο πραγματικό επίπεδο, δηλαδή τις στρατηγικές που υιοθετούν και εφαρμόζουν στην πράξη οι μετανάστες και τις αντίστοιχες προσδοκίες των γηγενών για την εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών.

Για τους Έλληνες που θεωρούν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν τη στρατηγική της εναρμόνισης, αυτή συνδέθηκε με την υψηλότερη συχνότητα επαφής, τη μεγαλύτερη τάση προσέγγισης της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Αλβανών και σχετικά μικρή

προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Αντίθετα, η στρατηγική του διαχωρισμού συνδέθηκε με τη χαμηλότερη συχνότητα επαφής, σχετικά μικρότερη τάση προσέγγισης των μεταναστών και υψηλή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες. Όσον αφορά τις στρατηγικές της περιθωριοποίησης και της αφομοίωσης, τα αποτελέσματα είναι περισσότερο πολύπλοκα. Οι συγκεκριμένες στρατηγικές δε διαφέρουν από τις υπόλοιπες ως προς τη συχνότητα διομαδικής επαφής, η οποία κυμάνθηκε σε ενδιάμεσα επίπεδα. Ωστόσο, ως προς την τάση διομαδικής συμπεριφοράς και την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, η μεν στρατηγική της περιθωριοποίησης παρουσιάζει παρόμοια εικόνα με τη στρατηγική του διαχωρισμού, η δε αφομοίωση με τη στρατηγική της εναρμόνισης.

Η μελέτη των προφίλ επιπολιτισμοποίησης σε ιδανικές συνθήκες έδειξε σημαντικές συσχετίσεις μόνο για τους γηγενείς. Η στρατηγική της αφομοίωσης και του διαχωρισμού διαφέρουν μεταξύ τους στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, όπου η αφομοίωση συνδέθηκε με την υψηλότερη βαθμολογία στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, εύρημα συμβατό με την έρευνα της Safdar και των συνεργατών του (2008), όπου βρέθηκε ότι η αφομοίωση συνδέεται περισσότερο με τη μεταναστευτική ομάδα που θεωρείται πιο πολιτισμικά μακρινή. Αντίθετα, ο διαχωρισμός συνδέεται με τη χαμηλότερη βαθμολογία στην προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Ως προς την τάση διομαδικής συμπεριφοράς, η εικόνα είναι διαφορετική. Οι στρατηγικές της εναρμόνισης και του διαχωρισμού δε διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους και συνδέθηκαν με υψηλή τάση προσέγγισης της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Αλβανών. Η στρατηγική της περιθωριοποίησης συνδέθηκε με τη μικρότερη τάση προσέγγισης ενώ η στρατηγική της αφομοίωσης διέφερε από τις άλλες τρεις στρατηγικές και συνδέθηκε με ενδιάμεσα επίπεδα τάσης προσέγγισης.

Τα ευρήματα αναφορικά με τη στρατηγική της εναρμόνισης και τη σύνδεσή της με θετικές διομαδικές συμπεριφορές επιβεβαιώνουν τα ευρήματα άλλων ερευνών (Abu-Rayya & White, 2010. Bourhis & Dayan, 2004. Montreuil & Bourhis, 2004. Safdar et al., 2008). Όσον αφορά τα μη αναμενόμενα ευρήματα για τη στρατηγική του διαχωρισμού, είναι σημαντικό να έχουμε υπ' όψιν ότι ο διαχωρισμός ενδεχομένως να αντανακλά και μία περισσότερο ατομικιστική θεώρηση της επιπολιτισμοποίησης, η οποία έχει βρεθεί ότι συνδέεται με θετικές στάσεις απέναντι σε μειονοτικές ομάδες (Abu-Rayya & White, 2010).

Στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης. Το τελευταίο ερευνητικό ερώτημα αφορούσε τους προβλεπτικούς παράγοντες των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων. Με άλλα λόγια, ποιες από τις μεταβλητές που μελετήθηκαν συμβάλλουν στην πρόβλεψη των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης για τους Έλληνες και τους Αλβανούς; Αρχικά θα συνοψίσουμε τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις συσχετίσεις ανάμεσα στις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης και τις κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές του ευρύτερου πλαισίου και στη συνέχεια θα εστιάσουμε στις μεταβλητές που βρέθηκε να προβλέπουν την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση.

Σημειώνεται ότι αναφορικά με τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης μεταναστών και γηγενών, βρέθηκε ότι όσο οι Αλβανοί αισθάνονται ότι διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους, από τη μία τόσο περισσότερα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής νιώθουν ότι υιοθετούν και από την άλλη, τόσο περισσότερο θα προτιμούσαν να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους και να υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής. Οι συνάφειες, δηλαδή, του προσανατολισμού προς τη χώρα καταγωγής και προς τη χώρα υποδοχής εμφανίζουν θετική συνάφεια σε αντίθεση με άλλες έρευνες (Ait Ouarasse & van de Vijver, 2005. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008). Είναι

πιθανό η διατήρηση εκ μέρους των Αλβανών πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους - τόσο στις πραγματικές όσο και σε ιδανικές συνθήκες - στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο να μην παρεμποδίζει την παράλληλη υιοθέτηση ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων και να επιτρέπει την κατοχή πολλαπλών πολιτισμικών ταυτοτήτων (Crisp et al., 2006. Dovidio et al., 2009). Ωστόσο, η συγχρονική φύση της παρούσας έρευνας δεν επιτρέπει τη διατύπωση αιτιωδών σχέσεων, για την οποία απαιτείται η διενέργεια διαχρονικών ερευνών.

Από την άλλη, για τους Έλληνες βρέθηκε ότι όσο περισσότερο θεωρούν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής, τόσο λιγότερο θεωρούν ότι η μεταναστευτική ομάδα των Αλβανών διατηρεί πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους και τόσο περισσότερο θα επιθυμούσαν σε ιδανικές συνθήκες από τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους στο πλαίσιο υποδοχής. Όσον αφορά δηλαδή τους γηγενείς, ο προσανατολισμός των μεταναστών προς τη χώρα υποδοχής συνδέεται αρνητικά με τον αντίστοιχο προσανατολισμό προς τη χώρα καταγωγής. Φαίνεται ότι το «άνοιγμα» των Αλβανών προς την ευρύτερη κοινωνία σηματοδοτεί για τους Έλληνες την αποστασιοποίηση των μεταναστών από τη χώρα καταγωγής τους, γεγονός που οι γηγενείς δεν επιθυμούν σε ιδανικές συνθήκες επιπολιτισμοποίησης. Επίσης, το συγκεκριμένο εύρημα ίσως εξηγείται από τη θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας και υποδηλώνει την ανάγκη των Ελλήνων για διακριτότητα (Tajfel & Turner, 1986). Στην περίπτωση που οι γηγενείς προσλαμβάνουν πολιτισμική υιοθέτηση εκ μέρους των μεταναστών σε μεγάλο βαθμό, είναι πιθανό να αισθάνονται ότι αρχίζουν και μοιάζουν πολύ με τους μετανάστες, οπότε και να εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση των αλβανικών στοιχείων.

Επίσης, όπως αναμενόταν, οι διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης βρέθηκαν να συνδέονται με τις διομαδικές σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών. Ειδικότερα, για τους

Αλβανούς όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός στον οποίο υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας, τόσο μεγαλύτερη είναι η συχνότητα της διομαδικής επαφής και η τάση τους για προσέγγιση των γηγενών. Από την άλλη, για τους Έλληνες όσο περισσότερο θεωρούν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής τόσο μεγαλύτερη συχνότητα διομαδικής επαφής και τάση προσέγγισης των μεταναστών αναφέρουν ενώ οι κοινωνικές συγκρίσεις με την εθνοπολιτισμική ομάδα των Αλβανών οδηγούν σε θετική εικόνα για τους Αλβανούς. Επίσης, όσον αφορά το ελληνικό δείγμα, η πολιτισμική διατήρηση στο ιδανικό επίπεδο βρέθηκε να συνδέεται αρνητικά με τις κοινωνικές συγκρίσεις μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων και με θετική τάση διομαδικής συμπεριφοράς. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός στον οποίο οι Έλληνες θα επιθυμούσαν από τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους, τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση προσέγγισης των Αλβανών και οι κοινωνικές συγκρίσεις με τους Αλβανούς αποβαίνουν προς όφελος των μεταναστών.

Συναφές ζήτημα είναι ο ρόλος της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης, η οποία, σύμφωνα με την ερευνητική μας υπόθεση, βρέθηκε να συνδέεται με τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης. Συγκεκριμένα για την ομάδα των Αλβανών, βρέθηκε ότι όσο μικρότερη πολιτισμική απόσταση προσλαμβάνουν οι Αλβανοί μετανάστες μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων, τόσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός στον οποίο διατηρούν αλβανικά πολιτισμικά στοιχεία και ταυτόχρονα υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής. Όσον αφορά το ελληνικό δείγμα, εντοπίστηκε ότι όσο μεγαλύτερη είναι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών, τόσο μικρότερος είναι ο βαθμός στον οποίο οι Έλληνες αφενός θεωρούν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία, αφετέρου θα προτιμούσαν τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής των Αλβανών σε ιδανικές συνθήκες. Όπως τονίζουν και άλλες έρευνες, οι πολιτισμικές διαφορές συνδέονται με τάση για μεγαλύτερη

επιθυμία πολιτισμικής διατήρησης και ταύτιση με την εθνοπολιτισμική ομάδα προέλευσης και σχετίζονται με τις στρατηγικές του διαχωρισμού, της αφομοίωσης και της περιθωριοποίησης (π.χ. Nesdale & Mak, 2003. Piontkowski et al., 2000).

Αναφορικά με τη στατιστική πρόβλεψη των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης, στην παρούσα έρευνα υποθέσαμε ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, οι διομαδικές σχέσεις, οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις και τα κοινωνικά αξιώματα αποτελούν προβλεπτικούς δείκτες του βαθμού στον οποίο μετανάστες και γηγενείς προσανατολίζονται στη διατήρηση αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων στο ελληνικό πλαίσιο υποδοχής και στην υιοθέτηση αντίστοιχων στοιχείων της ελληνικής κουλτούρας. Η πρόβλεψη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης μελετήθηκε σε δύο επίπεδα: πρώτον, σε πραγματικές συνθήκες, και δεύτερον, στο ιδανικό/επιθυμητό επίπεδο.

Στο πραγματικό επίπεδο βρέθηκε ότι, μετά τον έλεγχο των δημογραφικών στοιχείων, η διατήρηση αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων στην κοινωνία υποδοχής προβλέπεται από την ηλικία, την εθνοπολιτισμική ομάδα και τα κοινωνικά αξιώματα και συγκεκριμένα, από τις διαστάσεις της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και της Θρησκευτικότητας. Με άλλα λόγια, μεγαλύτερη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της Αλβανίας προβλέπεται από την ελληνική εθνοπολιτισμική προέλευση, τη μεγαλύτερη ηλικία και την εντονότερη πεποίθηση ότι υπάρχουν πολλαπλοί τρόποι αντιμετώπισης των προβλημάτων και της αβεβαιότητας που υπάρχει στον κόσμο, καθώς και ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ασκούν θετική κυρίως επίδραση. Από την άλλη, η υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής, μετά και τον έλεγχο των δημογραφικών παραγόντων, προβλέπεται από την ηλικία, την εθνοπολιτισμική ομάδα, τη διάσταση της Επιβράβευσης της Προσπάθειας, την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση και διαστάσεις των διομαδικών σχέσεων όπως η συχνότητα διομαδικής επαφής και η τάση διομαδικής συμπεριφοράς. Δηλαδή μεγαλύτερη πολιτισμική υιοθέτηση προβλέπεται από

την αλβανική εθνοπολιτισμική προέλευση, τη νεαρότερη ηλικία, την πεποίθηση σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η προσπάθεια και η σκληρή εργασία οδηγούν σε θετικά αποτελέσματα, τη μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, καθώς και τη μεγαλύτερη συχνότητα διομαδικής επαφής και τη μεγαλύτερη τάση διομαδικής προσέγγισης.

Μελετώντας την αλληλεπίδραση της εθνοπολιτισμικής προέλευσης με καθέναν από τους παραπάνω προβλεπτικούς παράγοντες, βρέθηκε ότι οι διαστάσεις της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας και της Θρησκευτικότητας, καθώς και η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση προβλέπουν τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της Αλβανίας με διαφορετικό τρόπο για καθεμία από τις εθνοπολιτισμικές ομάδες. Όσον αφορά τις προαναφερθείσες διαστάσεις των Κοινωνικών Αξιομάτων, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όσο μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σημειώνουν οι Αλβανοί με τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, τόσο λιγότερο διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους στο πλαίσιο υποδοχής. Το αντίθετο συμβαίνει στην περίπτωση της Θρησκευτικότητας, όπου ο μεγαλύτερος βαθμός συμφωνίας συνδέεται με μεγαλύτερο βαθμό διατήρησης των αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων. Όπως επισημαίνουν οι Bardi και Guerra (2011), η θρησκευτική πίστη ενδεχομένως αποτελεί κατάλληλη στρατηγική αντιμετώπισης όσον αφορά την πρόκληση της διαπολιτισμικής επαφής.

Σχετικά με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, βρέθηκε ότι η συγκεκριμένη μεταβλητή διαφοροποιεί το βαθμό που οι δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες στηρίζουν την πολιτισμική διατήρηση αλβανικών στοιχείων. Για τους μεν Έλληνες όσο μεγαλύτερη είναι η πολιτισμική απόσταση που προσλαμβάνουν τόσο περισσότερο θεωρούν ότι οι Αλβανοί διατηρούν τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Με άλλα λόγια, η ενίσχυση των προσλαμβανόμενων διαφορών συνδέεται με την πολιτισμική διατήρηση (Smith et al., 2006). Για τους Αλβανούς ισχύει ακριβώς το

αντίθετο, δηλαδή όσο μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση προσλαμβάνουν οι Αλβανοί ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, τόσο λιγότερο διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής. Σε αυτή την περίπτωση ίσως οι Αλβανοί αισθάνονται ότι απαιτείται να απωλέσουν στοιχεία της πολιτισμικής τους παράδοσης για να διευκολυνθεί η ομαλή ένταξή τους στο νέο πλαίσιο υποδοχής.

Αναφορικά με την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής, βρέθηκε ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων προβλέπει με διαφορετικό τρόπο για την κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα την υιοθέτηση ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων. Βρέθηκε ότι όσο υψηλότερη είναι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, οι Αλβανοί υιοθετούν σε μικρότερο βαθμό ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία ενώ και οι Έλληνες θεωρούν το ίδιο για τους Αλβανούς, και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό. Η μεγαλύτερη πρόσληψη, λοιπόν, διαφορών ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς φαίνεται να δυσκολεύει τον προσανατολισμό στη χώρα υποδοχής (Bourhis & Dayan, 2004. Nesdale & Mak, 2003. Piotkowski et al., 2000. Stupar et al., 2014).

Σε ό, τι αφορά τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης σε ιδανικές συνθήκες, βρέθηκε ότι η επιθυμία για διατήρηση αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων προβλέπεται από τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, την κοινωνική σύγκριση, την τάση διομαδικής συμπεριφοράς, την προσλαμβανόμενη διάκριση ενάντια στην ομάδα και την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ανάμεσα στις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες. Με άλλα λόγια, μεγαλύτερη πολιτισμική διατήρηση σε ιδανικό επίπεδο προβλέπεται από την πεποίθηση σε μικρότερο βαθμό ότι τα κοινωνικά θέματα μπορούν να αντιμετωπιστούν ποικιλοτρόπως, από περισσότερο αρνητικές κοινωνικές συγκρίσεις εις βάρος της εθνοπολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο, από υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης εναντίον της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Αλβανών,

καθώς και από μικρότερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Αντίστοιχα, η υιοθέτηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής στο επιθυμητό επίπεδο μετά τον έλεγχο των δημογραφικών στοιχείων βρέθηκε να προβλέπεται από το φύλο και την Επιβράβευση της προσπάθειας, δηλαδή το γυναικείο φύλο και μεγαλύτερος βαθμός συμφωνίας με την άποψη ότι υπάρχει ανταμοιβή της σκληρής προσπάθειας προβλέπουν ότι τα άτομα θα προτιμούσαν να υιοθετήσουν σε μεγαλύτερο βαθμό τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής.

Η μελέτη της αλληλεπίδρασης της εθνοπολιτισμικής καταγωγής με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης έδειξε ότι τέσσερις από τις πέντε διαστάσεις των Κοινωνικών Αξιομάτων (Κοινωνική Πολυπλοκότητα, Επιβράβευση της προσπάθειας, Θρησκευτικότητα, Έλεγχος από τη μοίρα) προβλέπουν τη διατήρηση των αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων σε ιδανικές συνθήκες με διαφορετικό τρόπο για την κάθε εθνοπολιτισμική ομάδα. Για τους μεν Έλληνες όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμφωνίας με τη διάσταση της Κοινωνικής Πολυπλοκότητας, τόσο περισσότερο θα προτιμούσαν για τους Αλβανούς να διατηρούν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους. Για τους δε Αλβανούς, η εικόνα αντιστρέφεται πλήρως και τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους. Η πεποίθηση ότι υπάρχουν πολλαπλοί τρόποι για να αντιμετωπίσουμε προβληματικές καταστάσεις φαίνεται να επιτρέπει από την πλευρά των γηγενών τη μεγαλύτερη πολιτισμική διατήρηση ενώ για τους μετανάστες να συνδέεται με μειούμενη επιθυμία, ίσως σε μία προσπάθεια ένταξης στο νέο πλαίσιο υποδοχής.

Αντίθετα, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός που συμφωνούν οι Έλληνες και οι Αλβανοί με τις διαστάσεις της Επιβράβευσης της Προσπάθειας, της Θρησκευτικότητας και του Ελέγχου από τη μοίρα, τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν οι γηγενείς από τους μετανάστες τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους ενώ

αντίθετα, οι μετανάστες θα ήθελαν να διατηρούν περισσότερο τα πολιτισμικά στοιχεία της Αλβανίας στο πλαίσιο υποδοχής.

Η συμφωνία σε μεγάλο βαθμό με την άποψη ότι η προσπάθεια και η σκληρή εργασία ανταμείβονται ενδεχομένως να αυξάνει στα μέλη του κυρίαρχου πολιτισμού την αίσθηση απειλής που θέτει η παρουσία μίας μεταναστευτικής ομάδας και να ευνοεί το διομαδικό ανταγωνισμό, ειδικά εάν θεωρείται ότι οι μετανάστες τυγχάνουν ευνοϊκής μεταχείρισης και ειδικών προνομίων (Esses et al., 2001. Stephan & Stephan, 2000. Triandafyllidou & Veikou, 2002). Από την άλλη, η δυνατότητα των θρησκευτικών αλλά και μοιρολατρικών πεποιθήσεων να προβλέπουν την πολιτισμική διατήρηση αντανακλούν το σημαντικό τους ρόλο στην πολιτισμική ζωή των ανθρώπων (Kağıtçıbaşı, 1997).

Ακόμα, η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, οι κοινωνικές συγκρίσεις μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων αλλά και η τάση διομαδικής συμπεριφοράς βρέθηκαν να προβλέπουν το βαθμό διατήρησης των πολιτισμικών στοιχείων της Αλβανίας στο επιθυμητό επίπεδο με διαφορετικό τρόπο για τους Αλβανούς και τους Έλληνες. Όσο πιο θετικές αποβαίνουν οι κοινωνικές συγκρίσεις για τους Έλληνες και όσο μεγαλύτερη είναι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν οι Έλληνες από τους Αλβανούς τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων τους στην κοινωνία υποδοχής. Φαίνεται ότι η αίσθηση ανωτερότητας των γηγενών και η πρόσληψη περισσότερων διαφορών ωθούν τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας στην προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση των μεταναστών σε μικρότερο βαθμό, προβάλλοντας ίσως με αυτόν τον τρόπο απαιτήσεις για ένταξη στον κυρίαρχο πολιτισμό (Χρυσόχου, 2005). Αντίθετα, όσο μεγαλύτερη είναι η τάση προσέγγισης των Αλβανών, τόσο αυξάνεται ο βαθμός προτίμησης των Ελλήνων για πολιτισμική διατήρηση αλβανικών στοιχείων από τους Αλβανούς. Η γνωριμία και εξοικείωση με τη μεταναστευτική ομάδα δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για αύξηση της

επιθυμίας των γηγενών να διατηρούν οι μετανάστες πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής τους, ίσως μέσω της μείωσης της ενδοομαδικής εύνοιας και της προσλαμβανόμενης απειλής.

Για τους μετανάστες, η εικόνα είναι διαφορετική. Όσο περισσότερο τείνουν να προσεγγίζουν την ομάδα των γηγενών και όσο μεγαλύτερη είναι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, τόσο λιγότερη είναι η προτίμησή τους για διατήρηση των πολιτισμικών τους στοιχείων. Φαίνεται, δηλαδή, ότι η θετική διομαδική επαφή λειτουργεί ως αντίβαρο στην επιθυμία για πολιτισμική διατήρηση συμβάλλοντας στη διαπολιτισμική αλληλεπίδραση και ανταλλαγή (Masgoret & Ward, 2006). Από την άλλη, θα αναμέναμε ότι η μεγαλύτερη πρόσληψη διαφορών θα οδηγούσε σε αντίστοιχα αυξημένη προτίμηση για πολιτισμική διατήρηση. Ίσως το συγκεκριμένο εύρημα να αντανακλά την επίμονη προσπάθεια των Αλβανών για ενσωμάτωση στο νέο πλαίσιο υποδοχής, ακόμα και σε περιπτώσεις που η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση είναι μεγάλη. Αντίθετα, στην περίπτωση των κοινωνικών συγκρίσεων ο βαθμός προτίμησής τους παραμένει σταθερός ανεξαρτήτως θετικών ή αρνητικών συγκρίσεων.

Συνοπτικά, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την προβλεπτική δύναμη των κοινωνικοψυχολογικών μεταβλητών που μελετήθηκαν. Φαίνεται ότι τα κοινωνικά αξιώματα και ειδικά, συγκεκριμένες διαστάσεις όπως η Θρησκευτικότητα αποτελούν σημαντικούς παράγοντες του πολιτισμικού πλαισίου, και συνδέονται με πλήθος οικολογικών και ψυχολογικών παραμέτρων (Cohen et al., 2016. Georgas, van De Vijver, & Berry, 2004. Kurman & Ronen-Eilon, 2004. Saroglou & Cohen, 2013). Επίσης, υπογραμμίζεται ο διαφοροποιητικός ρόλος της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης και των διομαδικών σχέσεων στην πρόβλεψη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών και των γηγενών (Berry, 2006. Nesdale & Mak, 2003. Van Oudenhoven et al., 2000. Ward et al., 2001).

Περιορισμοί και Μελλοντικές Προτάσεις

Βασικό περιορισμό της παρούσας έρευνας αποτελεί η συμπτωματική δειγματοληψία που χρησιμοποιήθηκε, η οποία, σε συνδυασμό με την ούτως ή άλλως δυναμική και μεταβαλλόμενη φύση των δεδομένων σχετικά με τη μετανάστευση, δε μας επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων αναφορικά με τη γενίκευση των ευρημάτων. Επίσης, η έρευνα αναφέρεται σε Έλληνες γηγενείς και Αλβανούς μετανάστες που διαμένουν στη χώρα υποδοχής και ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα δεν αφορούν όλους τους μετανάστες ανεξάρτητα από την εθνοπολιτισμική τους προέλευση. Η μελέτη επιπλέον εθνοπολιτισμικών ομάδων παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη διερεύνηση της σημασίας του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου καταγωγής στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Ακόμα, το δείγμα των Αλβανών στην παρούσα έρευνα αφορά στη συντριπτική πλειοψηφία του μετανάστες πρώτης γενιάς. Όμως θα ήταν σκόπιμη η συμπερίληψη μεταναστών δεύτερης ή και τρίτης γενιάς, καθώς οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης ενδέχεται να διαφοροποιούνται βάσει της γενιάς μετανάστευσης (Zlobina et al., 2006).

Ένας άλλος σημαντικός περιορισμός αφορά το γεγονός ότι η παρούσα έρευνα αποτελεί μία συγχρονική μελέτη και δε μπορεί να γίνει λόγος για αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών που μελετήθηκαν. Η διεξαγωγή διαχρονικών αλλά και πειραματικών ερευνητικών σχεδιασμών (π.χ. Celeste, Brown, Tip, & Matera, 2014. Matera, Stefanile, & Brown, 2011) θα μας δώσει τη δυνατότητα να έχουμε μία πληρέστερη εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης με τις διομαδικές σχέσεις και για το ρόλο παρεμβαλλόμενων μεταβλητών, όπως η προσλαμβανόμενη διάκριση και η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Επιπλέον, θα είχε ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον η σύγκριση των δύο επιπέδων ανάλυσης των προσλαμβανόμενων

στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης μελετώντας τη διαφορά μεταξύ των διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης σε πραγματικές και ιδανικές συνθήκες.

Όσον αφορά τη μελέτη των κοινωνικών αξιωμάτων, επισημαίνεται ότι η διερεύνηση της συγκεκριμένης μεταβλητής βρίσκεται θεωρητικά και εμπειρικά σε αρχικό στάδιο ακόμα και είναι αναγκαία η περαιτέρω διερεύνησή τους, καθώς και η συμπερίληψη επιπλέον όψεων της κοσμοθεωρίας του ατόμου (βλ. Bou Malham & Saucier, 2014. Safdar et al., 2006. Stankov & Saucier, 2015). Επίσης, επισημαίνεται ότι στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η σύντομη εκδοχή της κλίμακας (Leung & Bond, 2004), χωρίς την προσθήκη αντίστοιχων ημικών κοινωνικών αξιωμάτων που ενδεχομένως θα απέφεραν διαφορετικά αποτελέσματα στο ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο, όπως τονίζουν οι ερευνητές (Bond et al., 2004. Leung & Bond, 2004). Σημειώνεται ότι η έρευνα της Gari και των συνεργατών της (2009) ανέδειξε την ύπαρξη ενός έκτου, ημικού παράγοντα στη δομή των κοινωνικών αξιωμάτων στην Ελλάδα. Μία ενδιαφέρουσα ερευνητική πρόταση θα ήταν η διερεύνηση των γνώσεων των μεταναστών για τα κοινωνικά αξιώματα που ασπάζονται οι Έλληνες, όπως για παράδειγμα μελετήθηκε στην έρευνα των Kurman και Ronen-Eilon (2004). Μία αντίστοιχη έρευνα θα μας επέτρεπε τη διερεύνηση της υπόθεσης περί πολιτισμικής σύγκλισης σε μεγαλύτερο βάθος, καθώς ερευνητές υποστηρίζουν ότι το ζητούμενο είναι το «ταίριασμα» του επιπολιτιζόμενου ατόμου στο νέο πλαίσιο υποδοχής (Jun & Gentry, 2005. Ward & Chang, 1997).

Επίσης, η παρούσα έρευνα χρησιμοποίησε αποκλειστικά ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, τα οποία εμπεριέχουν ως περιορισμό τη συμμόρφωση των συμμετεχόντων για κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις. Αντίστοιχες μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να συμπεριλάβουν επιπλέον αντικειμενικές μετρήσεις για συγκεκριμένες μεταβλητές, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις της προσλαμβανόμενης διάκρισης και της πολιτισμικής απόστασης ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και στη χώρα καταγωγής των μεταναστών.

Ειδικά, όσον αφορά την πολιτισμική απόσταση, είναι σκόπιμη η μέτρηση ουσιαστικών όψεων του πολιτισμού, όπως οι βασικές στάσεις και αξίες, πέρα από τις όποιες διαφορές σε επιφανειακό επίπεδο, όπως για παράδειγμα στο κλίμα και τις συνθήκες ζωής (βλ. van Vianen et al., 2004). Τέλος, η αξιοποίηση μοντέλων διαμεσολάβησης για τις παραπάνω μεταβλητές θα οδηγήσει σε πιο ασφαλή συμπεράσματα για τον ακριβή ρόλο τους στη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης (βλ. Costa-Lopes, Vala, & Judd, 2012. Pereira, Vala, & Leyens, 2009. Zagefka et al., 2014).

Παρά τους περιορισμούς της έρευνας, θεωρούμε ότι οι διαπιστώσεις της παρούσας μελέτης συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση σχετικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης των Αλβανών και των Ελλήνων και προσφέρουν χρήσιμα συμπεράσματα για την ακολουθούμενη μεταναστευτική πολιτική και την εφαρμογή παρεμβάσεων που θα συνεισφέρουν στη διασφάλιση αρμονικών σχέσεων ανάμεσα σε γηγενείς και μετανάστες. Θεωρούμε ότι η ταυτόχρονη και συγκριτική μελέτη των εμπλεκόμενων πλευρών οδηγεί στην απόκτηση σφαιρικής γνώσης και προσθέτει ενδιαφέρουσες πληροφορίες στο επίκαιρο και συνάμα πολύπλευρο φαινόμενο, το οποίο από ό,τι φαίνεται, θα απασχολήσει ακόμα περισσότερο τόσο την Ελλάδα όσο και ολόκληρο τον κόσμο.

ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα διατριβή είχε ως θέμα τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των γηγενών και των μεταναστών διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης στο πλαίσιο της υπόθεσης περί πολιτισμικής σύγκλισης. Η σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς για την ολοένα και αυξανόμενη ανάγκη να αποκτήσουμε πληρέστερη γνώση και να κατανοήσουμε τις προκλήσεις και τις δυσκολίες της διαπολιτισμικής επαφής, με απώτερο σκοπό τη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων στις ολοένα και περισσότερο πολυπολιτισμικές κοινωνίες (van Oudenhoven et al., 2006). Το θεωρητικό υπόβαθρο της διατριβής αντλεί τα δεδομένα του από μία συνδυαστική θεώρηση της Κοινωνικής και της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας σε μία προσπάθεια σφαιρικής κατανόησης των υπό μελέτη ζητημάτων. Βασική πρωτοτυπία της παρούσας διατριβής είναι η προσπάθεια συγκερασμού ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων και η μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης τόσο από τη σκοπιά των γηγενών όσο και από τη σκοπιά των μεταναστών σε συνάρτηση με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση.

Αρχικά, διενεργήθηκε μία προκαταρκτική έρευνα (Έρευνα 1) με σκοπό τη μελέτη της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης μεταναστευτικών ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης από τους Έλληνες γηγενείς. Οι συμμετέχοντες φοιτητές αξιολόγησαν την προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα, την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση και τον προσλαμβανόμενο βαθμό ένταξης των 16 πολυπληθέστερων μεταναστευτικών ομάδων που διαμένουν στην Ελλάδα βάσει της απογραφής του 2011. Η ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων έδειξε ότι οι γηγενείς προσλαμβάνουν τη μικρότερη πολιτισμική απόσταση από τους Κύπριους, τους οποίους αισθάνονται πιο κοντά τους και ότι έχουν ενταχθεί σε μεγαλύτερο βαθμό στη

χώρα υποδοχής. Ακολουθούν μεταναστευτικές ομάδες από χώρες της Κεντροανατολικής Ευρώπης, όπως η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Ρωσία ενώ πιο χαμηλά βρίσκονται εθνοπολιτισμικές ομάδες από την Ασία και την Αφρική, επιβεβαιώνοντας την ιεραρχική κατάταξη διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων (βλ. Nesdale & Mak, 2000. Neto, 2009). Σε αντιστοιχία με ευρήματα άλλων ερευνών, βρέθηκε ότι όσο μεγαλύτερη είναι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης, τόσο μικρότερη είναι η προσλαμβανόμενη συναισθηματική εγγύτητα και ο προσλαμβανόμενος βαθμός ένταξης της μεταναστευτικής ομάδας στην κοινωνία υποδοχής (Galchenko & van de Vijver, 2007. Parrillo & Donoghue, 2005. Stupar et al., 2014). Ακόμα, βρέθηκε ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συνδέεται με τη γεωγραφική και κοινωνικοπολιτισμική απόσταση των εθνοπολιτισμικών ομάδων (Neto, 2009. Sang & Ward, 2006. Schalk-Soekar et al., 2004).

Παρά τους μεθοδολογικούς περιορισμούς που θέτει το μέγεθος του δείγματος και η δειγματοληψία που χρησιμοποιήθηκε σε συνδυασμό με τη συγχρονική φύση και την περιγραφική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, τα αποτελέσματα είναι διαφωτιστικά για το ρόλο της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης. Σε ένα πρώτο επίπεδο, επιβεβαιώθηκε η διαφοροποιητική ισχύς της συγκεκριμένης μεταβλητής στη μελέτη μεταναστευτικών ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης, γεγονός που οδήγησε στην ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης σε συνάρτηση με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης γηγενών και μεταναστών. Σε δεύτερο επίπεδο, τα αποτελέσματα της πιλοτικής έρευνας συνέβαλαν στην επιλογή των μεταναστευτικών ομάδων που μελετήθηκαν στις επόμενες δύο έρευνες που πραγματοποιήθηκαν.

Η διενέργεια της ποιοτικής και της ποσοτικής έρευνας αποτέλεσαν το κύριο εμπειρικό μέρος της παρούσας διατριβής. Υιοθετήσαμε μία μεικτή μεθοδολογική

προσέγγιση από τη μία με την αυθόρμητη και αναδυόμενη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας (Έρευνα 2) πραγματοποιώντας ομάδες εστίασης με μεταναστευτικές ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης και από την άλλη με τη βοήθεια ισχυρών στατιστικών μεθόδων στην ποσοτική έρευνα (Έρευνα 3) καταλήξαμε σε στέρεα συμπεράσματα προσθέτοντας επιπλέον την οπτική των γηγενών.

Αντικείμενο της ποιοτικής έρευνας ήταν η μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά των μεταναστών σε συνάρτηση με την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση από τους γηγενείς και την κοινωνία υποδοχής. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκαν οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, οι διομαδικές επαφές με τους γηγενείς και τους συμπατριώτες, τα ενδεχόμενα εμπόδια και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην κοινωνία υποδοχής λόγω της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης, καθώς και η πολιτισμική απόσταση που προσλαμβάνουν ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και τη χώρα υποδοχής. Πραγματοποιήθηκαν πέντε ομάδες εστίασης με μετανάστες από πέντε γεωγραφικές περιοχές: Αλβανία, Ινδία, Πακιστάν, Μαρόκο και χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, για την ανάλυση των οποίων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης. Το συνολικό υλικό που προέκυψε ήταν πλούσιο, περιεκτικό και συνέβαλε στην εμβάθυνση των ζητημάτων που διερευνήθηκαν.

Η σύνθεση των δεδομένων από όλες τις μεταναστευτικές ομάδες μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι προκλήσεις και οι δυσκολίες που θέτει η διεργασία της επιπολιτισμοποίησης είναι κοινές σε μεγάλο βαθμό ανεξαρτήτως εθνοπολιτισμικής προέλευσης. Από την άλλη, η νοηματοδότηση της κάθε εθνοπολιτισμικής ομάδας φαίνεται να διαφέρει με βάση την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Σε συνέχεια των ευρημάτων της πιλοτικής έρευνας, βρέθηκε ότι οι συμμετέχοντες από την Αλβανία προσλαμβάνουν τη μικρότερη πολιτισμική απόσταση από την Ελλάδα ενώ τα δεδομένα

από τους συμμετέχοντες από τις υπόλοιπες ομάδες υποδηλώνουν μέτρια έως μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση. Βασικό συμπέρασμα της ποιοτικής έρευνας αποτελεί το γεγονός ότι οι ομάδες που προσλαμβάνουν μικρή πολιτισμική απόσταση ανάμεσα στη χώρα καταγωγής και τη χώρα υποδοχής δεν αισθάνονται έντονη την ανάγκη να προβούν σε σημαντικές αλλαγές σε προσωπικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο.

Ενδεχομένως η επαρκής εξοικείωσή τους με τις βασικές κοινωνικοπολιτισμικές όψεις και χαρακτηριστικά του πλαισίου υποδοχής σε συνδυασμό με τη μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση να διευκολύνουν την ένταξή τους και να λειτουργούν αποτρεπτικά στην αυξημένη πρόσληψη διακρίσεων. Από την άλλη, εγείρει προβληματισμούς για την ενσωμάτωση των μεταναστευτικών ομάδων στην κοινωνία υποδοχής το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δεν αισθάνεται ισότιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας, παρά την πρόθεση για μακροπρόθεσμη παραμονή.

Γενικά, τα ευρήματα υπογραμμίζουν τη δυναμική φύση του μεταναστευτικού φαινομένου και της επιπολιτισμοποίησης, η οποία φαίνεται να συνδέεται με κρίσιμες παραμέτρους του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου, όπως οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και οι πολιτικές αλλαγές. Παρά τους περιορισμούς που θέτει η διενέργεια μίας ποιοτικής έρευνας όπως η αδυναμία γενίκευσης των συμπερασμάτων, και τους προβληματισμούς μεθοδολογικής φύσης που αναφέρθηκαν διεξοδικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο, θεωρούμε ότι οι διαπιστώσεις στις οποίες καταλήξαμε βάσει των ποιοτικών δεδομένων συμβάλλουν στην πολύπλευρη θεώρηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης δίνοντας βάρος στην υποκειμενική πρόσληψη και νοηματοδότηση.

Κύριος σκοπός της ποσοτικής έρευνας που διενεργήθηκε με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς ήταν η συγκριτική μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης των Ελλήνων γηγενών και των Αλβανών μεταναστών στο πλαίσιο της υπόθεσης της πολιτισμικής σύγκλισης. Διερευνήθηκαν οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές και οι

προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο πραγματικό επίπεδο και σε ιδανικές συνθήκες, καθώς και οι διομαδικές σχέσεις των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων, υπό το πρίσμα μεταβλητών που ενδεχομένως διαφοροποιούν την παραπάνω σχέση, όπως η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, η προσλαμβανόμενη διάκριση και τα κοινωνικά αξιώματα.

Επιχειρώντας να συνοψίσουμε τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας, αποτελεί βασικό συμπέρασμα ότι οι προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που υιοθετούν οι μετανάστες δε συμφωνούν με τις αντίστοιχες προσδοκίες των γηγενών τόσο σε πραγματικές όσο και σε επιθυμητές συνθήκες. Για παράδειγμα, ενώ η πλειοψηφία των Αλβανών υιοθετεί τη στρατηγική της εναρμόνισης, οι Έλληνες προσλαμβάνουν ότι οι Αλβανοί υιοθετούν τη στρατηγική του διαχωρισμού. Στην περίπτωση των μεταναστών μάλιστα βρέθηκε ότι η εναρμόνιση υιοθετείται σε όλα τα πεδία επιπολιτισμοποίησης, δηλαδή στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα επιπολιτισμοποίησης. Η απουσία έντονης διαφοροποίησης ανάμεσα στα ποικίλα πεδία επιπολιτισμοποίησης ενδεχομένως αντανακλά τη μακρόχρονη διάρκεια παραμονής των Αλβανών στο ελληνικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, τη μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση αλλά και την ευελιξία που παρουσιάζει η συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα, επιτρέποντας πλέον να αναφερόμαστε σε ένταξη των Αλβανών.

Το επόμενο βασικό συμπέρασμα αφορά στη σύνδεση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών και προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με τις μεταβλητές του ευρύτερου πλαισίου που μελετήθηκαν, δηλαδή με τις διομαδικές σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, την προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση και τα κοινωνικά αξιώματα. Συγκεκριμένα, η εναρμόνιση ως προσδοκία επιπολιτισμοποίησης των γηγενών για τους Αλβανούς μετανάστες συνδέθηκε με την υψηλότερη συχνότητα επαφής, τη μεγαλύτερη τάση διομαδικής προσέγγισης και σχετικά μικρή προσλαμβανόμενη απόσταση. Τέλος,

σημαντικά είναι τα ευρήματα ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση, οι διομαδικές σχέσεις και τα κοινωνικά αξιώματα δύνανται να προβλέψουν σε ορισμένο βαθμό τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης ενώ η αλληλεπίδραση των παραπάνω μεταβλητών με την εθνοπολιτισμική καταγωγή διαφοροποιεί την πρόβλεψη της διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής και την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η συμπτωματική δειγματοληψία που χρησιμοποιήθηκε και η συγχρονική φύση της έρευνας δε μας επιτρέπει να γενικεύσουμε με ασφάλεια τα παραπάνω συμπεράσματα σε πληθυσμούς με διαφορετικά χαρακτηριστικά από εκείνα του δείγματος μας ούτε να αποδώσουμε σχέσεις αιτίου και αποτελέσματος.

Όσον αφορά τα κοινά συμπεράσματα που μπορούμε να εξάγουμε από την ποιοτική και την ποσοτική έρευνα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός της υπεροχής της εναρμόνισης ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης. Η πλειοψηφία των Αλβανών μεταναστών που συμμετείχαν στην ποσοτική έρευνα αλλά και των ατόμων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης δηλώνουν ότι προσανατολίζονται τόσο στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους διατηρώντας πολιτισμικά στοιχεία όσο και στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής υιοθετώντας πολιτισμικά στοιχεία. Η διάθεση των συμμετεχόντων να συνδυάσουν την πολιτισμική διατήρηση και την πολιτισμική υιοθέτηση αναιρεί την εσφαλμένη πεποίθηση ότι οι μετανάστες δεν επιθυμούν σε μεγάλο βαθμό να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία και επιτρέπει αισιόδοξες σκέψεις για την καλλιέργεια αρμονικών διομαδικών σχέσεων. Από την άλλη, ακριβώς επειδή η επιπολιτισμοποίηση δε συντελείται σε συνθήκες κοινωνικού κενού αλλά εντός του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου υποδοχής, απαιτείται η διευκόλυνση και υποστήριξη από τους γηγενείς και την πολιτεία για την ομαλή ενσωμάτωσή τους.

Επισημαίνεται ότι τα ευρήματα συνολικά υπογραμμίζουν το ρόλο της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Τα ποιοτικά δεδομένα αναδεικνύουν τη σημασία της μικρής προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης από τη χώρα υποδοχής στην επίτευξη ικανοποιητικής προσαρμογής και στην ένταξη των μεταναστών. Παράλληλα, τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας τονίζουν ότι η μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής και υψηλότερα επίπεδα πολιτισμικής υιοθέτησης της χώρας υποδοχής. Φαίνεται ότι η μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση κινητοποιεί τους μετανάστες να αποστασιοποιηθούν από την πολιτισμική παράδοση της εθνοπολιτισμικής προέλευσης και να προσανατολιστούν περισσότερο προς τον κυρίαρχο πολιτισμό με στόχο τη διευκόλυνση της ομαλής ένταξης (Bourhis & Dayan, 2004. Stupar et al., 2014).

Σημειώνεται ότι αποτελεί κοινό τόπο των ποιοτικών και ποσοτικών ευρημάτων η βαρύνουσα σημασία των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών για την επιπολιτισμοποίηση των μεταναστών και ειδικότερα, των εθνοπολιτισμικών ομάδων που προσλαμβάνουν μεγάλη πολιτισμική απόσταση από την κοινωνία υποδοχής (Cohen et al., 2016. Saroglou & Cohen, 2013). Οι συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες επιθυμούν σε μεγάλο βαθμό τη διατήρηση των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, αν και είναι διατεθειμένοι να προβαίνουν σε διαφοροποιήσεις εξαιτίας της μετανάστευσης. Επισημαίνεται, λοιπόν, σε ένα πλαίσιο αλληλοσεβασμού η ανάγκη προώθησης ενός διαθρησκευτικού διαλόγου, όπου αφενός θα επιτρέπεται η ελεύθερη άσκηση θρησκευτικών πρακτικών ανεξάρτητα από το θρήσκευμα χωρίς να νομιμοποιείται η υπονόμηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αφετέρου θα διασφαλίζεται η κοινωνική συνοχή της ευρύτερης κοινωνίας με απώτερο στόχο την αρμονική συμβίωση γηγενών και μεταναστών. Τα παραπάνω επισημαίνονται και στο έργο που υλοποιήθηκε το 2013 στο

πλαίσιο του Ετήσιου Προγράμματος του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης Υψηκών από το Δήμο Αθηναίων (ΔΑΕΜ Α.Ε.), σε συνεργασία με την Επιστημονική Εταιρεία για την Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη (ΕΠ.Ε.Κ.Σ.Α.) και το Διορθόδοξο Κέντρο της Εκκλησίας της Ελλάδος (Δ.Κ.Ε.Ε.) με τον τίτλο «Δίκτυο συνεργασίας μεταξύ κρατών μελών για θέματα διαθρησκευτικού διαλόγου και άσκησης θρησκευτικών πρακτικών». Οι ρυθμίσεις του ν.4301/2014 για την οργάνωση της νομικής μορφής των θρησκευτικών κοινοτήτων και των ενώσεών τους στην Ελλάδα φαίνεται να αποτελούν ένα σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

Η συχνή χρήση του όρου ‘προσλαμβανόμενος’ στην παρούσα διατριβή επιδιώκει να υπογραμμίσει τη σημασία της υποκειμενικής πρόσληψης και νοματοδότησης στο ζήτημα της μετανάστευσης και την αντιδιαστολή με τον όρο ‘αντικειμενικός’. Θεωρούμε σημαντικό ο αναγνώστης να έχει επίγνωση ότι οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και συναφή θέματα συνιστούν κοινωνικές κατασκευές και όχι φυσικές καταστάσεις. Για παράδειγμα, η κατηγοριοποίηση σε εσω-ομάδα και εξω-ομάδα αποτελεί μία διχότομη μεταβλητή, η οποία ενδέχεται να δημιουργήσει αντιπαλότητες ενώ ταυτόχρονα εγείρει το ερώτημα «σε ποιά ομάδα ανήκω και με βάση ποια κριτήρια;». Χρειάζεται να έχουμε υπ’όψιν ότι η διχοτόμηση των μεταβλητών βοηθάει στην αμοιβαία συνεννόηση εξυπηρετώντας σκοπούς απλούστευσης σύνθετων εννοιών αλλά συγχρόνως επιβάλλει περιορισμούς και υποκρύπτει την απλοποίηση συνεχών μεταβλητών. Για αυτό το λόγο, δεν αποτελούν πρωταρχικό σκοπό υποδείξεις σχετικά με τον τρόπο που πρέπει οι μετανάστες και γηγενείς αντιμετωπίζουν τη διαπολιτισμική επαφή. Αντίθετα, εάν αποβλέπουμε στη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων, χρειάζεται να μελετήσουμε πώς προσλαμβάνουν οι ίδιοι οι εμπλεκόμενοι τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και πώς διαμορφώνονται οι πεποιθήσεις τους στο συγκεκριμένο ζήτημα ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε και να παρέμβουμε. Εντέλει, αυτό το σημείο αποτελεί καίριο

διαφοροποιητικό κριτήριο της επιστήμης της Ψυχολογίας σε αντιπαράβολή με άλλες επιστήμες, όπως για παράδειγμα οι νομικές επιστήμες, οι οποίες καλούνται να λάβουν αποφάσεις διχότομης φύσης.

Συναφές ζήτημα αποτελεί η διάκριση σε πρόσφυγες και σε μετανάστες.

Επισημαίνεται ότι στην ποιοτική έρευνα της παρούσας διατριβής ο αυτοπροσδιορισμός μελών των ομάδων εστίασης ως πρόσφυγες δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα αλλά γίνεται χρήση του με σκοπό την απρόσκοπτη παροχή προνομίων και διευκολύνσεων από το κράτος που συχνά αφορούν περισσότερο τους πρόσφυγες. Μάλιστα, σε αυτές τις περιπτώσεις προτείνεται ο όρος «οικονομικοί πρόσφυγες» (Triandafyllidou, 2000). Είναι φανερό ότι τα όρια μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη είναι πλέον δυσδιάκριτα και ενδέχεται η συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση από μόνη της να δημιουργεί διαχωρισμούς και αποκλεισμούς, να οδηγεί σε αντιπαλότητες μεταξύ ομάδων διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης και ταυτόχρονα να προξενεί διαφορετικά συναισθήματα στους γηγενείς με αποτέλεσμα την ανισότιμη αντιμετώπιση.

Συμπερασματικά, τα βασικά ευρήματα της παρούσας διατριβής οδηγούν στη διαπίστωση ότι η μετανάστευση αποτελεί μία κοινή εμπειρία που αφορά τόσο τους μετανάστες όσο και τους γηγενείς (Sam & Berry, 2010. Sapountzis et al., 2013). Από την άλλη, η διαφορετική πρόσληψη της επιπολιτισμοποίησης βάσει της εθνοπολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκουν τα άτομα υπογραμμίζει τη χρησιμότητα των μοντέλων αμοιβαίας επιπολιτισμοποίησης όπου μελετάται η οπτική όλων των εμπλεκόμενων πλευρών (Navas et al., 2005, 2007. Piontkowski et al., 2000. van Oudenhoven & Ward, 2013). Επίσης, τα ευρήματα αναδεικνύουν τον κεντρικό ρόλο του πλαισίου υποδοχής και της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης ανάμεσα στη χώρα καταγωγής και τη χώρα προέλευσης στη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης (Suanet & van de Vijver, 2009. van Osch & Breugelmans, 2012).

Προοπτικές και Προτάσεις

Οι βασικές διαπιστώσεις της παρούσας διατριβής αφορούν όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές και μπορούν να αξιοποιηθούν στο σχεδιασμό παρεμβάσεων και στη χάραξη πολιτικής. Καταρχάς, θεωρούμε ότι η συνδυασμένη θεωρητική και εμπειρική γνώση διαφορετικών κλάδων της Ψυχολογίας, όπως η Διαπολιτισμική Ψυχολογία, η Κοινωνική Ψυχολογία αλλά και στην περίπτωση των μεταναστών παιδικής και εφηβικής ηλικίας η Αναπτυξιακή Ψυχολογία, μπορεί να συνεισφέρει στον παραπάνω σκοπό. Επίσης, σε ένα πλαίσιο διεπιστημονικής συνεργασίας η συμβολή και άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως η νομική, οικονομική και πολιτική επιστήμη, η κοινωνιολογία και οι παιδαγωγικές επιστήμες οδηγεί στη σφαιρική και πολύπλευρη κατανόηση του φαινομένου της επιπολιτισμοποίησης και στη διατύπωση χρήσιμων συμπερασμάτων και κατάλληλων προτάσεων. Σε ερευνητικό επίπεδο θεωρείται απαραίτητη η οργανωμένη και συστηματική συλλογή δεδομένων από σύνθετες μεθοδολογικές προσεγγίσεις αλλά και η διενέργεια διαχρονικών ερευνών που αναδεικνύουν τις τάσεις στα ζητήματα της μετανάστευσης και της ένταξης, καθώς και τους παράγοντες που τα διαμορφώνουν.

Τα ερευνητικά πορίσματα κινούνται στο δίπολο αφενός της καλλιέργειας διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης, αφετέρου της πολιτισμικής μάθησης και ενδυνάμωσης. Λόγω της αμοιβαιότητας της επιπολιτισμικής διεργασίας, όπως αυτή μελετήθηκε και επιβεβαιώθηκε και στην παρούσα διατριβή, ο επιτυχημένος συνδυασμός των παραπάνω όρων έχει ως αποδέκτη τόσο το γηγενή πληθυσμό όσο και τις μεταναστευτικές ομάδες που διαμένουν στην κοινωνία υποδοχής. Με άλλα λόγια, η εστίαση δεν αφορά μόνο το διομαδικό επίπεδο αλλά προχωράει και στο ενδοομαδικό επίπεδο, συμπεριλαμβάνοντας όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές. Είναι αυτονόητο ότι στο κυρίαρχο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μετανάστες και γηγενείς δεν αποτελούν ισότιμες ομάδες και δε λειτουργούν επί

ίσοις όροις, όποτε είναι αναγκαίο να επικεντρωθούμε σε έννοιες πέρα από αυτές της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας επιδιώκοντας την άμβλυνση αυτής της ανισοτιμίας.

Οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι ολοένα και περισσότερο με την πραγματικότητα του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου κόσμου και της συγκρότησης πλουραλιστικών κοινωνιών, όπου άτομα και ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης καλούνται να συνυπάρξουν σε ένα κοινό πλαίσιο και συνεπώς, χρειάζεται να διαχειριστούν θέματα που άπτονται της διαπολιτισμικής επαφής. Η καλλιέργεια της διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης βοηθάει στην ανάπτυξη αρμονικών διομαδικών σχέσεων, με την έννοια ότι, όταν τα άτομα έχουν συναίσθηση των πολιτισμικών διαφορών και ομοιοτήτων με ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης, τότε είναι πιο πιθανό να αποδώσουν τις δυσκολίες και τα εμπόδια που ενδέχεται να συνοδεύουν τη διαπολιτισμική αλληλεπίδραση σε ζητήματα που σχετίζονται με τη διαφορετική εθνοπολιτισμική καταγωγή. Αντίθετα, η έλλειψη διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης ενδέχεται να οδηγεί σε στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκατάληψη. Η προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση φαίνεται να διαφοροποιεί τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και όπως βρέθηκε στην παρούσα διατριβή, η μεγαλύτερη πρόσληψη πολιτισμικής απόστασης συνδέεται με υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής σε μικρότερο βαθμό. Συνεπώς, η καλλιέργεια διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης μπορεί να επιτρέψει την πολιτισμική διατήρηση στοιχείων της χώρας καταγωγής σε μεγαλύτερο βαθμό και την υιοθέτηση αντίστοιχων πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής δημιουργώντας συνθήκες ένταξης και όχι πλήρους αφομοίωσης, η οποία όπως φάνηκε στην ποιοτική έρευνα, αυξάνει την αίσθηση απειλής για απώλεια της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας.

Από την άλλη, θεωρούμε σημαντικό μετανάστες και γηγενείς να κινηθούν προς την κατεύθυνση της πολιτισμικής μάθησης και ενδυνάμωσης. Η ποσοτική έρευνα της παρούσας διατριβής κατέγραψε ασυμφωνία στις αντιλήψεις μεταναστών και γηγενών

όσον αφορά τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Με βάση τα ευρήματά της, διαπιστώσαμε ότι οι γηγενείς δεν είναι ενήμεροι για τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες αντιμετωπίζουν την πρόκληση της μετανάστευσης και της διομαδικής επαφής, γεγονός που ενδέχεται να οδηγήσει σε παρανοήσεις, αρνητικές στάσεις και προκατάληψη. Μέσω της πολιτισμικής μάθησης και ενδυνάμωσης, οι γηγενείς έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν επίγνωση της μεταναστευτικής πραγματικότητας, των επιθυμιών των μεταναστευτικών ομάδων αλλά και των δυσκολιών με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι κατά την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή τους. Από την άλλη, οι μετανάστες ενδυναμώνονται σχετικά με τους τρόπους που μπορούν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση θετικής διαπολιτισμικής επαφής και είναι σε θέση να κατανοούν και να εξηγούν με όρους διομαδικών σχέσεων τις συχνά αρνητικές στάσεις απέναντί τους.

Η πολιτισμική μάθηση αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα αποκτούν γνώσεις σχετικά με τον πολιτισμό υποδοχής και κοινωνικές δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στην προσαρμογή και ένταξή τους στο νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Masgoret & Ward, 2006). Έχει βρεθεί ότι οι κοινωνικές δεξιότητες και η εκδήλωση συμπεριφορών που είναι πολιτισμικά συμβατές με τις νόρμες της κοινωνίας υποδοχής προβλέπουν με μεγαλύτερη επιτυχία την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των ατόμων από ό,τι η εθνοπολιτισμική προέλευση (Ward et al., 2001). Σε πολλές περιπτώσεις οι μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με αποτυχημένες αλληλεπιδράσεις ακριβώς επειδή δε γνωρίζουν τους κοινωνικούς κανόνες και συμβάσεις της κοινωνίας υποδοχής. Η διομαδική επαφή με γηγενείς μπορεί να λειτουργήσει ως προστατευτικός παράγοντας (Smith & Bond, 2005). Η ποσοτική έρευνα έδειξε ότι όσο περισσότερο προσεγγίζουν οι Έλληνες τους Αλβανούς, τόσο περισσότερο θα επιθυμούσαν οι γηγενείς τη διατήρηση των αλβανικών πολιτισμικών στοιχείων. Επιπλέον, όσο περισσότερο προσεγγίζουν οι Αλβανοί τους γηγενείς τόσο λιγότερο θα επιθυμούσαν οι μετανάστες τη

διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής τους. Η ουσιαστική και αμοιβαία γνωριμία των μεταναστευτικών ομάδων και του γηγενούς πληθυσμού μπορεί να λειτουργήσει ως τροχοπέδη στη διαμόρφωση συγκρουσιακών διομαδικών σχέσεων.

Με δεδομένο ότι η μεγάλη πολιτισμική απόσταση αυξάνει τις πιθανότητες για αποτυχημένη διαπολιτισμική επαφή και είναι πιθανό να οδηγήσει σε παρερμηνείες, στερεότυπα και διομαδικές συγκρούσεις, είναι σημαντικό να αποκτήσουν τα άτομα γνώσεις πολιτισμικού περιεχομένου που θα διευκολύνουν τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση, όσον αφορά κυρίως όψεις της συμπεριφοράς, όπως για παράδειγμα η μη λεκτική επικοινωνία, οι χειρονομίες, η συναισθηματική έκφραση και η διαπροσωπική απόσταση (Smith & Bond, 2005. Ward & Kennedy, 1999). Όπως επισημαίνει ο Wang (2011, p.2), «παρότι όλοι μας γεννηθήκαμε σε έναν πολιτισμό, σε καμία περίπτωση δε γεννηθήκαμε με έναν πολιτισμό», υποδηλώνοντας ότι η διαπροσωπική επαφή και η επικοινωνία μπορούν να βοηθήσουν στην εκμάθηση πολιτισμικών στοιχείων, όπως η γλώσσα, η κοσμοθεωρία, οι αξίες και οι πεποιθήσεις μίας διαφορετικής εθνοπολιτισμικής ομάδας.

Ο επιτυχημένος συνδυασμός της διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης και της πολιτισμικής μάθησης οφείλει να αποτελεί σημείο αφετηρίας παρεμβάσεων σε επίπεδο κοινότητας και σχολείου, όπου βασικός γνώμονας θα είναι η συνεργασία, ο σεβασμός και η αποδοχή της διαφορετικότητας. Είναι αναγκαίο να είμαστε σε θέση αφενός να ερμηνεύσουμε και να εξηγήσουμε τις διαπολιτισμικές διαφορές, αφετέρου να δώσουμε έμφαση στις ομοιότητες που υπάρχουν. Όπως διαπιστώσαμε από τις έρευνες της παρούσας διατριβής, η μικρή προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση ευνοεί τη διαμόρφωση θετικών διομαδικών σχέσεων ενώ η μεγάλη πρόσληψη διαφορών ενδέχεται να δυσκολεύει την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή.

Από την άλλη, εξαιτίας της συνεχώς αυξανόμενης μετανάστευσης και των πολυεπίπεδων προκλήσεων που τίθενται, η ελληνική πολιτεία χρειάζεται να κινηθεί προς τη χάραξη και εφαρμογή πολιτικών που θα διασφαλίζουν τόσο την κοινωνική συνοχή της χώρας υποδοχής όσο και την ομαλή κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών, οι οποίοι έρχονται αντιμέτωποι με τις δυσκολίες που θέτει η μετεγκατάσταση στο νέο πλαίσιο υποδοχής. Η κατάσταση που έχει ήδη διαμορφωθεί απαιτεί τη λήψη στοχευμένων μέτρων που θα προάγουν το διαπολιτισμικό διάλογο και τη διομαδική επαφή παράλληλα με τον περιορισμό πιθανών εμποδίων στην εγκαθίδρυση αρμονικών σχέσεων μεταξύ του γηγενούς πληθυσμού και των μεταναστών. Οι βασικές διαπιστώσεις της ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε, όπως η επιθυμία των μεταναστών για μακροπρόθεσμη διαμονή και ένταξη, αλλά και η αίσθησή τους ότι δεν αποτελούν ισότιμα μέλη στην ελληνική κοινωνία συνιστούν σημαντικά σημεία για προβληματισμό και ανάληψη δράσης εκ μέρους της πολιτείας.

Τέλος, αν και δεν αποτελεί βασικό σημείο μελέτης της παρούσας διατριβής, τα συμπεράσματά της θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και σε ψυχοθεραπευτικό επίπεδο. Κρίνεται σημαντικό οι θεραπευτές που δουλεύουν με άτομα διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης, πέρα από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας όπως το κίνητρο, η προθυμία συνεργασίας και η αποδοχή της διαφορετικότητας, να έχουν ανεπτυγμένη τη δεξιότητα της διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης, η οποία αναφέρεται στην πολιτισμική επίγνωση του πλαισίου προέλευσης των θεραπευόμενων, στην κατανόηση και εκτίμηση των πολιτισμικών διαφορών και εμπειριών και τον τρόπο που αυτές ενδεχομένως επιδρούν στη θεραπευτική σχέση (Chung & Bemak, 2002. Dyché & Zayas, 2001. Μαλικιώση-Λοϊζου, 2008). Ειδικότερα, θέματα που σχετίζονται με τη λεκτική και μη λεκτική έκφραση και τις διαφορετικές πεποιθήσεις μπορεί να αποτελέσουν σημαντικά

εμπόδια και χρειάζεται ο θεραπευτής να είναι πολιτισμικά ενήμερος για τους τρόπους διαχείρισής τους στο θεραπευτικό πλαίσιο (Κλεφτάρας, 2008).

Συμπερασματικά, σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο, όπου η ποικιλομορφία αποτελεί μία ολοένα και πιο εμφανή πραγματικότητα στην ανθρώπινη ζωή, η απόλυτη σύγκλιση των πολιτισμών όχι μόνο φαντάζει ουτοπία χωρίς δεδομένα θετικά αποτελέσματα αλλά ούτε συνιστά το ζητούμενο. Απεναντίας, εφικτός και συνάμα ουσιαστικός στόχος είναι η εκτίμηση των πολιτισμικών διαφορών, η ανάδειξη των πολιτισμικών ομοιοτήτων και πρωτίστως, ο σεβασμός των ανθρώπινων δικαιωμάτων και η εστίαση στις κοινές ανάγκες, προκλήσεις και επιδιώξεις (Bourhis et al., 2010). Όπως το θέτουν οι Smith και Bond (2005, σ.514), «θα συνεχίσουμε να βλέπουμε νησίδες σύγκλισης σε έναν ωκεανό ποικιλότητας». Εμείς θα προσθέταμε ότι ευελπιστούμε αυτές οι νησίδες να είναι τέτοιες σε εύρος και βάθος ώστε να δημιουργούν συνθήκες ικανοποιητικής διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης.

Βιβλιογραφία

- Abu-Rayya, H. M. (2006). Acculturation and well-being among Arab-European mixed-ethnic adolescents in Israel. *Journal of Adolescent Health, 39*(5), 745-751. doi: 10.1016/j.jadohealth.2006.04.008
- Abu-Rayya, H. M., & White, F. A. (2010). Acculturation orientations and religious identity as predictors of Anglo-Australians' attitudes towards Australian Muslims. *International Journal of Intercultural Relations, 34*(6), 592-599. doi: 10.1016/j.ijintrel.2010.02.006
- Adamczyk, A. (2016). Albanian immigrants in Greece: From unwanted to tolerated? *Journal of Liberty and International Affairs, 2*(1), 49-59.
- Αδαμόπουλος, Γ., & Παυλόπουλος, Β. (2010). Οι συμπεριφορικές προθέσεις ως ατομική, συλλογική και πολιτισμική διεργασία: Βασικοί θεωρητικοί προβληματισμοί. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης, & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά* (σ. 273-295). Αθήνα: Πεδίο.
- Ait Ouarasse, O., & Vijver, F. J. (2004). Structure and function of the perceived acculturation context of young Moroccans in the Netherlands. *International Journal of Psychology, 39*(3), 190-204. doi: 10.1080/00207590344000367
- Ait Ouarasse, O., & van de Vijver, F. J. (2005). The role of demographic variables and acculturation attitudes in predicting sociocultural and psychological adaptation in Moroccans in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations, 29*(3), 251-272. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.06.005
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Akhtar, S. (1999). The immigrant, the exile, and the experience of nostalgia. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies, 1*(2), 123-130. doi: 10.1023/A:1023029020496
- Albertinelli, A., Knauth, B., Kraszewska, K., & Thorogood, D. (2011). *Migrants in Europe: A statistical portrait of the first and second generation*. Luxembourg: Eurostat Statistical Books.
- Allan, S., & Gilbert, P. (1995). A social comparison scale: Psychometric properties and

- relationship to psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 19(3), 293-299. doi: 10.1016/0191-8869(95)00086-L
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Boston, MA: Addison-Wesley.
- Antoniou, A. S., & Dalla, M. (2013). Well-being Among Greeks and Immigrants Before and After the Current Financial Crisis. In A. S. G. Antoniou, & C. L. Cooper (Eds.), *The Psychology of recession in the Workplace* (pp. 3-23). Northampton, USA: Edward Elgar.
- Arapoglou, V. P. (2006). Immigration, segregation and urban development in Athens: the relevance of the LA debate for Southern European metropolises. *The Greek Review of Social Research*, 121(C), 11-38.
- Arends-Tóth, J., & van de Vijver, F. J. R. (2003). Multiculturalism and acculturation: views of Dutch and Turkish-Dutch. *European Journal of Social Psychology*, 33(2), 249-266. doi: 10.1002/ejsp.143
- Arends-Tóth, J., & van de Vijver, F. J. R. (2004). Domains and dimensions in acculturation: implicit theories of Turkish-Dutch. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(1), 19-35. doi: 10.1016/j.ijintrel.2003.09.001
- Arends-Tóth, J., & van de Vijver, F. J. R. (2006). Assessment of psychological acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 142-162). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Sociocultural, psychological and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37(1), 13-26. doi: 10.1080/00207590143000135
- Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies. *Social Research Update*, 33(1), 1-4.
- Aycan, Z., & Berry, J. W. (1996). Impact of employment-related experiences on immigrants' psychological well-being and adaptation to Canada. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 28(3), 240-251. doi: 10.1037/0008-400X.28.3.240
- Babiker, I., Cox, J., & Miller, P. (1980). The measurement of cultural distance and its

- relationship to medical consultations, symptomatology and examination performance of overseas students at Edinburgh University. *Social Psychiatry*, 15(3), 109-116. doi: 10.1007/BF00578141
- Baldwin-Edwards, M. (2004). *Statistical data on immigrants in Greece: an analytic study of available data and recommendations for conformity with European Union standards*. Athens: Mediterranean Migration Observatory & IMEPO. Ανακτήθηκε από http://aei.pitt.edu/2870/1/IMEPO_Final_Report_English.pdf
- Baldwin-Edwards, M. (2014). *Immigrants, racism and the new xenophobia of Greece's immigration policy*. MMO Working Paper No.11. Ανακτήθηκε από http://mmo.gr/pdf/publications/mmo_working_papers/MMO_WP11.pdf
- Bardi, A., & Guerra, V. M. (2011). Cultural values predict coping using culture as an individual difference variable in multicultural samples. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(6), 908-927. doi: 10.1177/0022022110381119
- Barnard, A., Rothmann, S., & Meiring, D. (2008). The cross-cultural application of the social axioms survey in The South African police service. *SA Journal of Industrial Psychology*, 34(2), 1-9. doi: 10.4102/sajip.v34i2.474
- Barrette, G., Bourhis, R. Y., Personnaz, M., & Personnaz, B. (2004). Acculturation orientations of French and North African undergraduates in Paris. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(5), 415-438. doi: 10.1016/j.ijintrel.2004.08.003
- Barry, D. T., & Grilo, C. M. (2003). Cultural, self-esteem, and demographic correlates of perception of personal and group discrimination among East Asian immigrants. *American Journal of Orthopsychiatry*, 73(2), 223-229. doi: 10.1037/0002-9432.73.2.223
- Bastian, B., Lusher, D., & Ata, A. (2012). Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(1), 100-107. doi: 10.1016/j.ijintrel.2011.02.005
- Benet-Martínez, V., & Haritatos, J. (2005). Bicultural identity integration (BII): Components and psychosocial antecedents. *Journal of Personality*, 73(4), 1015-1050. doi: 10.1111/j.1467-6494.2005.00337.x

- Benish-Weisman, M. (2009). Between trauma and redemption: Story form differences in immigrant narratives of successful and unsuccessful immigration. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(6), 953-968. doi: 10.1177/0022022109346956
- Berry, J. W. (1990). Psychology of acculturation. In J. J. Berman (Ed.), *Nebraska symposium on motivation, 1989: Cross-Cultural Perspectives* (pp. 201-234). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review, 46*(1), 5-34. doi: 10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues, 57*(3), 615-631. doi: 10.1111/0022-4537.00231
- Berry, J. W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In K. Chun, P. Balls-Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 17-37). Washington: APA Books. doi: 10.1037/10472-004
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations, 29*(6), 697-712. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.07. 013
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 27-42). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Berry, J. W. (Ed.). (2017a). *Mutual Intercultural Relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. doi: 10.107/9781316875032
- Berry, J. W. (2017b). Introduction. In J.W. Berry (Ed.) *Mutual Intercultural Relations* (pp. 1-33). Cambridge, UK: Cambridge University Press. doi: 10.107/9781316875032
- Berry, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kağitçibaşı (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology: Social behavior and applications* (pp. 291-326). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (2002). Acculturation and intercultural relations. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segall, & P. H. Dasen (Eds.), *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (pp. 345–383). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Berry, J. W., Sam, D. L., & Rogers, A. (2006). Conclusions. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 525-528). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006a). Immigrant youth: Acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55, 303-332. doi:10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006b). *Immigrant youth in cultural transition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Billig, M. (1992). *Talking of the royal family*. London: Routledge.
- Bochner, S. (2003). Culture shock due to contact with unfamiliar cultures. *Online Readings in Psychology and Culture*, 8(1). doi: 10.9707/2307-0919.1073
- Bond, M. H., Leung, K., Au, A., Tong, K. K., & Chemonges-Nielson, Z. (2004). Combining social axioms with values in predicting social behaviours. *European Journal of Personality*, 18(3), 177-191. doi: 10.1002/per.509
- Bond, M. H., Leung, K., Au, A., Tong, K. K., Reimel de Carrasquel, S., Murakami, F., et al. (2004). Culture-level dimensions of social axioms and their correlates across 41 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(5), 548-570. doi: 10.1177/0022022104268388
- Bond, M. H. (2009). Believing in beliefs: A scientific but personal quest. In Leung, K. & Bond, M.H. (Eds.), *Psychological aspects of social axioms: Understanding global belief systems* (pp. 319-341). New York: Springer.
- Boneva, B. S., & Frieze, I. H. (2001). Toward a concept of a migrant personality. *Journal of Social Issues*, 57(3), 477-491. doi: 10.1111/0022-4537.00224
- Bongaarts, J., & Bulatao, R. A. (Eds.). (2000). *Beyond six billion: Forecasting the world's population*. Washington, DC: National Academy Press.
- Borgen, F. H., & Barnett, D. C. (1987). Applying cluster analysis in counseling psychology research. *Journal of Counseling Psychology*, 34(4), 456-468. doi: 10.1037/0022-0167.34.4.456
- Bornstein, M. H., & Cote, L. R. (2004). Mothers' parenting cognitions in cultures of

- origin, acculturating cultures, and cultures of destination. *Child Development*, 75(1), 221-235. doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00665.x
- Boski, P. (2008). Five meanings of integration in acculturation research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(2), 142-153. doi: 10.1016/j.ijintrel.2008.01.005
- Boski, P., & Matsumoto, D. (2008). Immigrant Youth in Cultural Transition: The Debate Between the Authors and the Reviewer. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 515-516. doi: 10.1177/0022022108318137
- Bou Malham, P., & Saucier, G. (2014). Measurement invariance of Social Axioms in 23 countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(7), 1046-1060. doi: 10.1177/0022022114534771
- Bourguignon, D., Seron, E., Yzerbyt, V., & Herman, G. (2006). Perceived group and personal discrimination: differential effects on personal self-esteem. *European Journal of Social Psychology*, 36(5), 773-789. doi: 10.1002/ejsp.326
- Bourhis, R. Y., Moïse, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369-386. doi: 10.1080/002075997400629
- Bourhis, R. V., & Dayan, J. (2004). Acculturation orientations towards Israeli Arabs and Jewish immigrants in Israel. *International Journal of Psychology*, 39(2), 118-131. doi: 10.1080/00207590344000358
- Bourhis, R. Y., Montreuil, A., Barrette, G., & Montaruli, E. (2009). Acculturation and immigrant-host community relations in multicultural settings. In S. Demoulin, J.-P. Leyens, & J. F. Dovidio, *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* (pp. 39-61). New York: Taylor & Francis Group.
- Bourhis, R. Y., Montaruli, E., El-Geledi, S., Harvey, S. P., & Barrette, G. (2010). Acculturation in multiple host community settings. *Journal of Social Issues*, 66(4), 780-802. doi: 10.1111/j.1540-4560.2010.01675.x
- Bowskill, M., Lyons, E., & Coyle, A. (2007). The rhetoric of acculturation: When integration means assimilation. *British Journal of Social Psychology*, 46(4), 793-813.

- doi: 10.1348/014466607X182771
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Brannen, J. (2005). Mixing methods: The entry of qualitative and quantitative approaches into the research process. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(3), 173-184. doi: 10.1080/13645570500154642
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper (Ed.-in-Chief), *APA Handbook of Research Methods in Psychology: Vol. 2. Research Designs: Quantitative, Qualitative, Neuropsychological, and Biological* (pp.663-680), Washington: APA Books.
- Brewer, M. B. (2000). Reducing prejudice through cross-categorization: Effects of multiple social identities. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 165-183). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Brewster, C. (1995). Effective Expatriate Training. In Selmer, J. (Ed.), *Expatriate Management: New Ideas for International Business* (pp. 57-71). Westport, CN: Quorum.
- Brown, C. S., & Bigler, R. S. (2005). Children's perceptions of discrimination: A developmental model. *Child Development*, 76(3), 533-553. doi: 10.1111/j.1467-8624.2005.00862.x
- Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 37, 255-343. doi: 10.1016/S0065-2601(05)37005-5
- Brown, R., & Zagefka, H. (2011). The dynamics of acculturation: An intergroup perspective. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology*, 44, 129-184. Elsevier.
- Bye, H. H., Horverak, J. G., Sandal, G. M., Sam, D. L., & van de Vijver, F. J. (2014). Cultural fit and ethnic background in the job interview. *International Journal of Cross*

- Cultural Management*, 14(1), 7-26. doi: 10.1177/1470595813491237
- Byrne, D. (1971). *The attraction paradigm*. New York: Academic Press.
- Castro, F. G., Kellison, J. G., Boyd, S. J., & Kopak, A. (2010). A methodology for conducting integrative mixed methods research and data analyses. *Journal of Mixed Methods Research*, 4(4), 342-360. doi: 10.1177/1558689810382916
- Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική Ψυχολογία* (5^η έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεώργας, Δ., & Παπαστυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Γεώργας, Δ., Χαντζή, Α., Γκαρή, Α., Μυλωνάς, Κ., Ντάλλα, Μ., Ανδρεοπούλου, Σ., & Παναγιωτοπούλου, Π. (2004). Στάσεις απέναντι στην Ευρώπη και εθνική ταυτότητα. *Ψυχολογία*, 11(1), 87-105.
- Celeste, L., Brown, R., Tip, L. K., & Matera, C. (2014). Acculturation is a two-way street: Majority–minority perspectives of outgroup acculturation preferences and the mediating role of multiculturalism and threat. *International Journal of Intercultural Relations*, 43, 304-320. doi: 10.1016/j.ijintrel.2014.10.002
- Chen, S. X., Bond, M. H., & Cheung, F. M. (2006). Personality correlates of social axioms: Are beliefs nested within personality?. *Personality and Individual Differences*, 40(3), 509-519. doi: 10.1016/j.paid.2005.04.016
- Chen, S. X., Fok, H. K., Bond, M. H., & Matsumoto, D. (2006). Personality and beliefs about the world revisited: Expanding the nomological network of social axioms. *Personality and Individual Differences*, 41(2), 201-211. doi: 10.1016/j.paid.2006.01.009
- Cheung, M. W. L., Leung, K., & Au, K. (2006). Evaluating multilevel models in cross-cultural research: An illustration with social axioms. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(5), 522-541. doi: 10.1177/0022022106290476
- Chirkov, V. (2009). Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation?. *International Journal of Intercultural Relations*, 33(2), 94-105. doi: 10.1016/j.ijintrel.2008.12.004

- Chirkov, V. I., Lynch, M., & Niwa, S. (2005). Application of the scenario questionnaire of horizontal and vertical individualism and collectivism to the assessment of cultural distance and cultural fit. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(4), 469-490. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.05.014
- Chrysoschoou, X. (2004). *Cultural diversity: Its social psychology*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Chun, K. M., Balls-Organista, P., & Marín, G. (Eds.). (2003). *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research*. Washington: APA Books.
- Chung, R. C. - Y., & Bemak, F. (2002). The relationship of culture and empathy in cross-cultural counseling. *Journal of Counseling & Development*, 80(2), 154–159. doi: 10.1002/j.1556-6678.2002.tb00178.x
- Γιατροί Χωρίς Σύνορα (2014). Αθέατος πόνος: Παρατεταμένη και συστηματική κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο σε ακατάλληλες συνθήκες στην Ελλάδα. Ανακτήθηκε από https://msf.gr/sites/default/files/msfpublications/report_detention_migrants_greece_gr.pdf
- Clark, M. J., Cary, S., Diemert, G., Ceballos, R., Sifuentes, M., Atteberry, I., Vue, F., & Trieu, S. (2003). Involving communities in community assessment. *Public Health Nursing*, 20(6), 456–463. doi: 10.1046/j.1525-1446.2003.20606.x
- Clarke, V., & Braun, V. (2014). Thematic analysis. In *Encyclopedia of Critical Psychology* (pp. 1947-1952). New York: Springer.
- Coatsworth, J. D., Maldonado-Molina, M., Pantin, H., & Szapocznik, J. (2005). A person-centered and ecological investigation of acculturation strategies in Hispanic immigrant youth. *Journal of Community Psychology*, 33(2), 157-174. doi: 10.1002/jcop.20046
- Cohen, A. B., Wu, M. S., & Miller, J. (2016). Religion and Culture: Individualism and Collectivism in the East and West. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(9), 1236-1249. doi: 10.1177/0022022116667895
- Costa-Lopes, R., Vala, J., & Judd, C. M. (2012). Similarity and dissimilarity in intergroup relations: Different dimensions, different processes. *Revue Internationale*

- de Psychologie Sociale*, 25(1), 31-65.
- Cremer-Schäfer, H., Pelikan, C., Pilgram, H., Steinert, I., & Vobruba, G. (2001). *Social exclusion as a multidimensional process: subcultural and formally assisted strategies of coping with and avoiding social exclusion*. Brussels: European Commission. TSER (Targeted Socio-Economic Research) SOE1-CT98-2048.
- Cresswell, J. W. (2009). Towards a post-critical praxis: Intentional states and recommendations for change in acculturation psychology. *International Journal of Intercultural Relations*, 33(2), 162-172. doi: 10.1016/j.ijintrel.2008.12.005
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crisp, R. J., Stone, C. H., & Hall, N. R. (2006). Recategorization and subgroup identification: Predicting and preventing threats from common ingroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 230-243. doi: 10.1177/0146167205280908
- Crosby, F. (1982). *Relative deprivation and working women*. New York: Oxford University Press.
- ΔΑΕΜ, ΕΠ.Ε.Κ.Σ.Α., & Δ.Κ.Ε.Ε. (2013). Τελική έκθεση συμπερασμάτων και προτάσεων πολιτικής. Έργο: 4.1/13 «Δίκτυο συνεργασίας μεταξύ κρατών μελών για θέματα διαθρησκευτικού διαλόγου και άσκησης θρησκευτικών πρακτικών», Δράση: 4.1/13 «Δημιουργία δικτύων συνεργασίας για θέματα ένταξης των μεταναστών». Ετήσιο Πρόγραμμα του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης Υψηκών Τρίτων Χωρών.
- Dalla, M., & Motti-Stefanidi, F. (2010, July). Sociopsychological predictors of multicultural ideology among Greek students. In J. Berry (convenor), *Mutual intercultural relations in plural societies*, symposium at the XXth International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology, Melbourne, Australia.
- Danopoulos, A. C., & Danopoulos, C. P. (2004). Albanian Migration into Greece: The Economic, Sociological, and Security Implications. *Mediterranean Quarterly*, 15(4), 100-114.
- Danopoulos, C. P., Skandalis, K. S., & Liargovas, P. (2008). Migrant Labor and its

- Implications on a Small State: Contemporary Greece. *Journal of the Hellenic Diaspora*, 34(1&2). Ανακτήθηκε από http://works.bepress.com/constantine_danopoulos/3/
- Demes, K. A., & Geeraert, N. (2014). Measures matter: Scales for adaptation, cultural distance, and acculturation orientation revisited. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(1), 91-109. doi: 10.1177/0022022113487590
- Din-Dzietham, R., Nembhard, W. N., Collins, R., & Davis, S. K. (2004). Perceived stress following race-based discrimination at work is associated with hypertension in African-Americans. The metro Atlanta heart disease study, 1999-2001. *Social Science & Medicine*, 58(3), 449-461. doi: 10.1016/S0277-9536(03)00211-9
- Dovidio, J. F., & Esses, V. M. (2001). Immigrants and immigration: advancing the psychological perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 378-387. doi: 10.1111/0022-4537.00219
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Saguy, T. (2009). Commonality and the complexity of “we”: Social attitudes and social change. *Personality and Social Psychology Review*, 13(1), 3-20. doi: 10.1177/1088868308326751
- Dovidio, J. F., Eller, A., & Hewstone, M. (2011). Improving intergroup relations through direct, extended and other forms of indirect contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 147-160. doi: 10.1177/1368430210390555
- Dyche, L., & Zayas, L. H. (2001). Cross-cultural empathy and training the contemporary psychotherapist. *Clinical Social Work Journal*, 29(3), 245-258. doi: 10.1023/A:1010407728614
- Echabe, A. E., & Castro, J. L. G. (1996). Images of immigrants: A study on the xenophobia and permeability of intergroup boundaries. *European Journal of Social Psychology*, 26(3), 341-352. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(199605)26:3<341::AID-EJSP753>3.0.CO;2-4
- Edwards, L. M., & Lopez, S. J. (2006). Perceived family support, acculturation, and life satisfaction in Mexican American youth: A mixed-methods exploration. *Journal of Counseling Psychology*, 53(3), 279-287. doi: 10.1037/0022-0167.53.3.279

- Eller, A., & Abrams, D. (2004). Come together: Longitudinal comparisons of Pettigrew's reformulated intergroup contact model and the Common Ingroup Identity Model in Anglo-French and Mexican-American contexts. *European Journal of Social Psychology, 34*(3), 229–256. doi: 10.1002/ejsp.194
- Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K., & Kyngäs, H. (2014). Qualitative content analysis: a focus on trustworthiness. *Sage Open, 4*(1), 1-10. doi: 10.1177/2158244014522633
- ΕΛΣΤΑΤ (2014). *Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011*. Πειραιάς: Ελληνική Στατιστική Αρχή. Ανακτήθηκε από <http://www.statistics.gr/el/2011-census-pop-hous>
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M., & Armstrong, T. L. (2001). The immigration dilemma: The role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. *Journal of Social Issues, 57*(3), 389-412. doi: 10.1111/0022-4537.00220
- Esses, V. M., Jackson, L. M., Dovidio, J. F., & Hodson, G. (2005). Instrumental relations among groups: Group competition, conflict and prejudice. In J.F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (Eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport* (pp. 227-243). Blackwell Publishing.
- European Commission (2015). *Στατιστικές για τη μετανάστευση και τον μεταναστευτικό πληθυσμό*. Ανακτήθηκε από http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/el
- European Commission (2016). *Standard Eurobarometer 86*. Ανακτήθηκε από <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/>
- Fakiolas, R. (2003). Regularising undocumented immigrants in Greece: Procedures and effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 29*(3), 536-561. doi: 10.1080/13691830305614
- Fereday, J., & Muir - Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods, Qualitative Methods, 5*(1), 80-92. doi: 10.1177/160940690600500107
- Figgou, L., & Pavlopoulos, V. (2015). Social Psychology: Research Methods. In J. D.

- Wright (Ed.-in-Chief), *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences* (2nd ed., pp. 544-552). Oxford, UK: Elsevier. doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.24028-2.
- Fischer, R. (2006). Congruence and functions of personal and cultural values: Do my values reflect my culture's values?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(11), 1419-1431. doi: 10.1177/0146167206291425
- Fiske, S. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (vol. 2, pp. 357-411). New York: Oxford University Press.
- Florack, A., Piontkowski, U., Rohmann, A., Balzer, T., & Perzig, S. (2003). Perceived intergroup threat and attitudes of host community members toward immigrant acculturation. *The Journal of Social Psychology*, 143(5), 633-648. doi: 10.1080/00224540309598468
- Fuegen, K., & Biernat, M. (2000). Defining discrimination in the personal/group discrimination discrepancy. *Sex Roles*, 43(5), 285-310. doi:10.1023/A:1026691108491
- Furnham, A., & Bochner, S. (1982). Social difficulty in a foreign culture: An empirical analysis. In S. Bochner (Ed.), *Cultures in contact: Studies in cross-cultural interaction* (pp. 161-198). Oxford, UK: Pergamon.
- Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar environments*. London: Methuen.
- Ζήση, Α., Χτούρης, Σ., Χίου, Μ., & Ρενταρή, Μ. (2013). Η ανάδυση του ξενοφοβικού εαυτού στην τρέχουσα ελληνική κοινωνική εμπειρία: Ευρήματα από ομάδες εστίασης. *Ψυχολογία*, 20(1), 68-81.
- Ζωγραφάκης, Σ., & Κασίμης, Χ. (2014). Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες... σήμερα... αύριο. Στο Μ. Μασουράκης & Χ. Γκόρτσος (Επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής* (σσ.381-396). Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- García Coll, C. T., Crnic, K., Lamberty, G., Wasik, B. H., Jenkins, R., García, H. V., & McAdoo, H. P. (1996). An integrative model for the study of developmental

- competencies in minority children. *Child Development*, 67(5), 1891-1914. doi: 10.1111/j.1467-8624.1996.tb01834.x
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia, PA: The Psychology Press.
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2005). Categorization, recategorization, and intergroup bias. In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (Eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport* (pp. 71-88). Blackwell Publishing.
- Galchenko, I., & van de Vijver, F. J. R. (2007). The role of perceived cultural distance in the acculturation of exchange students in Russia. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(2), 181-197. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.03.004
- Gari, A., Mylonas, K., & Panagiotopoulou, P. (2009). Dimensions of social axioms and alternative country-clustering methods. *Quod Erat Demonstrandum: From Herodotus' Ethnographic Journeys to Cross-Cultural Research* (pp. 231-243). Athens: Pedio Books Publishing.
- Gari, A., Panagiotopoulou, P., & Mylonas, K. (2009). Social axioms in Greece: Etic and emic dimensions and their relationships with locus of control. In K. Leung & M. H. Bond (Eds.), *Psychological aspects of social axioms: Understanding global belief systems* (pp. 197-216). New York: Springer.
- Georgas, J., van de Vijver, F. J. R., & Berry, J. W. (2004). The ecocultural framework, ecosocial indices, and psychological variables in cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(1), 74-96. doi: 10.1177/0022022103260459
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.
- Graves, T. D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *Southwestern Journal of Anthropology*, 23(4), 337-350. doi: 10.1086/soutjanth.23.4.3629450
- Gropas, R., & Triandafyllidou, A. (2007). *Cultural diversity in Greek public and political discourses*. Athens: ELIAMEP. Ανακτήθηκε από http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/en/2008/05/greece_report_multicultural_discourses_final.pdf.
- Gropas, R., & Triandafyllidou, A. (2016). Greece. In A. Triandafyllidou & R. Gropas (Eds.), *European immigration: A sourcebook* (pp. 141-153). London and New York:

- Routledge.
- Guan, Y., Deng, H., & Bond, M. H. (2010). Examining stereotype content model in a Chinese context: Inter-group structural relations and Mainland Chinese's stereotypes towards Hong Kong Chinese. *International Journal of Intercultural Relations*, 34(4), 393-399. doi: 10.1016/j.ijintrel.2010.04.003
- Guan, Y., Bond, M. H., Dincă, M., & Iliescu, D. (2010). Social axioms among Romanians: Structure and demographic differences. *Romanian Journal of Applied Psychology*, 12(2), 48-53.
- Guimond, S., & Dambrun, M. (2002). When prosperity breeds intergroup hostility: The effects of relative deprivation and relative gratification on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(7), 900-912. doi: 10.1177/014616720202800704
- Güngör, D. (2007). The interplay between values, acculturation and adaptation: A study on Turkish-Belgian adolescents. *International Journal of Psychology*, 42(6), 380-392. doi: 10.1080/00207590600878657
- Hagendoorn, L., & Pepels, J. (2003). Why the Dutch maintain more social distance from some ethnic minorities than others: A model explaining the ethnic hierarchy. In L. Hagendoorn, J. Veenman, & W. Vollebergh (Eds.), *Integrating immigrants in the Netherlands. Cultural versus socio-economic integration* (pp. 41–61). Aldershot: Ashgate Publishing.
- Halcomb, E. J., Gholizadeh, L., DiGiacomo, M., Phillips, J., & Davidson, P. M. (2007). Literature review: considerations in undertaking focus group research with culturally and linguistically diverse groups. *Journal of Clinical Nursing*, 16(6), 1000-1011. doi: 10.1111/j.1365-2702.2006.01760.x
- Hatziprokopiou, P. (2008). Migrant entrepreneurship in Greece. In C. R. Olivera & J. Rath (Eds.), *Migrações Journal - Special Issue on Immigrant Entrepreneurship*, 3, 73-84.
- Hegarty, P., & Pratto, F. (2001). The effects of social category norms and stereotypes on explanations for intergroup differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(5), 723-735. doi: 10.1037/0022-3514.80.5.723
- Hewstone, M. (2003). Intergroup contact: Panacea for prejudice. *The Psychologist*, 16(7), 352-

355.

- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Holloway, I. (1997). *Basic concepts for qualitative research*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Horenczyk, G. (1996). Migrant identities in conflict: Acculturation attitudes and perceived acculturation ideologies. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* (pp. 241–250). Oxford: Butterworth -Heinemann.
- Horenczyk, G. (1997). Immigrants' perceptions of host attitudes and their reconstruction of cultural groups. *Applied Psychology*, 46(1), 34-38. doi: 10.1111/j.1464-0597.1997.tb01088.x
- Human Rights Watch (2012, Ιούλιος). *Μίσος στους δρόμους: Η ξενοφοβική βία στην Ελλάδα*. USA: Human Rights Watch.
- Hutnik, N. (1986). Patterns of ethnic minority identification and modes of social adaptation. *Ethnic and Racial Studies*, 9(2), 150-167. doi: 10.1080/01419870.1986.9993520
- International Organization for Migration (2008). *World Migration 2008: Managing labour mobility in the evolving global economy* (Vol. 4). Geneva, Switzerland: IOM.
- Iosifides, T. (1997). Immigrants in the Athens labour market: a comparative survey of Albanians, Egyptians and Filipinos. In R. King & R. Black (Eds.), *Southern Europe and the New Immigrants* (pp.26-50). Brighton: Sussex Academic Press.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.
- Ismail, R. (2009). Social axioms among Malay, Chinese, and Kadazan students in Sabah, Malaysia: Differences in gender and ethnic groups. In Leung, K. & Bond, M.H. (Eds.), *Psychological aspects of social axioms: Understanding global belief systems* (pp. 95-106). New York: Springer.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

- Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (2001). Perceived discrimination and psychological adjustment among Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. *International Journal of Psychology, 36*(3), 174-185. doi: 10.1080/00207590042000074
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Horenczyk, G., & Schmitz, P. (2003). The interactive nature of acculturation: Perceived discrimination, acculturation attitudes and stress among young ethnic repatriates in Finland, Israel and Germany. *International Journal of Intercultural Relations, 27*(1), 79-97. doi: 10.1016/S0147-1767(02)00061-5
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Jaakkola, M., & Reuter, A. (2006). Perceived discrimination, social support networks, and psychological well-being among three immigrant groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 37*(3), 293-311. doi: 10.1177/0022022106286925
- Joffe, H. (2011). Thematic analysis. In D. Harper & A. R. Thompson (Eds.), *Qualitative methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners* (pp. 209-224). Chichester: Wiley.
- Juang, L. P., Nguyen, H. H., & Lin, Y. (2006). The ethnic identity, other-group attitudes, and psychosocial functioning of Asian American emerging adults from two contexts. *Journal of Adolescent Research, 21*(5), 542-568. doi: 10.1177/0743558406291691
- Jun, S., & Gentry, J. W. (2005). An exploratory investigation of the relative importance of cultural similarity and personal fit in the selection and performance of expatriates. *Journal of World Business, 40*(1), 1-8. doi: 10.1016/j.jwb.2004.10.001
- Kafetsios, K. (2004). Attachment and emotional intelligence abilities across the life course. *Personality and Individual Differences, 37*(1), 129-145. doi: 10.1016/j.paid.2003.08.006
- Kağitçibaşı, C. (1997). Individualism and collectivism. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kağitçibaşı (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology: Social behavior and applications* (pp. 1-49). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Kaiser, C. R., & Miller, C. T. (2001). Stop complaining! The social costs of making

- attributions to discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(2), 254-263. doi: 10.1177/0146167201272010
- Kamberelis, G., & Dimitriadis, G. (2013). *Focus groups: From structured interviews to collective conversations*. New York: Routledge.
- Kandyli, G., Maloutas, T., & Sayas, J. (2012). Immigration, inequality and diversity: socio-ethnic hierarchy and spatial organization in Athens, Greece. *European Urban and Regional Studies*, 19(3), 267-286. doi: 10.1177/0969776412441109
- Kapllani, G., & Mai, N. (2005). 'Greece belongs to Greeks!' The case of the Greek flag in the hands of an Albanian student. In R. King, N. Mai, & S. Schwander-Sievers (Eds.), *The New Albanian Migration* (pp. 153-172). Brighton: Sussex Academic Press.
- Karasz, A., & Singelis, T. M. (2009). Qualitative and mixed methods research in cross-cultural psychology. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(6), 909-916. doi: 10.1177/0022022109349172
- Κατέρη, Ε. (2011). *Η σχέση της κατασκευής του εαυτού με τον επιπολιτισμό και με την υγεία: ψυχολογική προσαρμογή Αλβανών και Ινδών μεταναστών*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Κατέρη, Ε., & Καραδήμας, Ε. Χ. (2009). Η επίδραση της κατασκευής του εαυτού στον επιπολιτισμό Αλβανών και Ινδών μεταναστών στην Ελλάδα: Οι επιπτώσεις στην ψυχική υγεία. *Ψυχολογία*, 16(3), 302-320.
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24(2), 163-204. doi: 10.1086/266945
- King, R. (2003). Across the sea and over the mountains: Documenting Albanian migration. *Scottish Geographical Journal*, 119 (3), 283-309. doi: 10.1080/00369220318737179
- Κιτσαράς, Γ., & Μπάκα, Α. (2013). Ο λόγος των μεταναστών για τους παράγοντες που δυσχεραίνουν την πρόσβασή τους στις υπηρεσίες υγείας στην Ελλάδα. *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ψυχολογίας Α.Π.Θ.*, 10, 474-498.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research. Introducing focus groups. *British Medical Journal*, 311(7000), 299-302.

- Kleinpenning, G. L. M. (1993). *Structure and content of racist beliefs: An empirical study of ethnic attitudes, stereotypes and the ethnic hierarchy*. Utrecht, The Netherlands: ISOR.
- Κλεφτάρας, Γ. (2008). Δυσκολίες και εμπόδια στη συμβουλευτική και την ψυχοθεραπεία ατόμων που ανήκουν σε πολιτισμικές και εθνικές μειονότητες. *Ψυχολογία*, 15(1), 71-89.
- Knowles, M. L., & Gardner, W. L. (2008). Benefits of membership: The activation and amplification of group identities in response to social rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(9), 1200-1213. doi: 10.1177/0146167208320062
- Κοκκινάκη, Φ. (2005). *Κοινωνική Ψυχολογία: Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κόντης, Α., & Μπεζεβέγκης, Η. (Επιστ. Υπεύθυνοι). (2010). Ερευνητικό έργο: *Καθορισμός Δεικτών για την Αξιολόγηση των Πολιτικών Ένταξης των Υπηκόων Τρίτων Χωρών στην Ελληνική Κοινωνία*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Kosic, A. (2004). Acculturation strategies, coping process and acculturative stress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45(4), 269-278. doi: 10.1111/j.1467-9450.2004.00405.x
- Kosic, A. (2006). Personality and individual factors in acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 113-128). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kosic, A., Mannetti, L., & Sam, D. L. (2005). The role of majority attitudes towards out-group in the perception of the acculturation strategies of immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(3), 273-288. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.06.004
- Kosic, A., & Phalet, K. (2006). Ethnic categorization of immigrants: The role of prejudice, perceived acculturation strategies and group size. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 769-782. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.06.003
- Kposowa, A. J. (2007). Is there a racial/ethnic hierarchy in health status and care. *Western Journal of Black Studies*, 31(1), 17.
- Krieger, N., Smith, K., Naishadham, D., Hartman, C., & Barbeau, E. M. (2005).

- Experiences of discrimination: validity and reliability of a self-report measure for population health research on racism and health. *Social Science & Medicine*, 61(7), 1576-1596. doi: 10.1016/j.socscimed.2005.03.006
- Krueger, R. A. (1994). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research* (3rd edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kurman, J. (2011). What I do and what I think they would do: Social axioms and behaviour. *European Journal of Personality*, 25(6), 410–423. doi:10.1002/per.801
- Kurman, J., & Ronen-Eilon, C. (2004). Lack of knowledge of a culture's social axioms and adaptation difficulties among immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(2), 192-208. doi: 10.1177/0022022103262244
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, coping and appraisal*. New York: Springer.
- Leong, C. H. (2008). A multilevel research framework for the analyses of attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(2), 115-129. doi: 10.1016/j.ijintrel.2007.10.002
- Leong, C. H., & Ward, C. (2011). Intergroup perceptions and attitudes toward immigrants in a culturally plural society. *Applied Psychology*, 60(1), 46-65. doi: 10.1111/j.1464-0597.2010.00426.x
- Leung, C., & Karnilowicz, W. (2009). The adaptation of Chinese adolescents in two societies: A comparison of Chinese adolescents in Hong Kong and Australia. *International Journal of Psychology*, 44(3), 170-178. doi: 10.1080/00207590701656150
- Leung, K., Bond, M. H., de Carrasquel, S. R., Muñoz, C., Hernández, M., Murakami, F., Yamaguchi, S., Bierbrauer, G., & Singelis, T. M. (2002). Social axioms: The search for universal dimensions of general beliefs about how the world functions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(3), 286-302. doi: 10.1177/0022022102033003005
- Leung, K., & Bond, M. H. (2004). Social axioms: A model for social beliefs in multicultural perspective. *Advances in experimental social psychology*, 36, 119-197. doi:

10.1016/S0065-2601(04)36003-X

- Leung, K., Au, A., Huang, X., Kurman, J., Niit, T., & Niit, K. K. (2007). Social axioms and values: a cross-cultural examination. *European Journal of Personality*, *21*(2), 91-111. doi: 10.1002/per.615
- Leung, K., & Bond, M. H. (2008). Psycho-logic and eco-logic: Insights from social axiom dimensions. In F. J. R. van de Vijver, D. van Hemert, & Y. P. Poortinga (Eds.), *Individuals and cultures in multilevel analysis* (pp. 197–219). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Leung, K., Lam, B. C., Bond, M. H., Conway, L. G., Gornick, L. J., Amponsah, B. et al. (2012). Developing and evaluating the Social Axioms Survey in eleven countries: Its relationship with the five factor model of personality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *43*(5), 833-857. doi: 10.1177/0022022111416361
- LeVine, R. A., & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior*. Oxford, UK: Wiley.
- Liamputtong, P. (2011). *Focus group methodology: Principles and practice*. London: Sage Publications.
- Liargovas, P. G., & Skandalis, K. S. (2012). Motivations of migrant entrepreneurship in Greece: a factor analysis approach. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, *19*(4), 627-639. doi: 10.1108/14626001211277433
- Liebkind, K. (2001). Acculturation. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Vol. 3. Intergroup processes* (pp. 386–404). Oxford: Blackwell.
- Liebkind, K., & Jasinskaja-Lahti, I. (2000). Acculturation and psychological well-being among immigrant adolescents in Finland: A comparative study of adolescents from different cultural backgrounds. *Journal of Adolescent Research*, *15*(4), 446-469. doi: 10.1177/0743558400154002
- Liem, A. D., Hidayat, S. S., & Soemarno, S. (2009). Do general beliefs predict specific behavioral intentions in Indonesia? The role of social axioms within the theory of planned behavior. In Leung, K. & Bond, M. H. (Eds.) *Psychological aspects of social axioms: Understanding global belief systems* (pp. 217-238). New York: Springer.

- Lien, L., Claussen, B., Hauff, E., Thoresen, M., & Bjertness, E. (2005). Bodily pain and associated mental distress among immigrant adolescents. *European Child & Adolescent Psychiatry, 14*(7), 371-375. doi:10.1007/s00787-005-0484-5
- Lorant, V., Van Oyen, H., & Thomas, I. (2008). Contextual factors and immigrants' health status: double jeopardy. *Health & Place, 14*(4), 678-692. doi: 10.1016/j.healthplace.2007.10.012
- Lu, L. (2006). "Cultural fit": Individual and societal discrepancies in values, beliefs, and subjective well-being. *The Journal of Social Psychology, 146*(2), 203-221. doi: 10.3200/SOCP.146.2.203-221
- Lunt, P., & Livingstone, S. (1996). Rethinking the focus group in media and communications research. *Journal of Communication, 46*(2), 79-98. doi: 10.1111/j.1460-2466.1996.tb01475.x
- Lyberaki, A., & Maroukis, T. (2005). Albanian immigrants in Athens: new survey evidence on employment and integration. *Southeast European and Black Sea Studies, 5*(1), 21-48. doi: 10.1080/1468385042000328358
- Madianos, M. G., Gonidakis, F., Ploubidis, D., Papadopoulou, E., & Rogakou, E. (2008). Measuring acculturation and symptoms of depression of foreign immigrants in the Athens area. *International Journal of Social Psychiatry, 54*(4), 338-349. doi: 10.1177/0020764008090288
- Maisonneuve, C., & Testé, B. (2007). Acculturation preferences of a host community: The effects of immigrant acculturation strategies on evaluations and impression formation. *International Journal of Intercultural Relations, 31*(6), 669-688. doi: 10.1016/j.ijintrel.2007.06.001
- Major, B., & O'Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. *Annual Review of Psychology, 56*, 393-421. doi: 10.1146/annurev.psych.56.091103.070137
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (2008). Η πολυπολιτισμική διάσταση της ενσυναίσθησης. *Ψυχολογία, 15*(1), 1-15.
- Mancini, T., & Bottura, B. (2014). Acculturation processes and intercultural relations in peripheral and central domains among native Italian and migrant adolescents. An

- application of the Relative Acculturation Extended Model (RAEM). *International Journal of Intercultural Relations*, 40, 49-63. doi: 10.1016/j.ijintrel.2013.12.002
- Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ., & Παύλου, Μ. (2001). Μετανάστες στην Ελλάδα: «Προβλήματα», κοινωνικά φαινόμενα και υποκείμενα. Στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα* (σ. 13-28). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Maroukis, T. (2012). *Update report Greece: The number of irregular migrants in Greece at the end of 2010 and 2011, Database on Irregular Migration*. Ανακτήθηκε από <http://irregular-migration.net/>
- Martinovic, B., Van Tubergen, F., & Maas, I. (2009). Dynamics of interethnic contact: A panel study of immigrants in the Netherlands. *European Sociological Review*, 25(3), 303-318. doi: 10.1093/esr/jcn049
- Masgoret, A. M., & Ward, C. (2006). Culture learning approach to acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 58-77). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. (Επιμ.: Ν. Κυριαζή). Αθήνα: Πεδίο.
- Matera, C., Stefanile, C., & Brown, R. (2011). The role of immigrant acculturation preferences and generational status in determining majority intergroup attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(4), 776-785. doi: 10.1016/j.jesp.2011.03.007
- Mavrodi, G. (2005). *“Europeanising” national immigration policy: the case of Greece*. Bielefeld: Center on Migration, Citizenship and Development.
- Meleady, R., & Seger, C. R. (2016). Imagined contact encourages prosocial behavior towards outgroup members. *Group Processes & Intergroup Relations*, doi: 10.1177/1368430215612225
- Mendes, W. B., Blascovich, J., Lickel, B., & Hunter, S. (2002). Challenge and threat during social interactions with White and Black men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(7), 939-952. doi: 10.1177/014616720202800707
- Meyers, E. (2004). *International immigration policy: A theoretical and comparative analysis*. New York: Palgrave Macmillan.

- Moghaddam, F. M., Stolkin, A. J., & Hutcheson, L. S. (1997). A generalized personal/group discrepancy: Testing the domain specificity of a perceived higher effect of events on one's group than on oneself. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 743-750. doi: 10.1177/0146167297237007
- Moghaddam, F. M., Walker, B. R., & Harre, R. (2003). Cultural distance, levels of abstraction, and the advantages of mixed methods. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral research*, (pp. 111-134). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης & Αγοράς Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Πανεπιστημίου Μακεδονίας (2017, Μάρτιος). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες*. Ανακτήθηκε από http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/03/ti_pistevoun_oi_ellines_final_version.pdf
- Montaruli, E., Bourhis, R. Y., Azurmendi, M. J., & Larrañaga, N. (2011). Social identification and acculturation in the Basque Autonomous Community. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(4), 425-439. doi: 10.1016/j.ijintrel.2011.02.007
- Montreuil, A., & Bourhis, R. Y. (2001). Majority acculturation orientations toward “valued” and “devalued” immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(6), 698-719. doi: 10.1177/0022022101032006004
- Montreuil, A., & Bourhis, R. Y. (2004). Acculturation orientations of competing host communities toward valued and devalued immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(6), 507-532. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.01.002
- Montreuil, A., Bourhis, R. Y., & Vanbeselaere, N. (2004). Perceived threat and host community acculturation orientations toward immigrants: Comparing Flemings in Belgium and Francophones in Quebec. *Canadian Ethnic Studies Journal*, 36(3), 113-136.
- Morgan, D. L. (1998). *The Focus Group Guidebook* (Vol. 1). Thousand Oaks: Sage publications.
- Mossakowski, K. N. (2003). Coping with perceived discrimination: does ethnic identity

- protect mental health?. *Journal of Health and Social Behavior*, 44(3), 318-331.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Ντάλλα, Μ., Παπαθανασίου, Α.-Χ., Τάκης, Ν., & Παυλόπουλος, Β. (2006). Εθνική ταυτότητα, τακτικές επιπολιτισμού και ψυχική ανθεκτικότητα μεταναστών/παλιννοστούντων εφήβων. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σ. 108-125). Αθήνα: Ατραπός.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. S. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology*, 43 (1), 45–58. doi: 10.1080/00207590701804412
- Motti-Stefanidi, F., & Asendorpf, J. B. (2012). Perceived discrimination of immigrant adolescents in Greece. *European Psychologist*, 17(2), 93-104. doi: 10.1027/1016-9040/a000116
- Motti-Stefanidi, F., Berry, J. W., Chrysoschoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (2012). Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation & social psychological perspectives. In A. Masten, K. Liebkind, & D. Hernandez (Eds.), *Capitalizing on migration: The potential of immigrant youth* (pp. 117- 158). Cambridge: Cambridge University Press.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σ. 72-93). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Μπεζεβέγκης, Η., Παυλόπουλος, Β., & Μυλωνάς, Κ. (2008). Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες της μετανάστευσης. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σ. 38-53). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Navas, M., García, M. C., Sánchez, J., Rojas, A. J., Pumares, P., & Fernández, J. S. (2005). Relative Acculturation Extended Model (RAEM): New contributions with regard to the study of acculturation. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(1), 21-37. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.04.001
- Navas, M., García, M. C, Rojas, A. J., Pumares, P., & Cuadrado, I. (2006). Prejuicio y actitudes de acculturación: la perspectiva de autoctónos e inmigrantes. *Psicothema*, 18(2), 187–193.

- Navas, M., Rojas, A. J., García, M., & Pumares, P. (2007). Acculturation strategies and attitudes according to the Relative Acculturation Extended Model (RAEM): The perspectives of natives versus immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(1), 67-86. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.08.002
- Navas, M., Rojas, A. J., & García, M. (2011). Concordancia entre actitudes y percepciones de aculturación de la población autóctona hacia los inmigrantes magrebíes: relación con las actitudes prejuiciosas. *Anales de Psicología*, 27(1), 186–194.
- Nesdale, D., & Mak, A. S. (2000). Immigrant acculturation attitudes and host country identification. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10(6), 483-495. doi: 10.1002/1099-1298(200011/12)10:6<483::AID-CASP580>3.0.CO;2-0
- Nesdale, D., & Mak, A. S. (2003). Ethnic identification, self-esteem and immigrant psychological health. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(1), 23-40. doi: 10.1016/S0147-1767(02)00062-7
- Neto, F. (2006). Dimensions and correlates of social axioms among a Portuguese sample. *Individual Differences Research*, 4(5), 340–351.
- Neto, F. (2009). Are attitudes of young Portuguese towards immigration also hardening? A comparison between 1999 and 2006. In A. Gari & K. Mylonas (Eds.), *Quod erat demonstrandum: From Herodotus' ethnographic journeys to cross-cultural research*, (pp. 255-264). Athens: Pedio Books Publishing.
- Nezlek, J. B., Kafetsios, K., & Smith, C. V. (2008). Emotions in everyday social encounters: Correspondence between culture and self-construal. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 366-372. doi: 10.1177/0022022108318114
- Νικολάου, Γ. (2000). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο ελληνικό σχολείο: Από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Nikolova M., & Μαρούφωφ, Μ.-Α. (2010). Γεωργιανοί και Ουκρανοί μετανάστες στην Ελλάδα. Στο Α. Τριανταφυλλίδου & Θ. Μαρούκης (Επιμ.), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα* (σ. 339-381). Αθήνα: Κριτική.
- Norušis, M.J. (1988). *SPSS/PC+ Advanced Statistics V2.0*. Chicago: SPSS Inc.

- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 11(4), 327-344. doi: 10.1080/13645570701401305
- Ντάλλα, Μ., Καραδήμας, Β., & Πράπας, Χ. (2004). Μετανάστευση και ψυχική υγεία σε μετανάστες από την Αλβανία και παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 87, 103-113.
- O' Grady, S., & Lane, H. W. (1996). The psychic distance paradox. *Journal of International Business Studies*, 27(2), 309-333. doi: 10.1057/palgrave.jibs.8490137
- OECD & European Union (2015). *Indicators of immigrant integration 2015: Settling In*. Paris: OECD Publishing. doi:10.1787/9789264234024-en
- Ozer, S. (2013). Theories and methodologies in acculturation psychology: The emergence of a scientific revolution?. *Psychological Studies*, 58(3), 339-348. doi: 10.1007/s12646-013-0203-0
- Padilla, A. M., & Perez, W. (2003). Acculturation, social identity, and social cognition: A new perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(1), 35-55. doi: 10.1177/0739986303251694
- Παναγιωτοπούλου, Π., Γκαρή, Α., & Παυλόπουλος, Β. (2006). Διαστάσεις των κοινωνικών αξιωμάτων: διαπολιτισμική προσέγγιση. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σ. 27-45). Αθήνα: Ατραπός.
- Paolini, S., Hewstone, M., Cairns, E., & Voci, A. (2004). Effects of direct and indirect cross-group friendships on judgments of Catholics and Protestants in Northern Ireland: The mediating role of an anxiety-reduction mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(6), 770-786. doi: 10.1177/0146167203262848
- Papadopoulos, A. G., & Fratsea, L. M. (2012). African immigrants in Greece: A diagnosis of opportunities and prospects for their integration. In H. Moser, A. P. Ortega, & A. Spung (Eds.), *Proceedings of "Europe in crisis - migrations, racisms and belongings in the new economic order"* (pp. 86–96). ESREA Network on Migration, Ethnicity, Racism and Xenophobia. Karl-Franzens-Universität Graz, Austria.
- Παπαστάμου, Σ. (2001). Τα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της κοινωνιοψυχολογικής

- πραγματικότητας και της ερευνητικής πρακτικής. Στο Σ. Παπαστάμου, *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία. Τόμ. Α: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις* (σ.329-397). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστυλιανού, Α. (Επιμ.). (2005). *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Parker, A., & Tritter, J. (2006). Focus group method and methodology: current practice and recent debate. *International Journal of Research & Method in Education*, 29(1), 23-37. doi: 10.1080/01406720500537304
- Parkes, L., Bochner, S., & Schneider, S. (2001). Person–organisation fit across cultures: An empirical investigation of individualism and collectivism. *Applied Psychology*, 50(1), 81-108. doi: 10.1111/1464-0597.00049
- Parrillo, V. N., & Donoghue, C. (2005). Updating the Bogardus social distance studies: a new national survey. *The Social Science Journal*, 42(2), 257-271. doi: 10.1016/j.sosci.2005.03.011
- Pascoe, E. A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 135(4), 531-534. doi: 10.1037/a0016059
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Παυλόπουλος, Β. (2006α). Το πεδίο της μετανάστευσης: Εισαγωγή. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σ. 84-88). Αθήνα: Ατραπός.
- Παυλόπουλος, Β. (2006β). Κοινωνικός στιγματισμός: από τη σκοπιά του «θύτη» και του «θύματος». Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σ. 126-145). Αθήνα: Ατραπός.
- Παυλόπουλος, Β., & Μπεζεβέγκης, Η. (2008α). Διεργασίες επιπολιτισμού των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σ. 54-71). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Παυλόπουλος, Β., & Μπεζεβέγκης, Η. (2008β). Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση και τον επιπολιτισμό. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες*

- στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή (σ. 17-37). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., Καλογήρου, Σ., Θεοδώρου, Ρ., Μαρκούση, Δ., & Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2009). Επιπολιτισμός και προσαρμογή μεταναστών εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. *Ψυχολογία*, 16(3), 400-421.
- Παυλόπουλος, Β., & Μπεζεβέγκης, Η. (2011). Ποιοτικά χαρακτηριστικά της προσαρμογής ενηλίκων μεταναστών: Ο ρόλος των διεργασιών επιπολιτισμού. Στο Α. Κόντης (Επιμ.), *Η εργασία ως αναπτυξιακός παράγων: μετανάστευση, οικονομία, τεχνολογία* (σ. 93-121). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., & Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2015). Μετανάστευση. Στο Φ. Μόττη-Στεφανίδη (Επιμ.), *Παιδιά και έφηβοι σε έναν κόσμο που αλλάζει: Προσαρμογή και ανάπτυξη* (σ. 77-128). Αθήνα: Εστία.
- Pavlopoulos, V., & Motti-Stefanidi, F. (2017). Mutual intercultural relations in Greece. In J. W. Berry (Ed.), *Mutual Intercultural Relations* (pp. 187-209). Cambridge University Press. doi: 10.107/9781316875032
- Pavlou, M., Avramopoulou, E., & Karakatsanis, L. (2005). Greece - European Migration Dialogue Country Report 2005. In J. Niessen, Y. Schibel, & C. Thompson (Eds.), *Current Immigration Debates in Europe: A Publication of the European Migration Dialogue*. Brussels: Migration Policy Group.
- Pereira, C., Vala, J., & Leyens, J. P. (2009). From infra-humanization to discrimination: The mediation of symbolic threat needs egalitarian norms. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(2), 336-344. doi: 10.1016/j.jesp.2008.10.010
- Πετράκου, Η., Ξανθάκου, Γ., & Καΐλα, Μ. (2006). Μετανάστες και προβλήματα προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σ. 89-107). Αθήνα: Ατραπός.
- Petronoti, M., & Triandafyllidou, A. (2003). *Recent immigration flows to Greece*. Bibliography of Social Sciences in Modern Greek Society. Athens: National Centre for Social Research.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality*

- and *Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173-185. doi: 10.1177/0146167297232006
- Pettigrew, T. F. (2002). Summing up: Relative deprivation as a key social psychological concept. In I. Walker & H. J. Smith (Eds.), *Relative deprivation: Specification, development, and integration* (pp. 351-373). New York: Cambridge University Press.
- Pettigrew, T. F. (2008). Future directions for intergroup contact theory and research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(3), 187-199. doi: 10.1016/j.ijintrel.2007.12.002
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups?. *Social Psychology*, 40(2), 55-65. doi: 10.1027/1864-9335.40.2.55
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783. doi: 10.1037/0022-3514.90.5.751
- Pettigrew, T. F., Christ, O., Wagner, U., & Stellmacher, J. (2007). Direct and indirect intergroup contact effects on prejudice: A normative interpretation. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(4), 411-425. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.11.003
- Pfafferott, I., & Brown, R. (2006). Acculturation preferences of majority and minority adolescents in Germany in the context of society and family. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 703-717. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.03.005
- Pfundmair, M., Aydin, N., Du, H., Yeung, S., Frey, D., & Graupmann, V. (2015). Exclude me if you can: Cultural effects on the outcomes of social exclusion. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(4), 579-596. doi: 10.1177/0022022115571203
- Phalet, K. (1996). Personal adjustment to acculturative transitions: The Turkish experience. *International Journal of Psychology*, 31, 131-144. doi: 10.1080/002075996401142
- Phalet, K., & Swyngedouw M. (2003). Measuring immigrant integration: the case of Belgium. *Studi Emigrazione*, 40(152), 773-803.
- Phalet, K., & Swyngedouw, M. (2004). A cross-cultural analysis of immigrant and host values and acculturation orientations. In H. Vinken & P. Ester (Eds.), *Comparing*

- cultures: dimensions of culture in a comparative perspective* (pp.181-208). Leiden: Brill.
- Phalet, K., & Kopic, A. (2006). Acculturation in European societies. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 331-348). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Phinney, J. (2003). Ethnic identity and acculturation. In K. Chun, P. Balls-Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 63-81). Washington, DC: American Psychological Association.
- Phinney, J. S. (2006). Ethnic Identity Exploration in Emerging Adulthood. In J. J. Arnett & J. L. Tanner (Eds.). *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century* (pp. 117-134). Washington, DC, US: American Psychological Association. doi: 10.1037/11381-005
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 493-510. doi: 10.1111/0022-4537.00225
- Phinney, J. S., Berry, J. W., Vedder, P., & Liebkind, K. (2006). The acculturation experience: Attitudes, identities, and behaviors of immigrant youth. In J. W. Berry, J. S. Phinney, D. L. Sam, & P. Vedder. (Eds.), *Immigrant youth in cultural transition: Acculturation, identity and adaptation across national contexts* (pp. 71-116). London: Lawrence Erlbaum.
- Piontkowski, U., & Florack, A. (1995, July). Attitudes toward acculturation from the dominant group's point of view. *Paper presented at the IV European Congress of Psychology*. Athens, Greece.
- Piontkowski, U., Florack, A., Hoelker, P., & Obdržálek, P. (2000). Predicting acculturation attitudes of dominant and non-dominant groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(1), 1-26. doi: 10.1016/S0147-1767(99)00020-6
- Piontkowski, U., Rohmann, A., & Florack, A. (2002). Concordance of acculturation attitudes and perceived threat. *Group Processes & Intergroup Relations*, 5(3), 221-232. doi: 10.1177/1368430202005003003

- Polek, E., Wöhrle, J., & van Oudenhoven, J. P. (2010). The role of attachment styles, perceived discrimination, and cultural distance in adjustment of German and Eastern European immigrants in the Netherlands. *Cross-Cultural Research*, 44(1), 60-88. doi: 10.1177/1069397109352779
- Πουρκός, Μ. (Επιμ.). (2013). *Δυνατότητες και όρια της μείζης των μεθοδολογιών στην κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα: Επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα των προοπτικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού*. Αθήνα: Ίων.
- Πράπας, Χ., & Μαυρέας, Β. (2015). Ποιότητα ζωής και αίσθημα ευτυχίας σε γηγενείς Έλληνες, Πόντιους παλιννοστούντες και Αλβανούς μετανάστες. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 145 Β'. doi: 10.12681/grsr.10022
- Psimmenos, I., & Kassimati, K. (2004). Shifting Work Identities and Oppositional Work Narratives: The Case of Albanian Domestic and Construction Workers in Greece. In C. Inglessi, A. Lyberaki, H. Vermeulen, & G. J. van Wijngaarden (Eds.), *Immigration and integration in Northern versus Southern Europe* (pp. 119-127). Athens: Netherlands Institute at Athens.
- Public Issue (2008, 28 Μαρτίου). *Έρευνα για τη μετανάστευση*. Ανακτήθηκε από <http://www.publicissue.gr/142/immigrants/>
- Public Issue (2009, 5 Ιουλίου). *Οι στάσεις των Ελλήνων πολιτών απέναντι στη μετανάστευση: Μεταβολές 2008-2009*. Ανακτήθηκε από <http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2009/07/immigration-survey-2009.pdf>
- Public Issue (2010, 31 Ιανουαρίου). *Οι Έλληνες απέναντι στη μετανάστευση: Στάσεις απέναντι στη μετανάστευση και το νέο νομοθετικό πλαίσιο*. Ανακτήθηκε από <http://www.publicissue.gr/1388/immigration-2010/>
- Public Issue (2016, Φεβρουάριος). *Το προσφυγικό πρόβλημα και οι Έλληνες*. Ανακτήθηκε από http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/02/immigration_04.pdf
- Public Issue (2016, Μάρτιος). *Στάσεις απέναντι στο προσφυγικό ζήτημα*. Ανακτήθηκε από <http://www.publicissue.gr/12819/varometro-mar-2016-ref/>
- Public Issue (2016, Οκτώβριος). *Στάσεις απέναντι στο προσφυγικό ζήτημα*. Ανακτήθηκε από <http://www.publicissue.gr/13279/varometro-oct-2016-ref/>

- Quinn, K. A., Roese, N. J., Pennington, G. L., & Olson, J. M. (1999). The personal/group discrimination discrepancy: The role of informational complexity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(11), 1430-1440. doi: 10.1177/0146167299259008
- Ramos, A., & Vala, J. (2009). Predicting opposition towards immigration: economic resources, social resources and moral principles. In A. Gari & K. Mylonas (Eds.), *Quod erat demonstrandum: From Herodotus' ethnographic journeys to cross-cultural research* (pp. 245-264). Athens: Pedio Books Publishing.
- Ramos, M. R., Cassidy, C., Reicher, S., & Haslam, S. A. (2015). Well-being in cross-cultural transitions: discrepancies between acculturation preferences and actual intergroup and intragroup contact. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(1), 23-34. doi: 10.1111/jasp.12272
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38, 149-152. doi: 10.1525/aa.1936.38.1.02a00330
- Redmond, M. V. (2000). Cultural distance as a mediating factor between stress and intercultural communication competence. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(1), 151-159. doi: 10.1016/S0147-1767(99)00028-0
- Renaie Stancil, T., Hertz-Picciotto, I., Schramm, M., & Watt-Morse, M. (2000). Stress and pregnancy among African-American women. *Paediatric and Perinatal Epidemiology*, 14(2), 127-135. doi: 10.1046/j.1365-3016.2000.00257.x
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (Επιμ. Κ. Μιχαλοπούλου, 2^η έκδοση). Αθήνα: Gutenberg.
- Roccas, S., Horenczyk, G., & Schwartz, S. H. (2000). Acculturation discrepancies and well-being: The moderating role of conformity. *European Journal of Social Psychology*, 30(3), 323-334. doi: 10.1002/(SICI)1099-0992(200005/06)30:3<323::AID-EJSP992>3.0.CO;2-5
- Roer-Strier, D., & Kurman, J. (2009). Combining qualitative and quantitative methods to study perceptions of immigrant youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(6), 988-995. doi: 10.1177/0022022109349480

- Roer-Strier, D., Strier, R., Este, D., Shimoni, R., & Clark, D. (2005). Fatherhood and immigration: Challenging the deficit theory. *Child & Family Social Work, 10*(4), 315-329. doi: 10.1111/j.1365-2206.2005.00374.x
- Rohmann, A., Florack, A., & Piontkowski, U. (2006). The role of discordant acculturation attitudes in perceived threat: An analysis of host and immigrant attitudes in Germany. *International Journal of Intercultural Relations, 30*(6), 683-702. doi: 0.1016/j.ijintrel.2006.06.006
- Rohmann, A., Piontkowski, U., & van Randenborgh, A. (2008). When attitudes do not fit: Discordance of acculturation attitudes as an antecedent of intergroup threat. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*(3), 337-352. doi: 10.1177/0146167207311197
- Rojas, A. J., Navas, M., Sayans - Jiménez, P., & Cuadrado, I. (2014). Acculturation preference profiles of Spaniards and Romanian immigrants: The role of prejudice and public and private acculturation Areas. *The Journal of Social Psychology, 154*(4), 339-351. doi: 10.1080/00224545.2014.903223
- Romero, A. J., Carvajal, S. C., Valle, F., & Orduña, M. (2007). Adolescent bicultural stress and its impact on mental well-being among Latinos, Asian Americans, and European Americans. *Journal of Community Psychology, 35*(4), 519-534. doi: 10.1002/jcop.20162
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied, 80*(1), 1-28. doi: 10.1037/h0092976
- Rudmin, F. W. (2003). Critical history of the acculturation psychology of assimilation, separation, integration, and marginalization. *Review of General Psychology, 7*(1), 3-37. doi: 10.1037/1089-2680.7.1.3
- Rudmin, F. W. (2006). Debate in science: The case of acculturation. *AnthroGlobe Journal*. Ανακτήθηκε από http://www.anthroglobe.info/docs/rudminf_acculturation_061204.pdf
- Rudmin, F. W. (2009). Catalogue of acculturation constructs: Descriptions of 126

- taxonomies, 1918-2003. *Online Readings in Psychology and Culture*, 8(1).
doi: 10.9707/2307-0919.1074
- Ruggiero, K. M. (1999). The personal/group discrimination discrepancy. *Journal of Social Issues*, 55(3), 519-536. doi: 10.1111/0022-4537.00131
- Ruggiero, K. M., & Major, B. N. (1998). Group status and attributions to discrimination: Are low- or high-status group members more likely to blame their failure on discrimination? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(8), 821-837. doi: 10.1177/0146167298248004
- Ryan, J., Al Sheedi, Y. M., White, G., & Watkins, D. (2015). Respecting the culture: undertaking focus groups in Oman. *Qualitative Research*, 15(3), 373-388. doi: 10.1177/1468794114524220
- Ryder, A. G., Alden L. E., & Paulhus, D. L. (2000). Is acculturation unidimensional or bidimensional? A head to head comparison in the prediction of personality, self-identify, and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(1), 49-65. doi: 10.1037/0022-3514.79.1.49
- Sabatier, C., & Berry, J. W. (2008). The role of family acculturation, parental style, and perceived discrimination in the adaptation of second-generation immigrant youth in France and Canada. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 159-185. doi: 10.1080/17405620701608739
- Safdar, S., Lewis, J. R., & Daneshpour, M. (2006). Social axioms in Iran and Canada: Intercultural contact, coping and adjustment. *Asian Journal of Social Psychology*, 9(2), 123-131. doi: 10.1111/j.1467-839X.2006.00189.x
- Safdar, S., & Lewis, J. R. (2007). Acculturation specific and general hassles and positive psychological functioning. *Journal of Iranian Psychologists*, 4(13), 91-108.
- Safdar, S., Dupuis, D. R., Lewis, R. J., El - Geledi, S., & Bourhis, R. Y. (2008). Social axioms and acculturation orientations of English Canadians toward British and Arab Muslim immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(5), 415-426. doi: 10.1016/j.ijintrel.2008.03.002
- Σακαλάκη, Μ. (2008). Η ανάλυση περιεχομένου. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Εισαγωγή*

στην Κοινωνική Ψυχολογία. Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις, (σ. 473-490). Τόμος Α. Αθήνα: Πεδίο.

- Sam, D. L. (2000). Psychological adaptation of adolescents with immigrant backgrounds. *The Journal of Social Psychology, 140*(1), 5-25. doi: 10.1080/00224540009600442
- Sam, D. L. (2006). Acculturation: Conceptual background and core components. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 11-26). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sam, D.L., & Oppedal, B. (2003). Acculturation as a developmental pathway. *Online Readings in Psychology and Culture, 8*(1). doi: 10.9707/2307-0919.1072
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds.). (2006). *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sam, D. L., Vedder, P., Liebkind, K., Neto, F., & Virta, E. (2008). Immigration, acculturation and the paradox of adaptation in Europe. *European Journal of Developmental Psychology, 5*(2), 138-158. doi: 10.1080/17405620701563348
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (2010). Acculturation when individuals and groups of different cultural backgrounds meet. *Perspectives on Psychological Science, 5*(4), 472-481. doi: 10.1177/1745691610373075
- Sang, D. L., & Ward, C. (2006). Acculturation in Australia and New Zealand. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 253-273). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Σαπουντζής, Α. (2013). Ιδεολογικά διλήμματα για τον επιπολιτισμό των παιδιών των μεταναστών στα πλαίσια του ελληνικού σχολείου. *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ψυχολογίας Α.Π.Θ., 10*, 446-473.
- Sapountzis, A. (2013). Dominant group members talk about the acculturation of immigrants in Greece: Who is in charge of the acculturation process. *Hellenic Journal of Psychology, 10*(1), 24-46.
- Sapountzis, A., Figgou, L., Bozatzis, N., Gardikiotis, A., & Pantazis, P. (2013). 'Categories we share': Mobilising common in-groups in discourse on contemporary immigration in Greece. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 23*(4), 347-361. doi:

10.1002/casp.2128

- Σαραφίδου, Γ. Ο. (2011). *Συνάρθρωση ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων: η εμπειρική έρευνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Saroglou, V., & Cohen, A. B. (2013). Cultural and cross-cultural psychology of religion. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (2nd ed.) (p.330-354). New York: Guilford Press.
- Schalk-Soekar, S. R., van de Vijver, F. J. R., & Hoogsteder, M. (2004). Attitudes toward multiculturalism of immigrants and majority members in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(6), 533-550. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.01.009
- Schiefer, D., Möllering, A., & Daniel, E. (2012). Cultural value fit of immigrant and minority adolescents: The role of acculturation orientations. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(4), 486-497. doi: 10.1016/j.ijintrel.2012.02.001
- Schneider, S. L. (2008). Anti-immigrant attitudes in Europe: Outgroup size and perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 24(1), 53-67. doi: 10.1093/esr/jcm034
- Schönplflug, U. (1997). Acculturation: Adaptation or development?. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 52-55. doi: 10.1111/j.1464-0597.1997.tb01092.x
- Schwartz, S.H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H.C. Triandis, Ç. Kâğıtçibaşı, S. - C. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (pp. 85-119). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications.
- Searle, W., & Ward, C. (1990). The prediction of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*, 14(4), 449-464. doi:10.1016/0147-1767(90)90030-Z
- Segall, M. H., Dasen, P. R., Berry, J. W., & Poortinga, Y. H. (1996). *Διαπολιτιστική Ψυχολογία: Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πολιτιστικό πλαίσιο*. (Επιμ. μετάφρασης: Δ. Γεώργας). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Selmer, J. (2007). Which is easier, adjusting to a similar or to a dissimilar culture? American business expatriates in Canada and Germany. *International Journal of Cross Cultural*

- Management*, 7(2), 185-201. doi: 10.1177/1470595807079385
- Selmer, J., & Luring, J. (2009). Cultural similarity and adjustment of expatriate academics. *International Journal of Intercultural Relations*, 33(5), 429-436. doi: 10.1016/j.ijintrel.2009.06.007
- Shenkar, O. (2001). Cultural distance revisited: Towards a more rigorous conceptualization and measurement of cultural differences. *Journal of International Business Studies*, 32(3), 519-535. doi:10.1057/palgrave.jibs.8490982
- Sherif, M. E. (1962). *Intergroup relations and leadership: Approaches and research in industrial, ethnic, cultural and political areas*. Oxford, UK: Wiley.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781139175043
- Singelis, T. M., Hubbard, C., Her, P., & An, S. (2003). Convergent validation of the Social Axioms Survey. *Personality and Individual Differences*, 34(2), 269–282. doi: 10.1016/S0191-8869(02)00043-0
- Smith, P. B., & Bond, M. H. (2005). *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία*. (Επιστ. επιμ.: Α. Παπαστυλιανού). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Smith, P. B., Bond, M. H., & Kağitçibaşı, C. (2006). *Understanding social psychology across cultures: Living and working in a changing world*. Sage Publications Ltd.
- Snauwaert, B., Soenens, B., Vanbeselaere, N., & Boen, F. (2003). When integration does not necessarily imply integration: Different conceptualizations of acculturation orientations lead to different classifications. *Journal of cross-cultural psychology*, 34(2), 231-239. doi: 10.1177/0022022102250250
- Σπανέα, Ε., & Καλαντζή-Αζίζι, Α. (2008). Ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, διαδικασία επιπολιτισμού και ψυχική υγεία σε οικονομικούς μετανάστες από την Αλβανία και τη Βουλγαρία στην Ελλάδα. *Ψυχολογία*, 15(1), 32-54.
- Stangor, C., Jonas, K., Stroebe, W., & Hewstone, M. (1996). Influence of student exchange on national stereotypes, attitudes and perceived group variability. *European Journal of Social Psychology*, 26(4), 663–675. doi: 10.1002/(SICI)1099-0992(199607)26:4

<663::AID-EJSP778>3.0.CO;2-6

- Stangor, C., Swim, J. K., Van Allen, K. L., & Sechrist, G. B. (2002). Reporting discrimination in public and private contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 69-74. doi: 10.1037/0022-3514.82.1.69
- Stankov, L., & Saucier, G. (2015). Social axioms in 33 countries: Good replicability at the individual but less so at the country level. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(2), 296-315. doi: 10.1177/0022022114558333
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23-45). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R., & Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240-249. doi: 10.1177/0022022100031002006
- Stephan, W. G., Renfro, C. L., Esses, V. M., Stephan, C. W., & Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(1), 1-19. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.04.011
- Stewart, D. W., & Shamdasani, P. N. (1990). *Focus groups: Theory and practice*. London: Sage.
- Stromberg, C., & Boehnke, K. (2001). Person/society value congruence and well-being: The role of acculturation strategies. In P. Schmuck & K. M. Sheldon (Eds.), *Life goals and well-being: Towards a positive psychology of human striving* (pp. 37-57), Seattle: Hogrefe & Huber.
- Stupar, S., van de Vijver, F. J. R., Lindert, A.T., & Fontaine, J. R. J. (2014). Multicultural attitudes mediate the relation between personality and perceived ethnic outgroup distance in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*, 38, 24-35. doi: 10.1016/j.ijintrel.2013.05.002
- Suanet, I., & van de Vijver, F. J. R. (2009). Perceived cultural distance and acculturation among exchange students in Russia. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19(3), 182-197. doi: 10.1002/casp.989

- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39. doi: 10.1146/annurev.ps.33.020182.000245
- Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In W. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Takeuchi, D. T., Chun, C. A., Gong, F., & Shen, H. (2002). Cultural expressions of distress. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 6(2), 221-236. doi: 10.1177/136345930200600205
- Tartakovsky, E. (2007). A longitudinal study of acculturative stress and homesickness: high-school adolescents immigrating from Russia and Ukraine to Israel without parents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42 (6), 485-494. doi:10.1007/s00127-007-0184-1
- Tastsoglou, E., & Hadjicostandi, J. (2003). Never outside the labour market, but always outsiders: Female migrant workers in Greece. *The Greek Review of Social Research*, 110, 189-220.
- Tip, L. K., Zagefka, H., González, R., Brown, R., Cinnirella, M., & Na, X. (2012). Is support for multiculturalism threatened by... threat itself?. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(1), 22-30. doi: 10.1016/j.ijintrel.2010.09.011
- Tip, L. K., González, R., Brown, R., De Tezanos-Pinto, P., Saavedra, P., Sagredo, V., Zagefka, H., & Celeste, L. (2015). Effects of ingroup norms on domain-specific acculturation preferences: Experimental evidence from two cultural contexts. *International Journal of Intercultural Relations*, 47, 113-130. doi: 10.1016/j.ijintrel.2015.03.027
- Τόντσεφ, Π. (Επιμ.). (2007). *Ασιάτες Μετανάστες στην Ελλάδα: Προέλευση, παρόν και προοπτικές*. Τμήμα Ασιατικών Σπουδών. Ανακτήθηκε από <http://idos.gr/wp-content/uploads/2015/12/Greek-Report-on-Asian-Migrants-13-2-07.pdf>
- Τραγάκη, Α. (2016). *Οικονομική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελλάδα: Διαφοροποιήσεις ως προς τη χώρα προέλευσης μέσα από τη μελέτη των επίσημων στατιστικών*. Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας.

- Triandafyllidou, A. (2000). The political discourse on immigration in southern Europe: A critical analysis. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10(5), 373-389. doi:10.1002/1099-1298(200009/10)10:5<373::AID-CASP595>3.0.CO;2-R
- Triandafyllidou, A. (2009). Greek immigration policy at the turn of the 21st century. Lack of political will or purposeful mismanagement?. *European Journal of Migration and Law*, 11(2), 159-177. doi: 10.1163/157181609X440013
- Triandafyllidou, A. (2014). Greek migration policy in the 2010s: Europeanization tensions at a time of crisis. *Journal of European Integration*, 36(4), 409-425. doi: 10.1080/07036337.2013.848206
- Triandafyllidou, A., & Veikou, M. (2002). The hierarchy of Greekness: Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy. *Ethnicities*, 2(2), 189-208. doi: 10.1177/1468796802002002656
- Triandafyllidou, A., & Gropas, R. (2009). Constructing difference: The mosque debates in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(6), 957-975. doi: 10.1080/13691830902957734
- Triandafyllidou, A., & Lazarescu, D. (2009). *The impact of the recent global economic Crisis on migration. Preliminary insights from the South Eastern Borders of the EU (Greece)*. CARIM AS 2009/40. San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Triandafyllidou, A., & Kokkali, I. (2010). *Tolerance and cultural diversity discourses in Greece*. Accept Pluralism Working Paper 8/2010. San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Τριανταφυλλίδου, Α., & Μαρούκης, Θ. (Επιμ.). (2010). *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Triandis, H. C. (1971). *Attitude and attitude change*. New York: Wiley.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism & collectivism: New directions in social psychology*. Boulder, CO, US: Westview Press.
- Triandis, H. C., Vassiliou, V., & Nassiakou, M. (1968). Three cross-cultural studies of subjective culture. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4, Pt.2), 1-42. doi:

10.1037/h0025585

- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science*, *16*(12), 951-957. doi: 10.1111/j.1467-9280.2005.01643.x
- Τσαούσης, Δ. (1984). *Χρηστικό λεξικό Κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιώλης, Γ. (2014). Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα. Αθήνα: Κριτική.
- Τσιώλης, Γ. (2015). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης & Χ. Θεοφιλίδης (Επιμ.), *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (σ. 473-498). Αθήνα: Πεδίο.
- Turner, R. N., West, K., & Christie, Z. (2013). Out-group trust, intergroup anxiety, and out-group attitude as mediators of the effect of imagined intergroup contact on intergroup behavioral tendencies. *Journal of Applied Social Psychology*, *43*(S2), E196-E205. doi: 10.1111/jasp.12019
- Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες (2014). *Η Ελλάδα ως χώρα ασύλου: Παρατηρήσεις της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες σχετικά με την παρούσα κατάσταση του ασύλου στην Ελλάδα - Δεκέμβριος 2014*. Ανακτήθηκε από <https://www.unhcr.gr/fileadmin/Greece/Extras/Greece/UNHCR-CoA-Greece-2014-EL.pdf>
- Umaña-Taylor, A. J., & Updegraff, K. A. (2007). Latino adolescents' mental health: Exploring the interrelations among discrimination, ethnic identity, cultural orientation, self-esteem, and depressive symptoms. *Journal of Adolescence*, *30*(4), 549-567. doi: 10.1016/j.adolescence.2006.08.002
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2009). *International Migration Report 2006: A Global Assessment*. New York: United Nations.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2013). *International Migration Report 2013*. New York: United Nations.

- Vaismoradi, M., Turunen, H., & Bondas, T. (2013). Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nursing & Health Sciences, 15*(3), 398-405. doi: 10.1111/nhs.12048
- Vala, J., Pereira, C., & Costa-Lopes, R. (2009). Is the attribution of cultural differences to minorities an expression of racial prejudice?. *International Journal of Psychology, 44*(1), 20-28. doi: 10.1080/00207590802057837
- van Acker, K., & Vanbeselaere, N. (2011). Bringing together acculturation theory and intergroup contact theory: Predictors of Flemings' expectations of Turks' acculturation behavior. *International Journal of Intercultural Relations, 35*(3), 334-345. doi: 10.1016/j.ijintrel.2010.06.004
- van Bavel, J., Noels, K. A., & Williams, R. (2002, June). Examining the predictive validity of social axioms on behavioural outcomes: A cross-cultural perspective. *Poster session presented at the convention of the Canadian Psychological Association, Vancouver, BC.*
- van de Vijver, F. J. R., & Phaet, K. (2004). Assessment in multicultural groups: The role of acculturation. *Applied Psychology, 53*(2), 215-236. doi: 10.1111/j.1464-0597.2004.00169.x
- van Osch, Y. M., & Breugelmans, S. M. (2012). Perceived intergroup difference as an organizing principle of intercultural attitudes and acculturation attitudes. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 43*(5), 801-821. doi: 10.1177/0022022111407688
- van Oudenhoven, J. P. (2006). Immigrants. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 163-180). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- van Oudenhoven, J. P., Groenewoud, J. T., & Hewstone, M. (1996). Cooperation, ethnic salience and generalization of interethnic attitudes. *European Journal of Social Psychology, 26*(4), 649-661. doi: 10.1002/(SICI)1099-0992(199607)26:4<649::AID-EJSP780>3.0.CO;2-T
- van Oudenhoven, J. P., & Eisses, A. M. (1998). Integration and assimilation of Moroccan immigrants in Israel and the Netherlands. *International Journal of*

- Intercultural Relations*, 22(3), 293-307. doi: 10.1016/S0147-1767(98)00009-1
- van Oudenhoven, J. P., Prins, K. S., & Buunk, B. P. (1998). Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants. *European Journal of Social Psychology*, 28(6), 995-1013. doi: 10.1002/(SICI)1099-0992(1998110)28:6<995::AID-EJSP908>3.0.CO;2-8
- van Oudenhoven, J. P., Judd, C. M., & Hewstone, M. (2000). Additive and interactive models of crossed categorization in correlated social categories. *Group Processes & Intergroup Relations*, 3(3), 285-295. doi: 10.1177/1368430200033004
- van Oudenhoven, J. P., Askevis-Leherpeux, F., Hannover, B., Jaarsma, R., & Dardenne, B. (2002). Asymmetrical international attitudes. *European Journal of Social Psychology*, 32(2), 275-289. doi: 10.1002/ejsp.89
- van Oudenhoven, J. P., Ward, C., & Masgoret, A. M. (2006). Patterns of relations between immigrants and host societies. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 637-651. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.09.001
- van Oudenhoven, J. P., Judd, C., & Ward, C. (2008). Social psychology and immigration: Relations between immigrants and host societies. In L. Steg, A. P. Buunk, & T. Rothengatter (Eds.), *Applied social psychology: Understanding and managing social problems* (pp.141-161). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- van Oudenhoven, J. P., & Ward, C. (2013). Fading majority cultures: The implications of transnationalism and demographic changes for immigrant acculturation. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(2), 81-97. doi: 10.1002/casp.2132
- van Vianen, A. E., De Pater, I. E., Kristof-Brown, A. L., & Johnson, E. C. (2004). Fitting in: Surface- and deep-level cultural differences and expatriates' adjustment. *Academy of Management Journal*, 47(5), 697-709. doi: 10.2307/20159612
- Vedder, P., & Virta, E. (2005). Language, ethnic identity, and the adaptation of Turkish immigrant youth in the Netherlands and Sweden. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(3), 317-337. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.05.006
- Verkuyten, M. (1998). Perceived discrimination and self-esteem among ethnic minority adolescents. *The Journal of Social Psychology*, 138(4), 479-493. doi: 10.1080/

00224549809600402

- Verkuyten, M. (2002). Perceptions of ethnic discrimination by minority and majority early adolescents in the Netherlands. *International Journal of Psychology, 37*(6), 321-332. doi: 10.1080/00207590244000142
- Verkuyten, M. (2005). Ethnic group identification and group evaluation among minority and majority groups: testing the multiculturalism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology, 88*(1), 121-138. doi: 10.1037/0022-3514.88.1.121
- Voci, A., & Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes & Intergroup Relations, 6*(1), 37-54. doi: 10.1177/1368430203006001011
- Wagner, U., Christ, O., Pettigrew, T. F., Stellmacher, J., & Wolf, C. (2006). Prejudice and minority proportion: Contact instead of threat effects. *Social Psychology Quarterly, 69*(4), 380-390. doi: 10.1177/019027250606900406
- Wang, J. (2011). Communication and cultural competence: The acquisition of cultural knowledge and behavior. *Online Readings in Psychology and Culture, 7*(1). doi: 10.9707/2307-0919.1064
- Ward, C. (1996). Acculturation. In D. Landis & R. S. Bhagat (Eds.), *Handbook of Intercultural Training* (2nd ed., pp. 124-147). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ward, C. (2008). Thinking outside the Berry boxes: New perspectives on identity, acculturation and intercultural relations. *International Journal of Intercultural Relations, 32*(2), 105-114. doi: 10.1016/j.ijintrel.2007.11.002
- Ward, C. (2013). Probing identity, integration and adaptation: Big questions, little answers. *International Journal of Intercultural Relations, 37*(4), 391-404. doi: 10.1016/j.ijintrel.2013.04.001
- Ward, C., & Kennedy, A. (1993). Psychological and socio-cultural adjustment during cross-cultural transitions: A comparison of secondary students overseas and at home. *International Journal of Psychology, 28*(2), 129-147. doi: 10.1080/00207599308247181

- Ward, C., & Kennedy, A. (1996). Crossing cultures: The relationship between psychological and sociocultural dimensions of cross-cultural adjustment. In J. Pandey, D. Sinha, & D. P. S. Bhawuk (Eds.), *Asian contributions to cross-cultural psychology* (pp. 289-306). New Delhi, India: Sage.
- Ward, C., & Chang, W. C. (1997). "Cultural fit": A new perspective on personality and sojourner adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 21(4), 525-533. doi: 10.1016/S0147-1767(97)00023-0
- Ward, C., & Kennedy, A. (1999). The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(4), 659-677. doi: 10.1016/S0147-1767(99)00014-0
- Ward, C., & Rana-Deuba, A. (1999). Acculturation and adaptation revisited. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30 (4), 422-442. doi:10.1177/0022022199030004003
- Ward, C., & Rana-Deuba, A. (2000). Home and host culture influences on sojourner adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(3), 291-306. doi: 10.1016/S0147-1767(00)00002-X
- Ward, C., & Kennedy, A. (2001). Coping with cross-cultural transition. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 636-642. doi: 10.1177/0022022101032005007
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed.). East Sussex, UK: Routledge.
- Ward, C., Leong, C. H., & Low, M. (2004). Personality and sojourner adjustment an exploration of the big five and the cultural fit proposition. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(2), 137-151. doi: 10.1177/0022022103260719
- Ward, C., & Leong, C. H. (2006). Intercultural relations in plural societies. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 484-503). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ward, C., & Masgoret, A. M. (2008). Attitudes toward immigrants, immigration and multiculturalism in New Zealand: A social psychological analysis. *International Migration Review*, 42(1), 227-248. doi:10.1111/j.1747-7379.2007.00119.x
- Ward, C., Stuart, J., & Kus, L. (2011). The construction and validation of a measure of

- ethno-cultural identity conflict. *Journal of Personality Assessment*, 93(5), 462-473.
doi: 10.1080/00223891.2011.558872
- Ward, C., & Kus, L. (2012). Back to and beyond Berry's basics: The conceptualization, operationalization and classification of acculturation. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(4), 472-485. doi: 10.1016/j.ijintrel.2012.02.002
- White, F. A., Harvey, L. J., & Abu-Rayya, H. M. (2015). Improving intergroup relations in the Internet age: A critical review. *Review of General Psychology*, 19(2), 129-139.
doi: 10.1037/gpr0000036
- Φίγγου, Ε., & Σουρβίνου, Μ. Ν. (2013). Μετανάστευση και «ιδιότητα του πολίτη» στην Ελλάδα: Ομάδες εστίασης νέων συζητούν για το νέο μεταναστευτικό νόμο. *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ψυχολογίας Α.Π.Θ.*, 10, 419-445.
- Χατζημπύρος, Β. Ε. (2014). *Παροχή υπηρεσιών υγείας σε μετανάστες: Κοινωνικές αναπαραστάσεις νοσηλευτικού προσωπικού*. Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Yang, R. P. J., Noels, K. A., & Saumure, K. D. (2006). Multiple routes to cross-cultural adaptation for international students: Mapping the paths between self-construals, English language confidence, and adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(4), 487-506. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.11.010
- Yeh, C. J. (2003). Age, acculturation, cultural adjustment, and mental health symptoms of Chinese, Korean, and Japanese immigrant youths. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 9(1), 34-48. doi: 10.1037/1099-9809.9.1.34
- Young, A. (1999). Religion and society in present-day Albania. *Journal of Contemporary Religion*, 14(1), 5-16. doi: 10.1080/13537909908580849
- Yousef, K. (2013). *The vicious circle of irregular migration from Pakistan to Greece and back to Pakistan*. IRMA research project, background report on Pakistan. Athens: ELIAMEP. Ανακτήθηκε από: http://irma.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/02/IRMA-Background-Report_PAKISTAN.pdf

- Zagefka, H., & Brown, R. (2002). The relationship between acculturation strategies, relative fit and intergroup relations: immigrant-majority relations in Germany. *European Journal of Social Psychology, 32*(2), 171-188. doi: 10.1002/ejsp.73
- Zagefka, H., Brown, R., Broquard, M., & Martin, S. L. (2007). Predictors and consequences of negative attitudes toward immigrants in Belgium and Turkey: The role of acculturation preferences and economic competition. *British Journal of Social Psychology, 46*(1), 153-169. doi: 10.1348/014466606X111185
- Zagefka, H., Brown, R., & González, R. (2009). Antecedents and consequences of acculturation preferences of non-indigenous Chileans in relation to an indigenous minority: longitudinal survey evidence. *European Journal of Social Psychology, 39*(4), 558-575. doi: 10.1002/ejsp.550
- Zagefka, H., Tip, L. K., González, R., Brown, R., & Cinnirella, M. (2012). Predictors of majority members' acculturation preferences: Experimental evidence. *Journal of Experimental Social Psychology, 48*(3), 654-659. doi: 10.1016/j.jesp.2011.12.006
- Zagefka, H., Binder, J., Brown, R., Kessler, T., Mummendey, A., Funke, F., et al. (2014). The relationship between acculturation preferences and prejudice: longitudinal evidence from majority and minority groups in three European countries. *European Journal of Social Psychology, 44*(6), 578-589. doi: 10.1002/ejsp.2044
- Zlobina, A., Basabe, N., Paez, D., & Furnham, A. (2006). Sociocultural adjustment of immigrants: Universal and group-specific predictors. *International Journal of Intercultural Relations, 30*(2), 195-211. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.07.005
- Zheng, X., Sang, D., & Wang, L. (2004). Acculturation and subjective well-being of Chinese students in Australia. *Journal of Happiness Studies, 5*(1), 57-72. doi:10.1023/B:JOHS.0000021836.43694.02

Παράρτημα¹²

---

¹² Στο Παράρτημα περιλαμβάνονται μόνο οι κλίμακες που κατασκευάστηκαν ή προσαρμόστηκαν στα ελληνικά από τη συγγραφέα.

Παράρτημα Α

Ερωτηματολόγιο Προκατακτικής Έρευνας

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να διερευνήσουμε τις αντιλήψεις των Ελλήνων απέναντι σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες.

Η έρευνα διεξάγεται στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής από τη Ράνια Θεοδώρου, στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, υπό την εποπτεία του επίκουρου καθηγητή Βασίλη Παυλόπουλου.

Η συμμετοχή στην έρευνα είναι ανώνυμη και εθελοντική. Δεν πρόκειται για κάποιο ψυχολογικό τεστ, καθώς δεν υπάρχουν «σωστές» ή «λανθασμένες» απαντήσεις, παρά μόνο διαφορετικές απόψεις των ανθρώπων, τις οποίες ενδιαφερόμαστε να καταγράψουμε. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων δεν αναμένεται να προκαλέσει δυσφορία ή αναστάτωση σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτό που βιώνει κανείς στην καθημερινή ζωή. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου δεν ξεπερνά τα 10 λεπτά. Σε παρακαλούμε να απαντήσεις σε όλες τις ερωτήσεις με τη σειρά που εμφανίζονται.

Ευχαριστούμε για τη συμμετοχή σου στην έρευνα!

Πληροφορίες

Τηλ.: 210 727 7523

E-mail: thrania1@yahoo.gr

A. Δημογραφικά στοιχεία

1. Φύλο: Άντρας Γυναίκα
2. Ηλικία: (σε έτη) ____
3. Τμήμα φοίτησης: _____
4. Σε ποια χώρα γεννήθηκες; _____
5. Σε ποια χώρα γεννήθηκε ο πατέρας σου; _____
6. Σε ποια χώρα γεννήθηκε η μητέρα σου; _____
7. Τι δουλειά κάνει ο πατέρας σου; _____
8. Τι δουλειά κάνει η μητέρα σου; _____
9. Πόσα χρόνια έχει πάει ο πατέρας σου στο σχολείο;

☐ μέχρι 6 χρόνια (Δημοτικό)	☐ μέχρι 9 χρόνια (Γυμνάσιο)
☐ μέχρι 12 χρόνια (Λύκειο)	☐ ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση
10. Πόσα χρόνια έχει πάει η μητέρα σου στο σχολείο;

☐ μέχρι 6 χρόνια (Δημοτικό)	☐ μέχρι 9 χρόνια (Γυμνάσιο)
☐ μέχρι 12 χρόνια (Λύκειο)	☐ ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση
11. Με ποια από τα παρακάτω πρόσωπα ζεις μαζί;

☐ με τους δύο γονείς	☐ με τον ένα γονέα
☐ με φίλους/γνωστούς	☐ με τον/την σύντροφό σου
☐ με άλλους συγγενείς	☐ μόνος σου
12. Εργάζεσαι; Ναι Όχι
13. Εάν εργάζεσαι, τι δουλειά κάνεις; _____
14. Ποια είναι η οικονομική σου κατάσταση αυτή τη στιγμή;

☐ Είναι δύσκολο να καλύψεις τις βασικές σου ανάγκες για τα έξοδα του μήνα (π.χ. σούπερ-μάρκετ, ενοίκιο, λογαριασμοί)
☐ Μπορείς να καλύψεις τις βασικές ανάγκες, αλλά τα χρήματα δεν φτάνουν για παραπάνω έξοδα (π.χ. ταξίδια, αγορές καταναλωτικών αγαθών)
☐ Καλύπτεις τις ανάγκες σου και μπορείς να βάζεις χρήματα στην άκρη κάθε μήνα

Β. Πόσο κοντά ή μακριά αισθάνεσαι ότι είναι οι παρακάτω εθνοτικές ομάδες, σε σχέση με τους Έλληνες;

Πολύ κοντά	Κοντά	Ούτε κοντά ούτε μακριά	Μακριά	Πολύ μακριά
5	4	3	2	1

Αλβανοί	5	4	3	2	1
Βούλγαροι	5	4	3	2	1
Ρουμάνοι	5	4	3	2	1
Πακιστανοί	5	4	3	2	1
Γεωργιανοί	5	4	3	2	1
Ουκρανοί	5	4	3	2	1
Άγγλοι	5	4	3	2	1
Κύπριοι	5	4	3	2	1
Πολωνοί	5	4	3	2	1
Ρώσοι	5	4	3	2	1
Ινδοί	5	4	3	2	1
Μπαγκλαντεσιανοί	5	4	3	2	1
Γερμανοί	5	4	3	2	1
Αιγύπτιοι	5	4	3	2	1
Σύριοι	5	4	3	2	1
Φιλιππινέζοι	5	4	3	2	1

Γ. Πόσο όμοιες ή διαφορετικές αισθάνεσαι ότι είναι οι παρακάτω εθνοτικές ομάδες ως προς την κουλτούρα, τις συνήθειες και τη συμπεριφορά τους, σε σχέση με τους Έλληνες;

Πολύ όμοιοι	Όμοιοι	Ούτε όμοιοι ούτε διαφορετικοί	Διαφορετικοί	Πολύ διαφορετικοί	
5	4	3	2	1	
Ρουμάνοι	5	4	3	2	1
Βούλγαροι	5	4	3	2	1
Γεωργιανοί	5	4	3	2	1
Αλβανοί	5	4	3	2	1
Κύπριοι	5	4	3	2	1
Ουκρανοί	5	4	3	2	1
Πολωνοί	5	4	3	2	1
Πακιστανοί	5	4	3	2	1
Άγγλοι	5	4	3	2	1
Αιγύπτιοι	5	4	3	2	1
Ρώσοι	5	4	3	2	1
Φιλιππινέζοι	5	4	3	2	1
Μπαγκλαντεσιανοί	5	4	3	2	1
Γερμανοί	5	4	3	2	1
Ινδοί	5	4	3	2	1
Σύριοι	5	4	3	2	1

Δ. Με βάση την προσωπική σου εμπειρία και την εικόνα που έχεις σχηματίσει, **σε ποιο βαθμό** θεωρείς ότι κάθε μία από τις παρακάτω εθνοτικές ομάδες **έχει ενταχθεί** στη σημερινή ελληνική κοινωνία;

Πάρα πολύ	Αρκετά	Ούτε πολύ Ούτε λίγο	Λίγο	Πολύ λίγο
5	4	3	2	1

Ρώσοι	5	4	3	2	1
Αιγύπτιοι	5	4	3	2	1
Γεωργιανοί	5	4	3	2	1
Ρουμάνοι	5	4	3	2	1
Σύριοι	5	4	3	2	1
Ινδοί	5	4	3	2	1
Μπαγκλαντεσιανοί	5	4	3	2	1
Βούλγαροι	5	4	3	2	1
Άγγλοι	5	4	3	2	1
Φιλιππινέζοι	5	4	3	2	1
Γερμανοί	5	4	3	2	1
Πακιστανοί	5	4	3	2	1
Πολωνοί	5	4	3	2	1
Ουκρανοί	5	4	3	2	1
Αλβανοί	5	4	3	2	1
Κύπριοι	5	4	3	2	1

Παράρτημα Β

Θεματολογία Ομάδων Εστίασης (Ενδεικτικές Ερωτήσεις)

i. Προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση

Σε τι νομίζετε ότι είναι ίδιες και σε τι διαφέρουν η Ελλάδα και η χώρα καταγωγής σας; Πόσο μοιάζουν και πόσο διαφέρουν; Τελικά προς τα πού γέρνει περισσότερο (είναι περισσότερο όμοιες ή διαφορετικές); (έμφαση σε συμπεριφορά ανθρώπων, νοοτροπία, πεποιθήσεις, αξίες...)

ii. Διομαδικές σχέσεις: Διαπολιτισμική επαφή, συγκριτική εικόνα εαυτού, τάση συμπεριφοράς

Πώς είναι οι σχέσεις σας με τους Έλληνες; Πώς θα τις χαρακτηρίζατε με βάση τις προσωπικές σας εμπειρίες; Έχετε προσωπικές σχέσεις ή πιο τυπικές σχέσεις; Πώς αισθάνεστε για αυτές τις σχέσεις; Πόσο συχνά έρχεστε σε επαφή με Έλληνες, πού συναντιέστε πιο συχνά; Κάνετε παρέα με συγκεκριμένα άτομα; Πώς γνωριστήκατε; Πώς τα πάτε με τους συμπατριώτες σας; Έχετε σχέσεις;

iii. Προσλαμβανόμενη διάκριση σε βάρος του εαυτού και της εθνοτικής εσω-ομάδας

Γενικά έχετε την αίσθηση ότι στην Ελλάδα υπάρχουν διακρίσεις; Απέναντι σε ποιούς; Πόσο έντονα γίνεται αυτό; Πώς σας συμπεριφέρονται οι Έλληνες; Προσωπικά σας έχει τύχει να σας φερθούν άσχημα, να σας έχουν υποτιμήσει ή/και προσβάλει εξαιτίας της καταγωγής σας; Έχετε αντιμετωπίσει δυσκολίες και προβλήματα στην καθημερινότητά σας εξαιτίας της καταγωγής σας; Έχετε ακούσει να συμβαίνουν τέτοιου είδους προβλήματα/δυσκολίες σε συμπατριώτες σας;

iv. Προσλαμβανόμενες και προτιμώμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης

Σε τι αισθάνεστε ότι έχετε αλλάξει από τότε που ήρθατε στην Ελλάδα; Αισθάνεστε το ίδιο; Με ποιον τρόπο έχετε αλλάξει; Τι έχετε κρατήσει από τη χώρα καταγωγής σας, τι έχετε αλλάξει; Σε ποιο βαθμό αισθάνεστε μέλη της ελληνικής κοινωνίας; Τι θα θέλατε να κρατήσετε εδώ από τη χώρα καταγωγής σας και τι θα θέλατε να πάρετε από τα στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας; Πώς βλέπετε το μέλλον σας στην Ελλάδα, έχετε σχέδια; Θέλετε να μείνετε εδώ ή να φύγετε; Θα θέλατε τα παιδιά σας να ζήσουν σε αυτή τη χώρα;

Παράρτημα Γ

Ερωτηματολόγια Ποσοτικής Έρευνας

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να διερευνήσουμε τις αντιλήψεις ατόμων που κατάγονται από την Αλβανία απέναντι στους Έλληνες.

Η έρευνα διεξάγεται στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής από τη Ράνια Θεοδώρου, στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, υπό την εποπτεία του επίκουρου καθηγητή Βασίλη Παυλόπουλου.

Η συμμετοχή στην έρευνα είναι ανώνυμη και εθελοντική. Δεν πρόκειται για κάποιο ψυχολογικό τεστ, καθώς δεν υπάρχουν «σωστές» ή «λανθασμένες» απαντήσεις, παρά μόνο διαφορετικές απόψεις των ανθρώπων, τις οποίες ενδιαφερόμαστε να καταγράψουμε. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων δεν αναμένεται να προκαλέσει δυσφορία ή αναστάτωση σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτό που βιώνει κανείς στην καθημερινή ζωή. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου δεν ξεπερνά τα 20-30 λεπτά. Σε παρακαλούμε να απαντήσεις σε όλες τις ερωτήσεις με τη σειρά που εμφανίζονται.

Ευχαριστούμε για τη συμμετοχή σου στην έρευνα!

Πληροφορίες

Τηλ.: 210 727 7523

E-mail: thrania@psych.uoa.gr

A. Δημογραφικά στοιχεία

1. Φύλο: Άντρας Γυναίκα
2. Ηλικία: (σε έτη) ____
3. Τόπος κατοικίας: _____
4. Σε ποια χώρα γεννήθηκες; _____
5. Σε ποια χώρα γεννήθηκε ο πατέρας σου; _____
6. Σε ποια χώρα γεννήθηκε η μητέρα σου; _____
7. Πόσα χρόνια έχει πάει ο πατέρας σου στο σχολείο;

☐ μέχρι 6 χρόνια (Δημοτικό)	☐ μέχρι 9 χρόνια (Γυμνάσιο)
☐ μέχρι 12 χρόνια (Λύκειο)	☐ ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση
8. Πόσα χρόνια έχει πάει η μητέρα σου στο σχολείο;

☐ μέχρι 6 χρόνια (Δημοτικό)	☐ μέχρι 9 χρόνια (Γυμνάσιο)
☐ μέχρι 12 χρόνια (Λύκειο)	☐ ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση
9. Με ποια από τα παρακάτω πρόσωπα ζεις μαζί;

☐ με τους δύο γονείς	☐ με τον ένα γονέα
☐ με φίλους/γνωστούς	☐ με τον/την σύντροφό σου
☐ με άλλους συγγενείς	☐ μόνος σου
10. Εργάζεσαι; Ναι Όχι
11. Εάν εργάζεσαι, τι δουλειά κάνεις; _____
12. Σπουδάζεις; Ναι Όχι
13. Εάν σπουδάζεις, σε ποιο Τμήμα; _____
14. Ποια είναι η οικονομική σου κατάσταση αυτή τη στιγμή;

☐ Είναι δύσκολο να καλύψεις τις βασικές σου ανάγκες για τα έξοδα του μήνα (π.χ. σούπερ-μάρκετ, ενοίκιο, λογαριασμοί)
☐ Μπορείς να καλύψεις τις βασικές ανάγκες, αλλά τα χρήματα δεν φτάνουν για παραπάνω έξοδα (π.χ. ταξίδια, αγορές καταναλωτικών αγαθών)
☐ Καλύπτεις τις ανάγκες σου και μπορείς να βάζεις χρήματα στην άκρη κάθε μήνα
15. Πόσο καλά **καταλαβαίνεις** την Ελληνική Γλώσσα;

☐ καθόλου	☐ λίγο	☐ μέτρια	☐ καλά	☐ πολύ καλά
----------------------------------	-------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	------------------------------------
16. Πόσο καλά **μιλάς** την Ελληνική Γλώσσα;

☐ καθόλου	☐ λίγο	☐ μέτρια	☐ καλά	☐ πολύ καλά
----------------------------------	-------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	------------------------------------

17. Πόσο καλά **διαβάζεις** στην Ελληνική Γλώσσα;

καθόλου λίγο μέτρια καλά πολύ καλά

18. Πόσο καλά **γράφεις** στην Ελληνική Γλώσσα;

καθόλου λίγο μέτρια καλά πολύ καλά

19. Πόσο καλά ξέρεις τη γλώσσα **της χώρας καταγωγής σου**;

καθόλου λίγο μέτρια καλά πολύ καλά

20. Αν δεν γεννήθηκες στην Ελλάδα, ποια χρονιά ήρθες στη χώρα αυτή για πρώτη φορά;

B.

1. Σε ποιο βαθμό **αισθάνεσαι ότι διατηρείς** τα πολιτισμικά στοιχεία **της χώρας καταγωγής σου** σε αυτή την κοινωνία σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Εργασία	1	2	3	4	5
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	1	2	3	4	5
Οικονομία (π.χ. καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	1	2	3	4	5
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	1	2	3	4	5
Οικογενειακές σχέσεις	1	2	3	4	5
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	1	2	3	4	5
Τρόπος σκέψης (π.χ. αξίες και αρχές)	1	2	3	4	5

2. Σε ποιο βαθμό **αισθάνεσαι ότι υιοθετείς** τα πολιτισμικά στοιχεία **της ελληνικής κουλτούρας** σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Εργασία	1	2	3	4	5
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	1	2	3	4	5
Οικονομία (π.χ. καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	1	2	3	4	5

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	1	2	3	4	5
Οικογενειακές σχέσεις	1	2	3	4	5
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	1	2	3	4	5
Τρόπος σκέψης (π.χ. αξίες και αρχές)	1	2	3	4	5

3. Προηγουμένως, αναφερθήκαμε στις αλλαγές που έχουν συμβεί στη ζωή σου από τη στιγμή που ήρθες στην Ελλάδα. Σκέψου τώρα πώς θα ήθελες να είναι η κατάσταση. Εάν μπορούσες να επιλέξεις, σε ποιο βαθμό θα επιθυμούσες να διατηρήσεις τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής σου σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Εργασία	1	2	3	4	5
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	1	2	3	4	5
Οικονομία (π.χ. καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	1	2	3	4	5
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	1	2	3	4	5
Οικογενειακές σχέσεις	1	2	3	4	5
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	1	2	3	4	5
Τρόπος σκέψης (π.χ. αξίες και αρχές)	1	2	3	4	5
Πολιτική συμμετοχή (π.χ. σε οργανώσεις και σε πολιτικά κόμματα)	1	2	3	4	5
Κοινωνική πρόνοια (π.χ. πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας)	1	2	3	4	5

4. Σε ποιο βαθμό θα επιθυμούσες να υιοθετήσεις τα πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας σε καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Εργασία	1	2	3	4	5
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	1	2	3	4	5
Οικονομία (π.χ. καταναλωτικές συνήθειες και διαχείριση οικονομικών)	1	2	3	4	5

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Κοινωνικές σχέσεις και φιλίες	1	2	3	4	5
Οικογενειακές σχέσεις	1	2	3	4	5
Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	1	2	3	4	5
Τρόπος σκέψης (π.χ. αξίες και αρχές)	1	2	3	4	5
Πολιτική συμμετοχή (π.χ. σε οργανώσεις και σε πολιτικά κόμματα)	1	2	3	4	5
Κοινωνική πρόνοια (π.χ. πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας)	1	2	3	4	5

Γ. Οι επόμενες ερωτήσεις αναφέρονται σε διαφορές μεταξύ της **Ελλάδας** και της **Αλβανίας**. Κατά τη γνώμη σου, **πόσο όμοιες ή διαφορετικές** είναι οι δύο χώρες όσον αφορά καθέναν από τους παρακάτω τομείς;

Πολύ όμοιες	Μάλλον όμοιες	Ούτε όμοιες ούτε διαφορετικές	Μάλλον διαφορετικές	Πολύ διαφορετικές
1	2	3	4	5

1. Κλίμα (π.χ. θερμοκρασία, βροχοπτώσεις, υγρασία)	1	2	3	4	5
2. Φυσικό περιβάλλον (π.χ. φυτά και ζώα, ρύπανση, τοπία)	1	2	3	4	5
3. Κοινωνικό περιβάλλον (π.χ. μέγεθος κοινότητας, ρυθμοί ζωής, θόρυβος)	1	2	3	4	5
4. Συνθήκες διαβίωσης (π.χ. υγιεινή, συνήθειες ύπνου, αίσθημα ασφάλειας)	1	2	3	4	5
5. Πρακτικότητα (π.χ. μετακίνηση, χρήση δημόσιων συγκοινωνιών, αγορές-ψώνια)	1	2	3	4	5
6. Φαγητό (π.χ. είδος φαγητού, μαγειρική, ώρες γευμάτων)	1	2	3	4	5
7. Οικογενειακή ζωή (π.χ. πόσο κοντά είναι τα μέλη της οικογένειας, πόσο χρόνο περνούν μαζί)	1	2	3	4	5
8. Κοινωνικοί κανόνες (π.χ. συμπεριφορά σε δημόσιους χώρους, τρόπος ενδυμασίας, τι θεωρούν οι άνθρωποι ότι είναι αστείο)	1	2	3	4	5
9. Αρχές και αξίες (π.χ. τι πιστεύουν οι άνθρωποι για τη θρησκεία και την πολιτική, τι θεωρούν ότι είναι σωστό ή λάθος, τρόποι διαπαιδαγώγησης)	1	2	3	4	5

10. Άνθρωποι (π.χ. πόσο φιλικοί είναι οι άνθρωποι, πόσο αγχωμένοι ή χαλαροί, στάσεις απέναντι στους ξένους)	1	2	3	4	5
11. Κοινωνικές σχέσεις (π.χ. δημιουργία φιλίας, κοινωνική αλληλεπίδραση, τι κάνουν οι άνθρωποι για να περάσουν καλά και να χαλαρώσουν)	1	2	3	4	5
12. Γλώσσα (π.χ. στην εκμάθηση της γλώσσας, στο να καταλαβαίνεις τους ανθρώπους, στο να γίνεσαι κατανοητός)	1	2	3	4	5
13. Πολιτικό σύστημα και διακυβέρνηση (π.χ. τρόπος εκλογής και λειτουργίας των κυβερνήσεων, πολιτική συμμετοχή)	1	2	3	4	5
14. Κοινωνική πρόνοια (π.χ. υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης)	1	2	3	4	5
15. Εργασία (π.χ. ωράριο, εργασιακές συνθήκες, ανεργία)	1	2	3	4	5
16. Θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές	1	2	3	4	5
17. Οικονομία (π.χ. καταναλωτικές συνήθειες, διαχείριση οικονομικών)	1	2	3	4	5

Δ.

1. Πόσο συχνά έρχεσαι σε επαφή με άτομα που κατάγονται **από την Ελλάδα**;

	Σχεδόν καθημερινά	1-2 φορές τη βδομάδα	1-2 φορές το μήνα	Λιγότερο από 1 φορά το μήνα
Στη γειτονιά σου				
Στα μαγαζιά που ψωνίζεις				
Σε μέρη όπου διασκεδάζεις				
Στις παρέες σου				
Στο σπίτι σου				
Στο χώρο που εργάζεσαι ή σπουδάζεις				
Αλλού (εξήγησε:.....)				

2. Έχεις γνωρίσει *προσωπικά* κάποιο άτομο που κατάγεται **από την Ελλάδα**; Αν ναι, περιέγραψε με συντομία το πλαίσιο της γνωριμίας σας:

Ναι (πλαίσιο γνωριμίας: .....

Όχι